E. LOVINESCU

OPERE

JV

Ediţie îngrijită de
MARIA SiMIONESCU
şi ALEXANDRU GEORGE
note de ALEXANDRU GEORGE

SCRIITORI ROMANI
EDITURA MINERVA

Bucureşti, 1986

GALERIA SCHACK DIN MUNCHEN

Unul din lucrurile cele mai demne de văzut din. Miinchen, chiar pentru vizitatorul privat de o zi ce-şi continuă drumul spre valea Rinului sau spre Paris, e faimoasa galerie Schack. Colecţionarul ei, contele Adolf Frederich von Schack, timp de 17 ani, cu o pricepere care recunoaşte talentul atunci cînd întreaga lume îl ignorează încă, a adunat pînzele în galeria sa, pe care a donat-o apoi în 1984, prin testament, împăratului Wilhelm al II-lea, care, cu toate semnele de ostilitate ce i-au arătat munchenezii în repetate rînduri, avu mărinimia de a o lăsa în Mmichen şi satisfacţia de a se răzbuna generos, telegrafiind primarului şi săpînd apoi în marmură următoarele cuvinte :

„...Fie ca populaţia din Miinchen să vadă în aceasta o nouă mărturie a graţiei mele imperiale şi a interesului meu pentru prosperitatea lui, tot aşa precum şi eu mă bucur de a poseda în frumosul d-voastră oraş o casă cu semn imperial, în a cărei hale orice iubitor al artei îmi va fi binevenit."

In astfel de împrejurări se explică de ce deasupra palatului fîlfîie steagul prusac, iar la poartă te primeşte gardianul cu figura severă sub enorma-i barbă, strîns milităreşte în uniforma prusiana ; şi oricît de iubitori de artă sunt munchenezii, mulţi din ei ar fi preferit desigur transportarea galeriei la Berlin, decît să aibă mereu sub

ochi aceste semne „prea imperiale", care le amintesc de lucruri ce li se par dureroase...

Caracteristica acestei galerii e că toate cele 274 de pînze sunt de o mare valoare, cu toate că contele Schack le-a adunat încetul pe încetul, atunci cînd autorii lor nu se bucurau de vreo notorietate publică. Meritul contelui Schack e acel al *descoperirii'* celei' mai fericite, aşa că avu mare dreptate de a zice înainte de moarte : „din bunul ce epoca mea a produs în artă, eu am partea cea mai bună".

In această galerie deci, ca nicăieri altundeva, se pot studia pictorii, cari, cu toate că meritau de a deveni celebri, n-au devenit din împrejurările bizare ale soartei. sau pictorii ce abia mai tîrziu deveniră iluştri : avem aşadar, pe de o parte, tablourile izbutite ale unor pictori neizbutiţi, iar pe de alta, incunabulele mai mult decît promiţătoare ale unor pictori deveniţi apoi celebri. Ambele categorii de tablouri ridică mult; nu numai importanţa reală şi documentară, a galeriei^.cL ne dau şi o idee foarte avantajoasă despre gustul';fin işi investigator al contelui Schack, care a ştiut să presimtă talentul acolo unde *avea* să fie.şi să adune cu bani relativ puţini pînze ce aveau să devie cu timpuL. incalculabil.ele preţioase.

Meritul lui deci nu.e acela .de.a,fi fost un iubitor al artei recunoscute şi cotate, la bursă,..ci: de, a fi fost un cunoscător de artă bună, dar nerec.unpşcută, şi un încurajator al artiştilor în epoca modestă a începuturilor lor, cînd recunoaşterea talentului şi răsplata materială valorează înzecit.

Dintre marii obijduiţi ai spartei, străluceşte în această galerie, în desfăşurarea, talentului său multiplu, Moritz Schwind, căruia, cu toate că Ludovic I î-a zis : „maestre Schwind, eşti un geniu şi un romantic", nu i s-a găsit totuşi un rol în marile lucrări artistice întreprinse de acest mare rege iubitor de artă. '"' /'

în cele 34 pînze ale sale, Schwinct' îşi desfăşură latura romantică a talentului său. Penelul lui'dibaci evocă scene legendare, în care vrăjitoarele, cob61zii,'’gnomii şi feele nu au partea cea mai mică. Lumea 'în' caro se învîrteşte de obicei e acea a basmelor şi: a legendelor: :

Iată pe o pînză evocarea legendei lui Erlkoenig (nr. 137) şi apoi încet se perindează tritonii şi nereidele (157), dansul elfilor (145), un pusnic într-o grotă de stînci (161) şi multe alte legende ale mitologiei germane (145, 153, 155 etc), care se potrivesc aşa de bine cu viziunea romantică mai mult fantastică decît reală a pictorului.

Acestor pînze zbuciumate şi romantice le formează o vrednică corespondenţă pînzele clasice ale lui Anselm Feuerbach, care, deşi nu au subiecte clasice, ca pînzele din epoca ultimă a marelui pictor, respiră totuşi acea linişte şi seninătate ideală care formează marca distinctivă a oricărei bucăţi clasice.

Toate pînzele lui Feuerbach excelează prin puritatea liniilor şi a conturului. Femeile lui sunt angelice, fie că ne evoacă pe Laura în biserica din Avignon (39), fie că ne reprezintă o simplă mamă înconjurată de copii lîngă fîntînă (41) ; iar fecioara Măria, din *Pietă* (34), nu are nimic de suferit din comparaţia cu madonele italiene din epoca Renaşterii.

Lumea în care se învîrteşte Feuerbach e lumea senină a subiectelor italiene (idilă din Tiroli, 42, grădina lui Ariost, 32 ; Laura, 39, Francesca de Rimini cu Paolo, 25 etc), şi a subiectelor evanghelice (Madonna, 38, Pietă, 34 etc), aşezate şi unele şi altele în cel mai frumos decor de senin şi de verdeaţă.

Dar acel care face din această galerie un tezaur nepreţuit de artă e marele Arnold Bocklin, pictorul mort nu de mult.

Cele 16 pînze ale marelui pictor opresc pe loc pe orice vizitator prin farmecul tragic al subiectelor şi prin coloritul lor izbitor.

Din mult-puţinul din pictură ce am văzut în Miinchcn, în cele două enorme pinacoteci, ca şi în Italia, nimic nu m-a impresionat mai mult ca pînzele lui Bocklin, care îţi dau aci senzaţia sinistrului şi a tragicului în cel mai înalt grad, aci senzaţia dulce şi liniştită a peisajelor de primăvară smălţate de nenumărate flori ce se deschid dornice de viaţă la soarele tînăr.

în general însă, Bocklin e un poet fantastic, cu viziune torturată şi tragică.

Nimic nu respiră mai multă jale decît cele două tablouri ale lui (15, 16) ce reprezintă o vilă la marginea mării, dinaintea căreia stă un chip femeiesc îmbrăcat în haine de doliu.

Marea e de un albastru-negriu, iar peste vilă se aruncă umbra chiparoşilor înalţi şi siniştri, îndoiţi de vîntul puternic ce suflă din larg.

Şi peste tot vezi o aşa părăsire şi tăcere, întreruptă doar de zgomotul vîntului, încît jalea femeiei învăluită în negru te impresionează şi mai mult în acest decor de doliu.

Pentru Bocklin, marea ca şi pădurea trăiesc şi sunt pline de fantome sinistre şi de spirite rele ce se arată în suspinul valurilor şi şoaptele frunzelor. Din valuri spumoase sar tritonii încolăciţi în jurul nereidelor (27), iar de după copaci apare Pan speriind păstorii (14). într-un peisaj trist de toamnă apare moartea lividă călare ; pe cînd pe o altă pînză, reprezentînd o regiune sălbatică de stînci, apar, după legenda unor versuri ale lui Goethc, balauri îngrozitori ce vor parcă să se arunce de pe pînză (19). într-un decor din cele mai sinistre, un criminal e împiedicat de a fugi de lîngă cadavru de apariţia subită a furiilor, ce te îngheaţă...

Aceste sunt subiectele obişnuite.ale lui Bocklin ; peisaje stranii încărcate de o poezie sinistră, redată prin cea mai violentă coloratură ce am putut vedea vreodată.

Dar în afară de aceste subiecte fantastice, ce fac din Bocklin un Hoffmann al picturii, galeria Schack mai are şi pînze de ale genialului pictor ce prind şi partea adevărat poetică şi idilică a naturei. Una din ele reprezintă un peisaj ideal : o pădure în mijlocul căreia, la un izvor, se odihneşte o nimfă (12), iar alte cîteva reprezintă : o vilă italiană în primăvară, (26), o dumbravă sfîntă (23), o circiumă romană în primăvară (24), o păstoriţă lîngă turmă (23) etc, care strălucesc sub ploaia de raze şi sub decorul de flori.

Acest fel multiplu, profund şi tragic, idilic şi poetic, de a înţelege şi de a personifica natura fac cu drept cuvînt din Bocklin cel mai mare peisajist al secolului al X1X-lea, iar din galeria Schack, unicul loc unde se poate

studia în mod mai urmat şi mai multilateral activitatea marelui pictor.

Din seria mare a pictorilor, azi cu nume cunoscute, ca : Karl Piloty, Hess, Neurenther, Genelli, se distinge prin actualitate celebrul pictor, mort de curînd, Franz von Lenbach.

Lenbach, pe care atîţia îl admiră cu fanatism, dar pe care eu nu-l pun decît cu părere de rău alături de Bocklin, e reprezentat mai slab în această galerie. Pînzele lui nu au valoarea extraordinară ce se atribuie tablourilor de mai tîrziu, din epoca de maturitate a artistului, ci au mai mult o valoare documentară şi istorică pentru studierea începuturilor lui Lenbach.

Arta lui Lenbach e prin excelenţă realistă şi s-a îndreptat de timpuriu spre portret.

Astfel, avem în această galerie portretul întunecat al pictorului (73), un portret de femeie (72), portretul contelui Schack, care sunt excelente prin vederea stării psihice, prin jocul fizionomiei şi mai ales al ochilor. O pînză minunată a lui Lenbach, în alt gen decît cel cunoscut, reprezintă un băieţaş de păstor întins pe pămînt la soare şi acoperindu-şi ochii cu mîna stingă, care aduce mult cu pînzele lui Grigorescu.

Dar toate aceste tablouri originale ale lui Lenbach nu întrupează toată activitatea lui artistică ce se află expusă în această galerie.

Din însărcinarea contelui Schack, Lenbach a făcut în tinereţea lui numeroase copii după artiştii mari, care, după afirmarea cunoscătorilor, sunt cele mai bune copii ce s-au făcut vreodată. Prin mîna lui Lenbach, originalele lui Tizian, Rubens, Giorgione, Murillo etc. se regretă puţin, atît e de consumată arta cu care a ştiut să-i imite !

Aceste sunt bogăţiile galeriei Schack, azi proprietatea împăratului Germaniei, şi îndemn pe oricine va trece numai prin Miinchen să facă şi această vizită pioasă la acest tabernacol în care icoanele semnate de Schwind, Bocklin, Lenbach sunt bucăţi de artă eternă...

GLIPTOTECA DIN MUNCHEN

Ca profesor de lucruri vechi şi înainte de toate ca iubitor al antichităţii, mi-am îndreptat primii paşi, după sosirea în Miinchen, spre sălile de marmură ale gliptotecii, ce cuprind colecţia sculpturilor antice, adunată în mare parte de Ludovic I, al cărui nume îl şi poartă.

Clădirea, monumentală sub orice punt de vedere, e o îmbinare a formelor helenice adaptate la trebuinţele moderne, căci oricît de mare fusese dorinţa regelui şi chiar a artiştilor de a păstra arhitectura helenică în toată puritatea ei, arhitectul Leo von Kleuze a fost nevoit să adopte stilul grec numai în ceea ce priveşte partea exterioară şi decorativă a clădirii, pe cînd în dispoziţia interioară a sălilor a admis sistemul boitelor, dezvoltat numai mai tîrziu în arhitectura romană.

Clădirea e de formă aproape pătrată, avînd ca sîmbure o mică curte, în care dau ferestrele camerilor interioare. Frontonul e precedat de o hală cu coloane de ordin ionic, peste care se ridică triunghiul frontonului ce reprezintă pe Minerva ca protectoarea artelor plastice.

Dispoziţia interioară a sălilor e făcută pe baza principiului istoric de dezvoltare a artei plastice. Prima sală e pentru sculptura egipteană ; aceasta e urmată apoi de sala incunabulelor, de sala frontoanelor egineice, de sala lui Apolon, a lui Bacchus, a niobizilor şi de celelalte săli cu sculpturile epocelor ulterioare, aşa încît dintr-o singură vizitare îţi poţi face idee completă de diferitele faze do

dezvoltare ce a îmbrăcat arta statuarică heleno-romană în mersul ei istoric.

Ideea unei colecţii de sculpturi antice i-a venit lui Ludovic I încă de pe cînd era prinţ de coroană şi locuia la Roma, în anul 1805.

Douăzeci şi cinci de ani după aceea, gliptoteca se ridica mîndră în veşmîntul ei de marmoră şi se îmbogăţi treptat cu operile cumpărate de agenţii regelui şi îndeosebi de către faimosul Martin Wagner, care izbuti de a transporta în Miinchen şi rămăşiţele templului Minervei din Egina, ce sunt şi azi bucăţile cele mai preţioase din întreaga colecţie.

• A vorbi de fiecare operă în parte, judecînd-o din punct de vedere artistic, e ceva prea vast ; a menţiona numai ceea ce se poate vedea în cele 13 săli ale gliptotecei îmi pare un lucru de prisos, aşa încît voi aminti numai de cîteva sculpturi, care fie prin importanţa lor istorică, fie prin valoarea lor artistică, trec peste măsura obişnuită a sculpturilor antice şi fac din gliptoteca din Miinchen un punct de atracţie deosebit pentru iubitorii de forme frumoase.

Din prima categorie a operilor de importanţă mai mult istorică decît curat artistică, se poate cita, din sala aşa-zisă a „Incunabulelor", excelenta marmură a lui *Apolon din Tenea.j* descoperită într-o necropolă din apropierea Corintului. Statua e de marmora de Păros, de coloare mai multă albăstrie decît albă.

Ea reprezintă un tînăr, ale cărui picioare i-au fost restabilite în total, iar braţul drept în parte. Plinta de sub picioare e prinsă de tălpi, ceea ce ne arată că avem a face cu o statuă funebră aşezată deasupra unui mormînt. Statua e cea mai excelentă operă de artă din epoca începuturilor artistice ale grecilor, în care ne fac s-o punem anumite amănunte tehnice.

în execuţie se deosibeşte bine amestecarea celor două şcoli artistice : şcoala egipteană şi şcoala, abia în începuturile ei, a sculpturei naţionale.

Influenţa egipteană se distinge în poziţia tînărului, care are piciorul stîng înaintat puţin şi mîna lăsată în jos cu deschizătura pumnului înainte ; dimpotrivă, însă,

goliciunea complectă a statuiei ne arată preferinţa grecilor, manifestată chiar la începutul emancipării lor artistice, de a exprima frumuseţa corporală în deplinătatea armonică a formelor goale.

Cum tînărul nu are nici un atribut distinctiv, el poate fi identificat cu Apolon, tot aşa de bine ca şi cu un simplu erou sau atlet pe al cărui mormînt i s-ar fi pus chipul.

Lipsa însă de idealitate, ca şi tendinţa vizibilă de a face portretul cuiva cu toate abaterile de la ideal si de la canonul statuaric, ne face chiar să admitem cu mai multă aparenţă de adevăr că statua reprezintă vreun atlet mort de tînăr.

Cu mult mai importantă însă din punct de vedere artistic e sala egineţilor, care ridică la o mare valoare întreaga gliptoteca din Miinchen.

Sculpturile din această sală sunt rămăşiţele plastice ale templului doric al Minervei din Egina. Descoperite în 1812 de arhitecţii ce făceau săpături acolo, ele ajunseră în Miinchen, după multe peregrinări, abia în anul 1828.

Toate bucăţile sînt de marmoră albă de Păros, care, fiind însă expusă intemperiilor, a pierdut din puritatea ei originară ; ele, în majoritatea lor, provin din cele două frontoane ale templului, aşa că dispoziţia şi mărimea lor sunt condiţionate de forma triunghiulară a frontonului.

în scurt, frontonul vestic reprezintă pe eroul eginetic Ajax, luptîndu-se pentru cadavrul lui Achile cu eroul troianic Hector.

La mijloc e Atena, în mărime aproape naturală. Ea stă în poziţie cam hieratică, ceea ce arată încă persistenţa influenţei egiptene. Pe piept are egida acoperită de un gorgoneion, ce nu se mai vede astăzi ; în mîna stingă poartă scutul ridicat, iar pe cap, coiful de formă antică.

Frontonul de est nu e păstrat în întregime ca cel de vest. El conţine numai pe jumătate din statuile ce le avusese odinioară. Compoziţia totală reprezintă lupta lui Hercule şi a tovarăşului său Telamon în contra lui Laomedon.

Tehnica cu care sunt sculptate toate statuile le face superioare bucăţilor contimporane din secolul al cincilea, ceea ce ne arată că în Egina înflorea încă de mult o

şcoală de sculptură. Ici şi colo, pe faţă, pe haine şi păr, se mai disting urmele picturei aplicate pe marmoră, ceea ce dovedeşte o dată mai mult că sculptura greacă era policromă.

Impresia ce se desprinde din întreaga sală, în care retrăieşte din nou o dată templul Atenei, e din cele mai puternice, marmora statuilor pare încă caldă de mîna meşterilor eginişti, cari au mîngîiat cu atîta plăcere moliciunea formelor frumoase !

O altă bucată excelentă e *Apolon ca chitared,* provenit din palatul Barberini. Statua de marmoră pentelică reprezintă pe Apolon îmbrăcat în haină lungă, păşind solemn cu chitara în mîna stîngă.

După dispoziţia hainei şi după alte amănunte tehnice, pare a fi o copie a unei statui din şcoala lui Fidias, probabil a lui Agorakritos.

Printre toate sculpturile din gliptoteca, acest Apolon se distinge prin ţinuta lui maiestuoasă şi expresia bărbătească, ceea ce face şi mai mult a fi aşezat în cercul strîns de influenţă a marelui Fidias.

în aceeaşi sală se află şi celebra statuă a lui *Artemis din Gabii,* în a căreia execuţie se vede bine amestecul şcoalei arhaice şi a acelei noi. Zeiţa e îmbrăcată în peplos doric, cu tolba la o parte, în mîna stîngă probabil că avea un arc, iar cu mîna dreaptă ţine picioarele dinainte ale unei căprioare.

Capul e acoperit cu o coroană înaltă, împodobită cu animale sălbatice ; haina fiind strînsă pe corp, lasă să se vadă pe deplin formele suple ale zeiţei. Opera întreagă, datînd cam din timpul războiului peloponeziac, e un amestec de seriozitate arhaică şi de libertate modernă.

Dar cea mai reuşită statuă din întreaga colecţie mi s-a părut că e aşa-numitul *Faun Barberini,* sculptat în mărime supranaturală în marmoră de Păros. Faunul e reprezentat dormind pe o stîncă, în urma vreunei orgii. Capul e scăpătat pe umărul stîng cu care se sprijină de stîncă, iar mîna dreaptă e ridicată deasupra capului pentru a uşura respiraţia. Picioarele sunt crăcănate în mod obscen. Capul e de o execuţie admirabilă, cu bărbia şi

pometele pronunțate, cu sprîncenile încondeiate, cu gura căscată mare, încît se vede şirul dinţilor de sus, mîna ridicată în sus e lucrată cu multă îngrijire, aşa încît se disting foarte bine vinele umflate.

Opera pare a fi originalul unui mare artist din epoca lui Alexandru. Pentru aceasta militează desăvîrşirea amănuntelor cu care e lucrată statua, precum şi faptul că zeul e reprezentat dormind, ceea ce nu putea să fie un motiv plastic înainte de epoca helenistică. După anumite detaile tehnice, se poate afirma că e din cercul lui Lisip, dacă nu chiar din dalta marelui maestru din timpul lui Alexandru cel Mare.

Două excelente bucăţi reprezintă, în marmoră de Păros, un *Satir odihnindu-se,* de o execuţie fină. Ambele, deşi nu se aseamănă pînă la identificare, par a fi repiicele unui original celebru al lui Praxitele, multiplicat în nenumărate copii, ce se găsesc pe la diferite muzee. De mare interes artistic e şi sala zisă a niobizilor, în care se găseşte un *Niobid mort,* ce aparţine unei copii a celebrului grup al niobizilor, ce se afla în Roma pe timpul lui Pliniu. Statua reprezintă un tînăr culcat pe spate de săgeata lui Apolon. Corpul e admirabil modelat, iar rana nu e indicată.

In aceeaşi sală e şi admirabilul cap al *Meduzei Rondanini,* o mască de marmură de Păros, care te îngheață cu privirea ei rece şi împietrită ; alăturea de ea surîde grupul vesel al *Copilului cu gisca :* un copil ce se agață de gîtul unei gîşte care vrea să fugă. Copilul e durduliu şi cărnurile proaspete şi grăsuțe sunt foarte bine modelate de artist ; gîsca de asemenea e excelent şi cu îngrijire lucrată, căci puful de la gît şi de pe piept sunt cu fineţe deosebite de restul penelor mai mari.

Ieşind din această sală poţi urmări mai departe cum arta plastică decade încetul cu încetul, pentru a ajunge la portretistica curată din sala „Romanilor", în care sunt înşiruite chipurile împăraţilor romani, rase şi dezgustătoare.

La ieşire poţi admira în ultima sală admirabilul bust al lui *Paris,* de Canova, şi statua lui *Adonis,* de marele Thorwaldsen, a cărui mînă maestră a lucrat atît de mult

la restabilirea şi întregirea statuilor antice din acest muzeu.

Cînd pui piciorul în hala exterioară, cu ochii încă plini de imaginile zeilor şi zeiţelor sculptate în marmura lăptoasă de Păros, şi cînd vezi în faţă coloanele ionice ale palatului în care se adăposteşte expoziţia Secesionului, iar la stînga construcţia măreaţă a Propileelor, lucrate în stil doric, ţi se naşte iluzia că te afli în Atena lui Pericles, reînviată în timpurile noastre, şi atunci ţi-aduci aminte de ironia nedreaptă a lui Heine, din *Reisebilder,* care biciuia pretenţiile artistice ale Miinchenului, numindu-l ironic „Atena modernă".

După ani şi ani de stăruinţă şi de sforţări, Miinchenul deveni, dacă nu cu totul o Atena, cel puţin o mare şi foarte interesantă metropolă de artă, care nu poate consola de lipsa adevăratei Atene.

1

V

IMPRESII DIN VERONA

In drumul de la Innsbruck spre Verona...

In compartiment,,,,un oarecare, cu fața expresivă lucrată numai în mușchi, cu ochii extraordinar de negri, săpați în linii dure și hotărîte. De un ceas îl admir cum stă înfipt tacticos pe canapea, nemișcînd decît doar ochi săgetători și apropiind în răstimpuri de buze o garoafă.

îmi zic : „Trebuie să fie numaidecît un italian. La ochi și mai ales la sprîncene aduce cu Novelli. Fața e brună și căutătura pătimașe." Mă apropiu timid.

— Lei e italiano ?

Un mîrîit de om supărat și o clătinare din cap.

Nu e italian. Mă resemnez de a mă uita tăcut pe fereastră.

Priveliștea e admirabilă. Trecînd din defileul Brenner, tunelele se succed unele după altele, împînzind vagonul cu fum. Iată și minunata Franzensfeste... Dar cum la drum trebuie să-mi găsesc totdeauna tovarăș, mă apropiu de domnul din față.

— Forse e francese ? O negare. Tedesco ? Altă negare. Tăcem iar.

Dar stînd așa și privind mult la el, la figura lui brună de oriental ars de soare, îmi vine în minte că, dacă nu e italian, trebuie să fie numaidecît român. Și devenii deodată așa de sigur, încît, ca desprins dintr-un șurub, îl și întrebai pe românește :

— Domnule, d-ta ești român !

Dar în loc de un răspuns oarecare, văzui figura lui contrariată și întrebătoare.

— Rumeno, zic din nou.

Urmă iarăși un mormăit lung și neplăcut, cu cuvinte tăiete, din care înțeleg că am de a face cu un englez. în plasa de sus a vagonului și zăresc colțul roșu al Baedekerului.

Fac un salut domnului cu ochii fulgerători, care mormăie încă, și mă îndrept spre compartimentul vecin.

Suntem la Ala, aproape de hotarul italian.

în compartiment, un neamț, trei italience și un tînăr italian cu șapcă de student german și cu ochelari.

Toți vorbesc laolaltă, afară de neamț, dar din încălicarea de voci nu se aude decît un singur glas melodios și repezit cu iuțeala unor triluri cîntate de cea mai virtuoză privighetoare.

O înșirare uimitoare de vorbe scapără de pe buzele tînărului italian, ca nenumărate scîntei electrice multiplicate la infinit. Ce vorbește anume nu pot pricepe, cu toate că oarecum cunosc și eu limba italiană. Dar ceea ce spune trebuie să fie foarte interesant, îmi închipui. Damele fac un haz nespus și—l întrerup mereu.

La întreruperi, tînărul răspunde cu așa repeziciune, încît îmi face impresia unei uși izbite îndărăpt de un suport neuzat încă. Așa cum stau între atîtea persoane, care toate vorbesc, toate gesticulează, toate aruncă întrebări ca rachetele, ce sunt prinse imediat și aruncate îndărăt la primul trimițător, îmi face impresia că mă aflu într-o trupă de comedianți, cari dau cu toții la un loc o reprezentație monstră, se agită pe funii, pe sîrmc, fac salturi mortale și se rostogolesc pe arenă în încolăcituri monstruoase.

La miezul nopței, suntem la Verona, în mica gară Porta Nuova. Un imens landau italian, murdar și ruinat, ne cuprinde pe toți. Caii supți abia se mișcă, așa că trăsura pare. o arcă ce se cumpănește cînd într-o parte, cînd în alta pe întinsul largei șosele Vittorio Emanuele. Pe amîndouă laturile se disting mici case împiestrițate cu palate întunecate mai mult de vechime decît de noapte, iar printre ele mari pete negre ne arată locurile virane

ce aşteaptă ruina unor viitori palazzi — căci în Italia şi palatele noi par ruinate, aşa prind de iute culoarea istorică.

Timpul — superb. Mii de stele lucesc pe cerul de azur, iar sub ochiul imens al lunei apare fantastic tot oraşul stins şi liniştit.

La capul Corsului se profilează pe cer masivul de cerneală al eternului Victor Emanuel de bronz, ce stă în poziţie marţială pe calul său.

Trăsura merge aşa de încet, încît puţină lumină ar mai trebui pentru a putea citi din mers inscripţia de pe monument, care aici, ca şi în toate părţile, trebuie să fie bombastică.

Iată că la dreapta se arată şi mormanul imens ai Arenii, deasupra căruia se distinge micul fragment din galeria superioară, ca un păzitor de noapte cucuiat pe ,-.id ca să vegheze.

Cîteva bice şi cîteva mişcări mai repezi ale cailor ne aduc în centrul oraşului. Aici, mai multă viaţă. Prin cafenele se mai aude zarvă de ţiteră şi vocile stinse ale lucrătorilor cari trîntesc tăbliţele de domino sau cărţile soioase pe masă.

Hotelul de aici e ca toate hotelelc italiene. Un gligan îmbrăcat în frac, cu figura suptă, cu ochii negri şi cu muştele enorme ca ale lui Umberto, mă conduce într-o odaie, pe care are de grijă să mi-o laude el dinainte.

Odaia e proastă : pereţii albi, fără un cui pe ei, iar Ia o parte, un enorm pat de lemn, înalt, pe care trebuie să te opinteşti ca să te poţi sui.

Dar de la fereastră priveliştea e admirabilă. Colo în depărtare, pe dealuri, se vede linia de zid a castelelor lui Toodoric cel mare şi Beranger d'Ivres, ce stau ca nişte enormi străjeri cu puşca pe umăr şi cu ochii în lună. La poale, Adigele, pătruns de luminele de sus, încinge oraşul cu o cordică luminoasă. Mai aproape, Verona stă întinsă şi moartă. Şi aşa cum şed la fereastră, mă apucă taina sfintă a lucrurilor ce nu mai sunt. în fâşii luminoase se perindează istoria Veronei, şi pentru fiecare epocă, presimt mai mult decît văd, în noapte, urma întipărită în piatră ; căci ostrogoţii, ca şi longobarzii şi romanii, şi-au

scris istoria pe blocuri de granit, Teodoric, ca şi Beranger şi Diocleţian, au însemnat cu dalta momentul petrecerei lor în Verona.

Acum e pace adîncă — dar somnul nu vine...

A doua zi dimineaţă, ies în zori ca să vizitez oraşul. Cafeneaua de jos e goală, pe strada îngustă, ca atîtea din oraşele italiene, unde ţi se pare că rîndurile de case se ating, doar băieţi de prăvălie, cari îţi aruncă praf în faţă. Pe la vitrinele ce se deschid, eternele fotografii artistice şi „Ricordo di Verona'".

Cum scap de îngustimea străzii, dau de piazza Vittorio Emanuele. Aici zăresc din nou, la lumina soarelui acum, impozanta Arenă.

Enorma construcţie are peste 450 de metri de circonferenţă şi e circul cel mai bine conservat din timpul romanilor.

La poarta de intrare plătesc taxa de 1 franc, căci nu e piatră antică pe care să n-o exploateze.

înăuntru privirea e grandioasă. Prin largile vomitorii, 20 000 de spectatori puteau să fie aruncaţi pe cele 43 de rînduri de trepte, pentru a privi luptele sîngeroase de pe arena atunci afundată în pămînt, iar astăzi umplută pînă la nivelul primei trepte — căci acum, în locul luptelor groaznice dintre fiarele sălbatice şi gladiatori, un modest circ ambulant cu cai dresaţi şi clovni proşti dă reprezentaţii în fiecare seară cu preţul de 20 de centesimi !

Dar pe cînd citesc inscripţia săpată în 1805, în rîndul al doilea, de către Napoleon, un domn, într-o redingotă corectă, dar arhaică, cu faţa brăzdată de mici dunguliţe ce se reunesc la colţul ochilor ca nervurile unei frunze, cu mustaţa mică şi răsucită fin în sus, dar care se vede de departe că c cănită, îmi dă explicaţii nepoftite asupra inscripţiei.

La început nu-i prea dam atenţie, dar pe încetul mă învăluie în bunăvoinţă şi în sonorităţile cuvintelor.

— E aşa de frumos circul ! Aşa de interesant ! Şi Verona e aşa de *gentile* şi aşa de ilustră... Atîtea monumente vechi sunt aici ! Atîţia oameni celebri s-au născut sau au stat pe aici...

Numele imperatorilor romani se amestică în gura lui cu cutare şef guelf sau gibelin, iar Catul se asociază cu Dante, Vitruviu cu Paolo Veronese. Pliniu cel tînăr cu Sanmicheli...

O privire furişată pe pieptul entuziastului veronez descopere tăbliţa de alamă pe care e scris *guida autorizata...*

Am înţeles. Omul începe a da referinţe asupra sa, asupra greutăţilor de a fi ghid, asupra examenului „municipal" pe care a trebuit să-1 treacă — el singurul ghid autorizat şi patentat de municipiu ! Toată simpatia şi dorinţa de-al asculta s-au dus. Cînd începu pentru a doua oară să-mi explice amănuntele unui circ roman şi cît-de *stupende* trebuie să fi fost reprezentaţiile de circ de odinioară, si cînd nu mai găsea termeni destul de impunători pentru a descrie pe împăratul roman asistînd la spectacol, în jilţ, cu bărbia în mînă — îl oprii frumos spuindu-i că antichităţile romane îmi sunt destul de bine cunoscute.

Imediat mă plouară un şir de complimente : doar el ghid autorizat văzuse bine după fizionomie cu cine are a face, dar numai datoria îl obligase să-mi dea nişte lămuriri despre lucruri pe care le cunosc eu mai bine ca el !

Dacă ar fi să-i calculez vîrsta ar trebui să-i dau o groază de ani, căci a luat parte la toate războaiele.

Cînd află că sunt român, se bătu în piept ca un activ :

— Per Baccho ! *şi eu sciu rumenesce !*

Şi ca să-mi probeze că ştie româneşte mă înjură de d-zeu şi recită un cîntec pornografic, pe care îl învăţase ca soldat austriac, la ocupaţia din 1856, cînd cu războiul Crîmului.

Intr-atît stă toată „sciinţa lui rumunească".

Tot ce-am văzut pe urmă mi-a fost stricat de explicaţiile de prisos ale ghidului patent, care, cu voacea lui sonoră ca o bucată de aur lovită de marmoră, mi-a cîntat **Iti** ureche toată istoria Veronii şi a monumentelor ei sub formă de o mie şi una de nopţi, oprindu-se la fiecare piatră veche. Şi declamînd cu un gest enorm :

— Come e bello ! E stupendo ! molto stupendo !

Iată şi casa Julietei şi, la o distanţă oarecare, şi casa lui Romeo. Cîteva stradele numai, şi ajungem la Tomba

eh Giulietta e Romeo, într-o veche mănăstire a franciscanilor, azi devenită cazarmă... Un sarcofaj simplu de calcar cu coloane împrejur, fragmentate. Una singură îşi mai păstrează cu mîndrie capitelul ei corintic. Sarcofajul e ciopîrţit de englezi fanatici de ai lui Shakespeare, care, voind cu orice preţ să aibă o amintire de la mormînt, luau cîte o bucăţică de piatră ; de cînd însă păzitorul, şi el patent şi autorizat, s-a instalat la poarta grădiniţei spre a încasa inevitabila taxă şi a-şi desface carnetele cu „Ricordo" şi drama lui Shakespeare în 3 limbi, părinţii turismului să mărginesc a-şi depune numai cărţile de vizită în scobitura mormîntului de piatră. Acum e un morman mare, peste care priveşte binevoitor Pater Lorenzo pictat în frescă pe zidul din faţă.

In lungi ceasuri monumentele Veronei defilează sub ochi.

Iată Piazza delle Erbe (sunau aşa de frumos cuvintele aceste în gura ghidului autorizat !), cu priveliştea ei pitorească, cu zecile de enorme umbrele deschise, sub care negustorii îşi vînd legumele lor. In faţă, o columnă de marmură arată în vîrful ei leul Veneţiei, semnul puterii de odinioară ; în mijloc, o tribună cu 4 coloane, de pe care se proclamau odinioară sentinţele republicei ; iar pe de lături, palate vechi cu faţadele încărcate de sculpturi şi de fresce de Cavalli.

Trecînd prin Piazza dei Signori şi pe lîngă Palazzo del consiglio, din al cărui portic ne privesc busturile lui Catul, Vitruv, Pliniu şi Cornelius Nepos, toţi veronezi iluştri, cari aprind entuziasmul ghidului patentat, ajungem la mormintele degli Scaligeri.

Mauzoleele foştilor tirani della Scala sunt admirabile, cu grilajul lor flexibil, marcat cu o *scară,* emblema familiei, cu colonetele de forma răsucită, cu acoperişuri în unghi ascuţit şi cu nelipsitele statui ecvestre in vîrful monumentelor.

— Stupendo! stupendo!

Găsesc momentul potrivit să mă despart aici de ghidul autorizat. Cînd îi ofer 2 franci pe ceas, găseşte că e .stupendo .'

— Numai cursa unui cal se plăteşte doi franci ora !

Trebuie să mă execut şi să-i dau 3 franci ceasul, căci se apropie momentul plecărei.

O iau de-a lungul corsului Vittorio Emanuele, trecînd prin Porta nuova a lui Sanmicheli.

Cînd ajung la gară mai sunt cîteva minute pînă la plecare.

La ghişeu nu mi se primeşte aurul nemțesc şi funcţionarul mă îndreaptă la restaurantul gării, unde se pot schimba banii. Restauratorul, cu figura ştearsă şi cu ochii albaştri, mă primeşte surîzînd şi amical, dar pentru 20 de mărci nu-mi dă decît 20 de lire în murdară hîrtie italiană — adică cu diferenţa de cinci lei.

Protestez cu ultima indignare contra spoliaţiei, spunînd că chiar în Verona am schimbat cu 25 de iire.

Italianul rîde plin de încredere şi de bucuria unei bune afaceri.

— Possibile, signore... Ma adcsso la partenza e prossima...

Adică, fiindcă trenul e aproape de plecare, trebuie să fiu furat cu cinci franci !

Ah, ce frumoasă ar fi Italia fără italieni !

SPRE ATENA

I

August, 1, spre seară

Stau pe bancheta bărcei ce mă duce spre vapor...

Apa are aparenţa unei oglinzi lucii de Veneţia. Abia doar în jurul bărcii se rotesc cercurile trase cu compasul lopeţilor. Raza lor desfăcîndu-se cu încetul, cercurele se măresc şi se combină în mici valuri, ce înclină barca în reverenţe graţioase de doamnă binecrescută şi plină de demnitate. Reverenţele se înmulţesc, iar văluraşele dinprejur se încrestează asaltatoare... cînd iată că din largul îndepărtat se repede un val -— cu adevărat val - înfuriat cu mînie de spume, ca şi anticul Neptun pentru că i s-au încălcat cuprinsurile sale. Văluraşele, ca un cortej de paji, îi ies înainte şi se prind de haina lui ; iar barca se zguduie deodată şi începe să facă reverenţe mai silnice şi mai lipsite de demnitatea şi de graţia unei matroane cochete.

Am ajuns în largul mării.

Impresia ce mi-o face e zguduitoare. Mii de braţe de apă se agită şi se caţără de vapor.

Marea geme...

Dar glasul ei nu e cîntecul izvorului ce ademeneşte pe pescarul melancolic cu vrajele lui tainice, ci e cîntecul sinistru şi profetic al tristului bătrîn Glaucos, care se plînge în glasul său eolic şi care profetizează nenorociri, incruntîndu-şi sprîncenile şi barba sa de alge marine, pe cînd amoraşii îl necăjesc ciupindu-1.

Odinioară, cînd Glaucos începea să blesteme în fundul bărcilor, căutînd să-l îmblînzească prin rugăciuni şi fum de tămîie şi îşi povesteau între ei cu voce tremurată nenorocirile bătrînului, aruncarea în valurile egineice, iubirea lui cu fecioara Scila, şi cum odată, Glaucos mergînd la ea cu alcioni şi scoici ca daruri, o găsi prefăcută, prin vrăjile Circei, într-un monstru teribil cu lătratul de cîine.

De atunci bătrînul rătăceşte prevestind tutulor nenorociri, iar glasul lui desperat se ridică pentru mine la tăria înmulţită şi simbolică a tuturor disperaţilor şi amanţilor deziluzionaţi, a tutulor pribegilor şi dezmoşteniţilor... Geamătul titanilor înfrînţi, blestemul şi profeţia lui Prometeu, strigătele de desperare a lui Filoctet pe insula Lemnos şi cantilena de iubire înşelată a Fedrei... se disting în zgomotul valurilor ce se acaţă de vapor cu gesturi uriaşe, frămîntate de durerea lor lăuntrică. Deodată îmi pare că fiecare val închide un suflet şi ascunde o pasiune ce vrea să izbucnească, aşa că toate laolaltă îmi strămută ideea la un imens *demos* atenian, agitat de patimi politice la vocea misterioasă şi divină a unui orator ce cuvîntează la tribuna unui Pnix invizibil...

Noi, care purtăm pe spatele nostru încovoiat atîtea secole de civilizaţie şi de iscodire amănunţită, nu vom putea resimţi niciodată impresia grandioasă a mării aşa cum o simţeau grecii cu mintea lor proaspătă şi cu simţurile lor virgine.

Atunci cînd a văzut pentru întîiaşi dată Pontul Euxin şi apoi Marea Egee, cu aspectul lor schimbător, cu culorile lor sclipitoare şi variate, cu agitaţia lor cînd molcomă, cînd violentă — minţile grecilor au fost izbite ca de revelaţia unei lumi nouă, impoporate de atîtea divinităţi bine deosebite, cîte speranţe are marea.

încrestăturile mărei, atunci cînd ea e liniştită, pentru ei deveniră zbîrciturile divinelor „babe", iar spuma albă de pe valuri le deşteptă ideea bătrînului Nereu ce stă în grota de argint din adîncul mării. Atunci cînd valurile se umflă şi se izbesc de ţărm, cele 50 de nereide, splendide prin conturul trupului, ies din grotele lor şi, prinzîndu-se de mijloc, dansează în chiote pe plaja mării. Unda neastîmpărată, cu nenumăratele ei forme, e Proteu, ce are o mie de chipuri ; iar ca stăpîn atotputernic al mării e numai Poseidon, posesorul tridentului, care, după cum zice Homer : „îşi îmbracă armura sa de aur, apucă un bici strălucit, de o lucrare minunată, se urcă în carul său şi se avîntă pe valuri. Dedesuptul lui sar monştrii ieşiţi în grămadă din ascunzători recunoscînd pe stăpînul lor. Marea pătrunsă de bucurie se deschide în calea sa ; caii zboară iute şi, în drumul lor, unda nu udă osia de aramă."

Dar unde sunt acum Nereu şi Proteu ? Unde e Amfitrite, „zeiţa ilustră ce nutreşte o mie de monştri la sînul său, zeiţa bocitoare ale cărei valuri se sfarmă cu zgomot dc stîncă" ?

Unde e Triton, cîntăreţul maestru din concă, ce a rostogolit în valuri pe Misenus pentru că îndrăznise să se ia la întrecere cu el ? Unde sunt muzele mărei, sirenele ? Unde e Scila ? Unde e Caribda ?

S-au pierdut cu toţii şi cu toate în amurgul zeilor antici. Olimpul s-a zguduit, palatele de argint şi de mărgean ale zeilor s-au risipit, nimfele speriate au dispărut de pe lîngă izvoare, iar driadele au părăsit pădurile lor favorite.

Totuşi natura a rămas aceeaşi.

Zefirul, acum, ca şi odinioară, se joacă prin ramurile copacilor şi frunzele brazilor Arcadiei şi ale stejarilor Dodonei produc, mişeîndu-se, acelaşi sunet de nai.

Acum, ca şi odinioară, gîrlele şoptesc lunecînd pe prundişul albiei lor şi trestiile de pe lacuri se frămîn+ă melodios la adierea vîntului... Dar cînd, înspre seară, păstorul arcadian se întoarce ostenit cu oile la izvor, el nu mai aude pe Pan cîntînd din fluier, Pan, „pe care nimeni nu-l întrece în melodie, nici chiar pasărea, care, la înflorirea primăverei, răspîndeşte din frunziş notele sale plîngătoare". Pan, la glasul căruia alergau nimfele de prin munţi la prichiciul fîntînei şi îşi amestecau vocea lor sonoră cu armoniile zeului...

...Mai veni-va oare vreodată vremea fericită şi glorioasă a ilustrei Amfitrite, a Tritonului ce cîntă din concă şi a lui Pan, cîntăreţul din nai ?

2 august, dimineața

M-am sculat azi foarte de dimineață. Vreau să văd răsăritul soarelui în plină mare. Pe punte e linişte adîncă. Apa s-a domolit, iar misteriosul şi fermecătorul orator a tăcut. Demosul valurilor a ațipit, dar somnul lui e întrerupt în răstimpuri de respirația greoaie şi de oftări izbucnite din adînc. Marea visează...

Visează poate la timpurile ei de glorie, cînd frumoasa Amfitrite, împreună cu Tetis cu picioarele de argint, conduceau danțul nereidelor pe insula Naxos, pe cînd Poseidon văzînd-o din depărtare îşi simți inima palpitînd de dorul ei.

Tînăra fecioară se împurpura la obraz şi fugi departe la Atlas, în adîncimilc mării, spre a scăpa de urmărirea şi de privirea impură a teribilului mînuitor al tridentului, iar Poseidon, plin de durere şi plîngînd, trimise pe delfin ca să caute pe mireasa inimii lui. Delfin, ocolind întregul ocean, o găsi, în fine, pitulată în grota lui Atlas şi o duse pe spatele sale la Poseidon. Ce veselie coprinse întreaga mare atunci cînd s-a serbat nunta lor !

Amfitrite, cu voalul miresei, sta feciorelnică şi sfiicioasă iîngă soțul ei pe carul tras de tritoni, Doris, mama ei, le ieşi înainte cu facla nupțială, iar în jur, pe întregul eoprins al mării, venea imensul cortej al nuntaşilor, al nereidelor şi al okeanidelor, al monştrilor marini cu mii de forme şi al tritonilor ce cîntau himeneul din concele lor măiastre.

Marea tresare din nou la amintirea trecutului...

Aerul e rece şi saturat de sare ce mi se aşază pe pielo şi pe haine... Pe deasupra, peste cap, planează zdrențe de negură agitate de vînt.

Iată însă că dinspre Orient valurile par a se mişca şi strălucesc ca aurul topit. Nourii tiviți cu aur se ridică pe cer din sînul mării, scăpați din staulul întunecos şi umed în care s-au odihnit în timpul nopții. Peste nouri țîşnesc luminile viorii ale aurorii cu degete de roză, ce înconjoară tot Orientul de un nimb sfînt. Zdrențele de negură se risipesc încolăcindu-se ca şerpi diafani, aşa că atmosfera devine deodată limpede ca o lacrimă şi colorată, cum zice poetul :

...la bella Aurora
L'aer seren fe *bianco e rosso e gialo.*

Alb, trandafiriu şi auriu e aerul ce se întinde pe luciul albastru al mării...

Dar mi-ar trebui ochii şi mintea unui grec de pe vremea lui Homer spre a-mi putea exprima în cuvinte zguduirea sufletească ce resimt la ivirea triumfătoare a. soarelui, a în veci tînărului Helios. Coama lui se agită zbucnind deodată din unde şi lata lui frunte apare victorioasă şi rîzătoare din alcovul moale al mării. Aerul devine peste tot transparent şi apa surîde ca în timpurile ei fericite.

Cîți dintre noi s-au desfătat, în tot coprinsul cuvîntuiui, de splendida transfigurație a universului la ivirea aurorei şi a soarelui ? Cîți dintre noi s-au extaziat la fantasmagoria policromă a răsăritului, atunci cînd Eos îşi răsfira degetele ei de roză pe cer ori cînd Helios, trîntit în cuadrigă, pocneşte din biciul lui de aur la caii ce se ivesc pe poarta cerului deschisă de gingaşele Hore ?

Pentru noi, timpul e vrednic de o altă întrebuințare decît pentru admirarea celui mai splendid dintre fenomenele naturii. Pentru noi, orice fenomen are o explicare naturală şi o lege inevitabilă după care se produce. Altceva însă pentru omul primitiv, care, speriat de întunericul nopții, ridieîndu-şi ochii spre răsărit, ca spre un liman, se întreba : oare va apărea aurora ? oare va răsări soarele ? Şi atunci cînd eroul apărea, plin de aceeaşi tlncrețǎ ca şi altădată, sufletul omului zvîcnea într-un imn de laudă şi de adorație. Astfel se explică numai splendidele invocații vedice adresate către soare şi frumoasele imnuri şi legende helenice.

Apoi, pentru noi soarele răsare după o culme, după un munte sau după o casă, pe cînd pentru grec el răsărea întotdeauna din baia refăcătoare de tinerețe a mării. Din mare, Eos, furişîndu-se din patul soțului ei iubit, Titon, îşi întindea degetele sale de trandafir în lungi fâşii de

lumină ; din mare, fratele ei Helios apărea pe cuadrigă „aruncînd priviri teribile sub casca sa de aur".

Grecul, de pe terasa casei sale sau de la prora triremei, aştepta în zori de zi marea transfiguraţie a răsăritului.

Şi atunci cînd coama de aur a lui Helios-Hiperion se ridica din adîncuri, sufletul lui simţi altceva decît ceea ce simţim noi acum !

Legile refracţiunii ne pot explica degetele de roză ale aurorei şi ştiinţa în genere ne poate da cauza multor fenomene, dar ea ne-a condus la un *nil admirări,* dinaintea căruia muzele înspăimîntate s-au refugiat iarăşi pe Heliconul îmbrădit, pentru a nu se reîntoarce poate niciodată, iar gingaşele Charite, fără care viaţa e tristă, şi-au luat zborul spre capiştea cerului.

Oare pentru totdeauna ?...

II

2 august, spre seară

Bosforul !

Cine n-a auzit şi n-a dorit în taina inimei lui să vadă această minune !

Poetul vine la Bosfor să culeagă de pe apele lui lucii, înghirlandate de spume, acele colorate flori ale imaginaţiei cc numai aici se găsesc : pictorul, ca să surprindă nuanţele vii ale apei, răsăritul înflăcărat al soarelui de după dealurile Asiei şi incendiul apusului în dosul Constantinopolului ; istoricul, ca să vadă locul unde multă vreme s-au ţesut firele istoriei Europei şi mai ales ale destinelor noastre : Fanarul, de unde ne veneau domnii de tristă amintire, şi închisoarea în care s-a rostogolit capul Brîncoveanului ; iar simplul muritor, să se îmbete de soare, de mare şi de privelişti încîntătoare...

Stau pe marginea vaporului şi-mi refac în minte Bosforul aşa cum l-am plăsmuit eu în lungile ceasuri de iarnă, la gura sobei — cu marea şi cerul lui glauc, cu pajiştele verzi şi vilele colorate, cu soarele lui totdeauna tînăr şi cu caicele aurite.

Le văd, le privesc cum se leagănă rînduite. Dar iată că din unul dintre ele răsare o umbră colorată. Se apropie : un corp zvelt şi învăluit în feregea strigătoare, iar prin răriştea iachmakului de gază albă două puncte ce se aprind.

Tresar. Jos, marea cu irizări sclipitoare. Mii de ochi de sub iachmakul ei mobil îmi fac semne misterioase. Văd tremurări de gene şi sclipiri de ochi albaştri, negri şi violeţi, văd voluptuoase sînuri de aur şi imperceptibile gesturi de ispită făcute de mîinile străvezii ale cadînelor din haremul lui Okeanos. Şi aşa cum stau privind la mare, o altă imagină îmi apare :

Intîi, o lumină albă, apoi o desluşire de case etajate. La mijloc, un corn de apă azurie. Lume multă se îngrămădeşte şi se împinge. Cu toţii aşteaptă tremurînd, cînd iată că dintr-o lojă aurită se vede un fîlfîit de batistă. *E* semnul. Cuadrigele nebune pornesc, iar bluzele albastre şi verzi zboară în vînt şi se umflă în forme monstruoase. Tăcere. Mii de piepturi palpită şi mii de ochi se cască. Şi văd cum sclipesc în adîncul mării, avizi şi plini de frigurile aşteptării. Un ropot de aplauze... O coroană verde e pusă de mîna sacră a împăratului pe fruntea învingătorului. Lumea se scurge acum liniştită pe străzile oraşului, pe cînd împăratul trece maiestuos printre şirurile de *europolaţi* şi *protogeronzi* de-a lungul galeriilor. Totul recade apoi în tăcere. Oraşul pare o imensă pată neagră ; doar colo, spre Marmara, în palatul ce-şi oglindeşte colonadele în undele imobile ale Bosforului, se vede o iumină şi o frunte albă ce se apleacă cu tristeţă gînclindu-se la năvălirea barbarului din nord şi la atacurile îndrăzneţe ale persului din răsărit...

Istoria îşi revarsă cornul său plin de amintiri. Imagini însîngerate se succed. Văd fesurile roşii şi turbanele verzi ale soldaţilor lui Mahomed al II-lea năvălind de pe coline, şi pe Constantin căzînd lîngă spărtura zidurilor, cu faţa îndreptată spre duşmani, cum se cuvinea moştenitorului gloriei romane. Văd pe cuceritorul în goana roibului său făcîndu-şi loc cu iataganul printre copiii şi femeile ce se

adăpostiseră la umbra altarului Sfintei Sofii — în timp ce preotul care oficiază dispare ca o umbră în zidul gros al bisericei, pentru a reapare odată cu triumful crucii asupra semilunii.

Vedem noi oare vreodată ceea ce *este* cu adevărat ?

Sunt oare lucrurile aşa cum ne par nouă ?

Subtila problemă ce punea pe gînd şi pe înalt-visătorul Platon ! Dar în afară de partea adînc-filozofică a problemei, mai e şi o altă latură, mai uşor de surprins.

într-adevăr, noi privim lucrurile istorice şi celebre, pe de o parte cu înmiiţii ochi ce le-au văzut înaintea noastră şi le-au descris, iar pe de alta, le vedem sub unghiul lărgit al vremilor trecute. Despre fiecare din ele noi ne facem dinainte o icoană în care trăsăturile sunt împrumutate de aiure şi culorile sunt luate de pe paleta altora — iar cînd, din întîmplare, ne trece pe sub ochi realitatea, atunci noi o suprapunem peste icoana noastră apriorică, silind-o în orice chip s-o încapă.

Din această suprapunere şi din tainica pătrundere şi amestecare a realului cu idealul naşte impresia noastră definitivă — şi cine va putea oare vreodată să limiteze cu preciziune care e partea realului şi care e partea idealului ?

Eu port în retina mea un Bosfor ideal, la care foarte puţin a contribuit imaginaţia mea proprie şi care îmi va impune un anumit fel de a vedea.

Domurile Sfintei Sofii îmi vor povesti timpurile de glorie şi de ruşine ; cele 7 turnuri îşi vor desfăşura nesfîrşita lor tragedie, iar lîngă zidurile sparte voi zări leşurile ultimilor eroi...

Fiecare lucru va sclipi de aureola trecutului său, împrăştiind o lumină pe care el n-o conţine în sine, dar pe care noi de la noi i-o împrumutăm şi ne sugestionăm de a o vedea şi în realitate...

Dar iată că ne apropiem de Bosfor : din depărtare se zăreşte o dungă.

Cu încetul, dunga se accentuează, iar ochiul liber poate distinge cum ea se încreţeşte şi cum se frînge lăsînd deschisă o poartă prin care se vede fondul albastru al cerului...

Cu cît ne apropiem mai mult, dunga se estompează mai clar şi deodată prinde relief sub forma unor creştete pleşuve şi abrupte, pătate ici-colo de o verdeaţă răsleţită, iar printre ele, lărgind orizontul, îşi face loc fîşia albastră a Bosforului, ce leagă ca o trăsătură de unire cele două mări.

Suntem în apropierea strîmtorii...

De o parte, la stînga, se vede bătrîna Asie, cu dealurile ei galbene profilate pe puritatea cerului albastru, cu ruine de ziduri vechi de-a lungul costişelor şi, mai presus de toate, cu un nespus văl de tristeţă şi de pustiu.

Dar oricît e de posomorit aspectul acestor zbîrcituri peste care razele zvăpăiate par nişte dresuri nefireşti, oricîtă tristeţă se desface de pe chelbea sperguită de soare a dealurilor, ochiul găseşte totuşi plăcere în ele şi mai găseşte totodată şi un punct de razem mai statornic în nemişcarea lui decît în valurile albastre care se nasc şi mor, spre a se renaşte din nou în miile lor forme.

De cealaltă parte se desprinde acum limpede ţărmul Europei.

Aici dealurile sunt mai mărunte şi mai vesele.

Pe vîrfuri, pe coaste şi în poale stau benchiuri de verdeaţă.

In toate liniile se vede potrivire şi măsură şi peste tot un aer de tinereţe.

Vaporul merge foarte încet. Ai crede că nici nu se mişcă, dacă n-ai vedea dealurile galbene şi colnicele verzi săltîndu-se în aer şi apropiindu-se de tine alături şi tot mai alături, si dacă n-ai observa cum liniile cresc şi se învîrtoşcază, cum petele verzi se lămuresc în nişte pădurici tinere cu copaci mici şi încîlciţi şi cum prin cutele dealurilor galbene se agaţă caprele ale căror clopot se aude limpede în aerul pur...

Bosforul ne suge încetul cu încetul în îngustimea buzelor sale întredeschise şi îngăduie ochiului să surprindă viaţa de pe cele două maluri.

Marile dealuri asiatice se pogoară acum în pante brusce, din ce în ce mai pătate cu verde, pînă ce se sfîrşesc spre ţărm în ondulaţii fine, la picioarele cărora se odihnesc căsuţele colorate ale satului de vamă Anatoli

r

Kavak, alternate cu mari tăpşane artificiale de pe care se cască gurele tunurilor turceşti.

Pentru prima dată ochiul întîlneşte ceva familiar.

Mă pun şi privesc. Casele sunt simple şi fără ornamentaţie.

Nişte cuburi sau prisme fragile, fără proeminenţe şi fără podoabe, aliniate de-a lungul ţărmului. Totuşi e ceva frumos în ele. Ai crede că sunt nişte cochete îmbrăcate în cămaşa de noapte, ce se privesc — cu nenumăratele lor fereşti — în oglinda lucie a apei înainte de a se arunca în ea. în faţă, cîteva bărci uşurele de preumblare, cu vîrfurile lor săltate, şi vaporaşe de vamă, iar în spate, verdeaţa pală a copacilor pitiţi pe povîrnişe şi numai în fund de tot franjurile neregulate ale dealurilor tăiate cu foarfecă pe puritatea cerului ca peruzeaua.

Pe unul din dealuri se ridică o ruină galbenă, o încîlcitură de pietre colosale, ce acoperă vîrful turtit cu diadema ei tristă şi impozantă. Prin crăpături năpădeşte spre lumină un inextricabil amestec de buruiene, de mărăcini şi de plante agăţate ca triumful obraznic al oamenilor mici înălţaţi pe ruina marelui om căzut...

Aici odinioară genovezii construiseră o puternică fortăreaţă chiar peste temeliile vechiului templu al celor 12 zei.

Astăzi însă n-a rămas din ea clecît pietrele galbene ale portalului gotic şi ale turnuleţelor ce-şi scot fruntea brăzdată şi îngălbenită din mijlocul giulgiului de verdeaţă aruncat cu dărnicie de fiecare primăvară.

în cellalt capăt al băiei se ridică muntele Uriaşului, pe care, după tradiţie, se află mormîntul lui Amycus, regele bebricilor, ucis de Polux. Fruntea Iui înverzită se desprinde clar din şiragul dealurilor galbene.

încolo, ochiul nu mai poate distinge nimic şi, reculogîndu-se de la spectacolul trist şi îndepărtat al dealurilor galbene şi al ruinelor inundate de vegetaţie, îşi îndreaptă lumina spre ţărm.

Aici, între doi platani stufoşi, se oglindeşte în unda glaucă a Bosforului un caravan-serai, cu geamurile lui numeroase şi cu bigarescul de culori ce sclipesc la soare. In faţă, pe două banchete de lemn, stau cu picioarele sub dînşii cîţiva turci cu fesurile lor roşii, înconjurate de turbane albe, cu tunică roză vărgată cu galben şi cu ciubucurile lor enorme încrustate de mii de arabescuri.

Fumează şi privesc prin rotocoalele de fum la miile de steluţe aurii ce saltă pe safirul apei line, la vilele policrome şi lucitoare de pe cellalt ţărm şi la festonul depărtat al utimelor colnici apussne... In ochii lor se arată însă atîta neîmpărtăşire sufletească şi atîta pasivitate, încît nu poţi şti dacă ei cu adevărat *văd* şi *simt* măreţia ce-i înconjoară — ori rămîn dinaintea ei cu aceeaşi răceală şi neînsui'leţire ca ochiurile mici şi imobile ale multicolorului caravan-serai, ce par totuşi atît de deschise şi de pricepătoare !

Stau şi se uită acum la noi cu o linişte molcomă şi delicioasă. Nici o mişcare, nici un semn de salutare, nici un semn de prietenie uşoară, pe care oricine o aruncă bucuros la drum, la cele patru vînturi.

Sub fesurile lor îndesate pe frunte, par nişte stane de piatră de-a lungul unui pîrîu. Apa curge, se vaită şi se primineşte neîncetat, iar ele stau impasibile, ferite de orice compătimire, de orice mirare...

în jurul nostru acum e mişcare şi zgomot. în toate părţile se întretaie caicele încărcate cu călători tolăniţi pe bănci, iar printre ele trec grăbite vaporaşele turceşti cu coşurile lor aplecate şi cu ţipătul strident al sirenelor.

în dreapta, pe ţărmul Europei, se vede Buiukdere, pierdut în verdeaţă, iar pe stîngă, Beicos şi Rumeli-Hissar...

Spectacolele impunătoare şi triste, de o parte, pitoreşti şi vesele, de alta, se diştern cu repeziciune. Şirurile vilelor cochete şi spînzurate pe costişe ale caselor de lemn văruite cu alb, la piciorul cărora stau legate caicele, sunt nesfîrşite, iar în mijlocul lor răsar ici şi colo minaretele fumurii ale geamiilor mici şi pitite în oaze de verdeaţă, la umbra lămîilor, portocalilor şi a rodiilor.

PE BOSFOR
(Fragment)

Soarele scăpată spre apus deasupra dealurilor îndepărtate ale Turciei europene, iar razele lut oblice au atîta vigoare şi lumină în ele, încît se pare că peste colinele verzi, peste casele albe şi peste marea albastră, pluteşte o pînză purpurie şi diafană.

Ferice de acel ce se poate odihni aici la umbra unui chiparos stufos, privind la cerul de peruzea, la aerul trandafiriu şi la marea scobită de razele soarelui, cu mii de nuanţe şi de reflexe !

Din orice strop de apă şi din orice rază de soare se răspîndeşte o putere tainică de distrugere a vieţei individuale, pe care o amestecă laolaltă cu lumina, căldura şi înmiitele culori ale colinelor, ale caselor şi ale valurilor. Din această năpădire de senzaţii puternice, reiese un vag sufletesc şi o dispoziţie de visare, care se găsesc la baza sufletească a oricărui oriental. Priveliştea continuă a atîtor frumuseţi îl dezorientează şi îl înstrăinează în mijlocul lumei, semănîndu-i în suflet nostalgia unui soare dogoritor, a unei mări albastre şi a unei colini umbrită de chiparoşi enormi.

Acum înţeleg trista fericire a acestui popor şi toată istoria lui buimăcită şi ameţită, toată dezorientarea în mişcare şi toată indolenta lui trîndăvie care îl face laş şi pasiv, spre a-l preface apoi într-o clipă in fanatic. Sărmanul turc ! El se va stinge în mijlocul unei naturi prea

frumoase, ca un om ce se înăbuşă într-o odaie prea îmbălsămată de mirosul florilor !

Dar frumuseţea de pe ţărmuri nu lasă multă vreme gîndul vagabond. Priveliştile îneîntătoare se destind unele după altele pe ambele maluri ca nişte peisage măiestre de ale lui Claude Lorrain, smulse din cadrele lor si expuse la lumina purpurie a apusului. Aceleaşi vile ca şi laptele, aceleaşi căsuţe străbătute de nenumărate ferestre şi aceeaşi mare de peruzea...

Iată însă că cele două maluri se lărgesc curbîndu-se cu convexitatea în afară, iar apa scăpată din îngustime se distinde comod în spaţiul lat şi discreţit ca o oglindă imobilă şi albastră, în care soarele în pară îşi face toaleta de seară.

în stânga, pe un şes plăcut bordat în fund cu dealuri, se întinde albul Scutari, iar în dreapta, pe un amfiteatru enorm se înalţă Constantinopole, lucind ca un scut de argint la razele piezişe ale soarelui.

Scutari e un oraş gentil şi cochet la răstrîngerea lui.

Văzut aşa, sub lumina oabiă şi din mijlocul Bosforului, pare delicios. Casele ca pretutindeni sunt simple, fără nici o podoabă, dar culoarea lor, de un alb crud de albuş de ou, luceşte aşa de viu, încît îţi ţintuieşte privirile.

Mai întîi, nu poţi distinge decît nişte benchiuri albe cu largi chenare de verdeaţă. Numai cînd ochiul se deprinde şi se fixează, atunci îţi apar în relief casele cu trupul lor zvelt şi elegant prin însăşi simplicitatea lor şi* împrejmuite de o bogată vegetaţie orientală.

Asia pare a-şi fi dezbrăcat aici vălul ei de doliu şi a-l fi aruncat la picioarele albului Scutari.

Privesc. Totul e zglobiu şi curat, cum pare de la distanţă, ca în ziua cea dintîi ; totul e învăluit într-o nespusă haină de solemnitate şi de sfinţenie : ici casele, îmbrăcate parcă în togă candidă, cu numeroasele sclipiri de geamuri, colo minaretele cu căciula lor ascuţită, şi mai înăuntru, în curţile împrejmuite de copaci si cu pieţe libere în faţă, moscheiele turtite şi placide.

Dar iată într-o parte, pe un tăpşan surîzător la soare, o bogată vegetaţie şi un popor de monolite albicioase : o cimitirul sfînt turcesc.

Cît de departe sunt cimitirele noastre de cele turceşti !

La noi ele stau aruncate afară din oraş într-o tristeţă banală şi nesugestivă, pentru că noi ne îndepărtăm ochii cu plăcere de la acest cuib de înţelepciune. Nu tot aşa găseau cei vechi, grecii şi romanii, cum nu tot aşa fac şi turcii de azi : cimitirul e pentru dînşii adevăratul „loc de odihnă" coprins în înţelesul cuvîntului.

Nici o idee urîtă sau violentă în disperarea ei nu se leagă de dînsul. Acei cari se odihnesc liniştiţi sub gazonul stufos rămîn şi după moarte prietenii celor vii şi sfătuitori cuminţi împotriva oricăror prezumţii deşarte.

Cît e de frumos cimitirul sfînt din Scutari !

Pe tăpşanul puţin povîrnit, străbătut de cărăruşe, se întinde un molatec covor de iarbă încîlcită şi violent de verde, din mijlocul căreia abia se zăresc piramidele truncheate ale monolitelor mortuare.

Nimic mai simplu decît aceste monolite adese nelustruite, care, pe mormintele bărbăteşti, sunt săpate la vîrf în formă de ghiulea, reprezentînd turbanul. Totuşi, din simplicitatea aceasta nobilă, din poziţia expusă şi pitorească a locului, dar mai ales din umbra deasă a eleganţilor şi zvelţilor chiparoşi, ce-şi înalţă conul lor de verdeaţă sumbră peste morminte — reiese farmecul cel mai clesăvîrşit şi mai atrăgător pentru iubitorii de umbră, de pitoresc şi de reculegere sufletească.

De aceea, nimic nu e mai plăcut pentru oriental decît ca să vină aici să se plimbe printre mormintele alor săi, sau să se aşeze la umbra chiparosului, fumîndu-şi tihnit ciubucul.

Domurile chiparoşilor se dau învinse de soare, căci lungi fâşii de lumină şerpuiesc cu dibăcie printre frunzele solzoase. Cîţiva turci ce stau tolăniţi pe gazon se simt gîdilaţi şi se mişcă puţin. Se observă foarte bine încetineala şi demnitatea cu care îşi apără drepturile la linişte şi la contemplaţie. Prin mijlocul ierbei răsar două chipuri femenine — ai crede două fantome policrome ce s-au ridicat din vreunul din morminte spre a privi splendoarea apusului de soare, aprins ca jarul deasupra Constantinopolului.

Iată acum Constantinopolul imens înşirat ca un colier pe ţărmul Bosforului.

El are forma unui enorm teatru antic.

Jos, podul mării, luciu şi întins ca mozaicul *orchestrei* de la teatrul lui Dionisos din Atena. Din mijlocul ei se ridică turnul lui Leandru ca o altă „thymele".

In dreapta, amfiteatrul vast al Constantinopolului, de pe ale cărui trepte privesc şi turcii şi europenii impasibili la marea şi sîngeroasa tragedie ce se joacă pe *scena* întinsă, ce se desfăşură în faţă, pe cîmpiile Asiei.

Privesc colo departe... departe, pe lîngă Marea Neagră, cum o ucis mişeleşte un nobil popor, ucis de iataganul, pe care toată lumea îl credea ruginit şi cu neputinţă de a mai fi scos din teacă...

E greu pentru ochi să se deprindă cu lumina trandafirie şi să poată vedea ceva lămurit prin pînză aceasta fîlfîitoare. El recunoaşte, totuşi vag, cartierul turc, după aceleaşi vile de pînă acum, dintre care se desfac în haina lor de' marmură Dolma-Bagcea şi Ceraganul, ce-şi scaldă piciorul în apa Bosforului, după aceleaşi cuburi de toată mărimea cu nenumărate fereşti îngrămădite unele în altele, după aceleaşi boschete de platani, de chiparoşi şi de alămii, după aceleaşi geamii pitite cu minarete zvelte — dar colo sus, pe treapta cea mai înaltă a amfiteatrului, se zăreşte, abia ţîşnită din mijlocul zidurilor şi a copacilor, o casă de o formă deosebită.

E Ildiz-Kiosk, de unde „marele spectator" priveşte spre orient.

IMPRESII DIN FIUME ŞI ABBAZIA

Seara în Budapesta aştept plecarea acceleratului de 6,50 spre Fiume. Se lasă aşteptat şi nerăbdarea îmi ma; lungeşte aşteptarea. Prin coridorul cel mare, lume enormă se plimbă : unguroaice durdulii, încărcate cu boccele şi închise în nişte fuste umflate de cine ştie ce forme rîvnite de ochii abia licărind în obrazul alb şi moale al tinerilor înduioşaţi ; bărbaţi îmbrăcaţi în haine slinoase, cu faţa unsuroasă şi cu mustăţile nesfîrşite, care îşi petrec fetele sau rudele pentru despărţirea cea mare ; tineri soldaţi strînşi cavalereşte în hainele de sărbătoare sau încotoşmaţi în tunica blănită cu pielea a trei miei. într-un colţ, pe o bancă, doi tineri sunt în oara cea de taină. îşi spun probabil lucruri nespus de dulci şi duioase, căci dînsa îşi ridică cu stîngă batista de deasupra grămezei de bagaje şi îşi şterge ochii umezi, iar el, pentru a se smulge de la lacrimile ce-l podidesc, se duce la automatul de alături şi ia o cutie de bomboane pe care i-o dă acum ca amintire de la el.

La o ferăstruică mi se pare că aud o vorbă românească. Mă apropiu. Doi bărbaţi scunzi, îmbrăcaţi în surtuci de şiac blăniţi pe dinăuntru, iar pe din afară murdăriţi cu pete de vechime şi de necurăţenie, stau la fereastra ghişeului şi vorbesc între ei. Unul întinde mîna spre geam si o întoarce plină cu bani, pe care întîi îi numără şi apoi aud aşa ceva cam ca „grijania mă-sei".

Pentru a face vorbă cu ei, mă adresez celui nemulţumit :

— Ce e aici, domnule, la fereastra asta ?

El, fără a fi cîtuşi de puţin mirat, îmi răspunde imediat :

— Apoi, aice e unghe se telegrăfeşte la noi în Argheal... Dar pe dată se apropie de noi un domnişor îmbrăcat nemţeşte, supţirel la trup şi la faţă, cu figura pistrutetă şi cu accent suspect, care interveni nepoftit :

— Ţi-am spus *deja,* domnule Vasile, să bagi bine de seamă cînd îţi dă restul ; şi apoi, fără tranziţie, măsurîndu-mă din tălpi pînă în creştet, mă întrebă : Domnul e din *ţară ?*

O, iată, deodată prea multe cunoştinţe chiar pentru o ţară streină, unde ai dori ca şi lucrurile neînsufleţite să fie din patrie !

în sala de aşteptare, lume puţină. Afară de mine, într-un colţ un domn bătrîn cu o doamnă bătrînă schimbă în rari răstimpuri cîte o vorbă. Sunt plictisiţi şi în zadar domnul întoarce, pe canapeaua de alături, o blană enormă, cînd pe o parte, cînd pe alta. Timpul nu trece şi urîtul îi coprinde. încolo, nimeni. Dar iată că pe uşă apare o doamnă tînără, atît de sprintenă, încît dintr-o clipă a şi ajuns în fundul sălei. E frumoasă şi elegantă. Frumoasă e puţin zis : e extraordinar de frumoasă. Făptura întreagă e o armonie de forme sinuoase şi evidente, care lunecă şi şerpuiesc în mersul ei felin. Faţa albă de marmură e însufleţită de un ton fin şi fugitiv de roşeaţă, care se răspîndeşte deodată ca o licărire de auroră. Ai crede că o geană de fulger se joacă pe faţa ei, din care luminează doi ochi negri de cărbune. E atîta strălucire în toată făptura ei, ce se leagănă pe nişte picioruşe vizibile de sub matasa rochiei, încît sala întreagă pare că se luminează şi ochii bătrînului meu vecin s-aprind de licăriri ciudate.

Bătrîna se ridică de pe scaun şi se îndreaptă spre doamna cea tînără, care se uită întîi în oglindă, se aşază in fotoliu, iarăşi se uită şi apoi iarăşi se aşază. Fac cunoştinţa şi încep o conversaţie pe care eu n-o aud. Nu-mi scapă însă nici figura pasionată şi aprinsă a bătrînului, nici vorba distrată şi privirea insistentă spre uşa cea mare a doamnei celei tinere.

Peste cîteva minute, un tînăr elegant, în haine negre şi cu o crizantemă la butonieră, apare pe uşă. Doamna, fără să zică o vorbă de scuză, sare sprintenă de pe fotoliu, se îndreaptă spre dînsul şi, lovindu-1 gentil peste obraz, îl ia la braţ şi iese pe uşă, apropiindu-şi vîrful fin ai nasului ei de crizantema de pe piept.

Am fost curios să aud conversaţia celor doi prieteni ai mei. Bătrînul contrariat, cu figură spăsită, îi făcea reproşuri bătrînei :

—- Ţi-am spus odată să nu vorbeşti cu toată lumea.

Iar ea, cu vocea muiată şi naivă :

— Era aşa de drăguţă şi de gentilă... Cine ar fi crezut ?

⁂

Dimineaţa, aproape de Fiume. Sunt 7 ore şi nu se poate încă distinge decît doar, prin unele locuri, masive de piatră cenuşie ce se îndreaptă colţuroase spre linie, încolo, toată atmosfera e de vată de o culoare mai închisă decît cea obicinuită. Lungi, grei şi groşi şerpi de aburi se ridică de pe pămîntul alburiu ca nişte bucle nepieptănate, care se învălmăşesc în forme nepieptăn[ate] şi topite. Iată însă şi un colţ de mare : ai crede, o imensă crustă de gheaţă albastră şi imobilă. Nici un văluraş nu tremură oglinda unită a apei.

Dar pe deasupra, în loc de vată fină, respiraţia greoaie a mării se încheagă în şuviţe enorme şi întunecate de lînă nescărmănată, care se îngrămădeşte în mormane monstruoase şi îşi schimbă forma la prima adiere a vîntului, deşteptat în fine şi el.

Şi atîta i-a fost, căci în citeva minute se joacă în buclele de vată şi în mormanele de lînă, ca un uragan în mijlocul unui stog de paie. Iar viţele de aburi în toate părţile şi atmosfera de deasupra mării se curăţă. E ziuă.

Iată şi Fiume, şi prin ploaia măruntă ce începe să cadă, te trezeşti pe bulevardul oraşului, lung şi nesfîrşit, care te duce dintr-un capăt al portului la cellalt, cînd depărtîndu-se de mare, cînd aruneîndu-i pe ţărm îndesarea prăvăliilor şi pleava de oameni murdari, ce-şi storc gologanul zilnic din apropierea binefăcătoare a apei, fără a spăla însă şi murdăria în ea. Pe de o parte şi de alta. copaci cu frunza încă verde, iar prin mijlocul străzei, acoperită cu largi lespezi de piatră, se strecoară tramvaiul electric cu poetica inscripţie de deasupra : „Piopi"...

O iei pe jos pe trotuarul de mozaic, ce-ţi arată coloarea italiană a oraşului, şi mergi de-a lungul dughenilor fără întipărire locală, ci cu aceleaşi caractere internaţionale ale dughenilor de port, care le aseamănă mai mult cu taverne scunde şi înfundate, afumate şi pline de sudoarea zidurilor umede. Birturi economice cu „bucătărie burgheză"', cafenelele suspecte, în care cafeaua e numai un pretext pentru jocul de cărţi şi de zaruri, prăvălii de mărunţişuri şi de lucruri pentru marinari, cu firme italiene, ungureşti şi croate, vespasiane alipite de case şi fără adăpost din celelalte părţi, ceea ce arată apropierea de Italia, îşi aruncă mirosul lor dubios de aer închis si conrupt în atmosfera umedă şi grea a dimineţii. Iată şi otelurile, care încep cu acelaşi caracter internaţional : căci primul, la care mă şi opresc, e l'Hotel de la viile ; iar în titulatura celorlalte se amestică patru sau cinci limbi.

Un antreu enorm, în care nu vezi nimic, te primeşte foarte puţin ospitalier, în fund o scară, pe care suind-o, dai în lumina unui coridor de sticlă de la primul etaj. Camerile au cu toate aceeaşi aparenţă de sicriu enorm de lung faţă de îngustimea lor. în ele, în puterea dimineţei nu vezi nimic, căci toate au numai o singură fereastră, şi aceea destul de curioasă, căci în afară de cele două rînduri de geamuri, un stor din plăci de lemn abia lasă lumina slabă de afară să se prelingă prin locurile goale. Alături de mine, un ofiţer ungur îşi petrece luna de miere cu o nemţoaică, căreia îi plac mult fructele zăhărite şi ţine cu prea multă dragoste la un „bubi" impertinent, iar de cealaltă parte, un „Staatsbeamte" îşi propune să petreacă sezonul de iarnă — ca şi cum prima condiţie de fericire (chiar a lunei de miere — ori nu ?) şi de sănătate n-ar fi lumina !

Fiume, ca orice port, nu e nici interesant, nici pitoresc, căci nici o mînă de artist nu şi-a întipărit degetul în vreo operă de artă mai deosebită. Nici statui, de o artă vînclută, nu se văd pe străzile curioase şi înguste. Natura

însă l-a aruncat pe o costişă de munte, aşa încît străzile înclinate te suie ca pe nişte trepte de amfiteatru, de pe care priveliştea spre Adriatica e în adevărat admirabilă.

Văzut de pe mare, Fiume de asemeni cîştigă. Iată vaporaşul care te ia de la debarcader pentru Abbazia.

Plouă şi acum cu picături mărunte, aşa cum plouă adesea în preajma mării.

Aproape nici nu simţi stropuri de apă, ci numai vezi cum pielea ţi se moaie de umezeală. Lumea, deprinsă şi nepăsătoare, nici nu deschide umbrelele.

Puţin de te îndepărtezi în larg, poţi cuprinde Fiume într-o singură privire.

Jos e grupul complect de case, prăvălii mici şi magazine mari, taverne pentru marinari şi hoteluri cenuşii străbătute de ferestre oblonite ; îndată însă după ele, casele din spate se răresc, aerisite în jur de gradine largi cu copaci rari şi care, aşa cum stau cucuiete pe munte, par nişte spectatori patricieni, ce privesc cu demnitate zbuciumul de pe mare.

Mai din depărtare, priveliştea oraşului se simplifică, căci din întins ce era, acuma se desprinde clar sub forma unui arc de cerc. Jos, o masă de clădiri, din care nu se mai distinge nimic alta decît un amestec vag de culori, iar pe munte, aşezate ca pe nişte trepte, cuburile caselor particulare apar mai evidente şi mai impunătoare. Şi cu cît mergi de-a lungul Istriei pietroase, casele se răresc şi natura devine mai tristă. înehipuieşte-ţi o sjDinare de munte nesfîrşită, care aleargă cu tine fără răgaz, arătîndu-şi sub cerul umed sărăcia stîncilor sale. Ici-colo, vegetaţie veştejită şi degenerată, iar în locul stejarilor voinici şi a brazilor verzi, mici copăcei răchitoşi, galbeni şi flenduroşi, care tremură la adierea vînticelului ce suflă. Mi se spune că pe vremuri aceste locuri erau împădurite, dar că veneţienii au devastat pădurile pentru a-şi construi gondole şi corăbii şi că de-abia acum mîna civilizată a Austriei încearcă o replantaţie sistematică.

Iată şi Volosca, înghesuită pe marginea mării şi cu casele spînzurate unele peste altele. Orăşelul răsună de clopote de înmormîntare, iar de pe bord se scoboară grav corpul profesoral al vreunei şcoli oarecare, cu vreo 30 de „studenţi" italieni, ducînd cu ei pioase coroane de crizanteme. Şi din depărtare se mai aude încă sunetul arămii amestecat cu plesnetul apei de vapor, pînă ce după o cotitură se zăreşte şi oaza de verdeaţă a Abbazioi.

Cum te scobori, mai ales sub ciupirea picăturilor de ploaie, Abbazia nu impune, după cum te-ai putea aştepta.

Cîţiva paşi însă, şi dai de extraordinar de frumosul parc, cu atîta verdeaţă, încît ai putea acoperi întreaga spinare pustie a Italiei de pînă aici.

Te miri cum acest loc, aproape de stîncă sterilă, s-a putut transforma prin mîna omului în paradisul acesta de copaci exotici, în care portocalul ele Japonia îşi întinde frunzele pistruicte cu pete galbene alăturea de compatriotul său palmier, cu enormele sale frunze răsfrînte sub forma unui evantaliu. Ici, trandafiri înfloriţi şi parfumaţi se învecinează cu cedrii de Himalaia, colo, chiparoşii de Nepal îşi plouă frunzuliţele mărunte deasupra cameliilor japoneze. într-un colţ, un lămîi abia îşi arată fructele de aur prin desimea bambuşilor din Asia ostică ; iar alături de tulpina subţire şi răsucită de şarpe a pinilor paluştri, se ridică enormii chiparoşi ele California, cu conul lor sumbru de verdeaţă negrie, ce par ca nişte făclii îndoliate deasupra mormintelor...

Şi e atîta linişte în Abbazia !

Alergi prin alei, şi pasul tău nu se aude pe nisipul gălbui, iar copacii dorm liniştiţi sub doina frunzişului. Colo prin fund trec pe cărările misterioase perechi care nu vorbesc, sau nu se aude ce vorbesc...

Dar cum te scobori, auzi zvonul armonios al muzicei ce cîntă o reverie, şi tu, cu sufletul răscolit, te simţi ca într-o pagodă sfîntă din adîncurile Asiei, şi plin de taină şi de cucernicie te razemi de balustradă şi priveşti la mare...

Priveşti la talazuri, priveşti la cer şi atunci misterul infinitului nepătruns te coprinde, ca dintr-un fund de mare se ridică în sufletul tău întrebări care te chinuiesc, te frămîntă şi-ţi împlu ochii de lacrimi...

Nu ! Iată cărarea ce duce spre viaţă, spre... Casino. Iar orchestra cîntă acum o mazurcă...

Abbazia, 10/23 nov.

IMPRESII DIN PADOVA

E urîtă Veneţia sub un cer de plumb. Ea pare o ruină umedă, fără praful plin de aur pe care i-l cerne soarele de sus, în zilele lui de putere.

Apa negrie se bate de zidurile de marmură mohorîtă, de-a lungul cărora trec gondolele ca fantomele. Nici un zgomot, decît freamătul fără ţel al apei şi strigătele de păsări de pradă ale gondolierilor.

Părăsesc această Veneţie de jale şi de doliu, şi văzută odinioară sub o ploaie de aur, cînd valurile scînteiau ca nişte zale preţioase şi marmura bătrînă sclipea ca o oglindă.

Şi din gondola leneşe mai văd pentru ultima dată cupola de la Santa Măria della Salute lîngă care îngerii de marmură îşi întind aripele să zboare, apoi în dreapta trec pe lîngă palatul Corner della Că Grande, cu marmura lui roasă de o jumătate de mileniu, pe cînd, la o întorsătură a canalului, apar ogivele palatului Foscari, evocator de atîta poezie.

După ce lunecă pe lîngă palatul Grimani, capodopera lui Sanmicheli, gondola se strecoară sub gheba de marmură a puntei di Rialto.

Iată şi celebra Câ d'Oro, cu bogăţia ei grie şi moartă, iar după cîteva lovituri de lopată, apare şi monumentalul palazzo Vendramin-Calegri, în care acum 20 de ani s-a stins Richard Wagner.

Un strigăt monosilabic al gondolierului şi o izbitură de piatra cheiului mă depun pe mica piaţă din faţa gării, pe cînd pe deasupra Veneţiei se cern întunecimile crepusculului.

Plec fără nici o părere de rău, ba poate cu regretul de a fi văzut şi aspectul întunecat al unui vis de lumină.

In sala cea mare de aşteptare, unde zece „facchini" te uşurează deodată, cu semne zgomotoase, de un bagaj pe care l-ai putea duce şi singur, lume multă şi ochi mulţi, cari te privesc cu un interes supărător.

Eşti mulţumit cînd, în fine, te poţi strecura într-un colţ, ştergînd impresia noului-venit şi a străinului.

Lîngă mine, un grup de patru persoane. O doamnă mai în vîrstă, enormă, cu faţa grasă şi lividă, ca şi cum n-ar avea în ea un pic de sînge, cu ochii negri, stinşi, şi cu buzele arse, de n-ai putea vedea pe ele un punct roşu. Pare zdrobită şi tristă mai ales în cadrul hainelor negre, ce-i dau peste tot o coloare mohorîtă.

Lîngă ea, cu o geantă sărăcuţă în mînă, stă un tînăr plăpînd şi galben, cu ochi fugitivi, ce nu vor sau nu pot să se fixeze pe nimic, şi cu buzele deopotrivă de arse, ca după friguri. Pe cap are o pălăriuţă verde, cu panglică neagră, iar pe spate o pelerină tărcată, care împreună cu ghetele murdare şi cu mîinile aspre şi bătătorite îi dau o înfăţişare de lucrător, poate ceva mai distins.

Cu totul nepăsătoare, o fetiţă, ca de vreo 10 ani, se joacă alături cu o umbreluţă destul de elegantă. Din rochiţa ei scurtă şi din pălăria trecută cu gumă pe sub bărbie, apare ca o păpuşică gentilă şi roză, ce aduce o notă de veselie, cu ochii ei mari, cu faţa purpurie şi cu acel aer de fericire naivă şi nepăsătoare pe care îl au toţi copiii.

între ei, pe un scaun, o domnişoară stă pe gînduri. E tristă. Şi, fără a fi extraordinar de frumoasă, figura ei de marmură, albă şi suptă, luminată de nişte ochi superbi, răsare cu atîta putere nobilă şi tragică din mijlocul voalului negru, încît, fără să vreau, m-am gîndit la mado-

nele pe care pictorii Renaşterii le-au zugrăvit aşa de sublim în scena Pietă, în a căror faţă mată se vede atîta durere, cît nu poate avea o simplă figură omenească.

Toţi tac. Fetiţa tremură umbrela, iar tînărul îşi face de lucru cu geanta, o închide şi o deschide fără motiv. Din tăcerea aceasta stîngace, în care fiecare ar vrea să spuie ceva şi nu ştie cum să înceapă şi fiecare secundă ce trece pare un veac, simt că o dramă s-a petrecut la mijloc, ce începe să mă intereseze.

Cînd veni vremea plecării, doamna se ridică sprijinită de tînărul cu geanta, făcu cîţiva paşi, se opri şi două boabe de lacrămi se arătă la colţul ochilor :

— Giovannina !

Domnişoara, tresărind ca din altă lume, se apropie ele ea, o sărută pe obraz, şoptind dulce :

— Marama, o Mammă !

Şi apoi, fără nici o vorbă, sărută cu buze de moartă pe fetiţă şi pe tînăr, luă geanta din mîna acestuia şi urcă pe scara vagonului.

— Giovannina, non e possibile, ancora una volta...

Şi o ploaie de sărutări curseră stropite de lacrimi nepotolite, care se rostogoleau pe faţa lividă a bătrînei şi pe buzele ei arse.

Enormul piept şi enorma masă a corpului părea o grămadă informă de carne care zvîcnea şi se zbătea în mişcări involuntare.

După cîteva secunde, Giovannina apăru în cadrul ferestrei vagonului cu aceeaşi faţă pură şi ideală, pietrificată de durere, cu aceiaşi ochi mari care păreau că nu văd nimic, deşi se uitau la cei de jos.

Fără a mai sta la îndoială, m-am urcat şi eu în acelaşi vagon.

De jos de pe peron se mai auzi un strigăt înăduşit : „Giovannina, să nu ne uiţi !" şi trenul plecă.

Spre Padova.

Stau în faţa Giovanninei şi o privesc ca atras de o putere tainică. Nu cred să fie ceva mai mişcător decît tristeţea, mai ales cînd ea e întipărită pe o faţă fină, de o albeaţă transparentă şi cu o uşoară tresărire de roşeaţă pe la umerii obrazului umbrit de gene mari culcate peste

ochii adormiţi de melancolie. Ţi se pare că e o aşa adîncime de sentiment dincolo de masca figurii, încît te simţi atras ca de misterul unei ape adînci, deasupra căreia abia se încreţeşte unda liniştită şi melancolică.

Giovannina îşi scoate voalul de pe spate şi jacheţica, pe care le pune în plasa de sus. iar ea rămîne într-o bluză de catifea verde închisă, puţin cam uzată, făcută probabil înainte de „dramă''.

Căci presimt că o dramă jalnică a fost în familie. O sută de întrebări îmi vin pe buze, dar nici una nu îndrăzneşte să se izbească de icoana mută a durerii.

înclin fruntea înaintea ei— căci ea o lucrul cel mai sfînt şi cel mai de respectat din toate cîte sunt sfinte şi de respectat pe pămînt.

Aşa a fost să fie, să ridic fără voie un capăt al vălului ce acoperă o dramă, s-o ghicesc, dar să n-o cunosc niciodată-..

II

E frumoasă gara din Padova şi respiră ceva din civilizaţia occidentală, care mă impresionează plăcut. în Italia aceasta de antichităţi de mare şi de mică valoare, e o plăcere cînd vezi ceva nou, curat şi confortabil, care să te mai repauzeze de clărmăturile preistorice, de otelurile istorice, umede şi imposibile, şi de străzile înguste din care abia poţi zări cerul de peruzea.

Ştiu că e de rigoare să admiri toate acestea, să treci în extaz pe dinaintea unor frescuri şterse, cu sfinţi avînd ochii din profil ca picturile egiptene, să răscoleşti pretutindeni marmura, bronzul, pînza sau pergamentul pentru a prinde o rază din trecutul plin de farmece, şi o fac şi eu cu plăcere. Admir totul ce are o valoare în sine sau numai dată de timp, dar fac o largă parte şi simţului de modernitate. De aceea simt o deosebită plăcere cînd văd o gară largă şi spaţioasă, cînd văd o stradă curată şi plină de aer sau un otel cu tot confortul de care ai nevoie. în lucruri de aceste de primă utilitate nu sunt

deloc iubitor de coloare locală şi cu aceasta înseamnă că nu sunt nici turist de rasă. Căci e în decalogul perfectului turist de a admira tot ceea ce e local ; de a te îmbrăca, de a-ţi aşeza cravata, de a-ţi pune pălăria după obiceiul italian — căci în chipul acesta poţi gusta desigur mai bine madonele lui Perugin sau admirabila coloare a lui Andrea del Sarto !

Iar dacă poţi digera numai mîncări italieneşti, cu atît mai bine deliciile artei superioare te aşteaptă...

Iată o scenă de restaurant. Pe uşă intră un domn tînăr cu o doamnă. El, îmbrăcat elegant, cu costumul dintr-o singură coloare cafenie, cu sacoul strîns la mijloc, pe talie şi larg la poale, cum se poartă pe aici, cu un borsalino moale aşezat cam înclinat pe cap şi cu manşetele largi prinse prin lanţuri groase de aur. Faţa rotundă, dar acoperită de o paloare pronunţată, se termină printr-un barbişon inperceptibil. Ea e mică şi grasă, cu mersul şovăitor, strînsă într-o bluză de mătase albă şi cu ghetele prea mici pentru picioarele rotunde şi grase.

La un loc, formează o păreche ciudată de însurăţei ce-şi fac călătoria de nuntă în Italia. Se aşază la o masă alăturată şi după accentul pus pe prima silabă a cuvintelor înţeleg, că deşi vorbesc franţuzeşte, sunt unguri.

Domnul îşi pune ghidul pe masă, îşi scoate ochelarii de aur de pe nas şi strigă :

— Gargon !

Savantul restaurantului, singurul care vorbeşte, un băietan blond cu ochi albaştri şi şireţi, vine la pas pentru a-şi păstra demnitatea cuvenită fracului său ireproşabil.

Urmează apoi următoarea conversaţie :

— Gargon, je voudrais quelque chose de bon... mais â l'italienne... Qu' avez-vous ?

— Voulez-vous du boeuf, musie ?

Domnul înfuriat bate cu inelul în masă şi, după ceea ce spune, arată că n-are nici politeţă franceză :

— Du boeuf ! Allez-vous en au diable ! Je ne mange jamais du boeuf...

Iar chelnerul, sclipind de viclenie, se preface contrariat.

— Mais c'est â l'italienne, musie ?

Domnul tace o clipă ca şi cum s-ar gîndi la altceva, apoi tot pe gînduri :

— Tiens... tines... C'est â l'italienne, dites-vous... ?

— Oui, musie. Que j'en apporte ?

Domnul iute şi cu tonul cel mai convins.

— Igen ! Igen !... Mais, oui ; mais oui. Vite !

Chelnerul aduce felul de mîncare, care nu e altceva decît carne de vacă preparată în vin roşu de Chianti.

Domnul împarte în două şi dă şi soţiei :

— Tessek, Sofia, tessek...

Apoi amîndoi înghit bucătură cu bucătură cu o rafinărie nespusă, ca şi cum ar mînca dintr-o pînză a lui Raffael. Băietanul blond priveşte cu pricepere scena şi la sfîrşit apropiindu-se zice cu siguranţă :

— Comment l'avez-vous trouve, musie ?

Doamna îi răspunde imediat :

— Mais, tres bon...

Iar domnul cu convingere :

— Si c'est â l'italienne...

Apoi doamna rugătoare şi cu acel aer de copilă răsfăţată, care prinde atît de mult tinerelor femei abia măritate, zice :

— Arthur, si nous prennions encore une fois ?

— Igen, Sofia !

— Commandez, musie ?

Iar domnul, cu aerul cel mai convins şi mai autoritar :

— Du boeuf... Quelque chose de bon... mais surtout â l'italienne.

Imediat se auzi vocea stridentă a chelnerului :

— Bue all'italiana !

Şi mie mi s-a părut că aud şi un rîs înăbuşit pe loc în adîncimile pieptului.

Nu ! Un astfel de admirator al Italiei nu sunt ; şi oricît de entuziast aş fi pentru arta italiană, n-am ajuns încă să mănînc carne de vacă preparată în vin, fie chiar de Chianti !

Iată de ce mă simt bine pe peronul larg al Padovei şi

îndepărtez cu un „non bisogna" energic pe toţi facehinii, care mă asediază.

Ies afară spre oraş. Plouă încet şi jalnic, cum plouă toamna. Şi cînd mă văd pe strada murdară din faţa gării, singur şi în noaptea care s-a lăsat deasă, mă coprinde o nespusă tristeţă şi de pe cerul idealurilor mele o stea palidă tremură şi se stinge. Un moment mă opresc şi închid ochii. O, copilărie sfîntă, cum mi-ai apărut tu atuncea, clară cu închipuirile tale mîndre -— şi cît ele amar mi-a părut prezentul :

„Aceasta e Padova lui Tit-Liviu, Petrarca şi a sfîntului Anton !"

Nimic decît petele cenuşii ale caselor, colo în depărtare, iar mai aproape, mlaştinile pieţei largi. în faţă, slabe licăriri prin geamurile afumate ale unei circiume. Pe stradă, nici o trăsură. Dar iată o licărire de lumină roşie. Prin pîcla deasă o nemeresc ; e un tramvai. Mă sui în el. Linişte. E gol, fără suflare omenească. Aştept. Caii, muiaţi pină la oase, stau cu resemnare în ploaie : din cînd în cînd, se aude o lovitură de copită nerăbdătoare ce se înfundă în păniîntul moale. Ies afară — ploaia s-a înteţit. Cad şiroaiele violente izbindu-se de geamuri. Mă duc spre trotoarul din faţă. Pe o casă mare, albă, se zăreşte o placardă galbenă cu litere uriaşe : „Elettori, votate per Ccsaro Vanzetti" : un ecou al recentelor alegeri !

Din circiumă, un slab sunet de ţiteră. Mă întorc din nou la tramvaiul misterios. Aceeaşi tăcere. Nu ! Am auzit ele corăbii misterioase ce rătăcesc fără cîrmaci pe marea umflată de fortune, dar de tramvaie părăsite în mijlocul străzei şi al ploaiei — n-am auzit !

E Padova...

Afară se înnegreşte din ce în ce. Felinarele roşii nu mai pot da nici o lumină în atmosfera fluidă, nici zvonul de ţiteră nu se mai aude. Din placarda galbenă nu se mai vede nimic. Totuşi stau. Aştept dezlegarea enigmei — căci trebuie să aibă o dezlegare

Dinspre oraş, un zgomot fin ; apoi o şuierare. Două puncte roşii se văd săltînd în ploaie. Şuierături repetate. Acum se aud şi lovituri de copită...

E o trăsură ! Nu. E un tramvai care se apropie pe strada mută.

Acum s-a oprit pe linia de alături, lingă vagonul meu.

Conductorul şuieră o dată prelung şi strigă :

— La stazione !

Din vagon, trei umbre groase, în pelerine fantastice, se scoboară. O umbră duce subsuoară umbra unui lucru neobicinuit de gros. încetul cu încetul, umbrele să pierd, înghiţite de umbra cea mare a nopţei.

Conductorul mai priveşte o dată în jur. Nimeni. Se scoboară de la postul lui şi se suie în vagonul meu. Îmi dă un bilet ; mai stă un minut. Şuieră din nou prelung şi strigă fără ecou :

— Piazza Cavour !

Acum plecăm, lăsînd în urmă sclipirile roşii ale tramvaiului rămas de strajă în piaţa largă...

Trec casele ca fantomele şi în cîteva locuri masivele mai negre arată bronzul statuelor. Ba parcă am zărit la lumina unui bec un uriaş negru, ridicat pe o movilă de pietre şi cu un gest ameninţător...

lată şi piaţa Cavour.

în mijloc, un domn, mic, burtos şi cu o redingotă răii aşezată pe corp, întinde o mină.

E Cavour. Zarva oraşului e acum pronunţată. într-i parte, o clădire frumoasă, cu coloane şi cu terasă, geme de lume. O cafenea.

Ca omul care are un ghid în buzunar, nemeresc otelul la „Croce d'oro" şi ştiu dinainte că odaia cea mai bună se plăteşte patru lire.

Portarul mă primeşte. Un om gras, cu mişcări stîngace şi ridicole, cu figura lată şi blondă, întipărită de o mare bunătate. în haina lui nouă cu trese aurite, pare un Falstaff in uniformă, bun ca pîinca cea caldă.

Cînd îi cer o cameră, mă invită cu gesturi de adînc respect la o „convorbire" cu „signor padrone".

Intră în cabinetul domnului patron.

De după birou se ridică o figură demnă. Un om bine făcut şi impozant, cu o faţă plină si brună, de curînci rasă, cu mustăţi negre, răsucite frumos în sus, cu ochii mari negri, frumoşi şi plini de lumini protectoare. Pe

corp, haine negre, curate şi nouă ca ieşite acum de la croitor, cu deschizătura vestei lungă, care lăsa să se vadă o cămaşă de curînd crohmolită, cu creţuri. O înclinare uşoară din cap cu un aer de bunăvoinţă aruncată în sus. îşi freacă mîinile întîi şi apoi, cu vocea cea mai leneşe si cea mai demnă, mă întreabă ce doresc.

Cînd află, binevoieşte să spuie :

— Pentru signorino avem cameră bună cu 5 lire.

Eu, caro în materie de bani mă ţin strîns de ghid, refuz scurt şi fac un gest de plecare.

Domnul patron binevoieşte şi de astă dată să zică, dar ceva mai repede :

— Pentru signorino se poate şi cu 4 lire 50.

Refuz şi plec. Dar abia ajung pînă la statua din piaţă, adică la jumătate distanţă de otelul din faţă, şi mă şi ajunge din urmă Falstafful galonat, cu uniforma nouţă, muiată în apa ploaiei care nu mai conteneşte.

— Signorino, vă pofteşte „domnul patron".

— Convine ?, zic eu necăjit.

— Vă pofteşte la o „convorbire"... Veţi vedea d-voastră...

Şi cum nu pricep multă diplomaţie, îmi închipui că s-a terminat orice discuţie.

Domnul patron se lasă aşteptat un minut, cufundat cum e în lectura unor socoteli ; apoi, cu acelaşi aer senin şi grav, după ce-şi aşază plastronul cămaşei puţin boţit, face un pas spre mine :

— Signorino, fără încălzire patru lire, dar cu „riscaldamento" nu se poate mai jos de patru lire jumătate.

Deşi ştiu din ghid că se poate prea bine, pentru a termina odată zic :

— Bun. Atunci fără încălzit, dar să ştii că nu stau decît noaptea aceasta.

Domnul patron, imperturbabil şi cu vocea liniştită ca şi cum ar spune lucrul cel mai cinstit :

— Da, signorino, dar cum noi avem calorifer nu putem da camere decît cu încălzit.

Pentru a-mi da aere de italian, strig odată „Gesummaria !", bolovănesc ochii la el şi trîntesc uşa.

Dar abia fac cîţiva paşi, şi portarul, mai muiat ca oricînd, mă şi ajunge, invitîndu-mă la o nouă „convorbire".

Şi cum refuz cu indignare, lucrul se împăciuieşte fără alte tratative.

După ce plătesc, mă sui în odaia mea.

Aprind electrica şi, cum e frig, mă răzim de calorifer, dar răceala fierului mă pătrunde. Chem pe chelner, dar şi el mă pofteşte la o „convorbire" cu patronul.

Acesta după ce-şi aşază din nou plastronul cămăşei, îşi freacă mîinile şi îmi zice cu cea mai dulce voce :

— Apoi noi, signorino, nu dăm drumul la calorifere decît peste vreo lună. Acum fă şi d-ta cum poţi... Dacă stai pînă atunci, altceva !

Padova, XI 12/25

în Padova se poate vedeţi şi camera unde a lucrat Galilei, ereticul scăpat abia cu viaţă, şi turnul de unde ..privea la cer"...

Trebuie să treci apoi prin multe străzi obscure şi înguste, în care ţi se pare că vîrful caselor se îmbină cu cine ştie ce forme străine, gotice, prin care abia se prelinge o lumină cenuşie ; trebuie să te loveşti de multe ori de trecătorul, care noaptea ţi-ar da un fior rece prin spate, şi să întorci capul cu hotărîre la toate ademenirile vînzătorilor gălăgioşi, sau ale femeilor supte la faţă, dar cu ochi mari negri, ce-şi adăpostesc sub galeriile întunecoase marfa lor de „vederi ilustrate" şi de iconiţa cu sfinţi coloraţi stacojii ori cu madone cu coroană de stele şi cu suită de îngeri bucălaţi...

Iată şi biserica sfîntului Anton, sau „II santo", cum îi zic cu mîndrie padovenii, sfîntui, unicul şi marele patron al oraşului în care i se adăpostesc moaştele făcătoare de minuni, tot aşa cum în biserica sfîntului Pctroniu din Bolonia se odihneşte spolia de cenuşă a sfîntului Pctroniu, i^avăza cetăţii.

r

valoare deosebită, iar pe de lături, mormintele prinţilor din Carrara.

Şi cum stai puţin cam decepţionat, un om în vestă, ce mătura ridicînd un praf imposibil, lasă mătura jos şi se apropie de tine cu aerul cel mai sigur :

— Signor, vuol vedere gli affreschi del Mantegna ?

Şi cum afirmi, te conduce în capela sfinţilor Iacob şi Cristof, îţi arată cu amănunţime frescurile şcoalii lui Squarcione şi la urmă, pentru a-ţi grada impresia, te pune în faţă cu picturile vestite ale lui Mantegna, în care poţi vedea evoluţia talentului pictorului.

După ce criticul de artă îţi ţine o conferinţă asupra lui Mantegna, al cărui talent mai copt se vede în scenele din viaţa sfîntului Iacob, după ce-şi primeşte bacşişul cu un „grazie tante !", intră din nou în ipostaza a doua a meseriei sale, îşi reia mătura şi ridică iarăşi valuri de praf în biserica întunecoasă.

Ferrara, 1904 noiembrie 14

(Sfîrşit)

Ajundem la Mestre.

Un soldat cu ghete cafenii şi cozoroc albastru se urcă în vagon.

Sprinten soldat şi îmbrăcat curăţel. Se vede că e mai de familie.

Mîna la chipiu graţios, o lovitură din călcîie si un „buona sera" răsunător, aproape teatral.

Se pune lîngă mine şi mă priveşte drept în faţă. Mă feresc. El mai insistent se apleacă spre mine.

— Buona sera, signorino.

— Buona sera.

Apoi, cu aceeaşi insistenţă, îmi şopteşte la ureche, arătînd spre Giovannina.

— Signorina — e soră ?

— Nu.

— Verisoară.

-- Nu. '

— Rudă.

— Nu.

Atunci, clipi ştrengăreşte şi lovindu-se cu limba de • •• u! gurii :

— Negreşit... „una amica di lei".

Vreau să protestez, dar el, cu un gest de infinit mister :

— Discrezione..- Ştiu.., sunt discret ; şi bătîndu-mă cu un aer priceput, peste spete :

— Pcrche fare il misterioso ?

Apoi, ca şi cum n-ar fi fost nimic între noi, strigă deodată :

— Eh, Carluccio !

Dintr-un colţ al compartimentului răsări un băieţandru, cu uniformă de licean, subţirel ca o crenguţă, cu ochi albaştri şi cu un aer extrem de naiv şi copilăros.

O cunoştinţă veche a omului discret. începe o convorbire banală.

într-un tîrziu, Carluccio se pune să mă descoasă :

— îmi pare că sunteţi străin ?

— Da. Român.

Iar el, cu un aer de mirare naivă :

— Da ?... Acolo am auzit că e un stejar mare... mare.

— Da. Sunt mulţi stejari mari.

— Nu, papa mi-a spus că e aşa de mare. încît nici o mie de oameni nu-l pot înconjora cu braţele.

Ca să-i fac plăcere îi răspund : „Foarte adevărat, Aşa e. Papa are dreptate. Şi ghinda stejarului e asa de mare, că n-o poate mînca nici o mie de porci."

El mă privi lung şi naiv.

Iar soldatul, izbucnind în rîs zgomotos :

— Eh, Carluccio, ţine-o acum !

Pentru a-l mai îmbuna pe bietul băiat, îl întreb încotro se duce şi cu ce scop.

— Mă duc la Torino, să învăţ ştiinţele sociale. Papa vrea să mă fac un „viceconsul" ; şi trenul oprindu-se, el şi ţuşti pe platformă strigînd :

— Mă rog, domnule conductor, ce staţie e aici ?

— Dolo !

Se întoarse din nou în vagon, scoase o coală de hîrtie albă şi însemnă cu creionul staţia, cu multă satisfacţie.

Iată o pregătire folositoare pentru cariera de viceconsul !

Dar soldatul nu mă lasă în pace şi insistă cu semne de prietenie.

La o întrebare a mea asupra uniformei, îmi ţine un curs de îmbrăcăminte militară. Apoi cu un aer degajat :

— Ce crezi, signorino, că uniforma aceasta c dată de stat ?

Eu mă fac că nu pricep şi zic mirat :

— Cum, adică nu dă statul îmbrăcăminte soldaţilor ?

— Omul lui Dumnezeu ! Da. Dar statul dă altfel de stofă. Per nome di Dio ! Particulară, signorino, particulară !

Ş-apoi, fără tranziţie, uitîndu-se ţintă în ochii mei :

— Signorino, d-ta mă iei drept un soldat ordinar... Rău, signorino.

Nu cunosc obiceiurile de aici ca să pot avea vreo părere.

— Deh ! Eu am urmat la şcoala militară din Roma, de la care am fost trimes la corp. Aşa, signorino !

Mi-era perfect indiferent lucrul acesta, dar, nemaifiincl cu putinţă să scap, zisei de formă :

— Da ? Nu ştiam.

— Şi nu mă întrebi de ce ?

— Dacă vrei ?

Atunci, pe neaşteptate, în calmul vagonului se auzi o detunătură puternică şi teatrală :

—- Cose di donne, signorino, cose di donne ! Şi, aplecîndu-se la urechea mea, ca speriat de vocea lui : Cherchez la femme, meusicu... ; apoi, în sotto-voce şi cu infinit mister : Discrezione... II nome, non lo dico... Ce Tonore di una donna... S-a hotărît, nu pot scăpa. Trebuie să ascult toate istoriile acestui om discret. După ce-mi povesti mai multe întîmplări, începuse o interminabilă istorisire cu un certo ncmico al său, un locotenent ,.bestiolulo", care, fiind condamnat pentru fraudă la doi ani de închisoare, izbuti să evadeze din arestul militar şi să se refugieze în oraşul X, unde se îndrăgosti pe dată de fata generalului Y... (Discreţie..., numele nu-1 spun.).

Căci de unde să ştie generalul că arc de a face cu un arestat ?

Uniformă de locotenent... uniformă ! Pe bilete de vizită, „il tenente X". Numele nu-1 spun... Discreţie ! Totul merge bine. Fata vrea : generalul vrea. Cînd nunta era aproape gata şi se făcuseră şi biletele de invitare, iată că trec eu prin acel oraş... Discreţie ! Şi cum mă plimbam pe stradă, îl văd la braţ cu logodnica lui.

Per nome di Baeco ! acesta-i vrăjmaşul meu..." M-apropiu de el şi—1 apuc de piept : Signor tenente... Mă cunoşti ? Nu ?

...El îngălbeni ca moartea... în numele legii esti arestat !

Şi atunci, pac !

Dar cînd zise : pac !, trenul făcu şi el pac ! oprindu-se la Padova.

Bucuros, nu mai aştept isprăvirea istoriei şi mă scobor grăbit, cu părere de rău că las pe acea misterioasă Giovannina în prada unui tovarăş de drum aşa de discret.

Pe peron simt ceva în mină, pe care nu-1 băgasem în seamă.

E cartea de vizită a prietenului meu de drum. Din discreţie însă nu-L spun numele. Cred, dealtminteri, că-i fac o plăcere.

Padova, 12/25 noiembrie

PAGINI FLORENTINE — *PE LUNG' ARNO ACCIAIUOLI*

Zbor spre Cascine trăsurelele mici de paie, trase de cai pitici, curaţi şi lustruiţi, ale căror lovituri de copite sună ritmic pe plăcile de piatră cu cari e aşternut cheiul. Din cutia drăgălaşă a trăsurilor sar într-o linie sinuoasă, dar neîntreruptă, patricienele florentine, ce mînă singure caii, îmbrăcate în haine luminoase de toamnă văratecă, cu buchete de violete la piept şi cu campanilul de abanos al părului umbrit de pălăriuţe de paie.

Pe jos, femei multe, cu ovalul alungit al feţei, de o coloare alb-mată, în care nu se vede nici un reflex roz, cu profilul delicat al nasului ce se termină într-un punct fin, ideal, ridicat cu nobleţă în aerul pur al înserărei, cu ochi negri de orientale peste cari sprîncenele par două lipitori prelungite pînă peste tîmple. Printre bărbaţi, domni corecţi în costume complecte, care trădează pe cosmopolitul apusean ce-şi petrece toamna Ia Florenţa, şi florentini, din rasa pură a lui Dante, cu ochii mari, negri, din cari scapără o mîndrie de doge veneţian.

Pe umeri au aruncată cu nepăsare o pelerină murdară ce-ţi aminteşte mantaua lui Don Cezar de Bazan. Şi unui din ei, cu o privire impertinentă şi sfidătoare, are o pelerină atît de dezlînată, şi de străveche, şi de găurită, încît, fără să vreau, mă gîndesc la vorbele lui Socrate către Antistene : „Prin găurele hainei tale văd mîndria, o Antistene !"...

într-o trăsurică, mare cît o scoică, pe un morman de albituri, stă ca pe un tron o spălătoreasă viguroasă, tăiată din marmură albă ca o cibelă frigiană în act de adoraţie, şi purtată de un catîr, măgăruş cenuşiu, cu coama ţepoasă şi retezată scurt, ce-şi scapără copitele de pavaj, în urmă, dintr-o altă trăsurică, plină de sticle învelite în împletitura lor de paie, un omuleţ hirsut ca un satir, cu faţa comică, scoate note de veselie ce se răsună pe cellalt ţărm al Arnului, şi plescăie din biciuşca lui cu fionc roş. Şi din graba lui zgomotoasă, vezi că vrea să ajungă pe cibela care abia îşi mai ţine cumpătul pe grămada de rufe.

Şi cum mă uit cu interes la scena rustică a întrecerei, o fată zglobie, cu coşul de flori subsoară, se strecoară repede prin mulţime, îmi pune dintr-o singură mişcare a minei un bucheţel de violete în butonieră şi se dă iute îndărăt rîzînd mulţumită, cu dinţii ei micuţi, albi ca fildeşul. Rîde mai mult de reuşita farsei şi de figura mea speriată decît de cîştigul vînzărei sigure...

La un colţ de stradă, în scobitura unui palat, o madonă albă de porţelan cu tulpan albastru şi cu Isus în braţe, opera poate a unui ucenic a lui della Robbia, surîdc deasupra candelei aprinse, privind la mişcarea de pe stradă şi arătîndu-şi pruncul divin trecătorilor, cu o mîndrie emoţionantă de mamă fericită.

Şi de pretutindeni, din vitrine, te privesc statuetele de marmură lăptoasă, ce reprezintă cînd vreo frumuseţe modernă cu trăsăturile supţire, cu buzele fine şi ironice şi cu gropiţe în obraz, cînd vreo Venera voluptuoasă, culcată alene, cu frumuseţele tăinuite lăsate pradă ochilor.

Dar farmecul suprem al acestui peisaj îl dă Arnul : Arnul ilustru şi purificator cîntat de toţi poeţii : de Dante, ca şi de Petrarca, iubit de Michelangelo, ca şi de Foscolo. Arnul, care îşi varsă urna de pe colinile verzi ale Faltelonei şi îşi tîrîie leneş apa prin văile înflorite ale Toscanei, coprinde oraşul într-o îmbrăţişare amoroasă.

Apa lui verzie pare spatele imens al unui şarpe ce-şi mişcă încet inelele, sărutînd pietrele centenare ale cheiului şi ale caselor, ce se ridică uneori din rîu, ca dintr-un

canal venețian. Şi cum priveşti spre apus, panglica Arnului, destinsă într-o linie artustă de la San Niccolo, se strecoară sub arcadele punților de piatră şi se pierde în îndepărtările înfrunzite ale cascinelor, trecînd pe lîngă mormîntul unde se odihneşte rătăcitul rajah indian. Pe deasupra apei, din depărtare, de la Ponți di Ferro, se ridică un nuor fin şi străvezui de ceață, care moaie şi îndulceşte contururile caselor, ale punților şi ale chiparoşilor, aşa încît atmosfera întreagă îți pare o vată nepomenit de fină şi de transparentă, ce te coprinde, te învăluie şi te încălzeşte sub splendidul baldachin al cerului de un albastru ideal ca sub un imens clopot de cristal.

Iată şi Ponte Vecchio, care pentru Florența e ceea ce e Ponte di Rialto pentru Veneția.

De o parte şi de alta, zeci de prăvălii mici şi rînduite regulat ca alveolele unui stup de albine lucioase în soare, cu bijuteriile lor de aur fin, cu cruciulițele măiestre, cu diamantele, safirele şi rubinele ce răspîndesc în jur ape de lumină.

în mijlocul podului, între juvaere, se înalță bustul celui mai ilustru artist în aur •— al lui Benvenuto Cellini.

E un bronz expresiv, cu figura hirsută şi desfigurată de petele verzi ale timpului.

Din ochii lui crunți şi din fața brăzdată şi energică poți ceti imensul lui suflet violent şi agitat ca o furtună, care se aprindea de mînie la cea mai mică contrazicere şi gemea „de se auzea pînă în cerul al şaptelea" cînd furia nu-i punea în mînă un pumnal răzbunător.

Iată la întîmplare o pagină din *Viața* lui, care îl arată sub adevărata lumină :

„Singura mea mîngîiere era de «a pîndi, ca o amantă-», pe archebuzierul ce ucisese pe fratc-mcu... Dăgînd de seamă că patima de a-l vedea cît mai des îmi risipea somnul şi pofta de mîncare şi mă împingea pe o cale rea, mă hotărîi să scap de acest chin, fără să mai țin seamă că o astfel de întreprindere era puțin lăudabilă.

Mă apropiat de el cu un mare pumnal asemenea unui cuțit de vînătoare. Speram să-i dobor capul de la o parte, clar el se întoarse aşa de violent, încît arma mea îl atinse numai la umărul stîng şi-i zdrobi osul.

El să ridică, aruncă sabia jos şi, coprins de durere, începu să alerge. Eu îl urmării, îl ajunsei din patru paşi şi ridicai pumnalul deasupra capului, pe care el îl plecă atît de jos,: încît arma pătrunse între osul gîtului şi ceafă atît de adînc, aşa că n-am mai putut-o scoate, cu toate sforțările mele."

Cînd îi vezi chipul încadrat de barbă mare încîlcită, cu frunte mică acoperită de păr zburlit în sus ca două cornițe de satir şi mai cu seamă cînd îi vezi ochii lui de patimă sub sprîncenele stufoase, ai cel mai bun comentar al grozăviilor pe cari le descrie cu atîta natural şi sinceritate în autobiografia sa.

De aici o iai pe Via Romano.

In stînga, pe o terasă dominînd oraşul, se înalță Palazo Pitti.

E un palat cu o fațadă uriaşă şi cu aripi mai scurte, ce fîlfăie spre stradă. în tot, are trei rînduri de o inegală mărime, aşa că pare un imens templu babilonean, în care rîndurile nu se suprapun. Nici o podoabă nu-ți atrage ochiul pe toată fațada, dar te simți zguduit prin mărimea autentică a masei, în care nu vezi decît piatra. Blocuri enorme de stînci gălbuie, de cari abia s-a atins daltă, stau trîntite simetric unele peste altele ca într-un zid ciclopic ; şi dacă mărimea şi forma lor necioplită nu corespund gustului nostru mai delicat şi mai iubitor de nuanțe şi de varietate, nu poți totuşi să nu le admiri cum ai admira musculatura de oțel a unui atlet dintr-un circ.

Un astfel de palat e potrivit eroilor lui Michelangelo. Cum admiri brațele sau pulpele lui David sau Moisi, trebuie să admiri clădirea masivă, impozantă, dar fără delicateță, a lui Brunelleschi.

Şi uitîndu-mă de sus pe terasă, nu m-ar prinde mirarea să văd răzemat de balustradă pe David, cu statura lui de două ori mai mare decît acea naturală, privind departe, departe, spre colinele verzi de la Foscolo : o astfel de locuință e singura care i s-ar potrivi.

Ceea ce a făcut Michelangelo în sculptură, Brunelleschi a făcut-o în arhitectură : uriaşii trebuiau să aibă o locuință vrednică de ei. La capătul uliței înguste treci

pe sub Porta Somana, clădită la 1290 de Nicolo Pisano, pe a cărei piatră bătrînă se acață iederea desfrunzită.

Călătorul care face apoi lunga preumblare pe Viale dei colii poate să închidă ochii fericit, căci a văzut măcar ceva din Paradis.

E nepomenit de frumos acest drum tăiat nu de mult în brîie pe colinele verzi prefăcute în cel mai pitoresc parc din cîte am văzut vreodată. Dintre copaci răsar la toate înălțimile vile cochete cu nume armonice și poetice. Pe drum, de o parte și de alta, stogurile verzi ale laurilor, ale stejarilor și ale pinilor maritimi. Măslinii au o coamă de frunze galbene, ce amintește sălciile noastre, și cum le vezi frunzișul palid, auster și dulce, te gîndești că pe drept cei vechi l-au ales ca simbol al păcei și al înțelepciunei.

Și pe costișe sunt risipiți atîția palmieri cu frunzele lustruite și metalice, încît te aștepți parcă să vezi răsărind dintr-o cotitură de cărare o caravană lungă de cămile, pe lîngă care să fîlfîie burnuzul alb al arabilor.

Ceea ce te izbește mai mult în toate împrejurimile Florenței e armonia liniilor. Dealurile sunt așa de fine si de proporționate, încît par desenate în carton de o mînă cie artist. Ici-colo, pe vîrfuri, o ruină cenușie sau o biserică cu fațada de marmoră albă ca un străjer mut. Dar nimic colosal, nimic măreț care să-ți zguduie imaginația și să te înmărmurească. în privința aceasta, peisajul toscan se aseamănă cu cel atic. Dar pe cît de stîncoasă și de aridă e Atica, pe atît e de fertilă și de veselă Toscana, întreagă, ea pare o grădină, ondulată cu coline mici, împădurite cu o verdeață veșnică, de pe care și acum, la sfîrșit de toamnă, se ridică un miros îmbătător de trandafiri.

Căci aici pare că nu sunt anotimpuri, ci o veșnică primăvară, care nu se odihnește niciodată, ci necontenit își deschide sînul unei vegetații abundente... Și cînd vezi tinerețea veșnică a naturei, ce de mii de ani nu se obosește de a crea cu iubire de artist frunze verzi și corole cu colori înmiite, o tristeță adîncă te coprinde gîndindu-te la caducitatea și puterea noastră mărginită.

Pe drumul prăfuit o femeie se scoboară spre oraș. Un chip nalt, slab și urît ca o virtute teologală, cu fața dubită la soare. In brațe ține ceva învelit în niște cîrpe : după cît îmi pare, un copil pe care îl alăptează.. Cînd m-apropii, aud un „muu !" gentil din cîrpe, din care ieșa un căpșor negru de cățeluș, ce mă privește cu ochi cuminți. Cum mă uit mirat, femeia învălește din nou cățelușul și iuțește pasul, murmurînd contrariată :

— Per non perder il latte, signore...

Pășind mai departe printre ulmi, platani și tufe de trandafiri ce parfumează aerul din ce în ce mai mult, ochiul uimit vede profilîndu-se pe cerul de un albastru de cobalt bisericuța San Miniato.

Așa cum stă ea cuminte, pe vîrful de deal, pare un străjer care privește întregul peisaj ce se pierde departe, în ceața fină a Arnului.

Cîțiva pași numai, și se deschide deodată, nebănuit, largul Piazzale Michelangelo.

în mijlocul pieței, statuia de bronz a faimosului David, care, după Vasari, a întrecut toate statuele vechi și moderne : un tînăr de proporții uriașe, în care, sub calmul exterior, se poate urmări încordarea interioară cea mai energică. Un moment numai, și piatra din mîna dreaptă va fi aruncată în capul lui Goliat ! Pe soclu, reproducerile în marmoră ale celor 4 statui de la capela Medicișilor : Aurora, Amurgul, Dimineața și Noaptea — faimoasă Noaptea, căreia Michelangelo i-a închinat următoarele versuri, tot atît de frumoase și dureroase ca si statua :

Caro m'e 'l sonno c piii l'esser di sasso,
Mentre cke 'l danno e la vergogna dura,
Non <veder, non sentir m'e gr an ventura;
Perb non mi destar ; deh ! paria basso.

Și așa cum stă ridicat David pe soclu, ca un steag pe creștetul unui palat, el pare geniul tutelar al Florenței, ce domină cu privirea de șoim întreaga cetate.

în dreapta se vede Santa Cruce, cu fațada de marmură albă și cu trupul bisericei inform și cenușiu — de un

cenuşiu de cărămidă roasă de ploaie '-^--Jterrriinat la capăt cu o clopotniţă ca un gît de girafă. ' •> '

Iată şi turnul gălbui de la Palăzzovecchio, înălţat peste case ca un spion ce-şi întinde urechea fină la cele patru vinturi, pentru a surprinde o vorbă de taină.

Jos, la picioare, Arnul înroşit de razele amurgului păşeşte cu apa liniştită şi emoţionată ca un copil ce trece pe lîngă casa bunicului. ' :

Dincolo de pădurea de palate, de!, campanele şi de cupole, muntele Morello, colinile acoperite cu vile de la Fiesole, şi departe, departe de tot,., munţii din Vallombrosa devin roze în apusul focos, de, un, roz nepomenit de fin şi de transparent, cu reflexe de ,opal, cu tonuri de fildeş şi cu luciri de rubin, în care coama şombră şi tristă y chiparoşilor pare mai strălucitoare şi mai, veselă.

Peste tot pare că s-a revărsat o pînză,diafană, ce fîlfîie ca o flamură de glorie, în sunetul unei muzici divine, din care picură slava timpurilor trecute —, a. acelor timpuri, cari s-au învrednicit să clădească cu,o artă infinită juvaerul preţios al Domului, cu contrastul lui de marmură albă şi neagră, a acelor timpuri în care Ghiberti cizela poarta Baptesterului, „vrednică de a fi poarta Paradisului", Michelangelo sculpta pe divinul 'DavicV, în timp ce mîna lui Donatello, Verrocchio şi Michelozzd împleteau cunune de bronz şi de marmură spre' gloria veşnică a Florenţei.

Şi cum stai mut, scăldat în poezia ce se desprinde de pe lucruri la fiecare privire, colinile din faţă de la Oliveto şi Fiesole par acum învăluite într-o -lungă mantie de mătase, care se ridică în sus trasă de o mînă invizibilă.

încetul cu încetul, colorile luminoase., se, întunecă şi se topesc în violet,- şi cînd.noaptea, opacă., s-a.lăsat peste Florenţa, ce pare o imensă pată neagră^, licăriri de agat mai sclipesc încă pe culmi.

Arnul la picioare taie întunericul ca o dungă de sidef.

Pe el, un punct negru ce se mişcă *. e Caron, ce trece cu barca... ! •

Florenţa, 20 noiembrie

tu

Găsesc Florenţa în sărbătoare.

Aici, ca în, toata Italia, se serbează, cu fastul ce I-a avut totdeauna Biserica romană, împlinirea a cincizeci de ani de la proclamarea dogmei concepţiei fără păcat a fecioarei Măria, mama duioasă a celor ce trăiesc în viaţa cea nouă — din viaţa Domnului.

A trebuit să treacă peste optsprezece secole pentru ca lumina Scripturii să izbucnească din comentariile doctorilor bisericei şi pentru ca sfîntul spirit să inspire mintea fără greş a papei Piu al IX-lea, care, în fine, proclamă dogma la 1854.

în acest chip, în jurul tronului stăpînei cereşti, se găseşte în deplină armonie Biserica greacă şi cea latină : Orientul şi Occidentul îşi răspund într-un dulce acord, pentru a înălţa imnul de laude datorite celei *plină* de graţie ; şi ea, lipsită de păcatul originar din chiar primul moment al concepţiei sale, triumfă în minţi şi în inimi, în timp ce mulţimea popoarelor, a graiurilor şi a riturilor sacre, precum şi arta cu manifestările sale cele mai inspirate, ca şi toate acele opere strălucite ce a ştiut să producă civilizaţia creştină — şi deci civilizaţia cea adevărată — îi aduc un veşnic prinos.

Şi doar Scriptura era aşa de clară asupra acestui punct !

Căci iată ce:spune sfîntul Matei în evanghelia sa:

„Naşterea lui Isus Cristos fu în acest chip. După ce maica lui, Măria, deveni soţia lui Iosif, se află însărcinată de sfîntul spirit înainte de a fi fost împreună. Insă Iosif, soţul ei, fiind om drept şi nevoind s-o expuie ruşinii, se hotărî s-o trimeată înapoi în taină. Dar pe cînd el cugeta astfel, un înger al Domnului îi apăru în vis, zicîndu-i : --Iosif, fiu al lui David, nu te teme de a lua pe Măria de soţie, deoarece ceea ce a conceput în ea e de către sfîntul spirit»."

Iar Iosif nu zise nimic şi lăsă pe Măria în casa sa.

Astfel s-au împlinit scripturile, ce prevesteau că va veni o femeie care va zdrobi capul şarpelui, o Evă nouă, care va înlocui pe cea veche — o Evă plină de graţie şi de îndurare pentru fiii păcatului.

De aceea, într-o dimineaţă, cînd primele raze ale autorii se arătau timide pe colinele Nazaretului, ca un surîs de fecioară, blondul arhanghel Gabriel, cu ochii de azur, cu faţa rumenă ca o piersică şi cu aripi mari de mătase colorată ca un curcubeu, se lăsă din înălţimile albastre •şi întîmpină pe Măria, în tinda casei, cu cuvintele aşa de frumos redate de Vulgata :

— Ave, Măria, gratia plena, Dominus tecum !

Apoi, cu vorbe de miere şi pline de fiorii marelui Mister, gura arhanghelului deschisă ca un crin roşu anunţă Fecioarei încarnarea apropiată a Verbului.

Insă pentru ca o femeie să fi fost vrednică de a încorona Verbul divin, spre împlinirea operei de răscumpărare promisă de scripturi, Dumnezeu, în nesfîrşita sa înţelepciune, trebuia s-o aleagă aşa încît între ea şi păcat să nu fie nimic comun.

Iată de ce Măria e „plena gratia" chiar din primul moment al concepţiei sale şi a rămas fecioară fără prihană şi după naşterea Mîntuitorului.

Cu toate aceste, blinda Fecioară, în sentimentele ei delicate de soţie, n-a voit să jignească niciodată pe Iosif în demnitatea sa de soţ, şi în repetate rînduri şi cu intenţie îl numeşte pe acesta tatăl lui Isus.

Căci iată ce spune evanghelia sfîntului Luca :

Plecînd odată familia sfîntă din Ierusalim,. bagă de seamă pe drum că Isus lipseşte. întoreîndu-se îndărăt, îl găsiră în templu, discutînd cu doctorii.

Atunci Fecioara, supărată, spuse Mîntuitorului :

„Fiule, pentru ce ne-ai făcut aceasta? Iată, tatăl tău şi cu mine mergeam necăjiţi să te căutăm."

Dar evanghelistul nu spune că Iosif tresări, strînse' colţurile gurii ca şi cum ar fi voit să spuie „Deh !", dar se reţinu şi nu zise decît un poruncitor „Femeie,să plecăm !", duse mîna dreaptă la cap, uitînd că nu mai are păr, şi fără să zică un cuvînt tot drumul, se întoarse acasă pentru a termina în grabă o masă şi şease scaune, pe care i le comandase un fariseu bogat, pentru a doua zi...

Nu, timpul e frumos pentru pioasa sărbătoare a Mamei fără pată. Cerul e acoperit de o cortină cenuşie cu creţuri alburii, care stă nemişcată, fără ca mîna albă a divinităţii s-o dea la o parte, pentru a ne arăta splendoarele de sefir în cari se pierd sufletele credincioase.

In înălţimele de eter, sus deasupra noastrăy e, desigur, petrecere intimă de familie pentru jubileul de aur al proclamării dogmei, şi pe masă luceşte poate acum vinul galben ca chihlimbarul turnat în pocale de cristal de îngeri bucălaţi, cu ochii de azur şi cu obrâzii de carmin...

Dar dacă peste tot pluteşte vălul nepătruns al norilor e din poruncă că celor adoraţi şi veneraţi le •• place să acopere lucrurile ce i-ar putea apropia de cei ee-i adorau şi venerează. Aşa făcea şi Jupiter cînd petrecea cu zeii .în Olimp. Nouri groşi de vată înconjurau vîrful sfînt. al muntelui, prin cari nu pătrundea nimic altceva, doar din cînd în cînd rîsul de tunete al vrunui zeu prea tînăr, vesel...

Nu plouă, dar, stînd acum dimineaţa la fereastră, văd jos Arnul, mai galben şi mai zbuciumat ca oricînd, cum se loveşte de picioarele de piatră ale punţii Santa Prinita, ceea ce arată că pe colinele toscane din apropiere şi pe Apenini a plouat.

în faţă, casele galbene cu ferestrele mici oblonite cu zăbrele verzi se ridică chiar din apa rîului; care roade piatra temeliei de sute de ani fără nici un rezultat.

Ciudate case! acoperişurile lor de oale, înnegrite de vreme, formează parcă un ferestrău ce se suie şi se pogoară, fără nici o regulă; căci, deşi toate casele au cîte cinci rînduri, nu sunt două dintre ele cari să aibă aceeaşi înălţime. Şi cum sunt lipite unele de altele şi înguste ca nişte cutii de jucării, ferestrele mici fac înaintea mea un brîu verde ce se înseamnă pe pereţii galbeni prin creţuri continue şi bizare.

Prin numeroasele balconaşe, ieşite capriţios din ziduri, la diferite înălţimi — balconaşe de lemn, de fier, de cărămidă roşie sau neagră din cauza muruielii proaspete — începe mişcarea dimineţii.

O femeie bătrînă, în fustă albastră şi cu tulpan negru, se apleacă peste un măturoi, cu care curăţă podeaua de lemn; la un metru de înălţime, în zidul apropiat, două fete întind pe grilajul de fier rufe şi haine colorate, albastre şi roşii.

Alături, într-un balconaş mic de tot, o doamnă în capot alb, cu părul negru ridicat deasupra frunţii, iese afară, se uită pe cer, întinde puţin mîna şi o trage îndărăt. Intră apoi în casă şi, după un minut, se întoarce cu o oală de flori pe care o aşază pe poliţa de lemn. Cu încetul balconul întreg devine o grădină de verdeaţă.

Ceva mai departe, fereastra unui coridor se deschide. Un domn, în vestă neagră, din care ieşa gîtul lung fără guler, îşi scoate capul afară, îl întoarce la stînga, la dreapta, face un salut intim doamnei, cu care schimbă cîteva vorbe, pe cari eu nu le aud. Domnul intră apoi în casă, în timp ce doamna se ascunde după uşa balconaşului. După cîteva momente, domnul, îmbrăcat acum în haină cafenie şi înţepenit într-un guler mare alb, îşi scoate iarăşi capul pe fereastra coridorului şi se uită melancolic către balconaş. Nimeni! Un moment se gîndeşte, apoi dezleagă fuiiia cu care era prins un crîşnic mare, de grinda coridorului, şi-i dă drumuljos în apa tulbure a Arnului. Dar cum doamna din balconaş apare rîzînd ca o dimineaţă în mijlocul oalelor de flori, domnul duce mîna dreaptă la inimă, se uită duios la ea...

,*

Dar iată că Florenţa începe să răsune de clopote, şi notele de aramă par a se scoborî din înălţimea campanilelor ca fluturii mici ce împînzesc aerul.

E o chemare atît de duioasă şi de rugătoare, încît paşii tutulor se îndreptau spre acel juvaer de marmură albă şi neagră, cu sute de statui şi de reliefuri, cari e Domul Santa Măria del Fiore.

Pe canaturile de bronz sculptat ale uşei din mijloc, următoarea inscripţie, cu litere mari, roşii, aminteşte serbarea de azi:

Fecioarei, Maica Domnului,
Măria,
Intre fiii lui Adam
Singura scăpată de păcatul originar
In gloria concepţiei fără pată,
De secole cinstită în Florenţa
Şi în Florenţa de secole
Impărţitoare neobosită de favoruri,
Astăzi, In ziua sărbătorii supreme,
Surîzind în icoana *Fecioarei făcătoare de mintini*
Din cel mai frumos din templele sale
Implinindu-se anul al 50-lea
De la porecla mare a dogmei
Concepţiei imaculate.
Concetăţenii lui Dante,
Nu mai prejos de marii strămoşi,
Se închină
In lumina nouă a altarului părintesc
Salutind cu bucurie
Aurora renaşterei creştine.

Şi acum, cîteva cuvinte despre icoana' făcătoare de minuni de care vorbeşte inscripţia.

fecioara e reprezentată pe un fond de nori, cu haina albă umflată puţin de vînt, la picioare e o semilună formată din pietre preţioase, la gît o salbă şi în jurul capu-

lui o coroană din aceleaşi pietre luminoase. In jurul ei; patru capete de îngeri înaripaţi planează în aer. Şi Madona stă cu mîinile împreunate în act de rugăciune, cu ochii aplecaţi şi cu gura subţiată ca şi cum ar şopti ceva ; mulţumeşte poate Domnului pentru soarta fericită ce a avut.

II

La început, în 1788, Madona a aparţinut lui Gio.van Battista Biagiotti, brutar din via degli Alfani. Acolo, într-un tabernacol deasupra casei, proteja modestul negoţ al brutarului. Dar cum se observă că acea icoană e făcătoare de minuni şi cum poporul venea încontinuu la ea, cu daruri, cu rugăciuni, învăţatul arhiepiscop Antonio Martini dispuse în 1796 ca imaginea taumaturgă să fie adusă în catedrală, pentru a i se da un cult mai convenabil.

Mutarea se făcu în noaptea lui întîi septembrie. Patru preoţi luară Madona din casa sărmanului brutar şi o transportară în catedrală, înconjuraţi de numeroşi ecleziastici şi de o mare mulţime de cetăţeni.

Astăzi ea se află în altarul sfîntului Anton, numit şi al concepţiei, într-un tabernacol în stil gotic, înconjurată de lămpi şi de vase de argint, din care ies crinii zvelţi, cu caliciul lor de argint suflat cu aur. Şi în umbra tainică a capelei, florile naturale, depuse la picioarele Madonei de către credincioşi, răspîndesc o aromă subtilă, care pătrunde sufletele, o dată cu flăcările slabe ce palpită în candele şi cu blinda lumină ce priveşte fascinator, din înălţimea altarului, în întunericul mistic.

•

în piaţa Domului ai greutate să te desfaci de vînzătorii ce-ţi strigă la ureche, te imploră, te apucă de haine pentru a le cumpăra vreun „ricordo" sacru, vreo iconiţă cu o madonă strălucind de roş şi de albastru, sau vreun ziar cu număr „unic" apărut în amintirea serbării...

Pe trepte, lume multă, care aşteaptă să intre. E lumea florentină, ce vine din obiceiul de a veni la glasul duios al clopotelor din campanilul Domului ; e lumea pelerinilor ce vine din depărtările umede, atrasă de credinţă şi de lumina împăciuitoare a Reginei cerului ; şi, mal cu seamă, e lumea străinilor, oaspeţi ai Florenţei de o zi sau de o iarnă, atraşi de curiozitatea unei serbări splendide.

Lîngă mine, un tînăr blond, cu mustaţa roşie, îmbrăcat într-o haină largă cu dungi, stă alături de o doamnă, dar cu oarecare rezervă, ca şi cum s-ar teme să nu fie văzut. Ea e drăguţă, cu gura mică şi cochetă, care lasă să se vadă la orice vorbă albeaţa vie a dinţilor, ce contrastează cu buzele fine, roşii şi proaspete.

De pe faţa liniştită în conştiinţa supremă a frumuseţei- se răspîndeşte un aer de ispită...

— Totuşi ai fi putut să vii, şopti tînărul cu un colţ ai gurii, privind înainte pentru a nu fi observat de cei dimprejur.

Ea tăcu, ca şi cum n-ar fi auzit, îndreptînd privirea spre marmura faţadei.

— Annina, totuşi ai fi putut să vii, repetă el cu o voce mai afectuoasă, privind-o acum din colţul ochilor.

— Tu n-o să mă crezi niciodată ! răspunse ea aproape supărată, dîndu-i din cap. Şi sub casca neagră a părului, unit cu sprîncenele bine încondeiate, albul ochilor răspînd'i lumini de oţel.

El o privi acum cu drăgălăşie drept în faţă, şi ea, ca şi cum i-ar fi părut rău de vocea ei metalică, zise cu un ton mai dulce :

— Tu ştii cum e *el* ! A zis că vrea să mă conducă. Atunci nu, grazie ! Mai bine am rămas acasă.

— Dar la Caseine ?

— Nu puteam altfel. Era şi *el,* Giulio, gîndeşte-te...

Apoi tremurînd toată : O, cînd ar şti *el !* şi se apropie de tînărul blond ca,şi cum ar fi voit să se adăpostească împotriva duşmanilor.

îl apucă de braţ, fără nici o frică, şi zise c-o infinită dulceaţă :

— Acum cînd am putut, vezi...

Iar el mişcat, desprinzînd braţul :

— Grazie, grazie tante !

Dar fură despărţiţi de doi tineri ce împingeau lumea strigînd „excuzes !" şi care vorbeau tare franţuzeşte :

— La Santa Măria del Carmine... zise unul gras, cu ochelari şi cu un păr creţ şi încleit, ce-i cădea în bucle pe frunte.

— Admirabilă ! sublimă ! mon cher Massaccio veritabil !... Filippino Lippi... Filippino, nu Filippo... Apropo, ştii istoria acestuia ?

— Nu... Escusez, mademoselle ! şi dădu cu cotul într-o domnişoară cu capul gol care avea aparenţa de servitoare.

— Filippo e tatăl... Filippino e fiul... Înţelegi... Fra Filippo Lippi, călugăr cum era, făcînd cunoştinţa unei maici, de o frumuseţe rară, ceru voie de la superioară s-o lase să-i servească de model. Şi cum pe atunci erau alte timpuri...

Cellalt suspină cu înţelegere.

— Cum pe atunci erau alte timpuri, superioara îi dădu voie. Peste o lună de şedinţă (celălalt rîse cu zgomot), călugăriţa deveni madame Filippo Lippi ; după nouă luni, adică opt de la căsătorie, s-a născut Filippino...

Un domn mai bătrîn se amestecă în vorbă.

— Şi portretul călugăriţii se poate vedea la Uffizi, căci...

Dar n-apucă să termine, şi un val de oameni ne despărţi.

Din spate o voce nazală :

— Iţi spun, la „Tazza d'oro", doi lei dejunul şi trei masa de seară, dar admirabil !

O altă voce subţire de copil :

—- Mamă, eu n-ajung pînă la agheasmă, ce să fac ?

Doi englezi se uită la bronzul porţii. Unul, cu faţa însîngerată, cască gura :

—• Beauteful ! John, de cine-i scluptată poarta ?

Iar celalt :

— De Ghiberti.

— Nu, el a făcut pe cea din faţă de la S. Giovani...

Iar un tînăr ce nu-şi putea stăpîni rîsul şopti în lacrimi vecinului.

— Come sono ridiculi !

în fine, un ultim curent din spate ne împinse în largul bisericii...

Florenţa, 1/14 decembrie

III

Pentru a nu risipi în zadar vorbele descriind ceea ce nu se poate descrie, atît e de împodobit şi de fin lucrat acest Dom admirat de o lume întreagă, mă mărginesc să reproduc un fragment din decretul prin care s-a hotărît ridicarea lui, care zice îndeajuns prin sine :

„Ţinîndu-se în seamă că cea mai mare înţelepciune a unui popor de neam mare e de a proceda în lucrurile sale în aşa mod încît din operele exterioare să se recunoască procedura sa nu numai înţeleaptă, dar şi mărinimoasă, se porunceşte lui Arnolfo, arhitectul oraşului nostru, de a face un plan de reconstituire a sfintei Reparata cu o măreţie aşa de înaltă şi somptuoasă, încît să nu fie în putinţa oamenilor de a-şi închipui ceva mai mare sau mai frumos".

Conceput pe un plan atît de nobil şi de ambiţios şi ajutat de geniul artistic al unui oraş fecund în oameni mari, domul deveni, după o muncă de sute de ani, de o splendoare atît de mare, încît orice descripţie amănunţită o cu neputinţă.

Dar după ce laşi horbota minunată a faţadei şi intri înăuntru, nu vezi aproape nimic.

E de un efect atît de puternic acest întuneric în care te zbaţi în bisericile gotice, încît trebuie să admiţi că e şi calculat.

Ce maeştri cunoscători ai cutelor sufleteşti erau aceşti vechi constructori de biserici, care prin simplul joc de lumină şi de umbră ştiau să răscolească straturile adînci şi inconştiente ale sufletelor !

Ferestrele mari sunt acoperite de vitrouri cu scene sfinte de un roş sîngeros sau de un albastru de sineală, care nu lasă lumina să se furişeze. Abia de sus, prin ochiurile mici, albe, zbucnesc snopi de raze palide. Mai sus, curbele ogivelor să prelungesc deasupra capului, pentru a se întîlni într-un punct îndepărtat, pierdut în' întuneric, dincolo de care ochii credincioşilor presimt paradisul cerului luminos, ca o promisiune dulce şi simbolică, ce pluteşte peste întunericul vieţei.

Jos, pădurea stîlpilor de marmoră, ce se ridică ca o pădure de chiparoşi. Iar cînd îţi întorci capul, simţi privirea rece a morţilor de marmoră, culcaţi deasupra catafalcelor, care îţi trec un fior prin corp, ca şi cum te-ai afla într-o criptă umedă, în care ţi-i frică să nu se ridice morţii din sicriile grele.

Şi cu toată mulţimea oamenilor, ce se pot număra cu miile, domul în faţă pare pustiu, atît e de vast. Aici, în acest clar-obseur, e locul vizionarului, care vrea să se simtă zguduit de misterul lumei de dincolo şi care se adînceste în întunericul capelelor, sub umbra crucifixelor, profilate ca nişte lilieci urieşi cu braţele întinse, gata să te cuprindă, cît şi al cercetătorului ce priveşte, cu mîna la ochi, vitrourile desenate de Ghiberti, sau sculpturile monumentelor funerare, rînduite pe margini, cu un aer de privire sceptică, ce trece peste lucruri.

Iar lumea, cum vine, de la lucrătorul cu cămaşa albastră şi cu fular în jurul gîtului, pînă la doamna înmănuşată şi cu foşnet de rochii, îşi face cruce cu evlavie, îşi vîră degetele în agheasmă din vasele mari de marmoră şi să îndreaptă spre urgia paradisiacă de lumină, care e corul. Totuşi, pe lîngă pilaştri şi prin locuri retrase, vezi buze uscate, care se mişcă şoptind pe de rost rugăciuni, şi nu o dată tresari, părîndu-ţi că te cheamă cu semne de taină.

Lîngă perete, o doamnă, cu aer vădit de engleză, cu figura blondă şi spălăcită, cu fălcile puternice de carnasier şi cu pieptul întins ca şi cum ar fi fost fără sîn, stă pe un scaun, aplecată asupra unei cărţi, fără a da atenţie mişcării dimprejur. Sunt sigur că citeşte o carte de rugăciuni, şi trec în vîrful picioarelor ca să n-o tulbur. Dar cînd mă apropii, văd că e un roman de Browning, ce poartă eticheta unui cabinet de lectură.

Lîngă ea, un pitic, sprijinit în cîrje, întoarce capul cînd într-o parte, cînd în alta : un cap mare frumos, cu ochi senini sub coama părului de argint, cari parcă se întreabă ce caută pe un corp atît de urît şi de diform. Pe o uşă laterală e adus în biserică, într-un cărucior, un domn învălit în şaluri, căruia i se vede numai faţa roşie de apoplectic, pe care nici o umbră de cugetare nu scapără.

Dar cum păşeşti mai departe, îţi apare în faţă ocolul incandescent al corului, ca o imensă torţă, în care palpită mii de lumini cu flacăra ridicată spre întunericul de sus.

Din mijloc, se înalţă o muzică de îngeri cu vocile subţiri şi pure, ale băieţilor tineri în haine negre, cu tunica cremă, terminată cu dantele la poale şi la mîneci şi cu panglici roşii de mătase pe piept.

Printre ei, graşi reverenzi, cu pelerina roşie, ce merge pînă la pîntece, şi cu gluga de mătase pe spate, ori înveliţi în blana fină a unei pelerine albe.

Sub baldachinul crem cu dungi galbene, ridicat anume, stă episcopul de Pescia, ca un actor în cabina lui, aşteptîndu-şi rîndul.

Şi apoi, grav-grav, vine la altarul din mijloc, în cea mai adîncă tăcere, înconjurat de figuranţi muţi şi cu acrul celei mai adinei veneraţii, şi începe să şoptească cu vocea misterioasă. Ia un pocal de argint în mînă, îl ridică sus, îl pune la altar, se aşază în genunchi, iarăşi se scoală, îşi frînge mîinile cu gesturi disperate, se uită la cer implorînd...

După sfîrşirea mesei, începu predica.

Un preot tînăr, cu trăsături extraordinar de pronunţate, cu privirea de vultur, exuberant în mişcări ca cel mai pasionat actor, se urcă în tribuna adusă anume, privi cu îndrăzneală mulţimea adunată şi începu cu hotărîre :

„Iubit auditor !"

O clipă tăcu. Două domnişoare din faţa mea îşi dădură cu cotul ; iar ceilalţi îl aţintiră.

El, cu aceeaşi hotărîre, continuă cam astfel :

„Voind să ridic ochii minţii mele către Fecioara Mamă şi să merg spre ea cu pas nesigur şi cu adine respect, mi se pare că aud vocea lui Dumnezeu care, tunînd din înălţimi, îmi zice : «Fereşte-te de a^ te apropia de lucrurile sfinte şi mulţumeşte-te să le adori din depărtare, aţintind privirea ta în ţărînă»".

Aici se opriră mai mult, ca din respect către vorbele lui Dumnezeu.

IV

în spatele mele, doi domni vorbesc între ei. Unul, a cărui figură am şi uitat-o, deoarece n-avea nimic interesant, iar cellalt, o figură din cele mai simpatice din câte am văzut vreodată : un bătrîn mic, cu capul frumos şi nins de păr de argint, în care lucesc ca două pietre scumpe ochii imobili sub sprincenele albe.

Şi era atîta cuminţenie şi seninătate în ceea ce spunea, încît i-am ascultat cu atenţie toate vorbele :

— Acest preot îmi place, şopti el. A început cu un adevăr adînc. De divinitate nu trebuie să te apropii, ci s-o admiri din depărtare. O ! mulţi au făcut încercarea să se apropie, dar cu pieirea lor ! Semele, frumoasa bcoţiană, simţind în sînul ei tresărind copilul, a voit să vadă în faţă pe tînărul fermecător care i-a furat iubirea şi a făcut-o mamă. Dar acest tînăr era tatăl zeilor, Jupiter, cie care nu te poţi apropia fără învoirea lui. Şi fiindcă s-a apropiat, sărmana Semele a ars în flăcări.

Şi chiar cînd eşti primit în intimitatea zeilor, trebuie să fii umilit şi să păstrezi distanţa care te desparte do aci. Adu-ţi aminte de Tantal, care de la masa zeilor:..

Dar în acelaşi timp predicatorul continuă dominînd totul :

„în adevăr, omul care încearcă să se ridice la contemplarea lucrurilor cereşti şi divine trebuie să se dezbrace de orice cuget omenesc.

Şi ce poate să fie mai august şi mai sublim decît Maica Domnului ?

Căci cu toate că Măria a avut origine pămîntească şi cu toate că a fost şi ea de natură muritoare, totuşi de o natură atît de curată şi fără de prihană, încît fu demnă de a ne da din pîntecele său, ca din cer, pe Dumnezeu.

De aceea adînc ni-i respectul, cînd mă gîndesc la mîna ta, o ! făptură divină, care ai îmbrăcat în carne pieritoare pe fiul lui Dumnezeu şi l-ai închis în sînul tău nouă luni ; cînd mă gîndesc că pîntecele tău a purtat cu ci flacăra divină fără a se arde, rămînînd totuşi neatinsă'si fecioară."

Aci se opri iar ostenit.

Bătrînul din spatele meu şopti din nou :

— Iarăşi foarte bine zis, Maica Domnului trebuia să fie fecioară.

Nu poate să ne displacă că unele mituri orientale si desfigurate sunt totuşi o umbră depărtată a acelei lumini sigure ce străluceşte în noi creştinii.

Se ştie că în Orient era credinţa comună că ceva extraordinar, divin trebuia să se nască şi el dintr-o fecioară...

Dar predicatorul, întoreîndu-se către imagina făcătoare de minuni, din care Fecioara surîdea [mai] dulce ca oricînd, împreună mîinile în semn de adorare, îndoi genunchiul ca un amant înaintea iubitei şi continuă cu vocea patetică :

„Cu ce cuvinte te voi lăuda eu, o Fecioară Maică, curată şi fără de prihană ? Salve, o plină de graţie, o de Dumnezeu aleasă din toate generaţiile ; salve, tu împaci pe D-zeu cu oamenii, salve, o tezaur de viaţă nemuritoare. Salve, paradis de nevinovăţie, în care plăntîndu-se copacul vieţii va produce fructele mîntuirii veşnice.

Tu eşti gloria oamenilor. Tu bucuria îngerilor. Tu eşti acea ce ridică orice blăstem. O, minunată floare, ce din eden răspîndeşti parfumul nemuririi deasupra fiilor Evei, din care s-a împrăştiat moartea în tot universul !"

Micşoră ochii. Privirea i se împînzi ca şi cum ar fi privit în altă lume şi continuă cu un gest vag şi profetic :

„Pe tine, Maică a Domnului, te-a văzut David în Betleem, ca o arcă purtînd un copil — pe Domnul. Pe

line te-a numit Moisi cînd mistic ţi-a zis coloană şi arcă de aur, în care trebuia să se păstreze sfîntul sfinţilor.

Salve, o templu al sfîntului spirit, templul cei mai înalt al cerului.

Pe tine prezicîndu-te Ezechiel te-a numit «poartă închisă», pe care nu va intra decît Dumnezeu. Pe tine Daniel te-a numit «muntele» din care se va desprinde piatra unghiulară, Isus Cristos, care va zdrobi chipul şarpelui drăcesc."

Bătrînul de la spate şopti din nou :

— Cît e de sublimă religia noastră şi ce punere în scenă admirabilă are ! îmi face impresia unui alai împărătesc. Cîţi înaintaşi şi trîmbiţători au trebuit să vă vestească venirea lui, a împăratului ! Dar cînd veni el, nimeni nu-l recunoscu, fiindcă nimeni nu-şi putea închipui că împăratul poate să îmbrace haina modestă a unui fiu de lemnar senil. Şi ce adînci şi aceşti profeţi ! Apolon Piticul, Sibila din Cumae sau Zeus din Dodona n-ar fi putut să dea profeţii atît de misterioase. Coloană... Arcă... Poartă închisă... Munte... Iată ceea ce-i sublim !

Dar predicatorul, tremurînd din tot corpul ca apucat de spasmul iubirei, continuă cu vocea plîngătoare :

„O sfîntă şi totdeauna binecuvîntată, fii cu nevoile noastre, sfătuitorul şi ajutorul nostru, tu care în ajutorare eşti cea mai iute, cea mai puternică, cea mai graţioasă şi cea mai dulce ! Singur numele tău e suav în gura acelui ce te laudă, în inima acelui ce te iubeşte, în memoria celui ce te roagă. Printre cele binecuvîntate tu eşti cea mai binecuvîntată, printre cele mai alese, cea mai aleasă, cea mai frumoasă, cea mai plină de graţii, cea mai glorioasă, pentru că eşti maica acelui ce împarte graţia, gloria, onoarea şi veşnicia. Nimeni nu s-a ridicat cu tine la acea înălţime, pentru că nimeni nu s-a apropiat de Dumnezeu ca tine, nimeni n-a fost împodobit cu atîtea haruri ca tine, nimeni nu s-a bucurat de atîta graţie cerească ca tine.

Şi de aceea te-am salutat şi din nou şi totdeauna te voi saluta : Ave, plină de har, Domnul e cu tine, binecuvîntată eşti între femei, pentru că tu, prin sfîntul spirit, ai născut pe Mîntuitorul nostru !"

Şi tăcu ostenit. Iar lumea ar fi aplaudat desigur (cele două domnişoare făcură gestul) dacă sfinţenia locului n-ar fi împiedicat orice manifestare zgomotoasă şi nepotrivită.

Asistenţii începură a se retrage pe părţile laterale, dar bătrînul stătu pe loc şi continuă cu aceeaşi voce dulce şi liniştită :

— Această predică a fost în adevăr admirabilă ; ea arată nu numai talentul predicatorului, al cărui nume îmi pare rău că nu-l cunosc, ci şi sublimitatea religiei noastre.

O astfel de iubire curată şi adîncă nu poate să fie decît divină. Ce sunt declaraţiile lui Romeo la balconul Julietei, ce sunt declaraţiile lui Cyrano la balconul Roxânei. pe lîngă cuvintele insuflate de iubirea divină şi mistică ale acestui umil preot, ignorat de toată lumea ?

Şi nu numai iubirea pămîntească, dar nici iubirea divină, alta decît cea creştină, nu pot inspira nişte sentimente atît de puternice şi atît de simţite. Să-mi arăţi vreun imn adresat Athenei Partenos, fecioară ca şi Măria, care să fie atît de sublim. Iată altă divinitate ce se aseamănă, Kore, gingaşa Kore, care a fost răpită de Poseidon... Ei bine, citeşte imnul Demetrei găsit nu de mult şi vei vedea cît sunt de sfinte cuvintele de iubire ale Korei faţă de avîntul sublim al celui mai modest adorator al Măriei...

Şi apoi cît de superioară e religia noastră şi prin spiritualismul ei !

Fecioara naşte pe Mîntuitorul nostru prin conlucrarea sfîntului spirit.

Dar ce e sfîntul spirit ? O idee, un suflu, un nimic fără formă plastică ! Iată ceea ce n-ar fi putut înţelege un grec!

Conlucrarea unui nimic, pe care nu-l poţi atinge, căruia nu-i poţi da o formă plastică ? Iată ce i s-ar fi părut absurd !

Tăcu un moment, se uită în jurul lui şi continuă astfel cu vocea misterioasă :

— Vei fi fost, prietene, la Bargello, la Muzeul Naţional. Din dalta lui Ammanati, vei fi văzut desigur cum a răsărit o femeie goală, frumoasă — dar putea să fie şi

mai frumoasă —, ce stă în extaz gură în gură cu o lebădă. Acea femeie e Leda, iar lebăda e Jupiter.

Grecii, pentru a spiritualiza un act prea material şi respingător sub forma plastică, şi l-au închipuit pe Jupiter sub forma mai poetică a unei lebede... Dar, un sfînt spirit, un nimic ? Nu, la un astfel de spiritualism n-au ajuns niciodată !

Şi cum Domul devenise pustiu, bătrînul, fără să mai zică o vorbă, se retrase în capela Concepţiei, căzu în genunchi înaintea icoanei făcătoare de minuni a Maicei Domnului, coprins de misticismul şi de evlavia cea mai adîncă.

Fiesole, 2/15 decembrie

CENACOLO VINCIANO

(Note de drum)

în acest Milan, în care viaţa modernă s-a aşternut cu atîta belşug de forme peste vechea cetate romană, în acest Milan al electricităţii, al uzinelor şi al largilor străzi tăiate de curînd, în această înfloritoare capitală a industriei italiene, paşii călătorului grăbit nu se îndreaptă spre semnele trufaşe ale unei prosperităţi pripite, ci se îndreaptă mai degrabă spre puţinele urme ale unui trecut glorios.

Iată pentru ce, trecînd cu vederea palatele moderne, ne ducem cu toţii, într-un adevărat pelerinaj, spre îndepărtata biserică Santa Măria delle Grazie, în care se adăposteşte unul din cele mai strălucite capodopere ale picturii italiene : II cenacolo vinciano sau Cina cea de taină a genialului Leonardo da Vinci...

Biserica Santa Măria delle Grazie e o veche clădire începută încă de pe la mijlocul veacului al XV-lea, peste care a trecut şi mîna marelui Bramante. Poarta din mijloc, tăiată de Bramante, e un model desăvîrşit al artei Renaşterii. De altminteri, biserica în întregimea ei nu are nimic deosebit nici pe din afară, nici pe dinăuntru. Tablourile nu au nici o valoare.

La stîngă, însă, e sala de mîncare a mănăstirii, ce se afla aci odinioară, deasupra căreia sunt scrise două cuvinte evocatoare : Cenacolo vinciano.

Stau o clipă. Am o temere. M-aş întoarce... Am cetit atîtea asupra acestei *Cine;* în jurul ei stau atîrnate atîtea ghirlănzi de laude seculare ; peste dînsa s-a revărsat atîta entuziasm, încît o văd ca într-o aureolă. Pulberea de aur a timpului a încărcat-o de glorie şi de poezie. îmi va apărea ea *acum* aşa cum o zăresc prin ochii atîtor artişti şi poeţi ce au preamărit-o şi cîntat-o ?...

Un sentiment de temere se naşte — sentiment pe care l-am încercat înaintea atîtor capodopere, dar mai ales înaintea Partcnonului, acest vis ai unei întregi tinereţe studioase... îl încerc şi acum. Mi-e frică de zborul unei iluzii scumpe ; mi-e frică de zdrobirea unei icoane care pluteşte acum biruitoare în imaginaţia mea.

Păşesc totuşi.

Nu e nici o înşelăciune ; nu e nici o deziluzie. Totul strigă cu putere că ne aflăm dinaintea unei adevărate capodopere pe care laudele nu l-au ridicat mai sus decît se cuvine, aşa cum se întîmplă de cele mai multe ori. E o minune, ce-ţi dă fiorul sfînt al artei şi pe care o poţi admira fără preţiosul ajutor al imaginaţiei, ci de-a dreptul şi intuitiv, cu toată vitregimea timpului, cu toate împrejurările puţin prielnice prin care a trecut în scurgerea veacurilor...

Cincizeci de ani după compunerea ei, pictura începea a se şterge. Sala era umedă ; ploile o atingeau prelin-.gîndu-se pe ziduri. Bucătăria de-alături îşi trimitea fumul peste divinele colori ale lui Leonardo... în 1652, călugării — adevăraţi barbari —, pentru a mări poarta ce era sub *Cină,* tăiară picioarele Mîntuitorului şi ale apostolilor de lîngă dînsul, cu deosebire ale lui Ioan... Această mutilare nu fu decît începutul atîtor nenorociri, ce i se pregăteau.

Pictori nedibaci se încearcă s-o zugrăvească din nou pentru a repara distrugerile timpului... La intrarea francezilor în Milan, la 1796, Bonaparte, acest ocrotitor al artelor, porunci ca biserica Santa Măria delle Grazie să fie ferită de neplăcerile oricărei ocupaţiuni. Ordinul nu fu ascultat... Sala de mîncare unde se adăpostea *Cina* lui Leonardo deveni mai întîi grajd, apoi fu înălţată la gradul de depozit de fîn. Mai tîrziu, pentru a fi ocrotită de orice năvălire, i se zidi uşa clin afară ; dar, în 1801, în urma unei inundaţii, apa pătrunse în sală... Numai după această dată, tabloul lui Leonardo avu o soartă mai bună... Marea lui frumuseţă fu înţeleasă cum trebuie şi se luară măsuri împotriva duşmăniei timpului şi a nepăsării şi nepriceperii oamenilor...

*

Acestea sunt nenorocirile prin care a trecut unul din cele mai recunoscute capodopere ale geniului omenesc. Ai crede la început că, în urma atîtor profanări ale apei, a fumului, ale militarilor brutali şi, cea şi mai cruntă, a pigmeilor ce s-au încumetat să mîzgălească ceea ce zugrăvise Leonardo, ai crede, zic, că tabloul trebuie să fie de nerecunoscut, apărîndu-ne mai mult ca o umbră de tablou, glorioasă desigur, dar departe de a ne deştepta o înaltă simţire de frumuseţe. Cu toate aceste, nu e aşa. Timpul şi vandalii n-au putut distruge tot. Ceea ce rămîne e încă frumos, senin, purtînd semnul divin al geniului lui Leonardo. Şi aceasta o vezi chiar de la început. Cum întri, pe pereţii laterali ai salei, sunt două copii ale *Cinei:* una de Marco d'Oggioni, un elev al lui Leonardo, şi cealaltă de Andrea Solario... Sunt frumoase, desigur, mai ales cea dintîi, dar sunt *oarecare.* Nefiind prevenit, le iai drept originalul lui Leonardo şi simţi o puternică nemulţumire. Aşa picturi ai mai văzut ; nu au nimic în ele care să vădească un geniu şi să îndreptăţească o admiraţie universală a cunoscătorilor de artă... Dar abia ai păşit în fundul salei, şi descoperi, mai în umbră, originalul ! Totul se schimbă ; nici nu se poate o asemănare între copii şi originalul ce a avut atît de îndurat... Frumuseţea acestuia te cîştigă deodată ; recunoşti o capodoperă, în ce stă însă această frumuseţă ?

E greu de hotărît. Dar cea dintîi senzaţie pe care o ai oricum în chip izbitor e *imaterialitatea* întregului tablou. Pare că pluteşte ; ai crede că e un vis... Oamenii aceştia răspîndiţi în jurul unei mese, cu mîncarea dinainte, ne par nişte oameni de carne, nişte trupuri cu nişte suflete plutitoare... Şi ce armonie în aşezarea şi în fizionomia fiecăruia ! Momentul ales de pictor a acela în care Mîntuitorul vesteşte ucenicilor săi că unul dintre ei 1-a

vîndut. Mirarea îi cuprinde pe toți, și această mirare fuge de pe un obraz pe altul, luminîndu-le în chip deosebit. Fiecare se miră altfel... Ai putea să le ghicești sufletul numai după cum a știut pictorul să le zugrăvească uimirea în trăsături... Fiecare apostol are o personalitate vie ; pe fiecare ai putea să-l numești numai după cele cunoscute din Evanghelie ; iată dulcele Ioan, iată devotatul și simplul Petru, iată trădătorul prefăcut Iuda, care se miră și el...

Și ce perspectivă are întregul tablou ! Ce priveliște frumoasă se așterne prin geamul din fund, aceeași priveliște ce se desfășură în spatele *Giocondei,* cealaltă capodoperă a lui Leonardo !

îndemn deci pe oricine, ca, oricît de puțin ar sta în Milan, să lase la o parte toate ademenirile civilizației practice de astăzi și să-și îndrepte pașii către modesta biserică Santa Măria delle Grazie, spre a-și înălța sufletul in contemplarea unei minuni artistice.

Bordighera, 10 aprilie 1911

II. ÎN JURUL CLASICISMULUI

O PROBLEMA DIDACTICĂ

Anul trecut, pe cînd ziarele dădeau informaţii îmbelşugate despre congresul cîrciumarilor, avu loc în capitală congresul profesorilor secundari de limbi clasice, care, fireşte, se termină fără a fi observat de aceste straie vigilente.

Şi e natural. Toţi am trecut prin licee, şi fiii noştri trec şi vor mai trece multă vreme : la ce bun atunci să ne interesăm de ce învaţă ei eîte 8 ore pe săptămînă de latină şi greacă şi dacă multă vreme vor mai fi chinuiţi cu lucruri asupra cărora avem — ca oameni cuminţi ce suntem — păreri formate mai dinainte ? Sunt atîtea probleme cu mult mai interesante şi mai palpitante decît chestiile de didactică generală şi specială, care au doar numai modestul rol de a preface mentalitatea unei generaţii întregi, încît tăcerea asupra lor nu era decît meritată. Aceşti inoportuni de profesori au găsit însă nimerit de a răspunde la apelul venit de sus a se aduna şi: a discuta, aşa cum au priceput, diferite chestii principiale despre importanţa limbilor clasice, despre metoade şi despre reforma pronunţării. Toate aceste conferenţe şi discuţii vor apare curînd într-un frumos volum, tipărit de Ministerul Instrucţiei Publice, asupra căruia voi insista la timp pentru a limpezi învăţătura ce se desface din nişte discuţii nu totdeauna obiective.

Pînă atunci, întîmplîndu-mă a fi şi eu conferenţiar la acel congres, mi-am scos conferinţa în broşură de

dragul unor păreri care nu sunt tuturor deopotrivă de dragi ; şi, pentru a risipi şi oarecare înfruntări, la care nu avui timpul să fac faţă atunci, mi-am însoţit lucrarea de oarecare consideraţii critice.

Deoarece aceste consideraţii nu se vor afla în volum şi cum mi-am propus de a face la timp o dare de seamă asupra tuturor conferinţelor de la congres atît cît vor permite chestii delicate de topică (unde e revista specială pentru astfel de lucruri ?), socotesc că nu e atît de prezumţios de a republica acele consideraţii, cu tot tonul lor prea ireconciliabil, pe care dacă nu-l regret, cel puţin nu l-aş mai întrebuinţa. Cei doi (sunt poate trei ?) cititori care se interesează de astfel de lucruri vor avea astfel un punct de plecare pentru nişte discuţii viitoare.

•

Lucrarea de faţă, aşa cum se prezintă, e o scurtă ochire asupra celor mai însemnate fenomene din limba latină, care formează tot atîtea probleme pentru orice filolog. Ea nu are pretenţia de a îmbrăţişa marea problemă a pronunţării limbii latine în toată întinderea, in toate amănuntele şi în toate subtilităţile ei, pentru că, servind de simplă conferinţă la congresul de limbi clasice, ţinut la Bucureşti între 22 şi 25 aprilie 1904, exclude de la sine balastul de detaile puţin semnificative şi chiar unele dezvoltări importante, dar numai conexe cu chestia tratată şi fixată pentru discuţie.

Din aceste împrejurări mi se vor ierta omiteri numeroase de argumente şi de exemple subsidiare, precum şi lăsarea afară a problemei accentului în limba latină, care din cauza extremei sale importanţe, mai cu seamă la noi, unde domneşte cea mai înspăimîntătoare anarhie în această privinţă, merită o dezvoltare mai mare şi de sine stătătoare, care ar fi trecut peste cadrul intenţiei şi al timpului de care dispunem.

Cred totuşi că, chiar în limitele restrînse sub care se prezintă această încercare, am reunit în mănunchi datele cele mai importante ce se pot considera aproape ca definitiv cîştigate pentru ştiinţă şi care reclamă o cît de neîntîrziată reformă a pronunţării actuale.

E drept că mai peste tot, de la noi pînă la civilizate ţări occidentale, pronunţarea sunetelor latine este falsificată de spiritul naţional al fiecărui popor în parte, aşa că cuvintele latine ieşite din gura unui englez n-au vreo asemănare nici îndepărtată cu pronunţarea de fapt a romanilor din epoca clasică, aşa cum ştiinţa modernă, mai ales acea a filologilor germani, a restabilit-o şi a pus-o la apăpostul oricărei controverse. Nimic nu poate fi însă mai dăunător, atît adevărului sfînt ştiinţific, cît şi interesului practic, decît această naţionalizare şovinistă a unei limbi străine, mai ales cînd nu ne obligă la această acomodare cine ştie ce motive fiziologice, cum e cazul la francezi şi la englezi, de vreme ce noi posedăm în aparatul nostru vocal toate sunetele din limba latină clasică. La ce am persista atunci în vechea pronunţare tradiţională, care nu e decît un evident anacronism faţă de datele noi ştiinţifice ?

Călăuzit şi îmboldit deci de spiritul ştiinţific modern german, am răspuns la chestia pusă în discuţie la congres asupra modificării pronunţării în limba latină, în sensul vederilor celor mai noi şi mai dezbrăcate de orice consideraţie naţională. Mi se părea mie că reforma e o necesitate pentru învăţămîntul nostru, întîi pentru că are o bază ştiinţifică destul de solidă ; şi al doilea, pentru că noua şi excelenta organizare a instrucţiunei publice, printr-o specializare timpurie, permite o mai mare preciziune in darea elementelor de cunoştinţă.

Totuşi, adăugam eu la acel congres :

„Nu-mi fac iluzia că o stare de lucruri inveterată se poate schimba printr-o hotărîre spontană şi colectivă luată ia ocazii solemne.

Pentru a ajunge la un rezultat satisfăcător, nu e suficient de a impune o convingere, ci această convingere trebuie să se întemeieze pe încetul în mod stăruiter, în sufietul celor nehotărîţi, prin acelaşi proces de elaboraţie studioasă prin care şi-au cîştigat-o acei ce posedă deja această convingere."

Speram, e drept, că dezideratele cu care terminam conferinţa mea — cuprinse în cinci puncte — vor fi adop-

tate integral sau în parte, deşi nu-mi făceam iluzia că această adoptare va duce după sine vreun rezultat practic-rnai deosebit, căci îmi dedeam seama destul de bine că nu e de ajuns o votare sumară pentru ca o doctrină nouă să elimineze pe alta veche, înrădăcinată de zeci de ani de predare în spiritul vechi al tradiţiei. Credeam totuşi că se va face ceva, mai cu seamă în privinţa lui *c, g* plus *e, i,* sau a lui *qu,* a cărui pronunţare de *cv* n-are nici o legătură etnică cu poporul român, şi chiar dacă de fapt deziderATELE ar fi rămas literă moartă în multe din şcolile noastre, prin aprobarea lor la congres ar fi dat totuşi mînă liberă acelor puţini, *cupidi rerum nouarum,* de a lucra, cu rizicul chiar de a-şi crea singuri dificultăţi, într-un sens mai modern şi mai ştiinţific.

Mărturisesc aici, cu umilinţa învinsului, că nici una din propunerile mele n-a fost adoptată, ba că puţin a lipsit pentru a se face încă un regres.

In program se prevede anume că litera *j* să se citească ca *i,* şi nu ca *j* românesc sau francez, ceea ce înseamnă un punct cîştigat în sensul vederilor noi, totuşi mai mulţi colegi — şi nu din cei mai puţin clasificaţi — au propus să revenim iar la *jugum, judico,* ca fiind mai aproape de „jug" şi „judec", astfel că la un moment dat eram ameninţaţi să pierdem şi poziţia cîştigată încă de la 1898 prin chibzuinţă alcătuitorilor programului.

Rezultatul final al discuţiei a fost că s-a hotărît cu o „mare majoritate" menţinerea principiilor din program, adecă un *stătu quo.*

Trebuie să declar că partea cea mai mare în această hotărîre se datoreşte d-lor Litzica şi Maiorescu, cari cu talentul lor oratoric au determinat sau, mai bine zis, au grăbit — dacă mai era nevoie — majoritatea profesorilor ca să ia hotărîrea de a rămîne cantonaţi în vechile poziţii, indiferenţi la progresele ce se realizează împrejur.

Domnul Litzica, liderul necontestat al clasicismului la acest congres, luînd cel dintîi cuvîntul, recunoscu temeinicia argumentelor în baza cărora reclamam o reformă, dar combătu aceasta sub cuvînt că ar fi un minimum fără preț în marea problemă a pronunţării, care rămîne

insondabilă atîta vreme cît nu vom rezolvi problemele accentului, ale timbrului şi ale cantităţii, asupra cărora nu avem încă date sigure.

Nu văd însă întrucît ignorarea unor elemente conexe ne poate împiedica de a adopta elementele ce sunt deja un cîştig al ştiinţei şi de a ne mulţumi cu puţinul pe care cercetările mai noi l-au scos la lumină cu atîta stăruinţă, din cauza tăcerii gramaticilor vechi asupra t-tnor lucruri poate prea cunoscute pentru ei, dar în orice caz controversate pentru noi.

Ilustrul nostru prezident, d. Maiorescu, luînd cuvîntul si punîndu-se pe terenul naţional şi pedagogic, s-a pronunţat contra reformei.

Pentru domnia sa actuala pronunţare e o chestie naţională, căci ne întăreşte, nouă şi altora, convingerea că suntem de origine latină, şi pe deasupra e şi o chestie pedagogică, deoarece actuala pronunţare oferă o mai mare înlesnire pentru copii, fiind consacrată şi de tradiţie.

într-o frumoasă peroraţie, d. Maiorescu declară că ceea ce ar trebui să ne intereseze nu e alfabetul sunetelor latine, ci alfabetul sufletesc al antichităţii latine, în care să ne căznim a citi cu mai multă înţelegere.

în ceea ce priveşte obiecţia întîia, că actuala pronunţare e o chestie naţională şi un certificat al originii noastre latine, am convingerea indistruetibilă că o problemă ştiinţifică, ca aceea a pronunţării limbei latine, nu trebuie privită sub unghiul de vedere naţional şi această convingere mi-a format-o însuşi d. Maiorescu prin întreaga sa activitate critică de peste 40 de ani, pentru care am cea mai mare admiraţie.

în ce priveşte însă obiecţia pedagogică, recunosc că pronunţarea filologică, pe care am propus-o eu la congres, e mai complicată şi mai streină de mintea copiilor decît cea actuală. Am socotit totuşi că trebuie să trecem peste aceste mici dificultăţi, pentru a ajunge la idealul suprem ce trebuie să ne călăuzească catedra de care ne-am învrednicit, de pe care se cade să propovăduim numai adevăr şi numai ştiinţă.

Am fost îndemnat la aceasta mai cu seamă din consideraţia că toate sunetele propuse de mine sunt în organul

i

cream vreo imposibilitate, ci chiar, dimpotrivă, dezidenostru vocal şi în limba noastră, aşa că nu numai că nu ratele mele erau în largul posibilităţii imediate — cum nu stă, de exemplu, pronunţarea limbei franceze şi engleze, pe care totuşi nimeni nu s-a gîndit să le uşureze pe motive pedagogice, naţionalizîndu-le pronunţarea.

Mă gîndeam, de asemeni, că e mult mai uşor şi mai evident sistemul geocentric al lui Ptolemeu decît cel heliocentric al lui Copernic, totuşi n-am auzit pînă acum să se fi găsit cineva care să propuie a se învăţa copilul din clasa înîia că soarele se învîrteşte în jurul pămîntului, pe motivul că această rotaţie e mai aparentă şi mai intuitivă.

Bazat pe aceste convingeri — pe care două glasuri elocvente şi o grupă de mîini ridicate nu mă opresc de a le mai avea, dar mă opresc de a le mai propaga şi altora ca profesor, — am făcut încercarea de faţă, pe care n-o reneg încă, deoarece sper că tinereţea mea îmi va permite să ajung ziua în care să văd că nici această străduinţă n-a fost cu totul pierdută pentru învăţămîntul nostru clasic.

In ceea ce priveşte însă observaţia că chestia prezintă o mică importanţă, pe cînd marea problemă e de a putea citi în alfabetul sufletesc al antichităţii, cred că nimeni nu se opune, cu atît mai puţin eu, care am şi declarat la congres că chestia pronunţării latine e o chestie de formă, şi nu de fond, cum fusese aceea din ziua întîia asupra „ţintei limbei latine", şi că prin urmare se află pe o treaptă inferioară pe scara valorilor.

E evident că toate chestiile de gramatică sau de filologie nu pot fi privite ca valori deosebite şi ca scopuri în sine, ci numai ca simple mijloace pentru a ajunge să citim în cartea cea mare a sufletului antic, către care se îndreaptă toată munca acelora ce torc la caierul antichităţii.

însă nu-i mai puţin adevărat că, în ziua de 25 aprilie, discuţia era îndreptată — după programul ministerial — numai asupra pronunţării latine, prin urmare aveam de discutat numai asupra valorii fonemelor latine.

E drept că această chestie înseamnă puţin în totalitatea problemelor relative la clasicismul latin, dar fiind fixată aşa cum a fost, acel ce a tratat-o ar fi depăşit limitele impuse de chestie dacă ar fi trecut la lucruri poate mai importante, dar în afară de discuţia ce, ele astă dată, se prezintă sub o formă circumscrisă. Tocmai această circumscriere a chestiei m-a îndemnat s-o tratez, căci mă făcea să sper de la ea nişte rezultate mai tangibile şi imediat aplicabile.

Prin urmare, citirea mai lesnicioasă a alfabetului sufletesc e şi rămîne un deziderat suprem al nostru al tuturora, dar să mi se dea voie să cred că el nu poate servi ca argument pentru a înlătura atingerea altor idealuri mai mărunte, dar care-şi au şi ele semnificaţia şi importanţa lor, pentru atingerea idealului subsumator — indicat de d. Maiorescu.

Aceste obiecţii aveam de făcut şi le-am făcut aci, deoarece închizîndu-se discuţia fără a se admite replica, iar d. ministru propuind ca adunarea să-şi manifeste dorinţa, congresul a votat atunci cu „mare majoritate" propunerea d-lui Litzica de a rămîne la normele de pronunţare ale actualului program, aşa.că ziua de 25 aprilie s-a încheiat, aducînd cu ea această lucrare pe care o supun indulgenţei cititorilor, două discursuri elocvente, iar ca rod practic pentru învăţămîntul nostru clasic — deocamdată, nimic.

*

P.S. Domnul Popa, profesor la liceul Lazăr, îmi trimete chiar acum conferinţa sa extrasă în broşură. Voi vorbi despre ea într-un foileton apropiat.

ÎN JURUL CLASICISMULUI

(CU PRILEJUL BROŞUREI D-LUI G. POPA)

[I]

Clasicismul, nu numai la noi, unde nu are o temelie tradiţională, ci şi în ţările în care cultivarea lui e o moştenire pioasă a trecutului, a primit de un timp încoace numeroase lovituri de la teoreticiani ca şi de la legiuitori, cari ^în unele părţi l-au şi expus la • ştirbiri simţitoare!

Glasul protestării celei mai violente, dar şi al celei mai luminate, a venit mai ales din utilitara Anglie. "

îndeosebi Spencer, stabilind tabloul valorei tuturor ştiinţelor pe principiul utilităţii relative"â" fiecărei ştiinţi în parte, izgoneşte pe treapta ultimă Cultura * literară în genere, şi în special cultura clasică.

După acest filozof, ierarhia cunoştinţi'lor,. • orînduită după folosul ce putem trage noi din ele, are în frunte grupul de cunoştinţi ce priveşte conservarea noastră individuală în mod direct, cum sunt higiena şi legile generale de fiziologie ; apoi acele cu privire la conservaţia indirectă a individului, cum sunt citirea şi scrierea, fără care viaţa e extrem de anevoioasă mai ales în încordarea continuă pentru trai, care se accentuează progresiv, apoi ştiinţele abstracte, ca matematica şi geometria, cele abstracte-concrete, ca mecanica, fizica, chimia, şi, în fine, cele concrete, ca astronomia, geologia şi biologia.'

Pe treapta a treia ar veni grupul de cunoştinţi ce asigură existenţa familiei, cum e arta de a creşte copii şi pedagogia elementară ; pe treapta a patra ar veni cunoştinţele ce întăresc ordinea socială şi consolidează relaţiile

politice, cu alte cuvinte, cunoştinţele istorice şi sociologice, în fine, pe cea din urmă treaptă, a cincea, ar sta activitatea ce o întrebuinţăm pentru satisfacerea gusturilor şi sentimentelor : în acest grup se coprind artele şi cultura literară în genere.

în chipul acesta nu numai clasicismul, ci întreaga cultură literară e îndepărtată la extremul sferii interesului nostru.

Pe urma lui Spencer, şi ca un corolar logic, o serie de cugetători, şi îndeosebi Bain, precizează şi mai mult că, din întreaga cultură literară, aceea clasică joacă un rol minim în formarea individului pentru viitorul său rol social şi că prin urmare nu merită preocuparea ce i se acordă în programele şcolare — explicabilă istoriceşte în ceea ce priveşte trecutul, dar nicidecum scuzabilă în momentul de faţă.

Zic „scuzabilă" căci rolul mai ales al limbii latine în evul mediu şi după Renaştere se justifică prin dubla ei calitate de limbă sfîntă şi limbă internaţională. Această calitate însă nefiind legată de însăşi limba latină, ci de o anumită stare de mentalitate a epocei, urmează de la sine că, odată cu schimbarea condiţiilor prielnice exterioare, punctul de greutate ce cădea asupra limbii latine se va schimba şi el asupra altor cunoştinţi mai în concordanţă cu cerinţele moderne. însă viaţa modernă, prin extrema ei încordare şi anevoinţă, ne îndrumează mai mult spre cunoştinţele pozitive, cari ne pot fi de un folos mai imediat în lupta de fiecare zi şi de totdeauna.

în chipul acesta, deci prin criteriul folosului practic, filozofii englezi limitează la minimum importanţa clasicismului, şi după ei mulţi îndreptăţiţi şi neîndreptăţiţi au atacat învăţămîntul clasic aşa cum s-au priceput, adică de mai multe ori rău decît bine.

în definitiv totuşi, s-au cîştigat pînă acum multe puncte împotriva clasicismului, de pildă nu se mai poate susţine, cu încăpăţînarea de odinioară, că *numai* limba greacă şi latină contribuiesc la disciplinarea memoriei şi a fiinţii în genere. Lexicul lor în adevăr e foarte bogat şi pune în joc toate resursele memoriei ; dar simpla nomenclatură a ştiinţelor pozitive e aşa de vastă, încît l-ar

putea cumpăni cu multă uşurinţă. Numai speţele botanice sunt peste 320 de mii, iar cele zoologice peste 2.000.000, ceea ce întrece cu mult vocabularul ambelor limbi clasice.

De asemenea în ceea ce priveşte disciplina minţii, în special judecăţii, nu se pot susţine fără exagerare că numai tema şi versiunea latină şi greacă înlesnesc operaţiile intelectuale, ci dimpotrivă, s-ar putea susţine cu mai multă tărie contrarul, căci ştiinţa, fiind prin excelenţă inductivă şi în parte deductivă, pune în joc la orice moment cele două operaţii ale minţii omeneşti : inducţia şi deducţia.

în afară de aceasta, unele dintre limbile moderne se bucură de aceleaşi varietăţi de game şi de aceleaşi calităţi sintetice ca şi limbile vechi, aşa că s-ar putea explica preferenţa ce se dă clasicismului, ţinînd seamă mai ales de enormul folos practic ce se realizează prin cunoaşterea limbilor moderne.

De asemenea nu se poate susţine cu multă seriozitate superioritatea morală a lumii vechi greco-romane. Viaţa este una şi prezintă aceleaşi înmiite aspecte acum ca şi •atunci. Istoria modernă şi cea de toate zilele, pe care o trăim cu toţii fără ca să-şi fi găsit un istoric, ne dau pilde ele virtuţi cel puţin tot aşa de remarcabile ca şi istoria antică. Lumea veche, ca şi cea nouă, ca orice plămădire omenească, ne prezintă acelaşi contrast de părţi nobile sau sublime si de scăderi şi vitii înspăimîntătoare : căci virtutea unui Trasea nu se poate înţelege fără mîrşava imoralitate a unui Neron, şi o Aria şi un Poetus sunt condiţionaţi de o Mesalină şi de un Claudiu. Cît despre morala dogmatică de şcoală, desfăşurată în frumoase tratate, pe care viaţa sordidă a autorilor ei o dezmint strigător, ea nu preţuieşte nimic în domeniul realităţilor de fapt. în adevăr, socot că avem mai mult cuvînt a admira un simplu lucrător, ce se aruncă în mare pentru a scăpa de la înec sigur pe un necunoscut şi a lua pildă de la fapta lui nobilă şi mai presus de orice precept de morală idealistă, decît de a preţui şi de a imita pe Seneca, care extrăgea din retortele stoice esenţa fină a unei morale imposibile şi trăia totuşi înconjurat de luxul cel mai desfrînat şi îmbuibat de corupţiile pe cari i le putea oferi o

avere fabuloasă într-o lume pierdută prin imoralitate, cum era acea din epoca imperială.

Dar se va zice totuşi că a murit frumos şi cu seninătatea unui adevărat filozof stoic.

Da ; dar era singurul lucru ce-i mai rămînea de făcut în faţa *necesitatei,* pe cînd trecătorul care se aruncă în foc pentru a scăpa un copil uitat în leagăn mai are încă o posibilitate : aceea de a-şi pune pălăria pe o ureche şi de a se depărta fluierînd cu nepăsare.

Chiar viaţa cetăţenească şi socială greco-romană nu ni se prezintă în culori mai trandafirii decît viaţa noastră de toate zilele. E drept că multe pilde nobile de sacrificiu civil se găsesc mai ales la începutul republicei romane, dar e de ajuns să ne aruncăm ochii împrejurul nostru pentru a găsi exemple tot aşa de ilustre de dezinteres şi de jertfă de sine — bineînţeles fără a recurge la parodia „faptelor de înalt civism" şi la atîtea „virtuţi civice", pe cari le tămîiază cădelniţa interesată a unor anumiţi gazetari. Ca un exemplu dintr-o mie, eu, modestul alegător de azi, prefer mai bine să iau parte la scenele din Tunari sau din strada Clemenţei, decît să fiu urmărit de bandele lui Clodiu sau ale lui Milone şi să pierd, într-un vălmăşag fără precedent, ceva mai mult decît o pălărie...

Va să zică nici pe temeiul superiorităţii limbilor clasice asupra celor moderne, nici pe temeiul superiorităţii morale a lumei greco-romane asupra epocei moderne sau contimporane, nu se poate justifica prezenţa limbilor clasice în programul şcoalelor noastre. Cu atît mai puţin am putea justifica prezenţa lor prin nevoia de a înţelege numeroşii termeni tehnici ce s-au infiltrat în toate limbile moderne.

Nevoia aceasta e atît de restrînsă, încît nu poate legitima o secţie specială de liceu şi o bună parte din orarul altei secţii.

în afară de aceasta, pentru cunoaşterea mai apropiată a unei noţiuni nu c nevoie de cunoştinţi semantice, nici de aprofundarea componentelor lingvistice a cuvîntului ce serveşte drept simbol al noţiunii, ci de o intuiţie cît mai îndelungată a conţinutului acelei noţiuni. Vederea

repetată şi manipularea unui telegraf sau telefon ne dau o cunoştinţă mai limpede despre aceste două aparate decît oarecare cunoştinţi de limba greacă. Apoi, trebuie să se mai ţie în seamă că terminologia, aşa cum ni se înfăţişează nouă astăzi, e din cele mai greşite, aşa încît cel mai încurcat faţă de mulţi termeni tehnici nu e acel ce nu le cunoaşte provenienţa, ci tocmai filologul care le-o cunoaşte prea bine şi din această pricină e orientat fals, căci, de pildă, *hidrogen* şi *oxigen* nu înseamnă „născător de apă" şi „născător de oxid", ci dimpotrivă, „născut din apă" şi „născut din oxid". De asemenea *bibliofil* nu înseamnă „iubitor de cărţi", ci „iubit de cărţi", iar un cuvînt ca *milimetru,* pe lîngă că e un barbarism îngrozitor, mai are şi dezavantajul de a nu însemna a mia parte dintr-un metru, ci pur şi simplu o mie de metri...

Rămîne atunci să punem discuţia pe terenul mai favorabil al valorii intrinseci ce reprezintă cultura antică, adică ştiinţa şi literatura greacă şi latină.

Orice ştiinţă bazîndu-se pe cunoştinţă, şi cunoştinţa fiind un element intelectual în perpetuă primenire şi progresare, urmează de la sine că ştiinţa antică nu poate avea vreo valoare deosebită faţă de ştiinţa modernă rezultată din cîteva mii de ani de progres.

Ar fi deci să exagerăm valoarea unui Aristot sau Plafon, dacă ne-am închipui că pot să cumpănească valoarea unui Darwin sau Kant, căci cele ce'nu ştiau ei, deşi le căutau cu multă trudă (d. ex. explicarea fluxului şi a refluxului), le cunosc astăzi cei mai modeşti elevi de liceu. Cît despre adevărul sănătos ce se află în operile lor, ele se pot cerceta şi în admirabilele traduceri ale lui Schlciermacher, St. Hilaire sau Cousin, dacă nu va fi. ajuns încă la puterea unei banalităţi ştiinţifice.

Problema e puţin deosebită cînd e vorba de literatura proprie. Poezia avînd ca substrat *sentimentul,* un element sufletesc veşnic neschimbat, nu c condiţionată de timp şi nici nu e supusă progresului. . , •

Iliada sau cutare himn vedic adresat către, soare pot fi cele mai frumoase bucăţi lirice ce, s-au scris: vreodată, independent de timpul de barbarie relativă în care au

fost concepute./ Dar poate se va contesta acest lucru. Nici eu însă nu-L afirm, pentru că nu vreau să redeschid faimoasa, dai; •• ster-ila, ceartă a celor vechi cu cei moderni.

Zic *sterilă)* deoarece frumuseţea, deşi e una, are totuşi înmiite forme de expresie, şi îndată ce trece de o măsură oarecare nu mai-e comparabilă.

în afară de aceasta, în artă *gustul* individului servind ca măsură, orice derarhie e subiectivă. E destul deci de a stabili în linii largi că literatura greacă, cu toate pierderile considerabile, ce a suferit, şi o parte din literatura latină, reprezentată prin autori ca Tacit, Horaţiu şi Virgiliu, înseamnăi atît în literatura universală încît merită o îndeletnicire îndelung răbdătoare. De aceea unii zic că trebuie să studiem aceste literaturi în traducerile măiestre apusene ; pe cînd alţii afirmă că trebuie să cunoaştem şi limba greacă şi latină pentru a putea gusta cu desăvîrşire nepieritoarele opere clasice.

Aici e miezul, problemei.

în ceea ce.;priveşte proza, problema se rezolvă uş'o-r, căci ar fi să: dăm probă de pedantism susţinînd prea intransingent deosebirile de traducţie a unei opere prozaice dintr-o limbă înta-alta. însă,[în] ceea ce priveşte poezia trebuie de recunoscut că sunt anumite fineţe care scapă oricărei traduceri. Concluzia imperioasă ar fi deci că cunoaşterea literaturelor clasice e condiţionată în mare parte de cunoaşterea limbilor vechi.

Dar atunci se opune constatarea de fapt, care strică orice combinaţie logică, că limbile clasice, aşa cum s-au învăţat şi cum se învaţă, n-au dat *nimănui* (zic : *nimănui)* posibilitatea de a gusta toate fineţile şi subtilităţile de formă, care se pot gusta totuşi într-o măsură oarecare în traducerile izbutite.

Iată deci că nici în chipul acesta nu avem o soluţie limpede.

*

Cam aceste lucruri frămîntam, cînd iată că primesc broşura d-lui G. Popa : *Învăţămîntul limbei latine în gimnaziu şi liceu. Scopul şi metoda ei.* Mi-am zis : melos

toda deocamdată nu mă interesează, dar ar fi o nedreptate să nu amintesc în treacăt că e excelent tratată după ultimele rezultate ale pedagogiei post-herbartiene, dar să vedem cum înțelege un bărbat de competența d-lui Popa scopul obiectului său. Nu vorbesc de scopul limbii latine aşa cum ni se indică în programele analitice — pe acela, ca om de meserie, îl cunosc prea bine. A spune că elevii din cursul superior trebuie inițiați în literatura şi viața romană înseamnă, ce e dreptul, de a vorbi de scopul limbei latine, dar problema aceasta mai are o parte mai adîncă. Despre această parte *metafizică* a problemei, ca să zicem aşa, m-ar fi interesat să aflu părerea domnului Popa. Dumneasa însă admite limbile clasice în învățămîntul liceal, şi admițîndu-le odată, se întreabă la ce rezultate ar trebui îndemnată predarea lor. Răspunsul urmează în mod natural : la formarea culturii formale, etice şi estetice.

Ce se poate obiecta la fiecare din aceste ținte am arătat mai sus, în cît mai puține cuvinte s-a putut. Dar încă o dată : nu aceasta e problema, a cărei soluție o căutam, căci ştiu prea bine că limbile clasice au un folos oarecare, ca orice cunoştință în genere, dar e vorba : acest folos nu e oare prea mic față de alte cunoştințe reale mai utile ?

Aş putea să zic : nu ! şi aş putea să aduc argumente, uneori cuminți, dar de cele mai multe ori retorice — dar nu aceasta a fost intenția mea.

Intenția mea a fost de a pune poblema — o dată mai mult — şi nu de a o rezolva...

P.S. în discuția relativ la *Literatura română modernă* trebuia să intervină şi d. V. Păun în *Secolul,* cu citații englezeşti şi greceşti. Regret că lipseşte şi vreuna turcească — aşa de o plăcere ! Dumneasa ne acuză, pe mine şi pe d. Chendi, că vorbim *per longum et latum* ca să dovedim că o carte e rea ! Aceasta ar fi totuşi logica unei anumite critice, de a condamna fără să documentezi. Nemulțumit însă cu atît, d-l Păun scrie mai mult decît o coloană pentru a dovedi, cu argumente pe care nu d-sa ic -a spus cel dintîi, că această carte atît de criticată c... tot rea. O astfel de logică, neaparținînd nimănui altuia decît d-lui Păun, scapă oricărei apreciații.

De asemenea d. Chendi, într-un foileton al *Voinței,* mă acuză (în bună companie, de altminteri !) că aş face *caionimie.* Cum d-sa are o logică mai obicinuită, promite să-şi dovedească afirmația şi declarația de război.

Dacă cuvintele d-sale mă vor ajunge în depărtările albastre în care voi fi în curînd, atunci îi voi face înfruntările care i se vor cuveni.

IARĂŞI ÎN JURUL CLASICISMULUI (CU PRILEJUL BROŞUREI D-LUI G. POPA)

[II]

Am arătat în foiletonul precedent, în linii cît mai largi, cum se prezintă problema clasicismului față de cerințele vieței sociale de astăzi, care îşi accentuează progresiv tendința spre luptă înverşunată. Am arătat de asemenea dincotro vine critica cea mai implacabilă şi mare parte si cea mai rațională, deoarece se pune pe terenul solid al utilităței relative a fiecărei ştiinți în parte. într-un cuvînt, am pus problema clasicismului aşa cum trebuia pusă, îit afară de orice sentimentalism şi îndeosebi cu excluderea oricărei retorici. Rămîne acum ca, după partea negativă a problemei, adică după argumentarea îmootriva învățămîntului clasic, să arăt şi lucrurile cuminți ce se pot aduce cu totul sau în parte pentru clasicism, sau, cu alte cuvinte, să vedem şi partea pozitivă. Dar încă o dată, reamintesc acum, ca şi în foiletonul precedent, că nu mă gîndesc *a rezolva* această problemă, pentru că am convingerea că o să mai agite mult spiritele cugetătorilor şi ale legiuitorilor, ci voies» numai a-mi da •o simplă părere asupra ei, ținînd seamă îndeosebi de învățămîntul nostru clasic cum a fost, cum e şi cum ar

trebui să fie, dacă întîmplător ar trebui să fie altfel decît: cum c.

E evident că pe temeiul valorii exclusive a limbilor clasice pentru disciplina minții şi a memoriei, sau pe alte terenuri de o natură similară, nu ne putem pune spre a susține clasicismul. Nu i se neagă totuşi o oareşicare valoare din mai multe puncte de vedere, ci i se contentă numai o *exclusivitate* patentată, şi aceasta cu drept cuvint. Căci încă o dată, în toate argumentele ce se aduc sau se pot aduce împotriva clasicismului, nu i se refuză acestuia o valoare oarecare, ci se arată numai că această valoare, față de aceea a altor cunoştinți, e de mică importanță, şi că prin urmare trebuie să îndreptățească ocupația noastră numai după ce seria celorlalte ştiințe mai folositoare va fi deja sleită.

Aşadar, cunoştința limbilor clasice, şi a antichității greco-romane în genere, e folositoare ca orice cunoştință posibilă, căci pînă la un punct şi cunoaşterea numărului de copaci dintr-o pădure poate să fie necesară în anumite împrejurări. Problema însă nu e atît de a stabili valoarea absolută a unei cunoştinți, cît mai mult valoarea ei *relativă,* şi deci, în speță, nu ne interesează de a dovedi că clasicismul privit în *sine* merită interesul nostru, ci că privit *laolaltă,* în masa celorlalte grupe de cunoştințe, e vrednic de atenția şi îndeletnicirea statornică — a noastră, a tuturora, sau cel puțin a unei părți dintre noi. Spre cercetarea acestui lucru vreau tocmai să mă îndrumez.

Viața de toate zilele nu e totdeauna nici aşa de plăcută, nici aşa de poetică, deoarece e *reală.* Orice lucru ce *există* nu ni se prezintă încleştat sub o singură formă neschimbată, ci sub felurite aspecte, care se preschimbă după subiectivitatea noastră. Nimic nu e *imutabil,* ci totul e *actual* şi *momentan* — şi actualitatea e uneori plăcută., dar cele mai adese e neplăcută.

Iată, stau acum la biurou şi, deşi aş avea toate motivele ca să fiu mulțumit, totuşi nu sunt. De ce ? E oare din pricina cinesteziei ?

Se poate că da şi se poate că nu.

Nemulțumirea mea pleacă de la mine, se întinde împrejur la prieteni, la cunoscuți, la neamul nostru, şi se lățeşte apoi de la persoane la instituțiile acestei țări : căci ele au atîtea lacune şi atîtea imperfecții !... Şi cum aş putea să fiu mulțumit, cînd privirea mea iscoditoare se loveşte de toate asprimelc realului, cînd alături de flacăra slabă de lumină se cască pata enormă a umbrii — a realului prozaic şi dezgustător ?

Afară e urît ; făşii murdare de nouri se agită ca zdrențele, bătute de vîntul care şuieră îngrozitor ; în fața mea cîțiva arțari se zbat ca posedați de cei o mie de diavoli biblici ; pe jos, zloată pe jumătate înghețată ; iar pe cer, soarele îşi arată surîsul său rece şi incolor...

— în iulie, vei zice, era altminteri...

— Da, dar atunci soarele sfîrîia ca o imensă vatră de jăratec, şi plăcerea de a mă întinde la soare mi-a fost zădărnicită de o insolaţic puternică şi toropitoare.

— în april, totuşi...

• Voiam tocmai să-ți spun. în april mi s-a întîmplat să fiu înşelat în cele mai tainice şi mai delicate sentimente... Pentru mine natura renăscută era atunci ca o cameră mortuară, înăbuşită de florile rumene de măr şi de cele albe de cireş. în locul culorilor vii, vedeam aici, acolo şi orişiunde imensul zăbranic negru pe care sufletul meu îl desfăcea de pe sulul lui şi-1 întindea, cu o putere uriaşe, asupra întregei naturi...

Vezi, aşa e natura, sau aşa *poate* să fie, căci, pe de o parte, ca are toate reversurile realului, iar pe de alta, e legată de subiectivitatea noastră.

Şi apoi, cum aş putea să fiu obiectiv, să mă adîncesc în contemplația dezinteresată a lucrurilor înconjurătoare, prin care numai se poate ajunge la culmile frumuseții, cînd peste toate arunc umbra mea, eul meu imens, pe care-1 amestec de-a valma cu toate şi prin a cărui prismă îngustă văd tot ceea ce-mi trece pe sub ochi ?

Atît timp cît lumea aceasta e teatrul *meu,* e scena, pe care se desfăşoară activitatea *mea* egoistă şi atîta timp cît eu voi fi plămădit din patimi, din dragostea si ura care se trezesc prin contactul cel mai mic cu lumea reală, nu poate fi vorba de o lume cu desăvîrşire indiferentă ca obiect al contemplaţiei mele, sau dacă ajunge în paiie să fie, atunci asprimele şi nedreptăţile ei impun, oricărui suflet mai deosebit, o abţinere voluntară. Căci cum ai *«» să nu mâ resimt cînd văd mediocritatea triumfînd, cînd văd că la un concurs oarecare o minte, suverană prin inteligenţă şi ştiinţă, o doborîtă de cutare omuleţ meschin bucher, cînd văd că cutare natură, înzestrată cu darul cel mai înalt, al creaţiei artistice, se ofileşte înghiţind praful clasei în care „predă" abecedarul la 50 de dolofani analfabeţi... ? Dumneata, cetitorule, poate nu cunoşti cazul acesta, dar eu îl cunosc. Totuşi, vei fi cunoscînd şi ci-ta atîtea şi atîtea pilde, încît n-am nevoie să insist pentru a-ţi arăta ignoranţa sau imoralitatea îneălicînd DO calul înaripat al succesului...

Aşa ni se înfăţişează lumea tangibilă : aspră şi acră.

Dar atunci spiritul mai de elită se întreabă descurajat : încotro ?

Căci e o nevoie adînc sufletească ca în răstimpuri să-ţi întorci faţa, ca Cristos, de la realul cotropitor, care te învăluie şi te striveşte sub masa lui enormă, şi să te repauzezi sub proiecţia de lumină a *idealului.*

Viaţa noastră rămîne imperfectă şi meschină clacă nu va avea aşternut ca substrat ceva ideal ; de aci nevoia iniţierii într-o altă lume — *alia* decît cea pe care o trăim, cu atîtea greutăţi şi cu atite a neplăceri.

Dar se va zice : cum, adică viaţa greco-romană era mai bună, mai ideală decît cea de acum ? se neagă oare orice progres ?

Nu ! Progres e, şi încă unul simţitor. Nu socot că viaţa antică era mai dulce sau mai morală decît cea de acum. Dimpotrivă, în afară de începutul rcpublicei şi ai imperiului roman şi unele epoce glorioase din istoria republicelor greceşti, lumea veche ni se înfăţişează cu scăderi şi mai mari decît lumea modernă. Atunci ca şi acum era multă nedreptate şi multă imoralitate. Unele perioade s-unt.

chiar aşa de abjecte, încît se cade să aruncăm peste ele un văi de pietate filială...

— Atunci ?

— Da, dar e o diferenţă zdrobitoare, pentru că antichitatea clasică *a fost,* dar nu mai *e...* A, iată un lucru deciz.lv 1

Ca-mi pasă mie de tulburările din Roma, din timpul războaielor civile ! Ce-mi pasă mie de haimanalele lui Clodius şi ale lui Milo, care cutreierau oraşul şi făceau viaţa nesigură ? Ce-mi pasă mie de hecatombele de proscrişi ele Sulia, Marius sau de triumviri ? Toate aceste *au fost,* dar nu mai *sunt.*

t' îndată ce nu mai sunt, caracterul lor aspru şi acerb s-a risipit.

în locul statuiei grosolane, cu muchii ascuţite, din calcar brut, lumea veche ni se arată ca un basorelief parteramic, săpat dulce de o mină de artist în marmura fină a unei frize.

Cînd ne adîncim în trecutul clasic, nu mai vedem colori violente şi exasperante, ci numai nuanţe fine şi palide ca de fecioare transfigurate de poezie, pentru că acolo nu suntem sub stăpînirea realităţilor, ci în imperiul umbrelor plutitoare, ce nu mai sunt, dar au fost.

Eie n-au sînge în vinele lor-, nici patimi în suflet.

Voinţa lor nu întretaie voinţa noastră. Sunt paşnice şi n.e privesc cu o lumină limpede şi blîndă, care vine ele dincolo de mormînt, învăluindu-ne într-o bunătate infinită — căci cioară si ele au trecut prin necazurile noastre !

în mijlocul realităţilor jignitoare de care ne lovim în orice moment, e o fericire deci cînd putem avea în trecutul îndepărtat o oră de linişte şi de impasibilitate, în care, refugiindu-ne, să putem contempla viaţa în cea mai deplină obiectivitate.

Dar, vei zice : ele ce nu şi la 1400, ca Eminescu ?

— Dacă vrei, şi la 1400 ; însă din toată viaţa omenească ce s-a depănat de pe caierul Parcelor, două sunt epocile care au întrunit condiţiile cele mai desăvîrşite de fericire şi prosperare socială şi de perfecţie şi de armonie

artistică : acestea sunt cele două epoce clasice, greacă şi romană.

De aceea în acele timpuri de supremă expansiune sub toate rapoartele e lucrul cel mai cuminte de a ne potoli partea nelămurită din suflet, care aspiră spre ideal şi spre contemplaţia obiectivă.

Aici mi se poate face o înfruntare de fapt: nu toţi sunt din acelaşi aliaj sufletesc şi nu toţi simt nevoia lăuntrică de a crea realităţii un contrapond ideal.

— Aşa e ; e nevoie de oarecare distincţiune sufletească pentru a avea astfel de dispoziţii înălţătoare, dar c un deziderat pentru toţi de a le avea.

Lăsînd deci la o parte unele argumente subsidioase, ce multora li s-ar părea mai convingătoare, dar care mic îmi par de prisos, cel puţin pentru moment (căci cred că voi trata altă dată chestiunea dintr-un punct de vedere mai practic), sper totuşi să fi pus în lumină acest adevăr că în viaţa noastră aspră, în care ne izbim la tot momentul de realităţi jignitoare, e o mare mîngîiere şi fericire, pentru anumite suflete, de a se refugia din cînd în cînd la portul sigur al lumii ce nu mai este şi care tocmai de aceea poate deveni obiect de contemplaţie dezinteresată.

Pentru motivele expuse mai sus, şi alte multe ştiute de toată lumea, acel adăpost sigur şi prielnic sub toate raporturile e antichitatea clasică greco-romană. Iată deci nevoia unei îndeletniciri mai stăruitoare pentru a căpăta cheia ce deschide poarta de la această lume a umbrelor, adăpostită în Cîmpiile Elizee. Dar nevoia unei lumi *altfel* decît cea existentă, nefiind primară, lipseşte la mulţi, aşa încît clasicismul, deşi ar putea fi un deziderat pentru toţi, e de fapt un folos numai pentru *puţini.*

Această constatare ne aduce la axiomul următor : *clasicismul nu trebuie să fie impus la toţi, dar nici restrins în mod voluntar.*

Acestui axiom îi corespunde legea instrucţiei din 1898, care îmi pare reforma cea mai cuminte ce s-a făcut pentru învăţămîntul secundar. Acum, că trifurcaţia putea să înceapă mai tîrziu decît începe acum, e o chestie secundară, care nu mă preocupă. Principalul e stabilirea principiului că învăţămîntul clasic nu e o *impunere,* ci o *alegere* condiţionată de anumite cerinţe spre ideal.

La noi însă se întîmplă adese că legile cele mat bune ies pe dos, şi poate aici e cazul. Secţia clasică, în loc să devie pepiniera unor elemente anume înzestrate sufleteşte, a devenit locul de scăpare a elementelor dubioase, care dintr-un motiv sau altul sunt respinse de la celelalte secţii supraîncărcate. Dar e de sperat de la seriozitatea profesorilor actuali, şi mai ales viitori, de a purifica învăţămîntul clasic de rătăciţii care caută în el altceva decît îndestulare unei tendiţi sufleteşti spre ideal.

Iar dacă în urma acestei purificări adepţii clasicismului vor rămînea puţini — cu atîta mai bine, numai hotărîţi şi dezinteresaţi să fie !

La greci, la focul lampadoforilor, se obicinuia a se purta în goană o torţă aprinsă din alergător în alergător, pentru a o transmite tot aprinsă din Pireu în Atena. Torţa clasicismului, păstrată de către puţini ce-l cultivă cu sfinţenie, trebuie transmisă nestinsă în mîinele sigure ale generaţiilor ce vin.

In chipul acesta se onorează şi transmiţători, şi ţara din care fac parte.

O ULTIMA PRIVIRE ASUPRA CLASICISMULUI (CU PRILEJUL BROŞUREI D-LUI POPA-LISSEANU)

III

Din cele două foiletoane asupra clasicismului, publicate la oarecare interval, ar reieşi o contrazicere aparentă, care nu e nicidecum în spiritul meu. în primul foileton rn-am ocupat de problema clasicismului privită din punctul de vedere utilitar şi am arătat cîteva din obiecţiile ce i se pot face pe acest temei, împotriva căror s-ar putea întîmpina prea puţine lucruri cuminţi, oricît de clasic ai fi prin cultură sau interes.

Căci îndată ce privim lumea ca o arenă, iar viaţa ca o luptă, rămîne de la sine înţeles că e preferabil a ne înarma cu acele cunoştinţe care pot deveni în mîna noastră o armă pentru un trai mai bun, tot aşa precum o mai preferabil pentru un leu a avea gheare puternice, decît a fi împodobit pe creştet cu un moţ de pene frumoase de papagal.

Cultura clasică însă, privită din punctul de vedere al utilităţei, joacă faţă de noi cam acelaşi rol ca şi penele de papagal faţă de leu. Aşadar, cam tot ceea ce au spus Spencer, Bain şi alţii, cu excepţia unor exagerări asupra cărora mai bine tac, e bine şi cuminte zis, ţinîndu-se în seamă punctul de vedere anumit în care s-au pus. Căci orice lucru poate fi aşa şi *altminteri,* după chipul cum mă voi pune să-l privesc : prin anumite sticle şi zăpacia poate fi albastră sau violetă.

Nu afirm că această comparaţie ar fi stringent exactă, deoarece criteriul utilităţei e unul din cele mai sănătoase şi corespunde unei realităţi din nenorocire prea evidente. Dar nu e mai puţin adevărat că avem a face numai cu *un* punct de vedere, şi nu cu *unicul.* în afară de el pot fi şi altele, mai mult sau mai puţin îndreptăţite, şi cu examinarea unuia dintre ele m-am ocupat în foiletonul al doilea.

Am arătat aici cît de tulbure e prezentul — oricare prezent — pentru ochiul privitorului-actor şi cum nimic nu e neschimbat şi lămurit prin sine, din pricina subiectivităţei noastre care se aşterne între noi şi obiect, deformînd conceptele. Orice lucru trăieşte mai mult prin noi, căci noi contribuim în formarea ideii despre el cu coeficientul enorm al subiectivităţei noastre.

Aproape nimic nu ne e indiferent, pentru că viaţa noastră e legată prin mii de legături vizibile şi invizibile cu lucrurile cele mici ca şi cu cele mari. Interesul e aşadar acela prin care se transformă obiectele externe, se micşorează sau cresc în valoare — căci valoarea oricărui obiect nu se află în el, ci numai în noi.

Cu alte cuvinte, putem zice că toată lumea exterioară e în strînsă funcţiune a interesului nostru egoist prin care

îi dăm o valoare şi că o lume compusă din atîtea fiinţe înseamnă o lume de tot atîtea egoisme care se ciocnesc.

într-o astfel de gheenă de valori instabile şi de interese, ce se izbesc la orice moment din pricina eternului *struggle,* se trezeşte în sufletul nostru trebuinţa unei reculegeri din mijlocul realităţilor jignitoare şi a concentrărei lui asupra unei lumi care, chiar dacă n-ar fi cu mult superioară celei actuale, e totuşi cu mult mai ideală, mai pură şi se poate contempla mai obiectiv, prin însuşi faptul că a fost, dar nu mai e.

Despre natura acestei cerinţe sufleteşti, ca şi despre superioritatea ce prezintă clasicismul pentru satisfacerea ei, am discutat mai pe larg în foiletonul precedent şi am ajuns la stabilirea următoarelor două puncte, pe care le consider aproape ca nişte axiome :

1) Trebuinţa ideală a sufletului de a se adinei în trecut într-o contemplare obiectivă nu e o trebuinţă *primară* şi prin urmare comună tuturora, ci, din nenorocire, e restrînsă la un număr limitat de capete, care de altminteri nu devin prin aceasta nici mai bune, nici mai fericite.

2) Epoca clasică greco-romană, reprezentând cea mai mare fericire socială şi desăvîrşirea celei mai armonice frumuseţi ce a fost vreodată, devine prin aceasta epoca cea mai indicată ca obiect de studiu şi de contemplaţie, fără a exclude de altminteri şi alte epoce din istoria omenirei, cari pot conveni deosebitelor preferinţe.

Cu alte cuvinte, în primul foileton am combătut clasicismul, punîndu-mă din punctul de vedere utilitar, al filozofilor englezi, şi insistînd numai asupra cîtorva din obiecţiuni, fără pretenţia de a fi complet. Şi anume am precizat următoarele lucruri :

1) Nu numai limbile clasice întăresc memoria şi judecata, ci se poate susţine cu mai multă dreptate că, din acest punct de vedere, ştiinţele pozitive le sunt superioare.

2) Lumea antică, în toată desfăşurarea ei, nu are o superioritate morală asupra lumei moderne, aşa că nici pe acest temei nu se poate răzima învăţămîntul clasic.

3) Cel mai puţin serios din argumente e acela al trebuinţei de a înţelege termenii tehnici introduşi în limbile moderne.

4) Cunoaşterea literaturii clasice e interesantă, totuşi, din punctul de vedere utilitar, e pe o treaptă inferioară altor cunoştinţi.

Acesta e rezumatul pur negativ al primei părţi. în foiletonul al doilea am arătat importanţa cea mare şi i-olul binefăcător al clasicismului pentru anumite cerinţe ideale ale sufletului, care îşi caută un punct de razim în curgerea lucrurilor.

Prin urmare, nu poate fi vorba de o contrazicere, deoarece atît critica, cît şi apărarea s-au făcut din două puncte de vedere deosebite, care îndreptăţeau două rezultate întrucîtva deosebite.

Ceea ce rămîne însă de făcut e privirea comparativă a celor două puncte de vedere, pentru a stabili raportul de superioritate sau de inferioritate dintre ele şi a limpezi astfel concluzia finală ce se impune în baza analizei făcute.

Nu e nici o îndoială că, viaţa fiindu-ne dată ca s-o trăim cît mai bine şi cît mai folositor pentru noi şi pentru alţii, punctul de vedere utilitar în stabilirea valorii cunoştinţelor ce vrem să dobîndim are precădere asupra oricărui alt criteriu. Societatea are [mai] mare nevoie de doctori, ingineri, chimişti sau agronomi decît de bărbaţi versaţi în studiul antichităţii clasice, pentru că aceia contribuiesc la mărirea fericirei sociale, pe cînd aceştia din urmă au în vedere numai satisfacerea unei cerinţe ideale a lor, în dispreţul oricărui scop altruist şi chiar mai mult, în dispreţul propriului lor interes mai imediat.

Mecanismul statului de asemenea arc nevoie de mii de funcţionari capabili, pentru a căror pregătire învăţămîntul clasic nu contribuie deloc, ba poate e şi o piedică a [realizării lor]. Ţinînd aşadar seamă de poziţia individului în conglomeratul social, ştiinţele pozitive sunt cele mai indicate pentru a forma baza educaţiei unei naţiuni. Răspîndirea lor într-o masă cît mai întinsă pricinuieşte ridicarea nivelului economic al unui popor şi prin aceasta contribuie ca factor foarte important la creşterea fericirei naţionale. Apoi natura, care se opune la cele mai multe din manifestaţiile noastre, trebuie înfrînată şi cîrmuită aşa încît să devie auxiliara noastră. Această stăpînire şi siluire a naturei ne cere s-o cunoaştem mai bine în toate intimităţile ei, căci pentru a te lupta cu un vrăjmaş trebuie să-1 cunoşti mai întîi. Pentru a cunoaşte însă forţele naturii şi a le preface din factori duşmani în agenţi prielnici, iniţiarea cît mai amănunţită în ştiinţele pozitive e indicată în prima linie.

Aşadar, şi dacă considerăm pe om în mijlocul „societăţii", şi dacă îl privim în mijlocul „naturii", el are nevoie mai înainte de toate de o cultură reală.

Nu poate să fie deci îndemn mai binevenit decît acela ce îndrumează masa cea mare a naţiunii către realism, care singurul e în conformitate cu cerinţele vieţei şi ale timpului, căci prin el poţi stăpîni şi natura mai uşor şi devii un centru de activitate altruistică în mijlocul oricărei societăţi ai trăi.

Pentru însuşirea mai amănunţită a cunoştinţelor pozitive, o specializare cît mai timpurie, însă fără ca să treacă peste oarecare cerinţe naturale de cultură generală, e lucrul cel mai nemerit. Iată de ce, fără a discuta oarecare amănunte ale legei noastre din 1898, noua îndrumare dată instrucţiei publice e menită de a preface într-un viitor apropiat întregul aspect al naţiunei şi a o pune pe temelii mai reale.

Răspîndirea numai a ingineriei şi a medicinei va avea ca efect asanarea solului ţărei şi micşorarea îngrijitoarei mortalităţi de la ţară, încît numai din acest punct de vedere e de prevăzut o creştere a expansiunei naţionale.

Şcoalele speciale şi tehnice, ce se adaugă ca un corolar la învăţămîntul real, îşi vor aduce şi ele tributul lor pentru propăşirea ţărei, contribuind mai ales la prosperarea economică.

Această frumoasă menire au şcoalele de meserie, de silvicultură, de agricultură şi cele comerciale, şi nu se găsesc cuvinte destul de elocvente pentru a îndrepta masa populaţiei noastre şcolare către aceste specialităţi cu un viitor atît de frumos.

Să nu se uite de asemenea că ştiinţele pozitive nu măresc numai fericirea socială în timp de pace, ci sunt si pavăza neamului atunci cînd se iveşte un pericol naţional, căci nimeni nu va contesta bunăoară imensul rol ce-i joacă inginerii, strategii şi doctorii japonezi în actualul război din extremul orientului.

După astfel de consideraţii, care nu sufăr nici o contrazicere, nici nu poate fi vreo altă concluzie logică decît a recunoaşte ca un axiom că baza educaţiei neamului nostru trebuie să fie formată de cultura reală, şi că chiar de fapt ea tinde a fi prin îndrumarea legilor actuale.

Cînd vorbesc de cultura reală, nu înţeleg, în afară de şcolile speciale, numai secţia de liceu aşa-zisă *reală,* ci alipesc şi secţia modernă, care, pe lîngă cunoştinţele indispensabile despre natură, adaogă sau *ar trebui* să adauge (căci programul îmi pare defectuos) şi cunoştinţe care într-o altă direcţie pot deveni instrumente de luptă.

Liceul modern, fără ca să aibă importanţa celui real, e un auxiliar preţios, dacă nu atît în stăpînirea naturii, cel puţin într-o altă sferă de activitate mai intelectuală, precum şi stabilirea unor relaţii sociale mai întinse. Ar fi doar atît de adăugat, că cunoştinţa limbelor moderne ar trebui îndrumată spre un obiect mai practic şi mai intensiv, ceea ce ar cere împuţinarea orelor de limba latină, şi de fapt aceasta e cerinţa imperioasă. Căci 1. latină, aşa cum se aflâ în liceul modern actual, cu cîte 8 şi 6 ore pe săptămînă, are aceeaşi importanţă ca şi în liceul clasic, cu toate că ţintele trebuie să fie deosebite, în liceul clasic ea trebuie să aibă de scop iniţiarea în viaţa şi literatura poporului român, pe cînd în cel modern ar trebui să se insiste asupra ei atît cît e de folos pentru înţelegerea mai intimă a limbelor moderne. Căci limba franceză, engleză şi italiană (ce ar fi potrivite pentru liceul modern), şi mai presus de toate limba noastră maternă nu se pot studia temeinic fără cunoaşterea limbei latine.

Aceasta, pe lîngă multe altele, uşurează enorm memoria prin darea tulpinilor din care s-au ramificat diferite serii do cuvinte din limbile moderne, care altmintere ar trebui învăţate separat şi prin sforţări proporţionate de memorizare. E o fericire de a vedea, în fine, introdusă în cursul superior gramatica istorică a limbii române, pentru a da o cunoştinţă mai raţionată şi mai documentată despre limba maternă, care trebuie să treacă întotdeauna pe primul plan al ocupaţiei noastre, şi sper că în viitor se va ajunge la această părere, care formează convingerea nestrămutată, că în liceul modern învăţarea limbei latine trebuie limitată la atîta cît ne trebuie pentru cunoaşterea documentată, istorică şi comparată a limbilor moderne, care singure formează miezul acestei secţii de liceu.

Cu totul în alte condiţii se prezintă liceul clasic.

Mai întîi, ca chestie principală, existenţa lui, dacă nu e impusă de criteriul utilităţei practice, e reclamată de o anumită trebuinţă intimă spre contemplaţie obiectivă şi spre ideal, care, deşi nu are primul pas în viaţă, trebuie să fie totuşi cultivată, pentru a nu se nimici în sufletul omenesc germenii cu care a fost dotată, şi mai ales unul oin cei mai nobili.

Apoi omenirea nu are nevoie numai de *un fel* de oameni, pentru că rolurile pe care le reclamă viaţa socială sunt multiple, şi unul din ele e şi acela de cercetător conştiincios şi priceput al trecutului, din care se aruncă reflexe şi lumini nu de mică importanţă asupra prezentului.

Clasicismul îşi arc deci justificarea sa într-o trebuinţă intimă sufletească şi în parte şi într-o nevoie socială.

Acesta trebuie să fie fundamentul existenţei lui, din care decurge şi dorinţa ca adepţii lui să fie oricît de puţini, dar bine înzestraţi, mai ales cu anumite însuşiri sufleteşti, dintre care şi cu ***abnegaţie;*** căci nu ei vor fi chemaţi la banchetul vieţei. Aceasta s-o ştie bine şi să se resemneze cu voioşie.

P.S. Marţea viitoare voi întreţine pe cititori cu lucruri din însăşi ţara clasicismului — din Italia.

ÎNVĂŢĂMÎNTUL CLASIC LA NOI

Deşi de origine sigură latină, conştiinţa acestei origini s-a născut numai tîrziu, odată cu marii cronicari moldoveni, şi s-a clădit pe baze mai ştiinţifice abia la ivirea marilor apostoli ai neamului din'Transilvania. Dar chiar cînd această conştiinţă se trezise, sau nu amorţise încă cu totul din pricina împrejurărilor vitrege, influenţa culturală a clasicismului nu fu atît de adîncă spre a putea deveni un factor istoric.

Ar fi, totuşi, o pagină interesantă aceea care ne-ar arăta influenţa clasicismului greco-latin, oricît de restrînsă ar fi fost ea, asupra dezvoitărei culturale a neamului nostru.

Acolo s-ar vedea mica primenire ce a produs cultura clasică în starea generală de spirit. Totuşi, dacă însuşirea culturei clasice nu a produs şi la noi vreo revoluţie culturală, vreo renaştere, ca în Apus, răspîndirea ei în păturile superficiale ale neamului nostru a fost destul de apreciabilă. Ceea ce ne-a lipsit n-a fost atît cultura clasică, luată în înţelesul ei formal, ci roadele binefăcătoare ce se puteau aştepta de Ia o astfel de cultură.

Minunaţii scriitori greci, în tot timpul de influenţă culturală fanariotă, nu erau priviţi ca scop, ci ca mijloc. Ei nu-şi revărsau frumuseţile superioare artistice şi nu erau studiaţi din acest punct de vedere, ci formau numai o ilustrare firească a regulelor gramaticale, luate drept

ţel al educaţiei. în Homer nu se studiau frumuseţile ce rup o scînteie din focul divin al frumosului veşnic, ci se cercetau procedeele tehnice. La citirea imprecaţiilor Andromacei către Hector, sufletele nu se simţeau cutremurate de puterea sentimentelor, ci erau atrase mai mult de varietatea tropilor.

într-un cuvînt, sub acest raport noi nu aveam o cultură elenică propriu-zisă, ci o cultură alexandrinică. Astfel se explică numai puţinul progres ce a adus cunoaşterea limbei eleno, cu toată lăţirea ei în cercuri din ce în ce mai întinse. Domnul, ca şi mai toţi curtenii săi, în afară de limba greacă modernă, posedau desigur şi limba elenă, căci, în lipsa unui învăţămînt public, flacăra clasicismului era purtată cu fidelitate de generaţiile d : pedagogi alipiţi pe lîngă familiile mai bogate. Totuşi, tocmai din falsa înţelegere a acestui clasicism, efectul cultural a fost nul, aşa că istoria noastră culturală abia se poate ocupa de el.

Un dregător marc ca vornicul Alexandru Beldiman, adînc în cultura formală elenă, după cetirea lui Homer sau Hesiod nu poate să scrie decît *Tragodia, sau Jalnica Moldovei întâmplare,* în care admirabila invocare din *Iliada* e înlocuită cu versuri ca :

Ce necaz, ee osîndire, vai mie ! ce foc amar,
Ce trăsnet şi ce lovire, ce otrăvitorul pahar !

Un Enaki Kogălniceanu, care cunoştea pe Herodot şi pe Tucidide, nu poate să ne dea decît un *Leatopiseţ* sec, fără adîncime şi fără coloare, sau nişte versuri ridicule ca *Stihurţ asupra domnului Grigore Ghica-voievod al ţării Moldovei.*

Aceasta ne arată tocmai ineficacitatea clasicismului grec asupra stării culturale a principatelor noastre, deoarece învăţarea lui era mai mult o afacere de scolastică pedagogică, decît de progres cultural. Cît despre limba latină, nu se poate spune măcar atît.

Cunoaşterea ei se mărginea numai la cîteva persoane culte ce-şi făcuseră educaţia în învăţata Polonie. Folosul ei se reducea numai la cunoaşterea celor cîţiva istorici cc au scris în latineşte cărţi care interesează şi istoria noas-

tiă. Un Miron Costin e mulţumit că ştie latineşte penti'u că poate ceti *De Dacia* lui Bonfinius, sau *Viaţa lui Adrian,* a lui Eutropius. Ureche se mărgineşte a pomeni do letopisiţul latinesc pe care 1-a folosit. Singur doar Dimitrie Canternir se resimte de o influenţă mai adîncă a clasicismului latin. Ca învăţat cu nume european ce era, el scrie uneori în limba învăţaţilor — în latineşte. Chiar atunci cînd scrie în româneşte, sintaxa lui se resimte de exemplul sintaxei latine. Ceva din seva latinităţii pătrunsese în spiritul vast al lui Canternir, în formă, ca şi în fond.

Dar Canternir e un caz ; el c o personalitate ce trece peste îngrădirile naţionale. în afară de el şi de alţi cîţiva eruditi cari au fost în contact cu clasicismul, fără a fi tras însă tot rodul ce era firesc să-1 tragă, limba latină fu puţin cunoscută.

Despre influenţa ei culturală se poate vorbi deci cu mult mai puţin decît chiar despre influenţa culturii elene.

Aşadar, nu e nici o exagerare cînd zicem că adevăratul clasicism nu are la noi nici o tradiţie.

*

Această lipsă de tradiţie se constată şi din studierea învăţămîntului clasic, aşa cum se prezintă la noi astăzi.

Deşi, chiar de la întemeierea învăţămîntului nostru public, clasicismul fu una din temeliile lui, el se resimte şi acum de lipsa unui trecut. Şi tocmai poate pentru că a venit peste nişte spirite nepregătite, n-a corespuns încă chemării lui legitime. Influenţa sa în îndrumarea noastră culturală de pînă acum e foarte puţin apreciabilă. Atîtea serii ele copii şi-au petrecut tinereţea în mijlocul autorilor latini şl greci, fără a fi tras profite simţitoare, ci poate aiegindu-se numai cu regretul unui timp pierdut in zadar 1 Căci puţini sunt aceia cari au supt adevăratul suc al clasicismului, cei mai mulţi rămînînd cu litera lui seacă, tocmai din pricina modului *scolastic* în care se preda pînă acum. Progresul faţă do trecut era foarte neînsemnat : gramatica şi studiul formal al limbii întuneca ţelul principal al învăţămîntului clasic. Alfabetul gramatical covîrşea *alfabetul* sufletesc al antichităţii, care ar fi trebuit să fie preocupaţia de căpetenie a clasicismului. Nu litera, ci spiritul lui se cade să fie cuvîntul de ordine al învăţămîntului clasic. La noi nefiind aşa, roadele lui de atîţia ani sunt încă foarte contestabile. Clasicismul înţeles altminteri n-a dat, nici nu putea să dea puteri sufleteşti sau îndrumări nouă culturale. El a fost numai chinul cîtorva generaţii de copii şi a aruncat în circulaţia intelectuală numai cîţiva profesori, cari şi-au făcut din antichitate o profesie puţin lucrativă, dar onorabilă.

O influenţă mai largă asupra culturii şi mentalităţii acestei ţări nu se resimte încă după atîţia ani de învăţămînt clasic.

Literatura noastră nu înregistrează vreun curent nou, •alimentat de o caldă inspiraţie clasică. Dimpotrivă, ea a primit în toată libertatea influenţele vremelnice ce băteau peste graniţa liberă dinspre Apus, aşa că în scurt si ia o vîrstă de independenţă politică atît de fragedă, am şi devenit un *microcosm* de viţiile ce se înfăptuise abia după multă străduinţă în Apus. Despre o literatură romantică, realistă sau simbolistă se poate vorbi la noi, clar despre o literatură clasică, care chiar dacă n-ar avea motive de inspiraţie antică, dar ar avea ca întipărire acea *armonie* şi *seninătate* ce se găseşte în operele clasice, nu poate fi vorba decît doar în parte, cu excepţia foarte restrînsă a lui Eminescu. Dar dacă influenţa clasicismului nu se poate constata în formele superioare de manifestare ale neamului nostru — în literatură —, ca nu a dat prilej măcar unei manifestări mai intense ştiinţifice îndreptate în această direcţie.

Activitatea ştiinţifică care să considere clasicitatea greco-latină ca un obiect de investigaţie filologică sau istorică e atît de rudimentară, încît ne cuprinde: o deznădejde de noi înşine şi de valoarea noastră ştiinţifică cînd o luăm în considerare. Golul luciu în ceea ce priveşte rodul ştiinţific mai înalt şi o lipsă simţită în ceea ce priveşte aparatul elementar ştiinţific şi didactic, iată in

toată luciditatea rezultatul învățămîntului nostru clasic., după atîtea decenii de activitate.

E o fericire însă cînd spiritul neprevenit poate observa o schimbare oarecare în îndrumarea învățămîntului clasic.

Schimbarea aceasta, chiar dacă nu e sensibilă din pricina încetinelii cu care se face orice primenire a unei stări de lucruri înveterate, nu scapă însă acelui care are vreun rost în învățămînt. Ea datează de la reforma învățămîntului din 1898 și, deși abia acum au ieșit primele serii de absolvenți sub imperiul acelei reforme, tot s-a putut constata oarecare progres. Dacă totuși progresul nu are încă evidența așteptată poate de unii, pricina e, după cum am zis, în scurta durată ce a trecut de la aplicarea reformei. Nu în cîțiva ani se înnoiește o dispoziție generală de spirite. Ceea ce e însă constatat sunt principiile salutare de care se conduce noua lege cu privire la învățămîntul clasic, care ne preocupă deocamdată. Legiuitorul nu consideră clasicismul ca o necesitate pentru toți cei cc voiesc să aibă o cultură mai superioară. Și aceasta e un mare adevăr, oricît de dureros ar fi pentru cîțiva profesioniști. Clasicismul are menirea de a ne da puteri sufletești foarte frumoase și foarte nobile, dar nu indispensabile în lupta pentru trai. Ceea ce e capital în această privință e ca acei ce se destină clasicismului să fie puși în poziție de a-și însuși aceste puteri sufletești. Tocmai aceasta e preocupația de căpetenie a legii.

Printr-o specializare timpurie și printr-o reformă fundamentală în didactica specială a limbilor clasice, învățămîntul clasic are două pîrghii pentru căpătarea acestor puteri sufletești.

Programele noi schimbă punctul de greutate al învățămîntului clasic din gramatică în literatură, din cuvînt în sufletul poporului din care a ieșit acel cuvînt.

Aceasta e schimbarea intimă și salutară ce s-a operat în didactica specială a limbilor clasice — și în numele ei vor triumfa odată scriitorii greci și latini răzbunați de o înțelegere falșă, ce a durat atîta timp.

Odată cu noua reformă, alfabetul sufletesc al antichității devine îndeletnicirea de căpetenie a celor ce se consacră clasicismului, și operele literare devin obiecte de studiu în sine, pentru frumusețile artistice ce conțin, și nu ilustrarea unor regule gramatice, care n-au vreo importanță deosebită.

Aceasta e tendința creată de noua reformă și ea e cît se poate de fericită. Pentru a da însă toate roadele dorite, în afară de spiritul general al legii, mai trebuie satisfăcute și multe alte cerinți — care sunt niște revendicări ale unei bune îndrumări a învățămîntului clasic.

Cu una din aceste cerințe imperioase mă voi ocupa acum.

+

Am spus că învățămîntul clasic n-a fost pînă acum nici imboldul unei activități științifice mai superioare, care să ne fi dat un loc în activitatea generală a lumei civilizate, îndreptată spre antichitatea clasică, dar nu a fost măcar nici atît de eficace pentru a putea produce o mică atmosferă de studii, texte și traduceri clasice de natură mai mult didactică decît științifică.

Lipsa unei atmosferi prielnice învățămîntului clasic n-a fost înlăturată încă prin introducerea noilor programe.

Tocmai de aceea ea ar trebui să facă preocuparea autorității superioare școlare. Căci, deoarece la noi, din motive puternice, nu s-a produs, nici nu se poate produce de la sine această atmosferă, ea trebuie provocată prin indemnuri și ajutoare venite de sus.

Prin sacrificii făcute de Ministerul Instrucțiunei sau de Casa școalelor, ar trebui să avem și noi odată ediții clasice întocmite în vederea școalelor noastre. Un început, bun în această privință a făcut precedenta administrație a Casei școalelor, prin a cărei îngrijire au ieșit cîțiva autori, în excerpte, pentru trebuința seminariilor noastre. Acest început cu atît mai mult s-ar cădea să fio continuat cu persistență și pentru clasicismul profan, pentru a avea și noi odată ediții românești apropiate cerințelor noastre și în spiritul noilor programe. Chiar cele cîteva ediții ce s-au făcut de către unii profesori cu mari sacri-

ficii băneşti (Sallustius, Catilina şi Brutus ale lui Cicero) ar trebui luate pe seama statului şi refăcute cu aparatul ştiinţific de care se dispune astăzi.

în chipul acesta învăţămîntul clasic ar căpăta o vigoare deosebită şi s-ar produce şi o întreagă reţea de studii clasice, care ar uşura mult greutatea ce se simte în apropierea cunoştinţei limbilor clasice.

Dar cultura clasică nu e de nevoie numai pentru cei ce se consacră în special ei, ci, în limite mai restrînse, poate să aibă o influenţă salutară asupra tuturor acelor ce aspiră la o cultură oarecare. Operele literaturei clasice ar trebui să fie trecute în averea obştească a neamului. Pentru aceasta se impune o sorio de traduceri bune şi în aşa condiţii, încît să fie la îndemîna tuturora. Iniţiativa trebuie să plece şi aici de la Ministerul Instrucţiei Publice.

Ceea ce avem pînă acum c puţin, rău sau inaccesibil. Cu excepţia lui Virgil şt Horaţiu, ale căror traduceri sunt accesibile marelui public, celelalte traduceri, întreprinse mai toate din iniţiativa Academiei, sunt în afară de uz.

Aceste traduceri trebuiesc reluate, modernizate şi tipărite în cărţi ieftine, uşor de procurat şi uşor de răspîndit. în privinţa formatului, încetinelei tipăriri, ca si a greutăţei de răspîndire, Academia n-ar trebui imitată. Cu bani. mult mai puţini şi în mod superior, s-ar putea vulgariza operele clasicităţei greco-latine, spre a forma astfel din ele o nobilă şi instructivă hrană intelectuală pentru toţi acei ce au o cultură chiar mai puţin înaltă, în chipul acesta cunoaşterea clasicităţei în genere ar creşte şi s-ar promova în special şi studiul ştiinţific al clasicismului — creînd astfel atmosfera specială de care are nevoie reforma din 1898.

III. PAGINI DE CRITICA ŞI DE DOCTRINA

EM. GÂRLEANU

CU PRILEJUL VOLUMULUI *CEA DINTÎI DURERE*

Scriind acum doi ani despre întîiul voium al d-lui Gârleanu, încheiam astfel : „Uşurinţa şi alergarea în povestire din unele bucăţi ne fac să nădăjduim de la d. Gârleanu lucruri mai bune, cel puţin în partea tecnică a prozei..." Prevestirea mea de atunci s-a îndeplinit. Cu altă mulţumire sufletească am citit al doilea volum şi astfel pot să vorbesc despre dînsul, acum.

Ceea ce am scris odinioară despre d. Gârleanu nu mă leagă însă deloc. Părerea mea îndoielnică o socoteam îndreptăţită pentru întîiele sale încercări nuvelistice ; de ia această părere nu m-am îndepărtat. Dar de atunci încă întrezăream putinţa unei desăvîrşiri. D. Gârleanu era dintre acei scriitori care îţi dădeau această nădejde. Acum a îndeplinit-o. Un critic nu poate cere niciodată mai mult decît atît.

Iată pentru ce nu mă simt strimtorat vorbind despre d. Gârleanu. Critica e ca lancea lui Ahile : cu o parte ea răneşte, iar cu cealaltă vindecă. Şi nu poate fi mulţumire sufletească mai marc decît de a închide o rană pe care at făcut-o. Puterile îţi cresc ; iar ceea ce-ţi era numai o datorie de meserie se preface într-o datorie de conştiinţă.

Aceasta nu înseamnă totuşi că trebuie să depăşeşti măsura cugetării drepte şi a cuvintelor potrivite. Din făgaşul măsurii şi al bunului-simţ nimic nu e îndreptăţit să se smulgă.

Aşadar, dacă întorc celălalt capăt al lăncii, o fac în măsura pe care o cred de cuviinţă, căci totdeauna am obiceiul de a pleca dintr-o convingere, şi nu dintr-un sentiment frumos, dar zadarnic de „reparaţie". Cînd aceasta e, simt numai o plăcere mai mare, dar nici o plăcere nu poate fi atît de întemeiată pentru a-ţi îngădui să sari peste marginile adevărului, pe care îl cuprinzi cu conştiinţa ta. Conştiinţa e singurul lucru pe care putem pune un temei. Cînd depăşim marginile ei, ispitiţi de ademeniri din afară, pierdem orice siguranţă în judecată. Lumea se preface într-o vale plină de umbre, ce te leagă ia ochi, te iau de mînă şi te duc pe drumuri nesigure şi primejdioase.

*

Volumul d-lui Gârleanu, pentru a-l defini, e un volum de schiţe. Fac o deosebire între schiţă şi nuvelă, nu numai după mărime, ci şi prin cuprins. In chip general, o nuvelă dă o succesiune de momente din viaţa cuiva, ce pot zugrăvi un caracter sau închega o icoană. Subiectul unei adevărate nuvele are o întindere în timp ; el e ţesut dintr-o serie de împrejurări, care aruncă o lumină cuprinzătoare asupra sufletelor. O însuşire deci a nuvelei e de a fi oarecum şi genetică. Ea nu prinde un singur moment spre a-l statornici din zborul lui, ci, dimpotrivă, se sileşte a înnădi un şir de astfel de momente.

Personalitatea unui om nu se vădeşte printr-o singură manifestare sau întîmplare. Trebuie să se arunce scăpărări cît mai numeroase, spre a se putea lumina adîncuriîe din această peşteră, care e sufletul omenesc.

Apoi, spre a înţelege o faptă dintr-o singură clipă trebuie s-o privim în cauzalitatea ei. Ea nu e decît veriga cea din urmă a unui singur lanţ pe care trebuie să-l pricepem mai întîi. De aci şi natura genetică a nuvelei.

înţeleasă astfel, nuvela nu e decît un roman micşorat, cu un cîmp de descriere mult mai restrîns, ce nu împiedică totuşi o oarecare adîncime de analiză. în acest chip sunt de pildă multe dintre nuvelele d-lui Sadoveanu sau Brătescu-Voineşti.

Volumul cel nou al d-lui Gârleanu nu cuprinde astfel de nuvele. Genul d-sale e acel al schiţei, care se mărgineşte de a lua crîmpeie din viaţă, sau simple întîmplări, spre a le povesti, fără o îmbrăţişare mai largă. O spun aceasta nu pentru a micşora talentul d-lui Gârleanu, ci pentru a-l defini. Toate genurile sunt bune. Desăvîrşirea se poate înfăptui oriunde. Nu i se pot impune artistului anumite forme, pentru care el s-ar simţi poate străin. Trebuie să-l lăsăm să se îndrepte încotro simte o pornire sufletească şi o destoinicie mai mare.

însă d. Gârleanu a arătat încă din întîiul volum priceperea de a prinde cîte un moment răzleţ, care, ce-i drept, arunca o lumină îndestulătoare asupra caracterelor, ca de pildă în *Suflet de femeie,* sau de a povesti o întîmplare oarecare fără o intenţie deosebită de psihologie. Acest fel de a povesti formează nuvela anecdotică, atît de înfloritoare în literatura franceză. Merimee şi Maupassant, cei mai clasici dintre scriitorii moderni, şi-au scris multe dintre nuvelele lor în acest gen. Prin urmare, d. Gârleanu are dinaintea sa modele de cea mai înaltă valoare literară, care nu sunt micşorate întru nimic prin cuprinsul lor puţin cam fragmentar şi de un interes fugar, îndemînarea povestitorului şi frumuseţea stilului acoper puţinătatea subiectului.

De această natură anecdotică sunt de pildă *Ochiul lui Turculeţ* sau *Înecatul; Flămînd* sau *Vierul.*

Povestitorul întră deodată în subiect, fără nici o altă pregătire. întocmai ca Decius, el se aruncă înarmat în prăpastie. De cele mai multe ori povestirea e făcută oral, cu sobrietatea cuvenită în vorbire şi cu orînduiala unui bătrîn sfătos, care ştie să-şi păstreze efectul pînă la sfîrşit. El izbucneşte cu cea din urmă vorbă. Luaţi povestirile de acest fel ale d-lui Gârleanu : toate se sfîrşesc printr-un cuvînt, ce aruncă o lumină nouă asupra întregului cuprins. D. Gârleanu are îndemînarea de a grada efectul şi de a găsi la urmă cuvîntul ce culminează ; dar tocmai în aceasta stă arta de a povesti.

în *Ochiul lui Turculeţ,* de pildă, povestirea părea sfîrşită cu acest-singur fapt : un ţăran ce-şi pune un ochi de

sticlă, spre a se putea însura cu o fată=,diîn sat. Dar iată că mama lui vine la doctor, zicîndu-i :;. *Um-:.* s

„— Barem nu lăsaşi, coane Iorgule, .să-şi' tragă băiatul sorţii. Acu o să ni-1 ia la oaste, şi ce mă.fac eu !"

Prin aceste cuvinte, povestirea ia o, no.uă înfăţişare, întrucîtva neaşteptată în comicul ei. D. Gârleanu ştie mai totdeauna să isprăvească nuvelele<sale>-,anecdotice prin astfel de trăsături energice. Progresul făcut, de, la întîiul volum la al doilea, în această privinţă,...e'Mare :• povestirile nu mai sunt difluente.

Cu toate aceste, nici acum interesul anecdotic al acestor povestiri nu e prea mare. D. Gârleanu nu e un scriitor de imaginaţie, care să combine. .întîniplări noi şi zguduitoare. Nu e alt scriitor la care intriga,şă aibă o mai mică însemnătate ca la d. Gârleanu. Pentru aceea chiar povestirile sale sunt prea filigrane. Ele au o simplicitate de linii cu desăvîrşire clasică. Muza d-lui Gârleanu e dintre cele ce se hrănesc cu un pahar de apă, dintr-un izvor rece, cu două smochine şi cu un pumn de măsline culese dintr-o dumbravă închinată lui Pâllas... In întîiul volum, d. Gârleanu voia să ne facă să ne interesăm de o bătrînă ce împuşca ciorile din copacul din faţa casei ; nici în acest volum, din urmă, unele dintre anecdotele d-lui Gârleanu n-au o noutate sau însemnătate mai mare.

Ceea ce le deosebeşte însă e arta cil care sunt povestite. Aceasta a făcut un progres simţitor. Şi dacă odinioară nu ne interesam de împuşcătoarea de ciori,' acum însă prindem interes pentru lucruri ce nu vădesc o putere de imaginaţie mai mare. Arta le dă o haină'şi o înfăţişare nouă ; pe dînsa o urmărim cu încordare, şi nicidecum şirul întîmplării : •

„Et ce qu'on aime en vous, Madame, c'est vous-meme..."

In ceea ce priveşte' fondul sentimental al acestor povestiri, el e destul de caracteristic. D. Gârleanu, ca atîţi alţi scriitori, e duios şi sentimental.

Am făcut aiure observaţia[1] asupra duioşiei caracteristice a românului şi a literaturii lui. Stăruiesc şi acum în această părere. Socotesc că însuşirea noastră naţională

1 *Paşi pe nisip,* voi. I, p. .190. (In ediţia de faţă, voi. I, p. 139)."

de căpetenie e de a fi duioşi. Aceasta o arată literatura populară şi întreaga literatură cultă. Aş putea să aduc mărturii din Popovici-Bănăţeanu, Brătescu-Voineşti sau Sadoveanu. Şi d. Gârleanu ne dă o astfel de mărturie. Firea românului e contemplativă, blîndă şi duioasă ; pentru aceea ne şi lipseşte orice putere de iniţiativă. Aceasta trebuie să fie o moştenire a sîngelui slav ce e în noi.

De o astfel de duioşie sunt întipărite schiţele : *Tată, Fraţi* sau *La moarte.* Cea dintîi ne aduce aminte pe d. Brătescu-Voineşti, iar cea de a doua pare ieşită de-a dreptul din *Povestirile de război* ale d-lui Sadoveanu.

Mai am de făcut o singură observaţie asupra formei.

Progresul cel mai mare l-a făcut, desigur, d. Gârleanu în această privinţă. Sunt abia cîţiva ani de cînd d. Gârleanu scria în *Arhiva* nuvele într-un stil din cale-afară de încărcat, plin de imagini silite (ca de ex. *Mătuşa Catrina).*

Nimic nu i-a mai rămas dintr-un astfel de chip de a scrie. Stilul d-sale e din cele mai proprii, mai unite şi mai simple ; el e de o obiectivitate desăvîrşită şi de o topică plină de firesc.

Un astfel de stil poate trece nevăzut, punîndu-se la adăpostul lucrurilor înseşi : şi lipsa unui stil văzut e desăvîrşirea cea mai mare a stilului, după părerea lui Taine.

Astfel ni se înfăţişează d. Gârleanu în acest al doilea volum al d-sale. El vădeşte un mare progres, mai ales în tecnică. Pe acesta m-am grăbit să-l pun în lumină. Progresul e semnul cel mai bun al talentului. Şi nu mă voi da niciodată îndărăt, de frica unei palinodii, de a recunoaşte un talent, cînd el se vesteşte atît de tăgăduitor.[1]

1 D. Gârleanu ne-a dat apoi şi alte volume, care îl pun printre cei mai buni povestitori ai noştri.

I. A. BASSARABESCU

în acea zi Bassarabescu era mulţumit. Scrisese o nuvelă de trei pagini, în care o domnişoară bătrînă se primbla în grădină, aşteptîndu-şi iubitul, ce-i dase întîlnire la o oră înaintată din noapte. Ea se frămînta cu mintea : cine putea fi acest iubit, care nu-şi iscălea scrisoarea ? Astfel zorile o găsiră de veghe în grădină. Iubitul nu veni. De atunci domnişoara Aspasiţa se primbla în fiecare seară .sub lumina lunii. Ea îl aşteaptă încă, fără să bage de seamă că un licean trecea în fiecare seară pe acolo, abia stăpînindu-şi rîsul...

Şi Bassarabescu era mulţumit. O lumină de bucurie îi trecu prin ochi. Lăsă condeiul şi se întinse în fotoliu...

Afară începeau a se cerne cele dintîi neguri ale nopţii ; în odaie întunericul se lăsa şi mai des, la adăpostul storurilor trase în jos. Bassarabescu privi în părete : două alo de lumină, strecurate pe fereastră, se jucau şi tremurau ca două pleoape. Privirile lui urmăreau jocul luminii, încet, tot mai încet. Dar razele dispărură. Noaptea căzu în odaie, iar Bassarabescu aţipi liniştit, ca şi cum ar fi fost legănat pe două aripi.

Dar deodată i se păru că aude o şoaptă, apoi alta, apoi mai multe ce se întretăiaţi. Nimic însă nu se desluşea. Din toate unghiurile camerei, şoaptele se îngrămădeau ca într-o întrecere, fără a se înţelege ceva. Cu timpul se făcu linişte şi o voce mai groasă se desprinse :

— Eu sunt spiritul acestui nobil fotoliu care se simte atît de mîndru **să** te poarte în braţele lui, atunci cînd condeiul tău aleargă aşa de frumos pe hîrtie ! Tot neamul ales al mobilelor m-a însărcinat pe mine să-ţi mulţumesc pentru grija ce ne-o porţi. Tu eşti poetul nostru cel mai credincios. Grija ta e nesecată. Nu e oglindă spartă, nu e un scaun cu piciorul rupt, nu e colivie de pasăre, nu e etajeră fără de lustru care să nu fi ţintuit privirea ta. Pe toate tu ne-ai cîntat.

E drept, că de ori cite ori trecem pe sub condeiul tău, ni se întîmplă cîte o nenorocire. Mie mi se rupe piciorul, lămpii i se strică globul, maimuţoiul acela de janilie îşi frînge o labă, chiar cufărul îşi zdrenţuieşte pînza... Dar asta nu face nimic. Noi suntem mîndre că putem trăi şi aşa sub pana ta. Noi tresărim de mulţumire că suntem chemate la o viaţă nouă, care o veşnică : la viaţa artei. Şi e de mult de cînd n-am fost chemate Ia. această viaţă. Tu eşti din neamul acelor pictori olandezi care ne-au înconjurat cu atîta prietenie, cu atîta dragoste. Pentru tine, ca şi pentru dînşii, noi trăim, avem un suflet bogat, pe lîngă care atîţia trec fără a-l înţelege. Pentru tine, ca şi pentru dînşii, ajunge o cameră cît de sărăcăcioasă spre a face din ea o lume, ce trăieşte prin sine, cu un suflet propriu. Numai cei ce au privirea scurtă ne zic că suntem *natură moartă...* Noi însă trăim, avem bucuriile şi durerile noastre. Tu ai dovedit-o tuturor. Pentru aceea îţi suntem recunoscătoare...

Şi fotoliul se opri o clipă. Poate că ar mai fi zis ceva, dar uşa se deschise deodată cu oarecare putere. Un bătrîn şi o bătrînă intrară.

Bătrînul înainta cu îndrăzneală. Se pregăti să vorbească, dar sfiiciunea îi curmă glasul. într-un tîrziu, zise către bătrînă :

— De, Froso, vorbeşte tu întîi.

— Ba vorbeşte tu, Tase, n-ai fost profesor ? Ce fel de profesor ai fost, **să** nu ştii să te înţelegi cu un om ? Şi să te sfieşti de el, ca o femeie ?...

Bătrînul ruşinat privi în jos zicînd :

— Am fost numai de *limba elenă,* Froso.

Apoi^ după o tăcere mai îndelungată, începu :

— Mă recomand Anastasie Moinea ;* doamna e nevastă-mea, Eufrosina. Venim de la Slatina,•' 'unde am fost **să** ne vedem feciorul. Pe Căhuţă, ştii d-tă... /

Şi d. Anastase Moinea îşi •mîngîie' puţin 'favoritele, ce-l făceau să semene cu prinţul Nichita: Apoi continuă :

— în drum ne-am zis' că ar fi bine să"rie oprim pe la d-ta, la Ploieşti. Eu şutit'un profesor bătrîrt. Din mîinile mele au ieşit multe generaţii. N-am nici ungînd de laudă — totuşi cei ce sunt acum ceva din mîinile mele au ieşit. Şi d-ta, care eşti un om atît' de subţire, ai silabisit cele dintîi slove greceşti **CU** mine. Poate însă că n-ai prins prea mult din învăţătura mea. Mă simt vinovat. Şi aş dori ca cel puţin d-ta să nu te simţi vinovat cu nimic cînd acei pe care îi înveţi acum nu-ţi vor păstra nici o recunoştinţă. Aşa sunt jocurile lumii: Rostul meu era acum treizeci de ani. •

Pe cît îmi e cu putinţă să mă judec, arh trăit ca om cinstit. Viaţa mea cu Frosa a fost liniştită. Nu-mi aduc aminte să fi dat vreo pildă rea. Jucător de cărţi nu sunt, de băut nu beau, şi, atît cît am putut, am pus deoparte clin mica mea leafă... De băiat m-am îngrijit şi l-am iubit. El e azi prezident de tribunal. CeVă mai mult decît noi! încetul cu încetul, se poate întîmpla ca din neamul lui Moinea să iasă urmaşi cu un rost mai mare în trebile ţării, sau în literatură — ca d-ta.

Ca profesor, desigur **Că** nu ştiam' atît **Cît** trebuie să ştie un profesor. Ce vrai, timpurile ! Lumea era mai proastă pe atunci. Oamenii nu erau atît de subţiri şi cu **atîta** ştiinţă de carte ca acum. Dar mărturiseşte singur dacă nu-mi făceam datoria, dacă nu eram un om al regulei şi dacă nu-mi puneam tot sufletul în ceea ce spuneam. Mi-aduc totuşi aminte de un băiat care'fugea adesea de la cursul meu şi căruia nu-i prea plăceau versurile dumnezeieşti ale lui Omer. Nu ştiu : erai d-ta,' sau un altul ? Poate un altul — sunt bătrîn, şi amintirile mi se încurcă...

Se poate iarăşi să fi trăit prea mult'— sunt acum o vechitură din alte timpuri : dar rău n-am făcut nimănui. Am fost un bun cetăţean, un bun soţ, un bun'tată şi un profesor atît pe cît se putea să fiu: Ei;'dar n-am umblat cu drumul-de-fier! Cu mintea am trăit pe timpurile lui Omer şi Sofocle,uşi-pe atunci nu era drumul-de-fier, iar cu tinereţea trupului, am trăit într-o vreme cînd nu se introdusese încă -în ţară la noi. în obiceiurile în care am crescut, în acele am rămas. Totuşi dumneata rîzi de aceasta...

Deşi sunt uri simplu Anastase Moinea, de mine s-au ocupat mai mulţi scriitori. Şi cu cît drag n-a vorbit de mine Gârleanu cînd m-am suit întîi în drumul-de-fier ! Cu ce prietenie şi duioşie nu. vorbesc de mine Brătescu-Voineşti sau Sadoveanu, cînd mă arată sorbind cafeaua în cerdacul bătrîn.., !

D-ta însă rîzi. Dar nu eşti singurul. în drumul spre Slatina, nişte copii, m-au făcut să cred că mi-am pierdut calea. Apoi s-^au pus pe rîs. Rîdeau întocmai ca d-ta. Poate că sunt chi"-r elevi de ai d-tale.

Şi d. Moinea ,»r fi voit să zică mai multe. Era supărat. Cuvintele ieşeau repezi din gură. Dar coana Frosa îl apucă de braţ,,zicîpdu-i :

— Te-ai prea întrecut, Tase. Nu uita c-ai fost numai un profesor de *limba elenă.* Să plecăm.

D. Moinea. ascultă, ieşind împreună cu soţia sa, liniştit, în sufletul lui nu mai era un pic de ură. Dimpotrivă, i se părea că făcuse o faptă bună.

*

După cîteva clipe însă intră în odaie un tînăr, care privi lung la scriitorul adormit. Apoi, punîndu-i mîna pe umăr, începu :

— Ţi-am'cetit 'nuvelele. Ai în adevăr talent de povestitor. Ai sobrietate în stil. Fraza d-tale e grea de substantive. Nici nu poţi să-ţi închipui ce bucurie am cînd citesc o frază cu substantive ! îmi pare că dau, în sfîrşit, peste o fiinţă cu oase. Sunt scriitori ale cărora fraze par o masă de grăsime — căci adjectivele nu sunt decît ceea ce e grăsimea pentru un corp. Poate însă că d-ta ai prea multe substantive ; stîluLîţi e prea ciolănos. Dar nu face nimic ! Mai bine aşa. Un substantiv însoţit de două adjective, unul înainte âi altul înapoi, mi-a părut întotdeauna ca un paralitic pe două cîrje. Şi-mi place mai bine să văd două picioare sănătoase, mergînd fără proptele.

Apoi chiar cînd dai o însuşire unui lucru, ştii s-o schimbi. Alphonse Daudet spunea că epitetul nu trebuie să fie niciodată femeia legitimă a substantivului, ci numai iubita lui.

Pentru d-ta, aşadar, lumina nu e totdeauna „scăzută", vorba nu e totdeauna „domoală", mustăţile nu sunt „ca două caiere" sau „ca o vrabie". De aceasta mă bucur şi-ţi mulţumesc. în subiectele dumitale e mult haz, e o trepidaţie şi o vioiciune comică. Cu toate aceste, de ori cîte ori te citesc, nu rîd. Dimpotrivă, mă întristez. Poate pentru că rîzi dumneata prea mult. Dar încă pentru ceva.

Tăria d-tale e ridicolul. Peste tot cerni un ridicol, care îmi pare mie cam nemilos şi răutăcios. Desigur că lumea are felurite înfăţişări. în ea sunt lucruri ce pot stoarce lacrimi de duioşie sau de rîs. Scriitorii le aleg după temperamentul lor. Prin urmare, nu te pot învinovăţi pentru ce nu vezi numai înfăţişarea luminoasă, bună şi duioasă a lumii, nu te pot iarăşi învinovăţi pentru ce nu ai nici un fel de simpatie pentru eroii d-tale. Dacă talentul d-tale e în a vedea numai părţile de umbră din lume, ai tot dreptul să le biciuieşti şi să rîzi. Dar tocmai în privinţa aceasta îmi pare că te înşeli.

De cele mai multe ori d-ta vezi lucruri necurate, ce ar merita bunăvoinţa, şi cu toate aceste le pui într-o lumină de ridicol. Ş-apoi rîzi ! Iată, pe scări m-am întîlnit cu d. Moinea. Ce om cinstit şi cumsecade ! Ce-ai găsit în el vrednic de rîsul d-tale ? Că n-a umblat cu drumul-de-fier ! Cîtă deosebire între felul d-tale de a vorbi despre dînsul şi *Domnul Trandafir* al lui Sadoveanu. Şi cu toate acestea, amîndoi sunt suflete cinstite. Nimic din ce-i trebuie unui om nu le lipseşte

Ce-i mai frumos decît iubirea de frate, dusă pînă la jertfă sau pînă la tiranie ! Pentru ce însă d-ta o arăţi sub o lumină de ridicol ? *(Vulturii).*

Cît de simpatică ar putea să fie fiinţa timidă a lui Nestor Perseanu. D-ta însă rîzi de dînsul *(Perseanu).* Totuşi nu e decît fratele drept al *Microbului.* Şi cu toate aceste, ce prietenie meritată nu i-a arătat Brătescu-Voineşti acestuia !

Lumea în care te învârteşti ar fi putut fi o lume bună, d-ta te sileşti totuşi s-o faci urîtă. Te legi de mici păcate, şi pe urmă te pui şi rîzi. Rîsul d-tale însă nu-mi pare nevinovat. El vine din cruzime. Poate să mă înşel ; dar, încă de cînd erai de nouă ani, „nu mai puteai de bucurie" cînd ţi-a murit profesorul. Aveai să fii liber trei zile !... *(La nouă ani)...* Pentru asta d-ta poţi crede că o femeie, după o viaţă credincioasă şi cinstită de treizeci de ani, poate luneca la o viaţă îndoielnică, numai după cîteva săptămîni de la moartea bărbatului ei... *(O prietenă)*

Şl să nu-mi aduci de pildă pe Caragiale. Şi Caragiale rîde — dar el rîde de un Rică Venturiano, de un Farfuride, de un Caţavencu. Lumea lui era în adevăr viţioasă. Ea merita ridicolul...

. Aceste cuvinte loveau greu pe Bassarabescu. Ar fi voit să răspundă, dar nu putea.

.Somnul îl ţintuise. Abia putu şopti :

.— Şi, mă rog, d-ta cine eşti ?

— Sunt Adrian Vintileano.

Bassarabescu făcu o sforţare să-l cuprindă. Dar deodată se trezi în mijlocul odăii, singur, în întunericul nopţii...

Stătu astfel cîteva lungi clipe, trist, abătut. Avusese visuri urîte. Nu-i venea parcă să se mişte. Capul îi vuia ; şi un dezgust îl cuprinse. Cînd deodată uşa se deschise cu zgomot şi un om gras intră. Era un colos. El dibui prin întuneric şi, cînd îl simţi pe Bassarabescu pe fotoliu, zise cu o voce dulce şi subţire de copil bun :

— Bine, frate, omul te caută, şi tu stai aici pe întuneric, să nu te vadă nimeni.

Bassarabescu se sculă în picioare :

— Dar cînd ai venit şi cum ?

— Am venit chiar acum, mi-era clor să te văd. Haide cu mine !... Fac cinste...

îl apucă apoi de braţ cu prietenie şi ieşiră.

Pe drum Bassarabescu îl privi de-a curmezişul, zicîndu-şi : „Tot e mai bună lumea decît o credeam eu".

Căci străinul nu era decît domnul Napoleon Manolescu-Pletea.

I

RĂZBUNAREA BACANTELOR

LITERATURA D-LUI VASILE POP

Am mai vorbit şi altă dată despre d. Pop. Cu prilejul romanului *Domniţa Viorica,* am plecat chiar de la ' d-sa spre a ajunge la observări de o însemnătate mai largă, îmi pare rău de a o fi făcut. îmi pare rău de a fi stăruit asupra greşelilor d-lui Pop, nu atît în nădejdea unei îndreptări, ci pentru că îmi păreau reprezentative. Ele dădeau oarecum măsura mai concentrată spre care ar fi putut crede că se îndreaptă o întreagă şcoală literară.

Acum nu mai cred nimic din toate aceste. D. Pop nu e reprezentativ. El nu se reprezintă decît numai pe sine. Şi cu ceea ce scrie de la un răstimp şi mai ales cu ceea ce îndrăzneşte să ni se înfăţişeze acum în urmă ', d-sa încetează de a mai fi un caz literar.

Critica, în genere, n-are menirea de a se preocupa dc ce nu e literar. Sunt atîtea mici deşertăciuni ce cred a se preface în literatură ; sunt atîtea flori sfioase de cîmp ce ne aduc pe lume o îmbinare nouă de forme sau de parfum deosebit — pentru ce deci te-ai opri la ele ? Pentru ce ai strivi sub observaţia ta nemiloasă floarea plăpîndă şi nemirositoare, care nu cere decît să stea ascunsă în iarbă, neştiută de nimeni ? Pentru ce ai sugruma mica şi nevinovata deşertăciune ce-şi dă silinţa să smulgă o clipă mai mult din veşnicia timpului? Avem atîtea pe

1 *Cum iubeşte o fată,* Ed. Minerva, 1907.

sufletul nostru. Şi nu aceasta ar fi deşertăciunea noastră cea mai mare.

Deci libertate şi îngăduinţă pentru literatura slabă ! Ea poate fi o îndeletnicire mai nevinovată decît oricare alta. Şi apoi timpul îşi ia asupră-şi alegerea. Prin sita lui măruntă, de la sine, nu poate trece decît ceea ce are un *viaticum* de nemurire şi de trăinicie.

Sunt totuşi prilejuri în care trebuie să stăruieşti şi asupra a ceea ce nu e literatură. Umilita floare de cîmp poate să răsară în stratul grădinii tale, semeaţă şi înşelătoare. Folosindu-se de o rază de soare prielnică, ea poate părea strălucitoare ; folosindu-se de vecinătatea unui toporaş, ea poate părea mirositoare.

Sunt atîtea împrejurări din afară ce pot răstălmăci firea unui lucru, dîndu-i o însemnătate pe care n-o are ! în literatură mai ales sunt atîtea sclipiri înşelătoare, ce ademenesc pe cei mai puţin orientaţi, aşa că o intervenire hotărîtă se impune din cînd în cînd. Şi cazul d-lui Pop îmi pare că e dintre aceste.

D-sa s-a folosit pînă acum de împrejurări deosebit de prielnice. Colaboraţia la o revistă ce pare serioasă, lauda unui om de oareşicare autoritate morală, editura unei librării răspîndite au făcut din d. Pop o personalitate literară destul de căutată.

Prin urmare, nu e vorba de o mică deşertăciune literară ; nu e vorba de o sfioasă floare de cîmp, ci e vorba de un scriitor care prin împrejurări cu totul străine de literatură îşi dă şi i se dă o însemnătate pe care n-o are de fapt. Asupra lui nu se pot închide ochii cu nepăsare sau cu îngăduinţă. Gaiţa din fabulă, dacă s-ar fi împodobit cu penele de păun dintr-o nevinovată desfătare personală, ar fi părut indiferentă. Fiindcă a voit însă să treacă drept păun, i s-au smuls penele.

Iată ce-mi propun şi eu să fac în puţine cuvinte — din economia timpului meu şi clin respectul cititorului grăbit. Aceasta o şi unul din drepturile criticii şi din rarele ei bunuri.

Sunt mai bine de cincizeci de ani de cînd celebrul critic Jules Janin îşi scria în una din seri obişnuitul său foileton. Fereastra dădea spre grădina Luxemburgului.

il

Era un amurg tainic. O pace adîncă plutea peste întreaga lire. Criticul se opri, privind de unde venea singurul zgomot : căderea cadențată a apei de la fîntîna Medicișiior.

' Și pe cînd privea astfel, pătruns de poezia nopții ce se lăsa ca pe nișțe aripi moi, el nici nu băgă de seamă țipătul ascuțit al papagalului din casă, care scăpase din colivie. într-un tîrziu numai, cînd închise fereastra, priveliștea ce-l aștepta îl înmărmuri. Biblioteca era deschisă, rafturile răsturnate. Pe jos, cărțile erau risipite ; legătura lor splendidă era scrijilată ; foile dinăuntru erau rupte. Iar deasupra stătea papagalul, privind cu ură sclipitoare acești dușmani neîmpăcați, pe care de atîtea ori îi pîndise de după gratii.

Și atunci Jules Janin se gîndi la meseria lui, la îndeletnicirea unei vieți întregi. Ce făcuse el oare mai prejos de papagalul său ? Același simțimînt de distrugere, in unul ca și în altul. Gînduriie îl cttprinseră ; și melancolia îl învălui. A doua zi, pentru întîiași dată apăru *Journal des Debats* fără foiletonul lui.

Desigur însă că-n bibliotecă nu erau și *Cum iubește o fată* sau *Rîs și plîns,* căci atunci ar fi văzut că si criticii au uneori o menire distrugătoare, din ceie mai prețioase si cu un oarecare rost social.

+

Nu vom cerceta mai amănunțit nuvelele d-lui Pop. Mă voi mărgini numai să le hotărăsc genul cu ajutorul cîtorva pilde, care vor fi mai vorbitoare decît orice observație ce s-ar putea face.

Nuvelele d-lui Pop — dacă le putem numi asii el — se învirtesc toate în jurul iubirii. Cîmpul ales este așadar din cele mai delicate. Iubirea e piatra de încercare a delicateței și a fineței scriitorului, mai ales cînd e vorba de iubirea fetelor, care se deschide atunci pentru întîiași dată. Alegerea d-lui Pop a fost din cele mai greșite. Voim să părem întotdeauna ceea ce nu suntem și să arătăm ceea ce nu avem. Acesta este și cazul d-lui Pop. D-sa vrea să arate tocmai ceea ce-i lipsește cu desăvîrșire : *delicatețea.*

Și fiindcă nu voiesc să cercetez fiecare nuvelă în parte, mă opresc la o impresie de totalitate.

Adormisem și mi se părea că o furtună mă cuprinsese în mijlocul unei păduri. Nu eram singur. Bunul meu maestru mergea alături de mine. Copacii începuseră să se clatine, lovindu-se unii de alții. Din atingerea lor ieșeau adevărate seîntei.

Dar deodată cărarea se afundă între stînci, din mijlocul cărora se deschideau văgăuni negre. Maestrul mă luă de mînă. Inima îmi bătea. în acea clipă nu știu ce se petrecu. Un zgomot, ca și cum cerul s-ar fi năruit, puse o cunună de foc asupra pădurii. Căzuse cerul peste noi ?... Nu știu. Simțeam numai cum lunec încet, încet, ca într-o prăpastie, și tîrziu numai mă oprii pe ceva moale. Deschisei ochii : întunericul era desăvîrșit. Dar în mîinile mele mai simțeam încă mîna bunului maestru ce-mi călăuzea pașii, zicîndu-mi :

— Pășește fără frică. Ne-am scoborît acum în cîmpiile fără hotare ale durerii.

Mersesem astfel mult. Din toate părțile se ridicau plîngeri, scrîșniri și blesteme, ce ne urmăreau... Deodată se lumină puțin. O lumină galbenă se prelingea de sus, ca printre ferestrele mici ale unei temnițe.

— Suntem în *bolgia* literaturii, îmi zise maestrul.

In stîngă noastră, o pată mare neagră se desluși. Era o movilă. Pe dînsa, acoperit numai pe jumătate, stătea un tînăr. De pe fața lui nu puteai citi dacă *rîde* sau *plînge.*

Și pe cinci priveam la acest tînăr, un grup de fete se desprinse din întuneric, ținîndu-se de mînă. Pe cap ele aveau o coroană de frunză de viță-de-vie. Corpul le era invălit în fîșii de haină în așa chip, încît ceea ce trebuia să se vadă nu se vedea, și ceea ce nu trebuia să se vadă se vedea.

Fetele înconjurară movila, dansînd în zgomote și chiote, cu gesturi lubrice. Cea dintîi dintre ele, o fată din al cărui sîn se vedeau picăturile de sînge, ce curgeau dintr-o rană neînchisă încă, începu :

— Una și cu una fac două. Quod erat demonstrandum. Filisteanule ! Mie nu-mi pasă dacă una și cu una fae două, trei sau o duzină. Pentru mine problema e

altfel : eu nu ştiu una şi cu una ; ci ştiu *numai una,* şi aceea sună : te iubesc ! Şi dacă te iubesc, te vreau ; şi vreau să fii tu al meu şi eu a ta. Şi nu-mi pasă nici de matematici şi nici chiar de botanică şi nici de toată Europa. Na ! asta ştiu eu... Hai, dă-mi o sărutare, *soro...* Ei ce-o să fie dacă mă atingi cu mîna pe piept sau pe sîni, o să mori ?...

Cea de a doua, bătîndu-se cu mîna peste pieptul involt, începu :

— Cum, d-ta crezi că o să afle vreun muritor pe lume că ne-am sărutat măcar ? Eu nu înţeleg cum poţi fi aşa de rece, cînd ai ocazia să poţi fi iubit cu patimă de o femeie care ştie să iubească şi care te iubeşte. Dar ce fel de bărbat eşti d-ta ? Un altul ar fi fericit să poată obţine măcar o privire de la mine ; o floare, un cît de mic semn de atenţie ; şi dumitale eu mă dau toată, mă ofer cu sufletul, cu trupul. Şi mai ales cu trupul! D-ta nici nu bănuieşti ce comori de plăceri, de fericire rezidă în corpul meu ; nici nu-ţi închipui de cîtă intensă voluptate e în stare organismul meu şi ce deliruri de fericire îţi poate provoca în toată fiinţa dragostea mea. Am să te fac atît de fericit ! O să ai o aşa frenezie de plăceri, încît n-o să fie muritor mai fericit ca tine pe lume ! Taci ! nu vorbi ! căci te văd că şovăieşti. Uite-te la mine, tu nici nu ştii ce armonii de forme se ascund sub îmbrăcămintea asta !...

A treia îi luă vorba din gură, strigînd :

— Vai de mine, nu e nevoie să-ţi încordezi aşa de mult regretul ce simţi scăpîndu-mă, adecă, mai plastic vorbind, scăpînd corpul meu din mînă, căci, în definitiv, la asta se reduce dragostea, la o presiune a unui corp înzestrat cu ceva calităţi fizice şi să zicem „morale". Ei, iată, mă cam jenez să o spun, dar fiindcă din întîmplare mi-ai descoperit pornirile mai devreme decît aş fi dorit eu şi fiindcă ai văzut că, ţinînd la d-ta, ţineam şi la alţii, nu în acelaşi grad, dar totuşi te înşelam, în limita stării actuale de lucruri, bineînţeles, vezi bine că sunt cam clasică în modul meu de a pricepe dragostea. Te-aş iubi mult pe d-ta, dar... şi pe alţii ; şi cînd eşti măritată, cred că este cel mai uşor lucru să primeşti „omagiile". adică, pe româneşte, să „.primeşti şi să acorzi" pe furiş „graţiile" unuia şi altuia dintre adoratori.

A patra, mai sfioasă, suspină :

•— Te iubesc cu totul, cu inimă, *cu corp,* cu suflet. Spune : mă vrei ?

O alta strigă cu ochii plini de beţia desfrîului :

— Doctoratul meu în filozofie nu face nici o para faţă de impulsivitatea internă, şi văd că chiar inteligenţa mea s-a pus în serviciul instinctului acesta care stăpîneşte pe oricare dintre noi...

Celelalte fete chicotiră şi ele pe rînd, cu gesturi neruşinate, cu mişcări atrăgătoare şi cu o descoperire neîncetată a farmecelor trupurilor lor. Hora se învîrtea în zgomot de cîntece, de beţie şi de voluptate.

,Bunul meu maestru mă luă însă de mînă, îndepărtîndu-se...

— Maestre, cine sunt aceste femei ? Dacă amintirea nu mă înşală, ele sunt bacantele, care acum cîteva mii de ani au sfîşiat pe muntele Citeron pe neprevăzătorul Penteu.

Iar maestrul îmi răspunse :

— Sunt „eroinele" d-lui Vasile Pop — fete tinere, luate din lumea de azi. Ele sunt surorile voastre. între cîinsele poate fi şi logodnica sufletului tău, care şi acum îţi pluteşte, nepătată, pe dinainte... Acest scriitor de literatură isterică şi pornografică ar trebui izgonit din cîmpul literii tipărite. Lipsindu-i bunul-simţ şi buna-cuviinţă şi mai ales lipsindu-i orice seînteie de talent literar, ar trebui să i se strige cu hotărîre, vechiul dar şi de data aceasta potrivitul : *„în lături !"*

Şi bunul meu maestru se opri, arătîndu-mi cu mîna îndărăt : pe movilă, un trup sfîşiat şi însîngerat stătea aruncat.

Era răzbunarea bacantelor...

I. AL. BRATESCU-VOINESTI

D. Brătescu ne dă un volum nou[1], în care, pe lîngă. vechile lucrări, se mai găsesc cîteva schițe noi şi o nuvelă mai întinsă, al cărei titlu a trecut şi asupra culegerii întregi.

Nu cunosc însă un scriitor cu o personalitate mai unitară decît d. Brătescu. Toate nuvelele sale au aceeaşi înfăţişare şi măsură. Ele poartă întipărirea neştearsă a sufletului povestitorului în exerga lor. Acest scriitor nu-ş't risipeşte producţia sa literară înainte de a o fi însemnat, cu armele sale sufleteşti, ce o fac repede recunoscută.

Iată pentru ce, cu prilejul acestui volum, nu se pot adăuga lucruri noi la cele spuse odinioară. D. Brătescu se răsfrînge în întregime în fiecare din nuvelele sale, tot aşa după cum în fiecare picătură de rouă se răsfrânge acelaşi cer de sus. Nu-mi rămîne, deci, decît de a relua cîteva din vechile observaţii ce se pot lumina şi mai mult acum prin cercetarea nuvelei titulare.

Claude Bernard avea obiceiul să zică : „dacă aş pătrunde înţelesul unui singur lucru, atunci aş înţelege lumea întreagă".

Despre d. Brătescu se poate spune că, înţelegîndu-i-sc o singură nuvelă, i se pătrunde întreaga sa operă literară.

S-a scris şi în rău şi în bine despre nuvela *In lumea dreptăţii.* Ea a fost lăudata sau criticată, după tendinţa

1 *In lumea dreptăţii.*

ce s-ar afla în cuprinsul ei. Nu sub acest raport o voi privi şi eu.

Ea poate fi tendenţioasă sau nu. Aceasta, după părerea mea, nu-i poate da ceea ce n-are, nici nu-i poate lua ceea ce are. Problema tendinţii în artă e desigur o problemă ce se poate discuta. Nu mi s-a părut totuşi a atinge vreodată esenţa operei de artă. Ea se poate lăsa la o parte fără vreo pierdere deosebită pentru o lucrare de merit. E mai bine deci să ne mărginim la cuprinsul sentimental al acestei nuvele.

Judecată în fondul ei, ea are aceleaşi însuşiri ca şi *Pană Trăsnea Sfîntul* sau *Două surori.* Ea se desface din acelaşi suflet unitar. Albinele fac miere, viermii de mătase fac mătase, iar d. Brătescu nu poate să facă decît nuvele, întipărite de aceeaşi duioşie caracteristică. în sufletele eroilor săi trăieşte aceeaşi viaţă potolită, fără nici o apărare la toate loviturile din afară.

Fiecare trebuie să vină la lumina zilei pregătit pentru lupta vieţii. Natura ne dă armele, fără de care suntem înfrînţi. Nişte astfel de înfrînţi ai vieţii sunt toţi eroii d-iui Brătescu. Ei sunt nişte firi înzestrate cu o simţire deosebită, *în* afară de care natura nu le-a pus nimic la îndemînă. Ei sunt cu desăvîrşire nepregătiţi pentru viaţă : ei sunt învinşi, înainte de a începe lupta cu greutăţile ei.

După cum sub raportul fizic omul e înarmat în vederea latitudinii geografice sub care trăieşte, tot aşa e şi sub raportul moral. Căci este o latitudine morală. Dacă cuprinsul tău sufletesc nu se potriveşte acestei latitudini sub care te naşti, atunci eşti un veşnic răzvrătit sau un învins. Cînd ai arme de luptă, te răzvrăteşti împotriva unei stări de lucruri ce te apasă. în astfel de împrejurări se nasc eroii, iar literatura ce se ocupă de ei este o literatură eroică. Luaţi de pildă pe Ibsen. Mai toate figurile pe care le-a plăsmuit el sunt eroice. Brand sau doctorul Stockmann, Nora sau d-na Alving sunt nişte răzvrătiţi împotriva atmosferii morale în care trăiesc. Ei s-au născut sub o latitudine nepotrivită firii lor. Şi cum natura le-a dat un suflet energic, ei ies uneori mai oţe-

liţi din lupta pe care o duc împotriva ideilor curente ale contemporanilor lor.

însă, după cum sunt urieşi de fier cu picioare de argilă, tot astfel sunt oameni cu o simţire răsunătoare, dar lipsiţi de orice voinţă. Ei sunt un fel de Prometei, legaţi c'c stîncă Caucazului. în sufletele lor geme ura împotriva vulturului, care nu e decît lumea cu moralitatea ei curentă. Voinţa lor însă e in cătuşe. Şi vulturul îşi înfige gheara tot mai adînc în măruntaiele nenorocitului zeu înlănţuit. De pe buzele lui nu se aude totuşi nici o plîngere.

Astfel de zei învinşi sunt eroii d-lui Brătescu. Sufletul lor e prea simţitor, prea delicat pentru a se putea potrivi latitudinii morale sub care trăiesc. Răzvrătirea îi cuprinde. Ar vrea să prefacă lumea, dar puterea le lipseşte. Ei sunt urieşii cu picioare de argilă. Şi, în loc de a aduce vreo prefacere, mediul îi învinge şi-i striveşte fără nici o luptă.

Această tragedie a omului, care simte, dar nu poate lupta, este elementul de căpetenie a celor mai multe nuvele ale d-lui Brătescu. Literatura sa e literatura învinşilor, după cum cea a lui Ibsen e a luptătorilor. Totuşi şi învinşii unuia, ca şi luptătorii celuilalt nu sunt decît aceleaşi fiinţe. Fondul lor sufletesc e acelaşi : dar pe cinci unii s-au născut fără nici o armă pentru lupta vieţii, ceilalţi sunt îmbrăcaţi în zale. Aceasta e toată deosebirea.

Nu e deci de mirare dacă şi *In lumea dreptăţii* ni se înfăţişează cu aceleaşi caractere. Căci ce-i altceva Andrei Rizescu decît un învins? Şi după cum sunt născuţi-morţi, sunt şi născuţi-învinşi. Unul dintre aceştia e şi Rizescu.

Viaţa cu luptele ei, spunea Chamfort, face pe oameni cie bronz ori îi zdrobeşte. Pe eroii d-lui Brătescu, ea i-a zdrobit[1]. Rizescu e şi el un om zdrobit.

Judecată din acest punct de vedere, opera d-lui Brătescu ar putea să pară imorală. Ea ne arată înfrîngerea sufletelor cinstite în luptele existenţei. Dar aşa e viaţa. Observaţia d-lui Brătescu pleacă dintr-o realitate. Un singur lucru numai i s-ar putea întîmpina : această realitate e parţială. Alături de învinşi, sunt şi învingători. D. Brătescu însă nu are nici o privire pentru aceştia. Pentru d-sa, ei nu există.

Nu se poate cere însă de la toţi artiştii o înţelegere multilaterală a lumii. Taine, care pătrunsese cu mintea lui atîtea, spunea : „Nu văd marginile spiritului omenesc ; dar văd pe cele ale minţii mele".

Marginile spiritului unui artist sunt cu deosebire apropiate. De cele mai multe ori, arta e o interpretare intensivă, dar îngustă a lumii. Ea e o problemă de temperament. Şi temperamentul e elementul cel mai statornic şi mai personal din noi. Numai artiştii mari au izbutit să rupă cătuşele temperamentului lor, revărsîndu-se într-o înţelegere universală. Opera lor e o a doua lume, cu lumina şi umbrele ei. însă nu un astfel de artist demiurg e d. Brătescu.

Dar dacă, după concepţia d-lui Brătescu, viaţa este imorală, ceea ce nu-mi pare prea departe de adevăr, opera iui, în elementele ei temeinice, este una din cele mai morale opere din cîte avem noi în literatura noastră. Ea produce o adevărată mulţumire sufletească. Tot ce e curăţenie a inimii şi a vieţii face cîmpul de preocupare a d-lui Brătescu. Tot ce e cinste, tot ce e iubire de bine şi de frumos, tot ce e năzuinţă către linişte şi pace, tot ce e duios şi nevinovat a găsit în acest scriitor un tălmaci de o simţire şi cumpătare în adevăr clasice.

Eroii lui sunt mari. Ei sunt însă ca acei albatroşi împiedecaţi în mers de aripele lor prea mari, despre care vorbea Baudelaire :

Ses ailes de geant l'empechent de marcher...

1 Asupra acestei observaţii a se vedea şi articolul din ***Pasi pe nisip,*** voi. II. (In ediţia de faţă, voi. I, p. 228.)

KAKOCHYMOS

(ÎMPOTRIVA UNUI ANUMIT FEL DE CRITICA)

Am avut întotdeauna o părere cumpătată despre menirea criticei. Şi cum uneori scriu şi eu critică, această cumpătare nu pare a fi izvorîtă dintr-un folos personal. Ea pleacă mai degrabă dintr-o cumpănire statornică a lucrurilor, ce-mi îngăduie, după putinţă, să mă despart de umbra pe care o aruncăm de obicei asupra părerilor noastre despre lucruri. Sunt, aşadar, un Peter Schlemil ce şi-a pierdut umbra. Cel puţin în această privinţă.

Nu aleg totuşi acest prilej de a lămuri chipul cum cred că e mai bună critica. Amintesc numai că, după părerea mea, cu cît ea se va apropia de literatura curată, amesteeîndu-şi uneori hotarele după nevoie, cu atît va cîstiga. Critica nu poate trage decît foloase.

Ea mi-a părut întotdeauna ca pîraiele crescute din. pricina ploilor de toamnă, ce nu ţin seama de îngrădirile Tăcute de mîni omeneşti. Acum sunt pe un ogor, acum pe altul. în apa lor limpede se oglindeşte acum floarea frumoasă a cîmpului, acum spicul folositor al griului. Tot -aşa critica îşi primbla apele sale acum prin ţarina roditoare a ştiinţei, acum prin cîmpia liberă şi smălţată cu flori a artei.

Desigur însă că în privinţa ei pot fi mai multe păreri. Fiecare urmează pornirile spiritului său. Aşadar şi pentru dînsa se pot deschide veşnicile discuţii, care vor dăinui întotdeauna, în jurul frumosului şi al folositorului.

Dar cine are o concepţie despre un lucru nu e silit prin aceasta de a nu înţelege şi concepţiile altora. E chiar în definiţia criticului de a fi cît de primitor pentru lucruri străine.

Un artist în adevăratul înţeles al cuvântului e mai personal în chipul lui de înţelegere. El are o concepţie mărginită şi intensivă de viaţă, ca şi de artă, din care ţîşneşte întreaga lui producţie artistică. Aşa că din partea unui poet, de pildă, se poate îngădui oarecare îngustime de vederi. De la dînsul se cere numai adîncime, avînt şi putere de expresie.

Nu tot astfel şi de la un critic. Deşi e lipsit de darul însufleţirii şi al evocării, el trebuie să aibă totuşi o înţelegere mai largă. înzestrat cu o notă personală, cu un fel propriu de a scrie, el trebuie să-şi apropie dacă nu inima, cel puţin mintea de toate celelalte feluri de a concepe. Dacă nu le poate aproba, el trebuie să le înţeleagă si să' lo lămurească. Uneori, cînd e cu putinţă, el trebuie să meargă să le cerceteze pînă în izvoarele lor vii. Căci tot ce are o pricină limpezită are şi o iertare.

Şi această înţelegere largă e nota deosebitoare a unui critic. Un critic care se statorniceşte într-un fel mărginit de a pricepe e lipsit tocmai de ceea ce-i trebuie mai mult, de lărgime de spirit şi de mlădiere faţă de toate formele de manifestare artistică. într-un cuvînt, el nu e pîrîul în care se oglindeşte cu aceeaşi desluşire spicul de grîu. salcia pletoasă şi firul de românită sălbatecă.

înţeleg, aşadar, multe feluri de critică, deşi uneori nu-mi sunt aproape de inimă. Înţeleg, de pildă, critica de erudiţie şi-i pricep însemnătatea.

De cîte ori citesc o carte plină de note. notiţe şi no tule, plină de date, plină de fulgii unor pene smulse ele la toate păsările pămîntului, îmi răsare dinainte icoana unui *coolie.* Văd un mic chinez, galben şi supt ia faţă, cu ochii stinşi şi fără sprîncene, rătăcit într-o depărtată colonie europeană. Stă la marginea mării, în port, pl.imbîndu-se liniştit. Din larg, o corabie se limpezeşte. Din' ce în ce ea spintecă zările, apropiindu-se. Iat-o acum lîngă ţărm. Micul *coolie,* care abia se mişca odinioară, sare sprinten pe bord. In cîteva clipe îl vezi încărcat cu saci

grei şi cu pachete uriaşe. Nici n-ai fi bănuit în acel trup plăpînd atîta iuţeală şi mai ales atîta putere şi răbdare.

Sunt unii critici ce-ţi par nişte adevăraţi *coolii* când îi vezi împovăraţi cu atîţia saci, pe care îi descarcă din cea dintîi corabie ce vine din largul mării, spre a-i încărca din nou pe alte corăbii pentru locuri necunoscute... Şi deşi nu ţi-ar plăcea ca criticul să ajungă un simplu *coolie,* înţelegi totuşi şi folosul acestuia. Din acea cercetare muncită a unei date, a zilei de naştere a unui poet, a tuturor asemănărilor cu scriitorii trecutului, poate ieşi cîteodată o sfioasă seînteie de lumină pentru înţelegerea desăvîrşită a scriitorului. Această seînteie nu e de dispreţuit, îşi are şi ea rostul ei, precum într-o clădire îşi are însemnătatea ei cea mai mică pietricică. Libertate deci pentru o astfel de critică !

Sunt alţi scriitori care înţeleg critica ca un fel de luptă veşnică. Filozoful grec, bătrînul Heraclit, spunea încă într-un trecut îndepărtat : IloXsfxoț 7taTY)p TOXVTCOU... Şi, în adevăr, dacă războiul este născător a toate, e de prisos aproape să amintesc că poate naşte şi lumină. Din această luptă neîncetată, din această lovire de oţele şi de scuturi scapără oarecare luciri. în cinstea lor iertăm rănile care, cu mai multă îndemînare, cu mai multă îndurare şi bunătate, s-ar fi putut înlătura. Alţii, dimpotrivă, c:ăutînd a le înlătura, pun prea multă miere în cugetarea lor şi prea multe flori în stil. Adevărul ajunge atunci de nerecunoscut. Ei pleacă desigur dintr-un sentiment ce lc face. cinste, dar bunul-simţ are uneori de suferit. Lor li se potriveşte cuvîntul îngeresc al lui Joubert :

„Dacă unul dintre prietenii mei e chior, n-am decît să-1 privesc dintr-o parte".

Nu-i mai puţin adevărat că dacă unul dintre scriitori e „chior", criticul ar trebui să ne-o spună şi nouă. Cînd nu ne-o spune, el nu-şi îndeplineşte datoria sa. Prin această tăcere voită, totuşi, el nu face riimănui nici un rău. Şi criticii, ca şi nobilii lui Beaumarchais, cînd nu ne fac rău, ne fac încă un bine.

Aşadar critica erudită, ca şi critica curat literară, critica războinică, ca şi critica prea dulceagă, critica dogmatică, ca şi cea impresionistă îşi au înţelesul şi rostul

lor. Ele îmbracă tot atîtea feluri de a fi ce şi au îndrituirea unei manifestări literare. îmi pare rău că în aceste cîteva rînduri trebuie să mă ocup, în scurt, de un alt fel de critică, ce nu are această îndrituire.

O astfel de critică o voi numi critica lui Kakochymos.

Numind-o astfel, urmez un obicei antic. La greci, un concept mai larg, o idee mai generală erau întrupate într-o fiinţă cu un nume plin de înţeles. Cred că un astfel de nume preţuieşte aproape o definiţie.

Kakochymos este un scriitor ce n-a avut niciodată ceva de spus, deşi a colindat toate drumurile artei, lovind la toate porţile sau portiţele ei. Cuminţit după tot atîtea neizbutiri, el se îndreaptă atunci spre critică. După părerea lui, în critică nu se cere nici un talent. Aceasta de altminteri e o credinţă mai răspîndită. De vreme ce asupra oricărui lucru e uşor de a închega o judecată oarecare, se înţelege de la sine că e uşor de a fi critic.

Nimeni însă nu se gîndeşte că părerile pot fi mai întemeiate sau nu ; că ele izvorăsc dintr-un gust artistic mai mare sau mai mic şi dintr-o cultură mai bogată sau mai săracă. în adevăr, şi Perrichon avea părerile sale asupra munţilor Alpi ; n-a fost însă un cuvînt ca să şi le scrie într-un volum. Aceasta a înţeles-o şi dînsul.

Se mai uită, de asemenea, şi partea de artă ce intră în critică. Nu e de ajuns să ai o părere, chiar bună. Trebuie să ştii s-o înfăţişezi sub lumina de veşnicie. în cuvîntul tău trebuie să se simtă ceva din fiorul artei.

Kakochymos însă nu înţele^ge aceasta. în poezie siiu în nuvelă el o pricepe : de aceea le-a părăsit după cele dintîi încercări. Lipsa ritmului sufletesc şi a simţului artistic era prea făţişă. în critică, i se pare că nu este aşa. Iată deci pentru ce se aruncă cu atîta încredere şi îndrăzneală în acest *stadion* al nemuririi.

Cînd însă se vede alături de ceilalţi luptători, are o clipă de reculegere. în jurul lui se încordează atîţia muşchi frumoşi şi puternici, gata de luptă. Se uită puţin şi la mîinele lui. La lumina mai crudă ca oricînd a soarelui, se ivesc două braţe subţiri şi goale de carne. Un sen-

timeiit de ruşine îl cuprinde. însă de pe treptele de marmoră ale stadionului mii de ochi îl privesc. Toată patima lui de om care voieşte să însemne ceva i se ridică atunci în obraz. Privirea i se turbură ; vede roş înainte. Şi Kakochymos începe lupta.

Lupta lui Kakochymos ia cele mai adese două înfăţişări. Cea dintîi formă e cea a linguşirii. Prin felurite mişcări feline, el se apropie de atleţii cunoscuţi. Le ţine \asul, din untdelemnul căruia ei se freacă pe trupul lor frumos. Alteori le ţine *strigilul;* aleargă după un sandal căzut, pe care îl duce apoi triumfător ; cînd luptătorul e ostenit, Kakochymos îi face vînt ori îl şterge de sudoare.

în literatură, Kakochymos îşi alege un poet reputat. Gustul lui se Îndreaptă, de pildă, către Euphonios. înaintea lui nu vede decît pe Euphonios. Şi dacă s-ar pune să scrie despre dînsul un studiu limpede şi entuziast, n-ar avea desigur nimeni ceva de zis. El însă se mărgineşte Ia lucrurile mărunte, pe care le poate prinde. Cu neobosire, Kakochymos publică studii despre „pipa lui Euphonios'', despre ce a zis Euphonios după o digestie rea, despre portretele lui Euphonios. în pictură Kakochymos îşi alege pe Kallichroma, căruia îi păzeşte tablourile cînd le expune şi îi zdrobeşte culorile pe talerele de lut cînd maestrul lucrează.

Ajunge astfel un timp că nu se poate vorbi de Euphonios sau de Kallichroma fără a se aminti şi de Kakochymos. Pe aceste căi cotite izbuteşte aşadar şi dînsul să smulgă una din frunzele din cununa de laur ce împodobeşte fruntea marelui poet sau pictor.

Desigur că a cuceri nemurirea cu astfel de sprijin nu e lucrul cel mai frumos. Dar nu e nici cel mai urît, înti'ucît nu e dăunător cuiva. Latriile cele mai fanatice se pot încă îngădui, cită vreme nu-s primejdioase pentru nimeni.

Nu tot atît de vătămător e şi al doilea fel de a face critică al lui Kakochymos. împotriva lui trebuie să ne ridicăm.

Nu e prilej literar în care Kakochymos să nu-şi spună cuvîntul cu zgomot, cînd pentru aceasta nu se cere nici pricepere, nici talent. O poezie sau un studiu critic

ele oarecare noutate găsesc un apărător sau un hulitor aspru în Kakochymos. El nu le priveşte însă sub raportul estetic, ceea ce ar fi de înţeles, ci pentru a face ceva zgomot, învîrtindu-se numai în jurul momentelor din afară ale operei de artă. Poetul sau criticul rămîn astfel alături de discuţie. Cel ce-i întreţine focul este Kakochymos. El trebuie să aibă mulţumirea muştei ce se întoarce do la arat pe spinarea boului. Kakochymos e atît de convins şi de înfierbîntat, încît nu m-aş mira sâ-l văd bătîndu-se în duel pentru o poezie a lui Euphonios !... Pentru ca această latrie să fie însă cumpănită şi de o parte negativă, el îşi alege scriitorii ispăşitori. Asupra lor se aruncă, ca întotdeauna, cu mijloace exterioare. El nu-i loveşte în miezul creaţiilor. Pentru aceasta s-ar cere altă pricepere.

Felul unei astfel de critici stă în a lua cîteva fraze clin vreun articol sau poezie, spre a le însoţi apoi de lămuririle necuviincioase şi nepricepute de care e în stare o minte îngustă şi un suflet plebeian. Necuviinţa lui nu se potoleşte nici dinaintea sexului.

Cînd se aruncă asupra unei cărţi întregi, Kakochymos procedează prin alăturare de fraze răzleţite, din care i se pare c-ar putea scoate o contrazicere. Fineţele şi nuanţele de idei nu sunt pentru mintea lui. De aceea Kakochymos e duşmanul lor înverşunat.

Din lucruri pe care nu le pricepe, el scoate încheieri primejdioase, care n-au nici farmecul insinuaţiei subţiri, lata o pildă :

Un scriitor oarecare, vorbind despre opera lui Lucreiiu *De rerum natura,* după ce arată că e greoaie, din pricina subiectului ei ştiinţific, adaugă : „şi ar fi fost mai gicoaie dacă ar fi încăput pe mîni mai puţin dibace".

Kakochymos (unul dintre ei) se grăbeşte să scrie[1] : „D-l X. vorbeşte întotdeauna cu o *dezgustătoare laudă de sine ;* astfel, amintind că opera lui Lucreţiu De *rerum natura* este greoaie, adaugă : «şi ar fi fost mai greoaie -dacă ar fi încăput în mîini mai puţin dibace» — adecă .decît mîinile d-sale" .'

1 D. M. Simionescu-Rîmniceanu, în *Luceafărul* pe 1906.

Kakochymos n-a înțeles eă era vorba de mîna dibace a lui Lucrețiu, care a ştiut să dea ceva poezie unei materii aride. Cu o astfel de neînțelegere şi pripire, el trage încheieri ce sunt mai mult de ordin privat decît de ordin literar. In acest chip orice se poate dovedi. Zenon din Eieia dovedise că săgeata ce zboară stă pe loc. El va fi avut însă poate şi mai multă logică în argumentarea lui.

*

O astfel de „critică" nu e de îngăduit. Ea e o vorbărie neinteligentă şi vătămătoare, ce izvorăşte din dorința deşartă de a face zgomot. Căci de la un timp se ajunge a se vorbi de Kakochymos ca de un om cu rost literar. Nimeni nu bagă de seamă că n-a spus niciodată nimic pe propria lui răspundere, încurcînd cel mult cîteva fraze ale altuia, cu un rictus dinaintea căruia nu poţi sta decît nedumerit. Atît sunt de mari îndurările la care suntem supuşi pe acest ogor neîngrădit al literaturii !

O astfel de literatură nu e cea adevărată. Ea nu e scrisă cu mîna dreaptă. Şi ar fi de dorit să avem cîți mai puţini scriitori ce scriu cu mîna stîngă. Căci în clipele de față ei sunt mai mulţi. Pentru a-i descoperi nu e greu. Cred că sunt pe buzele multora. Oricum, a-i afla e o problemă mai uşoară decît de a afla, de pildă, vîrsta unui căpitan de corabie, înmulțind lungimea corăbiei cu înălțimea catargurilor...

CARAGIALE

I

In jurul unei mese, Glykyon, Amphitryon şi Picrophonios stau de vorbă. Pe masă, un mic ceainic începe să {iarbă. O clipă de tăcere. Toți ascultă ațintiți. Apoi Amphitryon varsă ceaiul galben în pahare.

Amphitryon Mi-am îngăduit să vă pun deopotrivă, fără a putea face tot aşa şi cu zahărul, deoarece nu simțim cu toții la un fel ceea ce e dulce. Măsura simțirii noastre stă în vîrful limbii. Ajunge ca firicelul de nerv să fie mai subțire sau mai creț spre a ni se schimba gustul. *(Zhnbind, întinde zahărul.)* O, Picrophonios, nu-l disprețul.

Picrophonios N-am obiceiul să dispreţuiesc ceea ce e dulce, Amphitryon. Dar n-am înțeles niciodată goana după dînsul, căci şi amarul e bun cîteodată. O privelişte frumoasă, scăldată într-o lumină potopitoare, pierde din farmecul ei. li trebuie şi umbre. Tot aşa, să presupunem că ţi s-ar da într-o zi numai lucruri dulci...

Glykyon *(tăind)* E o măsură în toate, Picrophonios. *(tşi ia paharul şi se întinde pe canapea. Privind la ceaiul limpede.)* Cît de frumos se ridică aceste beşicuțe gălăgioase de apă, spre a se risipi apoi ! In acest pahar mă văd

pe mine însumi. In adîncul sufletului meu, ca şi în fundul acestui pahar, se plăsmuiesc idei frumoase de opere minunate. Toate năzuiesc spre lumină. Se ridică încet, încet ; le simt ca pe nişte lucruri ce trăiesc din viaţa mea. Cînd ajung însă pe vîrful buzelor, se risipesc în atingere cu aerul. Nici una nu izbuteşte să prindă trup şi trăinicie.

Amphitryon Nu te întrista, Glykyon. Fiecare dintre noi e nemulţumit de ceea ce face, pentru că se uită prea bine în adîncul sufletului său. Ştie ce e acolo ; cunoaşte comorile lui. Şi, cînd vede firicelele de aur, pe care abia le poate scoate dintr-o comoară atît de mare. simte o dureroasă deznădejde. Noi însă, privind de pe delături, ne mulţumim şi cu atît. Noi nu vedem comoara, nici munca, ci vedem numai firicelele cum sclipesc frumos la lumina soarelui.

Picrophonios Te îndepărtezi prea mult, Amphitryon. Moliere a spus odată că în vinul amestecat cu pine este o minunată tărie, ce te sileşte să vorbeşti. Se pare că şi ceaiul are această putere. El vă dă aripi, cu care zburaţi prea departe. Nu uitaţi că trebuie să discutăm despre un lucru hotărît. O bună discuţie însă e ca nlutirea pe mare la cei vechi. Corăbierii trebuiau să vadă întotdeauna ţărmul ; 'ei nu se aruncau deci în largul primejdios al mărei glauce. Nu se cade aşadar să ne depărtăm nici noi de linia uscatului. Ţărmul pe lîngă care trebuie să plutim e tras de *Momentele* lui Caragiale. Şi fiindcă cineva trebuie să înceapă, scumpul nostru Glykyon are cuvîntul.

Amphitryon A-l auzi e o plăcere şi pentru mine.

Glykyon Iţi mulţumesc pentru cinste, o Picrophonios. Nu ştiu însă dacă voi fi la înălţimea ei. începutul e totdeauna greu. Lucrurile literare îndeosebi n-au un început hotărît. Poţi obîrşi de unde voieşti. Şi tocmai această libertate te zădărniceşte mai mult, căci eşti nevoit să hotărăşti o măsură de judecată şi de valori în lucruri ce n-o au.

E tot atît de firesc totuşi, pe cît e de puţin nou, de a începe spunînd : Caragiale e un mare scriitor satiric. însemnătatea lui e în observaţia nemiloasă a împrejurărilor sociale.

în grădina Luxemburgului se află o mică statuă de bronz ce mi-a ispitit privirea. Ea se numeşte *Vînzătorul ele măşti.* Un tînăr vinde măşti. Privindu-le din faţă, ele sunt chipuri cunoscute de oameni însemnaţi. Dar chiar dacă nu i-ai cunoaşte, vezi oricum figuri pline şi rotunde, cu zîmbetul plutind pe buze şi cu inspiraţia pe frunte. Platele unora sunt înconjurate cu frunze de laur. Fă însă cîţiva paşi îndărăt, şi în locul obrazului plin vei vedea foaia de bronz cu ridicaturi şi scoborîri neregulate ; în locui nasului frumos, vei vedea o gaură fără nici un desen.

Eroii lui Caragiale sunt tocmai ca aceste măşti. Pe din faţă e o arătare înşelătoare, dar pe din dos, în locul liniilor frumoase si pline, se zăresc golurile ce răspund acestor forme rotunde. O altă icoană. Ia de pildă o tapiserie. Pe de o parte, desenuri colorate se desfăşoară cu bogăţie, arătînd o caravană de beduini ce străbat pustiul pe cămile. întoarce-o, însă. Unde sunt arabii ? Unde sunt cămilele ? Unde e frumuseţea aceea înşelătoare a desenului ? în locul lor vei vedea numai nişte fire încîicite. Şi totuşi, dacă priveşti bine, desenul ţi se arată în linii mari. Amănuntele lui însă s-au pierdut. Sărmanele cămile ce urîte sunt ! Bieţii arabi ce neisprăviţi sunt în burnuzurile lor !

Ei bine, Caragiale ştie întoarce tapiseria societăţii noastre- şi pe dos.

Picrophonios Glykyon, ceea ce aduci ca o laudă îmi pare mai mult o învinuire. Căci dacă poţi privi tapiseria pe din faţă, pentru ce te-ai pune s-o priveşti şi pe din dos ? O întindem noi astfel pe perete ? Nu. Pentru ce ? Pentru că e urîtă. S-o lăsăm deci cum e mai frumoasă. Să admirăm arabii şi cămilele. Să admirăm palmierul din depărtare, ce-şi întinde umbra lui dorită. Să ne scăldăm privirea Ia aceste frumuseţi. A ne plăcea urîtul e o pervertire sufletească, sau cel puţin o boală care ar trebui să dea de îngrijit...

Amphitryon *(întrerupind)* si care l-a făcut pe Caragiale să scrie cîteva mici capodopere. Tot aşa unele scoici atinse de o anumită boală secretează perle. Fericită boală !

Glykyon Nu te lăsa înşelat de cuvinte, Picrophonios. Negreşit că un scriitor poate fi ademenit şi de- arătările frumoase ale societăţii noastre, tot aşa precum unii pictori nu văd decît madone îneîntătoare şi îngeri cu părul buclat şi cu obraji rotunzi. E şi aceasta o înfăţişare a lumii ce are dreptul la reprezentare artistică. Dar, după cum ţi-am spus, tapiseria pe lîngă faţă mai are şi dos, aşa că e un semn de pătrundere şi de agerime dacă le poţi vedea pe amîndouă. Şi tocmai în această stă talentul lui Caragiale. Arta lui este o artă cam dezamăgită, cu toată veselia ei dinafară. Ea se loveşte de realităţi, arătîndu-ne că arabii şi cămilele de pe pînză sunt un amestec de fire încîlcite. Şi din acest contrast, între ceea ce pare şi ceea ce e, izvorăşte nota satirică, rece şi dureroasă, atît de caracteristică iui Caragiale.

Amphitryon Sunt cu totul de părerea ta, Glykyon. Voi adăuga numai că satira lui Caragiale se îndreaptă cu deosebire asupra burghezimii. Îmi vei îngădui şi mie o icoană.

Ieşind noaptea de la teatru, întîlneşti un domn gras mergînd alături de soţia sa. Mersul lui e impunător ; ţinuta e cuviincioasă şi mişcările demne. Bărbia răsfrîntă e ascunsă de gulerul strîns. Pe cap străluceşte pălăria înaltă.

Şi după ce l-ai privit bine, lasă-l să se îndrepte spre casa lui. Aşteaptă un ceas, două, şi apoi bate cu putere la uşa camerei de culcare. Vei vedea deodată ivindu-se, cu un sfeşnic în mînă, un colos, pe care nu-l mai recunoşti. Un chip de om desfigurat, cu cărnurile răsfrînte. în gură, nici un dinte : dantura e pe masă. Capul e pleşuv : peruca e pe scaun. Te uiţi la dînsul speriat. Nici n-ai crede că e domnul de adineaori.

Astfel se ivesc micii burghezi în opera lui Caragiale : în cămaşă de noapte, cu sfeşnicul în mînă, fără dantură şi fără perucă.

Glykyon Nu numai burghezimea, Amphitryon. Eu cred că toată societatea noastră mijlocie, cu spoială de cultură, ni se arată în cămaşa de noapte a ignoranţei. Darul lui Caragiale e de a te face să pipăi realităţile. Vezi de pildă, un ziar bine informat. Pare un ziar apusean,

care face jertfe pentru a avea un reporter ce iscodeşte toate. Ei bine, te înşeli ! Caragiale ţi-l arată pe Caracudi hoinărind pe Calea Victoriei, privind prin vitrine şi apoi plăsmuindu-şi notiţele mincinoase sub cerul liber, în grădina Cişmegiului. Vezi un tînăr în preajma Sfîntului Dumitru. Trebuie să se mute, şi n-are nici un ban în buzunar, cu toate că c stăpînit de cea mai desăvîrşită linişte sufletească. Nevoile materiale nu-l ating. Stai şi-l admiri, gîndindu-te la Seneca sau la stoicii cei vechi. Dar te înşeli. Seninătatea tînărului se lămureşte prin „micile economii" ale nevestei. Şi ce complicitate ruşinoasă se ascunde sub acest cuvînt !

Talentul lui Caragiale stă, aşadar, în a întoarce tapiseria societăţii de azi. Stînd dinaintea ei şi treeînd-o sub privirea noastră, el ne spune : domnilor, iată un judecător de instrucţie ce pare zelos şi ingenios ; vă înşelaţi, e numai un farsor şi un iubitor de reclamă ; iată un examinator ce ar părea că nu ţine seama de protecţii : vă înşelaţi, căci în biletul lui de recomandaţie, în loc să citească Ghiţă Niţescu, a citit Niţă Ghiţescu. Nepărtinirea iui era numai o greşeală, pe care o îndreaptă pe dată ; iată un tînăr care cu duhul blîndeţei spune prietenului său vorbele rele ce s-ar fi răspîndit asupra lui. Aţi crede că e un binevoitor : vă înşelaţi, deoarece tînărul însuşi născoceşte acele infamii, răspîndindu-le apoi printre cunoscuţi...

Şi Caragiale merge mai departe, dezvălind multe obraze. El e purtătorul de măşti din grădina Luxemburgului. Braţele lui sunt pline de măştile smulse de pe obrazul d-lui Ionescu sau Popescu, de pe obrazul ziaristului român, al studentului român, al micului funcţionar român, ce e totdeauna elegant, deşi are numai o sută de lei pe lună, al „damei" române...

Picrophonios O, Glykyon, văd că admiraţia ta *v* fără margine. Nu crezi totuşi ca şi mine că acest scriitor stăruieşte prea mult asupra unor lucruri ce n-au decît o însemnătate restrînsă ? Prea se risipeşte în lucruri mici ! Nu e oare în lumea aceasta o poezie mai largă şi mai înaltă, ce ar putea încălzi talentul lui ? Eu cred că da.

De aceea nu mă mişcă îndeajuns toate aceste nimicuri în jurul cărora se învîrteşte. Ele sunt ca nişte flori de cîmp nemirositoare.

Amphitryon O, Picrophonios, îmi vei da voie să te întrerup cu o parabolă. Un călător mergea odată pe o cîmpie. Iată că întîlni o floare sălbatică şi urîtă. O smulse din întîmplare, punînd-o la nas. Floarea răspîndea o mireasmă plăcută. Călătorul mirat o întrebă :

— De unde ai tu mireasma aceasta ? Nu e a ta.

Floarea răspunse :

— în adevăr, nu e a mea. Eu nu sunt decît o smerită, floare de cîmp. Alături însă de mine era un trandafir, care, îndoindu-se asupra mea şi atingîndu-mă, mi-a dat din mireasma lui.

Tot aşa şi cu subiectele lui Caragiale. Ele sunt florile sălbatice de cîmp. Dar Caragiale e trandafirul : a fost de ajuns să se plece asupra lor, spre a le îmbălsăma.

Glykyon îmi vei da şi mie voie, Picrophonios, să povestesc o întîmplare. Un tînăr începător veni odată la Alexandru Dumas, spre a-i citi o piesă. El ceru mai întîi iertare pentru lipsa de noutate şi de însemnătate a subiectului său. Apoi începu :

— Un băiat iubea odată o fată...

Tînărul se opri, privind cu sfiiciune pe Dumas, ca şi cum ar fi voit să-i mai ceară o dată iertare pentru sărăcia subiectului. Dar Dumas îl întrerupse, strigînd :

— Frumos subiect, domnule ! Minunat ! Dar cere şi mult talent.

Aşa-s şi subiectele lui Caragiale : cu cît sunt mai simple şi mai obişnuite, cu atîta cer mai mult talent. însă pe acesta Caragiale îl are cu prisosinţă.

Picrophonios Iată, desigur, o anecdotă frumoasă. Anecdotele însă ne plac de multe ori, dar nu ne conving întotdeauna. Trecînd acum la un alt şir de idei, voi urma şi eu aceeaşi cale, povestind o întîmplare adevărată.

Odată, Caragiale îşi făcea vilegiatura la o mănăstire din nordul Moldovei. El îşi petrecea tot timpul în curtea mănăstirii, munţii cu frumuseţele lor neispitindu-l. într-o zi senină, după masă, un tînăr poet îl pofti la o primblare

în pădure. Caragiale nu primi. Şi pe cînd tînărul începea să-i spună, spre a-l îndupleca : „Cum, maestre, nu iubeşti munţii ? Natura nu te inspiră ?" — Caragiale se trase cîţiva paşi îndărăt, măsurîndu-l cu privirea :

— Ce natură, mă ? ce natură ? Natura e în capul meu. Tu n-ai decît să te duci ; dar dacă ai merge de o mie de ori în pădure, tot n-ai vedea-o aşa cum e aşternută aici !

Şi cu degetul, Caragiale trase o brazdă peste frunte.

Eu cred însă că se înşela. Caragiale n-a văzut niciodată natura. în scrierile lui nu e o singură pagină descriptivă. Oricît vei căuta, nu vei găsi un rînd care să te facă să tresari dinaintea frumuseţii firii. El n-a simţit niciodată taina codrilor, farmecul nopţilor cu lună, sau poezia pîrîului ce şopoteşte pe prund. Aceasta e o mare lipsă. Cea mai armonioasă dintre coarde îi lipseşte.

Amphitryon O, Picrophonios, spui poate un adevăr, dar săvîrşeşti o nedreptate. Un scriitor nu se judecă niciodată prin ceea ce n-are, ci prin ceea ce are. Numai însuşirile se cade să ne oprească ; lipsurile, nu. Desăvîrşirea trebuie atinsă în adîncime, şi nu în întindere. Pe aceasta o are Caragiale, care e un scriitor social, de o mare putere artistică şi, în aceste margini, îi poţi cere orice. Ceea ce-l ispiteşte pe dînsul e înfăţişarea morală a societăţii, în toate micimile şi contrazicerile ei, pe care le însemnă cu o siguranţă şi cu o răceală uimitoare.

Caragiale e un auditiv ; el îşi aude eroii lui mai mult decît îi vede. De aici şi minunatul lui dialog. Pentru ce i-ai cere, aşadar, să fie un vizual şi un sentimental, cum e, de pildă, Sadoveanu ? Fiecare cu însuşirile lui. Căci adeseori aceste însuşiri se înlătură unele pe altele. Dacă ar fi fost un sentimental, n-ar fi un satiric. Şi, după părerea mea, a prinde raporturi morale între real şi aparenţă e mult mai greu decît de-a prinde priveliştea ce se desfăşoară de pildă acum, pe fereastră...

Noaptea s-a lăsat — o noapte senină şi înstelată. Un plop lîngă geam pare ea un deget, arătînd luna plină. Cei trei prieteni se sprijină de marginea ferestrei privind...

II

Picrophonios, Agathon şi Glykyon se preumblă pe aleea de platani.

P i c r o p h o n i o s Recunosc bucuros, prietenii mei, frumuseţea şi însemnătatea operii lui Caragiale... Cuvintele voastre mi-au deschis un cîmp nou de cugetare, pe care îl voi străbate pe îndelete, în clipele mele de linişte, deoarece ideile, oricît de bune ar fi, nu se pot lua pe de-a întregul de la alţii. Ele trebuiesc din nou gîndite pentru a fi mistuite. Altminteri, stau la o parte ca nişte corpuri străine.

De data aceasta mă voi opri totuşi asupra unui singur lucru : asupra comediilor lui Caragiale în faţa urmaşilor tîrzii.

Astă-vară, trecînd printr-un liniştit oraş de munte, paşii mă duseră într-o uliţă depărtată, largă şi curată. Pe de lături, grădini bogate, cu case mici şi drăguţe. Una din ele stătea pitită sub un vestmînt de iederă şi de glicină ; pe deasupra, zarzării îşi atîrnau ramurile grele de fructe ; lîngă dînsa, albinele roiau în jurul stupilor. Pe prispa de lut a casei, un bătrîn, alb peste tot, privea cu mulţumire grădina şi albinele, ca şi cum ar fi voit să le spună : „Gingaşe albine, zburaţi... Fiţi însă cu luare-aminte : cingătoarea vă strînge ; să nu vă frîngă mijlocul !"

Fermecat de această privelişte idilică, mă apropiai :

-— Cum te numeşti, bătrîne ? zisei eu. Nu eşti tu cumva Aristeu, în mijlocul albinelor sale, sau moşneagul din Tarent ce medita sub zidurile cetăţii la gloria trecutului : „Hanc vitam, veteres" ?

— Nu sunt nici Aristeu, nici moşneagul din Tarent, ci mă numesc Ghiţă Pristanda.

Mă dădui un pas îndărăt, privindu-1 : cine ar fi putut bănui sub trăsăturile acestui bătrîn înţelept pe nemuritorul poliţai ? Mi se părea că am dinainte o moaşte preţioasă a unor timpuri înmormîntate demult.

— Ghiţă Pristanda, strigai eu, binecuvîntat fii pentru că-mi răsărişi în cale ! Ghiţă Pristanda, tu, icoană de credinţă către cei mai mari, bun părinte de familie, vrednic cetăţean, slujbaş plin de sîrguinţă şi de ascultare către orice guvern, pentru că orice guvern e „tatăl nostru, al tuturor", cum de-ai ajuns să te mulţumeşti cu această grădiniţă şi cu aceste albine, tu, care odinioară învîrteai rosturile unui oraş întreg prin iscusinţa nesfîrşită a minţii taie ? Pe lîngă atîtea virtuţi, cum de-ai cîştigat şi pe aceea de a te mulţumi cu puţin, ca înţelepţii cei vechi ?

Pristanda mă privi cu întristare, apoi răspunse :

— Timpurile s-au schimbat şi grele vremuri am ajuns ! Toate merg spre ruină în ţara asta ; slujbaşilor nu li se mai cere astăzi decît carte, ca şi cum te-ar învăţa să te urci pe zaplazul caselor pentru a urmări planurile lui conu Nae Caţavencu... Oameni subţiri, domnule, dar buni de nimic ; nu ştiu asculta, nici împlini porunca, nu ştiu sluji onoratul guvern, ce le dă pîinea de toate zilele ; domnişori ieşiţi proaspăt de la şcoală, neîndurători la ploaie şi la vînt pentru datorie. Ei, unde e vremea răposatului conu Zaharia şi a coanei Zoiţica, cînd toate mergeau strună ! S-a dus disciplina. Opoziţia izbuteşte acum la alegeri. în timpul meu nu s-ar fi putut întîmpla o astfel de ruşine : neică Ghiţă i-ar fi umflat pe toţi cei ce se răzvrătesc împotriva guvernului.

De aceea, cînd am văzut că neamul merge la o pieire sigură, rni-am regulat drepturile la pensie, spre a-mi căuta numai de zarzări şi de albine.

Astfel cuvînta Pristanda, şi, depărtîndu-mă de dînsul, căzui pe gînduri. în vorbele lui e un mare adevăr : timpurile s-au schimbat, alungind multe din obiceiurile noastre, în treizeci de ani am ajuns aproape de nerecunoscut. Poliţia nu mai e ceea ce era odinioară. Un Ghiţă Printanda nu mai e cu putinţă, cum nu mai e cu putinţă un Caţavencu sau un Ipingescu. Cultura pătrunde tot mai adînc şi înlătură rutina din organele noastre politice şi administrative. Unele figuri chiar, ca Rică Venturiano sau ca Agamiţă Dandanache, nici nu cred să fi fost vreodată.

G l y k y o n Te înşeli, Picrophonios. Trebuie să ştii că, pentru a ajunge ţinta, e nevoie să treci uneori dincolo de dînsa. Pe lîngă aceasta, natura, după cum spunea cu

dreptate Elisabeth Browning, e adesea supranaturală. Ea nu pare întotdeauna adevărată. Cu atît mai mult, arta are menirea de a închega într-o singură figură elemente ce în natură sunt risipite în mai multe. Adevăratele creaţiuni artistice au, aşadar, un adînc înţeles simbolic : şi aproape toţi eroii lui Caragiale, după cum a observat-o atît de bine d. Dragomirescu, sunt simbolici.

Picrophonios Primesc această interpretare simbolică, dar stăruiesc mai departe în observaţia mea. Eroii lui Caragiale sunt reprezentativi, dar numai pentru o epocă mărginită ; ei sunt tipici. în închegarea lor intră ceva şi din sufletul omenesc din toate vremile, dar intră totodată şi prea multe lucruri legate de nişte împrejurări restrînse, ce tind să dispară cu desăvîrşire. Primenirea aceasta repede a moravurilor noastre surpă mereu însemnătatea comediilor lui Caragiale. Limba chiar în care sunt scrise e închegarea unei limbi desfigurate, dintr-un moment dat şi în anumite pături sociale. Peste mai multe veacuri, ea va fi aproape de neînţeles...

Agathon Nu întinde presupunerile tale, Picrophonios, peste veacuri. Timpul e ca zeul Saturn : el îşi mănîncă copiii, şi uneori pe cei mai buni dintre ei. Se poate deci întîmpla să secere comediile lui Caragiale şi să cruţe romanele d-lui Pop. Din mai bine de o sută de tragedii ale lui Sofocle, nu ni s-au păstrat decît şapte ; în literatura latină erau scriitori pe care contemporanii îi puneau alături de Virgil sau de Horaţiu şi din care nu ne-a rămas nici un rînd. Ce avem din Varius sau din Asinius Pollio ? Ei nu sunt pentru noi decît nişte nume. Cu toate acestea, apoftegmele lui Publilius Syrius s-au păstrat ! întîmplarea e oarbă, ea mistuie adese lucrări de merit şi lasă neatinse scrieri nevrednice de posteritate...

Picrophonios Mă restrîng bucuros la un timp mai scurt, o, Agathon. în cincizeci de ani nu va rămînea nici cea mai mică urmă din atmosfera morală a comediilor lui Caragiale ; amintirea republicii din Ploieşti sau a gărzii civice se va fi risipit de mult. într-o sută de ani, fiecare rînd din *Scrisoarea pierdută* va trebui însoţit de o pagină de lămuriri. Ceea ce noi simţim de-a dreptul şi ne farmecă va părea urmaşilor noştri ca o privelişte de

iarnă văzută printr-un geam aburit. Şi cu cît timpul va trece mai mult, cu atît şi geamul va fi mai acoperit, iar vederea va fi mai împiedicată.

Glykyon Ceea ce spui tu, Picrophonios, nu priveşte numai pe Caragiale, ci priveşte într-o oarecare măsură întreaga comedie de moravuri. Acest gen literar e cel mai mărginit în spaţiu şi în timp. Rădăcinile lui se înfig adînc în sînul societăţii, într-o clipită fugară. Să nu crezi totuşi că în orice „moment social" nu se cuprinde şi un adînc adevăr omenesc, tot aşa după cum într-o picătură din apa mării se cuprinde întreg oceanul. Cunoscînd o singură frunză, cunoaştem toate frunzele în ceea ce au ele mai temeinic ; cunoscînd un om, în afară de particularităţile lui, vom cunoaşte şi trăsăturile obşteşti ale speţei umane. Aceasta nu trebuie s-o uiţi. Comediile lui Caragiale vor ave-a deci întotdeauna o mare valoare omenească.

Negreşit însă că nu vor fi gustate cum le gustăm noi acum. O operă de artă fiind expresia unei stări de simţire obştească, nu e mai bine înţeleasă decît în vremea în care a fost scrisă. Fermecîndu-ne cu atît mai mult cu cît ne oglindim mai bine într-însa, literatura contemporană e aceea pe care o înţelegem prin toate fibrele simţirii noastre. E o făţărnicie deci de a iubi mai mult pe Horaţiu decît pe Eminescu, sau pe Plaut decît pe Caragiale. Pe aceia îi putem admira, pe aceştia însă îi iubim. Poetul Marţial o spusese de altminteri destul de bine :

lila tamen lăudat omnes, mirantur omnes.
— Confiteor, laudant illa, sed ista legunt.

E firesc, aşadar, ca în două sute de ani Caragiale, ca şi Eminescu, să nu mai răspundă în totul sensibilităţii de atunci. Plăcerea vie pe care o simţim acum se va micşora, iar înţelegerea se va îngreuia. Nu uita însă că după două mii de ani citim încă cu bucurie pe Aristofan, care nu e mai puţin „local" decît Caragiale.

Pe lîngă aceasta, ceea ce comediile de moravuri pierd din farmec, în scurgerea timpului, cîştigă în însemnătate documentară. Şi în această privinţă, cînd va veni să închege înfăţişarea atmosferii morale de acum douăzeci

de ani, va pune cel mai mare temei pe comediile lui Caragiale, în care s-a întipărit fizionomia unei epoci, tot aşa după cum în unele stînci se statorniceşte pentru'totdeauna urma unor ramuri căzute peste 'dînsele...

KA

(FANTEZIE ASUPRA ARTEI ŞI CRITICEI)

Cine nu cunoaşte plăcerea de a merge prin apa rece a toamnei înaintate, în nădejdea focului vesel ce ne aşteaptă în cămin ? Picăturile cad grele şi îngheţate peste obraz. Nu te gîndeşti însă la dînsele. Printre boabele lor, vezi ceva ce palpită roşu şi cald. O limbă de foc se întinde veselă spre tine, dezmierdîndu-te. Ea merge înaintea ta, ca acele focuri tainice, ce-şi tremură lumina lor violetă pe unele cîmpii. Ademenit de ea, mergi grăbit. Flacăra îşi grăbeşte şi dînsa pîlpîirea. Şi cînd deschizi uşa odăii tale, o vezi cum se îmbină cu focul ce palpită zbucnitor în cămin.

O astfel de flacără pîlpîia, ca un rug călăuzitor, şi dinaintea ochilor mei. Mă întreceam cu dînsa în alergare. Cînd ajunsei la uşă, mă oprii o clipă, ostenit de atîta mers grăbit. La biserica de alături sună miezul nopţii, ce se auzi limpede în tăcerea dimprejur. Inima îmi bătu de asemenea de douăsprezece ori, scurt, dar puternic.

Intrai. O căldură potolită mă învălui. In cămin focul îşi răspîndea rumeneala sa în valuri. Un fotoliu era tras aproape de dînsul. Mă oprii : o umbră stătea în fotoliu, privind în flăcări, ca şi cum ar fi voit să pătrundă rostul lor adînc. Ai fi zis o cărturărească citind în cărţile desfăcute dinainte...

Intr-o clipă amintirile copilăriei mă coprinseră. Una din istorisirile cele mai obişnuite ale bunicii mele era ivirea neaşteptată, la gura focului, a unui bătrîn sau a unei bătrîne, ce stau liniştiţi, fără a ridica ochii la cel

ce deschidea uşa. Şi mă gîndeam totdeauna cu spaimă că o astfel de vedenie mi-ar putea ieşi şi mie dinainte. Nu puteam intra într-o cameră pe întuneric, fără ca inima să nu-mi bată. In mişcarea clipei, mi se părea chiar că din frămîntarea flăcărilor iese un chip omenesc, că mă priveşte tainic şi cuminte, cu zîmbetul pe buze.

Mă gîndeam şi acum că e poate un joc al luminii zbuciumate în întunerec. Făcui cîţiva paşi mai aproape. Umbra nu se risipi. Ea stătea nemişcată. Voii să zic ceva, clar glasul mi se curmă. Rămăsei astfel fără cuvînt în mijlocul odăiei.

Iată însă că omul de umbră să mişcă puţin. Deschise ochii mari şi mă privi. Ai fi zis că e un nor străveziu. Pe buzele lui înflori un zîmbet prietenos.

Eu mă dădui un pas îndărăt. Dar mişcarea liniştită şi zîmbetul lui îngăduitor îmi dădură încredere. Făcui o sforţare şi zisei :

— Fiinţă vie, spirit sau umbră, din hotarele cărei lumi ai alunecat în încăperea îngustă a acestei camere ? Cine eşti tu ? Trebuie să te privesc ca pe un prieten, ori ca pe o vedenie răufăcătoare, ce s-a strecurat în sălaşul meu, odată cu bătaia miezului nopţii, cînd umbrele primejdioase se ridică din adîncurile subpămînteşti, cum se ridică aburii de pe ape ?

— Nu. Fii liniştit. Nu sunt duşmanul tău. O, nu ! în această lume, în care te zbaţi, înconjurat de inimi ce-ţi zîmbesc, dar care nu te iubesc, eu sunt cel ce am mai multă dragoste pentru tine. Cuvîntul meu poate părea uneori aspru şi neîndurător. în adîncul lui, el e totuşi plin de îndurare şi de căldură binefăcătoare.

— Umbră pribeagă, cine eşti tu atunci, de spui că ţi-am auzit adese cuvîntul prietenesc ? Eşti tu spiritul unui prieten mort, ce rătăceşti trist prin aceste ţinuturi ? Eşti tu ceva ce e sau ceva ce *nu e ?*

Umbra zîmbi :

— Deoarece tu *eşti, sunt* şi eu.

Atunci îi răspunsei :

— Umbră tainică, pentru ce te joci cu sufletul meu speriat ? Spune-mi cuvîntul adevărului.

Cîteva clipe de tăcere trecură. Şi deşi mă uitasem necontenit la umbră, ea îşi schimbase forma, fără să prind de veste. Se întîmplase, cum se întîmplă cu un nour, pe care îl priveşti neclintit :

...On le voit different, sans l'avoir vu changer... Umbra părea acum un tînăr. Din subţietatea trăsăturilor, puteai vedea că nu era o fiinţă, ce ar fi fost în stare să păşască la lumina zilei. Şi ceea ce era mai izbitor, trupul n-avea mîini. Tînărul înţelese mirarea mea, zîmbi şi apoi şopti :

— Eşti mirat că n-am mîini. Anaxagora a zis totuşi că omul e cel mai deştept dintre animale pentru că are mîini. Fii pe pace. Eu plutesc pe deasupra.

— Atunci, o umbră, ce-mi semeni atît, ai îndurare de a-mi dezvălui taina care te acopere.

Umbra îmi făcu un semn cu privirea să mă aşez. Trăsei un scaun, şi după ce trecu cîteva clipe de tăcere, umbra începu :

•— Sunt *Ka :* Petrece-ţi mîna peste frunte şi adu-ţi aminte de înţelepciunea egipteană... în afară de fiinţa ta care mănîncă şi merge, în tine mai e o zeitate nemuritoare. Este Ka. Cînd deasupra mormântului tău trandafirii înfloriţi îşi vor scutura frunzele, eu voi sta pe lespedea de marmoră, plîngînd învălişul trupesc pe care îl voi fi pierdut... Eu sunt zeitatea nepieritoare, ce locuiesc în tine, privindu-te cu un ochi de prietenie. Şezi. Uite focul, care ne învăluie în căldura lui mîngîitoare. Afară plouă şi e urît. Aici e cald. Şi în dulceaţa acestei clipe e bine să stăm puţin de vorbă. Viaţa aleargă prea repede şi prea amestecată cu alte nevoi, pentru a avea adese acest prilej.

Tăcu din nou.

Eu îl priveam acum cu încordare şi cu încredere. Aşteptam ca de pe buzele lui să curgă cuvinte de înţelepciune. Ka mă privi limpede, suspinînd :

— Scrii !...

— Şi pentru ce n-aş scrie, o Ka ? Nu este lucrul cel mai bun ce aş putea face pe lume ?

— Vorbeşti desigur cu mintea ta pămîntească. Nu-ţi fac de aceea nici o vină. Homunculus, după ce ieşi sprinten din retorta lui Faust, clipi mai întîi din ochi, bucuros

ele frumuseţea luminii, şi strigă apoi întinzîndu-şi braţele : *deoarece trăiesc, trebuie să şi lucrez !* Priveşte la mine... Cînd îmi place să mă întrupez, n-am niciodată mîini. Este un simbol al înţelepciunii dezlegate de orice deşertăciune. Căci pentru ce aş lucra ? îmi deschid ochii mari. Lumea îşi aruncă frumuseţile ei în ochii mei, tot aşa precum un castel îşi aruncă turnuleţele lui în oglinda întinsă a lacului... Dar tu n-ai ajuns încă la aşa înţelepciune, ce se încheie în contemplaţie. Tu ai nevoie să lucrezi, să îngrămădeşti cuvinte, unele după altele ; de aceea trebuie să te primesc aşa cum eşti.

— O Ka, simt acum că tu eşti partea cea mai bună din mine !... Cuvintele tale au răsunet în sufletul meu. Ele mi-au încolţit de atîtea ori în inimă, în clipa tainică a atîtor amurguri, care m-au pătruns în liniştea măreaţă a naturii. Dar farmecul acesta a ţinut întotdeauna puţin. Viaţa şi-a aruncat talazurile ei, răpindu-mă din nou în larg.

— Sunt mulţumit că ai simţit această nevoie a contemplaţiei desăvîrşite. Căci nu trebuie să uit că eu îţi vorbesc, ca spirit nemuritor, împăcat cu mine însumi. Tu însă, în puţinele clipe ce ai de trăit, voieşti ca prin munca mîinilor tale să cucereşti ceva din nemurirea mea. O, deşeităciune !

— închid ochii şi mărturisesc cu supunere umilită această deşertăciune. Am fost însă deprins ca s-o privesc ca pe cea mai nobilă dintre deşertăciuni. Pentru aceasta m-am lăsat în voia ei, precum un înotător se lasă în voia valurilor ce-l duc la vale.

Ka mă privi o clipă tăcut, apoi zise :

— Nu voi arunca nici o vorbă de hulă acestei nevoi de a crea, dacă în adevăr e o nevoie...

In loc însă de a-şi continua şirul început, se întrerupse, întrebîndu-mă :

— Ai simţit vreodată dezgustul lucrurilor pe care le scrii ?

— O, Ka, cînd ţi-aş spune durerile sufletului meu pînă ce văd închegată o idee în cadenţa tainică a cuvintelor ; şi cînd ai şti nemulţumirea ce mă cuprinde, după ce mi-am înfăptuit ideea care m-a zbuciumat atît !

— Acesta e un semn bun. A fi dezgustat de un lucru înseamnă a-l fi iubit mult. De ceea ce nu te interesează nu te dezguşti. O operă de artă însă nu poate izvorî decît dintr-o mare iubire. Trebuie să iubeşti ceea ce faci. Numai dintr-o astfel de pasiune poate ieşi ceva vieţuitor, în această privinţă, ca în atîtea altele, o legendă helenică e plină de lumină. Sculptorul Pigmalion îşi sapă idealul de frumuseţe în corpul unei femei de marmoră. Din focul sufletului lui, el aprinse torţa, cu care însufleţi apoi pe Galateea. Pentru dînsul statua trăia. Şi cînd cea din urmă lovitură de daltă luneca peste corpul nimfei, Pigmalion se simţi cuprins de dragoste pentru marmoră ca pentru o fiinţă vie. Şi iubirea lui fu atît de caldă şi de adîncă, încît zeiţa Venus, înduioşată, dădu marmorei suflarea vieţei. Sculptorul o luă apoi de soţie.

A crea în adevăratul înţeles al cuvîntului înseamnă a te căsători mistic cu creaţia ta, căreia îi dai tu viaţă... Şi nu e vorba de cine ştie ce creaţie trufaşă şi încăpătoare. Cine înşiră două rînduri poate fi creator, dacă îşi dă seama de taina ce se ascunde în dosul cuvintelor. Sub cuvînt e o armonie şi o cadenţă tainică, pe care artistul o măsoară cu bătaia inimii lui. Hamlet putea să strige : *cuvinte, cuvinte !...* Dar din aşezarea acestor cuvinte iese o frumuseţă, de care sufletul unui om se poate pătrunde, ca de o bucurie nespusă. în locul unei fericiri mai mari, cum e aceea a unei contemplaţii înţelegătoare de toate, poate fi şi aceasta o mulţumire, de care trebuie să se ţină seamă...

Cele cîteva rînduri însă fiind înşirate după un ideal de armonie sufletească, nu izbutesc desigur întotdeauna să atingă acest ideal. E în firea idealului de a nu fi atins. De aici acea veşnică atingere şi respingere, pe care un scriitor o simte pentru ceea ce scrie. Plăcerea de la început e urmată pe dată de durere. Una înlocuieşte pe alta.

Cînd privesc totuşi nimicurile vieţei voastre, această plăcere şi durere ce se urmăresc şi se amestecă uneori la un loc e singurul lucru ce-mi pare mai sfînt. înaintea lui mă închin şi-mi plec nemurirea mea senină, pe care n-o mişcă multe lucruri. Cînd văd pe cineva încovoiat

asupra unui rînd, cumpănind două cuvinte, rostindu-le cu voce tare, spre a le încerca frumuseţea sunetelor, mă gîndesc şi eu că în mijlocul atîtor deşertăciuni tot aceasta e mai binecuvîntată.

Eu stăteam nemişcat, privind la acest tînăr nemuritor ce-şi scutura deasupra mea cuvintele lui blînde, precum un copac înflorit îşi scutură florile deasupra călătorului care se odihneşte sub dînsul. înţelegeam însă bine că cuvintele lui trec peste mine, avînd o măsură mai mare. Căutam de aceea să prind mlădierea fiecărui sunet, spre a putea cîntări mai bine ceea ce era pentru mine şi ceea ce era pentru alţii. Ka înţelese îndată cumpănirea şi îndoiala ce-mi rodeau sufletul.

— O, spirit şovăitor, îmi zise el blînd, nu răstălmăci cuvîntul meu. Ironia este desigur una din plăcerile cele mai obişnuite ale zeilor. Nu pentru aceasta am venit însă acum, cînd umbrele negre ale nopţii ne cheamă la o pace binefăcătoare. Ai privit tu vreodată deasupra apei în amurgul soarelui ? O pînză subţire şi străvezie pluteşte deasupra ei, alintîndu-se ca suflarea unui om ce doarme liniştit. Acei aburi sunt sufletul apei. întocmai ca dînsa, plutesc şi eu deasupra ta. Eu nu sunt decît suflarea ta, nepieritoare, ce te învăluie ca un steag sub cutele lui. Cum dar ţi-ai închipui c-aş putea fi lipsit de bunăvoinţă faţă de fiinţa ta pieritoare, ce-mi dă singura pricină de a fi ? Ai deci încredere în mine. Sfaturile mele pornesc numai din dragostea ce-ţi port.

De n-aş fi zeu nemuritor, plutind deasupra tuturor zbuciumărilor omeneşti, aş voi să fiu artist. Arta e aceea care dă mai multă seninătate în viaţă. Totdeauna cînd vreau să mi-o închipui sub o icoană plastică, o văd ca pe o zeiţă, cu fruntea senină şi cu trăsăturile figurii liniştite. Ea ţine braţele întinse şi primitoare pentru acel ce vine cu gîndul curat la dînsa. Pe trup îi pluteşte un peplos larg, ce ascunde sub cutele lui atîtea taine...

Dar în această lume de amăgiri, găseşti numai ce cauţi. Totul este în ochii ce văd şi în mintea ce judecă. Shakespeare spune că dacă ai sta pe piscul muntelui Himalaia, gîndindu-te la căldura Saharei, ţi-ai arunca haina din pricina căldurii, şi de ai sta în mijlocul Saharei, gîndindu-te la Himalaia, ai tremura de frig. E în aceasta un adevăr.

Aşadar, pentru a avea pace în braţele zeiţei cu privirea senină, trebuie să fii doritor de pace şi bucuros de a găsi în ea un liman. Cine caută furtună în acest adăpost sau e necredincios e pedepsit. Zeiţa îşi dă la o parte braţele sale şi îşi încruntă privirea ei limpede. Apoi îşi încleştează mîinile, strivind pe îndrăzneţ în marmura degetelor sale.

Ka se opri puţin. Folosindu-mă de tăcere, abia putui spune :

— O, Ka, zeu căruia mă închin mai mult decît oricui altuia, aud cuvintele tale, deşi nu le înţeleg. Ca să înţelegi un lucru trebuie să-l simţi mai întîi. Plăcerile adînci, de care îmi vorbeşti tu, mi-au plutit pe dinainte ca un vis dinspre ziuă, dar nu le-am simţit niciodată. Drumul artei e mai lung şi mai greu. Eu sunt abia la începutul lui. Pe lîngă aceasta, îmi vorbeşti de pace şi de linişte senină. Pentru ce suntem făcuţi însă spre a ne cumpăni între extreme ? Cîteodată n-am în sufletul meu decît un strigăt, o năzuinţă desăvîrşită către pace. înţeleg arta ca un templu al liniştei şi al contemplaţiei. Iar alteori vîntul se naşte în sufletul meu. Furtuna se ridică. Mă simt ca un fir de praf luat de vîrtej. Plin de mişcare şi de pasiune, mă gîndesc la cei morţi, pătruns de înţelepciunea Bibliei : „Cît sunt de nenorociţi ei, pentru că se odihnesc !" Şi, dacă nu mă înşel, *critica* cere uneori o astfel de stare sufletească.

Ka tăcu o clipă, apoi începu zîmbind :

— Mă asculţi, dar nu mă înţelegi. Tot e bine. Creon, voind să se dezvinovăţească de învinuirea de a fi urzit un complot împotriva lui Oedip, începu : „O rege, îţi voi vorbi drept şi bine..." Dar Oedip, plin de mînie, îl întrerupse : „ Poţi să-mi vorbeşti bine, eu însă te voi asculta rău". A asculta bine este aşadar o virtute. Trebuie să şti a asculta. înţelegerea poate veni mai tîrziu.

Apoi, privind pe masa de lucru o mică statuetă a lui Apollo din Belvedere, Ka continuă :

— Iată zeul ocrotitor al criticii. Priveşte-l cît e de senin şi de olimpian ! Din privirea lui cunoşti că e un

simbol al luminii : al luminii ce se revarsă în pînză de aur, îmbrăcînd toate într-o haină de veselie şi de sărbătoare. Cu toate aceste, ochii lui frumoşi ştiu să arunce cîteodată şi fulgere. Apollo ştie să pedepsească pe îndrăzneţi. El a ucis pe Python ; el a ucis atîția monştri răufăcători omenirii. Faretra lui e plină de săgeți. Din arcul lui maestru, divinul arcaş ştie arunca săgeţi ce nu greşesc. El nu îndură bătaia de joc a celor sfinte. Niobidele şi niobizii au fost seceraţi fără nici o milă, dinaintea privirilor îndurerate ale mamei lor.

într-o zi Apollo fu silit la o întrecere din flaut, de către păstorul frigian, Marsias. Apollo primi. Muzele îl încununară învingător. Zeul atunci, fără nici un cuvînt, luă pe Marsias şi-1 spînzură de cel dintîi copac.

Sunt sigur însă că frumoşii lui ochi nu s-au turburat. Ei au rămas tot senini şi nemuritori în limpezimea lor albastră. Faţa lui a rămas tot liniştită. Mişcările sufleteşti nu trebuie să se dea la iveală, prin întorsături urîte de muşchi. Aceasta e o concepţie antică, pe care arta greacă a păstrat-o cu sfinţenie. Linişte şi seninătate — aceasta se cere de la critică. Ea nu înlătură însă asprimea... Marsias poate fi spînzurat şi jupuit de viu ; o clipă însă după aceea, Apollo nici nu se mai gîndeşte la dînsul. Pedeapsa meritată trebuieşte dată fără ură şi fără patimă. O clipă ajunge. Lumea e plină apoi de atîtea lucruri frumoase şi nobile, ce pot umplea sufletul, precum umple mireasma de tămîie înălţimile catedralei ! A pedepsi fără a urî şi a lovi zîmbind, aceasta e concepţia apoloniană, de care trebuie să se conducă critica.

Şi Ka tăcu. Cuvintele lui căzuseră încet şi regulat. Focul din cămin se încinsese mai tare. Căldura lui mă învălui. Tînărul din faţa mea se făcu din nou o umbră, care se şterse din ce în ce. Pleoapele îmi scăpătară. Un somn binefăcător mă cuprinse. Cînd mă trezii, soarele era sus, focul stătea stins în cămin, iar vedenia de la miezul nopţii îmi părea acum un vis îndepărtat, îndepărtat, după care încă mă doream.

C. SANDU-ALDEA

[I]

Agathon, Glykyon şi Picrophonios stau în jurul unei mese pe terasă. In faţă, grădina înflorită şi deoparte dealuri verzi.

Glykyon Sunt trist, prietenii mei, căci de cîte ori îmi descopăr o lipsă în suflet mă întristez. Nu ne naştem desăvîrşiţi, cu toate aceste, ideea desăvîrşirii ne pluteşte întotdeauna pe dinaintea ochilor. Acesta este izvorul adevărat al nenorocirii. Dacă n-am şti cum trebuie să fim, ne-am mulţumi cu ceea ce suntem. O zînă răutăcioasă ne-a dăruit însă la naştere înţelegerea lipsurilor noastre.

Agathon Care este pricina întristării tale, Glykyon ?

Glykyon Citind cele *Două neamuri* ale d-lui Sandu nu le-am gustat pe deplin. Şi atunci mi-am zis : acest roman e patriotic şi bucolic ; dacă nu l-am gustat, înseamnă că nu-mi iubesc îndeajuns ţara în care m-am născut şi cîmpiile în mijlocul cărora mi-am petrecut copilăria. Şi pentru vîrsta mea e dureros să te vezi părăsit de sprijinul a două din sentimentele cele mai primitive şi mai scumpe. Această părere de rău se măreşte şi printr-o altă împrejurare. Nu mai sunt un om al timpului meu. îmi lipseşte patriotismul, şi vai de cei ce plutesc împotriva apelor repezi ! Munca lor e de cele mai -multe ori zadarnică.: E mai cuminte deci să te laşi în drumul apei : valurile îşi cresc puterile slăbite. în cîteva clipe ajungi departe. Din împrejurarea că inima ta bate cu a

celor ce te înconjoară, ai un cuvînt să crezi că bate pentru o pricină dreaptă şi bună. Aprobarea mulţimii te îmbărbătează şi te îndeamnă să-i dai ceea ce cere. Opera ta, venind astfel la timp, e gustată şi răsplătită. Artistul şi publicul duc o căsnicie fericită. Un semn al căsniciilor fericite e şi mulţimea copiilor. Iată de unde vine producţia îmbelşugată a unor scriitori.

Eu sunt însă împotriva timpului meu : aceasta o văd abia acum şi nu-mi rămîne decît să-mi şterg o lacrimă de durere. Adio, deci, ogoare negre, peste care răsar boii patriei mele, adio, coline verzi zmălţate cu flori, adio, ţărani trudiţi de munca voastră grea !

Crezusem că v-am înţeles şi v-am iubit. M-am înşelat. Cele *Două neamuri* ale d-lui Sandu mi-au risipit amăgirea. Şi pierderea e mai dureroasă pentru mine decît pentru voi.

A g a t h o n Aş putea să judec acest roman, Glykyon, urcîndu-mă într-un turn de fildeş. Din acest turn al artei pentru artă aş putea să strig noroadelor : „Romanul d-lui Sandu e tendenţios, deci *anathema sit !*" Cu o îndrăzneală sau cu o nedibăcie deopotrivă de pizmuit, d. Sandu nu s-a ferit de a da chiar o formă lapidară tendinţii. în mai multe locuri, d-sa pune faţă în faţă cele două neamuri, ca o antiteză vie şi ca o documentare a filozofiei sale sociale. Căci antinomia dintre Măcieş şi Livaridi nu se mărgineşte numai la ei. A te opri la un colţ de viaţă văzută şi a o descrie cu poezia ei particulară nu i s-ar fi părut de ajuns d-lui Sandu. D-sa are o respiraţie mai puternică şi o privire mai largă ; în particular vede generalul. Aşa sunt toţi filozofii. Iată pentru ce în josul titlului *Două neamuri* ar fi putut adăoga cu dreptate : proprietari români, nu vă daţi moşiile voastre în arendă la greci !

Cititorul însă îi poate răspunde : Sfatul acesta e cuminte şi adînc. Ar fi de dorit ca toată lumea să-l urmeze. Dar, pentru a fi mai convingător, ar trebui însoţit de puţină statistică. Cifrele conving întotdeauna ; romanele niciodată. Un roman nu studiază decît un caz, ceea ce e neîndestulător. Cu o singură rîndunică nu se face primăvară.

Aşa s-ar putea răspunde tuturor celor ce generalizează, dînd o tendinţă romanului. Partea aceasta cade de obicei alături de ţintă. Munca scriitorului este aşadar zadarnică.

Nu mă voi pune totuşi din acest punct de vedere, deoarece nu cer de la scriitori sfaturi de sociologie, de botanică sau de economie politică, iar dacă binevoiesc să-mi dea, fără a-i fi rugat, nu pot decît să zîmbesc şi să fac cu dînsele ce voi crede de cuviinţă.

De la un roman cer cu deosebire să fie un roman. Şi această însuşire mi se pare că n-o au cele *Două neamuri* ale d-lui Sandu.

îmi vei îngădui, Glykyon, să-mi tălmăcesc impresia printr-o icoană. în bîlciurile noastre este un joc de ţintă, pe care îl vei fi văzut. Pe o masă acoperită cu postav sunt desenate nişte cercuri albe. Ţi se dă apoi nişte discuri de metal, spre a le arunca de la o distanţă oarecare. Cu ele trebuie să acoperi unul din aceste cercuri.

D. Sandu priveşte romanul ca un astfel de cerc. Trebuie să recunosc că şi-a dat toată silinţa să-l acopere. Mîna aruncătorului însă a fost nedibace. O bună parte din cerc a rămas descoperită. Căci n-aş putea să numesc altfel decît *discuri* aceste scene din viaţa cîmpenească, aruncate rînd pe rînd de scriitor. Legătura între dînsele e cu totul slobodă. D. Sandu, luînd cîteva momente din viaţa satului şi puindu-le la un loc, a crezut că face un roman. Cu o descripţie a sămănătorilor, a secerătorilor, a învoielilor agricole, a unei secete şi a plecării flăcăilor la oaste, d. Sandu trage cadrele povestirii sale bucolice. Pentru mine însă, nu e de ajuns. Cer ceva mai mult de la un roman.

E drept că d-sa s-a încercat să ne dea şi firul unei intrigi : prefacerile prin care trece familia Livaridi. Dar această intrigă este închegată numai la cîteva momente fără însemnătate prin ele înseşi şi prin felul cum sunt prinse. Căci negreşit aceasta e partea cea mai siabă a Dovestirri. Aşadar, din întreg romanul rămîn pentru mine numai cîteva tablouri cîmpeneşti, ce se pot citi cu plăcere, dar nu pe rînd. Lipsa de variaţie ar fi prea izbitoare, cu toate că sunt scrise frumos şi cu dragoste de

ţară. Talentul d-lui Sandu e prin urmare cu desăvîrşire bucolic.

Picrophonios Sunt şi eu de părerea ta, o, Agathon. Romanul d-lui Sandu e compus din discuri ce n-au acoperit cercul dat ca ţintă. Unele discuri totuşi nu sunt pentru mîna d-lui Sandu. îţi place a-i găsi un talent bucolic. O recunosc şi eu. Pentru ce însă nu se mărgineşte numai la schiţe rustice ? Pentru ce nu ne descrie numai aratul şi celelalte momente ale vieţei de la ţară ? Dacă n-ar reuşi să ne dea un roman, ne-ar da cel puţin tablouri descriptive izbutite. D. Sandu nu se mulţumeşte însă cu aceste cadre. I se par prea înguste. De aceea se aruncă în subiecte streine de cunoştinţele şi talentul său. Această rătăcire e îngrijorătoare.

în cele *Două neamuri,* de pildă, partea de la început, în care descrie petrecerea lui Mişu la Paris, e jalnică. Viaţa uşoară şi rafinată a Parisului, cu petrecerile ei de noapte, nu cer un talent agrest. Un bal la Bullier nu e claca de la ţară. Pentru ce deci d. Sandu îşi rătăceşte condeiul în lucruri streine de sufletul său ? Şi stăruiesc în această întrebare cu atît mai mult cu cît d. Sandu, într-o nuvelă mai lungă din *Sămănătorul,* voieşte să adîncească viaţa unei femei din lumea mare, plină de pervertire. Subiectul e atît de nefiresc încît te întrebi cu uimire dacă bunul-simţ nu l-a părăsit cu desăvîrşire pe d. Sandu?

Glykyon Vorbind astfel, Picrophonios, te arăţi prea puţin pornit spre filozofie. Nu e de mirat că d. Sandu ne zugrăveşte uneori şi scene *selecte.* Răspunsul e limpede : le zugrăveşte pentru că le zugrăveşte rău, nefiind în marginile puterilor sale. Căci ce merit ar avea d. Sandu, dacă ne-ar zugrăvi de pildă o clacă ţărănească ? Aceasta o poate destul de bine. Toată lumea o ştie. Adevărata ispită pentru d-sa e balul de la Bullier şi doamna cu rochii de mătase. Voim întotdeauna să părem ceea ce nu suntem şi să arătăm ceea ce nu avem.

Bunul-simţ, Picrophonios, este o umilită floare de cîmp, ce stă tupilată într-un desiş. Cu toţii dorim buchete de flori rare : crizanteme sau orhidee. Prea puţini se

apleacă şi smulg această floare albastră de cîmp a bunului-simţ spre a o pune la piept.

Adevărul fiind astfel, e de mirat chiar pentru ce d. Sandu nu stăruieşte în tablourile cîmpeneşti, atît de bine prinse. Pentru ce nu se mărgineşte la balul de la Bullier, pentru care n-are nici un fel de talent ?

Agathon Filozofia ta subtilă, o, Glykyon, te duce la paradox. D. Sandu ne dă cu o vădită plăcere şi repeţire scene rustice, pentru un cuvînt foarte simplu : cine are dinţi frumoşi e vesel. Orice prilej e bun pentru a-i arăta. Oricare ar fi deci rătăcirile sale de gust, d.,.Sandu revine la arat şi la cupletul patriotic asupra ţarinei strămoşeşti., în ele reuşeşte. De aceea sunt atît de nelipsite.

In privinţa aceasta, mi-aduc aminte de o scrisoare a lui Chateaubriand către Joubert, în care îi descria o călătorie făcută sub lumina blîndă a lunei. La urmă, Chateaubriand adaugă :

„Simt că dacă luna n-ar fi fost într-adevăr, aş fi pus-o totuşi în descripţia mea".

Ceea ce era luna pentru descrierile lui Chateaubriand e cupletul patriotic şi bucolic pentru d. Sandu.

II

în d. C. Sandu-Aldea descoperim o îndoită fibră de inspiraţie : una firească, potrivită cu temperamentul şi cu lumea pe care o cunoaşte mai bine, şi o alta, voită, căutată, cu îndărătnicie, care pare ca o grotă artificială în mijlocul unor sălbatici munţi de brazi seculari. De altminteri, i-am spus-o[1] şi nu voi înceta să i-o mai spun.

Să mi se recunoască oarecare libertate de cuvînt. Ştiu cumpăni lauda cu ceea ce ar putea fi mai mult de folos decît plăcut. Criticul nu trebuie să fie ca ursul din fabulă... Ştiţi istoria... Un artist minunat cînta o romanţă duioasă, sub cerul liber, la marginea unei păduri. Bărbaţii începură a bate din palme ; femeile, şi mai fermecate, se grăbiră a smulge florile de pe pajişte şi a le arunca ar-

1 Vezi *Paşi pe nisip,* voi. II. (In ediţia de faţă, voi. I, p. 248).

tistului... între copaci însă fusese şi un ascultător nebănuit : un urs, rătăcit pe acolo din întîmplare, auzise şi el cîntecul. I-a plăcut sau nu i-a plăcut, nu pot şti, dar văzînd atîta lume aruncînd flori, se crezu îndatorat să-şi arate şi el recunoştinţa şi mulţumirea. Se aplecă, luă o piatră, două... şi le aruncă în capul artistului.

Tot aşa este o critică care te laudă cu pietre în loc de flori...

Inspiraţia cea adevărată a d-lui Sandu-Aldea, după cum am mai spus-o, e rustică — poate mai rustică decît a oricărui dintre scriitorii noştri. Pămîntul nostru îl mişcă ; holdele aurii ale lanurilor, cîmpia fără zare a Bărăganului, bălţile Dunării, tot ce priveşte, în fine, taina cea mare a rodirii, toate frumuseţile pe cari firea le-a pus în firicelul de iarbă de curînd cosit, în floarea de românită, ce se uită cu semeţie peste celelalte flori mai mărunte — le-am găsit în cele dintîi schiţe ale d-lui Sandu-Aldea şi le găsim şi în *Pe drumul Bărăganului...* în această privinţă, scriitorul e un fel de Grigorescu al literaturii... Cutare scenă, în care Mitrea aruncă pe hangiţă în carul de fîn îmbălsămat de mireasma drăgaicei şi a sulfinei, în podoaba asfinţitului de soare, în depărtările stepei, e un tablou vrednic de mîna celui mai idilic şi mai rustic pictor al nostru... Şi aceste tablouri nu sunt închegate cu risipă de culori, ci în trăsături energice şi sobre, în cuvinte potrivite şi cumpătate, ce ne dau tocmai nota de care avem nevoie. Iată o pildă :

„Ostroavele răsăreau negre, tainice, din limpezişul de ape, dar, din cînd în cînd, frunzele sălciilor, răsucite de cîte o gură de vînt, sclipeau ca şi cum un nesfîrşit fir de argint s-ar fi desfăşurat printre ele şi s-ar fi împletit apoi într-o peteală fantastică, ce pierea cît ai clipi din ochi.

Şi apele cîntau un cîntec abia înţeles, care curgea din undă în undă, trcmurînd în răsfrîngeri de lună...

în depărtare, Dunărea se învăluia într-un nor străveziu de scamă subţire, iar pe lîngă luntre, şoapte uşoare

r

se topeau în armonia desăvîrşitei linişti ce coprinsese toată firea."

Tabloul e bine prins, în liniile lui temeinice, în icoane vii şi cu nu ştiu ce poezie care pluteşte în mai toate lucrările scriitorilor noi. Sadoveanu, îndeosebi, are această poezie cu prisosinţă. Uneori chiar prea multă.

Dar, în afară de acest talent de descripţie, d. Sandu mai are un talent de povestitor, viguros şi incisiv, fără multe amănunte, dar lovind drept, cu un dialog energic şi neocolind cuvîntul propriu, chiar cînd n-ar fi şi literar, cu o psihologie destul de adîncită, atît cît se pot adinei nişte suflete închise. Căci, după cum spune proverbul spaniol : *Tambien la gente del pueblo tiene su coruzoncito ;* adică : şi poporul de rînd are inimioara lui...

Pe această „inimioară" d. Sandu o pătrunde şi-i povesteşte simţirile de dragoste, cu mai multă poezie decît îmi închipui că poate avea de fapt. Sau nu mă pricep.

Ceea ce îmi pare însă supărător e că imaginaţia d-lui Sandu nu e atît de bogată pentru a reînnoi fie ţesătura dramatică, fie figurile eroilor săi. De pildă.

Fabula hoţului de cai, ajuns om de treabă în slujba popii din sat, în braţele căruia cade preoteasa, femeie durdulie şi pătimaşe — o cunoaştem din *Sima Baltag.* Am zîmbit puţin la această dragoste ancilară, dar ne-am gîndit că flacăra iubirii poate bate unde se întîmplă, şi scriitorul ştiuse de altminteri s-o înconjure cu atîta poezie încît ne putea ispiti. în *Fără noroc,* coana Frăsinica, harnica şi bărbăteasca coană Frăsinica, trăieşte cu logofătul moşiei sale, Vasilache, om de ispravă şi el, deşi nu fusese hoţ de cai. în cea mai însemnată nuvelă din volumul din urmă, *Pe drumul Bărăganului,* hangiţa de la hanul „La Trei movile" se aruncă în braţele argatului din curte, Cazacu, un vagabond din felul acelora pe care i-a descris Gorki atît de bine...

Slugile şi logofeţii îmi par a avea prea mult noroc în nuvelele d-lui Sandu, aşa că, după cum citind pe J.J. Rousseau îţi vine poftă să umbli în patru labe, citind pe d-1 Sandu, ai voi să intri cît mai repede argat... Slujbă nu tocmai poetică şi bine răsplătită în sine, dar dacă aduce după ea şi două braţe moi încolăcite în jurul gîtu-

iui, sau o tainică idilă pe un car cu fin de curînd cosit — e incă destul de ispititoare... Cine mă îndreaptă deci spre o hangiţă frumoasă ? Dar oare mai sunt hangiţe rumene şi preotese ademenitoare ? Mă îndoiesc. D-l Sandu o crede, ceea ce face foarte bine, însă ne-o spune prea des, ceea ce nu e tot atît [de] bine. Ţi se pare că d-l Sandu s-a pus cu tot dinadinsul să ne arate decăderea clasei stăpînilor şi înlocuirea ei prin clasa slugilor. E vechea istorie a ciocoilor înlocuind pe boierii adevăraţi... Toate aceste figuri ale lui Sima, Cazacu şi chiar a logofătului au ceva prea asemănător între ele, pentru a fi izvorîte dintr-o imaginaţie mai bogată ; pompierul din *Fără noroc* nu e departe de celălalt logofăt din *Pe drumul Bărăganului.* Femeile îndeosebi au aceleaşi întipăriri. Energice, harnice, de ispravă în casă şi cu mult superioare bărbaţilor răi sau trîndavi, ele au totuşi o simţire femeiască şi o senzualitate covîrşitoare... Ele se înflăcărează cele dintîi şi pun mai multă aprindere în dragostea lor decît ne-am putea aştepta de la nişte fiinţe croite atît de viguros şi cu apucături atît de bărbăteşti...

Dacă mai adăogăm că unele istorii de cai, bine povestite de altminteri, se cam repetă, vedem că d. Sandu nu are o gamă prea variată. Ne aşteptăm deci la o mai mare primenire în subiecte — luate de altminteri din aceeaşi lume — şi în ţesătura dramatică a intrigii.

I-am putea deci spune : *Non bis Sandu, sed Aldea...*

Adecă : Frate Sandule, nu ne da mereu aceleaşi lucruri, ci ne mai dă şi altele.

Alături de această inspiraţie firească şi puternică, care ţîşneşte cu atîta vioiciune într-o aruncare dreaptă, d. Sandu mai aleargă şi după o aţă de apă ce izvorăşte departe, într-o scurgere săracă, şi care nu poate potoli setea drumeţilor obosiţi de o cale atît de lungă.

Chiar din *Drum şi popas* d. Sandu încerca să iasă din lumea logofeţilor de moşie, a hoţilor de cai, a preoteselor nurlii şi a argaţilor donjuaneşti... îi plăcea din cînd în cînd să puie zăvorul pe uşa casei, să-şi tragă pălăria pe ochi, să se învăluie într-o manta întunecoasă, făcîndu-se

nevăzut pe uliţele dosnice ale oraşului, în căutarea unor aventuri subţiri... Cei mai paşnici dintre noi ne-am simţit, în timpul nostru, ispitiţi de necunoscut şi am ieşit în noaptea neagră cu nasul în vînt, ca şi cum am fi adulmecat praful de puşcă... Şi d. Sandu a avut astfel de clipe... Cu o rară stîngăcie, d-sa s-a pus însă să ni le povestească şi nouă... Rău a făcut. Nurlia preoteasă Ruxandra şi durdulia hangiţă Ioana de la „Trei movile" s-au îmbujorat de ruşine lîngă sprinţara cîntăreaţă de cafe-concert, sulemenită şi strînsă-n corset.

D. Sandu însă n-a dat îndărăt. în al doilea volum, *In urma plugului,* d-sa calcă iarăşi alături, dar numai c-un pas şi tocmai la urmă. în nişte *Scrisori* ne vorbeşte de *a + b,* de *Cavalleria rusticana,* de Huxley, de Humboldt, de protoplasma şi de Haeckel — lucruri pe care nu ştiu cum le vor fi priceput pompierul şi logofătul Vasilache.

Mai apoi, în romanul *Două neamuri,* avurăm o searbădă descriere a balului de la Bullier şi a „lumii care petrece" de la Paris. I-am atras încă atunci luarea-aminte d-lui Sandu. Mijlocul cel mai sigur de a-l face să stăruie şi mai mult într-o greşală literară. Căci aşa suntem : voim întotdeauna să dovedim c-am avut dreptate şi ne încăpăţînăm pe o cale rău aleasă, din dorinţa de a arăta că stăm bine acolo unde ne aflăm.

în *Pe drumul Bărăganului* suntem puşi la aceeaşi dureroasă încercare. în *Fraţii de cruce,* trăim în atmosfera unei *ma chere* din lumea mare... Nu ştim însă cum am scăpa mai repede, zburînd la sînul preotesei Ruxandra, care e atît de cald şi de dulce... Iar la urmă, ni se dau *Citeva însemnări,* cu note din Germania şi de la Davos, în care n-ai putea recunoaşte cu nici un preţ pe autorul lui *Niţă Mîndrea* sau al *Murgului.*

Dacă aş avea, aşadar, vreo trecere pe lîngă d. Sandu, i-aş spune :

„Sandule, frate Sandule, lasă această lume ce ţi-e cu totul străină. Lasă pe Ninette şi pe Irene şi vino la Iana şi la coana Frăsinica ; ne interesează cu mult mai mult, povestindu-ne dragostea lui Sima Baltag, decît pe cea a lui Mişu Livaridi. Vino deci la hoţii de cai şi la logofeţii

de moşie. Recunoaşte c-ai greşit, aducîndu-ţi aminte că Scriptura ne spune că în cer va fi mai multă bucurie pentru cei ce, păcătuind, s-au pocăit, decît pentru cei drepţi cari n-au păcătuit niciodată. Ascultă rugăciunea mea."

Şi poate că mi-aş închipui că rugăciunea îmi va fi ascultată, dacă nu mi-aş aduce aminte că şi *Rugăciunile* lui Omer erau şchioape.

într-o traducere din Leonida Andriew, *Guvernatorul,* făcută cu o rară lipsă de simţ artistic şi nepăsare, ceea ce e de mirat de la un scriitor conştiincios şi de la un stilist ales, d. Sandu scrie :

„Pentru întîia oară el băgă de seamă o *crăpătură în curajul său..."* [1]

Acum mă întreb :

Făcut-am oare vreo „crăpătură în curajul" d-lui Sandu '?

Un ecou îmi răspunde :

„Nici una".

[1] Biblioteca cea mică a „Minervei", nr. 2, pag. 34.

E. LOVINESCU

Eu O Glykyon, tu, al cărui grai e mai dulce ca mierea de Himet şi voi, Picrophonios şi Agathon, minţi luminate şi suflete cinstite, iertaţi-mă că vă tulbur. în aceste clipe de apus de soare, voi lăsaţi să cadă vorbe cuminţi, ca zgomotul potolit al boabelor de metanii, în timp ce farmecul naturii vă înconjoară şi vă îmbată. înţelepciunea voastră se îndulceşte, ajungînd mai iertătoare pentru micele noastre slăbiciuni, pentru că natura are o înrîurire asupra sufletului omenesc. în mijlocul copacilor înfloriţi, al dealurilor verzi şi sub cernerea piezişă a razelor soarelui ce apune, ne simţim mai îngăduitori. Şi nu tăgăduiesc că, înfăţişîndu-mă dinaintea voastră, m-am gîndit şi la aceasta.

Nu vă cer însă numai bunăvoinţă. Pasul meu e călăuzit de o dorinţă mai mare : în voi nu caut numai nişte judecători blînzi, ci şi nişte judecători drepţi. Toată nădejdea mea o pun în cumpănirea minţii voastre. Părerea pe care v-o cer trebuie să rămînă ceea ce e, ca întotdeauna ; într-însa am o încredere desăvârşită şi dinaintea ei mă închin.

în neînsemnata mea activitate literară, am judecat şi ou de multe ori pe scriitori cu oarecare asprime. Uneori am fost nedrept ; mărturisesc însă că sufletul mi-a fost întotdeauna departe de orice pornire şi duşmănie acoperită. De curăţenia sufletului vostru nu mă îndoiesc ; dar vă cer ceva mai multă îngăduinţă decît am avut-o

pentru alţii. Căci aşa suntem cu toţii : voim să ni se dea mai mult decît dăm.

Lăsaţi deci o clipă înaltele discuţii asupra frumosului veşnic şi îndreptaţi-vă privirea asupra micilor mele lucrări. Asupra lor vă cer părerea. Sunt un călător ce a înaintat pe un drum. Am mers cu încrederea pe care ţi-o dă tinereţea şi nişte picioare sănătoase. Dar acum mă opresc. Sunt pe drumul bun ? Nu m-am rătăcit oare ? Şi fiindcă nici un drumeţ nu mi-o poate spune, mă îndrept spre voi. Voi amestecaţi laolaltă înţelepciunea şi blîndeţea : blîndeţea mă ispiteşte, iar înţelepciunea îmi impune. Dinaintea lor mă dezbrac de orice încredere de sine şi iau ca martori ai supunerii mele această natură, împodobită în odăjdiile primăverii şi soarele veşnic.

Sfatul vostru va fi sfînt pentru mine : ori cum ar fi, îl voi socoti drept şi-l voi urma cu neclintire. De mă veţi îndemna să ard tot ce am scris pînă acum, o voi face. Întocmai ca Dante, voi începe o viaţă nouă. în scrisul meu viitor, mă voi călăuzi după cuvîntul vostru ; din drumul lui nu voi ieşi niciodată.

P i c r o p h o n i o s Tinere drumeţ, încrederea ce ne arăţi ne măguleşte, căci oricît de înţelepţi am fi, nu dispreţuim să ni se amintească. Cu vorbele tale dulci, ne-ai cîştigat bunăvoinţa. în loc, aşadar, de a ocoli adevărul, ţi-l vom dezvăli dintr-o dată, nădăjduind că vei trage tot folosul pe care îl poate trage un om atît de hotărît să ne urmeze. Supunerea ta e o cunună ce-ţi împleteşti singur şi căreia îi aducem toată aprobarea noastră. Acum, după această laudă, vei fi mai pregătit ^ă ne asculţi şi sfaturile.

Ai scris *mult* — ceea ce nu e rău, dar ai scris şi *multe* — ceea ce e desigur un mare rău. Dacă ai fi cunoscut mai bine sufletul omenesc, n-ai fi făcut greşala să scrii teatru, nuvele şi critică, lăsînd la o parte ceea ce n-are nici o atingere cu literatura. Cine vrea să umble pe mai multe drumuri'nu merge nici pe unul. Cea dintîi înţelepciune pentru un scriitor este de a se îngrădi cît mai mult. Altminteri, munca lui se risipeşte fără a fi ţintuit luarea-aminte a cuiva. Opinia publică e ca o

stîncă de granit, peste care cade o picătură de apă, mereu reînnoită. Pentru ca stîncă să fie străbătută, picătura trebuie să cază în acelaşi loc, altfel n-are nici o putere. Dacă ai fi citit îndelung bunii noştri clasici, ai fi ştiut-o din Aristotel ; dar şi o privire în jurul tău te-ar fi pus pe drumul acestui adevăr. Mintea noastră năzuieşte spre simplificare şi spre concretizare ; ochiul trebuie să se oprească pe ceva stătător. Ceea ce fuge îi scapă. Cea dintîi grijă a unui scriitor, aşadar, e de a avea o formă hotărîtă şi neschimbată. Cînd scrie însă acum o nuvelă, acum un articol de critică, el e ca un nour ce înfăţişază acum o luptă de urieşi şi acum se risipeşte într-o scamă alburie, pe care privirea n-o poate prinde. Tot ce-ai făcut pînă acum rămîne deci numai ca o încercare. Şi o mărturie a celor ce-ţi spun e că n-ai pătruns încă în public. N-ai o formă ; n-ai un trup ; ai uitat că avem cu toţi o tainică pornire spre fetişism. Ne place să vedem ceea ce adorăm ; pentru aceea dăm chiar lucrurilor abstracte un corp. Grecii întrupau puterile naturii în zeităţi. Ei nu adorau vîntul, ci adorau pe Eol ; ei nu se închinau soarelui, ci lui Apollo. înţelesul primitiv al acestor zei s-a pierdut de timpuriu şi antropomorfismul a înlocuit repede adoraţia liberă a puterilor abstracte, luate ca atare.

Tînărul meu prieten, ia aşadar o formă. Fă-te critic, arheolog sau dramaturg, dar fii ceva hotărît. Fiind *ceva,* vei putea fi şi *cineva.* Căci numai lovind în public în acelaşi loc, vei izbuti să ajungi „criticul" sau „arheologul". Şi, cînd vei ajunge să cîştigi un calificativ oarecare, vei vedea ce îngrădiri ţi se impun şi vei înţelege că trebuie să te arăţi publicului, aşa cum a apucat să te cunoască. Dacă te-ai arăta altminteri, buna lui voinţă s-ar risipi ; publicul nu te-ar mai recunoaşte. Orice situaţie are îndatoririle ei.

Sarcey, de pildă, se făcuse cunoscut ca critic pe cînd purta o barbă neîngrijită. La bătrineţe, ar fi voit s-o radă, şi numai sfatul prietenilor l-a împiedecat de la un plan atît de nelegiuit. Toată lumea cunoştea un Sarcey hirsut. Dacă s-ar fi ras, renumele lui de critic ar fi fost poate ştirbit. Nu voiesc, desigur, să spun că pentru a ajun-

ge celebru e nevoie să-ţi laşi barbă ; dar pentru a fi recunoscut ca critic nu trebuie să scrii nuvele, iar dacă voieşti să treci drept nuvelist, nu trebuie să scrii articole de critică.

Glykyon Ai scris multe nuvele şi o dramă, pe care le-am văzut şi le-am răsfoit, într-o clipă de odihnă, fără a le fi citit totuşi. îmi închipui însă că sunt frumoase şi din parte-mi le doresc tot binele. Cum însă nu mă ocup cu literatura propriu-zisă, Agathon îşi va da părerea asupra lor şi nu mă îndoiesc că-ţi va fi prielnică, îmi pare rău că nu pot spune acelaşi lucru şi despre critică. în această ramură ele activitate literară mă pricep mai mult, şi e o durere, dar şi o datorie pentru mine să-ţi mărturisesc că eşti lipsit de însuşirea cea mai temeinică ce se cuvine unui critic : nu eşti un spirit afirmativ.

Pentru a fi un critic ascultat şi cu greutate trebuie să ai păreri hotărîte. Un critic ce se îndoieşte e vrednic de plîns, deoarece el nu trebuie să cunoască îndoiala. Dacă o cunoaşte, pierde încrederea cititorilor şi atunci poate scrie nuvele frumoase, dar nu mai e critic. Un critic nu trebuie să şovăiască niciodată. El nu e silit să aibă o părere despre lucrurile de care vorbeşte, clar trebuie să pară a o avea. Şi cu cît este mai nesigur, cu atît e de datoria lui să fie mai hotărît şi mai categoric, pentru a putea convinge mai uşor pe cititori. Tu însă ai luat o cale greşită : chiar cînd ai o opinie, îţi dai toată silinţa să pari că n-o ai. Acest fel de a scrie, fiind tăgăduirea criticii, e de datoria ta să te gîndeşti mai adînc la cuvintele lui Goethe :

„Dacă ascult părerea altuia, voiesc ca ea să fie înfăţişată sub o formă sigură, căci altminteri am şi eu destule păreri îndoielnice".

Gîndeşte-te de asemeni şi la natura sufletului omenesc.

Cititorul obişnuit nu e Faust, ci un Wagner. întocmai ca dînsul, el voieşte să aibă o idee limpede în urma unei citiri ; cînd nu poate însemna ceva „negru pe alb" e nemulţumit. Cerinţele lui sunt totuşi foarte cumpătate, in locul unei idei, s-ar mulţumi şi cu un cuvînt. Critica ta, însă, nedîndu-i această hrană sufletească, nu-l poate îndestula. Caietul lui Famulus rămîne neatins ; pe nici o foaie nu e vreo însemnare.

Iată deci pentru ce te îndemn să părăseşti critica : însuşirea cea mai temeinică îţi lipseşte. Nu mă îndoiesc totuşi că, cu luminile minţii tale, vei izbuti în... nuvelă şi vei ajunge un scriitor sărbătorit, ca de pildă d. Pop.

Agathon Nu sunt de aceeaşi părere cu tine, o Glykyon. Trebuie să mărturisesc însă, de la început, că în critică nu mă pricep. *(îndreptîndu-se către mine.)* Nu ţi-am citit articolele, deşi am cea mai bună idee pentru dînsele. Sunt sigur chiar că vei ajunge un critic temut. Fără să te măgulesc, eu te-am preţuit întotdeauna ca atare. E foarte firesc să preţuim ceea ce nu cunoaştem. Iată pentru ce, văzîndu-te că treci de la critică la nuvele, cu durere m-am gîndit la arabul lui Daudet. De ori cîte ori îl zăreşti la marginea îndepărtată a pustiului, călare pe cămila lui şi învăluit în burnuzul alb ce fîlfîie, ţi se pare o fiinţă minunată şi supraomenească. Din nenorocire însă, are neprevederea să se scoboare şi să se apropie. Vezi deodată cu mirare un omuleţ slab, palid si înfăşurat într-o pînză murdară. El nu mai seamănă cu arabul de pe cămilă, tot aşa precum, scoborîndu-te la nuvele, tu nu mai sameni cu ceea ce erai în critică, sau cu ceea ce mi se părea mie că eşti : deosebirea n-are nici o însemnătate... Căci nu mă feresc să-ţi spun că în nuvelistică ai luat o îndrumare cu totul greşită, împotriva căreia doresc să-ţi cîştig luarea-aminte.

Nuvelele tale se învîrtesc în jurul unor subiecte departe de noi şi străine de sufletele noastre şi de cerinţele timpului în care trăim. Nu ştiu dacă întîmplarea a făcut-o sau o voinţă ascunsă, dar hotărîtă, de a te deosebi de ceilalţi scriitori. Oricum, însă, această deosebire nu poate fi decît spre pierderea ta ; ceea ce ai scris e ca o notă stingheră într-o simfonie desăvîrşită în felul ei. Literatura noastră fiind un cîntec din fluier, pentru ce te-ai pus să cinţi din mandolină ? O tinere, de trei ori nenorocit, n-ai înţeles rostul vremii i Nu c momentul serenadelor italiene, nu e momentul orizonturilor îndepărtate, ci e clipa prielnică cîntecului ele bucium, din jurul tîrlei. Ascultă-l : cît de frumos sună ! închină-te

dinaintea lui ; pătrunde-te de dulceaţa lui şi încearcă să-l întovărăşeşti şi tu. Lasă Florenţa, cu cerul ei senin şi cu serenadele ce rătăcesc pe Arno, intră în codru, aţinteşte-ţi urechea la zgomotele lui, apoi ia o frunză de stejar, pune-o în gură şi cîntă, cîntă... Cîntecul tău va fî înţeles şi iubit. Aprobarea şi iubirea vor înflori pe buzele tuturor. întovărăşeşte-te pe urmă cu locuitorii tăinuiţi ai codrului. Cercetează întîmplările vieţii lor furtunoase şi povesteşte-le : neamul vostru are nevoie de o literatură haiducească... Dacă ţi-i frică de haiduci, scoboară în poala munţilor, lasă-te în valea apelor, străbate ogoarele, cîntă „glia", cîntă munca cîmpului, arată nevoile ţăranului robit, intră în circiumă, du-te la horă, joacă cu fetele în cămaşă cu fluturi : neamul nostru are nevoie de o literatură ţărănească. El n-are însă nevoie de serenada ta, el n-are nevoie de cercetarea stărilor tale sufleteşti, cie primblările tale prin bisericile gotice şi de ironia nelalocul ei. Fă-te haiduc sau ţăran : *tertium non datur.*

(Un moment de tăcere.)

Eu *(cu demnitate)* Cuvintele voastre sunt înţelepte. E cu putinţă chiar să fie şi drepte, deşi nu sunt sigur. Oricum, însă, nu mă veţi abate din drumul meu. Voi face ceea ce am făcut şi pînă acum : critică pentru nuvelişti, ce n-o citesc, şi nuvele pentru critici.

Picrophonios Tinere îndrăzneţ, dacă erai hotărît să rămîi în făgaşul tău, pentru ce ne-ai tulburat liniştea, cerîndu-ne un sfat pe care nu-l urmezi ?

Eu îmi pare rău, o Picrophonios, că filozofia ta n-a ajuns la încheierea că un sfat nu e bun decît dacă intră în vederile şi în putinţa celui ce-l cere. Cînd nu răspunde însă unui îndemn dinăuntru, el cade alături. Orice sfat, aşadar, e sau în felul vederilor noastre, şi atunci nu adaugă nimic nou, sau e împotriva lor, şi atunci e de prisos. Fiecare dintre noi îşi poartă destinul lui, şi în zadar vei spune melcului că-l prind mai bine aripele fluturului, el va stărui să-şi poarte casa. A cere un „sfat" este, sub o formă ascunsă, a cere o aprobare. Voi nu m-aţi aprobat. N-am deci ce face cu sfatul vostru.

OCTAVIAN GOGA

Picrophonios — Citind studiul d-lui Goga asupra ţăranului în literatura noastră[1], mi-a răsărit dinaintea ochilor icoana bătrînului Socrate în închisoarea de pe Colina muzelor, din Atena. El nu stătea însă de vorbă cu Criton şi cu ceilalţi prieteni, ci îşi alunga stilul pe tăbliţele de ceară. Nemaiaşteptînd pe Platon, Socrate îşi scria singur *Apologia.*

Agathon — Şi nici nu e de mirat, o Picrophonios. Aceasta e soarta tuturor poeţilor ce se pun să judece literatura timpului lor. In mijlocul ei, poeţii nu se văd decît pe dînşii. Tot ce veacurile trecute au adunat e numai materialul gol, îngrămădit cu o muncă statornică. Clădirea se ridică astfel încetul cu încetul. Acum e aproape gata, dar îi lipseşte ceva : o acroteră în vîrful frontonului. Poetul e acea acroteră, care desăvîrşeşte întreaga clădire şi pe care omenirea o aştepta de mult.

Glykyon — Sunt şi eu de părerea ta, o Agathon. I s-a întîmplat d-lui Goga ceea ce s-ar fi întîmplat oricărui poet : voind să povestească, se povesteşte ; voind să descopere trăsăturile literaturii de azi, care vor fi şi aie literaturii de mîne, se descopere pe sine. Nu putea face altminteri. Oricîtă prevedere ar fi avut şi oricît ar fi voit să se închine dinaintea bunului străin, recunos-

[1] Cu privire la articolul *Ţăranul în literatura noastră poetică,* publicat în *Viaţa românească,* numărul din decembrie 1907.

cîndu-l, d. Goga trebuia să se cînte pe sine şi să recunoască ca literatură a viitorului ceea ce are în personalitatea sa proprie.

Cu toţii avem de obicei ideile temperamentului nostru. Un om paşnic vede toate în lumina soarelui ce apune ; el nu înţelege mişcările furtunoase ale sufletului, gelozia lui Othello sau desperarea de dragoste a lui Werther. Tot astfel Achile credea ca o datorie sfîntă de a înconjura de trei ori cetatea cu trupul duşmanului său legat de car ; el n-ar fi înţeles niciodată resemnarea pioasă a lui Aeneas.

Dintre toţi, însă, poeţii sunt cu deosebire robii temperamentului lor. Printr-însul numai îşi pot da măsura originalităţii. Ceea ce ar putea părea deci ca o părtinire în felul subiectiv de a judeca este o afirmare a propriei lor personalităţi şi un cîştig pentru artă. Creaţiunea are nevoie de toate originalităţile, oricît ar nedreptăţi pe cei ce lucrează pentru aceeaşi ţintă — arta.

P i c r o p h o n i o s — Nu uita însă, Glykyon, că dai numai o lămurire psihologică a greşelilor d-lui Goga.

G l y k y o n — Orice are o pricină bine limpezită are şi o îndreptăţire.

P i c r o p h o n i o s — Nu, Glykyon, fiindcă toate lucrurile au o pricină. Peste toate domneşte un determinism strîns, care uneori scapă privirilor noastre. Cînd nu putem, aşadar, motiva un fenomen, vina e în mărginirea priceperii noastre, şi nu în lipsa de înlănţuire din natură. A înţelege această înlănţuire nu înseamnă însă a aproba. Pentru a o aproba, ar trebui să răspundă ideii ce ne facem de bine şi de adevăr. In privinţa aceasta, cuvîntul lui Pilat din Pont e unul din cele mai adînci din cîte s-au spus vreodată.

Cînd Isus fu adus dinaintea lui şi evreii cereau cu zgomot să fie răstignit, deoarece le strica legea, propovăduind învăţături mincinoase :

— Nu, strigă divinul fiu, am venit să propăvăduiesc ad evărul.

Pilat îşi trecu mîna pe frunte, gîndindu-se. Apoi şopti :

— Mai întîi, spune-mi ce e *„adevărul" ?*

Isus tăcu. Şi la această întrebare atît de firească nici un înţelept din lume n-a răspuns încă.

Dacă nu cunoaştem care e *„adevărul",* avem totuşi la îndemină unele adevăruri, recunoscute prin bunul-simţ obştesc. Din acest bun-simţ izvorăsc cele cîteva îndrumări după care se conduce estetica în judecăţile ei. Şi d. Goga n-a ţinut seama de dînsele, scriind :

„Artistul de astăzi e un luptător. Creaţiunea lui nu mai o menită, ca odinioară, să fie o frumoasă jucărie, ci trebuie să robească inimi, să înfierbînte, să sfarme şi să aducă o pietricică pentru clădirea unei lumi care va fi nouă în interpretarea datoriilor omeneşti.

Sufletul artistului de astăzi trebuie să fie o biserică deschisă pentru toţi. Sub bolta Iui strălucitoare toate durerile au dreptul să între, toate plîngerile au dreptul să răsune. în acest templu nu se săvîrşesc numai praznice, al căror farmec robeşte ochiul, ci se spovedesc amărăciunile tăinuite ale tutulor caro aşteaptă o alinare.

In această biserică *o* altarul frumosului şi altarul înfricoşatei judecăţi a dreptăţii eterne.

Acestor altare să ne închinăm."

Astfel scrie d. Goga.

Tinere cu ochi albaştri, o Octavian Goga, fiul „părintelui" din Răşinari, *quae der.ienţia ie cepit ?* pentru ce te îmbraci în odăjdiile de duminică ale preotului ? pentru ce ieşi în mijlocul bisericii cu cădelniţa într-o mînă şi cu patrafirul în cealaltă ? pentru ce-ţi îngroşi glasul,' dîndu-l apoi pe nas, după ritul oriental? pentru ce ne vorbeşti de „înfricoşata judecată viitoare", do „praznice", de „spovedanii", de „temple" şi de „altare" ?

Tinere cu ochi albaştri, o Octavian Goga, fiul „părintelui" din Răşinari, lasă această zădărnicie de cuvinte ; dacă credem în scripturi, pricina e în vechimea învăluită de legende din care izvorăsc ; credem în ele, pentru că nu le înţelegem si pentru că am fost crescuţi în obiceiul de a le socoti de origine dumnezeiască. N-am putea crede însă niciodată într-o evanghelie laică, scrisă în zilele noastre, oricît de răsunătoare ar fi...

Scoboară deci glasul. Nu cînta pe nas, o Octavian Goga, ci arată-ne în vorbe potrivite si simple cugetul tău,

căci nimic nu e mai fermecător decît măsura. Ajungind la o oarecare cultură, nu ne mai lăsăm ademeniţi de cuvinte ce amintesc prescura şi tămîia. Ne trebuie vorbă aşezată. Strana sau trepiedul antic n-au ce căuta în estetică...

Crezi aşadar că artistul e un luptător, că sufletul lui e o biserică în mijlocul căreia se înalţă altarul înfricoşatei judecăţi viitoare ! Cît de greşit eşti !... E drept că ai izbutit, făcîndu-te purtătorul de cuvînt al unui popor strivit de lanţurile robiei. Glasul tău a fost un strigăt de răzvrătire ; ai cîntat un neam şi o clasă socială cu accente noi şi puternice, cu avînt şi îndrăzneală. Cîteva poezii războinice ţi-au fost de ajuns pentru a fi înălţat repede pe scuturi ; laurul verde încununează fruntea ta tînără. El a meritat şi poate îţi voi fi pus si eu vreo frunză în buclele tale blonde. Dar dacă tu eşti un luptător nu înseamnă că artiştii trebuie să fie cu necesitate luptători, tot aşa după cum, dacă ai avea o mînă cu şase degete, n-ai putea s-o ceri tot astfel şi de la ceilalţi poeţi. Drumurile ce duc la Capitoliu sunt numeroase ; tu ai luat o cărare mai puţin bătută, de aceea ai ajuns mai repede. Aici e taina popularităţii talc grăbite. Nu crede însă că toată arta se închide în tine ; că poeţii trebuie să înstrune lira războinică a lui Tirteu, sau să cinte suferinţele ţărănimii iobăgite. Aceasta poate fi un fel de poezie, nu e însă toată poezia. Tu sameni într-o privinţă cu avarul lui Moliere. în durerile deznădejdii, Harpagon voia să-1 descopere pe cel ce-i furase banii. Mîinile lui căutau în toate părţile ; deodată se apucă singur de braţ, strigînd : „Stai, hoţule ! am prins hoţul !" Tot astfel, voind să afli care va fi arta viitoare, tu te prinzi de braţ strigînd : „Priviţi-1... Arta viitoare e o artă de luptă. Artistul trebuie să cînte năzuinţele straterior de jos ; în el trebuie să se întrupeze înfricoşata judecată viitoare..."

Tinere cu ochi albaştri, o Octavian Goga, priveşte mai bme. Lăsa-ţi in pace braţul ; şi mai ales bagă de seamă că e al tău, şi nu al altora..

G l y k y o n — Tot ce ai spus pînă acum se poate încheia într-o povaţă dată de mult artiştilor de către Goethe : *Bilde, Kilnstler, rede nicht !* Dacă artiştii s-ar mărgini să creeze, şi să nu stea de vorbă chiar asupra artei lor, poate că nici d. Goga n-ar fi scris cum a scris.

A g a t h o n — Ceea ce mă mîhneşte mai mult e felul în care poetul îşi lămureşte gîndirile sale. D. Goga a bătut uneori versuri pe o nicovală de nur. în proză însă, el e lipsit de stil şi de gust literar. Frazele lui fac tot atît zgomot cît trebuie să fi făcut muntele Pelion aruncat de Hercul peste Ossa.

G l y k y o n — Un poet ce scrie în proză ne îndeamnă să ne gîndim încă o dată la deosebirea dintre arabul călare pe cămilă, în linia îndepărtată a deşertului, şi acelaşi arab apropiindu-se de tine pe jos şi fără burnuz. D. Goga ca prozator este ca acest arab pedestru.

A g a t h o n — Iată, de pildă, cum îndrăzneşte să scrie : „Pleava Bizanţului spulberată peste întreg întinsul acestor ţărişoare a coprins ca o pecingine trupul boierimii de baştină. S-a curmat repede acel sentiment de frăţietate patriarhală care unea odinioară pe boier cu plugarii săi... Işlicul cu giubeaua au corcit sufletul... Tersiţii flămînzi ai Fanarului ajunşi la cîrmă au. împins minţile pe alte drumuri. E o sete sălbatică după argint, o hămesire bolnavă, care cere şi sfanţi, şi galbeni. în aceşti ani păgîni se sfarmă o lume întreagă. Se îngroapă tradiţii, credinţe, nădejdi... Scara ierarhiei boiereşti se urcă repede, protipendada apropie grabnic pe vechi şi noi... Doar cîte un vornic bătrîn mai murmură amărît în barbă blestemele unei mândrii răzvrătite... Dar tagma se dă la ogăşia nouă..."

Ai crede că d. Goga a urmat o urîtă şcoală de retorică. Oricum, însă, e sigur că nu-şi dă seamă de eleganţa prozei ; iar cînd scrie că „Maior a *încorporat razele* unui nou ideal", nu-şi dă seamă nici de previziunea ei.

P i c r o p h o n i o s — Aceasta mi-aduce aminte de o mică istorioară, pe care îngăduiţi-mi să v-o povestesc. ^ imtr-un oraş mare, văzui odată pe stradă un om voinic ce mergea clătinîndu-se ; întindea piciorul, îl învîrtea puţin în aer şi-1 aşeza apoi cu nesiguranţă pe pămînt. Lumea îl privea cu mirare. Apropiindu-mă de un trecător, îl întrebai :

— Pentru ce şovăieşte omul acesta ? E beat ?
— Nu.
— E bolnav ?
— Nu.
— Atunci ?
— E un funambul. în fiecare seară dă reprezentaţii la circ mergînd pe funie cu o minunată dibăcie. Cum îşi pune însă piciorul pe pămînt, e nesigur şi şovăieşte.

Unii poeţi, scriind în proză, sunt ca acest funambul : pe funie păşesc cu siguranţă, pe pămînt se clatină. Tinere cu ochi albaştri, o Octavian Goga, de ce nu umbli numai pe funie ?

M. SADOVEANU

(CU PRILEJUL *ÎNSEMNĂRILOR LVI NECULAI MANEA)*

[I]

Glykyon, mergînd cu pasul rar pe aleea de castani, începu :

— De mult, şi mai ales după *La noi în VUşoara,* aş fi voit să povestesc lui Sadoveanu acest apolog :

în jurul leagănului tău, o Sadovene, cinci zîne s-au adunat, spre a-ţi împărţi darurile cu care aveau să te sorocească să trăieşti. Cea mai tînără dintre ele, ridicînd mina asupra leagănului :

— Să iubeşti firea cu frumuseţile ei, zise ; să petreci zile întregi culcat în fundul bărcii, privind la albăstrimile de sus sau ascultînd şoaptele vîntului prin stuh ; să colinzi pădurile îndepărtate, înduioşîndu-te cînd vei vedea căzînd frunzele ruginii ; să străbaţi ogoarele galbene, cu puşca în spate, în aşteptarea unui iepure sau a unei prepeliţe. Iar seara, după cele dintîi stingeri ale apusului, să te culci în dorul zilei de mîne, ce-ţi va aduce aceleaşi bucurii.

Cea de a doua, ridieîndu-şi şi ea mîna :

— Să simţi poezia faptelor omeneşti, grăi, în micimea lor zilnică ; să te apropii do sufletele cele mai ofilite şi să le înţelegi ; să te apleci asupra lor, pricepîndu-le armonia din fiecare mişcare sfioasă, din fiecare vorbă acoperită.

[1] Asupra d-lui M. Sadoveanu a se vedea un studiu foarte pe larg în *Paşi* pe *nisip,* voi. I. (în ediţia de faţă, voi. I, p. 112.)

Cea de a treia, luîndu-i vorba din gură :

— Să nu simţi însă numai farmecul lucrurilor mici, cuvântă ea, ci şi pe acela a lucrurilor mari ; să iubeşti basmele, să iubeşti povestirile eroice ; să te adînceşti în trecut, gustînd mărimea omerică a unor viteji ai neamului tău. Fiindu-ţi dragi codrul şi cîmpul nesfîrşit, să iubeşti şi pe voinicul ce se arată în depărtare pe o movilă, cu flinta pe umăr. Sufletul tău să fie deschis şi bucuriilor îndrăznelii şi celor ale avîntului.

Zîna a patra îl binecuvânta la rîndul ei :

— Darurile tovarăşelor mele iubite nu ţi-ar fi de nici un folos dacă nu le-aş adăoga şi darul meu : căci la ce bun să ai o simţire, dacă n-ai putea-o tălmăci în cuvinte potrivite, în culori frumos îmbinate, sau în sunete armonioase ? îţi pun, deci, mîna pe frunte şi-ţi dau puterea de a împărtăşi şi altora ceea ce vei simţi. Sufletul tău să nu fie o comoară tăinuită, ci deasupra lui să strălucească acea flacără violentă, ce vesteşte tuturor aurul ascuns dedesupt.

Mai rămăsese o zînă bătrînă, bătrînă...

Ea zîmbi mai întîi, pînă ce zîmbetul i se pierdu în zbîrciturile feţei, apoi grăi, cu o luminiţă în ochii stinşi :

— Darul meu e şi mai mare decît cel al tovarăşei mele. Vei scrie, o copil fericit, dar vei scrie atît încît nu te vei mai putea opri. Orice lucru îţi va cădea sub privire îl vei întipări în slove negre ; condeiul tău va zugrăvi copacul din faţă, vecinul din colţ, cinele ce trece pe uliţă, soarele ce apune, cîntecul privighetoarei, ceardacul din curte, tot ce se spune în mahala, toţi beţivii ee sunt la circiumă, toate pietrele de pe drum ; cititorii tăi vor fi osteniţi, dar tu vei stărui încă neostenit... Nu vei cunoaşte oboseala, după cum n-o cunoaşte nici firea cînd aruncă pe lume atîtea forme noi. Te vei întrece cu dînsa şi vei scrie, vei scrie... Acesta e darul meu.

Şi zînele dispărură de lîngă leagănul tău ; iar tu, Sadovene, ai crescut copăcel şi te>-ai făcut flăcău ; ai început să te plimbi pe iaz cu ciobaca, prinzînd peşte ; te-ai dus la vânat pe ogoare şi în păduri ; te-ai îmbătat de poezia naturii ; imaginaţia ta tînără s-a lăsat fermecată de isprăvile haiducilor, apleeîndu-se şi asupra durerilor şi

bucuriilor celor mici. Te-ai apucat apoi să scrii şi ai scos din simţirea ta caldă şi din ochiul tău colorat minunate descripţii după natură şi mişcătoare povestiri. Te-am admirat. Tu ai scris altele ; le-am admirat şi pe acele. Fără să osteneşti, tu însă ai scris din nou altele, cu o iuţeală din ce în ce mărită, şi atunci mi-am zis :

— O, zînă răutăcioasă, do ce n-ai pus nici o măsură în darul tău ?

Şi tu, Sadovene, cel mai înzestrat povestitor al nostru, pentru ce asculţi îndemnul bătrinei ? Pentru ce nu-ţi înfrînezi uşurinţa de scris ? „Uşurinţa ! Frumos dar — spunea Chamfort — cu o singură restrîngere însă : să nu te foloseşti niciodată de dînsa." Un scriitor trebuie să uite că scrie uşor ; tot talentul stă în a scrie cu greutate lucruri ce par uşoare. închipuieşte-ţi, deci, că n-ai aripi la condei şi, după fiecare pagină, te opreşte asupra celor ce ai scris ; vino şi revină ; taie şi adaogă ; născoceşte-ţi singur greutăţi şi le învinge cu trudă. Vei vedea atunci cît vor câştiga povestirile tale în frumuseţă *statică,* în măsură, în simplitatea şi armonia liniilor.

Astfel aş fi voit să-i vorbesc lui Sadoveanu, dar, citind *însemnările lui Neculai Manea,* m-am gîndit că nu mai am dreptul. Romanul acesta, deşi scris cu o iuţeală vădită, e totuşi atît de puternic, atît de zguduitor, atît de comunicativ, încît, în loc de a blăstăma zîna bătrînă, cu luminiţele în privire, se cade a-i fi recunoscători. A dat şi ea ce-a putut ; şi dacă uneori darul ei e supărător, de cele mai multe ori e însă binefăcător.

Şi cine s-ar putea plînge, de pildă, împotriva Pomonei, cînd, vărsîndu-şi cornul belşugului, ne aruncă şi fructe coapte şi fructe verzi ?

*

însemnările lui Neculai Manea ne zugrăvesc moartea morală a doi eroi deopotrivă de simpatici. Dinaintea lui Radianţi ne oprim cu zguduire sufletească şi ne pătrundem de ttmierea mută pe care-o simţim dinaintea puterilor oarbe ce ne mînă şi se joacă cu noi.

Privindu-1, avem fiorul fatalităţii, căci el nu luptă, nici nu caută să înfrîngă împrejurările ce-l copleşesc ca va-

luri de mare, ci îşi pleacă fruntea obosită, aşteptînd spulberarea cea din urmă. Din această resemnare izvorăşte un farmec duios ; ne gîndim la fuga vremii şi la tainele ascunse in cutele ei ; ne gîndim la mîna nevăzută ce toarce firele destinului.

Mila noastră pentru cel ce sufere e mărită ele grija că am putea să le suferim şi noi aceleaşi dureri ; ca şi dînsul, suntem în voia destinului ce pluteşte deasupra noastră, aşteptînd să ne lovească.

Acelaşi sentiment de frică trebuie să-1 fi simţit cei vechi dinaintea eroilor tragediilor lui Sofocle. Un Oedip nu-şi împleteşte singur viaţa, după o voinţă liberă ; tot ceea ce face el e săvîrsit dintr-o voinţă nevăzută, ce-l stăpineşte şi-1 îndreaptă spre ţinte hotărîte dinainte...

Agathon, întrerupînd :

— O, Glykyon, strigă el, nu sunt de părerea ta. Fatalismul celor vechi, ca si determinismul ce însufleţeşte literatura naturalistă, inspirată mai ales de Taine, sunt întristătoare şi primejdioase pentru viaţă, ca şi pentru artă. Pentru frumuseţea morală a faptelor noastre trebuie să primim liberul arbitru : omul trebuie să fie răspunzător ele ceea ce face şi, în ioc ele a sulei i tirania lucrurilor, el trebuie să le stăpînească şi să le mîuuiască după voinţă!

Sarcina o mare şi răspunderea e grea ; clar din mărimea răspunderii iese însemnătatea şi preţui libertăţii omului ; el lucrează, deci, cu convingerea rieatîrnării şi primeşte pedeapsa cu resemnarea de a o fi meritat. El nu se mai simte ca o sărmană fiinţă pe care împrejurările o sfarămă şi care priveşte cu sfiiciune în toate părţile ; ceea ce face e făcut cu voinţă şi cu primirea tuturor urmărilor. E drept că un gînditor a zis că omul fuge de libertatea morală, deoarece i-e frică ele răspunderi, dar, mai întîi, acest adevăr nu e obştesc şi apoi el ne îndeamnă chiar la ridicarea omului. Trebuie să-i arătăm frumuseţea libertăţii şi să-1 facem să-i simtă nobleţea şi cinstea. Un sistem filozofic ce-i ridică liberul arbitru îl afundă în umilinţă şi slugărnicie ; cu o astfel de doctrină nu e cu putinţă nici o morală : răspunderea iese clin voinţa omului şi cade în împrejurările din afară ; pedeapsa e, deci, nedreaptă. Omul fiind prefăcut într-un automat

spiritual, faptele lui pot fi bune, fără ca să-i scadă meritul lor.

Căci clacă viţiul şi virtutea sunt nişte produse fireşti, ca oţetul şi alcoolul, ele pot rămînea ceea ce sunt, dar pierd orice însuşire morală. Frumuseţea unei fapte măreţe izvorăşte din libertatea ele a o săvîrşi sau de a n-o săvirşi. Dacă a fost o nevoie, o fatalitate ce au mijlocit-o, măreţia faptei se risipeşte, deoarece frumuseţea morală stă în liberul arbitru.

Glykyon se ridică atunci :

— Nu tăgăduiesc că fatalismul şi determinismul nimicesc mult din poezia vieţii noastre ; recunosc ele asemenea că înălţimea morală a faptelor noastre este micşorată dacă presupunem că omul nu e stăpîn pe mişcările -ale. Den nu despre aceasta votesc să vorbesc. Arta nu e ţinută să ne răsfrîngă numai poezia vieţii, a avînturiior nobile, a sentimentelor frumoase. în ea putem găsi şi alte preocupări şi alte senzaţii ; ea ne poate da şi alte fioruri. Figura lui Radianu ne insuflă, de pildă, *milă,* căci dinaintea cărui lucru putem simţi mai multă milă decît înaintea unei dureri pe care nimeni n-o poate uşura? El sufere fără a putea primi vreun ajutor ; voinţa încordată a nimănui nu l-ar putea alina. Priveliştea unei astfel de suferinţe e ceea ce poate fi mai tragic. Poeţii greci, ca si scriitorii moderni, sunt deci în drept de a ne-o zugiâvi, mişeîndu-ne pînă la lacrimi. Şi în jurul nostru sunt atîtea pilde de dureri nemeritate şi fatale, încît trebuie să recunoaştem că, zugrăvindu-lc, poetul nu se îndepărtează de adevăr, ci ne dă, dimpotrivă, o învăţătură de înţelepciune.

Alături de Radianu c Manea. Acesta e şi el un învins al vieţii, asupra căruia se îndreaptă simpatia noastră, ca asupra tuturor celor învinşi. Greutăţi reale sau închipuite il răpun, făcîndu-1 să se abată din drumul larg ce merge spre culmi şi mînîndu-i pasul pe cărările singuratice ale ooaielor. Manea nu e singur în literatura noastră ; prin-'r-o trăsătură sau alta, el se apropie de *Dan* al lui Vlahuţă, de *Trubadurul* lui Delavrancea şi chiar de *Sărmanul Dionisie* al lui Eminescu. El e plebeianul care voieşte să iacă ascensiunea socială, fără a fi pregătit, şi care

simte la cei dintîi paşi greutăţile ridicării. Firea lui nu e destul de robustă pentru a ieşi neştirbită de această trecere repede şi neaşteptată.

El sufere, deci, în fiinţa lui morală văzîndu-se într-un loc nepotrivit, descoperit tuturor loviturilor. Dacă mai are încă limpezime în vedere şi bun-simţ, nu-i rămîne decît să se retragă, scoborîndu-se acolo de unde plecase. Aşa face Manea, şi întoarcerea lui la obîrşie ne pare cu atît mai cuminte, cu cît fusese pus la încercări mai grele.

Romanul lui Sadoveanu ne zugrăveşte tocmai această întoarcere, această zdrobire voită a tuturor năzuinţilor, a tuturor nădejdilor de tinereţe, cu o rară putere şi siguranţă de mînă. 11 vedem pe Manea în orăşelul din fundul Moldovei, îngrozit mai întîi de necurăţenia uliţelor, de neînsemnătatea vieţii intelectuale, pe care o duc colegii lui, de îngustimea orizonului ce i se deschide dinaintea ochilor. Zilele trec apoi încetul cu încetul, tocindu-i simţirea şi smulgîndu-i iluziile, una cîte una. Tot ce mai avea furtunos în fiinţa lui se scutură astfel ca un copac ce-şi scutură florile. Aspiraţiile pier ; şi dacă nu putuse să se adapteze la o lume ce-i fusese superioară, el se adaptează cu lesniciune la o lume ce desigur îi era inferioară. Decăderea morală îi fu mai uşoară decît ridicarea într-o atmosferă pentru care nu avea însuşiri înnăscute, nici o respiraţie destul de puternică.

Luăm parte, aşadar, în romanul lui Sadoveanu la această potolire a unui suflet după furtuni mari, într-un port liniştit, cu apele scăzute, fără vînturi şi fără stînci. Simţul moral în curînd se stinge şi el : Manea îşi găseşte astfel fericirea într-o legătură nelegitimă. Îndoielile i se risipesc, mulţumindu-se a cere de la viaţă numai ceea ce îi poate da. Cu acest puţin el e fericit. Iar romanul, deşi nu închide o povaţă morală, este totuşi minunata zugrăvire a acestei căderi şi a acestei mulţumiri îngrădite.

II

Cele din urmă foi din *Însemnările lui Neculai Manea* sunt din toamna anului 1902. Patru ani după aceea, Manea

muri pe neaşteptate. într-o zi de primăvară, cînd pasările abia începeau să se alunge printre copacii înmuguriţi, i-am scos afară din oraş, pe drumul pe care mersesem de atîtea ori împreună, în destăinuiri dureroase ; în urma sicriului erau numai cîţiva prieteni trişti, iar într-o trăsură doi ochi albaştri de femeie plîngeau o fericire atît de mare risipită la semnul unei mîini nevăzute... întîmplarea o făcuse pe Măria Cumpătă să se întîlnească cu Manea ; sufletele lor se apropiară, se înţeleseră şi se pătrunseră. O taină dulce îi învălui apoi laolaltă. Din stingheri şi pustii ce erau mai înainte, ei se simţiră cuprinşi de o nespusă bucurie ; viaţa lor căpătă o însemnătate şi un înţeles. Ochi în ochi şi mînă în mînă, ei merseră astfel spre necunoscut, aşteptînd cu incredere hotăririle lui... A fost însă de ajuns un semn de sus pentru ca o fericire clădită cu atîta trudă şi cu atîtea lacrimi să se spulbere. Din ea n-a mai rămas decît cei doi ochi ce plîng şi acum...

Manea, în viaţa lui amărîtă, avusese obiceiul de să-şi însemne întîmplările ce-l pridideau. Aceste întîmplări au fost publicate de d. Sadoveanu, împlinindu-se şi de dată aceasta cuvîntul evanghelic : „adevăr zic vouă că ceior ce au li se va mai da".

Mie nu mi-au rămas, ca pioasă amintire, de la prietenul meu, decît puţine pagini. Ele n-au frumuseţe prea mare şi nici nu le-aş fi dat la lumină, dacă d. Sadoveanu n-ar fi publicat *Însemnările lui Neculai Manea.* Fiind scrise patru ani după aceste „însemnări", ele fac oarecum o încheiere firească, arătînd popasul cel din urmă la care ajunsese cugetarea şi simţirea lui Manea. Cîteva luni după aceea, iarba tînără a primăverii încolţea pe mormântul lui, vestind o nouă împrospătare a naturii, în timp ce sub lespedea de piatră Manea îşi continua poate însemnările...

„Stau lîngă foc, în odaia abia luminată de lampa acoperită. Afară vîntul şuieră, ca un călător ce-ar trece pe uiiţă, cu nepăsare. Iarna se apropie cu şirul ei lung de suferinţe şi de lipsuri ; crivăţul rece o vesteşte, bătînd cu

tărie în geamuri. De cîte ori cercevelele se cutremură, mă întorc şi privesc afară. Umbrele nopţii par a se alunga, prinzînd forme tainice. Nu sunt fricos, dar nu pot privi pe fereastră fară un fior prelungit, în timpul nopţii, mai ales cînd vîntul suflă. Totul se mişcă pe prispă : degete lungi şi subţiri bat în geam, chemîndu-mă. Şi atunci, gîndurile mă învăluiesc şi nu ştiu pentru ce ele se îndreaptă spre lucruri triste ; mă gîndesc la durerile trecutului, la prietini morţi. Umbrele lor mă împresoară...

în această seară de sfîrşit de octombrie, icoana bietului Radianu[1] îmi stă nelipsită dinaintea privirilor... îl văd la fereastră ; îl simt...* Poate că a părăsit ţinutul mormintelor, aducîndu-şi aminte de mine.

Prin multe am trecut în viaţa mea chinuită, mulţi oameni am văzut, multe nenorociri am străbătut şi, din toate acestea, nimic nu m-a mişcat mai mult decît Radianu. Niciodată n-am fost atît de zguduit înaintea altcuiva ; în inima lui citeam nenorocirea ce poate lovi pe un om. Eram de faţă la distrugerea înceată, dar sigură a unui suflet căruia firea îi dăduse toate bunurile ei. Şi ceea ce-mi părea mai dureros şi mai tragic e că Radianu îşi dădea seama de această nimicire. El o privea cu un ochi liniştit şi poate chiar binevoitor, ai fi zis c-o dorea, c-o chema. Nu mi-o spunea niciodată, dar o ghiceam din clătinarea lui blîndă din cap, plină de înţeles : «Ei, ştiu eu ce fac ; nu te îngriji, aşa a fost să fie. Fiecare îşi urmează soarta.»

Sufletul lui era pustiit, patima ardea totul, îi stingea privirea deşteaptă şi-i alunga orice idee din cap. Căci la ce bun i-ar fi fost ideile, cînd ele soseau ca un stol negru de pasări ce aduc cu ele iarna năprasnică ? Nu-şi găsea locul ; umbla hoinărind pe uliţe, fugind de oameni, acum de o parte, acum de cealaltă. Casa nu-l ademenea. Cum îi trecea pragul, nevasta îl aştepta cu suliţele gurii ei. Radianu deschidea ochii lui mari, încurca cîteva cuvinte şi se lăsa apoi dovedit. Rămînca astfel într-un colţ, cuminte. Valurile de mustrări îl acopereau şi—l înecau.

1 Tot ce se povesteşte aici despre Radianu nu e decît ce! mai curat adevăr. Am fost elevul şi apoi prietenul lui. Aceleaşi mărturisiri mi-a făcut şi mie, ca şi lui Manea. — E. L.

îl văd ca acum, într-o zi de vară, stînd la masa,unei cafenele.

Simţea arsuri în piept. La fiecare două vorbe, dădea pe gît un pahar de apă, cu o privire ce zicea : «Mă arde ; grozav mă arde». Ochii îi erau înconjuraţi de două cercuri de foc, apoi se pierdeau sub picături de apă ce jucau dedesupt. Cu vocea lui blîndă şi tainică, el începu :

— Frate Manea, mult mai sufăr... Cînd ai şti tu cît sufăr, frate Manca, te-ai mira cum de mai trăiesc, cum de n-am pus sfîrşit la atîtea ticăloşii. Mă chinuieşte, mă chinuieşte în fiecare zi, în fiecare ceas, în fiecare clipă cît stau acasă. Şi ce gură ! De ce a mai dat Dumnezeu grai femeilor !

Le-a dat desigur spre pedeapsa păcatelor noastre cele grele. Pentru mine, casa e un iad ; tartorul mă aşteaptă spre a mă pune la munci silnice. Vezi tu mîinele astea, le vezi ? Ştii ce fac ? Nu e lucru cît de umil pe care să nu-l fi făcut : ele mătură, ele deretecă, ele spală podelele. Da, da, eu, Ion Radianu, eu frec podelele ! îmi vine să strig tuturor : la ce brumă Ion Radianu a fost cuminte în timpul lui, a învăţat carte multă, multă, a ajuns la oarecare cinste, a încăruntit ; la ce bun, dacă Ion Radianu freacă acum podelele ? Iar ea, ea, pe care am cules-o de pe uliţă, fiinţă fără căpătîi, fără creştere, căreia i-am dat casă şi masă, stă trîntită pe pat, într-un colţ, şi mă priveşte cu ochi crunţi ; dacă e nemulţumită, injuriile cad, cad ca o ploaie deasă. Ce zic : numai atît ? Mi-c ruşine să-ţi spun: mă bate, frate Manea, mă bate, mă loveşte cu palmele şi pumnii peste obraz... Sare apoi după uşă şi ia un bici, un bici făcut anume pentru mine, şi mă pocneşte... Mă zdrobeşte, frate Manea, cu neruşinare şi fără nici o ocolire. Seara tîrziu, cînd mă întorc uneori acasă, mă uit pe fereastră. O văd înăuntru stînd la masă cu toate haimanalele. Cunoşti pe Runcu, fostul meu elev, e drăguţul ei ; petrec nopţile împreună, în timp ce eu mă învîrtesc în jurul casei, pe gerul cel mare al iernei, privesc la geam şi aştept să plece. Apoi intru încetişor, ca să nu fac zgomot, aş vrea parcă să fiu un fum uşor, pe care nimeni să nu-l simtă. Ea însă mă priveşte ca pe un ciine, strigîndu-mi : «Ai venit, în sfîrşit, beţivule ; prin

cîte cîreiumi te-ai tîrît ?» Şi eu nu răspund nimic, înghit totul. Sunt bucuros să mă primească în patul ei cald. Mă strîng lîngă ea şi nu mă plîng ; are un trup, frate Manea, şi un foc ! Uit de toate, uit că mă înşeală, uit de frig, şi dacă mă bate, de ce să nu mă bată, îmi zic, dacă sunt un ticălos ?"

Eu mă uitam la dînsul şi îmi spuneam că e pierdut. Nu mai avea nici un pic de voinţă într-însul. Suferea totul, deşi îşi dădea seama de totul. Nu mai putea să se răzvrătească ; avea acel groaznic simţimînt că ceea ce se întîmplă trebuia să se întîmple şi că nimic n-ar fi fost în stare să i se pună în cale. Atunci, la ce bun să lupte ? Se lăsa, deci, luat de valuri şi izbit de toate malurile.

Şi acest fatalism, pe care i-l simţeam în suflet, mă pătrundea de o durere cu atît mai mare, cu cît îl vedeam îndreptăţit şi fără leac. Sărmane frunze ce suntem, cum să luptăm cu vîntul care suflă şi ne troieneşte în toate şanţurile ?...

Nu ne pătrundem niciodată de o milă amestecată cu mai multă groază decît dinaintea unei suferinţi ce ne-ar putea lovi şi pe noi dintr-un moment în altul, fiind fără nici o apărare. Căci pentru ce ar fi fost izbit de soartă numai Radianu, şi nu şi un altul, sau *eu ?* Gîndul aceste mă cutremura. în Radianu compătimeam, deci, ceea ce mi s-ar fi putut întîmplă şi mie ; îmi era milă astfel de mine însumi.

într-un timp, urma lui Radianu se ştersese ; nu-l mai văzusem o săptămînă. Era seara. Auzii o bătaie în uşă şi, curînd după aceea, intră el. Avea privirea pierdută ; pe faţa lui se citea o mare suferinţă :

— Frate Manea, începu el, nu ne-am văzut de mult. Vei fi crezut poate că am murit pe lîngă vreun gard. Nu, trăiesc, dar prin grele încercări am mai trecut. A voit să mă otrăvească ! Mă întrebi cine ? *Ea.* Ascultă. Se purta mai bine cu mine şi avea o mlădiere dulce în glas. „Ionică, îmi zise, voieşti să-ţi fac o cafea ?" „— Bucuros", răspunsei. Şi mi-o făcu ; cînd o isprăvi, băgai de seamă că avea o sticluţă în mînă. O pîndii : turnă cîteva picături în ceaşcă. Un gînd îmi trecu prin creştet. „Lenuţo, zisei eu blînd, bea tu mai întîi !" Ea se îngălbeni, apoi se încruntă : „Ce-i, beţivule, n-ai încredere în mine ?", şi voi să răstoarne sticluţa. Bănuiala se făcu siguranţă. O undă de lumină îmi trecu parcă pe dinaintea ochilor : voia să mă otrăvească ! Din adîncul trupului meu se ridica cea din urmă rămăşiţă de îndrăzneală. Nu voiam să mor ca un cîine. Pusei mîna pe sticluţă şi zvîcnii apoi pe uşă. O luai cu pasul repede spre uliţă. Aveam planul făcut : să mă plîng procurorului. Trebuiam să scap odată de atîta urgie ! Ea mă urmări, strigîndu-mi : „Ionică, unde te duci cu capul gol ?" O privii hotărît : „S-a sfîrşit acum cu tine — zisei —, ai să înfunzi puşcăria". Ea îngălbeni şi, apucîndu-mă de mînă, cu blîndeţe : „Ia-ţi cel puţin pălăria !" în adevăr, trebuia să-mi iau pălăria. Mă întorsei. în casă, îmi căzu în braţe, mă apucă de grumaz si mă sărută. Ce s-a mai întîmplat, nu mă mai întreba. Sunt un ticălos ; o ştiu. Am uitat de otravă şi de toate. M-am trezit în culcuşul ei cald şi am stat acolo nu ştiu cît ; trei zile ? patru zile ? nu-mi aduc aminte... Acum sunt din nou pe drumuri, ea e cu Runcu, petrece... I-am văzut pe fereastră, dar n-am îndrăznit să intru. O, frate Manea, cît sufer ! Femeia asta c începutul tuturor suferinţelor mele."

Patima lui Radianu crescu... Ajunsese cu totul tăcut şi pierdut, ca într-o cugetare adîncă, ceea ce arată adesea lipsa oricărei cugetări. Fugea de oameni ; fugea chiar şi de mine. Şcoala mergea rău ; copiii se plîngeau ; părinţii începură să se plîngă şi dînşii. în curînd auzirăm că Radianu era dat în judecata ministerului.

în acel timp, eram în Bucureşti. După-amiază, la ora două, trebuia să i se judece procesul. Mă întîlnii cu dînsul într-un restaurant. Era doborît şi trist ; ai fi zis că merge la o înmormîntare :

— Frate Manea, începu el, bînd un păhărel de coniac, frate Manea, la grea cumpănă sunt acum... în curînd se va hotărî cu mine ; dacă mă dau afară din slujbă, nu-mi rămîne decît să mor de foame, ca un cîine, ca un cîine... Ce pot face altceva ? Dar nu vreau ; o să le spun că nu-i adevărat. Că beau, ce, e treaba lor ? Datoria mi-o fac : atît ajunge.

Părea că se îmbărbătează ; scutura din cap şi apoi. spre a prinde puteri, mai dădea pe gît un păhărel de coniac. Bău astfel vreo zece. Cînd ieşi afară, se clătina pe picioare... Am aflat mai tîrziu ceea ce se petrecuse la minister. N-a mai fost nevoie de martori. Radianu nu a putut scoate o vorbă, fiind cu desăvîrşire beat. în acea zi şi fu înlăturat din învăţămînt.

începură atunci cîteva săptămîni de cumplită nenorocire, îl vedeam din cînd în cînd ; era într-o stare de plîns ; nu mai avea nici vestă, nici cravată ; privirea i se stinsese, numai obrajii îi erau roşii, roşii. Se uita blînd la mine, apoi pleca capul, ca şi cum ar fi aşteptat un cuţit nevăzut să-i taie grumazul ; voia să sfîrşească odată atîtea necazuri. îi clădeam ce puteam. „Eşti un om de treabă, îmi zicea dînsul. Mă ajuţi, deşi mă cunoşti de puţin timp. Crede-mă, însă, că am fost azi la un prieten de şcoală. E avocat mare şi cîştigă mii şi mii. M-a dat afară.''

Ochii i se umpleau de lăcrămi ; plângea ca un copil. Apoi îşi ridică din nou capul cu hotărîre : „Dar aşa a fost să fie. M-a urgisit soarta, şi n-am ce face. O să mor curînd, frate Maneo."

Plecă apoi pe drumurile largi ale Bucureştilor ; adăpost n-avea ; cei din urmă bani i se sleiseră ; toţi îl ocoleau. Cîteva zile după aceea fu găsit mort, pe o bancă din Grădina Icoanei.

Astfel se sfîrsiră suferinţele bietului Radianu. [1]

Şi, în această seară de sfîrşit de octombrie, privind pe geam sau în limbile rumene ale focului, icoana tragică a prietenului meu îmi răsare limpede. îl văd, îi văd ochii lui stinşi ; îi văd figura îmbujorată de om resemnat. Această resemnare atît de dureroasă îmi rupe inima şi acum... S-a ridicat dintre ţărani, a luptat, a învăţat şi a ajuns la o stare oarecare. Care i-a fost însă cununa atîtor străduinţe ? O femeie rea şi o patimă cotropitoare. Nenorocirile s-au dezlănţuit apoi asupra lui ; el le-a primit pe toate, cu capul plecat, fără să lupte împotriva lor, ci cu acel fatalism al ţăranului român, atît de mişcător : dacă aşa a fost să fie ;

Şi gîndurile, lunecînd de la dînsul, se îndreaptă asupra mea. Mă gîndesc la trecutul meu. Mă văd băiat mic, cînd păşteam oile pe cîmp ; mă văd deodată ia şcoală. Lanţul greutăţilor se distramă apoi. Şi, cugetînd mai bine la ceea ce am avut de îndurat, cred că n-aş mai începe încă o dată viaţa dacă mi-ar fi cu putinţă s-o încep... Nu, nu. aş dori mai bine să rărcîn Ia oi. aciăpostindu-mă într-o casă acoperită cu stuh. Nu zic că nu sunt mulţumit acum. dar cît a trebuit să sufăr !... Cit a trebuit să sufăr pînă să ajung la această linişte !

Ah ! şi ce bine îmi pare că am părăsit Bucureştii ! Ce puteam să fac acolo ? Să lupt, să lovesc din coate pentru a izbuti să fiu cineva ? Să scriu, să vorbesc, să colind prin saloane ? La ce bun toate aceste zădărnicii ? Nu pun nici un preţ pe dînsele. Numai fericirea e de preţuit, iar fericirea nu izvorăşte decît din mulţumirea de sine. Simt, însă, că acolo n-aş fi fost niciodată mulţumit. Ce aş fi căutat eu, plebeianul, în saloane, în legăturile lumii subţiri şi delicate ? Părinţii, bunicii şi străbunicii mei au mînat boii la coarnele plugului ; mîna lor neagră şi groasă *n-n* ştiut să facă decît gestul august al sămănătorului, si acum să viu eu cu aceeaşi mînă să conduc cotilionul ?

Nu sunt făcut pentru lupta năprasnică a celor ce vor să ajungă ; în vinele mele port încă sîngele greoi al strămoşilor mei, blajini şi supuşi. Cînd ei au plecat capul sute ele ani, cum aş putea să-1 ridic eu acum semeţ şi să privesc răspicat în ochii fiecăruia ? Cînd ei au înturnat în mîini căciula ţărănească dinaintea boierului, veacuri de-a rîndul, cum aş putea să mă simţ la locul meu stînd la braţul lui ? Nu-mi lipsesc însuşiri, desigur ; mintea mea a pătruns multe lucruri şi le-a păstrat, dar rusticitatea strămoşilor mei se dă pe faţă într-o mişcare a trupului, într-un cuvînt, în umilinţa instinctivă cu care ridic pălăria dinaintea ciocoiului ce şi-a trudit capul mai puţin decît mine — şi cu toate aceste ! Ah, cu toate aceste, în el se vede rasa stăpînitorilor. Nu mă plîng. Firea nu face

1 Versiunea aceasta a morţii lui Radianu e deosebită de cea din *însemnările lui Neculai Manea* ale d-lui Sadoveanu. Ea e însă cea adevărată, deşi e mult mai puţin poetică. — E. L.

sărituri prea mari ; ea îşi are şartul ei cuminte, dinaintea căruia mă închin. Dacă as fi luptat din răsputeri, aş fi putut ajunge şi eu ceva ; aş fi părut un om fericit în ochii trecătorilor. Dar eu ştiu bine că n-aş fi fost, pentru că aş fi avut simţimîntul omului care nu e la locul lui. Nemulţumirea m-ar fi ros ; deosebirea dintre ceea ce sunt şi ceea ce aş fi trebuit să fiu mi-ar fi stat mereu dinaintea ochilor ca o vedenie...

Aşa, iată-mă în acest orăşel, uitat de lume !... Cît de bine mă simt ! Firea paşnică, pe care mi-a dat-o sîngele atîtor vrednici strămoşi, nu e tulburată de zadarnice dorinţe de luptă şi de mărire. Tot ct^-mi trebuie am ; îmi fac datoria mea zilnică cu mulţumire sufletească ; sarcina nu trece peste puterile mele, dimpotrivă, simt că sunt deasupra ci... Prietenii zgomotoase şi nepotrivite n-am ; în mica mea lume în care mă învîrt toţi mă primesc cu încredere şi cu iubire.

Şi, după atîtea furtuni prin care am trecut, ce fericire mă pătrunde ştiind că am căsuţa mea liniştită, într-o uliţă largă ! în adăpostul ci cald, între flori şi cărţi, îmi închid cugetarea mea paşnică : îmi ascult bătaia înceată a inimii, în jur, e rînduiala cea mai desăvîrşită. O mînă mică şi iubită aşază fiecare lucru la locul lui ; în odaie se vede un suflet de femeie, în glastrele de flori, în horbota mesei, în cărţile înşirate frumos. Şi ce miros plăcut !

Binecuvîntată fii, fiinţă dulce, tu, care ţi-ai plecat gingăşia privirii tale asupra mea ; tu, care m-ai învăluit în armonia îngerească a iubirii tale...

Nişte paşi mărunţi se aud ; sunt ai ei : iat-o !"

FRAGMENTE CRITICE

Un poet îmi spunea odată :

— Nu cumpăr nimic din ceea ce se tipăreşte. în revistele pe care le primesc nu citesc decît ceea ce scriu eu : dar mă citesc cu drag şi de multe ori... Rar numai îmi pierd vremea şi cu alţii. Cînd se ridică vreun scriitor nou în jurul căruia se face mult zgomot de laude şi pe care critica îl răsfaţă, atunci îi iau cartea spre a o străbate din fugă, deoarece sunt sigur că laudele ce i se aduc nu sunt meritate şi critica s-a înşelat asupra lui ca de obicei. Siguranţa o am dinainte ; nu-mi rămîne decît s-o întăresc. Şi totdeauna mi-am întărit-o.

Un alt poet, frunzărind o revistă cu poezii şi nuvele destul de bune, îmi spunea :

—• Tot ce e înăuntru e fără de rost.

Iar eu i-am răspuns :

— Fireşte, de vreme ce n-ai nimic în ea. Pentru a crede în ceea ce scriem noi, trebuie să socotim că tot ce scriu ceilalţi e de prisos şi fără de rost.

Astfel sunt poeţii. Nu numai ai noştri, ci toţi. Cînd nu sunt înzestraţi cu însuşiri de imaginaţie sau de sentiment cu totul neobişnuite, cînd n-au o putere de creaţie în adevăr demiurgică, ei stau ascunşi în brazda îngustă, pe care o trag cu anevoie. Ei nu văd şi brazda vecinului. Şi cu cît adîncesc fierul plugului în pămîntul înţelenit, cu atît se îngrădesc şi mai mult, mărginindu-şi priveliştea liberă.

Dacă m-ar întreba cineva care e cea dintîi însuşire a unui poet, i-aş răspunde :

Un artist mijlociu, care nu e nici Goethe, nici Dante, care nu e nici Leopardi, nici Victor Hugo, trebuie să fie mai întîi un ignorant. Toată literatura veacurilor trecute de la imnurile vedice pînă la romanţele trubadurilor medievali trebuie să fie pentru dînsul o carte închisă cu şapte peceţi... Să nu cunoască deci nimic din ce s-a scris înainte. Ieşind dimineaţa pe pajişte şi văzînd boabele de rouă, să-şi închipuie că le-a descoperit cel dintîi : să le asemene în linişte cu boabele de mărgăritare sau cu sclipirile diamantelor, fără a bănui că toţi poeţii au făcut această asemănare înaintea lui. încetul cu încetul să descopere apoi soarele cu podoaba aurorii şi a amurgului, florile mirositoare, poezia crîngului înverzit, tainele nopţilor de vară, razele prietenoase ale lunii, sclipirile de aur ale stelelor nemuritoare ; să descopere drăgălăşia celei dintîi fete întîlnite, farmecele zîmbetului, tainele părului negru ce rîurează, comorile sinilor mici, şăgălnicia ochilor albaştri ce rîd... Să meargă astfel din descoperire în descoperire, înstrunîndu-şi lira ; să le cînte cu nevinovăţie, ca şi cum nimeni nu le-ar fi cîntat înainte mai bine şi mai frumos... Stînd să citească literatura altora, farmecul s-ar risipi ; poetul n-ar mai îndrăzni să cînte soarele după minunatele imnuri vedice sau greceşti.

Nu e frumuseţe a naturii, nu e sentiment omenesc care să nu fi fost preamărite aşa cum nu vor mai putea fi niciodată.

Totul s-a spus ; totul a fost zugrăvit şi descris. Marii noştri strămoşi ne-au zădărnicit putinţa de a fi cu desăvîrşire noi ; mîna lor grăbită a istovit tot ce firea aruncase vrednic de cîntat şi de idealizat.

Cultura prea mare i-ar răpi poetului, aşadar, orice încredere în sine ; rămînînd înmărmurit dinaintea frumuseţilor pe care n-ar fi în stare să le ajungă vreodată, el s-ar lăsa de scris. Şi ar face rău. încercările sale nu sunt cu totul nefolositoare, căci, dacă nu se mai pot spune lucruri noi, se pot face totuşi împărecheri noi, ce ne trezesc senzaţii întrucîtva deosebite.

Lăsaţi deci necunoscută literatura trecutului ; nu citiţi nimic din ceea ce scriu contemporanii voştri, şi cîntaţi-ne, o poeţi, pentru a mia oară : fluturii, florile, femeile şi cerul albastru !

Trăim într-o vreme în care trebuie să ne mulţumim cu fărîmiturilc rămase de la prînzul leilor.

2

Dacă poetul are aproape datoria de a crede că ceea ce scriu alţii e fără rost, pentru a-şi putea închipui că ceea ce scrie el e cu rost, menirea criticului e de a sc sili să creadă că tot ce scriu alţii o cu rost, pentru a se mingîia cu nădejdea că şi ceea ce scrie el asupra lor ar putea avea vreun rost oarecare.

Be^aumarehais scria în prefaţa *Bărbierului* său :

„Cititorule, am cinstea să-ţi închin o nouă lucrare a mea. Doresc să te găsesc în unul din acele momente fericite, cînd, dezbrăcat de griji, mulţumit de sănătate ş: de cum îţi merg treburile, de iubită şi de masa pe cart ai luat-o, te-ai putea desfăta o clipă cu citirea *Bărbierului din Sevila;* căci e nevoie de toate astea pentru a putea fi distrat şi pentru a-mi fi un cititor binevoitor.

Dar dacă o întîmplare nenorocită ţi-a zdruncinat sănătatea ; dacă drăguţa şi-a călcat jurămintele, dacă masa n-a fost bine pregătită, sau dacă digestia îţi fu greoaie — atunci lasă la o parte *Bărbierul ;* nu e timpul să-1 citeşti !... Căci rîdem puţin de veselia altuia, cînd avem nemulţumiri personale."

Marele umorist avea dreptate. Părerile noastre sunt în legătură cu stările sufleteşti pe care le străbatem. Fără voie ne aruncăm umbra peste tot ce ne înconjoară. Un adevărat critic conştiincios, înainte ele a-şi da o părere, ar trebui să-şi lămurească mai întîi împrejurările în care se află : e cu stomacul încărcat ? e obosit ? e necăjit de creditori ? lampa fumegă ? focul s-a stins în căminul rece ? Toate aceste *imponderabilia.* în parte sau la un

loc, pot întuneca seninătatea cugetului nostru. O durere de dinţi ne face nesimţitori dinaintea priveliştei celei mai fermecătoare.

Pentru aceasta, o scriitori, nu vă mîhniţi cînd vi se pare a fi fost judecaţi nedrept. Dacă firul de nisip al lui Pascal poate căşuna schimbări atît de mari în istoria omenirii, pricine tot atît de mici ne pot face nedrepţi cu voi.

A nu crede în ceea ce spunem despre voi e înţelepciunea voastră cea dintîi ; a ne crede numai cînd vă lăudăm e cea de a doua, şi cea din urmă.

4

întîlnind o dată pe Glykyon, i-am spus :

„Am o deosebită prietenie pentru Picrophonios. E plin de o fermecătoare erudiţie literară şi de bun-simţ. Judecata lui e temeinică şi sănătoasă ; gustul lui e sigur. Pentru ce însă nici o licărire veselă de soare nu-i străluceşte în păreri ? Pentru ce e atît de întunecat ? Pentru ce privirea lui nu se opreşte decît asupra scăderilor şi a părţilor urîte ? Cred că ar putea să vadă şi frumuseţile."

Iar Glykyon îmi răspunse :

„Picrophonios, înainte de a fi critic, era poet. Din mîna lui au ieşit multe versuri frumoase, pe care însă acum nu le mai citeşte nimeni. Inspiraţia lui fu de altminteri scurtă ; nici un critic nu i-a împletit în jurul frunţii o coroană din verdea frunză a stejarului. Picrophonios s-a întristat. In loc să stăruiască în poezie, el îşi zdrobi lira. E cu putinţă ca nepăsarea celorlalţi să fi fost nemeritată, dar e cu putinţă ca simţirea lui poetică să nu fi avut aripi prea puternice. El îşi îndreptă atunci paşii spre alte îndeletniciri. Înzestrat cu multe conoştinţi, călăuzit de un spirit ascuţit, el se opri în critică, unde îşi putu desfăşura mai bine strălucitele lui însuşiri... I-a rămas totuşi în suflet un grăunte de nemulţumire. Îşi aduce aminte întotdeauna că şi el a fost poet, sau ar fi putut fi, dacă împrejurări vitrege nu l-ar fi împiedicat. De aceea, de ori cîte ori vorbeşte de un scriitor ce se ridică prea repede, se gîndeşte şi la nedreptatea pe care

a suferit-o el. In cuvintele lui e o părere de rău abia acoperită, ce se poate preface lesne în răutate."

lntîlnindu-l după aceea pe Picrophonios, i-am spus :

„Glykyon e un suflet delicios ; inima lui e o comoară de bunătate. Cunoştinţele îi sunt bogate ; gustul îi e sănătos, îmi pare totuşi că merge prea departe cu bunătatea : părţile rele ale lucrurilor îi scapă, iar critica lui şchioapătă printr-o mare îngăduinţă."

Şi Picrophonios îmi răspunse :

„înainte de a fi critic, Glykyon s-a încercat în poezie şi n-a izbutit deloc. Versurile lui erau slabe, cum nu s-ar putea închipui altele. Fiind însă un om de bun-simţ, Glykyon şi-a aninat repede lira în cui, fără a fi păstrat în suflet vreo amărăciune. Numai acei ce stăruiesc într-o îndelungată amăgire de sine sunt vrednici de plîns... După ce i-a amuţit lira, Glykyon s-a îndreptat aşadar spre critică, unde îşi desfăşură cu uşurinţă însuşirile lui minunate... I-a rămas totuşi în inimă o mare îngăduire cătrâ poeţi. A fi poet i se pare un lucru sfînt, ce te scuteşte de orice altă datorie. Şi pentru a fi poet îi pare că e de ajuns să înşiri cîteva versuri ce se pot citi fără vreo neplăcere prea mare."

Aproape toţi criticii sunt ca Glykyon sau ca Picrophonios : nişte *artişti neisprăviţi.*

Dacă au avut ceva talent, dar împrejurările i-au împiedecat de a se desăvîrşi. făcînd loc altora mai puţin înzestraţi — ei ajung ca Picrophonios ; iar dacă n-au avut nici un talent, recunoseînd-o bucuros, ei ajung ca Glykyon...

5

Dacă cea dintîi însuşire a unui poet e de a fi ignorant, cea de a doua e de a avea o mare încredere de sine.

De cîte ori un poet îmi citeşte o poezie, cu o mişcare a mînii ce voieşte să spună : „e mică, dar e definitivă", eu îmi spun : „omul ăsta poate că n-are talent, dar o să aibă şi dacă n-a scris încă o poezie definitivă, o va scrie"...

6

Unui retur, ce voia să-1 învețe arta aclucerii-aminte, Tomistoclc îi răspunse :

„N-am nevoie de această artă. Aş dori, dimpotrivă, să cunosc arta uitării, deoarece îmi amintesc întotdeauna chiar ceea ce n-aş voi, dar nu pot uita niciodată ceea ce e.ş voi."'

în adevăr, uitarea e prețioasă ; clacă n-ar fi ea, paşii noştri ar fi împiedicați în fiecare clipă de cătuşele grele ale amintirilor. Firea ne-a dat însă acest dar : uităm ce am făcut ieri, şi uităm cu seninătate, cu lesniciune şi cu plăcere. Fără uitare, viața ar fi tristă, iar cercul închis, in care ne învîrtim, ni s-ar părea prea strimt. Clipele se aseamănă prea mult între dînsele. Acum, ca şi anii trecuți, stăm răzimați la fereastră şi privim, gîndindu-ne. Gîndurile nu ni s-au schimbat ; ele sunt aceleaşi. Şi ce tristețe nu ne-ar pătrunde văzîncl puținа primenire ce s-a săvîrşit în ființa noastră morală ! Firea a pus însă mîngiierea în noi : am uitat tot ce am gîndit în trecut.

Ceea ce aducem, aşadar, nou în personalitatea noastră e neînsemnat ; în cîteva opere, de pildă, orice artist s-ar istovi dacă în jocul lui sufletesc n-ar intra şi uitarea. Aceleaşi idei îi vin în minte, şi i se par totuşi noi, pentru că îmbinările s-au schimbat. Arta, trăind însă mai mult din forme decît din idei, ar pierde clacă fiecare idee ar căpăta numai un singur vestmînt. Uitarea dă putință artistului de a se întoarce de mai multe ori asupra aceluiaşi motiv de inspirație, în căutarea îmbrăcămintei celei mai desăvîrşite — singura nepieritoare. Ei i s-ar cuveni deci altare, îmbogățind astfel mitologia cu această nouă zeiță, la care grecii cei vechi nu se gîndiseră încă...

Ne apropiem mai lesne de acei de care ne deosebim eu totul decît de acei de care ne deosebim foarte puțin. Suferim astfel pe duşmanii noştri cei mai înverşunați, dar n-am putea îngădui unui prieten de a nu fi de aceeaşi părere cu noi. pînă în amănutele cele mai îndepărtate.

8

.V<? forcons pas nolre talent,
Xous ne ferions rien avec grăce.

Astfel spunea bunul La Fontaine, şi avea dreptate. Să rămînem deci în măsura puterilor noastre ; să ne închinăm dinaintea naturii şi să primim darurile ei aşa cum ni le-a dat. Putința clesăvîrşirii nu stă decît în aceste margini fireşti. Să ne îngrădim deci ogorul şi să nu ne plîngem niciodată că e prea mic. însemnătatea lui nu stă în mărime, ci în felul cum îl arăm şi-1 lucrăm. Ca in fabula vierului, în brazda acîincă a țarinii e o comoară, pe care n-o putem descoperi decît prin munca încordată a brațelor noastre.

Aceasta ne-ar învăța ințejepciunea ; dar povețele înțelepciunii sunt tocmai acele pe care nu le urmăm niciodată. Ne lăsăm mai degrabă mînați de deşarte păreri şi voim să arătăm ceea ce n-avem. Pentru un ochi ager, nimic nu o mai limpede decît această dorință îndărătnică de a fi socotiți altminteri decît suntem şi de a ne împodobi cu daruri pe care nu le avem. O laudă nemeritată o primim cu bucurie, pe cînd pe lîngă lauda meritată trecem nepăsători. Ea nu ne aduce nimic nou.

în chipul acesta ne lămurim pentru ce scriitorii Fac adeseori sărituri primejdioase. Ei vor să pară sub o lumină nouă : şi cu cît această înfățişare e mai străină de a-.k-vărata lor fire, cu atît ea îi ispiteşte mai mult. Poeţii bucolici .fac astfel madrigale, criticii fac nuvele, scriitorii rustici se încearcă în psicologie subțire. La temelie stă aceeaşi nemulțumire de ceea ce avem, care ne îndeamnă să alergăm după talente ce ne par mult mai prețioase, pentru că nu sunt ale noastre. Calul ce s-a rugat de Jupiter să-i prefacă spatele în chip ele şa şi să-i dea o copită <are să nu se afunde în nisip se aseamănă cu cîntărețul şesului dunărean ce rîvneşte să descrie balul ele la Bullier. Şi aşa suntem cu toții. Să nu ridicăm deci piatra pentru a o arunca în vecin ; să ne privim mai întîi pe noi înşine şi să ne întrebăm dacă n-am fost vreodată muşcați de dorința de a părea altfel de cum suntem şi de a face altceva decît ceea ce putem. Şi aceasta este;

totuşi picirea noastră, căci talentul pe care am voi să-l avem ne zădărniceşte pe acel pe care îl avem.

9

Revistele se înmulțesc. Volumele apar unele după altele, grăbite să vadă lumina zilei. Poeţii cîntă iară încetare şi fără rost, ca păsărelele cerului. Şi cu toate aceste, cîntecul lor e arareori armonios. Cele mai multe volume nu sunt, de asemeni, decît nişte încercări, ce arată mai multă bunăvoinţă decît talent. Criticul le ia, le citeşte si apoi clatină din cap.

Care e datoria lui ? Trebuie să se scoboare de pe Parnas, cu pasul răsunător şi cu tolba plină de săgeţi, ca un Apollo înfuriat ce nu voieşte să lase pe cei nechemaţi de a se urca pe muntele închinat muzelor, săgetîndu-i ? Trebuie să se tragă la o parte, cu nepăsare ? Cum trebuie să-şi înţeleagă el menirea în mijlocul atîtor îndrăzneli, în mijlocul atîtor încercări neizbutite ?...

Vin cu ramura de măslin... Criticul să închidă ochii si să tacă dinaintea micilor patimi omeneşti. Grija lui să se îndrepte spre tot ce e frumos, sau poate ajunge frumos, înlăturîndu-se oarecare greşeli. Tot ce e rău, fără tămăduire, tot ce e urît, fără îndreptare, să rămînă deci ca şi cum n-ar fi, învăluit de o tăcere uşoară. Aceasta e singura bunăvoinţă ce i se cuvine, şi trebuie să recunoaştem că e şi meritată.

Scriitorii, chiar şi cei lipsiţi de orice talent, nu fac nici un rău nimănui ; ei fac, dimpotrivă, o jertfă de timp şi de linişte ; toate puterile lor se încordează, şi pentru ce ? Ca să ne placă nouă tuturor. Dacă nu izbutesc, nu trebuie să le găsim vreo vină, ci să le fim recunoscători. Ei şi-au dat toată silinţa să ne aducă prinosul muncii lor, pentru care nu ne cer nimic în schimb, decît doar acel fum uşor, care e admiraţia... Să-i lăsăm deci liniştiţi la munca lor nobilă, dar sterilă ; să-i lăsăm în credinţele lor azurii ; să-i lăsăm înconjuraţi de străveziile vedenii ale inspiraţiei.

Credinţa e cel mai dulce lucru pe care l-au dat zeii omului ; să i-o lăsăm deci. Scriitori, credeţi în scrisul vostru ! Şi mă bucur că n-aţi aşteptat să v-o spun eu : voi credeţi de mult, şi bine faceţi.

Tînărul poet Ergast îmi spunea odată :

„Port în mine săptămîni întregi cîte o poezie... O simt cum încolţeşte, cum creşte, cum se desfăşoară, prinde ramuri, înfrunzeşte şi înfloreşte. în tot timpul acesta mă simt atît de bine, singur în odaia mea rece şi sărăcăcioasă ! O bucurie nemărginită mă încălzeşte. Trebuie să fie bucuria mamei ce-şi simte copilul mişcînd în sîn... Lumea din afară nu trăieşte pentru mine ; poate să ploaie, poate să fulguiască. Vatra poate să fie rece : trupul îmi arde de o căldură ce pleacă din inimă, învăluindu-mă. Şi într-o bună zi poezia iese frumos pe hîrtie, deodată şi fără îndreptări : ai zice Minerva ce se întrupează înarmată din mintea lui Jupiter. O citesc o dată, de două ori, de nenumărate ori... Ce frumoasă e ! O trimet apoi unei reviste, urmărind-o în gînd, cu drag. Acum a ridicat-o poştaşul, acum călătoreşte (oare nu s-a pierdut ?), acum a ajuns, acum o citeşte directorul revistei... Inima mi se strînge : oare i-a plăcut ? Nu se poate să nu-i fi plăcut, mă îmbărbătez eu ; acum o culege zeţarul, acum a apărut, acum o citeşte unul, doi, o sută... Toţi mă laudă... Şi astfel, trăiesc luni de zile în dulcea emoţiune a naşterii şi în duioasa aşteptare a luminii... Toate necazurile mi se risipesc ; plutesc deasupra tuturor nevoilor şi-mi pare viaţa bună de trăit..."

Nu i-am răspuns nimic, dar m-am gîndit :

„Ai dreptate, o Ergast. Scrie înainte poezii, oricît de rele ar fi ele. Nu te deznădăjdui. Pentru a putea îndura cu seninătate greutăţile vieţii, avem cu toţii nevoie de ceea ce numea doctorul Relling din *Raţa sălbatecă* a lui Ibsen «minciuna vitală».

Trebuie să ne creăm o nălucă scumpă, în care să punem toate nădejdile noastre, toată iubirea noastră ; trebuie să ne găsim un razim ideal.

Nu eu voi fi Gregor Werle ; nu eu îţi voi deschide ochii, punîndu-te în faţa realităţii. Nu-ţi voi spune deci că poeziile tale sunt rele. Voi tăcea ; iar tu scrie mai departe şi crezi, crezi, crezi în ceea ce scrii. Aceasta e fericirea ta, pe care n-am dreptul s-o turbur."

10

Un critic laudă într-un scriitor laturea romantică a talentului său : găseşte că descrie minunat unele sentimente rare, ce i se par de cea dintîi însemnătate în artă. Un alt critic laudă pe un alt scriitor pentru înţelegerea vieţii umilite ; un altul, pentru poezia naturii ; un altul, pentru dragostea vieţii orăşeneşti, a cetăţenilor paşnici, ce păstrează virtuţile mijlocii ale neamului... Şi scriitorii sunt mulţumiţi, crezînd c-au găsit adevărata formulă a artei.

Nu, o scriitori, vă înşelaţi. Criticii, cînd vă laudă pentru anumite lucruri, nu vă laudă pe voi — ci pe ei... Preamărind anumite sentimente, pe care ie găsesc în operele voastre, ei îşi preamăresc propriile lor sentimente, propriile lor gusturi. Un critic, om liniştit şi burghez în apucături şi credinţe, va înălţa de pildă epopeea *Hermann şi Dorothea* a lui Goethe, pentru că tocmai în această poemă se cîntă sentimentele de care e însufleţit el. Citind-o, se recunoaşte într-însa ; lăudînd-o, se laudă pe sine, în felul lui de a fi şi de a se simţi.

Criticul care iubeşte faptele generoase, dar puţin cam nereale, va iubi literatura romantică — şi iubind-o, se va iubi tot pe sine.

în acest înţeles, critica nu e decît o autobiografie sufletească a criticului. Cercetînd ceea ce pune el în lumină în scriitori şi laudă cu căldură, am putea închega înfăţişarea lui morală.

11

Dinaintea palatului Doria, la Genova, Picrophonios îmi vorbea astfel, pe cînd umbrele înserării se lăsau peste oraş :

,,îl priveşti cu o licărire de plăcere în ochi. Şi nu eşti singurul ; aşa facem cu toţii. Ne minunăm dinaintea acestor clădiri ruinate, lipsite de lumină şi de aer. Poate că n-am voi să locuim în ele, dar ne place să le privim, găsindu-le frumoase. în lipsa lor de podoabe şi în necurăţenia în care sunt păstrate, e ceva ce ne farmecă şi ne

opreşte din drumul nostru. Te-ai întrebat vreodată ce anume ?

Eu cred că puţini pot gusta astăzi cu plăcere o privelişte a naturii : un răsărit de soare peste piscurile munţilor înzăpeziţi, sau apusul lui în genunea mării înroşite. Ne mai oprim, fireşte, dinaintea lunii pline, cînd se iveşte dintre copaci, şi strigăm : ce frumoasă e ! Dar atît ; ne întoarcem apoi spatele şi ne îndreptăm pasul spre alte nevoi. Dacă am şti că în apropiere e o privelişte minunată, nu ne-am grăbi s-o vedem : şi cu toate aceste străbatem bucuroşi drumuri fără hotare, pentru a ne opri dinaintea acestui urît palat galben, cu ferestrele mici şi zăbrelite, ca acele ale unei temniţe. Pentru ce ?

...Pentru că nu mai putem admira răsăritul soarelui, pentru că nu mai putem gusta poezia munţilor. Ceea ce spun c drept. Simţirea noastră nu se mai bucură de acea frăgezime, ca simţirea celor vechi sau ca acea a oamenilor Renaşterii. Ochii noştri au văzut prea multe lucruri ; urechile noastre au auzit prea multe sunete. Dacă nu s-au obosit, nu mai au aceeaşi impresionabilitate. Un răsărit de soare ? Dar l-am văzut de atîtea ori şi, cu aceiaşi ochi, l-au văzut atîţia strămoşi ai noştri ! Trecem deci cu nepăsare pe lîngă frumuseţile lui. Ajungem astfel din ce în ce mai puţin apţi de a primi impresii vii de la lucrurile ce ne înconjoară.

Dar dacă simţirea slăbeşte, e ceva în noi care nu poate pieri niciodată. E dragostea şi puterea de a cunoaşte. Poetul a spus-o de mult : de toate ni se urăşte, numai *de a şti* nu ni s-ar putea urî vreodată[1]. Suntem nesăţioşi ; cu cît ştim, cu atît am voi să ştim mai mult. Mintea noastră e ca vasul Danaidelor : nu se umple niciodată. Putem bea oricît ; setea creşte mai mult.

Iată pentru ce plăcerile estetice tind să se prefacă în plăceri intelectuale. Nu mai admirăm operele de artă pentru că sunt frumoase, ci pentru că deşteaptă în noi un roi de idei, de amintiri istorice, care n-au nici o legătură cu frumuseţea lor. Tu, dacă stai acum dinaintea

1 Virgil.

palatului Doria, nu stai pentru că e frumos. E drept că de la o vreme ajungi s-o crezi. De fapt, ceea ce mişcă sunt amintirile ce-ţi deşteaptă. Te gîndeşti că după micile geamuri te privesc patru sute de ani de vechime ; te gîndeşti apoi la bătrînul Andrea Doria, părintele patriei ; te gîndeşti la Perino del Vaga, elevul lui Rafael, cc-a împodobit zidurile cu frescuri. Inscripţiile latine îţi vorbesc de sus ; cunoscutele versuri ale lui Ariosto îţi sună în ureche. Deodată te simţi înconjurat de mii de amintiri ce zboară în jurul tău ca fluturii coloraţi, lovindu-te uşor. In mijlocul lor nu te gîndeşti la lipsa de gust a acestor ruine.

Iată de ce toată lumea vine în Italia ; iată de ce ne oprim cu toţii dinaintea palatelor Renaşterii sau în muzee. Iată pentru ce cu toţii admirăm pe Rafael sau pe Guercino, pe Guido Reni sau pe Andrea del Sarto... Ei sunt nişte nume, în jurul căror pluteşte o aureolă de legende. Tablourile lor ne sunt cunoscute din reproduceri ; ele au istoria lor, ce ne leagănă mintea de mult.

Cînd le privim deci cu ochi înflăcăraţi, nu le gustăm frumuseţea, ci ne lăsăm îmbătaţi de poezia atîtor amintiri ce ni se deşteaptă deodată. Căci dacă tablourile lui Rafael ar fi ale unui necunoscut, am trece poate pe lîngă dînsele cu aceeaşi nepăsare cu care trecem pe lîngă un frumos răsărit de soare... N-ar avea istorie şi n-ar putea trezi în noi nici o plăcere *intelectuală.* Cu trecerea veacurilor ajungem însă simţitori mai mult la astfel de plăceri.

12

E ceva în noi care ne face să ne credem deosebiţi de ceilalţi oameni, oricît de cumpăniţi am fi. Cînd ne rămîne încă bunul-simţ şi ne asemănăm în gînd cu alţii, n-avem nici o greutate de a ne recunoaşte inferiori în multe privinţi. Unul e mai frumos decît noi ; altul e mai îndrăzneţ ; altul cîntă mai bine ; un altul se ţine mai bine în societate... Toate aceste sunt lucruri pe care, dacă nu le recunoaştem cu glas tare, le mărturisim în adîncul conştiinţei noastre, fără a ne simţi scăzuţi cîtuşi de puţin.

Avem chiar o tainică mulţumire de a ne crede astfel mai pătrunzători şi mai drepţi...

Cu toate aceste, cînd ne luăm în totul, e cu neputinţă să nu ne închipuim că în alcătuirea noastră e ceva deosebit, care nu se află în ceilalţi oameni. Dacă am fi întrebaţi ce anume, n-am putea răspunde. Credem totuşi cu tărie că avem în fiinţa noastră o însuşire, un dar nevăzut, ce ne ridică deasupra tuturor şi ne dă drepturi cu totul deosebite de ale celorlalţi. Desigur că nu mărturisim nimănui această închipuire, dar o simţim atît de puternic, încît ea stăpîneşte mai toate mişcările noastre.

De aceea nu iubim, pe pildă, pe cei ce merg pe urmele noastre. în loc de a ne recunoaşte în ei şi a-i ajuta, ne simţim porniţi a-i urî ; ni se pare că şi-au însuşit nişte drepturi ce nu li se cuveneau.

Iată de pildă Phobios : a întrat în viaţă înzestrat cu un rar spirit de răzvrătire şi de necuviinţă, ceea ce nu-i ridică meritele, dar îi dă un anumit fel de a fi, de ale cărui neplăceri va suferi cel dintîi. A lovit în toţi, pe cînd n-avea nici mustăţi ; a zvîrlit cu tină în toate bărbile venerabile ; n-a cinstit nici pe morţi. Nimeni şi nimic n-a găsit cruţare dinaintea vervei sale dezlănţuite şi aproape geniale. Dar anii au trecut şi Phobios e împodobit acum cu o frumoasă barbă. El e om ajuns şi începe a se statornici. Cuvintele lui încep a prinde greutate ; din revoluţionar, ajunge conservator. Azi ar putea ierta cuiva lipsa de talent sau de deşteptăciune, dar nu i-ar ierta niciodată libertatea de spirit, sau ceea ce numeşte el, cu nepotrivire, *necuviinţă...* Toate lucrurile nu sunt pentru dînsul frumoase sau urîte, bune sau rele, ci : cuviincioase sau necuviincioase...

Paidion îl atinge, pe drept sau pe nedrept. Tinereţea are poate multe însuşiri, dar printre ele nu strălucesc desigur modestia şi cuviinţa. Ea se lasă ademenită pe căi care nu sunt cele mai bune. Phobios ar fi putut deci striga :

„Tinere, o prea tinere Paidion, lasă-mă să te privesc, căci tu eşti fratele meu. In tine mă văd pe mine însumi cu ani îndărăt... Aceeaşi pripire, aceeaşi îndrăzneală ce-ţi vor strica apoi atît... Află de la mine : calea pe care ai

apucat nu e bună... Ai greşit, dar te iubesc totuşi, o, frate al meu mai mic, căci iubesc mai degrabă pe cei ce greşesc decît pe cei ce n-au greşit niciodată."

Phobios însă se înfurie ; el strigă cum trebuie să fi strigat Polifem cînd şiretul Ulise îi scoase ochiul. Şi ce strigă el ? „Necuviinţă ! Necuviinţă !"

Paidion i-ar putea spune : „Culegi ce-ai semănat. Pilda tinereţii tale răzvrătite a slujit la rătăcirea multora. Şi după ce ai smuls bărbi atît de albe şi venerabile, pentru ce n-ai îngădui şi altora să-ţi scoată măcar un firicel din frumoasa ta barbă neagră ?..."

Astfel ar putea grăi, dar n-ar avea dreptate. Supărarea lui Phobios e firească, pentru că, după cum am spus, suntem însufleţiţi de o credinţă oarbă că avem căderi pe care alţii nu ie au, şi urim cu toată înverşunarea sufletului nostru pe acei ce nu fac, chiar într-o slabă măsură, decît ceea ce făcusem noi odinioară, într-o dezlănţuire nemaipomenită. Şi decît de a recunoaşte măcar o trăsătură a sufletului nostru în sufletul altuia, zdrobim mai bine tot ce e în jurul nostru.

Anii însă vor trece... Paidion va creşte şi ei, statornicindu-se. Iată-1 om temeinic. Sunt sigur că va fi plin de demnitate, cerînd de la toţi respect şi cuviinţă. Noi să i le dăm sau nu, clar să nu ne mirăm. Aşa suntem cu toţii : ne luăm faţă de alţii drepturi pe care nu le îngăduim altora faţă de noi, deoarece la temelia fiinţei noastre morale e credinţa nestinsă că suntem deasupra tuturor.

13

Din carnetul lui Agathon :

„Nu ne plac sfaturile : e lucru ştiut. Do oriunde ar veni, ele ne par o trufie prea mare a celui ce le dă şi o mărturie de superioritate asupra noastră, pe care n-o putem îngădui. Oricum am fi, nu ajungem a ne împăca cu ideea că suntem îndărătul altora şi un om ce ne sfătuieşte pare întotdeauna a o crede. Pentru a-l asculta, fără o tainică umilinţă, ei ar trebui să aibă cel puţin vîrsta înţeleptului Nestor."

Şi cu toafe acestea, suntejn nedrepţi. A da un sfat nu este a'mărturisi un fel de superioritate. Am ajuns la această părere după ce m-am văzut la lucru.

Sfatul pe căre-1 dau altora mi-1 închipui totdeauna bun, dar aceasta nu înseamnă că-1 şi urmez, precum nu înseamnă că, dîndu,l, îmi pun în lumină o însuşire pe care am dobîndit-o, ci mai mult o lipsă, pe care îmi pare rău de a n-o putea înlătura... De ori cîte ori.îndemn pe cineva, bag de seamă că acelaşi îndemn mi l-aş putea face şi mie. Găsesc minunate mişcările corporale, şi nu le fac totuşi : nu sunt împiedecat însă prin aceasta de a nu îndemna pe alţii să le facă. Voind să-i conving, încerc să mă conving pe mine însumi, sau mai bine, să înfrîng acea inerţie ascunsă, ce se împotriveşte tuturor hotărîrilor celor mai cuminţi... Prin urmare, adeseori nu e la mijloc nici o trufie şi nici o superioritate ; dimpotrivă, e. o mărturie acoperită de slăbiciune, căci voim ca alţii să izbutească îh ceea 'ce. noi n-am putut. Ai zice aproape că le recunoaştem însuşiri deosebite de cele ale noastre.

Mai multă îngăduinţă, deci, pentru cei ce ne sfătuiesc, căci, dînd'u-ţî'un sfat, sfătuitorul îşi descopere fără să voîască o slăbiciuhei

E veşnicul călcîi al lui Achile, care se descopere dinaintea săgeţii lui Paris.

' u

Alături de durere, firea a pus şi mîngîierea. In jurul rănilor, ea îşi petrece mîna lecuitoare, închizîndu-le.

Pentru a he alina suferinţele morale, noi le punem pe seama împrejurărilor din afară, nefiind bucuroşi să recunoaştem lipsurile noastre. Aceste împrejurări, ieşind de sub înrîurirea noastră, ne răzvrătim mai puţin asupra lor ; oricît de vătămătoare ar fi, plecăm fruntea şi' le privim eu o cuminte resemnare ; răspunderea căzînd alături de noi, simţim o> uşurare sufletească pe care n-am simţi-o altminteri. •. : .

Cînd nu; izbutim, în literatură, nu vom recunoaşte niciodată că suntem lipsiţi de talent. Părerea de rău ar fi prea mare : îndoiala de sine şi remuşcarea ne-ar chinui

prea mult. Printr-o alcătuire fericită suntem porniţi să aruncăm vina în afară ; neizbutirea nu cade astfel asupra lipsei de talent, ci asupra micilor împrejurări, ce nu se pot stăpîni după voinţă. Iar dacă alţii au reuşit, ne grăbim a crede că nu e meritul lor, ci a unor prilejuri fericite, care i-au ocrotit. In acest chip, lucrurile cele mai mărunte se măresc în ochii noştri, scutindu-ne de a recunoaşte talentul altora, ceea ce e totdeauna o plăcere pentru acei ce nu-1 au. înlocuim astfel talentul printr-un mănunchi de fapte neînsemnate şi străine, care au ajutat pe unii şi au nedreptăţit pe alţii. împotriva lor nu ne putem supăra, cum nu ne supărăm pe grindină sau pe furtună...

Acest fel de a fi îmi aminteşte de o fabulă :

Un măgar, o maimuţă şi un urs s-au hotărît odată să dea un concert într-un crîng răcoros.

— Fraţilor, zise măgarul, pentru ca să cîntăm bine, trebuie să stăm cu toţii în picioare. Astfel fac marii cîntăreţi. Acum să începem !

Se ridicară în picioare şi începură. Crîngul răsună deodată de zbierete îngrozitoare. Şi oricît ar fi fost măgarul de măgar, ursul de urs şi maimuţa de maimuţă, nu fură mulţumiţi de concertul lor.

— Fraţilor, mormăi atunci ursul, măgarul tot măgar a rămas. Povaţa lui n-a fost cuminte. Pentru ca să cîntăm bine, trebuie să stăm jos... Să ne culcăm deci pe iarbă şi să începem.

Se culcară şi începură din nou. Crîngul răsună de acelaşi jalnic zgomot. Artiştii rămaseră tot nemulţumiţi.

— Fraţilor, grăi atunci maimuţa, ne lipseşte ceva. Să ne aşezăm în rînd, căci fără ordine nu vom ajunge niciodată să cîntăm armonios.

Se aşezară deci în linie dreaptă, cîntînd. Crîngul răsună din nou, îngrozitor. Şi, pe cînd artiştii stăteau întristaţi, o privighetoare se auzi deodată pe un ram. Notele ei dulci cădeau ca o cascadă veselă. O clipă cîntăreţii rămaseră înmărmuriţi ; invidia începu să-i pătrundă. Dar măgarul, cel mai mintos dintre dînşii, cuvîntă. după ce privighetoarea tăcuse :

— Nu e mare lucru, fraţilor. Dacă am putea zbura şi noi în vîrful copacului, am cînta ca şi privighetoarea.

Toţi îl aprobară şi se despărţiră voioşi, căci nimănui nu i-ar fi putut părea rău că nu se poate urca în copac.

O singură clipă nu se gîndiră, însă, că în gîtlejul privighetoarei ar putea fi un dar minunat, pe care ei nu l-ar avea.

15

Adevăr e ceea ce spun eu ; neadevăr e ceea ce spun alţii. Minciuna e partea duşmanilor.

16

In piaţa Vaticanului e un obelisc, aşezat de papa Sixt al cincilea. în vîrf stăpîneşte crucea ; pe de-a lături, inscripţii latineşti povestesc cum obeliscul, după ce a fost purificat de tina credinţelor vechi, a fost închinat „crucii neînvinse". Superstiţiile străine fiind astfel alungate, religia cea adevărată a pus stăpînire pe monumentele cultului înlăturat...

...Veacuri vor trece, şi dintr-un continent, necunoscut încă, se vor revărsa alte neamuri, după cum odinioară s-au revărsat din Asia popoarele germanice şi slave. Statele noastre vor pieri ; pe ruinele civilizaţiei de acum vor înflori alte civilizaţii ; religia „adevărată" de azi va fi superstiţia de mîine.

Un preot mare, îmbrăcat numai în aur, se va învîrti în jurul bisericilor noastre, cîntînd rugăciuni într-o limbă necunoscută. Cu pumnii îndreptaţi spre cer, el va îndupleca pe zei să risipească vrajele nelegiuite, cărora le fuseseră închinate. Şi zeii vor asculta, căci zeii sunt făcuţi pentru aceasta : să ierte greşelile noastre si să dea o întărire de sus faptelor noastre de jos. Inscripţii aurite se vor desfăşura pe altare, vorbind de greşelile trecutului şi de adevărul şi credinţa dreaptă a timpului de faţă. Iar din vîrful turlelor, în locul crucii sau al sfinţilor, ne vor privi poate ochii bulbucaţi ai unei broaşte uriaşe sau ochii cuminţi ai unui bou de bronz, înconjurat de pan-

I

gliei :-zeii noi ai unor vremuri noi, ce vor părea tuturor ca zei adevăraţi.

în dragostea ce aVem pentru cineva intra adeseori şi un sentiment de ocrotire. Iubirea se amestecă astfel şi cu puţin dispreţ. Slăbiciunile fiinţei iubite nu ne scapă şi nu ne displac. Dimpotrivă, simţim o tainică mulţumire descoperindu-le, deoarece e în noi o,dorinţă nestinsă de a părea mai presus de ceilalţi. Pe .lîngă. plăcerea de a primi, cea mai apropiată e plăcerea de a da ; şi nu putem iubi cu desăvîrşire pe cei ce pot trăi fără să aibă nevoie de noi. Binefacerile noastre ne duc aşadar adeseori pe drumul dragostei. ...

18

E de datoria noastră să credem, în clipa cînd facem o lucrare, că e cea mai bună din cîte am scris sau s-a scris vreodată.

Lucrările unui scriitor trebuie să fie icoane întregei lui fiinţe : simţirea, ca şi puterea de judecată, cu care e înzestrat, trebuie să-şi găsească în ele cea mai desăvîrşită arătare.

Oricît de rele ar fi aşadar o poezie sau o nuvelă, autorul trebuie să le creadă ca pe cele mai bune. Şi nici n-ar putea altminteri, căci cu însuşirile cu care le-a scris, cu acelea le judecă. Nimeni nu poate ieşi din el însuşi şi fiecare din noi e măsura tuturor lucrurilor... Nu putem înţelege o altă frumuseţă decît pe aceea ce e în sufletul nostru, tot aşa după cum nu ne putem închipui altfel de zei decît după asemănarea noastră : zeii pieilor roşii trebuie să fie tot roşii.

Cînd ne clăm seama de scăderile scrierilor noastre, înseamnă că ele nu sunt adevărata expresie a fiinţei şi a talentului nostru, căci dacă ar fi, nu le-am putea vedea decît ca desăvîrsite...

19

Polemica are îngrădiri foarte hotărîte.

Putem polemiza, de pildă, despre meritele unui al treilea şi chiar cînd aceste merite ar fi destul de mari, vom cădea repede la înţelegere că nu există deloc. Ne părăsim cu uşurinţă părerile cînd nu ne privesc de-a dreptul. Polemica însă între doi scriitori, cînd unul dintre ei e în discuţie, nu are nici un înţeles. Ea nu duce la nici o încheiere. Nu vom. putea .convinge niciodată pe cineva că n-are talent ; lupta ar fi de prisos. Mai degrabă aş crede în venirea virstei de aur, cîntată de Ovidiu şi de Horaţiu, cînd peştii vor trăi în vîrful copacilor, cînd lupul va scoate la păscut o turmă de gingaşe oiţe şi cînd vulpea va ciupi puţină curte unei raţe sentimentale...

20

Nu primim,adevărata plăcere de la lucruri de-a dreptul, ci de la amintirea lor. Călătoriile cele mai frumoase sunt legate de nepotriviri mărunte, pentru care suntem mai simţitori decît s-ar putea crede. Micile neplăceri ne cuceresc mai repede şi ne împiedică să gustăm frumuseţile ce ne trec pe sub ochi.

Din depărtare numai şi după trecere de timp, tot ce a fost tină se risipeşte. Nu ne rămîne atunci înainte .decît tabloul cu toate luminile lui, care ne umple sufletul de o bucurie netulburată.

21

De cîte ori între două păreri ale mele e o mare nepotrivire îmi aduc aminte de adîncul cuvînt al lui Benjamin Constant :

„Ceea ce spun e atît de adevărat, încît şi contrariul e tot atît de adevărat".

TRIPTIC

I. ION MINULESCU[1]

Trei scriitori ; aş putea spune „Romanța celor trei scriitori", şi d. Minulescu, care are o tainică adorare pentru tot ce e întreit, ar fi mulțumit. Nu e singur : în trei „brelocuri de argint", voi închide tot atîția scriitori. Dacă cenuşa morților mai poate simți ceva, vechii caldeieni trebuie să tresară de bucurie. Ne închinăm cu poetul dinaintea numărului simbolic, pe al cărui înțeles nu-l mai pătrundem însă. Să-l slăvim deci şi mai mult, ca pe lucrurile pe care nu le pricepem.

*

Estetica d-lui Minulescu se încheie în căutarea noutății. Căile artei au fost bătute de veacuri de marii poeți : mişcările fireşti ale inimii noastre au fost cîntate în cuvinte înălțătoare ; frumusețile naturii au fost prinse în sunete şi culori ce nu se pot uita. înaintaşii ne-au furat, după cum spunea poetul, averea noastră de acum :

Leurs ecrits sont des vols qu'ils nous ont fait d'avance.

Nu mai putem străbate deci aceleaşi cărți ; florile de pe cîmp au fost culese de minele grăbite ale celor ce au trecut cu veacuri înainte ; din mijlocul finului cosit nu se mai ivesc toporaşii mirositori şi românițele subțirele ; iarba e bătătorită... Poeții unei clipe tîrzii nu mai pot

1 *Romanțe pentru mai tîrziu,* Edit. Alcalay.

merge, aşadar, pe acest drum odihnitor ; ei trebuie să facă ocoluri mari, pe poteci ce n-au mai fost călcate de picior omenesc, trebuie să scoboare văi prăpăstioase şi să urce munți stîncoşi. Acolo numai vor găsi floarea rară, pe care nimeni. n-a cules-o, n-a mirosit-o ; floarea rară, care, singură, merită truda artistului. Poate să fie cum ar fi : ea e nouă şi neprihănită. Frumusețea vine pe urmă.

Aceasta e părerea d-lui Minulescu, şi nu e dreaptă. Sunt încă atîtea românite pe cîmpul verde ! Sunt încă atîția toporaşi ! Poezia se revarsă în jurul nostru în valuri atît de înnoite ! Nu ne rămîne decît să întindem brațele...

Frumusețea e în apropiere, trebuie să ştim numai s-o găsim. E ceva în noi, însă, care ne mînă în depărtări, în căutarea frumuseților rare ; pentru cele dimprejurul nostru n-avem priviri ; ni se par prea la îndemînă şi prea neînsemnate... De această pornire e stăpînit şi d. Minulescu, cu întreaga şcoală din care face parte... Căci pe marginea prăpăstiilor, pe potecile pustii au început să se îndrepte rînd pe rînd închinătorii artei noi. Acum sunt mulți. în curînd, ei vor fi tot atîția ca şi pe drumurile pe care Apollo citaroedul, încununat de laur, le străbate în carul său triumfal, de veacuri...

*

Noutate ?

O greşeală, spunea Amiel, e cu atît mai primejdioasă cu cît are şi ceva adevăr în ea. A căuta noutatea în artă nu e rău, dar rămîne să vedem unde o cauți ; şi apoi, noutatea nu poate înlocui frumosul.

Nu trebuie deci să ocolim sentimentele ce fac temelia sufletului nostru, sub cuvînt că au fost cîntate de. alții. Meritul poetului se arată, *hic et nune,* în cercetarea unor forme noi de expresie pentru un cuprins sentimental vechi. Simțirea noastră e aceeaşi : iubim sau urîm. Pentru a părea originali nu trebuie să iubim ceea ce e de urît, sau să urîm ceea ce e de iubit. Ieşind afară din umanitate, nu mai suntem nici înlăuntrul artei. Toți poeții mari au înțeles acest adevăr şi au rămas în marginile

fireşti ale simţirii omeneşti. Ei n-au căutat'sentimente noi, ci forme noi. Şi de fapt au şi izbutit,' căci nu e poet sincer şi puternic care să nu fi dat, de pildă,' o înfăţişare de noutate iubirii lui. Ghirlanda de flori împletită de dînşii pentru altarul Afroditei răspîndeşte o mireasmă deosebită de a celorlalte, ce stâii atîrnate de veacuri.

Şcoala d-lui Minulescu n-a înţeles însă întotdeauna că noutatea în artă stă în sinceritatea desăvârşită ; ea n-a priceput că pentru a fi nou e de ajuns să fii sincer, căci un sentiment puternic fiind individual e şi nou. Această şcoală, în lipsa unei simţiri adevărate, s-â rătăcit pe căi îndepărtate, căutînd flori pe piscuri de munţi, sau trudindu-se să le capete în sera caldă, prin încrucişări de speţe deosebite... în locul frumosului, ea a dobîndit raritatea, ce te înmărmureşte. Şi vai de acela — spunea La Harpe — care caută să te minuneze îh artă ; căci nu ne minunăm de două ori !

' Decorul poeziilor d-lui Minulescu e romantic. Poetul se simte ispitit de orizonturile îndepărtate ale unei lumi de vise, împodobite de toate darurile imaginaţiei sale colorate ; sufletul lui zboară spre „ţările enigme", pe aripele berzelor călătoare, pe fluturarea vînturilor zorite spre ţărmuri neştiute. Necunoscutul îl farmecă ; poeziile lui sunt străbătute de „pelerini" ce vin din depărtări necuprinse şi se îndreaptă fără ţel în golul neisprăvit al acestei lumi. Pe drum se înşiră castele, oglindite în lacuri întinse ca o pînză...

Peste acest romantism s-a altoit *baudelairianismul,* adecă premărirea unui senzualism bolnăvicios. Alături de „pelerinii" romantici ne aşteptăm şi la o iubire romantică, cu un fond de idealism revărsat. Aşteptarea noastră e însă zadarnică. Poetul nu cîntă decît mulţumirea simţurilor ; iubirea lui se mărgineşte la o singură clipă. O astfel de iubire nici nu se poate numi iubire ; îndărătul ei nu se ascunde nici o amăgire, nici o iluzie. In viaţă poţi strînge în braţele tale o femeie, fără nici o idealizare, fără să crezi că o clipă va dură o veşnicie...

Dar pe acea femeie n-6 cînţi ; nu-i faci romanţe, ci o laşi repede în noaptea uitării... Baudelairianismul stă tocmai în preamărirea unei iubiri dezamăgite, fără zi de mîine, care nu mai e iubire, ci desfrîu.

Unii ar numi această poezie imorală. Eu o cred cu deosebire nesinceră.

*

Şi cu toate aceste, d. Minulescu e un poet, şi pe alocuri un poet puternic. El e poet prin frumuseţea unor simboluri, căci toţi marii poeţi au fost simbolici. Nu împotriva simbolismului ne ridicăm, ci împotriva nesincerităţii şi a subtilităţii nefolositoare în artă. El e poet prin rara bogăţie a imaginilor, cam căutate, dar încă destul de frumoase, şi mai e poet prin armonia mecanică a versurilor sale. Limba lui cîştigă în sonoritate ceea ce pierde în curăţenie : căci ea e o limbă franco-română.

Dar în d. Minulescu, alături de poet, mai e şi ceea ce n-am putea numi altfel decît un *fumiste.* Lîngă versuri simţite găsim versuri nesincere, simple jocuri de cuvinte ale unui funambul. Citiţi de pildă romanţa *Celei mai aproape* :

De ce-ţi sunt ochii verzi
Coloarea wagnerianelor motive (sic)
Şi părul negru ca greşala imaculatelor fecioare ? (sic)
De cc-ţi sunt buzele pătate de violete trecătoare '
Şi mîinile de ce-ţi sunt albe ca albul tristelor altare
Din Babylon (sic)
*Ori din Ninive ? (sic) etc_*

Dacă n-am rîde noi mai întîi citind aceste versuri, ar rîde, desigur, poetul de noi...

Voltaire, mergînd să vadă pe J. Baptiste Rousseau la Bruxelles, acesta îi citi o lungă poezie intitulată : *Scrisoare posterităţii.* Voltaire păstră tăcerea la început, apoi suspină :

„Iată o scrisoare care nu va ajunge... la adresă".

Romanțele d-lui Minulescu sunt scrise... pentru mai tîrziu. Nu știu însă dacă vor ajunge la adresă...

Să ne închipuim totuși că da, ceea ce le și doresc. Urmașii noștri, fermecați de romanțele poetului, îi vor ridica o statuă. Sunt sigur că această statuă va fi așezată pe un soclu atît de înalt, încît să pară ca un coș de fabrică. Trecătorii nu vor ști astfel dacă înfățișează pe un poet sau pe... un *fumiste :* inventatorul coșurilor de pe casă. Și, în această nesiguranță, d. Minulescu va fi proslăvit după merit și în cele două înfățișări ale sale[1].

II. D-NA ELENA FARAGO

...Șoapte din umbră .- potrivit titlu. Poezia d-nei Farago nu e o poezie cîntată la lumina crudă a soarelui de amiazi, nu e doina de care răsună codrii, nu e cm tul ostășesc al războinicului, nu e strigătul de bucurie al învingătorului — ci e o poezie îngînată în amurgul unei zile de toamnă. Ea are tristețea toamnei : copacii se clatină încetinel, tremurîndu-și crengile descoperite ; frunzele cad una cîte una ; adierea vîntului le ridică apoi din nou și le gonește cu un fîșîit mătăsos. Negurile nopții încep a se lăsa, și codrul din apropiere începe a se frămînta... Ce înfiorare simți atunci că te cuprinde ? Ce taină te învăluie ? Ce farmec se desprinde din șoaptele potolite ale atîtor ramuri ce se mișcă și se lovesc ? Ce pace adîncă se revarsă în sufletul tău din apropierea înceată a înserării ? Nu știi. Dar simți că ceva din liniștea și duioșia acestei naturi, care abia murmură, a intrat în inima ta și o stăpînește.

Citiți poeziile de dragoste ale d-nei Farago... Unde ești, tu, o Minulescu, cu iubirea ta păgînă ? unde îți sunt

1 Pentru a fi pe placul poetului, am scris această critică în formă... „pointilliste". Ea e compusă — firește — din 7 fragmente, căci zeii și cu d. Minulescu iubesc acest număr mistic.

orgiile tale barbare ? unde e leturghia neagră săvârșită la lumina candelabrelor de argint ? Toate ne par a se fi petrecut ca în vis la Babilon, în templul închinat Militei, în noaptea însîngerată a orgiilor nelegiuite... Dar acum suntem departe de aceste vedenii amețitoare și îndoielnice. Stingeți candelabrele de argint ! Răsturnați altarele zeiței nerușinate ! Zdrobiți templele întinate, la adăpostul și în numele cărora tot ce e sfînt în om, iubirea, singura care ne mai poate da amăgirea veșniciei, e vîndută și jertfită ! Ne apropiem acum de adevărata iubire.

Și în adevăr, poeziile de dragoste ale d-nei Farago respiră o mare sinceritate. Nu e putere în ele, dar e dulceață ; nu e jale, dar e duioșie ; nu e patimă, dar e sentiment adevărat ; nu e durere tragică, dar e tristeță.

E o dragoste fără avînt și fără cuvinte arzătoare, fără îmbrățișări și fără bucurii ; cu toate aceste, cu adîncime de sentiment. Simțirea e numai acoperită, căci o bănuiești îndărătul acelor cuvinte măsurate, care spun multe, deși sunt atît de nevinovate și de potolite.

Goethe voia ca în orice poezie să fie ceva nesfîrșit și nelămurit : ideea poetică să nu aibă margini restrînse. Spiritul nostru cere orizonturi mai largi și mai depărtate ; chiar cînd nu înțelegem deslușit, voim să întrezărim și să presimțim. Ne place astfel această stare de visare, în care întregim ideea poetului după felul nostru de a simți. Plăcerea estetică se mărește.

D-na Farago a urmat această povață a lui Goethe. Poeziile sale n-au contururi lămurite ; simțirea e învăluită și discretă ; cuvintele, deși sunt simple, au înțelesuri îndepărtate... Acesta e un farmec, dar mi se pare că poeta merge prea departe... Poezia ajunge prea șoptită ; tonul e prea intim. Uneori ni se întîmplă chiar ca ideea să ne scape cu desăvîrșire. Voind să prelungească senzația în nelămurit, poeta o înăbușe de la început în neînțeles.

Și încă ceva, cu totul personal.

Poezia de dragoste a d-nei Farago e tristă. Nimic n-o înveselește. Mi s-a părut însă întotdeauna că un poem

de iubire trebuie să pară un zîmbet muiat într-o lacrimă. Lacrimi are d-na Farago, dar zîmbiri, nu. Niciodată. Mă gîndesc cu durere că Dante a pus în iad „pe cei ce au plîns, deşi puteau fi veseli".

Şi n-aş voi ca d-na Farago să fie în infern.

III. D. HERZ

E desigur beniaminul literaturii române. La o vîrstă cînd noi învăţam încă, pe băncile şcoalei, istoria naţională şi regulele dramatice, d. Herz, fără altă pregătire, scrise o dramă istorică... Ceea ce arată că poetul[1] avea dreptate :

...On ne sait bien que ce qu'on <n'a pas appris.

Domniţa Ruxanda nu e desigur o lucrare de maturitate. Deşi meritul nu e legat de vîrstă, el aşteaptă totuşi întărirea ei, mai ales în genul dramatic, care cere atîta viaţă trăită şi atîta observaţie personală. E de mirat chiar că d-nul Herz are şi atît cît arată. O va fi dobîndit poate într-o viaţă petrecută undeva, în Sirius...

Din dramă e caracteristică figura Ruxandei, un fel, de lady Macbteh, stăpînită de un singur sentiment, şi acela puţin feminin: dorinţa de a domni. Alăturea de dînsa nu e însă un Macbeth, ci e Joldea : o figură ştearsă şi fără voinţă, un om cu nimic bărbătesc în el. Te miri. de ce place atîta femeilor. Poate pentru că nu ne place nouă, bărbaţilor. Şi aceasta e cu putinţă. Sunt oameni care, fără vreo însuşire văzută, sunt meniţi să placă femeilor. De altminteri Biblia (îmi pare) a şi spus-o despre • un astfel de om :

tantum se ostendit et mulieres... hinniverunt

Adică : i-a fost de ajuns să se arate, şi femeile au şi început a... necheza (pentru acest cuvînt mă pun la adăpostul Bibliei).

1. Beranger.

Drama n-are mare acţiune ; e scrisă în versuri corecte, dar fără prea mult avînt patriotic sau poetic. Este, în fino, o lucrare, dar care trebuie s-o fi făcut, pentru a putea face ceva mai bun...

Şi acel ceva mai bun e *Floarea de nalbă.*

Această piesă nu se însemnă, de altminteri, prin noutatea subiectului, pe care îl dezvoltase mai înainte Alexandre Dumas-fiul, în *Dama cu camelii* (1825), la o vîrstă ca şi acea a d-lui Herz. în tinereţe avem naivităţi mărinimoase ; totul ni se pare lesne de prefăcut ; omenirea poate fi pusă cu uşurinţă pe o cale mai bună ; obiceiurile pot fi schimbate. Răscumpărarea unei vieţi pătate printr-o jertfă dureroasă e un subiect ispititor. D. Herz a întreprins deci în chip foarte firesc reabilitarea curtezanei printr-o iubire curată şi tragică...

Ceea ce e în adevăr de însemnat în această piesă, însă, e chipul cum autorul a reuşit să creeze o atmosferă, puţin interesantă în sine, dar bine prinsă. Căci deşi eroii nu ne par a fi reali, ambianţa totală a piesei e vie. Cutare femeie — Tanti — se desface atît de bine, încît o recunoaştem la fiecare colţ de stradă *.

In al doilea rînd, dialogul e din cele mai uşoare şi mai fireşti cu putinţă. El are „hăţurile pe gît", cum ar zice d-na de Sevigne, atît e de sprinten şi de alergător. Nimic nu-l împiedică : curge vesel şi spiritual într-o limbă nesilită, care împacă şi cerinţele limbii literare, şi pe cele ale graiului vorbit.

Atîta putere de observaţie,' atîta lesniciune în dialog sunt chezăşia unui temperament dramatic, ce se vesteşte[2]. Eu o doresc şi o nădăjduiesc, căci după cum spune poetul[3] :

Tout arrive, meme Ies choses qu'on deşire.

1 Din nenorocire, am aflat mai tîrziu că Tanti nu e decît localizarea unui personaj din *Dama cu camelii* — Prudence.

2 D. Herz a mai scris de atunci o piesă, *In noaptea tnvierei,* jucată la Teatrul Naţional, care e o replică foarte de-a dreptul, deşi puţin dibace, a piesei mele *De peste prag.* Avem de-a face, aşadar, cu umbra piesei altuia ; speranţele mele nu s-au realizat încă.

3. Banville.

DIOSCURII

(D-NII D. ANGHEL ŞI ST. O. IOSIF)

Literatura noastră avea înainte doi poeţi, pe care îi cunoşteam destul de bine. Unul, senin şi duios, potolit şi resemnat, îşi ţinea cu sfiiciune inima în mînă, ca şi cum ar fi ţinut un trandafir. Un vîntişor trecea pe acolo şi-i smulgea cîte o foaie, ducînd-o departe ; apoi trecea altul. Fiecare adiere îi împrăştia petalele, îmbălsămînd aerul cu o aromă subtilă şi învăluitoare. Astfel erau cîntecele lui St. O. Iosif : foi risipite încetişor din acest trandafir al simţirilor intime ; dulci îngăimări de cuvinte, armonioase mai mult prin căderea sunetelor decît prin înlănţuirea ideilor ; mici mărturisiri ale unei inimi curate pe care o mişcau florile şi fluturii, încolţirea celor dintîi simţiri de dragoste, albastrul zărilor, potolirea amurgului, izbucnirea voioasă a zorilor.

Sub două icoane ni-l putem închipui aşadar pe St. O. Iosif : ori ca trubadurul cu suflet de copil şi cu floare la cheutoare, ce aleargă pe pajiştea verde ca să prindă fluturi sau să culeagă un buchet de viorele pentru o Margaretă cu ochi albaştri ; ori ca bunicul adus din spate, ce se încălzeşte la gura vetrei, jucîndu-şi pe genunchi nepoţii şi povestindu-le istorii cu zmei, cu zîne fermecate — născociri simple şi minunate ce fac să sticlească ochii copilaşilor.[1]

[1] Se vedea un studiu mai întins asupra d-lui St. O. Iosif în Paşi *pe nisip,* voi. I (în ediţia de faţă, voi. I, p. 97)

O altă icoană aveam însă în D. Anghel. Mai puţin intuitiv şi firesc ca St. O. Iosif, d. Anghel avea o inspiraţie mai căutată, mai depărtată şi mai preţioasă. Şi dînsul iubea florile, dar nu pentru a face un buchet iubitei, ci pentru a se îmbăta de mireasma lor, printr-o delicată desfătare şi încercată rafinare a simţurilor. D. Anghel ne-a cîntat florile rare ale grădinii, şi nu pe cele ale cîmpului ; şi din grădină a ales tot ce era mai subtil, mai gingaş, nu prin firesc, ci prin împerecherea căutată a colorilor şi deosebirea mirosului de ceea ce cunoşteam. Versurile sale nu aveau zbucnirea spontană a unui plînset de copil, tremurarea şoaptelor unui îndrăgostit ; nu păreau închinarea naivă a unui suflet către altul, fără pregătire de cuvinte şi de mişcări, ci simplă, liniştită şi nevinovată chiar în faptele cele mai vinovate. Ele erau lipsite poate de nevinovăţia şi sănătatea unui obraz de fată ce roşeşte deodată, sau a unor dinţi de mărgean ce se arată în buchetul înflorit al unui rîs zgomotos. Aveau însă altceva : aveau acea fineţă şi strălucire în coloare, care ne farmecă şi ne ispiteşte ; erau pline de acea *morbidezza,* care are asupra sufletului nostru o putere de ademenire atît de neînţeleasă. Şi în aceste poezii ale d-lui D. Anghel mai aveai o senzaţie : senzaţia nesfîrşitului în artă. Prin felul de a prelungi răsunetul unei poezii departe, în inconştient, de a-i şterge conturul, de a lăsa porţi de umbră în concepţie, d. Anghel se lega de acea şcoală literară al cărei principiu e :

Omnis determinatio negatio est,

adecă orice mărginire, orice statornicire a unei idei poetice e tăgăduirea ei, ştirbirea cuprinsului ei, care trebuie să fie nesfîrşit, nelămurit. Principiu cu oarecare adevăr în el, dar care are nevoie să fie înfăptuit cu delicateţă şi cu multă pricepere a nuanţelor, deoarece în mîini mai puţin dibace dă roadele cele mai întristătoare, în locul luminii feerice a lunei, ce învăluie firea într-o pînză străvezie de vis, de ţi se pare a trăi într-o altă lume, cu linii şterse, cu luminile scăzute, cu umbrele îndulcite, te trezeşti deodată în mijlocul întunerecului opac al nopţilor fără stele ; orice farmec poetic se risipeşte,

căci dacă poezia caută cîteodată umbra, întocmai ca muşchii de pe copaci, ea nu poate vieţui în întunerec. Umbrele grele ale caselor, ale turnurilor, ale arborilor, ce abia se deosibesc în noaptea neagră ca largi pete de cerneală,, n^au nimic poetic în ele. Poeţii s-o ştie : umblînd după taină, să nu dea peste întunerec, peste neînţeles ; în versurile lor să licărească oarecare lumină. Cine fuge de soare trebuie să scoboare în poezie luna. Şi d. Anghel a scoborît-o, cum o scoboară apele unui lac în adîncul undelor sale albastre.

Romantic de altminteri prin inspiraţie, poetul ne evoca tot cu ce ne deprinsese marii poeţii romantici : castele cu turnuri crenelate, cerul de azur al Spaniei, luptele de tauri, erotismul cam gongoric al mîndrilor castilani, cavalerul cu sombrero tras pe ochi şi cu mîneci de dantelă. Imaginaţia lui se plimba adesea prin acea ţară depărtată, pe care realitatea a făcut-o tristă sub soarele ei arzător, dar pe care poeţii au transfigurat-o într-o ţară fantastică, scăldată în lumină şi străbătută de cîntăreţi de ghitară şi de seniorite, ce ştiu ocoli supravegherea obositoare a guvernantelor bătrîne...

în această lume cam convenţională se primbla fantazia d-lui Anghel ; şi trebuie să recunoaştem că această fantazie era bogată. Ea s-ar fi putut asemăna cu o cîrciumărească care are totdeauna mai multe odăi libere decît muşterii ; pentru fiecare găseşte un culcuş proaspăt, în care nimeni nu s-a mai odihnit...

Scriu : d. Iosif *era* aşa, d. Anghel *era* aşa... Erau ; da, erau. Astăzi, fiecare din cei doi poeţi, luat în parte! nu mai e. Unindu-se într-o colaborare neîntreruptă, ei fac la un loc un *nou poet,* de care trebuie să ţinem seamă şi să vorbim fără a încerca să ştim ce-a adus unul şi ce-a adus celălalt. Ar fi ca şi cum ne-am zădărnici să aflăm care e partea fiecărei albine într-un stup...

Din Jupiter sau din Tindar, după cum spunea Omer, au ieşit doi feţi : Castor şi Polux. Unul era dibaci în îmblînzirea cailor şi în minarea lor, iar celălalt era neîntrecut în arta pugilatului. Unindu-şi însuşirile deosebite, s-au dus în lume, minunînd imaginaţia celor vechi cu

isprăvile lor. Care sunt faptele lui Castor şi care ale lui Polux ? Nimeni nu ştie. Mitologia nu cunoaşte decît faptele dioscurilor...

Literatura noastră cunoaşte astăzi doi dioscuri. Fără a cerceta meritele probabile ale fiecăruia din ei, să vedem care sunt roadele lor laolaltă ale unui an de muncă.

*

Legenda funigeilor e cea dintîi lucrare a dioscurilor, de cînd s-au urcat împreună pe corabia Argos pentru a aduce din Colchida lîna de aur...

Nu trebuie să cerem de la acest poem să fie şi o dramă, îndeplinind toate cerinţele acestui gen literar. Să nu-i cerem deci figuri bine lămurite, o acţiune bine înnodată, al cărei interes să cadă la ciocnirea caracterelor deosebite. N-avem dinaintea noastră decît o simplă legendă, dramatizată întru atît întru cît e în dialog. Altminteri, dioscurii n-au făcut cu aceste date populare (sau născocite, nu pot şti) decît ceea ce făcuse Alecsandri înainte cu legenda ciocîrliei ori cu alte legende : le-au îmbrăcat într-o minunată haină poetică...

Necerîndu-i deci ceea ce n-are şi nici nu poate avea, trebuie să privim *Legenda funigeilor* ca un poem. Luat astfel, e minunat. Runa ţese o cămaşă fermecată pentru fratele ei Landor, care pleacă la război. Cel ce o îmbracă e la adăpostul loviturilor şi al morţii, dar pentru aceasta, cămaşa trebuie dată cui era sortit s-o îmbrace. Altminteri, blăstemul lunii e crîncen. Un cavaler, Hunar, trecînd pe acolo la război, fură inima Runei şi-o înduplecă să-i dea lui cămaşa. Blăstemul se împlineşte. Runa ţese de ani de zile din tortul fermecat, care se destramă, prefăcîndu-se în subţiri pînze de păianjen, veşnic călătoare. Această prefacere a tortului în aţele funigeilor e foarte frumos zugrăvită, deşi cu armonia eminesciană din *Luceafărul :*

Din noaptea cînd ai dăruit
Cămaşa făr' de moarte,
In lumea larg-am pribegit,
Am fost aşa departe.

Cum ne urzeau a tale mîni,
Noi dispăream pe geamuri,
Cădeam pe cumpeni de fîntîni,
Ne aninam de ramuri,

Treceam cu grabă la răscruci
Lungi fire de mătase,
Cădeam pe stoguri și pe cruci,
Pe streșine de case,

Dar nici acolo noi n-am stat
Și am umplut pămîntul,
Pin' ce de urma lui am dat —
Gătiți de-acum mormîntul !

(Corul funigeilor, actul III)

Funigeii, călătorind așadar prin lume, au găsit corpul lui Landor, mort în bătălie, l-au învălit ca într-un giulgiu și î-au adus spre a fi îngropat cu cinste. Blăstemul Runei se sfîrșește acum, iar Runa ispășește păcatul, murind. Moartea, ca și-n *Grui Sînger* și-n atîtea alte legende populare, e privită deci ca o mare liberatoare a suferințelor vieții ; ea încunună ispășirea unui greu păcat. Tot astfel Margareta lui Goethe, cînd în apropierea nălucilor morții, strigă în temniță :

Dein bin ich, Vater ! Rette mich !
Ihr Engel! Ihr heiligen Scharen,
Lagert euch umher, mich zu bewahren !
Heinrich ! Mir graut's vor dir.

Mefistofeles, privind-o murind, zise :

Sie ist gerichtet!

Pe cînd o voce de sus se auzi, cuvîntînd :

Ist gerettet !

E scăpată ! Aceasta e înțelepciunea povestirilor populare, ca și a lui Goethe sau a Evangheliei. Tot astfel și în *Legenda funigeilor,* Runa în agonie cîntă :

Alb ca nimbul alb ce te-mpresoară,
Fă sâ-mi fie astăzi iarăși gîndul !
Am țesut atîția ani de-a rîndul...
Las-acuma roaba ta să moară !

Iar un ecou îndepărtat încheie poemul cu o frîntură dintr-un vers cunoscut al lui Alfred de Vigny :

Mărire suferinții .'

S-a găsit că acest poem ar fi simbolic. Nu văd simbolul ce s-ar putea cuprinde într-o astfel de legendă. Mintea omenească s-a frămîntat de timpuriu să lămurească unele din tainele firii, născocind nenumărate basme și legende, al căror fond e de cele mai multe ori antropomorfic. Filomela, fiica lui Pandion, pentru a se răzbuna împotriva lui Tereu, care o necinstise, se înțelege cu soră-sa Progne și găsi mijlocul să-i slujească la masă însuși trupul fiului său, Itis. Ele scăpară apoi de mînia lui Tereu, prefăcîndu-se una în privighetoare și alta în rîndunică. In acest chip se lămurește de ce rîndunelele sunt stropite la gît cu roșu. Mitologia greacă, ca și cea a popoarelor de astăzi, e plină de astfel de legende, care tind a da origină omenească unor animale. După credința celor vechi. Arahne, o minunată țesătoare lidiană, se spînzură de supărare, deoarece Minerva îi stricase o broderie măiastră. Zeița o prefăcu atunci în păianjen. Legenda funigeilor d-lor Anghel și St. O. Iosif nu poate fi decît de aceeași natură ; ea e o pagină din *Metamorfozele* lui Ovid. Alt înțeles n-are, și nici nu putem scoate vreo altă învățătură, cum scoatem din adevăratele opere de artă simbolice...

Altminteri, prin felul său de desfășurare, poemul e fantastic. Acțiunea lui se petrece undeva, fără hotărîre : Runa, Rilda și Hunar n-au altă realitate decît pentru a lumina o legendă. Versurile se trudesc a prinde cînd fantasticul joc al norilor, ce se alungă, se desfac și se întregesc în figuri minunate de castele medievale, cu punți ce se ridică și cu arcade, cînd alergarea neobosită a suveicii, cîntecul stativelor și istovirea tortului, cînd razele blînde de lună, ce se furișează pe fereastră, învăluind pe harnica fecioară într-un pervaz de lumină, cînd neobo-

sita trudă a păianjenilor ce împînzesc lumea cu ațele lor călătoare.

Și din atîtea versuri minunate nu voi cita decît cîteva ce zugrăvesc cu o desăvîrșită plasticitate și realism prefacerea mare pe care o săvârșește dragostea în om, dîndu-i noi puteri și îndemnuri. Ea e vrednică de Lucrețiu :

Dar știi tu ce-i iubirea ?
Știi ce-i o apă mare
Ce doarme-ncătușată în albele ghețare ?
De ani de zile-acolo a nins și veșnic ninge,
Țin norii întuneric și noaptea nu mai moare,
Dar vine-odată totuși biruitorul soare,
Se luptă mult o rază și-n clipa ce-o atinge,
Precum un mag vrăjește cu varga fermecată,
Cu zgomot apa-și iese din matca înghețată ,
Dînd unul peste altul, în vălmășag, deodată
Pornesc albastre sloiuri,
Și tot ce sta acolo încremenit de mult,
întreaga rînduială
Se prăbușește-aeuma, curg libere puhoiuri,
Și-o larmă, o năvală,
Un furios tumult,
îneacă tot și cîntă scăparea din robie.

(Actul II, Hunar)

+

Cometa e în adevăr un meteor al literaturii noastre. Pe neașteptate, ea și-a desfăcut coada-i luminoasă, împrăștiind o ploaie de steluțe strălucitoare. Dacă nu ne-a dat încă comedia în versuri, ea ne-a dat cu siguranță versul comic, în toată strălucirea lui : săltăreț și spiritual, cu rimă bogată și nebănuită, cu un amestec măsurat de cuvinte înaripate și de cuvinte greoaie, pe care apa vieții zilnice le aduce în valurile ei tulburi. Piesa, în sine, adîncă nu e ; n-are nici intrigă, nici caractere. în schimb, e o minunată *saynete,* cum n-am avut pînă astăzi, cu efecte neașteptate de situații și de cuvinte, întretăiate pe alocuri cu un „marivaudage" sentimental, delicat și subtil. Din aceste trei acte în miniatură — din care al doilea

e aproape de prisos —, se desprinde o singură figură bine desenată : tînărul rentier Tity Rosnov, cometa piesei, înzestrat în adevăr cu însușiri fermecătoare, cu isteţime în vorbă şi cu acea fantezie neistovită, pe care sculptorul Pralea 0 laudă atît de nimerit în actul al IÎI-lea : fantezie ce ne dă o înfățișare de noutate nebănuită și de originalitate faptelor noastre și vieții. Fără dînsa, clipele ar trece asemenea unele altora, greoaie, în mersul lor împleticit.

Și cu toate aceste, spiritualul Tity e o veche cunoștință... Ne mai aducem aminte de un erou plin de același umor, de aceeași vervă sentimentală și de aceeași fantăzie poetică, care, după părerea mea, nu se prea împacă cu o dragoste adîncă și mistuitoare. Contesa Diana avea dreptate să spună că atunci cînd ne simțim iubiți avem și mai mult spirit ca de obicei, iar cînd iubim cu adevărat pierdem și spiritul pe care îl avem... Citind așadar minunatul episod al cometei, din actul întîi, ne gîndim la o oarecare călătorie în lună, scînteietoare de vervă ; citind scena de pe terasă cu serenada din chitară, ne gîndim la o cunoscută scenă a balconului... Da, da. *Cometa* ne amintește pe *Cyrano de Bergerac;* deși nu are „panașul" lui Cyrano, Tity are totuși aceleași scăpărări de cuvinte, aceeași siguranță de spirit și mai cu seamă același sentimentalism discret, care străbate potolit de sub tiradele lui comice. Edmond Rostănd n-a avut deci o înrîurire măruntă asupra lui Tity. O seînteie din sufletul lui Cyrano a trecut într-însul. Dar acest șăgalnic erou 1-a furat pe Cyrano, ca albina. Căci, după cum spunea un scriitor, se poate fura și ca albina și ca furnica. Cea dintîi aleargă din floare în floare, spre a le suge nectarul și a-l preface în miere, pe cînd furnica fură grăuntele întreg, adeseori mai mare decît dînsa, și se face nevăzută în tainița ei.

Să nu urmăm niciodată pilda furnicii, și cît mai adesea pe cea a albinii...

+

Caleidoscopul lui A. Mirea e cea din urmă lucrare a dioscurilor. Citind-o, nu poți să nu zici : *Homo duplex ! Liber duplex !* în adevăr, ea are o îndoită înfățișare : pe

de) parte, versuri duioase cîntă pe un poet pierdut în floarea tinereţii sau prind un peisaj în metru antic. Aceastǎ parte lirică sentimentală sau descriptivă stă cam înmărmurită lîngă celelalte cronici rimate, pline de spirit şi de vervă... Muza *Caleidoscopului* cu un ochi rîde şi cu celălalt, dacă nu plînge, se uită cel puţin cu tristeţe la acest joc de umbre şi de năluciri, care e viaţa...

Oricum ar fi însă, pretutindeni găseşti versuri de o formă desăvîrşită, fără prihană. Poeţii au dreptate să spună, ei înşişi :

Voi rîde dar, în versuri săltăreţe,
Din care nici un vers nu va fi şchiop...

Rimele sunt bogate şi neaşteptate ; icoanele noi sunt ca următoarea :

Crai-nou pe cer senin s-arată
Şi cum străluce-n geamul meu,
Îmi pare-o unghie tăiată
Din degetul lui Dumnezeu...

sau :

Cusute parcă-n aţă albă lucesc cărările la ceafa...

Şi ceea ce întrece şi bogăţia de rime şi de cuvinte e o fantezie uşoară, înaripată, care, de altminteri, e şi însuşirea de căpetenie a celor doi dioscuri şi de la care aşteptăm lucruri atît de minunate, încît să ne pară bine a nu le fi scris noi... Căci, după cum spunea Alphonse Karr, simţeşti uneori o bucurie nemărginită că nu eşti autorul unei cărţi frumoase pentru a avea toată libertatea s-o lauzi, fără nici o stăpînire, fără nici o remuşcare şi fără frica de a fi bănuit de dulcea părtinire, pe care o avem de obicei faţă de ceea ce facem noi înşine...

IMPRESIONISMUL IN CRITICA [1]

I

Impresionismul în artă se înţelege ; în critică, mai puţin. Sau dacă se înţelege, nu se respectă îndeajuns.

O lucrare de artă trăieşte prin ea ; fiind frumoasă, ea şi-a îndeplinit menirea şi nu are nevoie de recunoaşterea nimănui. Un minunat apus de soare, prins de penelul unui artist îndemînatic, se îndestulează pe sine ; el ar rămîne frumos şi fără un ochi care să-l înţeleagă şi să-l admire, sub unghiul clipei călătoare. Mai trainică şi mai slobodă, arta se scutură de zădărnicia vremii, înfrînge piedica părerilor schimbătoare şi poate înfrunta veşnicia, rece şi nepăsătoare faţă de acei ce n-o înţeleg şi nu se pătrund de măreţia ei.

Critica însă nu poate sta singură ; ea nu preţuieşte nimic prin ea. Adevărata însemnătate nu şi-o trage din însuşi cuprinsul ei, ci din greutatea pe care i-o bănuim noi. Făcută nu pentru a fi admirată, precum o operă de artă, ci pentru a sădi în conştiinţa noastră o convingere, critica are nevoie de tot ce poate uşura această dezrădăcinare a unei păreri dintr-o minte în alta. Ea are nevoie deci, în rîndul întîi, de autoritate morală. Pentru a ne lăsa pătrunşi de cuvintele cuiva, nu e de ajuns să le găsim numai frumoase, ci trebuie să le presupunem o greutate, înaintea căreia să ne închinăm.

1 Aceste 3 articole, publicîndu-se în 3 numere ale *Convorbirilor critice* şi fiind de natură polemică, cititorii vor ierta unele lucruri ce se repetă, cum nu se putea altminteri.

Critica impresionistă — aşa cum se înţelege de obicei — e lipsită de această autoritate morală. De noţiunea ei se leagă o oarecare uşurătate, care, dacă o apropie întrucîtva de artă, îi ridică orice umbră de autoritate. A fi impresionist, socot unii, e a se lăsa în voia impresiilor fugare. Impresii avem însă cu toţii, tot atît de numeroase pe cît de schimbătoare. în temeinicia lor nu putem crede, chiar dacă ar veni de la criticul cel mai iscusit. Acum simţim într-un fel şi mîine în altul. Lumea ni se arată într-o veşnică primenire. Dacă criticul nu-şi dă silinţa de a alege din acest vălmăşag de senzaţii şi de impresii adevărata judecată rece şi nepăsătoare care să stea în dreapta Adevărului, precum stau arhanghelii înarmaţi în dreapta Tatălui ; dacă criticul nu se străduieşte să-şi închege o părere obiectivă, neschimbată şi sprijinită pe toate canoanele estetice, părerile lui rămîn numai nişte impresiuni, uneori foarte fine şi subtile, dar oricum nu mâi întemeiate decît cele ale noastre, ale tuturor. Le putem gusta fără a crede în ele. îndărătul lor nu zace nici o autoritate ; şi adevărata critică purcede de la un principiu de autoritate.

N-ar strica deci să arăt în cîteva cuvinte că impresionismul în critică nu e tocmai ceea ce s-ar crede. El nu se încheagă numaidecît într-o înşirare slobodă de impresii, fără răspundere şi fără sancţiune, care pot veni tot atît de bine de la un critic ca şi de la oricine altul, îndărătul lor e totuşi o autoritate. Impresionismul înseamnă altceva.

în grupul de marmură, *le Baiser,* al lui Rodin, un bărbat şi o femeie se sărută. Sculptorul a voit să reprezinte noţiunea abstractă a sărutării în esenţa ei şi în marginile pe care le îngăduie arta plastică pentru o idee generală. Tot ce nu ajută în chip temeinic la înfăptuirea acestei idei cade în ochii noştri pe planul al doilea. Şi în adevăr, artistul şi-a pus toată măiestria să ne dea poezia şi beţia acestei sărutări, lăsînd la o parte alte amănunte de desen şi de modelare : părul nu e studiat, linia spatelui se pierde fără a fi terminată şi desăvîrşit lucrată. Toată viaţa se încheagă astfel în cele două guri ce se împreună.

Această reducere la elementele esenţiale a unei idei, care în sculptură nu merge fără oarecare scădere — sculptura cerînd forme, şi nu idei abstracte —, e cu mult mai îndreptăţită în critică. întrebuinţată cu înţelepciune şi cumpătare, ea nu e decît adevăratul impresionism.

Cercetînd opera unui scriitor, cercetăm sufletul scriitorului însuşi. Şi, fără a aluneca la rătăciri romantice, nu e îndrăzneţ de a găsi sufletul unui scriitor plin de taine şi de umbre. Menirea criticei este tocmai de a ne da oarecum înfăţişarea grafică a fiinţei morale a scriitorului. Dar căile sunt lungi şi mai ales cotite,. Cînd ne pare că am ajuns, tocmai atunci ne dăm seama că mai e mult. în loc de a rătăci aşadar pe cărările pustii, pe potecile nebătute, ne trebuie o călăuză sigură, care să ne arate drumul ce merge de-a dreptul la vetrele de lumină. Căci toate aceste drumuri tind către centrul de unde se revarsă lumina binefăcătoare ce le limpezeşte ; de acolo ochiul poate pătrunde de jur împrejur, stăpînind toate cărările ce se desfac.

Pentru a cunoaşte deci fiinţa morală a unui scriitor, e o problemă de timp şi de metodă de a străbate deodată în inima lucrurilor, lăsînd la o parte tot ce ar putea să ne abată din cale fără folos. Trebuie să trecem cu vederea amănuntele fără greutate, micile contraziceri ce întră în închegarea sufletească a oricui, tot ce, fiind chiar interesant, nu e temeinic. însuşirile sufleteşti sunt numeroase, dar nu deopotrivă însemnate ; ele sunt înşirate pe o scară de valori, de care trebuie să ţinem seamă. Fără a le reduce la o singură *faculte maîtresse,* cum făcea Taine, ele se pot încă subsuma în însuşiri mai obşteşti, ce subordonează pe celelalte.

A merge de-a dreptul la aceste centre de unde pleacă lumina spre margini, a le cerceta, dîndu-le adevăratul lor cuprins, a ocoli tot ce nu e plin de înţeles, a îndeplini, într-un cuvînt, acest procedeu de simplificare atît de firesc şi necesar, este tocmai menirea criticei impresioniste. Nepăsătoare la micile abateri, ce, văzute, de aproape, deformează înfăţişarea morală a unui scriitor, ea se mulţumeşte numai cu trăsăturile generale cele mai ener-

gice şi mai temeinice. Ea presupune o reculegere şi o privire mai cuprinzătoare ; nemulţumindu-se cu desăvîrşita cunoaştere a unor *părţi,* ea cearcă să ne prindă *totul* chiar cu necunoaşterea părţilor. In locul cercetării subtile şi minuţioase a unor amănunte, ce întunecă mai ades portretul zugrăvit, critica impresionistă ne dă un desen limpede, închegat din linii caracteristice şi pline de relief. Ea ne dă oarecum masca definitivă a înfăţişării morale a unui scriitor.

Departe deci de a fi tăgăduirea principiului de autoritate, critica impresionistă presupune chiar o mai mare agerime de privire ; trebuind să deosebească numai temeinicul, ea are nevoie de o putere de concentrare şi de alegere chibzuită care c tocmai chezăşia unei judecăţi întemeiate şi cumpănite, ce nu se poate confunda cu impresionismul fugar şi schimbător.

Critica impresionistă, înţeleasă astfel, dacă nu e singura ce se poate face, nu cere decît să i se recunoască îndreptăţirea, mai ales în vremurile noastre, cînd mulţimea noţiunilor îngrămădite la pragul conştiinţii ne îndeamnă la o îngrijită alegere şi la o simplificare energică.

Ii

în numărul trecut al acestei reviste am scris cîteva rînduri asupra *Impresionismului.* Erau aşa de grăbit scrise, încît, dacă cineva m-ar fi întrebat, chiar în clipa cînd puneam mîna pe condei :

„Ce faci ?" — i-as fi răspuns : „Aştept să sfîrsesc articolul".

Arătam acolo că pe nedrept se crede îndeobşte că critica impresionistă e lipsită de orice temei şi de orice autoritate, de orice supraveghere şi de orice sancţiune. Lăsînd la o parte zadarnicele ajutoare luate din cele patru văzduhuri, trecînd cu ochii închişi şi cu nepăsare pe lîngă tot ce ademeneşte privirea drumeţului, oricît de grăbit ar fi el, criticul impresionist întreprinde călătoria lui sentimentală de-a lungul operei unui scriitor, călăuzit de două principii : să-i prindă dintr-o dată notele caracteristice, trăsăturile temeinice, şi după ce le va fi prins cu pătrundere, să le pună într-o lumină cît mai puternică şi mai crudă. N-am putea numi acest procedeu decît de simplificare şi de reliefare.

Acelaşi număr al revistei îmi aducea — *in cauda* — un răspuns al d-lui Dragomirescu.

D. Dragomirescu nu are aceeaşi părere ca mine asupra impresionismului. D-sa crede că amîndouă criticele — impresionistă şi doctrinară — sunt în fond acelaşi lucru, „deosebirea e numai că, avînd acelaşi procedeu, cea dintîi tinde să facă mai mult *artă,* punînd mai mult în relief calităţile de fond (imaginaţie, spirit, sentiment) şi de formă (limbă, stil, compoziţie) ale criticului, fiindu-i mai mult sau mai puţin *indiferente părerile pozitive sau negative ce formulează*; pe cînd cea de-a doua tinde să facă mai multă *ştiinţă,* punînd toată greutatea pe adevărul părerilor ce exprimă, iar nu pe originalitatea de fond şi formă cu care le expune".

Cu alte cuvinte, d. Dragomirescu crede încă în zădărnicia criticei impresioniste ; căci a o socoti numai ca un prilej pentru critic de a se pune în lumină, şi nu prin însuşiri de judecată, ci prin însuşirile lui literare, e a-i tăgădui orice însemnătate, sau, mai mult chiar, înseamnă a-i tăgădui fiinţa. Răul e şi mai mare decît îmi închipuiam ; căci poate, la urmă, nu-mi închipuiam nimic. Mi s-a întîmplat şi mie ca îndrăgostitului, care stînd pe bancă sub teiul înflorit îşi asculta iubita, în clipa tainică a mărturisirilor, cînd ne dezvălim bucuros sufletele :

— Da, spunea dînsa, recunosc, am şi eu cusururile mele.

— Ca orice om, fireşte, răspunse dînsul, cu glasul blîndeţii.

Atunci ea, paşnica şi îngăduitoarea iubită, sculîndu-se în picioare, cu mîinile în şolduri şi cu acea voce pe care o cunoaştem cu toţii, a femeilor lovite în demnitatea ei :

— Şi care, mă rog, ai putea să-mi spui ?

Amintisem de uşurătatea ce i se soroceşte criticii impresioniste, clar n-o prea credeam ; iată însă că d. Dragomirescu nu numai că spune „fireşte", dar îi tăgăduieşte orice rost ca critică.

Rămîne să-l întreb şi eu : Şi de ce, mă rog ?

Am simţimîntul adînc înrădăcinat al zădărniciei polemicilor, fiindcă cele mai multe dintre ele nu sunt decît certuri de cuvinte. Acolo unde lipseşte o idee, cuvîntul ne pîndeşte ; şi unde avem cuvinte, sistemul se încheagă de la sine. învăţătura aceasta ne-a dat-o însuşi Mefistofeles, care se pricepea în discuţie, deoarece dracul s-a născut cazuist : ".

Căci acolo unde lipsesc ideile,
Un cuvînt ni se şi înfăţişează la timp potrivit.
Cu vorbe te poţi certa minunat,
Cu vorbe poţi închega un sistem,
In vorbe toţi cred, .• . .
.... Dintr-o vorbă nu poţi fura o slovă.[1] •

Cu toate aceste, *hic et nune,* mi se pare că nu e la mijloc numai un cuvînt ce ne desparte. Iată pentru ce voi mai stărui încă o dată asupra criticii impresioniste : de altminteri, vorbind despre dînsa, vorbesc, într-o măsură, poate, şi de mine. E un temei deci şi mai mult s-o fac cu plăcere...

încep prin a spune că impresionismul, bineînţeles, e o doctrină, izvorîtă dintr-un fel de a fi destul de răspîndit printre noi. El îşi are rostul lui în critică, precum şi—l are şi în pictură sau în literatura propriu-zisă. Sunt spirite sintetice, precum sunt şi spirite analitice. Dinaintea unui copac stau doi pictori mari : Rousseau şi Corot. Cel dintîi ne va zugrăvi copacul, în revărsarea lui de viaţă, cu frunzele bine desenate, în toate amănuntele : numărîndu-le, n-ar lipsi desigur nici una. Cel de al doilea, din

1 *Mephistopheles :*

Schon gut ! Nur muss man sich nicht allzu angstlich quälen ;
Denn eben, wo Begriffe fehlen,
Da stellt ein Wort zur rechten Zeit sich ein,
Mit Worten lässt sich trefflich streiten.
Mit Worten ein System bereiten,
An Worte lässt sich trefflich glauben,
Von einem Worte lässt sich kein Iota rauben.

cîteva aruncături de penel, ne schiţează silueta cenuşie a copacului : dă-te cîţiva paşi îndărăt şi-l vei vedea trăind aşa cum e, deşi n-ai putea deosebi o frunză.

Doi scriitori au luat parte la aceeaşi mişcare de uliţă : unul îţi va descrie mulţimea ca mulţime, impersonală, fără nume, ca un braţ de mare ce se ridică, se încovoaie şi cade, zdrobindu-se în spume, pe cînd celălalt îţi va descrie pe cutare care striga, pe cutare care rîdea, se va opri asupra unuia şi altuia, îi va numi, îi va urmări cu de-arriănuntul în toate mişcările, în toate vorbele... Unul e spirit sintetic, altul analitic. Amîndoi au văzut mişcarea ; amîndoi ne-o zugrăvesc credincios. în artă, amîndoi au dreptul să se vădească ; trebuie să le-o recunoaştem fără părtinire şi fără a ne închipui că pricinuim vreo pagubă unuia dintre dînşii, recunoscînd şi menirea celuilalt...

însuşirii noastre de a privi lucrurile laolaltă, mai mult în raporturile lor obşteşti decît în parte, mai mult în rostul lor de totalitate decît de individualitate, acestei însuşiri de a prinde deodată mai mult valoarea dinamică decît cea statică, răspunde impresionismul ca fel de vădire şi ca şcoală artistică. Suntem aşadar dinaintea unui punct de plecare bine hotărît şi închegat.

D. Dragomirescu zice : critica raţionalistă pleacă de la acelaşi punct de obîrşie.

Să ne înţelegem.

Că şi una şi cealaltă ţintesc la pătrunderea întocmirii sufleteşti a scriitorilor sau la priceperea frumuseţilor şi scăderilor unei opere de artă e neîndoios. Obiectul lor e acelaşi, dar căile pe care se îndrumează spre dînsul sunt întrucîtva deosebite. Pe creasta unui deal e un tainic castel ; doi călători se îndreaptă spre dînsul ; unul o ia pe drumul ce ocoleşte dealul ca un brîu şerpuitor, poposind la toate cotiturile pentru a descoperi un nou „punct de vedere", un nou colţişor nebănuit, o nouă privelişte uitată, şi rămînînd adese în drum, fără a fi călcat pragul castelului, pe cînd celalt, altfel înarmat, mai nerăbdător, dar mai îndrăzneţ, mai trecător cu vederea peste multe amănunte, dar mai pătrunzător în ceea ce i se întîmplă să vadă, se aruncă deodată *in mediaş res,* o ia pe o cărăruşe, sare peste mărăcini şi, fără să prinzi de veste, a şi

dat în lături greaua poartă a vechiului castel. Sentinelă, în zadar te freci la ochi, privind la noul şi nepoftitul venit; în zadar te repezi după dînsul : pînă să te dumireşti, el a şi străbătut prin lungile galerii, prin sălile solemne, ca şi prin întunecoasele tainiţe ! Pune puşca jos, căci vraja castelului a fost pătrunsă !

O icoană, fireşte, şi nimic mai mult. Nici nu vrea să fie altceva. Dar această icoană ne dă într-o măsură oarecare adevărul. Criticul analitic e călătorul ce-şi ia merinde în desagă pe o săptămînă, se aşterne la drum cu pas domol, priveşte cînd la dreapta, cînd la stînga, poposeşte, se ridică din nou pentru a opri din cale pe un drumeţ :

— De unde vii, drumeţule ?

— De la castel.

— Tocmai la castel mă duc şi eu. Ce mai veste-poveste ? Stăpînul e acasă ? Paznicul ce face ?...

Şi inseratul îl apucă stînd încă de vorbă. Din întrebare în întrebare, află cîte încăperi sunt peste tot, cîte fereşti, cine a clădit bătrînul castel, cîte primăveri are stăpîna lui, află că Frimousse, micul baset al castelanei, a avut insomnii cu o noapte înainte, află, într-un cuvînt, nenumărate lucruri mărunte, uneori mai interesante, alteori mai puţin... Cînd va ajunge la castel — dacă va ajunge —, după un ocol atît de mare, el va şti cu siguranţă unde să-şi îndrepte pasul ca prin nişte locuri demult cunoscute. Dar întrebarea e : ajunge-va ?

Aşa e criticul analitic, mai mult sau mai puţin ştiinţific : el o ia încet, domol, aproape pas în pas, statornic, mai opreşte pe drumeţi în cale, îi descoase, îi cercetează, se abate din drum pentru a vedea ce mai zice şi venerabilul d. X sau marele cugetător Y, apoi, după ce a fost şi la Delfi şi la Dodona, tuşeşte şi începe : „E în esenţa frumosului de a ne răpi din mijlocul micilor patimi. Emoţia artistică este impersonală. Aşa a spus-o Schopenhauer. Dar înainte de a trece la Schopenhauer, să vedem ce spun Spinoza şi Aristot..." Şi totul, pentru a ajunge 3a încheierea că poeziile d-lui N. Ionescu-Nion, neputînd să ne răpească din mica noastră lume de patimi, nu îndeplinesc cea dintîi cerinţă a frumosului...

Poate că am mers prea departe, dar în multe lucruri — Taine a spus-o —, pentru a ajunge la ţintă, trebuie să nimerim dincolo de dînsa. Şi, în treacăt fie zis, tocmai această icoană măritoare, pe care am întrebuinţat-o, intră în obiceiurile criticii impresioniste, căci nu e de ajuns să prinzi notele caracteristice ale unei opere de artă, ci, după ce le-ai prins, trebuie să le pui într-o lumină potrivită, care să le dea întreaga lor valoare, întregul lor relief. De aici şi nevoia criticului impresionist de a căuta icoane, adevărate oglinzi ce culeg din toate părţile lumina, pentru a o răsfrînge apoi într-o singură jerbie, deosebit de puternică. Dar a avea un stil figurat, a umbla după *expresie,* după icoane, e a face literatură. Iată pentru ce d. Dragomirescu crede că criticul impresionist caută să se pună în lumină pe sine şi, nepăsător la adevărul sau neadevărul celor ce spune, îşi arată însuşirile lui de formă, de stil şi chiar — ceea ce e rar de tot la noi — de spirit. Greşală.

Zic greşală şi am văzut de ce. Am arătat că între criticul analitic şi cel impresionist e o deosebire : ei pot merge şi ajunge chiar la aceeaşi ţintă, dar punctul lor de plecare şi drumul străbătut sunt întrucîtva altele...

Cel mai mare critic al zilelor noastre, o minte din cale-afară de cuprinzătoare, care cunoaşte toate literaturile în de-a lungul veacurilor, care a străbătut cugetarea filozofică de la Platon pînă la Nietzsche, maestru adunător de sisteme, după cum Zeus Nefelegeritis adună norii, spirit vast şi sintetic, muncitor uriaş, care urmăreşte cu deopotrivă pricepere întreaga mişcare contemporană, în toate ramurile de cugetare, economist, sociolog de seamă, al meu admirat şi iubit

***...maestro** e duca,*

marele Emile Faguet, e reprezentantul cel mai de frunte de astăzi al impresionismului în critică. Lipsit de graţia femenină şi artistocratică a lui Anatole France, el e plin de sevă, plin de vigoare plebeiană, dialectician neîntrecut, plin de spirit ca nimeni altul dintre criticii lumii. Şi cu toată bogăţia lui de cunoştinţi şi de idei personale, cu

toată veşnica raportare la literaturile timpului, Faguet e impresionist : e impresionist prin *săritura* sigură cu care intră în inima chestiunilor, cu care pătrunde orice problemă, înşfăcînd-o, stăpînind-o, storcîndu-i miezul adînc ; e impresionist prin înțelegerea grabnică şi instinctivă a notelor temeinice, prin pasul sigur cu care merge spre dînsele, fără ocol, fără „primblări doctrinare", fără abateri principiale, fără invocarea dogmelor nemuritoare, ci intuitiv şi de-a dreptul ; e impresionist nu numai prin pătrunderea notelor temeinice, ci şi prin punerea lor în lumină în formule bătute pe o nicovală de oţel, caro trezesc luarea-arninte şi o ţintuiesc pentru totdeauna. Despre Emile Faguet nu se poate spune, cum nu se poate spune şi despre un mare pictor impresionist, că în operele lor nu caută decît să se pună în lumină pe dînşii, cu micile lor însuşiri lucioase, cu micile lor dibăcii de stil sau de spirit. După cum impresionismul în pictură e un fel original, puternic — poate cam necomplct — de a interpreta natura, tot aşa impresionismul în critică e un fel intuitiv, voit primitiv şi energic de a înţelege arta, de a-i tălmăci cuprinsul spre priceperea tuturor... Insă, pentru ca această tălmăcire să fie mai *expresivă,* mai luminoasă, mai sugestivă, e nevoie de o sforţare literară mai mare, de o limbă dacă nu mai îngrijită, cel puţin mai figurată. Iată ce a făcut pe d. Dragomirescu să zică : „Criticul impresionist judecă, dar nu prea crede ; pentru el părerea ce dă n-are tăria adevărului, pentru că ea e mai mult un pretext, în vederea artei cu care criticul impresionist caută să încînte pe cititor... El e graţios, mlădios, imaginativ, cald, iertător, pentru că nu se gîndeşte atît la operă cît la om."

D. Dragomirescu încheagă aşadar tot impresionismul numai la partea formală, la ceea ce am putea numi o *atitudine.* Ştim că e o greşală. Această parte formală, care poate fi uneori aşa cum o descrie d. Dragomirescu, nu e decît una din urmările impresionismului ca vădire şi ca şcoală artistică. Căci impresionismul putîndu-se defini o *simplificare,* urmată apoi de **o** *reliefare,* spiritul de sinteză şi de pătrundere intuitivă trebuie să fie însoţit şi

de un adevărat temperament artistic, cu alte cuvinte, criticul impresionist trebuie să aibă un fel personal de a scrie. El nu ne înşiră numai idei, ci le dă şi viaţă, le însufleţeşte prin icoane ; părerea ce-şi face despre un scriitor nu rămîne în stare abstractă, ci are nevoie, pentru a prinde relief, să fie tălmăcită printr-o icoană izbitoare. Iată de unde vine latura curat literară ce se încheagă în ideea ce ne facem de impresionism...

Aceasta aveam de întîmpinat, deocamdată, ca răspuns la notiţa d-lui Dragomirescu. E cu putinţă să-mi mai ii rămas unele lucruri de adăugat.

Oricît de înfometat va fi fost Esau, trebuie să mai fi lăsat şi pentru altă dată cîteva boabe de linte în blidul pentru care îşi vînduse lui Iacob dreptul de întîiul născut...

III

Spuneam în numărul trecut că Esau, oricît de înfometat va ii fost, trebuie să mai fi lăsat ceva şi pentru altădată în blidul dat de Iacob... In adevăr, în taler au mai rămas cîteva boabe de linte, pe care mă grăbesc să le iau. Innod deci din nou discuţia, mai ales că nădăjduiesc să ajung de data aceasta la o înţelegere desăvîrşită cu d. Dragomirescu, după ce voi pune într-o lumină şi mai crudă ideea pe care aş vrea s-o desfăşur.

Pentru aceasta voi stărui încă o dată asupra ceea ce înţeleg prin impresionism. Cuvintele sunt înşelătoare ; înainte deci de a porni o clădire pe temeiul lor, e mai potrivit să le cercetăm cuprinsul — aşa cum i-l dăm noi. Avînd un punct de razim sigur, şi Arhimede ar fi putut sprijini pămîntul pe o varga...

Irnpresioniştii, în înţelesul mai răspîndit al cuvîntului, tăgăduiesc putinţa judecăţilor absolute în materie estetică ; ei gonesc absolutul şi nu recunosc decît relativul...

Cuprinsul sufletesc al omului fiind schimbător, impresiile se alungă „ca norii lungi pe şesuri", după cum bat vînturile...

On le volt diVyirent sans V avo ir vii ckanger,

zice Sully Prudhomme, vorbind de norul pe care îl priveşti îndelung. Şi, în această goană de sentimente, de impresii, nimic nu e statornic, nimic nu e sigur, nimic nu e trainic ; pe nimic nu te poţi bizui cu încredere şi cu temeinicie. Lucrurile nu sunt decît o părere — părerea noastră, care acum e într-un fel şi mîine în altul, după îndemnul împrejurărilor. A voi să închegi o judecată veşnică şi obiectivă asupra unor opere de artă, ce n-au altă viaţă decît pe aceea pe care le-o dăm noi, e o amăgire. „Nu există critică obiectivă, după cum nu e nici artă obiectivă, zice Anatole France, şi toţi cei ce se măgulesc a fi pus în lucrările lor altceva decît pe dînşii sunt jertfa iluziei celei mai amăgitoare. Adevărul e că nu poţi ieşi niciodată din tine însuţi : e una din marile noastre nenorociri. Ce n-am da noi să putem vedea cerul şi pămîntul, pentru o clipă numai, cu ochiul în faţete ai unei muşte sau pentru a înţelege firea cu creierul greoi şi simplu al unui urangutan ?... Suntem închişi în fiinţa noastră ca într-o închisoare veşnică. Ceea ce ne rămîne mai bun de făcut e să mărturisim că de ori de cîte ori n-avem tăria să tăcem, vorbim de noi înşine."

Şi din clipa în care judecăţile noastre n-au nici o statornicie, nici un punct de razim obiectiv, din clipa în care nu avem decît păreri schimbătoare, critica nu mai poate fi dogmatică, ci *impresionistă.* Noţiunea „impresionismului" a prins aşadar în conştiinţa publică înţelesul de părere personală, nesigură, în veşnică prefacere şi devenire. „Operele, zice Jules Lemaître, trec pe dinaintea oglinzii spiritului nostru, dar cum această trecere e lungă, oglinda se preface în răstimp, şi cînd clin întîmplare aceeaşi operă vine clin nou, ca nu mai aruncă aceeaşi icoană"...

Acesta e impresionismul în felul obişnuit de a fi privi-, impresionismul unui Anatole France sau Jules Lemaître ; el nu e decît concepţia relativistă statornicită în

critica literară. Şi dacă totuşi aceşti mari scriitori nu continesc de a face critică e că ci o înţeleg ca pe un gen literar, cu atît mai ademenitor, cu cît le deschide un cîmp mai larg pentru toate părerile, pentru toate subtilităţile gîndirii ; farmecul ei stă tocmai în această libertate de a spune orice, într-o formă cît mai dezlegată şi. mai rafinată, fără frica contrazicerii şi fără primejdia lucrurilor învechite ; ei e aşadar un farmec literar...

Nu voi intra aici în cercetarea mai adîncă a acestei doctrine (căci a nu avea nici o doctrină înseamnă totuşi a avea una), deoarece cade alături de pricina noastră.

îngădui bucuros că numind *impresionism* ceea ce am numit, ş' mă voi încerca mai la vale să lămuresc şi mai bine, am dat un înţeles întrucîtva, dacă nu nou, cel puţin neaşteptat unui cuvînt care poartă în exerga lui şi o altă însemnare. Aceasta se întîmplă. Un om intră într-o prăvălie :

— Să-mi dai din cireşele acele.

— Nu vezi că nu-s cireşe, ci pere.

— Dacă-mi place mie să le zic cireşe.

— Nu face nimic : trebuia numai să ne înţelegem.

Să ne înţelegem, aşadar. Nu m-arn gîndit la impresionism ca la antiteza dogmatismului ; nu i-am ridicat pe unul împotriva celuilalt ca pe doi fraţi învrăjbiţi, ca pe două doctrine literare ce nu se pot împăca. N-am privit impresionismul ca un răsunet literar al unui sistem filozofic mai larg, mai înalt — al bătrînului scepticism al iui Pyrrhon şi al iui Zenon, sau ai tău, divinule Anatole France, tu care, dulce grăind, risipeşti în zarea albastră norii iluziei deşarte.

Procesul acestei concepţii relativiste şi sceptice în materie artistică s-a făcut de alţii şi aiure : polemica de odinioară dintre Brunetiere, de o parte, şi Jules Lemaître si Anatole France, de cealaltă, răsună încă în amintirea tuturor. Puterea de afirmaţie şi dialectica vînjoasă a unuia şi-a ciocnit zalele de graţia, de negaţia, de ironia acoperită a celorlalţi, dînd o privelişte neuitată celor ce se îndeletnicesc cu astfel de lucruri.

\#

Criticile d-lui Dragomirescu se îndreaptă aşadar împotriva acestui impresionism, care nu îngăduieşte putinţa unei judecăţi absolute, dogmatice, deoarece „omul e măsura tuturor lucrurilor", şi care nu se priveşte pe sine decît ca pe un gen literar, cu mijloace curat literare de ispită şi de ademenire. Numai despre un astfel de impresionism putea spune d. Dragomirescu că „tinde să facă mai multă artă, punînd mai mult în relief calităţile de fond (imaginaţie, spirit, sentiment) şi de formă (limbă, stil, compoziţie) ale criticului", numai despre un astfel de impresionism putea spune d. Dragomirescu că-i sunt *„mai mult sau mai puţin indiferente părerile pozitive sau negative ce formulează" ;* numai despre un astfel de impresionism putea spune d. Dragomirescu : „criticul impresionist judecă, dar nu crede", căci am văzut că după această concepţie impresionismul nu e decît relativismul şi scepticismul statornicite în critică...

într-un cuvînt, văzînd un coş cu pere, am zis :

— Ce frumoase cireşe !...

Şi d. Dragomirescu îmi dovedeşte pe dată că „cireşele" din coş nu sunt frumoase. Cred şi eu. Mai întîi, nu sunt cireşe.

— Dar ce sunt ?

— Pere.

— De ce le-ai numit cireşe ?

— Aşa mi-a venit şi mie... Şi pe urmă, poate că aşa m-a sfătuit şi micul zeu Puck, care voia să-mi dea răutăcioasa plăcere de a te vedea criticînd nişte pere, crezînd că ai de-a face cu cireşe.

Prin urmare, impresionismul „meu" (atît cît poate fi ceva al cuiva) nu e nici relativism, nici diletantism, nici scepticism, ci, după cum am mai arătat-o, e un proces firesc al unor spirite de a prinde dintr-o dată şi cu lesniciune părţile fundamentale, trăsăturile temeinice ale lucrurilor, ale oamenilor, într-un cuvînt, ale firii, în ceea ce priveşte pe artişti, şi ale operelor de artă, în ceea ce

priveşte pe critici, şi putinţa de a le reda apoi prin mijloace simple, elementare, dar energice. Atît, şi nimic mai mult.

Plecînd de la o astfel de definiţie, pe care de altminteri am dat-o de mai multe ori, lămurind-o şi prin icoane, aşa cum m-am priceput, dar fără să se ţină seamă de stăruinţa mea, să vedem ce e de răspuns la noua întîmpinare a d-lui Dragomirescu.

D-sa recunoaşte impresionismului o valoare *literară,* îi recunoaşte o însemnătate ca gen literar ; tot meritul unei critice impresioniste n-ar atîrna deci decît de originalitatea criticului, de felul lui de a scrie frumos, plăcut, vioi, spiritual. O astfel de critică nu are nici o autoritate, şi mai mult încă, nici nu simte nevoia s-o aibă : „nimic nu cîştigă — scrie d. Dragomirescu — dacă ar avca-o, nimic nu pierde, dacă i-ar lipsi, pentru temeinicul cuvînt că interesul acestor opere critice impresioniste ce se referă la aceeaşi operă nu stă în convergenţa părerilor, nu stă adică în stabilirea *unui* adevăr — a adevărului — în privinţa ei, ci tocmai în divergenţa şi diversitatea lor, adică în multiplicitatea impresiunilor puternice ce ea a putut să stîrnească în deosebitele suflete de elită, care au studiat-o în mod impresionist".

Am văzut că o astfel de întîmpinare, care pare mai mult o concesiune, deşi e o critică, se îndreaptă împotriva impresionismului relativist. Numai acesta nu recunoaşte putinţa de a închega o judecată, una şi singură, trăgîndu-şi, dimpotrivă, tot farmecul din felurimea părerilor şi din subtilitatea lor nehotărîtă, dar ademenitoare.

Prin urmare, iată o lovitură ce cade alături.

Ajung acum în inima chestiunii, unde mi se pare că o să ne înţelegem.

„Procedarea de a prinde dintr-o dată şi a o pune în cît mai multă lumină însuşirea esenţială a unei cpere literare — scrie d. Dragomirescu — nu e proprie criticii impresioniste ; ea e tot aşa de proprie şi criticii raţionaliste. Şi una şi cealaltă pot pătrunde de-a dreptul si dintr-o dată în inima operei literare : această putere de pă-

trundere nu se datorește *felului de critică,* ci *inteligenței estetice* a criticului."

Alba și Roma s-au războit, dar dacă ar fi stat de vorbă un ceas, două înainte, poate că n-ar mai fi intrat în război. Aceste rînduri ale d-lui Dragomirescu răspund adevăratului meu gînd ; dacă discuția nu s-ar învirti decît în jurul unor idei fundamentale, poate că n-ar mai fi niciodată certuri. Dar vin apoi *cuvintele,* cu vicleana lor iederă ce se răsucește în jurul stejarului, acoperindu-1.

Tocmai acest procedeu de a prinde ideea centrală a unei opere l-am numit *impresionism ;* și oricît s-ar părea, această numire nu e arbitrară. în literatura propriu-zisă, în pictură, impresionismul e închegarea unei mulțimi de note în. cîteva din ele : fundamentale, cuprinzătoare. în acest veac tîrziu, în care atîtea lucruri felurite se învălmășesc la pragul conștiinței noastre, e nevoie de o alegere, e nevoie de niște mijloace artistice și literare mai simple, mai elementare. Iată un bob de linte pe care l-am mai mestecat o dată.

Așadar, impresionismul *astfel înțeles* nu e o școală nouă de critică care nu se împacă cu celelalte școli ; el este numai un procedeu care, în principiu, se poate uni chiar și cu dogmatismul.

îmi vei spune :

— Un impresionism dogmatic ?

— De ce nu ?

— Lămurește-te.

— Iată. Impresionismul fiind o concentrare cît mai mare și mai aleasă a părerilor ce putem avea despre o lucrare de artă și cîteodată închegarea lor la una singură, este așadar nu numai antiteza relativismului și scepticismului critic, ci chiar, uneori, în mîini prea viguroase, ajunge Ia un dogmatism și la un schematism destui de primejdioase. Căci reducînd, unii prin puterea intuiției, iar alții printr-o laborioasă îndeletnicire, pe un scriitor sau o operă de artă la una sau Ia cîteva idei centrale, criticul impresionist nu numai că *afirmă* aceste idei, ci, căutînd să le dea adevărata lor valoare, ie pune într-o lumină și mat crescută ; el dogmatizează și cîteodată poate chiar tiraniza.

— O pildă.

— Iat-o : Taine.

— Taine, impresionist ?

— Fanatic în unele privinți... Spirit sintetic ca puțini alții, iubitor de idei generale, cuprinzătoare, el caută să reducă tot jocul ce încheagă întregul sufletesc al unui scriitor la o singură însușire generatoare, la o singură facultate sufletească, la cunoscuta lui *faculte mcîtres*<:>. Pe această facultate o lămurește în opera de artă, o îngrădește și apoi prin mijlocul reliefării o mărește în margini neobișnuite și cîteodată neîngăduite. în această privință el e așadar un impresionist, cum s-ar putea spune *Jorcene.* Acum că impresionismul poate izvorî dinți-o intuiție artistică, sau numai dintr-o migăloasă cercetare — aceasta e o altă chestiune, nu de fond, ci de împrejurări și de amănunt, asupra căreia nici nu mă opresc.

— Dar despre studiul lui Tolstoi asupra lui Shakespeare ce zici ?

— Zic mai întîi că Tolsloi nu e critic și, pe urmă, pilda lui nu dovedește nimic. Lucrări neizbutite au ieșit întotdeauna din pana celor rnai buni scriitori. Și apoi impresionist poate fi oricine, mai rămîne ca impresiunea lui (citește : alegerea notelor esențiale, a însușirilor generatoare) să fie dreaptă și întemeiată. Impresionismul e numai un procedeu, care nu hotărăște și adevărul unei impresiuni, fie izvorîiă din intuiț'e, fie din cercetare și analiză — căci argumente frumoase se găsesc și pentru pricini urîte.

Nu merg mai departe. Cred că de clata aceasta voi fi ceva mai înțeles și nu voi fi luat din scurt pentru lucruri cu care nu mi-am împovărat conștiința — cel puțin deocamdată. Și nădăjduiesc să cădem Ia pace. cu atît mai mult, cu cît și d. Dragomirescu a făcut uneori — în ceasurile sale libere — critică *impresionistă.* Dar nu totdeauna — și de aceea poate mă va mai certa încă.

POETUL CINCINAT PAVELE3CU

Cînd vor ieşi Ia iveală aceste rînduri, va fi apărut şi volumul lui Cincinat Pavelescu ? Iată o întrebare la care ai fi greu de răspuns...

Volumul lui Cincinat Pavelescu !... Dar trebuia să vadă lumina de atîta timp ! Totdeauna gata să apară, totdeauna amînat dintr-o pricină neprevăzută, mereu luat îndărăt pentru a fi din nou poleit :

PompUius sanguis, carmen reprehendite, quod nou
Multa dies et multa litura coercuit, quod non
Praeţcctum decies castigavit ad unguem,

volumul acestui poet a ajuns un mit, izvorit din noaptea vremurilor, trecut de la unul la altul, împodobit de imaginaţia tuturor, şi mai ales de a poetului, crescut de atîtea mici legende lăturalnice, după cum un rîu e crescut de atîtea pîraie, încît ne cuprinde îndoială cînd auzim din nou că volumul lui Cincinat Pavelescu, *în sfirşit,* va apărea. Unele lucruri *trăiesc* însă fără să fi fost vreodată ; iar altele nu trăiesc, deşi *sunt,* deşi le putem pipăi ca pe ceva aieve. Volumul lui Cincinat Pavelescu e printre cele dintîi... Nimeni nu l-a văzut, şi cu toate acestea el e în conştiinţa tuturor celor ce se îndeletnicesc cu literatura, pe cînd atîtea volume stau lîngă noi şi ne sunt totuşi aşa de departe, ca şi cum n-ar fi...

Va apărea sau nu acest volum, el totuşi e. Să-mi fie îngăduit să scriu despre dînsul ca despre lucrurile ce sunt...

Cine ar putea scrie însă despre poeziile lui Cincinat Pavelescu fără să evoce icoana poetului, una dintre cele mai simpatice şi mai pitoreşti din „gintea" noastră literară ?

Ni se trezesc în amintire serile petrecute cu dînsul, în farmecul vorbei lui, a fanteziei înaripate şi a spiritului lui neistovit... Toţi tac ; Cincinat vorbeşte. Povesteşte o amintire din viaţa de rătăcire de la Paris sau din începuturile lui literare, la şcoala unui „maestru" aproape uitat ; e un farmec ; ascultăm o istorie poate auzită de mai multe ori, dar pururi nouă, pururi ispititoare printr-uu amănunt neauzit încă. Poetul se înnoieşte pentru că e un spirit creator şi n-ar putea spune ceva fără o nouă podoabă, fără o înfloritură nebănuită. Simţi parcă cum se desfac cuvintele, unele după altele, cum se combină la un loc în alcătuiri fantastice, în povestiri minunate... Şi la ce te-ai mai gîndi dacă întîmplările povestite au fost aieve, sau sunt numai o nălucire a minţii poetului ? Nici nu ai vreme. Ceea ce te farmecă, chiar de la început, e senzaţia de a fi martor la o înfăptuire artistică ce-ţi dă impresia realităţii... Vezi cum totul se clădeşte pe încetul ca un castel vrăjit ; la fiecare dată, poetul mai adaogă un turnuleţ, o firidă, un steag, un brîu colorat ce încinge clădirea.

Se întîmplă uneori ca cineva să se îndoiască. Aruncă un cuvînt bănuitor, neîncrezător... Ajunge... Poetul îşi arată o a doua înfăţişare a temperamentului său. Din sentimental, devine războinic. Şi deodată se vădeşte într-insul *epigramistul* puternic ce stătea aţipit... Nu mi s-a întîmplat să văd pînă acum un om mai bine înzestrat pentru a prinde partea slabă a cuiva şi a o cetlui apoi dintr-o dată într-un .,catren", spiritual, muşcător, fără a fi din cale-afară de răutăcios sau de crud. Epigramele lui Pavelescu — deşi în bună parte nu s-au publicat încă — trăiesc, călătoresc din gură în gură, îşi au admiratorii lor, iar unele se bucură chiar de o adevărată cele-

britate în lumea literară... Altele îşi mai pierd din farmecul lor, căci pentru a le gusta, trebuie să-1 vezi pe Cincinat plăsmuindu-ie, adulmecîndu-le parcă din aer, cătînd rima şi apoi aruncîndu-le ca o ghiulea în pieptul duşmanului, ce nu se aştepta. Iar dacă adversarul e tare şi răspunde, atunci se încinge o adevărată luptă epică. Poetul e în stare să făurească zeci de epigrame, unele după altele — desigur nu toate clasice şi desăvîrşite, dar toate cu spirit, vioaie, ferrneeîndu-te mai ales prin spontaneitatea cu care au fost făurite. Căci aşa suntem cu toţii. Oricît temei am pune pe însuşirile trainice ale unui om care îi fac să înfăptuiască lucruri mari pe încetul, cu străduinţă, cu răbdare, ne simţim mult mai ispitiţi de darul improvizaţiei : ne plac oratorii ce vorbesc nepregătiţi, ne plac poeţii ce improvizează. In ei admirăm oarecum o putere a firii creatoare. Şi pe această putere o stăpîneşte cu deosebire Cincinat Pavelescu. Tot ce spune are întipărirea improvizaţiei, sau *pare* a avea, ceea ce e tot atît.

Şi cu toate astea !

Cine ar crede că poetul înzestrat cu acest dar într-o măsură atît de mare scrie totuşi cu greutate ? Cînd e vorba ca versurile improvizate să se statornicească pe hîrtie, să îmbrace haina veşniciei — atunci parcă totul se schimbă. Din înaripate ce erau, ele vin acum mai încet, mai împleticite ; ele nu-i rnai par îndestulătoare poetului pururi în căutarea unui cuvînt care îi scapă, pururi nemulţumit. Astfel se lămureşte de ce poeziile Iui Cincinat Pavelescu au fost publicate de atîtea ori şi sub atîtea forme. E o neîncetată căutare a unui vestmînt cît mai desăvîrşit — ceea ce e de lăudat. Improvizaţia îşi are desigur şi ea rostul ei ; o admirăm unde se cuvine, fiindcă ne dă putinţa de a fi martori la marele fenomen al creaţiei. Dar apoi vine arta, vine îndelunga netezire, tot ce priveşte meşteşugul, care în ochii necunoscătorilor înseamnă atît de puţin. Serie *repede,* zic unii, ca un fel de scoborîre, fără să bănuiască cîtă zăbavă, cît meşteşug sigur de sine încap sub aceste arătări de repeziciune ! Aici e taina pentru ce poeziile lui Cincinat Pavelescu se pot număra, cu toată uşurinţa poetului de a rîndui versurile...

Sunt puţine şi frumoase, dar sunt şi mai frumoase cînd le auzi declamate de însuşi poetul. Declamate ? Poate nu e cuvîntul... Poetul le „zice", fără să ridice glasul, într-un ton unit şi oarecum familiar, ca şi cum ar sta de vorbă, dar cu aşa farmec, cu aşa artă ! Şi le zice cu plăcere, cu o vădită încîntare... Pretutindeni îşi poartă versurile, el, tălmaciul cel mai credincios al poeziilor sale ; le seamănă în atîtea locuri şi printre atîţia oameni, încît la urmă nu mai are nevoie de volum. Toată lumea le cunoaşte, şi încă din interpretarea cea mai încîntătoare... Pavelescu e un fel de trubadur. I s-a spus de altminteri de multe ori şi i-a rămas şi renumele, meritat, nu numai după cuprinsul poeziilor, ci şi din felul acesta de a-şi spune versurile în toate saloanele, prin felul vieţii lui nepăsătoare, veşnic înflăcărat, veşnic sentimental, împletind idile, fără grija zilei de mîine, totdeauna pornit la voie bună pentru a petrece şi pentru a face şi pe alţii să petreacă, urmîndu-şi fără popas fantezia, improvizînd, nu numai făcînd, ci şi trăind în poezie — însuşiri atît de tare în lumea noastră de realităţi, care fac ***ă\n*** Cincinat Pavelesc una din cele rnai atrăgătoare figuri ale vieţii noastre literare, scumpă tuturor celor ce trăiesc în legături prieteneşti cu dînsul.

Avînd a aprecia poeziile lui, nu puteam să nu evoc pe însuşi poetul atît de strîns legat de opera lui, al cărei purtător de cuvînt e în orice prilej, cu aşa artă, cu o aşa măsui ă şi căldură.

Poeziile lui Cincinat Pavelescu ?

Dar cine nu cunoaşte toate aceste poezii, cele mai multe în ton de romanţă de trubadur îndrăgostit, adevărate bucăţi de antologie, în care se cîntă iubirea, pe motive noi, în icoane neaşteptate, fără a fi frînte din lumea ciudatului, purtînd totuşi în exergă semnul personalităţii, versuri înflăcărate, versuri triste, versuri voluptuoase, versuri duioase ce zic taina dragostei neînţelese, a dragostei prefăcute în amintire, a dragostei ce ar putea fi dacă ar ocroti-o împrejurările...

Cine nu cunoaşte versurile lui Pavelescu, atît de calde, atîta de armonioase, către *Necunoscuta,* a cărei amintire îl urmăreşte pe poet încă ani îndelungi ?

Ani trecură : toamne lungi şi ierne grele.
Peste frunte-mi perii albi au înflorit,
Şi spre zările pierdute, rîndunele
S-au tot dus şi s-au întors din pribegit.

Cine nu cunoaşte versurile închinate *Veşnicei iubite,* a iubitei din toţi timpii, a iubitei tuturor poeţilor, care, dacă n-ar fi, ar trebui născocită pentru a îndreptăţi atîtea porniri ale sufletului nostru spre nelămuritul acesta care e dragostea ?

De-atunci, şi ani şi veacuri multe
Ca nişte clipe se topiră.
Pe unde-a fost fîntîna veche
Poate pădure e de brazi.
Şi marea s-a schimbat în munte
Şi munţii-n praf se risipiră,
iboar sărutarea ta păgînă
îmi arde buzele şi azi !

Cine nu cunoaşte *Scrisoarea* către femeia iubită *în* taină ?

îmi place să te văd frumoasă.
Deşi din frumuseţea ta
Eu n-am decît zădărnicia
Imaginei d-atîţi visată...

şi pe care o îndrăgeşte fără nădejde, ceea ce poetul tălmăceşte printr-o minunată icoană :

...Şi n-ai vrut. Dulce şi pribeagă,
Rămîi să-nchipuieşti *femeia;*
Eu voi trăi în veci statornic
Acelor clipe ce s-au dus.
înamorat de-o stea, izvorul
Se mulţumeşte cu scînteia
Ce-n recea-i lacrimă răsfrîn'je
Lumina astrului apus

Aceste poezii, ca şi atîtea altele, sunt îndeobşte cunoscute şi apreciate prin sentimentalitatea lor dulce, prin farmecul melancolic, prin atmosfera lor cavalerească de îndrăgostit mai mult de „iubirea" în sine decît de iubită şi apoi prin rara desăvîrşire a formei, simplă, necăutată şi totuşi armonioasă, caldă, rafinată, fără a părea...

Şi dacă Pavelescu e unul din cei mai buni poeţi erotici de Ia Eminescu încoace, el a atins şi alte genuri. Nu vorbesc de epigramă, unde e un meşter. Citiţi însă pastelurile lui. Citiţi, de pildă, această *Primăvară,* pe care o dăm în întregime, pentru a se vedea cu ce putere ştie poetul încălzi o descripţie, ce viaţă ştie să-i dea şi în ce -Limbă măiastră şi armonioasă îşi prinde viziunea.

PRIMĂVARA

în iarba verde stau lungit.
Miroase aerul a floare ;
O toropeală adormitoare
Mă fură-ncet. Sunt fericit.
E umbră, pace şi răcoare.
Un vint uşor şi liniştit
Mingîietor sărută nucul.
E umbră, pace şi răcoare ;
Ce clar, departe, cîntă cucul !
Un dor de viaţă negrăit
Din om şi fire se desprinde...
Dac-aş putea, în braţe-aş prinde
întregul zarei nesfîrşit.
Şi toată seva primăverii
Prin mine vraja şi-o propagă,
Sub faldul ei aşa de dragă
Mi-e pacea limpede a serei
Şi fiecare fibră-n mine
Mai tînăr şi mai viu tresaltă,
Pricep latenta simfonie
A firelor de iarbă-naltă,
Pe care vîntul le mlădie
Şi le sărută şi le-apleacă
Cînd spre pădure vrea să treacă...

i

Ca floarea umedă sub rouă,
Nădăjduiesc o viață nouă,
Şi, cum prin frunze tainic moare
Amurgul serii auriu,
Din umbră o privighetoare
îmi cîntă strofele ce scriu.

Alte dați, poezia lui Pavelescu se ridică pînă la concepția filozofică. O pildă e minunatul *Panteism,* una din podoabele cele mai curate ale literaturii noastre, în care se dă vechea idee a panteismului, inspiratoare a atîtor poeți, într-o formă de o admirabilă plasticitate, într-un şir de icoane fragede şi într-o sentimentalitate duioasă, melancolică, ce se răsfrînge de altminteri din toate poeziile bardului nostru. N-am putea, înainte de a încheia, să nu reproducem în întregime şi această poezie :

PANTEISM

Tu, care porți spre cimitir
Cînd jerbii mari de trandafir,
Cînd albe crizanteme,
De nu te-ai teme
Şi n-ai avea de moarte frică,
Ai şterge lacrima ce-ți pică
Şi-ai scutura în vîntul serei
Florile durerei,
Simțind că-n dorul ce le porți
E viața vie din cei morți.

Tu nici nu crezi
Că cei pe care mergi să-i vezi
Etern într-înşii n-au avut
Decît al corpurilor lut.
în ei pe tine te iubeşti :
Cu toată fața ta cea tristă
Şi-nduioşerile din glas,
Din al lor suflet n-a rămas
Decît durerea-ți egoistă ;
Tu nici nu crezi
Că cei pe care mergi să-i vezi
Chiar de-i iubeşti,
De-i plîngi, pe tine te jeleşti,
Dar ei sunt morți — ca trupul lor,
De care ochii jalnici fug,
Iar din smintitul tău amor
Şi-atîtea visuri mincinoase
Azi ce mai e ? Un pumn de oase,
Un pumn de oaso-ntr-un coşciug...
Dar soarele ce moare încă
Mai ride-n pomii re-nfrunziți
Şi-n seara clară şi adîncă
Mai cîntă rîul, auziți !
O voi, ce mai trăiți o clipă
îi ritmul vieții si-al iubirii,
Lăsați pe morți în groapa lor
Să-ndeplinească legea firii !
Ş voi în pripă,
Sorbind mirosul primăverii
Din vîntul care mişcă merii
înfloriți,
Veți bănui într-o aripă
De pasăre ce trece
Ca un fior,
în umbra unui nor,
în picur rar de ploaie rece,
în vînt cînd mişcă trandafirii,
Că morții noştri din pămînt :
Sunt apă, umbră, floare, vînt...

Am scris aceste rînduri şi am citat aceste poezii nu pentru a face un studiu critic, ci numai din prisosul unei plăceri sufleteşti.

Cincinat Pavelescu e un om delicat, fin, nuanțat, duios, destoinic a plăcea tuturor, pentru că vorbeşte limba inimii. El e pe placul femeilor, pentru că are cultul femeii, e pe placul tinerilor, pentru că le cîntă o dragoste melancolică, şi e pe placul celor maturi, prin arta simplă, desăvîrşită cu care îşi îmbracă gîndirea lui poetică. Dacă aceste rînduri îi mai cîştigă un cititor — adică un admirator —, şi-au îndeplinit menirea lor.

D. ANGHEL

îmi vine cam greu să scriu despre d. Anghel *singur.* atît e de strîns unit de d. St. O. Iosif. La noi nu s-a văzut pînă acum o împerechere mai ciudată a două firi deosebite, a două talente turnate în metale felurite, ce s-au îmbinat totuşi într-un metal nou, nebănuit, atît de sunător, atît de frumos zicător —• ele „eulogos", cum ar fi spus vechii elini, înaripaţi la vorbă şi încununaţi pe frunte cu verdea ramură de mirt a poeziei...

îl cunoşteam pe d. Anghel într-un fel şi pe d. Iosif în altul, şi totuşi din îmbinarea tainică a acestor două suflete a ieşit un suflet nou, cu însuşiri neaşteptate. Aceşti poeţi fac la un loc ceea ce am putea numi un *Doppeladler :* adică o pajură nemţească cu două capete. Unul priveşte la soare răsare şi celălalt la soare apune ; amîndouă sunt însă altoite pe acelaşi trup, închegînd un simbol cuceritor.

Cu toate aceste, iată că d. Anghel ne dă *singur* un volum de poezii[1]. Uitînd pentru o clipă celalt cap al pajurii, să ne oprim de astă dată numai asupra d-lui Anghel[2], spre a-i cerceta însuşirile sufleteşti şi poetice...

*

Puţine poezii... Sunt merite ce se măsoară, precum

1 *Fantazii,* de d. Anghel, edit. Socec & C-ie.

2 Un studiu asupra operei comune a celor doi poeţi, a se vedea în *Critice,* vol. I, p. 55.

sunt merite ce se cîntăresc. Fără îndoială, meritele d-lui Anghel se măsoară. Ba, pentru a le măsura, ne trebuie o oarecare cultură sufletească, precum şi o deosebită pornire nu numai spre tot ce e frumos, ci şi spre un *anumit jiumos,* făcut din graţie uşoară ce lunecă peste lucruri, din simţire acoperită şi subtilă, din înţelegere a tainei şi a nesfîrşitului.

Sunt puţini scriitori pe care firea i-a înzestrat cu darul cel mai înalt hărăzit omenirii : *darul de a crea...* Stăpîni peste o lume întreagă ieşită de-a-ntregul din mintea lor demiurgică, ei domnesc, senini şi împăcaţi în sine, singuri, fără a cunoaşte totuşi tristeţea singurătăţii. Ca Ia un semn, visurile se încheagă în închipuiri vii ce-şi scutură deodată linţoliul nefiinţei, pentru a se mişca ca prieteni vechi. Uriaşi şi pitici, monştri şi croi, lady Pvlacbeth şi Cordclia, Otheilo şi Desdemona, Vautrin şi madame de Mortsauf, îngeri si demoni se urzesc din neguri, întrupîndu-se încetul cu încetul. Făurite atîtor vieţi. poetul le trăieşte pe toate, suferind, iubind, urînd. năzuind şi căzînd împreună cu eroii lui. Sufletul său e vinul şi azima, din care, în clipa cinei de taine, se înfruptă şi cei buni şi cei răi — poporul supus al imaginaţiei saie creatoare.

Dar, în afară de această imaginaţie demiurgică, atît de rară, dacă aş avea trecere pe lîngă zei, aş cere să-mi dea o însuşire din cele mai preţioase : *fantezia...*

Ce tristă vale ar fi lumea aceasta fără un grăunte ele fantezie ! Soarele răsare în acelaşi loc, azi, mîine şi în vecia timpurilor, se ridică pe aceeaşi cărare, pentru a se cufunda în acelaşi amurg însîngerat. Zilele aleargă unele după altele, neostenite în mersul lor asemănător. Urzitorul divin nu ne-a dat pînă acum priveliştea neasemuită a unei zile ce uită să se desprindă de pe caierul vremei. Cerul e albastru şi iarba verde ; pentru ce n-ar fi însă şi cer verde şi iarbă albastră ? Pentru ce aceleaşi stele stau nemişcate din veşnicia timpului, pe cînd altele, aceleaşi, se rotesc pe un drum tras mai dinainte de o hotărîre nestrămutată ? Pentru ce lumea e cîrmuită de *legi,* pe care nimic nu le poate zădărnici ? Trebuie să se săvîrşească

scripturile. Piatră, firicel ele iarbă sau om îşi îndeplinesc menirea — o menire, pe care n-au ecrut-o, deşi n-o pot înlătura.

Arunci o bucată de lemn pe apa unui lac şi ea pluteşte ; arunci o piatră şi se afundă. Pentru ce, măcar o singură dată, n-ar pluti piatra şi nu s-ar afunda lemnul ? Nu i s-a urît firii de a-şi face întotdeauna şartul ei nestrămutat '?

Şi omul e silit astfel să trăiască întemniţat în mijlocul atîtor fatalităţi ! Ce tristeţe !...

Cu toate acestea, e o scăpare. O însuşire sufletească pune coloare în acest desen unit al lumii : *fantezia.* Lucrurile rărnîn aşa cum sunt, în nemişcarea lor hieratică, cîrmuite de hotărîri neschimbate — noi le putem vedea totuşi *altminteri;* noi putem întoarce astrele din calea lor şi preface armonia stabilită de mai înainte într-o armonie nouă, necunoscută nimănui ; noi putem răsturna toate raporturile în raporturi nebănuite. Pe cînd imaginaţia creatoare cheamă, la un semn, din genunea nefiinţei, un popor întreg de eroi, fantezia se amestecă printre lucrurile aflătoare, le schimbă orînduirea, le îmbină în împerecheri noi, fermecătoare, ademenitoare.

Fantezia singură ne poate îndulci tristeţile acestei lumi prea asemănătoare ; ea e neprevăzutul, neaşteptatul ; ea e vîntul ce răscoleşte frunzele de pe drum în jocuri ciudate, ea e raza de soare, care, furişîndu-se pe geam, luminează deodată o lume, neştiută, de firicele de praf, de gîzuliţe, ce se ridică, se pogoară, se învîrt într-o horă nebună.

Şi această fantezie e însuşirea de căpetenie a d-lui Anghel...

Urmăriţi arabescurile de linii pe care poetul le desineaza m jurul unui narcis dăruit de iubită, priviţi horbota împletită împrejurul mării, citiţi de pildă *Visul sepiei* cu descrierea fantasticului cortegiu de balene, de crabi si de noctiluci, îndărătul căruia vine sepia :

Jar cu aş fi urmat-o în calea-i trumfală
Şi-n loc să stau ca astăzi visînd lîngă ferestre.
Ca să rămîie pildă micimilor terestre,
l-aş fi-nsemnat splendoarea c-o dungă de cerneală.

Pretutindeni veţi găsi o fantezie uşoară şi sprintenă, ce aleargă peste lucruri, le schimbă în repegiune orînduirea, pentru a face noi alcătuiri, le îmbrăţişează ca o caldă rază de soare, în lumina căreia se arată deodată o lume întreagă nebănuită, plină de viaţă şi de mişcare.

Şi ceea ce te opreşte în toate aceste poezii, pe lîngă o fantezie încântătoare, mai e şi o pricepere rafinată a formei artistice. Suflarea aromitoare a artei tresare în fiecare strofă, în fiecare vers, în zvîcniri ritmice. Pretutindeni vezi un rar simţ al măsurii şi al alegerii potrivite de cuvinte, pe care de altminteri le-a cîntat însuşi poetul în versuri atît de frumoase :

Cuvinte, juvaere, ecouri depărtate
Al altor suferinţe şi bucurii — cuvinte,
Cu voi trăiesc trecutul, şi clipa care bate,
Şi viaţa care-ncepe dincolo de morminte.

Aceste însuşiri de fantezie uşoară, graţioasă, precum şi o desăvîrşită intuiţie a unei arte discrete şi rafinate fac din d. Anghel unul din poeţii noştri cei mai gustaţi şi desigur cel mai artist. Să-i împletim deci în jurul frunţei o coroană de laur, care, de altminteri, n-ar putea aduce nici o umbră celuilalt dioscur. Ca şi Victor Httgo lui Lamarttne, d. St. O. Iosif ar putea răspunde :

I't jamais le laurier qui couronna ta tete
Nc jeta d'ombre sur mon front.

PASĂREA ALBASTRA

(în loc de prefaţă)

De mult aştepta împărăteasa un fecior. Ajunsese acum Maba şi batnna, rugindu-se lui Dumnezeu să-i îndulcească zilele cu un zîmbet voios de îngeraş. Şi, tocmai cînd îşi luase nădejdea, născu pe Cătălin

în jurul leagănului se adunară toate zînele pădurilor şi ale aerului însorit de primăvară, spre a-i hărăzi cîte un dar :

— Să întreci pe Făt-Frumos. încotro ţi-i roti privirea, să găseşti doi ochi duioşi de fată, cerîndu-ţi pomana unei fărîme de dragoste.

— Să fii isteţ şi drept la cuget, cum i se şade unui ocirmuitor de noroade.

— Să fii îndrăzneţ şi norocos în războaie. Şapte împărăţii dimprejur să ştie de frica săbiei tale.

— Să ai o soţie frîntă din soare, care să-ţi dea feciori voinici şi iubitori.

Şi, sărutîndu-1, zînele plecară.

Mai rămăsese doar una bătrînă şi gîrbovită de vreme. Se apropie de leagăn şi, luînd capul copilului între mîni :

— Cătălin, zise, vei avea toate darurile hărăzite de tovarăşele mele, pe lîngă care îţi mai adaug şi eu unul. Lumea întreagă va sta la picioarele tale ; firea îşi va dişterne pentru tine toate farmecele ei. Dar tocmai din uşurinţa cu care îţi vor fi la îndemînă, să izvorască nemulţumirea ; să doreşti deci ceea ce e departe şi nu se poate avea cu uşurinţă ; să n-ai odihnă pînă nu-i prinde şi

îmblînzi pasărea rară, pe care nimeni n-a prins-o pînă acum : *pasărea albastră.*

*

Şi Cătălin crescu, făcîndu-se voinic, frumos şi cuminte.

Vestea isprăvilor lui ajunse pînă la capătul pămîntului. Din multe castele, ieşeau fete de împărat, pe înserate, spre a privi cu drag la luna plină, gîndindu-se la frumosul cuceritor de pămînturi şi de inimi.

Dar Cătălin nu era fericit.

Tot ce dorea avea ; nici o voinţă nu îndrăznea să-i stea înainte ; curtenii se îndoiau ca trestiile ; norocul îl urma orb în toate întreprinderile ; noroadele se tupilau ca lanurile de grîu la apropierea săbiei lui.

El se gîndea însă aiurea.

Ca prin vis îşi aducea aminte de îndemnul zînei şi dorul de pasărea albastră îl cuprinse încetul cu încetul, într-o zi, luîndu-şi rămas-bun de la împărat şi împărăteasă, plecă la vînat în lumea largă.

Străbătu plaiuri peste plaiuri, dumbrăvi peste dumbrăvi, păduri peste păduri în căutarea pasării rare. Răsunau codrii de glasuri armonioase, străluceau ramurile de pene frumoase, dar nici una din zburătoare nu era pasărea pe care o căuta. Şi, cu cît n-o găsea, cu atît Cătălin o dorea şi mai mult ; simţea că nu mai poa'.e trăi fără clînsa.

Rătăcea acum de ani de zile, trist, cu sufletul pustiu şi neînţelegător la toate frumuseţile de primprejur, muncit de un singur gînd, de un singur dor. Ajunsese o umbră de om, fără linişte şi fără bucurie, in căutarea a ceea ce nu e : *a pasării albastre.*

Ceva din sufletul lui Cătălin avem cu toţii.

O zînă răutăcioasă ne-a sădit în suflet o năzuinţă către lucruri care nu sunt, făcîndu-ne să trecem cu nepăsare pe lîngă ceea ce ar trebui să facă fericirea acestei lumi. Nu ascultăm glasul privighetorii pentru că ne gindim la *pasărea albastră,* iar în cărţi ocolim frumuseţile aieve, pentru a căuta o frumuseţe plăsmuită de închipuirea noastră...

Paris, martie, 1910

P. CERNA

Mergeam pe cîmp.

La marginea cărării, o floare mă ispiti prin frumusețea ei. Aş fi veit s-o rup, dar din corolă se ridică deodată un bondar, zburînd cu zgomot împrejur :

— Bîîzz !...

Un altul, speriat ca de ivirea unui duşman, începu a se învârti şi el pe lîngă floare.

Părea a spune :

— Trecătorule, nu te apropia cu inima uşoară. Floarea pe care doreşti s-o frîngi nu e o floare obişnuită. E rară. Petalele îi strălucesc mai frumos decît la oricare alta de colori vii şi fermecătoare.

Şi, ca şi cum ar fi voit s-o dovedească, se afundară în potirul floarei, cu plăcerea zgîrcitului ce-şi afundă brațele în grămada de aur. Apoi, amețiți de voluptate, începură a zbura din nou împrejur greoi, pîntecoşi :

— Dacă ții să te apropii ele dînsa, trebuie să ne ascultați pe noi mai întîi, cîntînd frumusețile, tăinuite tuturor, dar vădite ochiului nostru tăiat în mii de fațete. Trebuie să ni te închini nouă, fiindcă am ştiut-o descoperi între miile de flori. în largul lumii nu vei găsi o alta mai strălucitoare şi mai aromitoare.

Şi bondarii, ca preoți îmbrăcați în odăjdii, scuturau rnai departe din cădelniță, cîntînd imnuri de laudă în cuvinte grele, încărcate.

îmi întorsei atunci privirea de la floarea din marginea cărării. Pe cîmp mai sunt atîtea flori ! în loc de una, culesei un buchet întreg.

...Iată pentru ce nu citisem nici o poezie a d-lui P. Cerna înainte de a fi ieşit toate la un ioc.

Fiecare fusese întovărăşită de la ivirea ei cu laude răsunătoare ce-i preamăreau însuşirile neîntrecute : ..originalitățile" lor felurite, înălțimea „concepției", frumusețea versului...

Prea multe frumuseți pentru un sărman murilor ca mine ! îmi întorceam atunci grăbit capul, zicîndu-mi : „Unde oşti, viorea ?"

Şi vioreaua nu era departe... Sub o tufă, alături, nv'jea un mănunchi întreg. Căci literatura noastră mai are încă viorele în jurul cărora nu slujesc marii descoperitori ai fiorilor rare.

Cu toate acestea, d. Cerna nu era întru nimic vinovat de zgomotul celor ce-l descoperiseră. Poate nu era nici bucuros. O ştiam, dar nu mă puteam împotrivi. Nu poți înfrîna toate pornirile sufletului. Nu ne place a fi •tluiți în sentimentele noastre. Sunt alte cărări ce duc mai sigur la porțile inimii şi ne cîştigă.

Am sfîrşit totuşi prin a citi poeziile d-lui Cerna. E greu pînă ce citeşti urra ; celelalte vin de la sine. La fiecare, îi poți spune poetului, ca şi Properțiu :

Incipe, suspensis auribus ista bibam...

Şi ca încheiere a acestei citiri, sunt în drept a scrie acum în toată libertatea de cuget, de ia care nu m-arn abătut niciodată :

D. Cerna e un poet talentat ; nu e însă un „mare" poet. Dacă pe lîngă flori n-ar fi şi bondarii, nu i-aş fi spus-o. Trebuie să-mi plec însă grumazul dinaintea destinului şi, în loc de a primi pe d. Cerna cu inimosul bunvenit ce s-ar fi cuvenit unui cîntăreț inspirat al graiului nostru, voi fi nevoit să-i strîng mîna în treacăt, măsu-

rîndu-i cu scumpătate însuşirile poetice, recunoscîndu-i bucuros ce are, dar netrecîndu-i cu vederea nici ce-i lipseşte pentru a fi un „mare" poet...

*

Lira d-lui Cerna are o coardă foarte răsunătoare : coarda erotică. E cea dintîi senzaţie pe care o ai. *Torquato către Leonora, Chemare, Noapte, Şoapte* sunt în adevăr dintre cele mai frumoase poezii de dragoste ce s-au scris în anii lin urmă la noi ; asupra lor ne vom opri o clipă, pentru că încheagă partea cea mai originală a poetului, deşi în armonia versului, ca şi în icoane, tresare şi aici înrîurirea covîrşitoare a lui Eminescu.

In poeziile de dragoste ale d-lui Cerna nu vom găsi acea notă de stăpînitoare şi caldă melancolie ; nu vom găsi acel zbucium dureros atît de izbitor în opera marelui nostru poet ; nu vom găsi acea prevestire tragică şi mai ales acea rumpere dintre paterni, pentru a se ridica pe culmile nepăsării, la care ajunsese eîntăreţul *Luceafărului.*

La d. Cerna, iubirea e o transfiguraţie pe Muntele Măslinilor ; e epifania unui apus de soare, ce, începînd prin a tivi cu trandafiriu norii de primprejur, sfîrşeşte prin a aprinde întregul univers : se aprind pădurile, se aprind oraşele, ard holdele cîmpiilor, arde cerul, ca un uriaş rug roş.

Iubirea d-lui Cerna e o pasionată strigare a unui suflet doritor de fericire, doritor de viaţă, pe care o cheamă cu toată încordarea năzuinţii sale către lumina soarelui :

Cum nu sunt serafimul tău de pază
Să te privesc cum dormi suspiDatoare,
în focul tinereţii,
Şi auzind a dragostei chemare.
Să tî trezesc din somn cu-o sărutare,
La visul cel dumnezeiesc al vieţii !

(Chemare, p. 76)

Iubirea acestui poet optimist e o creştere a ritmului vieţii universale :

Şi tainic stelele au prins cuvîntul
Şi-l repetară-n crînguri cîntăreţii,
Şi din adînc a tresărit pămîntul,
Simţind din nou în el scînteia vieţii.

(Chemare, p. 77)

Iubirea lui e invocarea frenetică a acelui minut „ceresc" ce-şi varsă din cuta hainei lui toată fericirea de eîtă e în stare o sărmană inimă omenească :

De ce nu sunt un zeu în clipa-aceasta !
Orice dureri de pe pămînt aş stinge :
Aş izbucni in cîntece divine,
Să-mpart Ia toată lumea care plînge
Salutul unei fericiri ce vine...

Fii tare, inimă ! Norocul vine...

(Noapte, p. 23)

Pe lîngă aceste poezii de dragoste, atît de frumoase, în -are sufletul poetului îşi găseşte o slobodă revărsare, în care ritmul e atît de tumultuos şi de zbucnitor, raspunzînd şi pornirii fireşti a poetului spre desfăşurări retorice, în care găsim atîtea chemări :

O, suflete al meu !

O, noapte albă !

O, vino, vin ! e ceasul de iubit,

Fii tare, inimă !

pe lîngă aceste zgomotoase şi puternice versuri de preamărire a „clipei sfinte", zămislitoare de fericire şi de viaţă, nu putem trece fără a aminti şi cîteva din poeziile aşa-numite de „concepţie", cu deosebire frumoase.

Pîriul şi floarea, Floare şi genună sunt dintre aceste. ..Concepţia" stă în a desfăşura o icoană sau un simbol

într-o poezie întreagă, cu ţinta de scoate o învăţătură oarecare.

Unii critic: au văzut în d. Cerna un poet *cugetător, filozof,* in adevăr, versurile lui nu sunt numai nişte ciripiri sentimentale, ca la atîţi alţi poeţi. Se bănuie--te :n ele o gindire harnică, peate chiar laborioasă, ce sare uneori şi în grădina vecinului, a lui Eminescu şi Schopt-nhauer, de pildă, dar, în sfîrşit, o gîndire ce se frâmîntă pentru anumite probleme.

D. Cerna e un intelectual ; în deosebire de atiţi alţi poeţi care sau nu citesc nimic sau se rnuiţumes urr.ai cu cîţiva scriitori francezi contemporani, d. Cern avut prilejul să-şi debmdească şi oarecare cultură î >flcă. Foarte frumos.

Dar a vedea într-insul un *cugetător,* a vedea în poezii ca *Isus, Plînsul lui Adam* mărturia unor *concepţii adinei* (concepţii de care avem liecare cîte una pe *zi)* înseamnă -i înstrăina simpatiile unor cititori ce s-au deprins a sc mulţumi cu puţin : cu versuri frumoase ^ăgăduindu-ni-se filozofie adîncă. suntem porniţi a o căuta ne mton-eern împotriva nevinovatului

Maro poet !

Cuvîntul te Iasă pe gînduri, în orie imunei ura re îi întrebuinţa*. Ce e „mare" ? Cine ar putea ho :ui io astfel de lucruri fără nici o măsură sigură ?

Dar, cu toate că ar fi o cercetare prea anevoieau pentru o lămuri însuşirile ce se cuvin unui maro po.-t, *t* una cu deosebire vădită : *originalitatea.*

Originali au fost Eminescu, Co.şbuo sau chiar- d. G"?a. pentru că chiar dacă n-au avut un fel nou do a -u dea lumea, au avut cei puţin un fol nou de a simţi anumite lucruri, o coardă pe care nimeni n-o mai înstrunase înaintea lor., şi această putere în adevăr creatoare străine: şte mu numai în sentimente, ci şi în formă. Eminescu, Coşbuc sau d. Goga ne-au venit cu icoanele, cu limba, cu v* ir.ificaţia lor ; pentru idei poetice noi ei au găsit un voitmînt nou. Simţi că te afli într-o lume, într-o atmosferă împrăştiată de un artist creator.

În poeziile d-lui Cerna, nimic nu ne opreşte printr-o deosc taită originalitate.

Versuri ca :

Ştiu bine că eşti dusă, dar te aştept m°reu,
Şi clipele-aşt?ptării curg tot mai trist, mai greu,
Căci nu mai licăreşte îndepărtatul geam,
Şi nu-mi mai ieşi in cale — şi doar atît cercam...
(Din depărtare, li)

nu sunt decît un slab răsunet din Eminescu,

Versuri ca :

Pe toate pune stăpînire
A voastră in'mă măiastră.
Nu, nu ! Atîta fericire
No ponte fi numai a voastră !

Se pare că, nerăbdătorire.
Vieţile din viitor
Aud a voastră sărutare
Din noaptea nefiinţei lor.

Şi dacă nebunii divine
Vă smulg în ceruri, tremurînd,
E că un neam întreg ce vine
Se bucură cu voi în rînd...
(Ecouri, **15)**

r.u sut decît o amintire din Schopenhauer, trecută însă prin armonia şi limba lui Eminescu.

Ve uri ca :

Aş vrea să mă înalţ la tine,
Dar lumea ta e sus, prea sus,
Şi-n ncapteu undelor haine
Rămîn cu dorul meu nespus,

Şi totuşi, simt cum mă străbate
O rază din puterea-ţi lină —
Greu luptă valurile toate,
Să-mi stîngă visul de lumină
(Ideal, p. 23)

sunt o răstălmăcire a aceluiaşi Eminescu. Pînă şi în unele aşezări de cuvinte se zăreşte înrîurirea marelui nostru poet :

Şi zi cu zi te-aveam mai drag, blajine
(P. 93) ;

Bogatul păr ce-n unde lucitoare
Cădea pe umeri, — paşii tăi, măreţii.
(P- 146) ;

. . . . Acesta e amorul ?
Dar unde-i arcul lui, săgetătorul ?

Alteori, d. Cerna se pogoară chiar pînă la Bolintineanu :

...Cine trece pe poteca dintre moarte şi viaţă ?
E un neam ce-avu pe vremuri o slăvită dimineaţă.

*

Poţi dormi liniştit, o maestru dulce ai neamului nostru, Eminescu. Nimeni nu te-a înlocuit în inima poporului tău. Poeţii tineri îşi aprind încă făclia lor la torţa veşnic luminoasă a geniului tău. Şi. dacă cumva întîlneşti în Cîmpiile Elizee şi pe moş Ion Creangă ;pune-i că nu 1- *m*

Ce, atunci ?
Vreascuri.

DIN LITERATURA NOUA : EM. GÂRLEANU
SI D. ANGHEL SI ST. O. IOSIF

Nu stărui acum întîiaşi dată asupra literaturii d-lui Gârieanu. *Bătrînii* i-am întîmpinat cu asprime[1] ; *Cea dintii ducere* a găsit calda recunoaştere, plină însă de aşteptări, ce i se cuvenea[2]. *Nucul lui Odobac,* cel din urmă volum, nu-i decît o prelungire a celui de al doilea : el se citeşte deci cu aceeaşi bucurie pe care o simţim dinaintea lucrurilor bine spuse, a potrivirii cuvintelor şi mai ales cu o sobrietate cu atît mai preţioasă, cu cît cade într-un timp de risipă de icoane şi de vorbe — dar, pe lîngă aceste însuşiri, şi cu unele scăderi care, înainte de a se îndeplini cu desăvîrşire nădejdile *Celei dinţii dureri,* ne trezesc bucuria unor nădejdi viitoare. De la d. Gârieanu se mai adastă ceva. De sub bolta minţii lui aşteaptă să se înfăptuiască o nouă operă care, neieşind din măsura şi firea talentului său, să fie întrucîtva nouă prin izbutita îmbinare a darurilor sufleteşti ce i-au fost hărăzite.

în mijlocul nedreptăţilor ce i se fac, aceasta să-i fie spre mîngîiere. Şi acum spună cine vrea, acelaşi lucru, şi despre alţii.

Un volum de *Nuvele şi schiţe* nu e izvorît dintr-o singură inspiraţie ; în el se încheagă mai multe momente răzleţe, mai fericite sau mai puţin fericite, de la care nu putem cere aceeaşi măsură, în forma cea mai bună şi mai

1 *Paşi pe nisip,* v. II. (în ediţia de faţă, voi. I, p. 274).
2 *Critice,* v. I. (în volumul de faţă, p. 127.)

armonioasă. Precum e firesc să întîmpinăm într-un mănunchi de flori şi obicinuitele fire de iarbă ce împrospătează şi mai mult frumuseţea florilor, tot aşa, într-un volum scris în răstimpuri destul de mari, e firesc să găsim, pe lîngă bucăţi desăvîrsite, şi pagini de o mai puţină însemnătate.

Despre aceste mai întîi.

Genul în care a izbutit mai mult pînă acum d. Gârîeanu e acela al *schiţei,* care prinde din zbor o clipă fugară, statornicind-o în cîteva rînduri fine, ce luminează o întreagă situaţie sufletească, cu deosebire duioasă. Cele mai bune schiţe din *Bătrînii* şi din *Cea dinţii durere* erau în acest fel. Potrivit firii neamului nostru, d. Gârîeanu, ca si **I.** Brătescu-Voinesti, e un *Cuias.* Ajutat de un ''ust artistic delicat, d. Gârîeanu a reuşit a prinde în pagini repezi seînteieri de sentimente ce se şterg iute în noapte, imbolduri de viaţă şi de dragoste, înăbuşite în frageda lor încolţire, cea dintîi durere, ca şi cele din urmă raze ale unei iubiri ce pîlpîie tot mai potolit, tot ce ar vrea să fie, pentru a fi numai o clipă, precum şi tot ce ar vrea să piară, pentru a trăi o veşnicie, tristeţea lucrurilor ce se duc spre a nu se mai întoarce şi atîtea momente duioase ce ne împresoară la fiecare pas în viaţa aceasta nesigură, plină de păreri de rău, plină de fiinţe iubite ce ne părăsesc, plină de ademeniri zadarnice.

Pe lîngă aceste schiţe duioase, d. Gârîeanu a încercat chiar de la început şi *schiţa umoristică,* pentru care nu ni se pare îndeajuns de înzestrat ; acest umor se încheagă la d. Gârîeanu într-o anecdotă spusă între prieteni, dinaintea unui pahar plin, dar îndărătul căreia nu-i nici o observaţie mai ascuţită. De acest fel sunt, de pildă, *Domnul Sencca, Demisia* sau *Oratorul.* Fireşte, anecdota cele mai adese e bine şi repede povestită, dar nu străluceşte nici prin prea mult umor, nici nu deschide o privelişte mai largă asupra vieţii sufleteşti. E anecdotă pentru anecdotă, gen cam zadarnic, destul de uşor ca gen şi destul de lesnicios ca înfăptuire. Şi precum sunt înfrîngeri care cinstesc, tot aşa sunt şi victorii care nu împart prea multă slavă, ceea ce se întîmplă şi cu literatura anecdotică a d-lui Gârîeanu.

încă din cele dintîi încercări, povestitorul atinsese — în *Punga* şi *Furnica* — nuvela, poate că nu chiar nuvela, în înţeles de mic roman, .ce zugrăveşte o viaţă omenească în bogata ei desfăşurare şi sub deosebite înfăţişări, dar totuşi nuvela care, mărginindu-se numai la cîteva momente hotărîtoare, ştie întregi o viaţă, un om, ştie arunca lumini şi asupra celor trecute sub tăcere. Astfel de nuvele sunt în volumul de faţă *Hambarul, Nucul lui Odobac* şi, întru cîtva, şi *Fetiţa mamei,* partea cea mai trainică din tot ce a scris pînă acum d. Gârîeanu.

în *Nucul lui Odobac* găsim adevărata măiestrie rar atinsă la noi în zugrăvirea unor caractere în puţine cuvinte, dar precumpănitoare. Iată-1 pe bătrînul Teodor Odobac. îl vezi înalt, spătos şi uscat ca un schivnic, cum îşi poartă sprinten cei o sută de ani. Acest bătrîn e o figură ruptă din literatura eroică a celor dintîi povestiri ale d-lui Sacloveanu. Poate să treacă măsura vieţii de toate zilele, dar se bucură de o viaţă mai concentrată, mai puternică, mai ideală. Pe lîngă oamenii de astăzi, el e ceea ce ar fi ideea platoniciană pe lîngă miile de icoane ce o reproduc în chip fragmentar. într-însui veghează o energie neînfrîntă şi un imbold de stăpînire asupra a tot ce-1 înconjoară ; zădărnicit în aceste porniri, nu-i rămîne bătrînului decît să se spînzure de strămoşescul nuc, care, cu vigoarea cu care e zugrăvit, se ridică şi el la înălţimea unui simbol, înfăţişînd icoana vie a neamului cuceritor al Odobăcestilor.

Alături de acest vînjos bătrîn şi de nepotul lui Gheorghe Odobac, o figură mult mai ştearsă, mai şovăitoare şi întrucîtva femenină, povestitorul ne-a zugrăvit pe Ruja, un suflet cu aceeaşi întipăritură eroică, cu aceeaşi voinţă încordată către anumite ţeluri, în slujba cărora mai pune însă şi toată mlădierea meşteşugită şi sigură de sine de care e în stare o femeie. Această Rujă a d-lui Gârîeanu, care umblă călare, vlăstar de hoţi de cai, ea însăşi hoaţă de cai, voinică, bărbată şi, cu toate aceste, cu un deosebit farmec femeiesc, cu ceva nelămurit şi tainic într-însa, îmi aminteşte pe Malva lui Gorki, minunatul poet al firilor primitive...

Mai mult ca în *Punga,* mai mult ca în *Furnica,* mai mult decît în toate celelalte încercări, în *Nucul lui Odobac d.* Gârleanu ne-a dat nu o nuvelă de situaţii, ci o nuvelă de caractere, şi de aşa caractere, încît s-ar fi crezut că depăşesc măsura povestitorului. Nici un nour nu se ridică din zare. Totul e astfel cum se cuvine. Şi trebuie să vezi mijloacele sobre de care se slujeşte, felul plastic cum zugrăveşte, de pildă, pornirea sătenilor împotriva nucului, din ce în ce mai înteţită de uneltirile dibace ale Rujei, trebuie să citeşti tabloul tragic de la urmă, cînd nucul se prăbuşeşte acoperind sub ramurile-i stufoase trupul neînsufleţit al lui Toader Odobac, pentru a simţi că d. Gârleanu a furat măcar de data aceasta o seînteie din talentul lui Maupassant, atît de sobru, atît de incisiv, atît de *clasic...* Acesta e marele cuvînt. După cum găsim pretutindeni în literatura noastră de la începutul veacului întipărirea adîncă a lui Lamartine, tot aşa istoricul viitor va găsi în literatura de astăzi întipărirea atotstăpînitoare, covîrşitoare, a lui Maupassant. Toţi prozatorii noştri n-au alt izvor de inspiraţie decît în marele scriitor clasic al Franţei contemporane. Unii au poate mai multă imaginaţie tragică, alţii mai multă poezie, dar puţini au ajuns a fi mai aproape de Maupassant decît d. Gârleanu în această nuvelă, prin vigoarea trăsăturilor, dar mai ales prin simplicitatea sănătoasă şi a concepţiei şi a stilului ce fac din arta clasică o artă veşnică...

După *Nucul lui Odobac,* dar cu mult îndărătul lui putem pomeni *Hambarul,* nuvelă anecdotică, unde se luminează totuşi un caracter, al lui Suhopan, al unui om năprasnic, în care se ascunde vechea rană a unei dragoste neîmplinite. Ajunge ca mîna iubită s-o atingă, pentru ca rana să se închidă şi ca firea omului să se prefacă. Fără o perspectivă mai îndepărtată, fără o îmbrăţişare de privire mai roditoare, nuvela, în măsura intenţiei ei, e desăvîrşită prin seninătatea tonului. Mai încordată, mai patetică, de un patetic nu cu neputinţă, dar desigur cam căutat, e tragica povestire din *Fetiţa mamei,* mult mai amănunţită, mai stăruitoare ca observaţie, dar mai puţin sănătoasă şi mai clasică. La un loc, aceste trei nuvele ne

arată un nou popas la care a ajuns arta d-lui Gârleanu, de unde nu-s departe culmile senine...

D. Gârleanu a mai atins un gen nou — nou pentru noi —, dar ilustrat cu prisosinţă de un mare scriitor francez, mort de curînd, Jules Renard, în *Histoires naturelles* sau în *Bucoliques,* gen ce se întemeiază pe o observaţie pătrunzătoare îndreptată asupra lucrurilor neînsufleţite, sau asupra „celor ce nu cuvîntă".

Lipsit de orice imaginaţie, de orice invenţie, nefiind în stare de a îmbina o singură povestire cu fire mai încîlcite, Jules Renard îşi îndrumă rara lui putere de observaţie asupra celor mici, asupra dobitoacelor, scoţînd seînteia de viaţă ce tînjea sub cenuşe şi redînd-o prin cîteva cuvinte, sau mai ales printr-o icoană minunată de adevăr, deşi foarte căutată. Aceste icoane şi comparaţii sunt din cele mai puternice şi mai nouă. Nu am la îndemînă decît cîteva şi nu din cele mai bune.

Aşa, de pildă, iată marea încreţită de valuri :

„La mer est moutonneuse. Un invisible et infatigable menuisier lui rabote le dos et fait des copeaux."

Un cîmp de cartofe e asemănat cu :

„...quelque peuple de lapins qui broutent et remuent Ies oreilles".

Cîteva fere de călcat înşirate pe masă i se par :

„...â genoux sur leur planche par rang de taille comme des religieuses qui prient voilees de noir et Ies mains jointes".

Iată toamna zugrăvită într-o imagine :

„...une supreme rose qui se deshabille et meurt" sau „...une poire oubliee lâche tout et tombe sur son der-i'iere".

Iată icoana ciocîrliei :

„L'alouette retombe ivre morte de s'etre fouree dans l'oeil du soleil".

Şi aşa mai departe. Toate animalele curţii, toate păsările domestice, toate gesturile cîmpeneşti au găsit în Jules Renard un Hesiod, fără avînt epic, dar mai scrutător, mai incisiv şi de o rară invenţie verbală. Fluturele e un bilet dulce îndoit în două ; albina e o domnişoară strînsă în corset ; plopul e un deget întins ce arată luna plină...

La d. Gârîeanu, fireşte, invenţia verbală e mult mai mică. Găsim totuşi ici şi colo icoane bine prinse. Un iepure ce fuge e „o coardă ce se destinde". Sau aiurea : „Dar în gîndul ei toate lucrurile astea se încîlciră, se înnodară, apoi, ca şi cînd nişte degete iscusite ar fi prins capătul firului, aşa se limpeziră toate şi se depanară potolit". Un fluture în potirul adînc al unui crin e ca un călugăr într-o mănăstire.

Cu toată puţinătatea icoanelor şi mai ales cu toată lipsa de relief, care la Jules Renard e de o putere şi de o incisivitate fără păreche, izbutind să prindă chipul unui biet dobitoc ca într-o efigie de *imperator* roman, cu toate aceste, şi însemnările d-lui Gârîeanu din „lumea celor cari nu cuvîntă" sunt notaţii fine după natură, lipsite de nervozitate şi de ac, dar totuşi amănunţite, drepte, transcrise într-o limbă limpede, frumoasă, firească, şi învăluite uneori într-o dulce atmosferă de sentimentalism ce la un loc ne vădesc o încercare fericită, dar mai sunt încă paşi ele făcut pînă la desăvîrşirea ce zace în natura acestui gen literar.

Oprindu-mă la d-nii D. Anghel şi St. O. Iosif, mă opresc la un vad mai vechi... Asupra acestor poeţi am avut prilejul să scriu de mai multe ori *. Iată însă că acum ne dau, în *Cireşul lui Lucullus,* un volum de proză cu un cuprins nelămurit, deosebit de ceea ce scriu prozatorii noştri, dar foarte obicinuit aiurea. întreg volumul dioscurilor pluteşte între literatura ziaristică, aşa cum se face la noi, ca şi oriunde. Ai zice, nişte umbre ce stau în purgatoriu, aşteptînd să se deschiză porţile raiului dantesc. Pînă atunci, pentru a le trece de urît, umbrele se prind în jocuri fantastice, ispăşind cu veselie păcatele săvîrşite în valea vieţii.

1 Asupra d-lui St. O. Iosif vezi *Paşi pe nisip,* voi. I (în ediţia de faţă, voi. I, p. 97), asupra d-lui Anghel, *Critice,* v. II asupra operei comune a celor doi poeţi, *Critice,* v. I.

Iată, de pildă, *Al doilea colonizator al Daciei, Bullier, Tainele celebrităţii, Un toast, Pietate, Vacanţa,* care, cu toate fioriturile de stil, cu toate arabescurile unei fantezii pururi tînără şi sprintenă, nu se ridică totuşi peste literatura de ziar, prin însuşi subiectul lor, prin repeziciunea cu care sunt scrise şi uneori chiar prin neîngrijirea limbii. Nimeni nu gustă mai mult decît mine stilul acestor doi poeţi, înaripat, deşi cu o bătaie de aripi cam scurtă, sprinten oricum, vioi, plin de icoane ncaştejjtate, ce se citeşte cu lesniciune şi cu plăcere, adesea chiar cu voluptate. Cu toate acestea, una e stilul şi alta limba. Acest joc de fraze colorate, ce-ţi aminteşte jocurile de ape de la Fîntîna lui Neptun din grădina castelului din Versailles, îţi desfată ochiul, dar dacă te apropii mai mult bagi de seamă că unele cuvinte nu-s închegate din aurul graiului nostru strămoşesc. în aruncarea lor, şi în mijlocul altora, ele par frumoase, dar cînd cad îndărăt, le deosebeşti prin lipsa lor de seriozitate şi de armonie. Atrag luarea-aminte a scriitorilor, cu atît mai mult cu cît e vorba de un amănunt ce lesne se poate îndrepta.

Şi acum, iată cîteva pilde :

„Sau dacă pizmuieşti [soarta conferenţiarilor de la Ateneu] cu preţul vieţii tale şi cu *riscul* de a deveni un bust după moarte [căci nemurirea membrilor Ateneului e *garantată* de *ultima dispoziţie* a comitetului], atunci îţi *indicăm* noi, în *mod gratuit,* un mijloc, care fără multă trudă te va putea pune în *postura* fericiţilor viitorilor pietrificaţi".

(Tainele celebrităţii)

Sau :

„Acesta însă, zărindu-l, se ridică *brusc* şi cu o *espansiune* meridională întîmpină pe noul-venit, *atentînd* de-a dreptul la buzunarele lui... Tînărul îi dăduse o *destinaţie* pentru masa de seară. După ce-şi *garantă* cu o mînă *inviolabilitatea* buzunarului, scoase un manuscris cam mototolit."

(Maestrul)

Sau în aceeaşi bucată :

„Vorbise cu ministru *(sic),* care *admitea* în *principiu* şi se arăta foarte *dispus* să-l *încurajeze.* Era vorba de tra-

ducerea operelor lui Plutarh, o lucrare *monumentală,* care putea să-i *asigure* viaţa pe cîţiva ani şi pentru care ministrul era hotărît să *sacrifice* o sumă destul de însemnată."

Sau în *Idolul:*

„De atunci cred în lucrurile ce mă impresoară şi cu care trăiesc ; le *împrumut virtuţi* după întîmplări" [...je leur prete des vertus...]

Atîtea pilde ajung.

în al doilea rînd vin schiţele de amintiri, din copilărie sau din tinereţă, ca *Povestea unei console, La ţară* sau *Scrisoare veche,* cu duioasa evocare a unor lucruri trecute, a unor mobile vechi, care au fost strîns legate de toate împrejurările familiei, tăinuitoare a atîtor întîmplări sfinte, „cu dulcea rechemare a unei iubiri, din ţara iubirii, Franţa, acolo unde am lăsat cîte una, noi toţi care am petrecut anii cei mai buni pe pămîntul ei scump —, cu reîntoarcerea la vechea casă a copilăriei, înconjurată de cerdacuri bătrîneşti, cu lărmuitoarele paseri de curte, cu vîntul ce aduce de pe cîmp miresmele de sulcină, de românită şi de cimbru..."

în acest gen de evocare, scriitorii reuşesc pe deplin. Ei au toată fantezia ce schimbă orînduiala lucrurilor, crescîndu-le însemnătatea după scurgerea atîtor ani, învăluindu-le într-un joc de lumină şi de culori, precum şi toată căldura sufletească ce-i face să-şi iubească trecutul, să-1 poată desface din noaptea neputinţei, pentru a da o nouă viaţă, mai poetică, mai ideală, lipsită de toate scăderile legate de clipa de faţă. Ei mai au şi pietatea de a îngrădi amintirile ca sub un scut de apărare, de a nu lăsa să se risipească în bătaia vîntului foile acestui trandafir scump, de a cinsti părticica de viaţă ascunsă în ele, adăpostind-o împotriva navalei vremei şi a oamenilor, cari, minaţi de vremea înnoirii, vor să dărîme totul pentru a ridica pe ruini alcătuiri proaspete şi trufaşe. Din această evlavie pentru ceea ce a fost, pentru bătrîneştile aşezări şi obiceiuri de odinioară, pentru lucrurile ce au văzut cei dintîi paşi şovăitori, pentru sluga credincioasă adusă de spate, care învîrte cu tiranie rostul gospodăriei, pentru cadrele vechi din care privesc bătrînii

îmbrăcaţi în işlice şi în giubele, ies şi paginile cele mai duioase, dar şi paginile cele mai biciuitoare împotriva nevredniciei urmaşilor lipsiţi de simţul pietăţii...

Toate aceste însuşiri — fantezie, căldură şi evlavie —• ne fac să bănuim că acel gen de proză lirică şi uneori satirică va da mai multă libertate celor doi poeţi să-şi desfăşoare întreaga măsură a talentului lor, închegat din fantezie, duioşie şi vervă...

în al treilea rînd, şi deci ceva mai sus, aş pune două din bucăţile acestui volum, *Răzbunarea lui Arghir* şi *Cireşul lui Lucullus...*

Cea dintîi e o *nuvelă,* în adevăratul înţeles al cuvîntului, care, deşi fără perspectivă, fără caractere, fără altă cercetare psihologică, povesteşte o întîmplare dramatică, cu o sobrietate desăvîrşită.

Cea de a doua împreună cu *Răzbunarea lui Arghir* sunt dintr-un alt gen puţin încercat la noi. Ele sunt frînte din cadrul antichităţii. Cu fantezia pe care le-o cunoaştem, scriitorii erau chemaţi să trezească şi această seînteie de sub cenuşa vremei. Mărginindu-se la datele unui subiect neînsemnat, era firesc ca dînşii să le întregească, să le presare cu aurul imaginaţiei lor, să le poetizeze şi să le îmbălsămeze cu tot parfumul ce se desprinde din antichitate, ca dintr-o grădină înflorită.

Literatura franceză cunoaşte un povestitor, pe Emile Gebhart, care a dat minunate volume de evocaţie a vremurilor clasice, nu în amănuntele vieţii de toate zilele, ci în liniile ei largi, în fermecătoarea ei poezie, în idealismul ei mărinimos, crescut la depărtare şi de vălul adumbritor al veacurilor... *Cireşul lui Lucullus* are aceeaşi putere de evocaţie a Romei glorioase, în puţine cuvinte, în puţine icoane, cu un subiect care aproape nu e un subiect, dar care totuşi te învăluie, te farmecă, trezindu-ţi icoana nimicniciei omeneşti în faţa măreţiei veşnice a naturii şi a cetăţii eterne.

Dar oricare ar fi lucrurile ce se pot întîmpina, oricare ar fi scăderile ce li s-ar găsi, trebuie să recunoaştem cu bucurie în d. Gârleanu, ca şi în d-nii D. Anghel si St. O.

Iosif, nişte meşteri ai graiului românesc, ce ştiu căuta cuvintele în vizuina lor ascunsă, pentru a le scoate la lumină şi a le bate apoi cu îngrijire pe o nicovală de aur.

Ameninţaţi acum cîţiva ani de risipa vorbelor zgomotoase, de belşugul culorilor strigătoare, înconjuraţi acum de scriitori nearmonioşi, fără simţ estetic, care nu bănuiesc bogăţiile de frumuseţe ce se ascund într-o gîndire bine chibzuită şi bine rostită — şi vîntul acesta bate din Moldova lui Eminescu şi Alecsandri —, e o fericire că mai găsim slujitori credincioşi ai *Verbului,* care îi înţeleg armonia, îi cunosc tainele, simt dulceaţa învăluitoare a ritmului său, ce răspunde unui ritm sufletesc, şi ştiu împleti într-însul o pînză fină, uşoară, străvezie — deasupra căreia nici pămîntul nu va atîrna în greutate, după cum şi ea pluteşte pe deasupra lui, slobodă, nesimţită ca o adiere.

Ncc Mi
Terra gravis fueris, nec fuit Hla tibi.

A ZECEA MUZĂ : CRITICA

Buna tradiţie a acestei reviste de a înlesni o discuţie obiectivă asupra tuturor opiniunilor literare, sincere, îmi. dă plăcutul prilej de a-mi continua activitatea mea critică în paginile *Convorbirilor literare.* Voi avea deci a cerceta deosebitele manifestări ale literaturii noastre, răsărite în răstimpuri mari sau mici şi sub lovitura aceleiaşi soarte nepătrunse care face să răsară aici un stînjinel şi dincolo un crin. Avînd a urmări aceste înfloriri, ce nu se bucură de o pricină sigură, avînd a judeca lucrări de o fire deosebită şi de o măsură greu de hotărît, critica pare lăsată în voia întîmplării, în voia clipei fugare, care acum ne măreşte, acum ne micşorează senzaţiile ce ne vin de la lucruri. în zgomotul acesta de sunete ce ne împresoară, unde e urechea care să prindă fără greş notele armonioase spre a le putea judeca după frumuseţea şi înălţimea lor ? Ele se pierd mai adesea în valurile turburi ale sunetelor nearmonice ce cer dreptul la viaţă, în conştiinţa noastră care le percepe şi le păstrează.

Nehotărîtă si şovăitoare, supusă zarului întîmplării şi al unor impresiuni mijlocite de atîtea împrejurări, aşa pare critica, mai ales aceea ce se îndreaptă spre literatura tumultuoasă a vremei în care trăim. Aşa pare, şi, într-o măsură, aşa şi e.

Nu cred de prisos de a arăta deci o dată pentru totdeauna cum înţeleg critica, ce greutate mi se pare cuviin-

cios a i se îngădui, pentru că în mijlocul atîtor însemnări ce s-ar crede întîmplătoare, izvorîte din tremurarea unei impresii prea mlădioase, să dau putinţă cetitorului de a găsi şi firul roş care le străbate şi le înşiră oarecum într-o anume ţesătură voită. Orice ştiinţă nu poate fi înţeleasă decît într-un singur fel ; a da lămuriri asupra chipului de a o pricepe ar fi de prisos. Critica însă nu e o ştiinţă. Necontopindu-se în noţiunea de istorie literară, ea e o *artă.* Răsărită mult mai tîrziu, într-un timp de civilizaţie mai înfloritoare, ea e cea din urmă muză care se adaogă pe lîngă celelalte nouă născocite de încîntătoarea imaginaţie a vechilor elini. Rămîne să-i arăt acuma însemnătatea, rostul şi căile pe care îmi pare mai nimerit că trebuie să se îndrepte pentru a răspunde adevăratei sale chemări. O voi face cu măsură şi fără acea pornire de preamărire foarte firească de altminteri tuturor oamenilor, care, pentru a creşte în propriii lor ochi, simt nevoia de a înnobila obiectul îndeletnicirii lor.

Nu o singură dată s-a tăgăduit criticii orice rost.

Lucrările de artă sunt sămînţa aruncată pe ogor. Această sămînţă e bună sau rea ; în ea stă virtualitatea unei bogate încolţiri şi rodiri sau a unei pieiri sigure. Mîna celui ce-o aruncă n-o ajută cu nimic. Poate deci cădea ; ea îşi va avea soarta închisă şi tăinuită în ţesătura ei.

Un om poate greşi, însă în masa ce închează pătura cultă a unui neam e un gust artistic, un bun-simţ care înlătură de la sine orice rătăcire literară. Şi chiar dacă pentru o clipă, o rătăcire s-ar răspîndi, prinzînd rădăcină în cît mai multe conştiinţi, ea nu va scăpa acestui mare împărţitor de dreptate, ce e *timpul.* El, care trece mîna lui uşoară peste toate rănile sufleteşti, tămăduindu-le, alege şi ce e bun şi ce e rău, afundă în uitare ceea ce printr-o îmbinare de împrejurări se bucurase de o lumină nemeritată, scoate la iveală ceea ce fusese aruncat în întuneric, prin aceleaşi împrejurări neprielnice.

Ii cunoaştem cu toţii pe aceşti idealişti, care cred în sănătoasa orînduire a lumii, în nemijlocita biruinţă a binelui, a adevărului, a frumosului, fără nici un ajutor

din partea nimănui ; îi cunoaştem pe aceşti optimişti care nu cred că menirea sorocită fiecărui lucru după merit ar putea fi zădărnicită de împrejurări împotrivitoare. Ei aşteaptă totul de la secera vremii, ce doboară vîrfurile trufaşe ale spicelor goale.

Dar dacă spiritul public e îndeajuns de înarmat pentru a înlătura tot ce nu e sănătos ; dacă binele are în sine o virtute ce-l face să biruie ; dacă minciuna e de la sine supusă risipirii ; dacă numai frumosul poate cuceri sufletele si să le înalţe printr-o emoţie superioară ; dacă urîtul, sub orice arătări s-ar îmbrăca, se dezveleşte prin însăşi întocmirea lui firească, atunci critica ori nu are nici un rost, ori are un rol destul de vremelnic. Ea cade în rîndul lucrurilor de prisos, a atîtor zădărnicii de care nu ne cruţă timpurile mai nouă.

Această încântătoare încredere în. biruinţa binelui şi a frumosului nu ţine seamă de relativitatea lucrurilor omeneşti. Nimic nu se înfăţişează sub o singură formă bine hotărîtă : aici binele şi dincolo răul, aici frumosul şi dincolo urîtul. Izvoare puternice ieşite din însuşi principiul vieţii, ele îşi răspîndesc apele amestecîndu-le uneori, despărţindu-le alteori, dar mai totdeauna curgînd alături, gata de a se uni din nou în valuri turburi.

Trebuie să fie cineva care să ştie alege aceste elemente, după un gust mai sigur şi mai încercat, tot aşa după cum e cineva care alege din marele cîtimi de nisip firicelele de aur pierdute. Frumosul poate cuceri deodată sufletele cititorilor, dar numai arare vine el curat, neîntinat de alte scăderi mărunte. Operele de artă dinaintea cărora ne închinăm cu toţii sunt puţine, tot aşa după cum sunt puţine şi operele lipsite de orice merit, de orice scânteiere de frumuseţe. între dînsele vin în pas grăbit atîtea încercări pe jumătate izbutite, atîtea lucrări cu însuşiri şi scăderi, atîtea opere cu frumuseţi tăinuite, pe care numai o mînă dibace le poate dezvăli. Oricît de modest ar fi rostul criticei în asemenea împrejurări, nu poate fi tădăguit. Ea îşi propune tocmai să facă această alegere uneori uşoară, dar alteori destul de anevoioasă ; ea îşi propune să vădească tot ce e frumos, şi, prin mijloacele cari îi sunt proprii şi pe care le vom vedea, să arunce

o lumină vie, măritoare asupra înţelesului intim şi elementar ce se ascunde în fiecare operă de artă.

Nimeni nu tăgăduieşte desigur înrîurirea binefăcătoare a timpului. El spală şi curăţă toate ; el îndreaptă multe nedreptăţi şi doboară multe trufii. Timpul a făcut din opera lui Wagner ceea ce e acum ; timpul a ridicat In admiraţia mulţimii pe *Carmen* a lui Bizet ; timpul a răzbunat *Fedra* lui Racine împotriva *Fedrei* lui Pradon. La noi, timpul a aruncat într-o uitare meritată pe un Bolinihieanu şi a lăsat neştirbită, ba poate a mărit-;;, figura lui Eminescu. El e un împărţitor de dreptate ; ei împrăştie împrejurul oamenilor şi a lucrurilor atmosfera ce li se cade şi le dă o perspectivă cuvenită. Nu e nici o îndoială.

Dar de ce am lăsa ca timpul să-şi facă singur opera lui greoaie şi tîrzie ? Pentru ce am îngădui numai urmaşilor îndepărtaţi de a se bucura de roadele pe care ie aduce în cutele hainei lui ? Priceperea artistică, gustul încercat al unui critic purtat prin multe literaturi, pornit în chip firesc spre tot ce e frumos şi mare, pot fi de folos în această alegere voită şi pregătită cu îngrijire. Şi apoi trebuie să ne deprindem cu ideea că literatura omenirii nu se încheie numai la cele cîteva genii care se bucură mai mult de respectul tuturor decît de o admiraţie în adevăr simţită. Homer, Dante sau Shakespeare sunt nişte sori puternici, dar îndepărtaţi, ale căror raze nu învăluie» în căldura lor decît pe puţini. Trebuie să ne gîndim că în afară de această literatură de zile mari. pentru a cărei înţelegere avem nevoie de pregătire, e adevărata literatură a clipei de faţă, literatura care *trăieşte,* pentru că e smulsă din împrejurările ce ne înconjoară, pentru că izvorăşte din mijlocul pasiunilor ce ne zguduie, pentru că ne înduioşează, ne mişcă, pentru că ne citim în ea bucuriile, suferinţele noastre, pentru că găsim într-însa adevărata măsură a fiinţei noastre morale, în modelele mari, cunoaştem *omul* în ceea ce are el veşnic, dar nu ne recunoaştem pe noi aşa cum ne-au făcut împrejurările timpului şi ale locului. Şi noi ne iubim mai mult în particularităţile noastre, decît în ceea ce ne aseamănă cu ceilalţi.

Tot astfel omenirea nu se încheie numai la cîteva capete superioare, care o pot îndruma, fără a o înlocui însă cu desăvîrşire. Pe lîngă dînsele, mai sunt milioane de fiinţe ce se mişcă în jurul nostru, se frămîntă şi în mijlocul cărora găsim pilde răzleţe de virtute, de iubire, de jertfă, atîtea vieţi închinate binelui de aproape, atîtea avînturi curate spre tot ce e frumos şi nobil. Am putea spune oare că omenirea nu e acolo unde o inimă bate pentru o faptă bună, unde o viaţă se jertfeşte pentru a scăpa o altă viaţă ? Am putea spune că nu sunt literatură operele ce prind o undă din ritmul unor astfel de suflete ? Nu. Ele sunt o fărîmitură din hrana spirituală ce ne trebuieşte, ce ne întăreşte ca un *viaticum.*

Către o astfel de literatură se îndreaptă critica cu bucurie, o descoperă şi o face iubită şi înţeleasă de mulţime.

Dacă operile de artă veşnică se pot lipsi de dînsa, literatura ce e mai aproape de noi găseşte în ea un sprijin preţios şi, la nevoie, un pristav dinaintea căruia norodul se dă la o parte, spre a-i face loc.

Dar în afară de această fericită înrîurire momentană, care poate fi măruntă privită sub raza veşniciei, dar de care trebuie să se ţină seama într-o lume deprinsă a nu trăi nici în trecut, nici în viitor, ci în clipa de faţă, critica poate avea un cuvînt hotărîtor în împrejurări mai însemnate. Pentru un răstimp dat, ea poate da o îndrumare fericită unei literaturi, doborînd spiritul fals, ea poate tăia un drum nou, întipărind o înfăţişare sănătoasă unei întregi epoci. Nu stă în voinţa mea de a cerceta cîteva din aceste momente în adevăr istorice, ce se găsesc în desfăşurarea culturală a fiecărui neam, şi care se găsesc şi la noi. Ele sunt rare. Din mijlocul lor a răsărit întotdeauna un bărbat hotărît, cu mintea limpede, ce şi-a ridicat braţul pentru a spune : încoace, şi nu încolo. Şi contemporanii l-au urmat. Ştiu bine că greşelile, oricît de primejdioase ar fi, sunt vremelnice şi că timpul le îndreaptă de la sine. O falsă literatură sau o falsă cultură nu pot dăinui mult ; le lipseşte viabilitatea. Dar e o fericire cînd înainte de a prinde rădăcini mai puternice, se găseşte un om care să le smulgă, arătînd adevărata

cale a frumosului sau a propăşirei culturale. O astfel de intervenţie energică poate feri un neam de la ani lungi de rătăcire pe căi nesănătoase. Timpul ar fi adus poate aceeaşi îndreptare, dar cu încetul şi mai tîrziu. Criticul a grăbit însă acest mers firesc al lucrurilor spre biruinţa binelui şi a tot ce e sănătos. însemnătatea acţiunei lui, deşi e încă mică văzută sub unghiul veşniciei, poate închega totuşi un moment cultural din viaţa unui popor, de care istoria literaturii trebuie să ţie seama. Şi e ele ajuns de a fi fost omul necesar al unei epoci.

Privită aşa cum se obişnuieşte a fi privită, am văzut rostul criticei. Cercetînd cu pricepere operile de artă şi îndrumînd gustul public, ea e folositoare, într-o măsură, artiştilor, dar mai ales cititorilor. însemnătatea ei poate fi legată de o clipă sau de o întreagă epocă, dar împrejurările prielnice îi îngăduie de a tăia largi curente culturale.

Dar în afară de acest rost oarecum vremelnic, privită şi altfel, critica poate înfrunta şi zimţul timpului. Ea poate lua şi coloarea veşniciei. Tocmai această lături rămîne acum de lămurit.

Critica e o *artă.* Cînd zic artă, nu mă gîndesc numai la dibăcia, la îndemînarea cu care se adaptează nişte principii generale, de ordin ştiinţific, la cazuri particulare, după cum de pildă e medicina sau pedagogia. Ea e un gen literar, ca nuvela, de pildă, în slujba căruia se folosesc aceleaşi însuşiri sufleteşti, aceeaşi putere de observaţie, aceeaşi firească pornire spre ce e frumos, aceeaşi emotivitate lesne de pus în mişcare.

Sunt unul dintre aceia ce cred foarte puţin în caracterul ştiinţific al criticii. Am avut şi polemici,' care fireşte n-au adus nici o lumină şi nici vreo schimbare în părerile cuiva. în polemică duşmanii stau totdeauna după întărituri ; nu se avîntă în cîmp spre a se putea despoia de arme şi zale. Au rămas deci la aceeaşi părere. în afară de cele cîteva lucruri elementare pe care estetica le-a formulat cu oarecare siguranţă, critica nu are nici un razim obiectiv. Ea presupune numai un bun-simţ — o floare modestă

de cîmp, dar atît de rară ! —, un gust artistic nu numai firesc, ci şi cultural, împrospătat prin cunoaşterea a tot ce mîna omenească adaogă la frumuseţea acestei naturi, ceea ce ne îngăduie de a compara, adică de a judeca mai bine, şi pe lîngă acestea şi darul de expresie, adică talentul literar propriu-zis, care să poată împărtăşi părerilor noastre toată puterea de sugestie de care au nevoie pentru a cuceri şi stăpîni sufletele. Aceste însuşiri, oricît de mărunte ar părea unora, sunt rare. Ele nu se pot căpăta prin muncă sau prin îndemînateca mistuire a unor teorii, a unor principii de estetică generală.

Am avut altădată prilejul de a arăta ce înţeleg prin impresionism în critică *K* Aici nu voi aminti decît în cîteva cuvinte.

Nu pun razimul impresionismului în neputinţa de a avea o judecată fără greş în materie estetică. Impresionismul, aşa cum îl înţeleg, nu e pyrrhonismul filozofic. Am spus mai sus că în critică nu sunt canoane ; singurul arbitru e gustul fin literar în care se întîlnesc toţi cei ce înţeleg frumosul şi au o chemare către critică. Această întîlnire e cît mai deasă, cînd nu se pun la mijloc sentimente de natură cu totul particulare, ce se destind ca pînze de nori între privirea noastră şi opera de artă. Iată pentru ce, oricît de subiectivă ar fi critica, are adese judecăţi sigure, întărite de criticii tuturor vremilor şi intrate' în cîmpul locurilor comune. Scriitorii epocilor trecute se încheagă încetul cu încetul într-o judecată, într-o icoană hotărîtă şi credincioasă, pe care numai străduinţele unor doritori de noutăţi încearcă din cînd în cînd să le înlăture. în chipul acesta se poate întocmi o istorie literară, primită de toţi, dacă nu ca slovă sfîntă, cel puţin cu încredere. Timpul de altminteri şterge multe din pasiuni, care, scăpate din cutia Pandorei, ocolesc pămîntul spre a orbi judecata oamenilor şi-i îndeamnă la ură sau la dragoste. O perspectivă se încheagă în jurul operelor de artă ; le putem vedea de jur-împrejur în toată plinătatea formelor, le putem cerceta în legătură cu semnele vremei,

1 *Impresionismul în critică, Critice,* voi. I. (în ediţia de faţă, p. 247).

cu oameni, cu împrejurări istorice şi psihologice. Şi astfel, cu încetul, se poate formula o judecată aproape definitivă. Ceea ce părea o liberă înflorire a minţii noastre ajunge o idee, care prin împărtăşirea obştească ia înfăţişarea unui adevăr veşnic.

Nu de acest „impresionism" voiesc să amintesc, impresionismul care îmi pare destul de relativ, deoarece in punctele esenţiale, mai toţi criticii, ca şi ceilalţi oameni de gust, se întîlnesc. Privesc *impresionismul* aşa cum e privit în artă, în pictură sau chiar în literatură, ca un procedeu ce ne îngăduie ca sub forma cea mai concentrată să trezim un cît mai mare efect. El intră deci în categoria mijloacelor tehnice de realizare artistică, şi nu atîrnă de nici o doctrină filozofică.

Impresionismul înţeles astfel se încheagă în două lucruri, unul privitor la felul de a percepe, de a interpreta operile de artă, şi altul privitor la felul de a tălmăci această interpretare sub haina veşnic schimbătoare a cuvintelor.

Criticul trebuie să sară deodată *in mediaş res;* să intre în inima operii asupra căreia stăruie. Fiecare lucru poate fi privit sub deosebite înfăţişări ; ne-am putea, fireşte, opri la multe amănunte, interesante uneori, dar care foarte adesea aruncă o umbră tocmai asupra părţilor ce ar merita să fie luminate. Nu confund critica cu istoria literară şi cu cercetările de erudiţie. O operă de artă căzută în domeniul documentelor istorice poate fi punctul de plecare al unui întreg şir de cercetări, a căror însemnătate n-o tăgăduiesc. Ea se poate înţelege mai bine prin pătrunderea vremei în care s-a înfăptuit, tot aşa precum poate arunca scăpărări asupra aceleiaşi vremi. Intre literatură şi epocă e deci o oarecare legătură, ce nu se cade a fi lăsată la o parte ca ceva fără de folos.

în aceste pagini mă gîndesc numai la critica dezbrăcată de orice erudiţie şi de orice privelişte istorică ; e critica ce se găseşte deodată în faţa unei opere contimporane, care cere să fie pricepută şi simţită. Această critică, după părerea mea, se cuvine să fie directă, lipsită

de ecouri zadarnice. Lăsînd la o parte iedera acăţătoare a atîtor lucruri ce se ridică în urma unei opere de artă, criticul trebuie să se îndrepte numai spre punctele esenţiale, generatoare, care dau cheia de boltă a întregei opere. Luarea-aminte a cititorului fiind cîştigată cu putere spre ceea ce e mai însemnat şi oarecum central, nu se lasă a fi risipită spre părţile lucioase, spre micile cotituri şerpuitoare, care i-ar slăbi din încordare. Tot aşa pictura impresionistă se străduieşte a prinde cu linii sobre şi puţine înfăţişarea lucrurilor în partea lor caracteristică. Fiecare amănunt îşi are desigur însemnătatea lui, dar cînd te împiedică de a zări *esenţialul,* trebuie să-1 laşi la o parte fără nici o remuşcare. E o datorie chiar. Aceeaşi datorie o are şi critica de a înlătura tot ce e numai întîmplător şi oarecum în afară pentru a merge de-a dreptul în miezul creaţiei artistice.

După ce a străbătut rostul adînc al unei opere, criticul urmează să-1 vădească, să-1 tălmăcească în chipul cel mai puternic şi cel mai sugestiv, pentru a-1 face înţeles. E partea a doua a sarcinei lui...

A pătrunde cuprinsul sufletesc al unui erou al unui scriitor presupune o putere de observaţie psihologică, care de altminteri nu e alta decît aceea de care are nevoie de pildă un romancier. Romancierul lucrează însă în plină viată reală, în mijlocul bogatei revărsări a tot ce încheagă viaţa omenească, şi din elementele culese creează alte suflete văzute sau numai cu putinţă, pe cînd criticul cercetează viabilitatea acestor suflete, le analizează fără a crea, rămînîndu-i totuşi la urmă de a întregi din deosebite frînturi risipite figura sufletească a scriitorului, a acestui cîntăreţ ce-şi pune în fiecare notă o parte din sufletul lui propriu. Prin urmare, i se cere mai întîi darul de observaţie, de analiză, şi într-o măsură oarecare şi cel de sinteză. In al doilea rînd, i se cere talentul literar, adică putinţa de a da sub o formă strălucitoare, convingătoare, sub icoane cît mai puternice, ideile care, lăsate sub înfăţişarea lor rece şi abstractă, nu fug de pe buze pe buze, din inimă în inimă.

Iată pentru ce critica e o artă, a cărei muză se alipeşte pe lîngă celelalte nouă, aşteptînd prinosul aceleiaşi evlavii.

Sfîrşisem aceste pagini, cînd intră prietenul meu, d-l Gaston R..., un tînăr critic de merit, ale cărui volume sunt din cele mai bune încercări de critică ce s-au făcut în urmă. E un prieten dulce, puţin cam trist şi serios, dar care ştie plăcea şi ispiti chiar cînd tace. Tăcerea lui grăitoare e cu atît mai fermecătoare, cu cît nu cere nici un răspuns.

Ieşirăm cu trenul în afara Parisului. Ne oprirăm la mica staţie de la Fontenay-aux-Roses şi acolo o luarăm pe drumul din dreapta ce taie calea ferată. Un drum îngust ce urcă printre casele de piatră, printre gradinele umbroase. Ce adiere plăcută ne răcoreşte deodată ? Ce mireasmă îmbătătoare ne atinge nările? Privim în jur... Pretutindeni trandafiri. Trandafiri roşii, galbeni, albi, trandafiri mici, deşi, bătuţi ca bănuţii de aur într-o salbă, se acaţeră oriunde, se anină de copaci, fac garduri vii, se ridică pe burlanele vilelor, întinzînd o mînă drăgăstoasă de flori spre geamul la care se iveşte un chip fermecător de femeie, de castelană din poveste. Suntem în cetatea trandafirilor de primăvară, de vară şi de toamnă, care îmbălsămează aerul, îşi întind ramurile prietenoase pe uliţă, aşteptînd o dezmierdare de dragoste. Largi parcuri se deschid, grele de verdeaţă, bine îngrijite, cu rotocoale de flori frumos încondeiate, din fundul cărora răsar casele acoperite de iederă şi de trandafiri, case în cari trebuie să fie atît de dulce de trăit.

Ieşim încetinel din Fontenay-aux-Roses, ureînd pe culmea dealului ce te duce spre Robinson, Trecem linia de fortificaţii, cu învoirea unui soldat, a unui *piou-piou* în care îmi pun nădejdea zilei de mîine, a răzbunării viitoare. Suntem acum sus, în vîrf, şi ne culcăm pe iarbă, cu faţa spre Parisul întins ca un uriaş, înflăcărat de razele soarelui ce se culcă după Mont-Valerien. Stăm tăcuţi, fermecaţi de priveliştea cetăţii fără seamăn din care s-a împrăştiat tot ce e frumos, tot ce e nobil, tot ce e artă. O putem îmbrăţişa astfel dintr-o singură rotire de ochi.

Şi limbele se dezlegară, li spusei atunci prietenului meu înţelesul paginilor de mai sus şi îi cerui părerea.

— Aşa cred şi eu, răspunse dînsul. Criticul trebuie să fie un artist, un artist lipsit poate de puterea creatoare, dar un artist prin simţirea lui adîncă, prin înţelegerea întregei game de sentimente omeneşti, prin admirarea tuturor frumuseţilor ce ne înconjoară.

Apoi, ridicînd mîna spre Parisul înflăcărat :

Priveşte pe linia de argint a Senei, ce are acum în amurg sclipiri de rubine, priveşte gloria de veacuri a neamului meu. Priveşte biserica Notre-Dame plină de amintirile veacului ele mijloc, priveşte Luvrul regal, Tuileriile imperiale, Elizeul republican. Toată istoria Franţei se desfăşoară într-o linie de o armonie desăvîrşită ; de la horbota de piatră a catedralei Notre-Dame pînă la uriaşul schelet de oţel care e turnul Eiffel, veacuri întregi îşi spun istoria lor frămîntată în piatra palatelor, în turlele bisericelor, în arcurile de triumf ale celei mai măreţe epopei ce-a fost dată omenirii de a vedea. Şi cum ai vrea să nu fiu mîndru că sunt francez, cînd simt în urmă atîţia strămoşi glorioşi ce şi-au lăsat pe hîrtie, pe pînză sau în piatră urma sufletului lor mare, zvăpăiat, doritor de slavă, înflăcărat pentru frumos ? Toată această poezie ce se desprinde din monumente, toată această muzică de fanfare ce se desface din istoria patriei mele mă pătrunde, mă îneîntă, mă leagănă. Mi-aş frînge pana de critic dacă n-aş simţi-o. Căci, cum aş putea înţelege, iubi şi pe urmă face iubită o întreagă literatură patriotică ce se insuflă din trecut, din tradiţie, din faptele strămoşilor şi din aurora de glorie nouă pe care viitorul ne-o păstrează desigur, dacă n-aş simţi eu însumi fiorul patriotic ? Pentru a împărtăşi cititorilor simţirea unui poet, criticul trebuie s-o împărtăşească mai întîi el singur. La lira eoliană a sufletului său trebuie să aibă toate coardele care să răsune la toate atingerile, la toate adierele.

Şi acum priveşte iarăşi în jur, la acest apus de soare, măreţ, la cununa de aur topit împletită împrejurul palatelor, la panglica graţioasă a Senei, care acum vrea să încingă Parisul cu un brîu de argint, acum se destinde, priveşte la înălţimile din fund, adevărat decor de pur-

pură. Ce poate fermeca mai mult ochiul ? Ce poate incinta mai mult sufletul, umplîndu-l de o dulceață nespusă de a trăi spre a se bucura de toate aceste podoabe, de măreția naturei veşnic în haine de sărbătoare ? Şi cum aş face critică dacă pădurea n-ar foşni în sufletul meu ? dacă apele n-ar şopti ? dacă toate aceste chemări tainice ale naturii n-ar găsi un răsunet prelung în inima mea ?

Nu e frumuseţe, nu e sentiment omenesc : ură, iubire, durere, pe care să nu le simţim, să nu le înţelegem si pe care, dacă nu le putem tălmăci sub haina adevărată a artei, le putem totuşi înţelege la alţii şi le putem evoca cu priceperea omului ce le-a împărtăşit odată.

Aceasta îmi pare a fi adevărata esenţă a criticii. Că pe lîngă ea se pot adăoga şi alte lucruri, de ordin intelectual, nu tăgăduiesc. Dialectica nu poate înlocui simţirea, cînd se încearcă o vedem lesne. Tot ce se adaogă e uneori interesant, dar adese e numai o zădărnicie.

— Sau, cum spune poetul, adăogai eu :

Verha, voces, practercaque nihil.

Interlaken, august 1910

LITERATURA ARDEALULUI [1]

„Musteţile groase, pierdute în bogăţia de barbă blondă, *nişte ochi în care întotdeauna vezi suîletul* — sufletul aprig, aprins, o frunte înaltă şi senină."

Astfel zugrăveşte Agîrbiceanu pe popa Iancu, din neamul Munteneştilor, şi astfel l-am văzut şi noi pe povestitor in primăvara trecută.

Zărirăm deodată pe Calea Victoriei, în mijlocul lumei cunoscute, un om de aiurea, strein în port şi în chip. Un bărbat bine închegat, cu trăsături totuşi delicate, ca si cum n-ar fi fost bătute de soarele şi vîntul Abruzilor, blond, şi de sul) bolta frunţei căruia străluceau doi ochi în care puteai citi deodată întreg sufletul, — un suflet nu aprig, nu aprins, ci blînd, visător, idealist, un suflet mai mult de poet. Era părintele Ion Agîrbiceanu, descălicat din munţii lui în cetatea grijelor, trufiilor şi năzuinţelor noastre. îl vedeai stîngaci în vorbă, necunoscînd oamenii ce-l înconjurau, dar mergînd cu fruntea sus, odihnindu-si seninii lui ochi peste măririle noastre ce nu-i speriau sfiiciunea lesne de citit totuşi în suflet. Şi l-am primit cu bucuria cu care se primeşte un sol venit ciintr-o lume dragă, ca pe o rîndunică ce trage întîia dungă neagră pe cerul albastru al primăverii, sau ca pe cel dintîi ghiocel ce zdrobeşte învelişul moale al zăpezii.

Ion Agîrbiceanu era binevenit printre noi, deoarece în acest tînăr sfios noi, care îl urmăream de mult, vedeam

1 Cu prilejul literaturii lui I. Agîrbiceanu.

pe cel mai viguros povestitor al Ardealului din generaţia ce se ridică.

De ani de zile, în tăcerea cea mai adîncă, fără acele îndemnuri binevenite oricui, I. Agîrbiceanu îşi alungă pana lui harnică pentru a prinde în icoane vii durerile şi bucuriile unui neam obidit. Prin hărnicia lui, el nu-şi îndeplineşte numai o datorie către sine, ci şi o menire mai înaltă faţă de milioanele de suflete ce stau în jurul lui, simt, pătimesc, dar *nu cuvîntă.*

Dacă suferinţele unui popor rămîn mute, sunt în parte şi meritate. Nimeni nu se înduioşează dinaintea durerii răsfrîntc asupra ei înseşi, fără a găsi într-însa destulă energie pentru a izbucni într-o strigare zguduitoare. Şi vai de neamurile care au învăţat prea curînd tăcerea ! Cel dintîi val le acopere sub apele lui, mistuindu-le fără răsunet... Dintre toate mijloacele prin care un popor îşi întăreşte, pe de o parte, mai adînc conştiinţa de sine, iar pe de alta, îşi îndreptăţeşte o năzuinţă spre o viaţă neatîrnată în toate formele ei culturale şi politice, literatura va rămîne întotdeauna ca cel mai sigur. Bunăstarea materială, orînduirea morală, sănătatea trupească sunt lucruri foarte frumoase şi de dorit. Cei ce le-au dobîndit nc-au dovedit totuşi că au răspuns menirii lor. Un popor e dator să-şi făurească o cultură ; pe lîngă trup, mai e şi suflet. Şi dacă trupul poate prospera oricum, sufletul are nevoie de împrejurările cele mai fericite, pentru a se desfăşura în forme bogate, trainice, nepieritoare. Neamul care nu simte nevoia de a-şi da măsura fiinţii lui în toată plinătatea nu e de nici un folos omenirii ; el poate pieri fără nici o pagubă pentru ceilalţi ; el poate suferi împilarea fără a trezi părerea de rău a nimănui. Drepturile se pot cîştiga şi prin braţul înarmat. Se cîştigă însă mai sigur şi pentru totdeauna prin dovezile unei bogate vieţi sufleteşti, printr-o cultură proprie şi deci şi printr-o literatură izvorîtă din cadrele vieţii şi ale nevoilor în care ne zbatem.

Iată pentru ce Agîrbiceanu ne era binevenit. Tot asa ne fusese binevenit acum cîţiva ani şi poetul Octavian Goga. Un scriitor mai mult e o nouă mărturie de vitali-

tate şi de drept la viaţă a neamului nostru. E o fericire că dintre aceşti „valahi" fără cultură, supuşi biciului stăpînului, obidiţi fără murmurare, se ridică din cînd în cînd cîte un poet inspirat sau cîte un povestitor viguros, lipsit poate de înţelegerea rafinată a artei, dar bun observator, puternic, sănătos şi, mai presus de toate, încălzit de un nobil idealism, de o sfîntă iubire de ai săi, de cel umiliţi, de cei tăcuţi, cărora le dă glas ca să-şi spună necazul şi durerea.

într-o zi Quintilian dădu un anume subiect de dezvoltat elevilor din şcoala lui de retorică. După trecerea timpului cuvenit, el găsi pe cel mai bun dintre şcolari lăcrămînd de durerea de a nu fi scris nimic. Toate întrebările şi îndemnurile fură zadarnice. Inspiraţia nu venea. Atunci îi trecu deodată prin minte să-1 cerceteze :

— Nu cumva te urmăreşte amintirea lui Cicerone care a tratat acelaşi subiect ?

Şcolarul mărturisi adevărul. Voia să scrie ca Cicerone.

— Trebuie să-1 laşi la o parte pe Cicerone, îl sfătui Quintilian. Nu-ţi cer atît. Mă mulţumesc şi cu mai puţin. Uită tot ce s-a scris înaintea ta în această privinţă şi încearcă să-ţi lămureşti gîndirea în cuvinte simple şi nemeşteşugite.

Şcolarul se puse din nou pe lucru, scăpat de o amintire ce-1 copleşise. Lucrarea lui fu pe deplin mulţumitoare.

în această povestire c o învăţătură. Scriitorii trebuie să-şi înfrîneze dorinţa de a alege subiecte peste puterile lor. Criticii trebuie să ceară mai puţin, căutînd numai seînteia originalităţii şi a sincerităţii, fără veşnicul gînd la ce s-a scris aiurea, mai frumos, desigur, clar în alte împrejurări mai prielnice.

Iată cel dintîi cuget ce-ţi vine cînd cuprinzi dintr-o privire întreaga literatură a Ardealului. Cu toate lipsurile ce vom vedea că are, ea poartă totuşi întipărirea originalităţii.

Această literatură e născută din pămîntul ce-o adăposteşte, de-a dreptul, fără nici o meşteşugire, fără nici

o înrîurire streină. Ai zice un lan de flori răsărite cam la întîmplare, cam neorîncluitc, clar pline de seva unui pămînt negru şi rodnic.

Literatura ardeleană o o literatură *regională.* O spun fără a mă gîncli să-i aduc vreo scădere.

E un semn de puţină maturitate de a crede că literatura se limitează numai la cele cîteva capodopere în care tremură flacăra veşniciei, în care se recunoaşte omul în ceea ce are el mai neschimbat, mai universal, în *Candide* al lui Voltaire sau în *Faust* al lui Goethe. Departe ele a pluti pe deasupra pămîntului, după cum plutea suflarea dumnozeirii deasupra apelor, în ceasul facerii, literatura se înalţă într-o ţarină, e hrănită de seva ei şi legată de dînsa prin puternice rădăcini. înainte de a fi universală, ca are o patrie şi, înainte de a avea o patrie, poate şi trebuie să poarte întipărirea orizonturilor înguste între care a înflorit.

împrejurările istorice ne-ati împrăştiat în mai multe trupuri ; alte împrejurări ne-au unit, în parte, la un loc. Nu trebuie să uităm însă că, deşi ieşiţi din aceeaşi tulpină, am stat veacuri dezbinaţi sub înrîuriri diferite, ce nu ne-au schimbat, fireşte, temelia sufletului nostru. Au adăugat însă la clădirea lui şi pietre ce se deosebesc. Ar fi o greşlă de a încerca să le înlocuim.

Cu toţii avem, desigur, un ideal naţional şi cultural comun. Nu trebuie însă să ne închipuim că acest ideal ne sileşte la distrugerea individaiităţii. Dimpotrivă, trebuie s-o păstrăm şi s-o întărim ca pe cel mai nepreţuit bun. Unitatea culturală a unui neam nu se ridică pe ruina indivizilor sau a grupurilor sociale consfinţite de istorie, ci se sprijină pe conlucrarea lor. Pentru a dobîndi coloarea albă a luminii, a trebuit să se aştearnă una peste alta toate cele şapte colori. Lipsind una, n-ar mai fi fost lumina albă. Aşa e şi unitatea culturală. Tot *spectrul* energiilor naţionale trebuie să se unească armonic, păstrîndu-şi fiecare însuşirile originale.

Mărirea unei patrii stă în mărirea micilor *patrii,* după cum vigoarea şi originalitatea unei culturi stă în colaborarea distinctivă a tuturor factorilor. Este deci o operă ou desăvîrşire sănătoasă de a trezi de oriunde seînteja de energie ce zace în trunchiurile risipite ale neamului nostru.

Moldova, Muntenia, Bucovina, Basarabia şi Transilvania sunt micile noastre *patrii,* cu înfăţişarea lor, cu orizonurile lor tăiate de munţii ce ne-au ocrotit copilăria, cu obiceiurile şi portul, cu limba, cu înrîuririle lor suferite de veacuri. Nimic dintr-însele nu trebuie să se piardă ; ele fac la un loc moştenirea sfîntă a strămoşilor şi legătura necesară cu natura care no-a făurit cu identitatea şi aptitudinile noastre spre o anumită viaţă. E de datoria noastră de a nu trece cu vederea toate aceste manifestări ale unei culturi locale, oricît de mărunte ar fi, ci de a le primi cu bucurie, airăgind luarea-aminte asupra lor ca asupra unor semne fericite de energie sufletească turnate în formele cele? mai proprii.

în privinţa estetică, această literatură lasă uneori de dorit ; e lipsită de acea desăvîrşire, de acea grijă statornică de fineţă în realizarea tecnică, care o una din însuşirile de căpetenie ale literaturii franceze, pe ale cărei binefaceri scriitorii ardeleni nu le-au cunoscut. Literaturii ior are asprimi ; le simţi în îngrămădirea amănuntelor, în nepotrivita lor alegere, aşezînd povestirea în deosebite planuri, pentru a da lucrurilor perspectiva ce li se cuvine, în tulburele amestec de cuvinte neestetice şi mai ales într-o stiînsă robie faţă de realitatea imediată. Toate aceste însuşiri sunt însă lucruri ce pot veni, şi vor veni o dată cu o bunăstare materială mai înfloritoare, cu o *cultură latină* mai bogată. Ordinea, claritatea, buna rînduială, măsura şi graţia sunt însuşiri latine. Ele nu aşteaptă decît pilda unei literaturi mai prospere, pentru a se deştepta la conştiinţa do sine. Literatura franceză c cea mai aproape de noi ; în ea s-au desăvîrşit însuşirile rasei noastre comune prin sforţarea statornică şi seculară a unor mari artişti. Fără a o imita, la disciplina ei ne putem regăsi şi noi. Ea ne-a dat o înţelegere mai aleasă

a artei, ea ne-a dat numai o *simțire,* lăsîndu-ne să o tălmăcim apoi prin mijloace proprii. Această simțire, acest cult al frumosului, în formele cele mai simple, se pot cîștiga din literatura franceză, literatura cea mai *umană.* Am suferit înrîurirea ei fără a pierd.' ceva din propria noastră individualitate și fără a ieși din făgașul tradiției naționale și a însușirilor rasei noastre. Literatura ardeleană s-a desfășurat alături de această înrîurire binefăcătoare. Dinaintea ei încercăm senzația pe care o avem în muzeele italiene dinaintea *primitivilor.* Două tablouri ne înfățișează aceeași madonă. Una e opera unei arte tîrzii, desăvîrșite, cu o știință adîncă a coloarei, a efectelor, a atitudinei ; e, desigur, o frumoasă femeie, cu ideal în privire, înconjurată de îngeri grațioși ce se alungă ca într-o ghirlandă. Ochiul e fermecat. Lîngă dinsa iată însă și madona unui primitiv, a iui Giotto, de pildă, stîngace, dureroasă, de un realism naiv, dar care, prin sinceritatea sentimentului, nu e făcută pentru a fi admirată, ci pentru a fi *adorată.* Vezi îndată că a fost un obiect de *cult,* în fața căruia și-au plecat genunchii atîtea mii de oameni și în jurul căruia răsună încă șoaptele de evlavie ale unui întreg șir de generații. E o deosebire ! Tot așa, după ce am văzut, atîtea Ivlinerve de marmoră, „poliade" sau „promahos" trufașe în podoabele lor, suntem totuși zguduiți dinaintea idolilor primitivi din muzeul de pe Acropolea Atenei, cioppliți în piatră, naivi, cu zîmbetul dulce pe buze. Acești idoli sunt niște obiecte de cult ce au alinat multe suferinți și au adus cu zîmbetul lor adesea pacea în sufletul credincioșilor.

Literatura Ardealului e o literatură „de cult". Ea nu e izvorâtă numai din liberul ioc al unor însușiri superioare, ci are o adevărată menire socială. Ea nu e numai o plăcere a simțurilor noastre, ci și un *viaticum* întăritor, pentru un întreg neam, o adevărată hrană spirituală.

într-însa vom găsi, adese, o prelungire răsunătoare a luptelor de rasă. Sub forma aceasta, devine o literatură cu desăvîrșire patriotică, cu caracter de propovăduire. Literatură de ură și de iubire, ea îndeplinește un rol social.

Chiar cînd nu ia această înfățișare hotărît socială, ea nu părăsește niciodată caracterul național și moralizator de literatură ce învață.

Citind nuvelele lui Agîrbiceanu, adulmecăm un aer rnai răcoros, ne găsim deodată in mijlocul unei vieți mai curate. Săracă în forme și chiar în cuprins sufletesc, neprimitoare încă față de atîtea senzații, ea este mai sănătoasă în simplicitatea ei, zugrăvind o viață care se luptă pentru realizarea unui ideal.

Prezența statornică a unui ideal e, în adevăr, o mare fericire pentru un popor ; ea îi dă un resort în stare de a pune în mișcare toate energiile naționale, îndreptîndu-le intr-o singură direcție.

încălzită pentru un ideal de neatîrnare, viața ardeleană e mai simplă, dar mai curată. Spre marea noastră mirare, vedem aci preoți purtînd crucea nu numai pe căile dumnezeirii, ci și pe căile cele sfinte ale neamului. Aceste figuri de preoți se găsesc deseori în Agîrbiceanu.

Căzuți în vreun sat ai căror locuitori au fost uitați Dumnezeu, ca părintele Trandafir în satul Sărăceni, ei îi ridică la o înțelegere mai înaltă a datoriilor către aînșii, către Dumnezeu și chiar către neam.

Literatura României libere, superioară ca realizare tecnică, stăruie totuși prea mult asupra adulterului sau asupra unor întîmplări de cuprins sentimental ; problemele sociale sau naționale sunt puse numai foarte rar. Nu tot așa în Ardeal. Nu mi-aduc aminte să fi citit o povestire fără altă țintă decît pentru a zugrăvi o dragoste nelegitimă ; cînd se descrie o dragoste, ea ori se pierde în ideal, ori se preface repede într-o căsnicie fericită și blagoslovită de Dumnezeu.

Pretutindeni găsim tendința de a cuprinde viața în ce are ea mai curat, mai cinstit, fie că această viață se desfășoară astfel în Ardeal, fie că scriitorii sunt pătrunși de menirea lor moralizatoare în mijlocul unui popor cotropit de dușmani, împotriva, cărora trebuie să lupte cu toate energiile sufletului rămase neștirbite.

în cîteva cuvinte, literatura Ardealului e o literatură regională, puternic înrîurită de împrejurările locale, îm-

T

bălsămată dc toate miresmele ţarinei ce a rodit-o. inferioară desigur ca creaţiune estetică, din pricina unui naturalism prea strîns, din pricina amănuntelor prea izvorîte din realitatea imediată, dar mai ales din pricina lipsei unei culturi latine mai bogate, care singură ne dă înţelegerea formelor, în liniile cele mai sobre, mai simple. Realistă prin înfăptuirea tecnică, această literatură e idealistă prin cuprins, prin felul de a înţelege viaţa ca o luptă pentru bine, pentru libertatea sufletească şi trupească ; pe lîngă aceste, ea e cu desăvîrşire morală prin elementele de care se slujeşte, prin pildele frumoase pe care le dă, prin grija de a alege de pretutindeni tot ce e mai curat şi mai înălţător.

Tot ce am spus pînă acum despre literatura ardeleană se potriveşte de minune cu povestirile lui Ion Agîrbiceanu. asupra cărora am avut prilejul să scriu şi altă dată[1]. Cele două volume din urmă — *Din clasa cultă* sau *Două iubiri* — ne vădesc desigur un condei mai mlădios, mai uşor, cu oarecari încercări do cercetare sufletească mai izbutite, dar rămîn totuşi în brazda trasă de povestirile din *De la ţară* şi, oricum, nu iese din făgaşul întregei literaturi ardelene.

Vom găsi şi aici aceleaşi figuri smulse din cadrele vieţii de dincolo, zugrăvite însă nu numai pe din afară, în mişcările şi legăturile vieţii de toate zilele, cum erau odinioară *Cula Mereuţ, Căprarul* sau *Dan Jitarul,* ci pe dinăuntru, printr-o singură scăpărare pătrunzătoare sau mai ales printr-o înceată şi amănunţită cercetare a atîtor cute sufleteşti, întunecoase. Lipsit de invenţie, de imaginaţie, el nu se căzneşte a înnădi povestiri cu o intrigă et' i-ar trece peste puteri, şi de cîte ori o face, nu izbuteşte pe deplin ; în schimb, are toată dibăcia de a zugrăvi, n-aş. putea zice în linii repezi, dar, oricum, în linii luminoase şi caracteristice, o figură din lumea apropiată, în jurul căreia ştie să împrăştie o atmosferă de adevăr. Oamenii

1 *Paşi pe nisip,* voi. I. (In ediţia de faţă, voi. I, p. (i7, ***D. O. Goga.)***

aceştia de cele mai multe ori nu fac nimic, nu intră în ciocniri dramatice cu împrejurările împotrivitoare. Se mişcă totuşi ; trăiesc o viaţă sufletească puternică, ce ne ţintuieşte luarea-aminte şi ne farmecă.

Iată, de pildă, *Dascălul Vintilă.* Acum îl vezi între capre, chemîndu-le pe nume în zorii zilei, vorbind cu dînsele si dezmierdîndu-le ca pe nişte fete ; acum îl găseşti în mijlocul copiilor ce vin de la şcoală. îi opreşte ca să le spună basme sau cuvinte de duh, cu un preţios dar de a însufleţi orice, de a tălmăci totul în icoane vii, povestindu-le minunăţii despre Sfîntul Petre sau despre Moise într-o limbă pitorească, luîndu-se la întrecere' cu învăţătorul în a ademeni spre dînsul sufletele nevinovate ale copiilor. Şi acest dascăl nu face nimic, ci se mişcă numai de ici pînă colo, vorbind oricui într-un grai atît de firesc, cu un umor ce aminteşte atît do bine pe Creangă, încît ţi-e drag de dînsul, îl asculţi cu plăcere şi-l vezi ca pe ceva aievea. Trăieşte. Aceasta e mult.

Iată, de pildă, părintele Viron — *Moş Viron,* cum îi zic toţi : un bătrîn vînjos, aprig pentru rînduială, pentru cuviinţă şi pentru neam. începe domol, apoi pieptul îi creşte şi vorba i ne prăvale limpede, dar repede. Oamenii îl ascultă înmărmuriţi :

„— Ce ziceţi ? Că vremile mari îşi au oameni mari, că azi nu mai pot fi oameni de aceia ? Vezi bine că nu ! Da', măi nepoţi atunci nu numai oamenii mari şi-au făcut datoria. Toţi ne-am făcut-o. Că dacă s-ar porni zece la luptă, iar ceilalţi ar sta cu mîinile în sîn, să le cadă mană clin cer, ce s-ar face, spuneţi voi, ce s-ar face ? Aceia s-au luptat pînă la capăt, umăr la umăr. Au căzut, căci dreptăţii i se rup grumajii pînă odată. Da' numai pînă odată ! Asta-i, voi credeţi că i s-au rupt pentru totdeauna. Şi aici iar e primejdie. Că, ele crezi aşa, te ticăloşeşti, poţi să te faci putred de bogat, da' n-ai inimă, mă, că ţi s-a făcut inima ghem, şi dacă n-ai inimă, nu poţi să dai nici urmaşului tău ! Cînd ne-am văzut noi cu morţii noştri mulţi, cu văduvele, cu orfanii, cu satele pustiite şi, pe deasupra, iarăşi îngenuncheaţi, atunci am gemut odată înăbuşit, cîtorva li s-a rupt ceva în piept de geamătul acela, da' n-am deznădăjduit. Am privit o dată la cer, a

J

T

doua oară la plaiurile unde era să învingă dreptatea, am privit cu aceiaşi ochi încruntaţi, reci poate, da' care nu voiau deloc să se închidă, ca şi cînd toate s-ar fi sfîrşit. Ne-am făcut o cruce largă apoi, de începutul unei munci noi, a unei noi lupte. Da' voi vă închideţi ochii fără de-a lupta şi spuneţi că azi nu se mai poate face nimic..."

Şi acest popă, iubitor de neam, inimos, sfătos, deşi nu face nimic, trăieşte totuşi în cuvintele ce-i zboară înaripate de pe buze, în care simţi vibraţia unui suflet energic.

Alteori, e drept, d-l Agîrbiceanu se încearcă să înnoade povestiri mai lungi, întretăiate de întîmplări mai zguduitoare, cu o temelie mai largă şi cu o privelişte mai întinsă, în *Două iubiri,* el ne zugrăveşte iubirea dintre Dan, din nemul Munteneştilor, preoţi vestiţi, şi Ella, fiica baronesei, proprietara moşiei. Intrăm astfel deodată în mijlocul unei lupte năprasnice între două rase vrăjmaşe, în care iubirea izbîndeşte mai întîi, pentru a fi învinsă mai apoi de acel demon ce ne stăpîne.şte pe toţi : demonul rasei, al strămoşilor ee trăiesc în fiecare picătură din sîngele nostru, cerînd răzbunarea înfruntărilor ce ni s-au făcut.

Lupta aceasta nu e lipsită de înălţime şi nobleţă ; dar dacă în elementul ei liric a găsit un condei dibaci în d. Agîrbiceanu, în elementul ei epic, adică în ciocnirea zilnică, în prăvălirea celor două puteri una împotriva alteia, în lucruri mici, ca şi în cele mari, e departe de a fi fost zugrăvită aşa cum trebuia în tragicul ei măreţ.

N-aş putea încheia aceste puţine rînduri privitor la Agîrbiceanu fără a pomeni şi despre două din cele mai mărunte, dar şi din cele mai bune povestiri ale lui, despre *Luminiţa* şi *Fefeleaga,* partea cea mai trainică şi prin conciziune, ca şi prin adîncimea ei, din tot ce a scris pînă acum.

în cea dintîi, povestitorul ne zugrăveşte clipele din urmă ale babei Maia, uitată de vreme şi de moarte, uscată, gîrbovită, căreia îi e frică de iad şi nu doreşte altceva decît să poată aprinde luminiţa sfîntă înainte de a muri. Baba începuse să se stingă văzînd cu ochii şi fără să fie bolnavă. I se părea că devenea tot mai uşoară, mai uşoară, că se urcă parcă în văzduh ca pe o aripă şi cînd întinse mîna grăbită spre luminiţa de ceară, răsturnă ulcica, murind astfel fără cea din urmă mîngîiere.

în *Fefeleaga,* povestitorul ne zugrăveşte viaţa unei femei nenorocite, care îşi agoniseşte o bucată de pîine muncind cu Bator, calul ei tot atît de bătrîn şi nenorocit. A muncit din greu, neavînd alt suflet prieten decît acest cal, pînă ce şi-a îngropat bărbatul şi cei patru copii rînd pe rînd.

Nemairămînîndu-i pentru cine munci, Fefeleaga îşi luă calul de căpăstru, merse cu dînsul la tîrg şi îl vîndu. Cu banii primiţi, se întoarse în sat să împodobească sicriul celei din urmă copile moarte.

Prin duioşia lor, prin fineţa nu numai a observaţiei, ci de data aceasta şi a condeiului, prin intuiţia în care se luminează adîncul sufletului omenesc, ca într-o scăpărare, aceste două schiţe sunt adevărate podoabe ale literaturii româneşti şi ne deschid drum larg nădejdei noastre asupra celor ce poate să mai scrie acest povestitor al Ardealului...

GINDIRE — POEZIE

Unul din „îndrumătorii noştri culturali'· spunea odată : întipărirea deosebitoare a poeziei vremei de acum e de a fi *mai intelectuală* decît odinioară. De la ciripiri fără mult înțeles, poezia a ajuns să oglindească astăzi în ea cugetarea contemporană, ca un pîrău în ale cărei unde îşi aruncă icoana tremurată şi alergătorii nouri, ca şi firul de romănită sălbatecă ce se încovoaie pentru a-i auzi mai bine şoaptele... în versul ei, cînd repede şi sonor, cînd încet, adormit şi mîngîiotor, poezia aruncă o haină străvezie deasupra întregei noastre gîndiri îndreptată nu numai spre micile nimicuri sentimentale, ci spre toate aceste întrebări veşnice ce picură din nemărginirea albastră ca ploaia luminoasă a stelelor în nopțile de vară, spre a tot ce mintea noastră poate cuprinde şi pătrunde din tainele ce ne împresoară, din problemele filozofice ce ne frămîntă, din îndoielele ee ne zguduie... Pe aripa ei uşoară, poezia ridică cugetarea omenească la înălțimi senine.

Iată, de pildă, poezia neamului nostru.

Ciripitoare, săracă în gîndire, ca un fluture ce se alunga în jurul floricelelor", a „dalbelor copilite", sub lumina scăzută a „stelişoarelor" e poezia lui Bolintineanu, care curge fără oprire sub aruncarea repede şi nesilită a cuvintelor... Cu Alecsandri, ea face un pas înainte [1]. Muza

[1] Nu c nevoie de o cronologie prea strînsă.

lui zîmbeşte încă, trăgînd cu o mînă grăbită haina străvezie ce nu-i poate acoperi cu desăvârşire goliciunea ei fermecătoare. Pe frunte i se arată totuşi o brăzdăturâ, sub care poți băziui o gîndire ee se înfiripă, ce se ridică. Păşeşte mai departe, şi iat-o acum adîncită în gînduri. E muza lui Grigore Alexandrescu, cu degetul pe buze, cu mersul măsurat, cu glasul trist şi încărcat de o gîndire ce se mistuie în ca, sau aprins, zguduitor, plin de prevestirea unor vremi nouă, mai bune, mai fericite pentru această omenire, pe a cărei soartă poetul o Împărtăşeşte. Şi, apropiindu-se, ea se adînce.şte şi mai mult într-o gîndire învăluitoare... E muza lui Eminescu, muza cugetărilor înaripate ce lovesc tăria albastră, fără a-i pătrunde taina, dar făcând o nobilă încercare pentru a i-o sfîşia. e Zo^la încununată de laurul poeziei, care lovind plectrul de coardele lirei scoate o cîntare gravă, reculeasă sul) atîrnarea atîtor gînduri grele.

Avem deci un progres. De la un poet la altul simți că se face un pas mai departe. Poezia lui Alexandrescu e mai *intelectuală* față de cea a lui Alecsandri ; a lui Eminescu e mai *intelectuală* decît cea a lui Alexandrescu.

întipărirea timpului se desăvîrşeşte în această direcţie. Semnul vremei e *cugetarea,* care, aruncată în forma poeziei vechi, o măreşte, o creşte, o face să plesnească, spre a o îmbrăca într-o formă nouă, mai cuprinzătoare.

Dacă ne aşteptăm aşadar la o nouă propăşire a poeziei româneşti, numai în acest fel o putem aştepta ; de la pătrunderea *ideii,* a *gtndirii* filozofice în poezie spre a-i împrospăta puterile, luminînd-o pe dinăuntru ca o rază de soare ce se furişează într-o tainiță ca să-i risipească întunecimile, spre a-i da noi aripi.

„Aşa e, mi-am zis eu atunci. Rămîne însă să ne oprim asupra unor cuvinte. Altminteri nu ne vom înțelege."

Nu cred în progresul poeziei prin ***intelectualizarea*** ei.

Poezia e îmbrăcarea unei simțiri puternice sub vesmîntul sensibil al cuvintelor. Mă cuprinde o sfială a aminti un lucru atît de vechi şi cunoscut. îl amintesc totuşi, fiindcă se uită uneori. Obîrşia poeziei e deci în

simţire. Frumuseţea unui amurg de seară, o duioasă despărţire de fiinţa iubită, freamătul codrului dau clipa sfinţită a dragostei, deşteaptă în noi o anumită stare sufletească, mai puternică sau mai slabă, după cum ni-i firea. Cu toţi avem, dar numai puţini o pot tălmăci prin vraja vorbelor, aşa ca să fie nu numai înţeleasă de alţii, ci şi simţită ca şi cum ar fi aicve...

E taina poetului de a mînui o aşa limbă, încît să împărtăşească şi altora emoţiile lui cu toată căldura lor, să şi le dezrădăcineze, revărsîndu-le în atîtea suflete primitoare...

Aceasta e poezia, şi nimic altceva.

Plocînd de la simţire, nu văd cum poezia ar progresa prin intelectualizarea ei...

Simţirea e un element primar al sufletului omenesc.

N-am intrat în taina psihologică a omului cavernelor, dar nu aş fi departe de a crede că dinaintea priveliştci naturii el a simţit aceeaşi înminunare pe care n-o putea vădi prin nimic. Cine n-a citit însă putemieile imnuri vedice îndreptate către soarele binefăcător, către soarele -- zeul luminii şi al căldurii, sau către Gange, în a cărui undă înşelătoare stă pieirea sau prosperitatea bieţilor oameni — şi cine n-a fost mişcat ? Sunt frumoase pentru că pleacă dintr-o simţire zguduitoare dinaintea acestor arătări ale firii. Cine n-a citit fragmentele rămase de la Sapho, pentru a vedea ce haină dureroasă putea îmbrăca încă de pe atunci o iubire nenorocită ?

Nu voi înmulţi pildele... Literatura veche, ca şi literatura tuturor neamurilor şi din toţi timpii ne stau martore, în ele vom găsi *strigăte nemuritoare,* după cum spunea Musset, ce trezesc în noi acelaşi viu răsunet, în ele plîng îndrăgostiţii neînţeles! ai tuturor veacurilor, în ele gem toate sufletele blestemate pe care le-a cîntat Dante, în ele îşi spun extazul toţi fericiţii vieţii, toţi cântăreţii naturii, toate sufletele îngereşti ce, în loc de a merge, plutesc parcă în această vale a durerilor, în cie îşi pun marele întrebări toţi acei care i-a neliniştit tăria cu tainele ei nepătrunse... Poeţii nu cunosc dintele timpului, decît doar în elementul fugitiv al limbii, totdeauna

în prefacere. Dar în ceea ce priveşte fondul sentimental, ei rămîne acelaşi.

Căci, după cum spuneam, *simţirea* e ceea ce nu piere şi aproape nu se preface. Pe cînd ştiinţa e într-o continuă înnoire, azi desfăcînd ceea ce a făcut ieri, poezia se bucură de veşnicie. Aceasta îi face măreţia. Cît timp omul va fi om, el se va legăna în poezia lui Homer sau a lui Sofocle, a lui Petrarca sau a lui Heine, pentru că aceşti mari cîntăreţi îi vorbesc limba universală a simţirii, care nu cunoaşte nici timp, nici spaţiu.

Ştiinţa se zideşte pe încetul : fiecare generaţie aduce o piatră nouă la această clădire, ce nu se va sfîrşi niciodată... Ceea ce se cunoştea odinioară în înţeleaptă Grecie e neînsemnat faţă de descoperirile noi de ale căror binefaceri se foloseşte şi cel mai neştiutor dintre noi. Învăţaţii vremilor bătrîne n-au mai rămas decît cu aureola de a fi urzitorii ; în urma lor au venit alţii spre a toarce mai departe firul ştiinţei omeneşti. Numai poeţii sunt pururi tineri ; cei mai bătrîni dintre dînşii ne par chiar şi mai tineri, pentru că ne aduc o simţire mai fragedă, mai uşor zguduită de arcuşul divin al naturii şi mai lesne turnată în podoabele cuvintelor spontane, proaspete, ce n-au suferit încă rugina vremii.

*

Şi cu toate acestea, avem poeţi „filozofi".

Nu voi lua pilde din alte literaturi, ci mă voi mărgini în cadrele literaturii româneşti. Un nume ne vine îndată pe buze : Eminescu...

Nu vom citi o singură dată acest nume fără a vedea alăturate şi cuvintele : *filozoful, cugetătorul,... „împăratul cugetării româneşti".* E un adevăr primit de toţi ; fiecare din noi s-a simţit îndatorat să găsească în Eminescu un adînc gînditor, un poet ce a intelectualizat poezia românească, dîndu-i noi puteri şi croindu-i noi îndrumări...

Să ne oprim însă puţin pentru a cerceta. Ce se poate înţelege prin aceste cuvinte şi ce nu. Problema merită o oarecare limpezire.

Nu mă gîndesc la Eminescu *ca om.* Cu toţi ştim că era un intelectual, un bărbat foarte citit, purtat prin multe literaturi, care cunoştea problemele filozofice ce frămîntau mintea omenească. Era poate un cugetător. 11 voi privi numai ca poet, aşa cum îl găsim în poemele lui cele mai cunoscute şi mai frumoase. Şi mă întreb : întrucît e un cugetător adînc ? Unde se văd gînduriic lui înalte ?

Dar ce înseamnă a fi *cugetător ?* Dacă a fi cugetător înseamnă a elabora o gîndire *nouă,* dacă înseamnă a stabili prin sforţarea continuă a minţii raporturi *noi* între lucruri vechi, dacă înseamnă a avea într-o măsură neobişnuită putere de abstracţie, de generalizare, de judecată, de raţionare, ce sunt funcţiile superioare ale inteligenţii, dacă a fi cugetător înseamnă a avea toate aceste însuşiri îndreptate de altminteri asupra oricărei ramure a cercetării omeneşti, atunci mă întreb iarăşi unde le vom găsi în poeziile lui Eminescu ? Unde îi vom găsi noutatea gîndirii ? unde îi vom găsi puterea de abstracţie ? unde îi vom găsi puterea de speculaţie filozofică ? Care e adevărul nou pe care 1-a spus poetul ? care sunt raporturile noi stabilite între lucruri ?

Filozofia lui Eminescu ? lat-o :

A fi ? Nebunie şi tristă şi goală ;
Urechea te minte şi ochiul te-nşală ;
Ce-un secol ne zice, ceilalţi o deszic.
Decît un vis searbăd, mai bine nimic.

(Mortua est !)

O moartca-i un chaos, o mare de stele,
Cînd viaţa-i o baltă de vise rebele ;
O, moartea-i un secol cu sori înflorit,
Cînd viaţa-i un basmu pustiu şi urît.

(Mortua est !)

Se pare cum că alte valuri
Cobor mereu pe-acelaşi vad,
Se pare cum că-i altă toamnă.
Ci-n veci aceleaşi frunze cad.

(Cu mine zilele-ţi adăogi...)

Vreme trece, vreme vine,
Toate-s vechi şi nouă toate ;
Ce e rău şi ce e bine
Tu te-ntreabă şi socoate ;
Nu spera şi nu ai teamă,
Ce e val ca valul trece ;
De te-ndeamnă, de te cheamă,
Tu rămîi la toate rece.

(Glossă)

„Moartea succede vieţii, viaţa succede la moarte",
Alt sens n-are lumea asta, n-are alt scop, altă soarte ;
Oamenii din toate cele fac icoană şi simbol,
Numesc sfînt, frumos şi bine ce nimic nu însemnează,
Impărţesc a lor gîndire pe sisteme numeroase
Şi pun haine de imagini pe cadavrul trist şi gol.

(Epigonii)

Poţi zidi o lume-ntreagă, poţi s-o sfarămi... orice-ai spune,
Peste toate o lopată de ţărînă se depune.

(Satira I)

Deci cum voieşti, tu poţi urma cărarea ;
Fii bun, fii mare, ori pătat de crime :
Acelaşi praf, aceeaşi adîncime !
Iar moştenirea ta şi-a tot : uitarea !

Versuri frumoase, neuitate, învăluitoare, în care poetul îşi cîntă tristeţea de a trăi, zădărnicia lucrurilor omeneşti, spulberarea lor faţă ele veşnicia acestei naturi pururi tânără. Dar unde e noutatea *gîndirii ?* In ce stă forţarea minţii pentru a se ridica mai presus de cugetarea obicinuită ? Atîţi poeţi au spus-o din vremurile bătrîne şi atîţia o vor mai spune-o !

Poetul Mimnermos din Colofon trăia şase sute de ani înainte de Cristos şi scria totuşi :

„Ca şi frunzele răsărite în anotimpul înflorit al primăverii sub razele zămislitoare ale soarelui, ne bucurăm numai o clipă fugară de floarea tinereţii, pedepsiţi de zei de *a nu cunoaşte nici ce e binele, nici ce e raid ;* ne-

grele ursite ne împresoară, aducînd bătrînețea și moartea. Rodul tinereții e trecător : dăinuiește cît strălucirea soarelui. Trecînd dincolo, viața e mai rea decît moartea."

Iar durerosul Teognis striga :

„Ar fi fost mai bine pentru om să nu se fi născut și să nu fi văzut razele soarelui ; iar dacă s-a născut, să treacă repede porțile Hadesului și să stea culcat sub o movilă de țărînă".

Lucruri sfîșietoare, lucruri eterne, pe care le vor spune poeții lumii atît cît vor putea versui...

Filozofia lui Eminescu nu e nouă ; ea nu e decît o *stare sentimentală* foarte răspîndită, pe care au tălmăcit-o atîția poeți, sau care a stat mută în cutele atîtor suflete ce n-au știut-o rosti. Și dacă această filozofie are și o temelie *intelectuală,* acel ce i-a clădit-o a fost Schopenhauer, care prin încordarea stăruitoare a minții sale a închegat-o într-un întreg sistem filozofic. Pesimismul lui Eminescu însă e în faza sentimentală ; e o atitudine sufletească a poetului față de lume, față de viață.

Obîrșia lui e deci în *simțire* și nu printr-însui poezia românească a ajuns mai intelectuală !...

+

Și totuși, ce puternice sunt poeziile lui Eminescu, cît de zguduitoare, cît de adînci și cît de filozofice !

Eminescu e un filozof, dacă ne vom înțelege asupra acestui cuvînt și vom recunoaște că în poezie greutatea lui nu stă în noutatea cugetării, ci aiurea.

Fiecare din noi poate închega judecata următoare : „A fi e o nebunie, o zădărnicie tristă. Moartea e o fericire." Iată o idee, scoasă dintr-un șir de împrejurări și de constatări care n-are nimic nou în ea ; am rostit-o cu toții într-o clipă de deznădejde, fără a ne crede prin aceasta nici filozofi, nici cugetători. E o *idee* oarecare. Rostită azi, rostită mîine într-o împrejurare și altora, această idee poate ajunge o convingere, o stare sufletească, în care se oglindesc deformîndu-se sub un anumit unghi toate lucruprile din afară. E un sentiment ce se înstăpînește de ființa noastră, colorîndu-ne obiectele într-un fel, silindu-ne să avem o anumită atitudine față de lume. Dintr-o idee ștearsă, la îndemîna oricui, avem de a face acum cu o simțire sau, mai degrabă, cu o stare sentimentală ce împrăștie peste tot o lumină a sa, cu un chip deosebit de a privi viața și evenimentele, adîncul lor înțeles, ca și arătările înșelătoare, cu un fel deci de *filozofie.*

Pesimismul acesta sentimental îl au mulți dintre acei ce nu fac poezie, sau dintre poeți, fără a le bănui pentru aceasta o adîncime de cugetare, fără a-i socoti filozofi. Mai e un pas de făcut.

O simțire poate fi mai slabă sau mai puternică. Ea poate fi o simplă încrustare, fără pătrundere, repede ștearsă de împrejurări, o nelămurită stare sufletească ce nu se exteriorizează cu energie, o mică lumină ce împrăștie abia cîteva raze palide peste lucruri, tot așa după cum poate fi și o simțire puternică, zguduitoare, ce răspîndește valuri de lumină în juru-i. E deci o deosebire de tonalitate, de *intensitate,* în care stă de altminteri și dezlegarea acestei discuții.

Fiecare dintre noi poate zice „viața e un rău", puțini însă o simt în adevăr, și mai puțini o simt cu intensitate, cu o putere de simțire biruitoare, ce se proiectează peste lume, învăluind totul în razele ei. Aici stă taina filozofiei unui poet.

Atîți poeți au cîntat ceea ce s-a numit cu drept „Weltschmerz", durerea universală, dar dintre dînșii s-au ridicat deasupra numai puțini, ca Leopardi, Eminescu sau Lenau, nu desigur prin *noutatea* cugetării, care e tot ce poate fi mai obișnuit, ci prin realitatea, prin puterea cugetătoare a simțirii, și în urmă și prin arta cu care au știut să toarne această simțire dureroasă în formele superioare ale versurilor...

Am ajuns deci la această încheiere că ceea ce obișnuiește a se numi filozofie sau cugetare adîncă la un poet — și de altminteri în genere la un artist — nu are a face cu cugetarea, așa cum suntem deprinși s-o înțelegem în toate celelalte categorii ale speculației minții omenești.

Ea nu se deosebește nici prin noutate, nu e nici cel din urmă popas a unei mari încordări intelectuale, ci e

o idee oarecare, la îndemîna tuturor, dar care, trecută în faza sentimentală, capătă toată strălucirea unei simţiri puternice şi zguduitoare. Adîncimea ei stă aşadar în intensitatea simţirii ce o sprijină.

Un adevărat poet, spunea Barbey d'Aurevillv, ar trebui să poată spune, punîndu-şi mîna pe frunte :

„Şi aci tot inimă e".

VICTOR EFTIMIU, *FĂRĂ SUFLET*

Volumaşul de schiţe al d-lui Victor Eftimiu arată şi suflet, dar mai ales fantezie. D. Eftimiu, deşi foarte tînăr, a scris multe şi de toate : poezii lirice vioaie, cu un deosebit meşteşug al versului, fără a-şi fi găsit o notă cu desăvîrşire personală, cronice rimate spirituale, schiţe, nuvele şi chiar un roman, pe care mi se pare că nu 1-a isprăvit — toate arătînd cu deosebire o fantezie bogată şi o uşurinţă de compunere în adevăr remarcabilă. Acuma în urmă a scris o piesă de teatru în două acte şi în versuri ce va fi în curînd jucată pe scena Teatrului Naţional. Cunosc piesa, nădăjduiesc în succesul ei şi voi avea prilejul să spun tot binele ce cred despre dînsa.

Volumul de schiţe *Fără suflet* nu-i poate partea cea mai bună a activităţii tînărului poet. Sunt mici lucruri, curat scrise, cam repede, în care se cunoaşte întrucîtva că ne vin din ziare, şi nu din reviste... Ceea ce trebuie să reţinem însă din ele e. după cum am spus, îndemînarea şi fantezia scriitorului. Subiectele schiţelor sunt foarte variate şi luate din lumi deosebite. De la o idilă studenţească *(Fără suflet),* povestitorul ne zugrăveşte apoi silueta ciudată a unei americance *(Pe malul mării),* pentru a ne da apoi o fantezie tot din lumea americană *(Regele păcurii)* sau o povestire şi mai fantastică din planeta Marte *(Pămintul a vorbit)...*

Semne bune, aş zice, dacă la d. Eftimiu ar fi numai semne. A trecut însă acest Cap al Bunei Speranţe...

D. Eftimiu are fantezie, are ingeniozitate, arc o minunată uşurinţă — însuşiri reale. în curînd, deci, despre dînsele, cu prilejul piesei de teatru ce le vădeşte atît de bine.

UN NOU SCRIITOR : VICTOR EFTIMIU

L-am cunoscut acum cîţiva ani la o întrunire literară. Un tînăr, un copil aproape, scund, brun şi cu părul uşor încreţit. Foarte sfios. Părea rătăcit în acea întrunire de oameni ceva mai în vîrstă...

Cine era şi de unde descălica am aflat-o abia mai tîrziu.

Venea din Macedonia, unde îşi petrecuse o parte a copilăriei, nu fără folos, nu fără a rămîne cu o bogată comoară de aduceri-aminte, de basme vitejeşti, nu fără a fi păstrat în ochi ceva din priveliştile pitoreşti văzute odineoară, şi mai ales nu fără a avea o oarecare subtilitate, o oarecare fineţă, mai obişnuite aiurea decît la noi.

Altminteri, un „bohem", un rătăcitor. îşi părăsise casa părintească pentru a umbla prin lume, de dragul înnoirii şi al veşnicei schimbări. Făcea acum ziaristică şi ceva literatură. Cum le făcea, va povesti el singur, cîndva, în chipul pitoresc în care ştie povesti amintirile acestor vremi tulburi, şi totuşi atît de fermecătoare.

Veneam de la Paris, şi eram numai în treacăt în ţară, ceea ce mai cîştigă simpatia tînărului Victor Eftimiu. Visul lui se îndrepta spre Paris, mirajul atîtor imaginaţii aprinse.

Voia să facă pictura. Nu. Voia să facă muzica vocală. Nu. Voia să facă vioara. Voia să facă de toate, dar ceea ce e mai sigur, voia să vină la Paris unde îl ademeneau atîtea ispitiri. Zîmbeam şi nu credeam. Şi cu toate astea.

s-a întâmplat. Nimic nu-l oprea la Bucureşti ; cerul e pretutindeni acelaşi. A plecat. E drept că s-a oprit în drum, vreun an, la Sibiu, fiind secretarul de redacţie al ziarului *Ţara noastră,* e drept că s-a mai oprit nu ştiu cît timp la Budapesta şi la Viena, dar nu e mai puţin drept că într-o dimineaţă de mai, tînărul Victor Eftimiu păşea pragul casei mele, la Paris. Îşi ajunsese ţinta. Era la Paris.

Şi atunci l-am cunoscut mai de aproape, şi ea om, şi ca scriitor. Atunci l-am putut preţui, cumpănindu-mă însă între multe nădejdi, dar şi între multe îndoieli.

Isteţ, îndemînatic, întreprinzător, fără a fi îndrăzneţ, plin de o încredere de sine, învăluită totuşi într-o uşoară ironie, spiritual, nepăsător la atîtea încercări ale unei vieţe nesigure, încropită de azi pe mîne, pururi cu voie bună, în orice împrejurare plin de demnitate, dar mai presus de toate „bohem" neînduplicat, stăruitor, nelecuit.

Acesta era omul.

Scriitorul mă lăsa de asemenea pe gînduri.

De o uşurinţă de condei în adevăr minunată, de o aptitudine universală, ceea ce te făcea să te îndoieşti că ar avea şi vreo competenţă, Victor Eftimiu scria de toate : nuvele pentru ziare, poezii în toate genurile, cronici rimate, o dramă în trei acte pe care n-a publicat-o, un roman din viaţa zbuciumată a românilor clin Macedonia, prizărit în foiţa unui ziar din Ardeal, şi mai ales un număr nesfîrşit de cronici de ziar, de cuprins felurit, uşoare, vioaie, uneori sentimentale, iar alteori chiar străbătute de o scăpărare de gîndire originală, cărora le lipsea doar un vestmînt mai trainic.

Mărturisesc că în faţa unei astfel de activităţi risipite în atîtea părţi deosebite şi, fără îndoială, întinată şi de prea multă superficialitate, eram nedumerit : fi-va acoperit scriitorul de valurile repezi ale unei literaturi uşoare, sau şti-va să se smulgă din îmbrăţişarea atîtor ademeniri pentru a concepe şi înfăptui o lucrare mai puternică, mai bine închegată ? Iată întrebările ce-mi puneam. Şi stăteam la îndoială.

Mărturisesc iarăşi că preţuiam mai mult pe om decît ceea ce scria. îmi părea rău văzînd atîtea însuşiri irosindu-se în lucruri grăbite, în schiţe atît de fugare ; îmi părea rău văzînd un talent firesc pierzîndu-se poate pentru totdeauna în mici alcătuiri ce nu vor apuca ziua de mîine. Dar aşteptam, punîndu-mi nădejdea în tinereţea scriitorului şi în „nebănuitul" ce stă ascuns în învelişurile tainice ale unui viitor adese atît de apropiat.

Fireşte, tînărul scriitor făgăduia ; dar însuşirile lui erau dintre acele ce repede puteau luneca în rău.

Ceea ce era văzut însă, cu statornicie, cu neclintire, sul) multele încercări pripite, era seînteia vmui talent real, care vroia să aprindă un foc puternic şi nu ştia încă unde. încerca aci, încerca dincolo. Încercarea izbutea numai pe jumătate, dar era îndreptăţită. Romanul îi trecea peste puteri ; în poezie nu-şi găsise o originalitate ; pentru dramă nu cunoştea îndeajuns viaţa. Rămăsese în schiţă şi în cronice. Puţin lucru. Şi cu toate astea, însuşirea de căpetenie era vădită : *fantezia.* Fiecare rînd ne-o arunca subt ochi, strigînd parcă : „Da, am fantezie. Nu mă *înalţ,* ca alţii, nu *adincesc* ca alţii ; dar am fantezie. Ştiu îmbina, ştiu scoate scăpărări nouă, ştiu arunca o rază colorată peste orice ; sar, schimb rînduiala lucrurilor, sunt pretutindeni şi nicăieri, pot face să vorbească obiectele neînsufleţite ; mă preumblu în planeta Marte, mă joc cu tot aurul din Colorado ; rid şi plîng după voinţă ; scot subiecte din orice, căci am fantezie !"

Şi în adevăr o avea.

Această fantezie trebuia însă să se închege într-o operă de artă mai largă, mai izbutită, mai muncită, care nu venea încă.

Acum însă a venit. In seara de 2 fevruarie, Teatrul Naţional ne-a dat poemul *Inşiră-te mărgărite,* în care recunoaştem şi un talent dovedit, şi o operă îneîntătoare.

*

Poem feeric, zice subtitlul acestei lucrări, şi toţi au lăudat elementul feeric, aducerea fermecătoarelor noastre basme pe scenă, în mijlocul unor decoruri poetice şi pe aripa uşoară a unor versuri sonore, zise de nişte artişti ca vSoreanu şi Măria Filotti. Toţi au lăudat poezia ce se desprinde din întregul poem, toţi au lăudat fastul actu-

lui întîi, toţi au salutat cu bucurie ivirea aievea a lui Făt-Frumos, a Ilenei Cosînzene şi a Zmeului, eroii legendari ce au legănat copilăria noastră. Spectacol pentru copii mai întîi, şi apoi şi pentru noi, aceştia, cărora ne place să ni se evoce ceea ce ne-a desfătat odinioară imaginaţia încă tînără...

Nu este însă îndestulător.

Voi lăsa deci la o parte latura feerică a acestui poem ea a fost îndeajuns de gustată de toţi. Mă voi mărgini să desprind înţelesul mult mai adînc, concepţia mult mai largă şi mai originală ce fac din acest poem ceva mai mult decît o feerie, şi îi sorocesc un loc de cinste în literatura noastră poetică.

Nu mă voi opri decît în treacăt asupra începutului sărbătoresc al piesei, care se aseamănă cu începutul din *Regele Lear.*

Alb-împărat vrea să-şi mărite cele trei fete. Rînd pe rînd trec feciorii de voievozi, arătînd ce-ar aduce ca dar mireselor dacă ar fi aleşi. Două din domniţe aruncă mărul de aur — semnul alegerii —, dar a treia, cea mai mică, nu se hotărăşte... Ea visează o adevărată iubire ; aşteaptă să-i bată inima pentru o dragoste pe care n-o simte încă. Şi-o spune împăratului ; feciorii de crai nu grăiesc simţirei sale ; ea vrea să mai adaste şi, de nu va iubi, mai bine să nu se mărite. Alb-Impărat se înfurie grozav ; îşi alungă fata, blestemînd-o să nu cunoască bucuriile dragostei împărtăşite şi pe cine va iubi să n-o iubească. Apoi alaiul împărătesc se trage în palat ca să sărbătorească cele două nunţi.

Domniţa rămîne singură în grădină ; noaptea se iasă şi o acopere în negurile ei. Stă gînditoare, privind la mărul de aur ce simbolizezaă fecioria ei, pe care n-o poate da oricui ca pe un dar fără preţ, ci numai ca chezăşie a unei dragoste adevărate. Plîngerea aceasta duioasă a fecioarei către mărul de aur e, în adevăr, cîntată în versuri minunate :

Măr, de aur, măr de aur, cine îmi va fi alesul ?
Mi-ai crescut pe o creangă-n suflet, frate bun cu nenţelesul.
Dor al clipelor de seară şi-al visărilor de mai...
Toate dorurile mele, toate visele-mi chemai...

Măr de aur, măr de aur, cui o să te zvirlu oare ?
Din speranţe şi din vise ţi-ai legat plăpînda floare.
Şi-ai crescut mereu din ele, tot mai mare, pînă cînd,
Împlinit căzuşi din suflet pe pămînt alunecînd...
Tu eşti visul, tinereţa, tu eşti ziua cea de mîne,
Sufletu-mi întreg e-n tine... de te dau, ce-mi mai rămîne ?
Cine străjuieşte oare al fecioarei căpătîi
Ciad azvîrle mărul de-aur al visărilor dîntîi ?
Cintă pasărea de seară, iar în iarba-nrourată,
Cu grămada, licuricii luminiţele şi-arată,
Luminiţele albastre, roşii, albe, viorii,
Peste care cad alene flori de măr trandafirii...
Înfloriră iarăşi merii... merii dragi... a cîtea oară ?
A venit iar primăvara, şi cu ea mi se strecoară
Flori de măr... visări deşarte peste sufletu-mi pustiu,
Să mă duc pe un cal... să mă duc fără să ştiu,
Şi mă scutură un tremur şi mă-ncinge o dogoare
Să mă duc cum fuge vîntul peste ape şi ogoare
Şi să-mi uit singurătatea... toate cîte-am îndurat
De cînd fui ursită-n lume să fiu fată de-mpărat.

Dar în timp ce domniţa se adîncise în pădure cu o vrăjitoare ce-i prevestise o dragoste apropiată pentru un crai frumos, o dragoste însă nefericită, căci inima craiului avea să fie a alteia, în acest timp, soseşte şi P'ăt-Frumos. Bate în poarta palatului. Alb-împăratul iese afară, clătinîndu-se pe picioare, ca după masă. E vesel şi bucuros de poveşti. Făt-Frumos îşi începe lunga lui istorie de cînd cutreieră pămîntul pentru a da de urma Ilenei Cosînzene, pe care i-a furat-o Zmeul.

Şi aci începe originalitatea piesei.

Feerie ? Desigur. Basm ? Desigur. Dar e şi ceva mai presus de toate astea.

Basmele noastre ne-au adus cu dînsele un şir de eroi bine lămuriţi : iată-l pe Păcală, iată-l pe Tîndală, iată-l pe Făt-Frumos, iată-l pe Zmeul Zmeilor, iat-o pe Ileana Cosînzeana. Toţi au întipăritura lor sufletească, fiind oarecum statorniciţi într-o icoană neschimbată. Toate însuşirile, de o parte, toate scăderile, de alta ; urîţenia trupească şi sufletească, de o parte, frumuseţea, de alta. E

un fel de romantism popular căruia îi plac numai contrastele ; nuanţele nu-i sunt cunoscute. Chipurile cu trăsături energice, hotărîte prind mai lesne în imaginaţia poporului, care prin întocmire e simplificatoare.

Aceste basme, cu cadre prea statornice, pot fi însă schimbate, pot fi prelucrate de o mînă de artist. Pentru ce Făt-Frumos ar fi numai simbolul idealismului, veşnicul cuceritor de inimi ? Pentru ce nu i s-ar arăta şi scăderile ce sunt legate de un astfel de suflet închinat cultului femeiei ?

Pentru ce Zmeul Zmeilor ar fi veşnicul nedreptăţit, de care se leagă tot ce e urît, tot ce e rău, tot ce e crud şi fioros ? Pentru ce toată lumina de o parte şi tot întunericul de alta ? Pentru ce toată dragostea pentru Făt-Frumos şi toată groaza pentru Zmeul Zmeilor ? Aşa a voit imaginaţia poporului, imaginaţie îngustă, simplistă si tiranică, care nu înţelege mijlociile şi nuanţele !

Dar e timpul ca acest „proces" pe care l-a făcut poporul de veacuri zmeului să fie revizuit, e timpul ca aureola ce încununează fruntea lui Făt-Frumos să fie cercetată mai cu scumpătate. E timpul ca aceşti eroi ai basmelor noastre să fie înfăţişaţi sub o lumină mai pătrunzătoare, mai cercetătoare, din care să răsară nu numai silueta lor mărită, ci şi trăsăturile mai fine, ce fac cuprinsul vieţii intime.

Şi această „revizuire" a unor nedreptăţi seculare a făcut-o Victor Eftimiu. Lucru nou la noi, desigur, dar ceva mai vechi aiure, unde e o întreagă literatură de „reabilitare", ierte-mi-se cuvîntul, a urgisiţilor. Astfel a fost „reabilitat" Cain de către Leconte de Lisle, acest Cain care nu ceruse doar să trăiască şi care nu avea nici o vină într-o crimă ce fusese hotărîtă mai dinainte de către Iahveh :

Prie et prosterne-toi. Je resterai debout.
Lt *lâche peut ramper sous le pied qui le dompte*
Glorifier l'opprobre, adorer le tourment,
Et payer le repos par l'avilissement:
Iahveh peut benir dans leur fange et leur honte
L'epouvante qui flatte et la haine qui mcnt.

Je resterai debout ! Et du soir ă V aur ore,
Et de l'aube ă la nuit, jamais je ne tairai
L'infatigable cri d'un coeur desespere !
La soif de la justice, o Kheroub, me devore.
Ecrase-moi, sinon, jamais je nc plaîrai !

...strigă Cain herubinului, după cum odinioară strigase şi Prometeu înlănţuit pe Caucaz lui Zeus.

Astfel au fost „reabilitaţi", rînd pe rînd, Lucifer, Iuda, Don Juan, Manfred ; într-o astfel de literatură s-au încercat în timpurile din urmă mai ales Anatole France şi Jules Lemaître, cu notele lor în marginea vechilor cărţi, cu basmele lor „modernizate" în care se aruncă o lumină nouă asupra unor eroi consacraţi de legendă.

Şi numai astfel trebuie înţeles şi poemul tînărului nostru scriitor, nu ca feerie, nu ca basm, nu ca o parodie a basmelor — cum s-a crezut de unii — ci ca o *prelucrare modernă* a unui basm, cu tendenţă de revizuire, de o mai bună şi mai cuminte împărţire a dreptăţii...

Să venim acum la şirul poemului nostru.

Făt-Frumos începe povestea vieţii lui. Dar ce voieşte acest Făt-Frumos ? îşi caută logodnica prin lume, istorisind tuturor în cale nenorocirea ce i s-a întîmplat. E un idealist, desigur, veşnic în căutarea *idealului,* dar e şi un pierde-vară. Şi cum povesteşte aşa minunăţiile rătăcirii lui, domniţa, ce-l ascultase de după un copac, se îndrăgosteşte de dînsul şi-i aruncă mărul de aur. Făt-Frumps se uită cu nepăsare la măr, nu înţelege dragostea fetei şi intră în palat.

Domniţa rămîne singură şi tristă. S-a împlinit blestemul împăratului : alesul inimei ei n-o iubeşte. Soseşte atunci pe neaşteptate Zmeul, nedreptăţitul basmelor. Făt-Frumos spusese despre dînsul că are gheare lungi, că azvîrle flăcări pe nas, într-un cuvînt, tot ce imaginaţia populară hărăzeşte cu dărnicie zmeilor...

Nimic însă nu e adevărat ; e un om ca toţi oamenii, un om ridicat de jos, care nu s-a bucurat de foloasele unei naşteri împărăteşti, dar care vrea să-şi facă o împărăţie singur prin hărnicia braţului său. Pe cînd Făt-Frumos e un alintat al soartei, ce nu trăieşte decît în

umbra unei rochii, un veşnic îndrăgostit, Zmeul e plebeul ambiţios mînat de un ideal superior şi mult mai bărbătesc.

Aceasta e, desigur, o concepţie nouă, plină de putere şi de adevăr :

ZMEUL

...Vreau să-ţi scot puţin din mînă a minciunilor brăţară.
Vreau s-audă toată lumea, dragul meu Vîntură-Ţară,
Cum că eşti încurcă-lume. mincinos, lăudăros...

(uitînda-te lung la el)

Mai întîi, de-atîta vreme, nici o haină nu ţi-ai ros,
Eşti gătit întotdeauna... Cum aşa ? Dar nu te doare
Pe găteli să-ţi treacă vremea ? Barba ta nu creşte oare ?
Cînd îţi pui în păr miresme ? Şi apoi. alta de pofteşti
Spune tuturor de faţă : cum te cheamă ? Cine eşti ?
în poveşti îţi spune lumea într-un fel... De trece anu,
Cînd eşti Prîznea, cînd Pepelea, cînd voinicu Greuceanu
Calul tău, ca şi mustaţa, cînd e negru, cînd bălai,
Pe cînd eu, sărac de mine, peste tot unde umblai,
Rînd pe rînd am fost balaur omorît cu buzduganul,
Mi-a tăiat într-o poveste şapte capete ţiganul,
M-aţi făcut arap, ghionoaie, Strîmbă-Lemne şi socot
Că p-aiurea mi se zice Statu-Palmă-Barbă-Cot.
Făt-Frumos ! Frumos răsună ! Numai numele ajunge
Ca să simţi pe cerul gurei o dulceaţă cum te unge...
Cum să nu te-aştepte seara toate fetele-n pridvor ?
Toate fetele, voinice, te visează şi te vor.

Contrastul e puternic şt izbucnirea zmeului, a veşnicului urgisit, e minunată şi plină de vigoare şi de sinceritate. E un fel de strigăt la dreptatea noastră... Şi cînd Făt-Frumos îi spune : bine, eu umblu după o femeie, dar tu ce doreşti, Zmeul îi răspunde :

...Eu visez o-mpărăţie !
Eu visez domnia lumii... Făt-Frumos ce face oare ?
îşi alintă, îşi oglindă frumuseţea în izvoare...
Ca s-ajung, suceam în dreapta paloşul... Tu ce făceai ?
Liniştit în largul lumii, capul fetelor suceai !

Nu scapă, cred, nimănui lumina neaşteptată ce se aruncă peste chipul Zmeului şi al lui Făt-Frumos... Împotriva basmelor, Zmeul e mai simpatic decît Făt-Frumos...

Trebuie să amintesc însă că autorul n-a mers pînă la parodie, şi bine a făcut. I-ar fi fost lesne să facă din Făt-Frumos un fel de Don Juan antipatic, un seducător de inimi profesionist, dar atunci toată clădirea basmelor ar fi căzut. Făt-Frumos n-ar mai fi fost un visător idealist, cum rămîne şi în concepţia tînărului poet. Idealist ? Da, dar robul unui ideal destul de inferior. Numai atît si-a îngăduit să adaoge poetul peste urzeala legendei, scoborînd eroul de pe piedestal, dar nu aruncîndu-l în noroi, ceea ce ar fi fost desigur un rău...

Şi acum cei doi voinici se duc să se lupte la răcoare, iar Domniţa primeşte să se mărite cu voievodul Buzdugan, pentru a scăpa împărăţia ameninţată din toate părţile de duşmani.

Astfel se sfîrşeşte actul întîi, desigur cel mai bun, mai susţinut şi mai original.

*

Actul al doilea se petrece în preajma unui munte pe care se află castelul Zmeului, unde e închisă Ileana... O ceată de ţărani stă de vorbă, de una, de alta, de semne rele, de zmei... Toţi l-au văzut pe Zmeul Zmeilor, toţi s-au înfiorat zărindu-i ghearele, focul ce-i scapără pe nări... Şi toată această scenă, deşi cam lungă, deşi în afară de subiect, e totuşi însemnată prin *simbolul* ce încheagă : felul cum se plămădesc legendele în popor, cum cresc, cum se măresc...

Zmeul trece apoi pe acolo, şi ţăranii — adevărat cor antic — fug. Zmeul pleacă, dar iată că ajunge în sfîrşit şi Făt-Frumos, tot în căutarea Ilenei din poveste... Dintr-o floare se iveşte atunci Zîna Florilor, care nu e alta decît Domniţa lui Alb-Împărat, ce fugise chiar în noaptea de nuntă. O vrăjitoare o prefăcuse în Zîna Florilor, şi ea trăia acum tot în umbra lui Făt-Frumos, urmărindu-l în alergarea lui după Ileana. Scena dintre Zînă şi Făt-Frumos (care nici nu-şi mai aducea aminte de dînsa) e poetică, duioasă, cu versuri minunate, dar cam în afară de su-

biectul piesei. Zina îl îndeamnă s-o iubească pe dînsa. Cu neputinţă. Făt-Frumos nu-i ascultă chemarea ; inima lui e aiurea. Atunci Zîna, care închipuie în concepţia poetului *iubirea resemnată,* se mulţumeşte să-şi urmărească iubitul pretutindeni sub chipul unei flori...

Făt-Frumos pleacă în pădure şi se încinge în sfîrşit la luptă cu Zmeul. Lupta e povestită de un flăcău, într-un chip strălucit, în versuri puternice, dar ceea ce e de reţinut e iarăşi *simbolul.* Flăcăul acesta a *văzut* lupta, si o povesteşte totuşi în chipul înflorit al basmelor ; el a *văzut* flăcările, el a *văzut* cum cei doi voinici s-au prefăcut în două roţi de jar, el a *văzut* în Zmeu un balaur cu nenumărate capete, el a *văzut* totul... în acest flăcău se simbolizează din nou chipul cum se formează basmul — basmul care a urgisit atît pe Zmeu şi a idealizat pe Făt-Frumos...

Lupta s-a sfîrşit. Făt-Frumos a ieşit biruitor, omorînd pe Zmeu. Cetatea Zmeului arde, iar Ileana c dezrobită. Scena ce se petrece acum este iarăşi din cele mai fermecătoare şi mai *originale.* Ne-am fi aşteptat poate la cununia celor doi logodnici. Ar fi fost atunci basmul. Şi nu suntem la o feerie. Peste basm, poetul aruncă o concepţie originală şi de altminteri foarte firească şi isteaţă.

Ileana, în loc să se bucure de uciderea Zmeului, se întristează, căci *ea iubea pe Zmeu,* şi aruncă această iubire în faţa lui Făt-Frumos în versuri energice şi de o fină înţelegere psihologică :

. . . . Numai lui i-am fost soţie,
E! m-a strîns întîi in braţe cu putere voinicească,
El ştia la miezul nopţii gîndul tainic să-mi ghicească,
Pe cînd tu. întotdeauna la genunchii mei plecat.
C'ăutai să-ţi porţi cuvîntul doar în pilde îmbrăcat,
Cînd venea din lupte grele, se uita la mine-abia,
încrunta întreaga faţă două vorbe de-mi vorbea.
Pe cînd tu, din cale-afară de vorbăreţ, te-ai tîrit
Şi cu ochii de femeie şi cu glasul coborît,
Mi-ai cerut, de milă parcă, ce-ai fi trebuit să iei...

Nu scapă, cred, nimănui frumuseţea acestor versuri, dar nu atît frumuseţea, ci mai ales originalitatea lor şi

adevărul adînc omenesc, care, singure, ar fi de ajuns să arate la tînărul poet o intuiţie artistică din cele mai făgăduitoare.

Făt-Frumos, înfuriat, voieşte să ucidă pe Ileana — cu alte cuvinte, voieşte să-şi ucidă *idealul...,* dar Zîna Florilor, totdeauna îndrăgostită, simbol însă al *dragostei resemnate,* răsare dintr-o floare, potoleşte pe Făt-Frumos, îndemnîndu-l la răbdare. Mult a aşteptat, poate deci să mai aştepte. Cu răbdare multe porţi fermecate se deschid. Şi dacă Zmeul a ştiut să se facă iubit, va şti s-o facă si Făt-Frumos atunci cînd dintr-un logodnic vaporos si sentimental va ajunge soţul ce împreună dragostea cu puterea, bărbăţia cu dulcea slăbiciune a iubirei...

Astfel se desfăşoară acest poem, într-un cadru de basm, negreşit, dar cu un înţeles simbolic mult mai adînc, ce-î dă o mai mare însemnătate decît i s-ar fi putut bănui.

Putem spune însă că e o operă desăvîrşită ? Nu cred... Şi pentru aceasta nu mă voi opri asupra unor mici scăpări din vedere, asupra unor lungimi, asupra unor versuri nu îndeajuns de înaripate, ci asupra unui punct mai însemnat... Valoarea poemului e, desigur, în concepţie, pe care am arătat-o în adevăr şi ca originală, şi ca îndrăzneaţă... Dar această concepţie nu mi se pare a fi pusă în lumina cea mai puternică, aşa cum s-ar fi cuvenit.

Greutatea poemului ar fi trebuit să cadă asupra Zmeului ; tot poemul ar fi trebuit să fie numai un decor clin care să se desprindă figura uriaşe a marelui nedreptăţit, a Zmeului, a stăpînitorului întunericului, a văzduhului, a scorburilor, a omului de jos mînat de idealul unei împărăţii, răzvrătit împotriva nedreptăţii soartei, a Zmeului care s-ar fi putut ridica la înălţimea unui Titan, a unui Lueifer, a unui Cain.

Zmeul lui Victor Eftimiu este însă foarte departe de a avea, de pildă, sufletul vulcanic al lui Manfred, eroul lui Byron.

„Din tinereţe, sufletul meu n-a privit pămîntul cu ochi de om. Setea năzuinţei lor nu era setea mea. Ţinta vieţii lor nu era ţinta mea, bucuriile, necazurile, pasiu-

nile, însuşirile mele mă înstrăinau de gloata lor ; aveam chipul lor, dar nu aveam nici o dragoste pentru carne vie. Nu puteam îmblînzi şi potoli firea, mea, căci trebuie să slujească cine vrea să comande ; trebuie să mîngîie, să roage, să pîndească în orice clipă, să se strecoare în orice loc, să fie o minciună vie dacă vrea să ajungă un om puternic în cetate, şi astfel e gloata ; dispreţuiam să mă amestec într-o turmă, turmă de lupi, chiar de ar fi fost s-o conduc eu... Bucuria îmi era în singurătate, pentru a respira aerul greu al culmelor îngheţate ale munţilor, pe care păsările nu îndrăznesc să-şi facă cuibul, unde aripa gîzelor nu vine să atingă granitul fără iarbă, pentru a mă scufunda în torente şi a mă rostogoli în repedea viitoare a valurilor, pentru a urmări în timpul nopţii luna călătoare, stelele în mersul lor, pentru a privi fulgerile strălucitoare pînă ce ochii mei se tulburau, sau pentru a vedea foile risipite cînd vînturile toamnei cîntau cîntecul lor de seară. Aceasta era petrecerea mea, şi mai ales plăcerea de a fi singur ; căci dacă făpturile din speţa din care eram, cu dezgust de a fi, mă întîlneau în cărare, mă simţeam degradat şi căzut pînă la dînsele, şi nu mai eram decît humă..."

Zmeul lui Victor Eftimiu nu e nici Satana, pe care Carducci îl cîntă în versuri atît de puternice :

Salute, o Satana,
O ribellione,
O jorza vindice
De la regionc !

Sacri a te salgono
Gl'incensi e i voti .'
Hai vinto il Geova
Dei sacerdoţi.

...Dar nu voiesc, desigur, să strivesc pe tînărul Eftimiu sub aducerea-aminte a unui Carducci, a unui Byron sau a unui Leconte de Lisle ; obiectul poemului său ne deşteaptă totuşi amintirea unor capodopere universale... Nu puteam face altfel... Trebuie să recunoaştem că Zmeul poetului nostru, deşi are în *esenţă* ce au marii lui fraţi din literatura apuseană, nu i se dă locul cuvenit în poemul *Inşiră-te mărgărite ;* nu e eroul ce păşeşte pe întîiul plan al poemului, nu are mărimea, rotunjimea, înălţimea unui Titan sau a unui Prometeu înlănţuit... Figura lui e izvorîtă mai mult din fantezia poetului decît dintr-o imaginaţie în adevăr creatoare ; ea se pierde întrucîtva in decorul basmului şi al feeriei. Şi ca o dovadă a celor ce spun, să ne gîndim o clipă cu cît ar fi fost mai puternic şi mai original sfîr.şitul acestui poem dacă, în loc de a face pe Făt-Frumos să ucidă pe Zmeu, poetul i-ar fi dus pe amîndoi dinaintea Ilenei Cosînzene ca să aleagă pe iubitui inimei ei. Şi Ileana ar fi ales pe Zmeu. Ce răzbunare fericită ar fi fost pentru secularul nedreptăţit al basmelor ! Sunt sigur că poetul va relua mai tîrziu — mult mai tîrziu — pe acest zmeu şi-l va zugrăvi cu toată măreţia tragică pe care acum a schiţat-o mai mult, lăsîndu-ne s-o întregim prin zborul imaginaţiei noastre...

*

Dar douăzeci şi doi de ani sunt douăzeci şi doi de ani. Vremea îşi va îndeplini opera sa... ; maturitatea va veni să rotunjească, să desăvîrşească ceea ce tinereţea aruncă sub îndemnul inspiraţiei...

Noi suntem fericiţi că literatura noastră se poate nu numai făli cu o operă plină de fantezie, de poezie şi de originalitate, ci se poate şi sprijini încă pe un talent pe a cărui desfăşurare viitoare vom fi bucuroşi s-o urmărim...

UN COLT LATIN

într-o pădure sunt şi stejari falnici, şi mlădiţe sfioase, ce abia îşi încearcă puterile, sunt şi covoare de muşchi şi firicele de flori sălbatice, sunt şi pîraie şi stînei, sunt şi desişuri încâlcite şi ochiuri de lumină — toate la un loc fac însă pădurea, cu farmecul ei, cu foşnetul de frunze şi de pîraie, cu osteneala urcuşului şi odihna poienelor, cu ciripitul paserilor, cu taina umbrarelor, pădurea vie şi mişcătoare, ce trăieşte prin firicelele de iarbă, ca şi prin stejarii bătrîni, ce cuvintează prin atîtea glasuri subţiri sau puternice, prin şoapta mlădiţei sau prin freamătul zgomotos al copacilor falnici, istorisind aceeaşi poveste sonoră şi seculară.

Aşa şi literatura.

E o pădure cu pietrişuri şi cu pajişti, cu o viaţă înmulţită, unduioasă, ce se arată sub atîtea înfăţişări, mai puternice sau mai plăpînde, mai frumoase sau mai puţin frumoase, rămînînd însă aceeaşi : un tot viu şi proteic, *una* în fiinţa ei, dar *mai multe* prin feluritele ei vădiri, ce îşi au rostul lor, mai mărunt sau mai mare, dar un rost sigur.

Ce ar fi o pădure fără mlădiţe sau fără mătasa verde a muşchiului ? Ce ar fi o literatură fără unele schiţe fugare, fără unele tremurări de note simple şi melopeice ?... Ce ar fi pădurea fără cărările şerpuitoare, ce se întîlnesc, se înnoadă şi se desfac, unele pentru a înnimeri la un liman, iar altele pentru a se afunda într-o încîl-

oitură de copaci, ştergîndu-şi urma ? Ce ar fi o literatură fără atîtea încercări în toate părţile, încercări ce deschid cîteodată privelişti largi, iar alte dați se adîncesc în înfundături fără privelişte, fără ieşire ?

Aceste iscodiri sunt fireşti ; ele îşi au rostul lor : ele prepară brazda, în care se aruncă sămînţa literaturii viitoare ; ele sunt mlădiţele ce pot fi doborîte de furtune, dar pot creşte ca nişte copaci trufaşi : pădurea de mine, literatura de mîne...

Se cuvine dar o mai largă înţelegere a tuturor încercărilor de înnoire, o mai dreaptă cinstire a tuturor genurilor literare, oricît de modeste ar fi, privindu-le ca pe o nevoie, ca pe o vădire necesară cu manifestările unei vieţi îmbelşugate...

Se mai cuvine însă şi o măsură în judecata noastră. Trebuie să cunoaştem valoarea deosebită în sine a fiecărui gen literar, să-i gustăm farmecul atît *cit* e şi *cum* e, după cum ştim gusta şi deosebi farmecul unei poiene de farmecul unui desiş. Să le primim pe toate ca fireşti şi necesare, dar să punem o rînduială în gusturile noastre, în pornirile noastre ; să cerem de la orice lucru numai ceea ce ne poate da şi din mărginirea mulţumirei sufleteşti să scoatem plinătatea şi adîncimea ei.

*

în pădurea literaturei noastre este un colţ foarte poetic, o răcoroasă poiană, încunjurată de copaci tineri şi sonori, tăiată încoace şi încolo de izvoare limpezi şi aşternută cu un bogat covor de iarbă verde. E un loc minunat de odihnă după zbuciumul vieţei ; un eolţ pe care l-am putea numi un colţ latin, prin farmecul lui potolit, prin liniştea sufletească ce răspîndeşte în juru-i, prin proporţia liniilor, prin înfrînarea tonului, prin armonia aleasă a întregului...

Scrisul mai multor contemporani face acest colţ deosebit de simpatic al literaturii noastre, dar cu deosebire cel al poeţilor D. Anghel şi Cincinat Pavelescu şi al nuveliştilor I. Al. Brătescu-Voineşti şi Em. Gârleanu. Un fel rafinat şi gingaş de a înţelege arta şi talentul de a putea tălmăci acest ideal de artă în forma cea mai adese po-

trivită leagă pe aceşti scriitori în aceeaşi şcoală şi dau operilor lor o întipărire asemănătoare... Ca cuprins, ei plutesc în lumea mijlocie a sentimentelor, sentimente dulci, călduroase, cele mai duioase, oricînd înţelese de toţi, simţite de mulţi, ceea ce nu înseamnă că sunt şi vulgare. Dimpotrivă. Ele au ceva ales într-însele, ceva căutat chiar, dar căutarea e în nuanţa lor, în aflarea feţelor nouă pe care le au şi lucrurile cele mai vechi. Aici e deosebirea de aşa-numiţii decadenţi. Aceştia caută sentimentul rar, pe care numai puţini îl simt, dacă îl simt şi aceia ! E o greşală. Căutarea trebuie să se facă aiurea, în lumea lucrurilor veşnice, a sentimentelor obşteşti, pe care sub o formă rudimentară le-a avut poate şi locuitorul peşterilor... In largul acestui „allzumenschlich"', trebuie cercetată numai nuanţa sentimentului, tonalitatea lui, pe care au crescut-o vremile nouă, deştcptîndu-ne simţirea la chemări tot mai tainice...

Aşadar, nu lucruri nouă ; ci înfăţişări nouă. Aceasta e o deosebire temeinică între „colţul" nostru latin şi o altă înflorire literară, deşi cuvîntul de înflorire nu i se potriveşte prea mult. Ici-colo cîte o floare ademenitoare, uneori frumoasă dar numai arare şi trainică... Cel dintîi vînt o smulge, dintr-un pămînt nepregătit pentru un astfel de rod...

Și acum să ne întoarcem la colţul latin al literaturii noastre.

Sentimente mijlocii, dar rafinate, şi alese cu îngrijire, niciodată trecînd în lumea măreţiei sau a josniciei, o fantezie ce se joacă, ce îmbină cu o sprintenă gingăşie alcătuiri nouă şi ispititoare, dar o imaginaţie mult mai cumpătată, mai săracă, într-o vădită neputinţă de a scoate din noaptea nefiinţii fiinţe ce se trezesc la o viaţă nouă, puternică, zgomotoasă, într-o vădită neputinţă de a arunca aceste fiinţe unele asupra altora în ciocniri zgomotoase...

Ce e măreţ şi tragic îi scapă, dar ce e dulce, prietenos, duios, gingaş, poetic face farmecul acestui colţ latin...

Şi atît n-ar fi de ajuns. Pe lîngă simţire mai e şi *arta,* e putinţa de a tălmăci simţirea prin cuvinte. Aceşti scriitori sunt *artişti,* sunt artişti fini desăvîrşiţi, înţelegînd toate sclipirile cuvintelor, îmbătîndu-se de sunetul lor, fără a le căuta sonoritatea în afară de orice înţeles. Ei ştiu alege amănuntele însemnătoare, ferindu-se de îngrămădirea lor, ştiu a se mărgini în îngrădirea puterii lor, adaptînd astfel forma fondului, şi mai presus de toate, au o măsUră şi-o sobrietate în simţire şi expresia ei cu adevărat latine. De aici şi „colţul latin".

însuşirea culturei latine, şi mai ales — în ceea ce ne priveşte pe noi — a culturii franceze, am mai spus-o şi altă dată, a fost o mare fericire pentru literatura noastră. Lăsînd la o parte unele imitaţii fără însemnătate, şi ca imitaţie şi din pricina modelelor imitate, prin cunoaşterea îndelungă a acestei literaturi atît de fine şi de măsurate, am ajuns să avem astăzi în mijlocul nostru un colţ răcoros, poetic, graţios, în care charitele străvechi se adăpostesc adese şi în care e bine să venim şi noi cît mai adese : într-un cuvînt, un „colţ latin".

CURENTE LITERARE...

E cald. Un tînăr spune altuia :

— Dă-mi o foaie de hîrtie.

— Voieşti să te răcoreşti ?

— Nu, dar dă-mi-o.

I-o dă. In loc însă să-şi facă puţin vînt, în loc să facă un *curent* de aer, de care ai avea atîta nevoie, tînărul se pune să scrie... II priveşti înminunat. Scrie, scrie... La urmă, tot un curent e la mijloc, căci acest tînăr, palid, cu obrajii supţi, cu privirea obosită, nutreşte în sufletul lui neînţeles de ceilalţi o mare rîvnă : voieşte să facă un curent în literatura neamului nostru... Trăim încă în epoca curentelor literare, la îndemîna oricărui tînăr de provincie, neîndeajuns de format de o cultură făcută la întîmplare, dar ale cărui năzuinţe trec dincolo de puterile lor sufleteşti, adevărate...

După doctrina pozitivistă a lui Auguste Comte, omenirea a străbătut în felul de a cugeta trei vîrste bine hotărîtc : *vîrsta teologică,* primitivă, în care s-au închegat toate religiunile şi concepţiile de lume, de unde principiul succesiunei nestrămutate a fenomenelor o înlăturat. Omul îşi închipuie că orice fenomen e un act spontan al unei forţe nevăzute, al unui puternic agent, oare cu mintea lui devine un dumnezeu. De aici fetişismul, politeismul, ca apoi mai tîrziu, cînd prin generalizare, toate aste

forţe se reduc la o singură forţă generatoare, şi monoteismul.

A doua vîrstă e *vîrsta metafizică,* în care omul, băgînd de seamă statornicia fenomenelor, nu mai crede în forţe cereşti, înlocuindu-le prin nişte abstracţii, prin nişte puteri cu însuşiri ascunse nu dincolo de lumea noastră, ci într-o regiune nepătrunsă încă a astei lumi. E vîrsta în care omenirea credea în principiul vital, în cauza finală a naturei şi în atîtea entităţi metafizice... Abia mai tîrziu a venit *vîrsta pozitivă* sau a ştiinţei, ce se sileşte a cerceta succesiunea şi asămănarca dintre fenomenele externe şi prin mijlocirea căreia ajungem a prevedea aceste fenomene şi a le folosi, de se poate, după nevoile noastre. Ştiinţa nu e decît înregistrarea metodică a faptelor şi stabilirea legăturilor dintre dînsele.

+

Frumoasă teorie...

Dar dacă am aplica-o la literatură, şi mai ales la *critica literară,* am putea-o reduce numai la două faze, la două vîrste.

în faza întîia, se credea că menirea criticei e ele a face curente, de a tăia noi îndrumări literaturei, ca şi cum aceste curente s-ar putea stabili în chip arbitrar şi spontan, ca şi cum între *fapte* n-ar fi o succesiune strînsă, la adăpost de orice voinţă arbitrară.

Iar faza a doua a criticei, mai mult sau mai puţin ştiinţifice, e faza de lămurire a operelor de artă, de interpretare a frumuseţei lor, a înfăptuirei lor prin atîtea pricini din afară sau dinăuntru, de înregistrare metodică a curentelor aşa cum ele se încheagă prin puterea interioară a lucrurilor, şi nu din îndemnul micilor tirani ai condeiului...

în orice ţară din lume, omenirea a ajuns în această a doua fază — *ştiinţifică, pozitivistă.*

Noi suntem încă în faza primitivă, teologică. Credem în arbitrar, credem într-un naiv raţionalism... După cum odinioară neamul nostru avea plăsmuitori de limbi, arhitecţi nechemaţi, rămăşiţe ale raţionalismului veacului al XVIII-lea, ce aplicau sărmanului nostru grai strămoşesc

anumite principii abstracte, ce-şi închipuiau că pot crea ei o limbă fără nici o legătură cu adevărata limbă vie, curgătoare şi în veşnică prefacere prin atîtea tainice în-rîuriri, ce se pot cel mult căuta, dar niciodată înlocui după voinţă ; după cum, aşadar, la jumătatea veacului trecut am avut fetişismul limbistic, tot aşa acum avem fetişismul literar... Trăim în vremea „curentelor" literare, a „şcoalelor" literare...

Nu e revistă din Bucureşti sau din cea mai depărtată provincie a ţărei noastre care să nu-şi propună ca ţintă o nouă îndrumare a literaturei noastre, nu e critic, om mai în vîrstă, sau încă student înfumurat, care să nu se creadă chemat a schimba literatura din temelii, care să nu se creadă şef de şcoală, primenitor al neamului nostru, care să nu-şi îngroaşe vocea, plină de însemnătatea menirei sale pe aceste plaiuri fericite de a-l hrăni... Suntem în ţara profeţilor. E drept că Marele Profet şi-a îndreptat activitatea aiurea ; au rămas în schimb mulţi alţi profeţi mărunţei, copii grandomani, sau vîrstnici ce se încăpăţinează a fi tot copii, cari vaticinează mereu. Ai crede că la glasul lor se ridică literatura noastră, după cum odinioară se ridicaseră pietrele la sunetul lirei lui Amfion, pentru a înălţa zidurile Tebei...

Suntem la început încă.

Oriunde aiurea revistele — franceze, germane sau engleze — nu înţeleg decît să fie o culegere periodică de literatură bună, aleasă de oameni de gust. La noi, orice revistă e o mică tribună a unei mari vanităţi de a-ţi croi un rost atunci cînd nu ai nici unul, de a învăţa pe alţii atunci cînd n-ai sfîrşit să înveţi tu, nu în cartea mare a vieţii (pe care niciodată n-o sfîrşeşti), ci în cartea şcoalei, pe care un om cinstit trebuie s-o sfîrşească înainte de a se încumeta să tragă brazde nouă. Dar această ambiţie nemăsurată mai presupune şi mentalitatea haotică a epocei teologice, ce-mi aminteşte *Norii* lui Aristofan, admirabilul simbol al „ideilor" nelămurite ce plutesc pentru a încurca mintea oamenilor.

„Iată norii cerului — zicea Socrate lui Strepsiade în piesa lui Aristofan —, zei mari pentru cei leneşi ; lor le datorăm tot, noi, sofiştii, idei, cuvinte, fineţă, flecăreală, minciună pătrundere... Ei fac să trăiască o grămada de şarlatani, si pe ghicitorii trimişi la Sibaris, şi pe doctorii ce'ebri si'pe nătîngii pieptănaţi ce-si împodobesc degetele cu inele pînă la unghii, şi pe vorbăreţii pierduţi in spaţiu ce învîrt cu uşurinţă versul ^ditirambic, leneşi pe care norii îi hrănesc pentru că-i cîntă..."

Dacă se simte nevoia unui „curent" în ztlele noastre, atunci se simte desigur nevoia unui curent de aer sănătos, care să măture de pe cer aceşti „nori" atît de primejdiosi literaturii româneşti.

UN EVENIMENT LITERAR : *INSIRĂ-TE, MĂRGĂRITE* DE VICTOR EFTIMIU

Victor Eftimiu, tînărul Victor Eftimiu — căci prea e tînăr pentru a se putea supăra — e destul de bine cunoscut în Ardeal. A scris la *Ţara noastră,* la *Tribuna,* ia *Lupta* şi la *Luceafărul,* aşa că în credinţa multora acest strănepot al soldaţilor lui Paulus Aemilius trece drept ardelean...

Cetitorii de peste munţi i-au gustat desigur fantezia poetică, ingeniozitatea cronicilor rimate sau nerimate, pitorescul povestirilor lui din Munţii Pindului, pe care le-a sămănat cu dărnicie, cu o vădită nepăsare şi chiar neîngrijire. Cetitorii au apreciat mai ales uşurinţa cu care tînărul scriitor trecea de la un gen la altul, negreşit fără nici un gînd de înnoire sau de a aduce o notă personală, dar totuşi cu un vădit talent firesc, necultivat încă, ce nu se cunoştea pe sine şi nu putea să-şi găsească o albi'.-proprie. Era ceea ce s-ar putea numi un talent nefixat încă, un talent vagabond, ca acele pîraie de primăvară care la topirea zăpezilor îşi caută o scurgere pretutindeni fără să şi-o găsească vreodată ; astăzi alunecă pe aci., mîne pe dincolo. Aşa şi tînărul scriitor încerca în toate părţile fără a avea răbdarea de a adînci, de a se statornici. Marele muzicant Gounod spunea : „Le talent est un torrent, mais avec des quais". Victor Eftimiu era şi el un talent, dar fără „cheiuri" ; îi lipsea stăruinţa, ii lipsea uneori avîntul, iar alte daţi nu ştia trage brazda mai largă, mai cuprinzătoare, şi mai presus de toate.

n-avea o *originalitate.* După cum eroul lui Chamisso, Peter Schlemihl, îşi căuta umbra, Victor Eftimiu îmi făcea impresia că-şi caută originalitatea, fără s-o poată găsi. Cîţiva ani am privit la aceste încercări, negreşit simpatice, dar care nu pot fi privite totuşi decît ca nişte încercări ; ele erau ca nişte simple vocalizări înaintea melodiei frumoase, pe care o aşteptam cu toţii.

Aceasta o pot spune acum, după ce aşteptările s-au înfăptuit. Un scriitor nu ştie adevărul asupra lucrărilor sale decît cînd o operă de valoare deosebită le aruncă pe celelalte într-o umbră nu întotdeauna meritată. Atunci fiecare îşi poate îngădui, fără de a fi bănuit de rea-voinţă, să spună ce crede despre activitatea începătoare a scriitorului, chiar cu o vădită pornire spre micşorare, pentru a pune şi mai în lumină opera zilei, biruitoarea clipei de faţă. Iar cînd acest „opus saliens" nu vine, se întîmplă adesea ca scriitorii să rămînă pentru totdeauna în dulcea iluzie a talentului lor, căci clacă şi iadul c aşternut cu bune-voinţi, cu atît mai mult această lume sublunară cunoaşte prea bine ce e indulgenţa, ce e tăcerea îngăduitoare şi lauda aruncată uşurel de pe buze prieteneşti... ,

Poemul „feeric" *Inşiră-te mărgărite* a fost jucat pe scena Teatrului Naţional din Bucureşti, aşa că e cunoscut de miile de spectatori ce l-au aplaudat cu atît entuziasm, apoi a fost publicat în *Luceafărul* (e drept că nu în forma lui definitivă), ce l-a făcut cunoscut si cititorilor din Ardeal. Ar fi deci de prisos să povestesc cu de-a-măruntul cuprinsul celor două acte, lucru pe care l-am făcut de altminteri într-o conferinţă la Universitatea din Bucureşti şi într-un articol în *Convorbiri literare.* Aci, mă voi mărgini numai să desprind înţelesul mai larg ori mai filozofic al poemului, care, departe de a fi numai o *feerie,* după cum l-a consacrat presa regatului, are o perspectivă mult mai vastă şi o originalitate mai temeinică.

însemnătatea poemului *înşiră-te mărgărite* e mai întîi de a-şi fi scos subiectul din materialul urzit de fantezia şi de imaginaţia bogată a neamului nostru. Făt-Frumos, ileana Cosînzeana, Zmeul Zmeilor sunt eroii acestui poem,

după cum sunt şi eroii unui întreg ciclu de basme şi fio legende populare, ale căror rădăcini merg mult mai departe, pînă în adîncul strat al arilor primitivi, dar caro sub forma aceasta închează totuşi o comoară naţională.

O operă literară izvorîtă din mijlocul acestui element folcloristic era menită chiar de la început să placă tuturor, şi copiilor ce mai sunt încă legănaţi de frumuseţele basmelor, şi la oameni mai în vîrstă, cărora le place să li se evoce nişte timpuri fericite... Dar pînă aci suntem în *feerie,* ne învîrtim în basm. Meritul poetului ar sta mai mult în dibăcia în care ştie învia nişte figuri pe do-a întregul întocmite de imaginaţia poporului, în meşteşugul versului, în poezia cu care ar învălui pe aceşti croi, de altminteri atît de uşor de poetizat.

Am spus însă chiar de la început că poemul lui Victor Eftimiu se ridică deasupra unei feerii. Poetul a prelucrat materialul folcloristic. Dacă arta, după teoria lui Bacon. este omul adaos naturei, în *înşiră-te mărgărite* poetul s-a adăugat imaginaţiei populare pentru a face o creaţie personală, privind într-o lumină nouă şi neaşteptată pe aceşti eroi consacraţi de legendă într-un anumit fel.

La elementul feeric se alipeşte şi meritul unei concepţii originale, de o fină nuanţare psihologică... E drept că această concepţie n-a fost realizată în chipul cel mai energic şi mai vădit, dar nu i se poate tăgădui fiinţa ei...

în poemul lui Victor Eftimiu se povesteşte eterna luptă între cei doi eroi, Făt-Frumos şi Zmeul Zmeilor, pentru stăpînirea frumoasei Ilene Cosînzene ; dar această luptă, atît de prielnică lui Făt-Frumos în basmele noastre, este întrucîtva prefăcută de poet... Simpatia lui nu merge către alintatul de soartă Făt-Frumos, ci mai mult către Zmeu, care, departe de a fi monstrul din basme ce scuipă foc şi are şapte capete, e în concepţia poetului un om ca toţi oamenii, ridicat de jos, un plebeu viguros şi răzvrătit împotriva destinului nedrept, un ambiţios mînat de un ideal superior : ideal de a-şi câştiga, el, omul de rînd, o împărăţie, fie prin volnicia braţului său, fie prin răpirea unei fete de neam mare. Iată de ce a furat pe Ileana Cosînzeana, care avea să aducă cu dînsa o împărăţie...

Alături de acest Zmeu, figură în adevăr titanică, Făt-Frumos, copil răsfăţat, tînăr blond efeminat, suspinător statornic după Ileana, al cărui ideal se mărgineşte la cucerirea unei femei, pe care nu fusese în stare s-o păzească, ne pare mult mai micşorat... în această răstălmăcire a basmului stă meritul cel mai curat al poetului, şi în creaţia atît de personală a Zmeului, în care sunt toate elementele unei mari creaţii poetice, fără a fi însă şi în chipul cel mai fericit aduse la înfăptuirea lor estetică...

Numai asupra acestui lucru îmi pusesem ca ţintă să stăruiesc... Poemul lui Victor Eftimiu e mai mult decît o feerie ; locul lui în literatura noastră e mai însemnat.

Peter Schlemihl şi-a găsit umbra şi Victor Eftimiu şi-a găsit originalitatea... Fantezia lui, simţul poetic, îndemînarea la versificaţie, o deosebită pricepere scenică îl îndreptăţesc de a cerceta şi mai departe în largul cuprins al basmelor noastre pentru a scoate opere nouă, cu o întipărire personală, în care poezia poporului să se îmbine cu fantezia şi spiritul inventiv al poetului, ca şi în *înşiră-te mărgărite,* care în începuturile noastre teatrale a fost un adevărat eveniment literar.

NOTIȚE ASUPRA CELUI DIN URMA VOLUM AL LUI CARAGIALE

Caragiale !

Am mai scris două articole asupra lui Caragiale[1], pe care nu le privesc totuşi decît ca pe nişte notițe marginale, ca pe nişte impresii înfrînate de dorința de a rămîne cumpătat, departe de ceea ce s-ar putea numi „cultul" lui Caragiale, dar şi mai departe de pornirea multora de a dărîma idolii unei generații, din rîvna de a fi cei dintîi vestitori ai amurgului zeilor.

Nu cred că a venit încă vremea de a închega o judecată cuprinzătoare, hotărîtoare, asupra operii lui Caragiale. Trăim încă sub înrîurirea ei vie, dar mai ales, am fost crescuți sub farmecul ei.

Cine dintre noi nu şi-a îndreptat paşii şovăitori către teatrul unde se jucau comediile Iui Caragiale, atunci cînd teatrul ne părea o lume plină de farmece şi de taine, atunci cînd teatrul era cei dintîi ochi de femeie sclipitori sub lumina rampei, cele dintîi sînuri goale, cea dintîi ispitire a unei vieți rătăcitoare împodobită de înşelătoare arătări, cea dintîi bătaie grăbită a inimii şi poate cea dintîi întîlnire de dragoste ?... Şi apoi, odată intrat în teatru, cine nu s-a lăsat ademenit — în acea fericită vîrstă a copilăriei ! •— de atîtea cuvinte de duh, de atîtea tipuri pe ale căror originale le mai cunoşteam încă în binecuvântatele noastre oraşe de provincie ? Cine n-a deschis ochii asupra lumei, prin Caragiale, descoperind atîtea „schime", smulgînd atîtea măşti de pe obraze grave ? Cine n-a silabisit ceva mai tîrziu abecedarul vieții în piesele şi schițele lui Caragiale, atît de necruțătoare față de toate micimile şi mai ales față de toate aparențele ?

1 *Critice,* voi. I şi II. (In voi. de față p. 155—166).

De Caragiale se leagă toate aceste amintiri ale copilăriei .şi mai apoi ale tinereții... Tipurile lui fiind luate din realitatea, risipită, ce-i dreptul, în multe exemplare şi concentrată de artist într-o singură icoană, au ajuns adevărate simboale, au dobîndit o viață mult mai puternică decît a atîtor oameni ce trăiesc. Cuvintele de spirit ale lui Caragiale, aşa de incisive, au prins pe dată şi s-au rostogolit prin lume, pentru a intra în limba noastră zilnică... Unele dintr-însele au ajuns amenințătoare ; nu le poți ocoli ; le întîlneşti pretutindeni ; cînd ți se pare că nu Ie mai auzi, le întrebuințezi tu. Ele trăiesc în miile de guri ce le rostesc fără să se mai gîndească la izvorul lor. Sunt cuvinte ce au rămas cu un anumit înțeles dat de Caragiale. Expresia „micile economii", de pildă, va păstra multă vreme în silabele ei ironia pe care le-a turnat-o cel mai corosiv dintre scriitorii noştri de azi.

Şi, cînd atîtea înrîuriri sentimentale se răsfrîng din opera lui Caragiale, cum am putea-o judeca în toată nepărtiriirea ? Cînd fiecare vorbă a lui găseşte încă un răsunet în noi, cum am putea-o cîntări cu scumpătate ? Cînd cu toții am cunoscut undeva pe Ghiță Pristanda, pe conu Leonicla sau pe Cațavencu, cum am putea să nu-i socotim nemuritori, tot aşa după cum generația trecută socotea nepieritori pe coana Chirița şi pe Guluță ai lui Alecsandri ? E la mijloc o legătură sentimentală. Trebuie să rnai lăsăm să treacă ceva vreme... Bănuiesc totuşi că judecata viitorimii nu va fi atît de caldă şi de priincioasă cînd „tipurile" lui Caragiale vor fi dispărut cu desăvîrşire. Căci încep să dispară... Multe din ele nici nu se mai găsesc. Cei ce vin în urma noastră le privesc cu mirare, întrebîndu-se : au fost oare vreodată cu adevărat ?

Nedumeriri grele se ridică aşadar în preajma operii lui Caragiale, la care e primejdios să răspunzi cu grabă. Ea poartă în cutele ei atîtea elemente de succes trecă-

tor ; ea încheagă într-însa atît de mult actualitatea plină de tot ce ne înveseleşte pentru o clipă, plină de toate „grimasele" pe care le luăm drept atitudini veşnice, încît cred că e mai nimerit să aşteptăm puţin înainte de a statornici o judecată obiectivă.

„Fie de orice şcoală — scrie undeva Caragiale —, de orice gen, de orice dimensiune şi proporţie, aibă tendinţă sau nu, urmărească sau nu vreo teză, dacă e insuflată de un talent, opera va fi şi va trăi, puţin importă cît : o clipă, un veac ori mai multe. Oricît va trăi, dacă a trăit e destul. între a nu fi şi a fi e o nemărginire, faţă cu care deosebirile de durată a fiinţelor sunt reduse la nimic."

Pusă astfel problema (şi parcă scriitorul a bănuit că o să i se pună cîndva şi lui), negreşit că opera lui Caragiale a trăit, că trăieşte încă...

E întrebarea însă : o clipă, un veac, sau mai multe ?

„Puţin importă", adaugă scriitorul.

Iată ceva de care nu prea sunt sigur. Dimpotrivă, aş fi pornit să cred că „importă" foarte mult.

*

Asupra volumului de *Schiţe nouă* (sau *noue,* cum stăruieşte Caragiale într-o ortografie care poate să fi fost a unei alte generaţii), am puţine lucruri de zis, şi nu tocmai bune.

Afară de cele cîteva povestiri ca *Kir Ianulea, Calul dracului, Făt-Frumos cu moţ în frunte,* prelucrate după alţi scriitori sau traduse, în care deci autorul n-a pus decît măiestria de a povesti, şi nicidecum invenţia sa, afară de aceste basme, celelalte schiţe, în cea mai mare parte, nu sînt *nouă,* ci *vechi,* în genul de mai demult al lui Caragiale, dar curgînd dintr-un izvor foarte ostenit, ca să nu zic aproape sleit... Impresia aceasta e bătătoare la ochi. Poate că şi noi am mai îmbătrînit şi nu ne mai lăsăm încîntaţi cu lucruri ce ne cîştigau odinioară atît de repede. Acum ne obosesc.

Să cercetăm în grabă cîteva din ele.

în *Partea Poetului* găsim de la început o notă poetică. Dumnezeu a împărţit oamenilor bunurile pămîntului. Fiecare a luat ce a apucat mai repede. Numai Poetul a venit mai tîrziu. Dumnezeu îl roagă să mai aibă răbdare şi, pînă va găsi şi lui ceva, să se întoarcă puţin pe pămînt. Se întoarse deci Poetul pe pămînt, încurcînd pe oameni cu sfaturile lui.

Pînă aici e fantezie şi poezie, dar citiţi mai departe :

„Pe altul l-a povăţuit cu blîndeţe să nu *mai bea bere, că berea multă tîmpeşte. Acela, pesemne tîmpit gata,* i-a zis o *vorbă foarte proastă şi i-a turnat o halbă în cap."*

Din poezie am căzut în trivialitate... Tot restul fanteziei se clatină între poezie şi între vulgaritate... Poetul găseşte „natura sublimă chiar în furoare" (efect vechi !) ; un diplomat „l-a consiliat de dinapoi, să zboare pe scară-n jos" ; nişte fete l-au „tachinat" ; poetul povesteşte în stil „nobil şi susţinut"... Şi tot aşa mai departe pînă la urmă, suntem martori la zdrumicarea unui subiect frumos şi simbolic în mici efecte învechite şi în cuvinte banale.

...Vă aduceţi aminte de vechea schiţă a lui Caragiale intitulată *Reportaj,* în care tînărul Caracudi plăsmuia cu atîta isteţime articole de reportaj pentru ziarul „Revolta naţională". Era o desfătare...

în *Schiţe nouă,* Caracudi se arată iarăşi, dar ca o fantomă, fără a mai şti să ne înveselească... S-a însurat ; are copii pe care îi cheamă : Traian, Decebal, Aurelian, Mircea, Dan... Unde sunt timpurile cînd rîdeam de atîta lucru ? Unde sunt timpurile cînd ni se părea delicios un titlu ca acesta : *„Arta fără tendinţă şi tendinţa cu artă* sau *Arta cu tendinţă şi tendinţa fără artă" ?...* Desigur că am îmbătrînit. Avem rîsul prea scump...

...Nici *Antologia* de scrisori anonime nu ne mai poate descreţi fruntea...

Avem amintiri. Am mai citit adese aşa ceva — chiar în Caragiale. Iar cînd ne dă filozofia anonimelor, ne supără în dragostea noastră pentru frumuseţea limbii româneşti : *„Exigenţele* sociale *paralizează* adesea *francheţa*

onestă; un individ nu le poate uşor înfrînge în orice moment ; în faţa lor devine *laş;* poate însă avea *curaj* să fie *franc* pe ascuns".

La ce bun să stărui mai mult. Voiam să fac numai o notiţă.

In *Schiţe nouă* nu *avem* nimic nou, avem numai umbrele de pe zid ale unor oameni ce păşeau odinioară, vîrtos, ca nişte fiinţe vii...

Vor mai păşi *oare vreodată ?*

LITERATURA, PUBLICUL ŞI STATUL

PI

Se citeşte acum mai mult ca altădată. O auzim cu toţii şi, desigur, aşa şi e. Cărţile se vînd mai mult sau, mai ales, se vindeau acum cîţiva ani, căci, după cît se pare, de vreun an librăria literară românească, dacă nu descreşte, stă pe loc. Editorii se arată mai sfioşi, lăsîndu-se ademeniţi de alte întreprinderi mai rodnice. Volumele vin mai rar. Trec chiar luni fără nici o noutate literară. Să sperăm însă că această încetineală e numai vremelnică şi că după puţină odihnă activitatea literară îşi va continua mersul ei, care, neîndoios, e progresiv.

Cui se datoreşte această îmbucurătoare schimbare o ştim cu toţii : se datoreşte mişcării de acum cinci-şase ani din jurul *Sămănătorului,* al cărui trîmbiţaş a fost mai ales d. N. lorga, temperament sorocit pentru mişcare, pentru agitaţie, pe terenul cultural, mai întîi, şi pe cel politic, mai în urmă. D. Iorga are căldură, are elocinţă, are deci darul de a se face ascultat, şi dacă nu convinge totdeauna, învinge adese, prin stăruinţa şi energia cu care îşi apără credinţele... Unde e d. Iorga, eşti sigur de o mişcare. Adus Ia vechiul *Sămănătorul,* era firesc să-şi facă o tribună zgomotoasă din paginile acestei modeste reviste, citită de puţini, ca crice revistă literară. Cu dînsul d. Iorga aducea nu numai un ideal — care putea fi discutabil —, dar aducea mai ales un temperament din cale-afară de plin de viaţă, de vibrant, mai aducea o suflare de război, de om care nu se culcă decît în cortul de luptă, pentru a fi

Â

gata a doua zi împotriva duşmanului. Iar dacă n-are duşmani, şi-i face... Nimic nu-l costă, nimic nu-l doare... E o dragoste de luptă dusă uneori prea departe, nu numai pentru binefacerile pe care trebuie să le aducă orice ciocnire, ci pentru frumuseţea ei în *sine...*

Ştiind lucrurile aceste, scriu lucruri de demult, cari încep aproape să se aşeze în scurta noastră istorie literară ! Sunt aşa de aproape, şi ni se par totuşi atît de departe ! în ce mă priveşte, mă gîndesc chiar cu oarecare emoţie... Sunt anii începutului lucrului meu literar, atît de zguduiţi şi întîmpinaţi cu atîta vrăjmăşie, încît mă mir că am putut străbate... Căci am luat şi eu parte — o parte foarte neînsemnată, de altminteri — la această epocă de *Sturm-und-Drang...* Din nenorocire însă, nu eram cu *năvălitorii,* ce se înstăpîneau peste literatură şi peste publicul cititor... Dimpotrivă, eram un inundat ; eram o pietricică ce vrea să se împotrivească torentului spumegos. Aşa mi se părea mie că se exagera prea mult, că dintr-un *gen* literar se căuta a se face un ideal pentru întreaga literatură, că critica acestui curent nu era nepărtinitoare, că se încununau talente ce nu existau şi că se lăudau într-o măsură neîngăduită unele talente cînd îndeplineau anumite condiţii ce n-au vreo legătură cu arta. Mi se părea atunci, şi mi se pare şi acum după atîţia ani. Şi am spus-o, îmi închipui, cu destulă cuviinţă. A fost de ajuns pentru ca fulgerele să se năpustească asupra mea... îmi amintesc şi acum emoţia cu care deschideam *Sămănătorul* la paginile din urmă.

Rar lipsea vreo notiţă răuvoitoare, vreo încercare de asasinat literar, vreo violenţă de prisos, sau numai vreo aluzie... Timpuri ! Cît par de trecute şi de uitate aceste mici lucruri ! Şi ca mine, şi alţii cîţiva... Primeam pe tăcute, iar alte dați nu tocmai pe tăcute, această răsplată nemeritată a unei independenţe ce ar fi trebuit poate încurajată. Dar nimeni nu se gîndea la încurajare. Curentul trecea biruitor, călcînd în picioare firele de iarbă semeţe. Şi e o ironie a soartei că unele din aceste fire s-au ridicat după trecerea ropotului zgomotos. Dar mai e şi o învăţătură cam veche. Nimic nu se poate crea din nimic şi nimic nu se poate distruge dacă e, cu toată înverşunarea

oamenilor şi a împrejurărilor. Lucrurile îşi au soarta lor, ele îşi au creşterea şi pieirea lor, ce stau în cuprinsul lor, şi nu în afară... Pornirea şi violenţa sunt de prisos. Nu folosesc nimic ; înăspresc numai relaţiile dintre oameni, pot tulbura cîteva clipe opinia publică, dar numai cîteva clipe. La urmă : *birui-va gîndul,* după cum spunea d. Maiorescu. Birui-va dreptatea şi fără truda zadarnică a oamenilor...

...Dar condeiul mă fură în amintiri personale. Sunt ani de cînd am tăcut. Şi aş avea atîtea de spus, atîtea glose de adăugat în marginea vremii şi a împrejurărilor, atîtea învăţături de scos. Negreşit că o voi face odată, la timp şi la loc potrivit. Voi trage atunci curba acestei mişcări literare, ale cărei binefaceri nu se pot tăgădui. Dacă au fost şi nedreptăţiţi, timpul i-a răzbunat cu destulă prisosinţă, pentru a nu ne mai lăsa în suflete prea multă amărăciune. Putem vedea limpede şi recunoaşte cu dragă inimă ceea ce s-a făcut şi fără noi sau chiar împotriva noastră.

Unul din rezultatele cele mai vădite ale acestei mişcări literare a fost cu deosebire trezirea maselor dacă nu chiar în dragostea pentru literatură, cel puţin în interesul pentru dînsa... A început să se citească mult şi deci, prin reflex, să se scrie mai mult, nu zic şi mai *bine...* Librăria a luat un avînt îmbucurător. Publicul a fost ispitit către literatură poate nu pe calea cea mai bună, mai nobilă şi mai ideală, ci prin mijloace *militante* şi prin deşteptarea unei curiozităţi cam mărunte. Se poate. Dar tot e ceva, şi mult încă. Pe lîngă gustul pentru polemică, s-a trezit şi gustul cetirei dezinteresate. Cîştigul e frumos. Rămîne acum să vedem ce anume public a fost ademenit spre literatură, şi în ce măsură, pentru a putea aprecia mărimea acestui cîştig.

[II]

în foiletonul trecut ajunsesem la încheierea că cea mai norocită urmare a mişcării de la *Sămănătorul* a fost trezirea gustului de literatură românească. Mişcarea în

sine poate fi judecată în chip deosebit, în ceea ce priveşte *idealul* sau mijloacele de înfăptuire a acestui ideal. E un larg cîmp de discuţie, ce se poate ridica oricui fără frica de a se slei Vreodată.

Dar în privinţa unei singure urmări, suntem cu toţii înţeleşi...

Mişcarea a avut răsunet în public. într-o ţară unde glasul celui mai bun e mai totdeauna o *vox clamaniis,* e o adevărată minune că pentru o singură dată glasul cuiva a fost auzit. Aceasta se datoreşte puterii de convingere, pasiunei, stăruinţei fără păreche a conducătorului, a *coregului,* pentru a întrebuinţa un cuvînt din teatrul antic, cît şi chipului fericit în care coregul a fost urmat de o întreagă generaţie de scriitori tineri...

Publicul a fost cîştigat, dar rămîne să vedem care anume public. Căci sunt mai multe, după cîte strate sociale avem, după cîte culturi avem şi chiar după cîte vîrste avem. Va trebui deci să facem mai multe restricţiuni, limitînd anume păturile ce au fost *mişcate,* ce au fost *interesate* pentru literatura naţională. Ar fi o mare iluzie şi o neiertată deşertăciune de a ne închipui că slova patriei a pătruns pretutindeni, că a cucerit toate inimile. Suntem încă foarte departe de acest ideal, atît de departe încît trebuie să recunoaştem că tocmai stratele cele mai alese ale neamului, fie'prin situaţia socială, fie printr-o cultură mai largă şi mai fecundă,' fie chiar numai prin naştere şi avere, au rămas aproape cu desăvîrşire străine de mişcarea literară din urmă şi am putea zice de întreaga cultură românească... Strigătul de trîrnbiţă n-a fost auzit de pretutindeni ; la glasul ei n-au venit tocmai acei ce ar fi trebuit să vină, deoarece formează pătura aşa-zisă intelectuală a ţării — *inteligenţa,* cum s-ar spune dincolo — şi, oricum, încheagă clasa diriguitoare **3** statului românesc.

Mai întîi, lumea politică a rămas aproape cu totul în afara mişcării literare, şi cine zice *lumea politică* înţelege pe toţi acei ce trăiesc din politică, ce sunt legiune, la noi ca şi în obştea ţărilor latine, unde pasiunea politică

frămîntă pe toţi şi risipeşte în vîrtejul luptelor pe cele mai frumoase inteligenţe ale neamului. Avem mai întîi pe oamenii de stat, cari cele mai adese privesc cu nepăsare strădaniile cîtorva visători ce stăruiesc într-o activitate sterilă. Sunt fireşte şi abateri, poate nu atît din dragostea sinceră a literaturii româneşti, ci mai mult dintr-o datorie mai bine înţeleasă faţă de neam, ce trebuie să se vădească sub toate înfăţoşările, printre care sunt, desigur, alături de exportul cerealelor, şi arta şi literatura... Aceşti oameni de stat fac din cînd în cînd cîte un gest mărinimos de încurajare, îşi îngăduie cîteodată cochetăria de a se arăta că cunosc ceva ce se scrie în literatură şi uneori chiar merg cu bunăvoinţa pînă a cita cîte un vers din poetul zilei, de la înălţimea unei tribune parlamentare. E şi aceasta o nobilă sforţare, pe care trebuie s-o preţuim... Dar politica nu e profesia numai a oamenilor de stat ; pe lîngă dînşii, se alătură clasa întreagă a politicienilor, a advocaţilor, a oamenilor de afaceri, ce trăiesc din fărîmiturile rămase de la masa leilor.

Şi această clasă se ţine încă departe de literatură. Avocaţii citesc, desigur, şi chiar după o mică statistică s-a constatat că ei sunt acei ce cumpără mai multe cărţi. Dar lectura lor e cu totul profesională, mărginindu-se numai la ştiinţa dreptului, iar în ceea ce priveşte lectura de plăcere, literatura franceză le stă la îndemînă nu în ce are ea rnai bun, ci în spuma ei uşoară şi uneori vinovată, care se răspîndeşte peste întreg continentul mai mult decît în Franţa însăşi..

Tot aşa şi cu celelalte clase ale intelectualilor : inginerii şi doctorii mai ales se mărginesc la o cultură strict profesională, rămîn aproape cu desăvîrşire străini de toate strădaniile scriitorilor noştri pentru a da neamului o literatură vrednică de a fi oglinda lui sufletească... Nu mai amintesc de pătura bogată, dar nelucrătoare, ci numai consumatoare, înalta finanţa, sau clasa fiilor de familie ce trăiesc din veniturile latifundiilor — o pătură cu adevărat cosmopolită şi internaţională, dacă nu totdeauna prin sînge, cel puţin prin educaţia sufletească, prin desăvîrşita înstrăinare de tot ce e românesc şi chiar prin viaţa foarte intermitentă pe care o duc în patrie.

Sforțările literaturii mai noi și a mișcării din jurul *Sămănătorului* au fost așadar neputincioase față de nepăsarea acestor clase așa-zise diriguitoare ; ele au rămas deci nerodnice tocmai în terenul unde ar fi fost mai de dorit să pătrundă fertilizîndu-l...

Ce-a mai rămas atunci ?

A mai rămas tinerimea studioasă : tinerimea de licee și de universități, care a fost cîștigată dintr-o dată și cu mare entuziasm către mișcarea nouă... Avîntul acelei tinerimi fu în adevăr înălțător și îmbucurător : de la el a plecat chiar mai apoi urzirea unui întreg partid politic, despre care nu avem a ne ocupa... Am zis că acest avînt e îmbucurător, deși nu trebuie să-l credem *definitiv,* căci mai tîrziu, cînd greutățile vechi și îndatoririle profesionale vor [cere] bani, acest avînt se va potoli poate... E drept că o altă tinerime se va ridica la loc...

Au mai fost cîștigați și intelectualii ce au o profesie culturală : profesorimea de toate gradele, de sat și de oraș, precum și alte multe bunevoințe risipite și obscure, în sfîrșit, a fost cîștigat aproape întreg Ardealul...

Ne rămîne acum să cercetăm de ce cîștigul acestei mișcări a fost atît de *parțial,* cu lăsarea la o parte a atîtor pături. E vina numai a acelor pături, ori poate e vina și a literaturii care nu putea interesa pe toți deopotrivă ?...

rai

în foiletonul din urmă ajunsesem la încheierea că numai o parte din public a fost ademenit pentru literatura mai nouă sau chiar pentru întreaga literatură românească în genere. Și am arătat anume că păturile așa-numite culte — oamenii politici, advocații, doctorii, inginerii, înalta burghezime și finanța —, precum și păturile numite de Eminescu *suprapuse,* adecă aristocrația îndoielnică adusă mai ales de epoca domniilor fanariote, întreagă această categorie de oameni ce fac oarecum suprafața unui neam a rămas aproape cu desăvîrșire străină de literatura națională. Se cuvine acum să cercetăm pricinile adevărate ale acestei înstrăinări. După părerea mea

sunt două : una stă î„ cultura și în structura psihică a acestor oameni, iar cealaltă stă chiar în însăși literatura noastră, în felul cum e făcută, în nedestoinicia de a mulțumi toate gusturile din cauza unilateralității ei.

Să luăm mai întîi publicul, acel public pe care l-am amintit mai sus, al claselor stăpînitoare și rafinate. El e uneori cult în adevăratul înțeles al cuvîn'tului, dar cele mai adese își dă numai osteneala de a părea cult, de a se împodobi cu toate aparențele culturii.

Cultura aceasta nu are o temelie națională, ci e mai mult străină, cu deosebire franceză. Toți românii din regat fac de timpuriu cunoștința limbii franceze, se inițiază în tainele literaturei franceze, atît de bogate și de ispititoare, înainte de a cunoaște începuturile noastre literare, de ‚ căpăta dragostea pentru modestul scris românesc, tinerimea, mai ales cea de odinioară (căci acum avem oarecari semne mai bune), era cîștigată pentru vibranta literatură franceză, nu în laturea ei sănătoasă, în clasicism sau în tot ce e frumos și sănătos, ci în laturea ei mai ușoară, mai frivolă și adese chiar mai necuviincioasă.

Cu toții, înainte de a fi cunoscut pe un Costache Negruzzi sau pe un Grigore Alexandrescu, înghițisem o groază de romane dezbrăcate de orice rușine. Căci cunoașterea literaturii franceze nu am dobîn'dit-o sistematic și sub privigherea de aproape a unui profesor sau a unui pedagog, ci la întîmplare, după cum ne veneau cărțile la îndemînă, sau lăsîndu-ne ademeniți de chemările vîrstei pentru tot ce pune în mișcare o emotivitate lesne de zguduit.

Romanele ne atrag așadar de la început, și numai după ce s-a așternut acest strat de literatură cam impură vine — dacă vine — și dragostea de literatură mai senină, mai abstractă și mai plină de cugetare. Cea mai mare parte se oprește însă în această întiie „bolgie" (pentru a întrebuința un cuvînt al lui Dante) ; îndatoririle profesionale ne iau mai tîrziu pe dinainte, specializarea se face de timpuriu. Fiecare se îndeletnicește cu ale lui : doctorul, cu manualul de medicină, advocatul, cu codul...

A

Literatura rămîne ea un lucru de petrecere uşoară, în orele de oboseală, sau seara înainte de culcare. Ea nu trebuie să ceară o sforţare mai prelungită a voinţei, lată pentru ce aceşti specialişti excelenţi în ale lor se mărginesc cu literatură în domeniul destul de inferior al revistelor humoristiee şi al romanelor senzaţionale sau scandaloase.

Dar chiar şi acei ce continuă a se instrui şi a ceti cu mai multă îngrijire, acei ce nu caută în literatură numai o petrecere fugară şi lesnicioasă sunt de cele mai multe ori pierduţi pentru literatura naţională. Din şcoală şi din copilărie au fost crescuţi în dragostea unei alte literaturi, mult mai bogată, mai fină şi mai variată decît a noastră. Felul cum se predă literatura română în şcoli e departe de a trezi adevărata dragoste pentru dînsa. în sufletul copiilor nu se deşteaptă simţul *relativităţilor obligatorii.* Sunt alte literaturi mai frumoase ? Desigur. Dar totul e relativ. Frumuseţa e relativă. Literatura românească poate fi însă modestă, dar are marea superioritate de a fi a *noastră,* şi prin urmare se cuvine s-o încurajăm în toate chipurile şi s-o ridicăm prin încurajarea noastră. Trebuie să fim adînc pătrunşi de acest adevăr că noi nu reprezintăm decît atît cît preţuiesc manifestările superioare şi esenţiale ale activitate! naţionale, şi printre aceste nimic nu stă mai presus decît literatura şi ştiinţa. Este deci o problemă de existenţă naţională — adevărata existenţă — naţionalizarea literaturii şi a ştiinţei.

Această problemă ar trebui să se pună întotdeauna educatorilor, ale căror silinţe să concurgă la deşteptarea dragostei şi interesului tinerimei pentru manifestările culturale româneşti. Să le iubim mai întîi pe ale noastre şi pe urmă pe ale altora !... aşa s-ar cuveni să fie lozinca învăţătorilor.

Şi desigur nu numai în cuvinte, ci şi prin fapte, prin îndemnuri şi mai ales prin punere în lumină a pricinelor pentru care cultura noastră nu poate şedea alături de multe altele. împrejurări istorice ne-au împiedecat atîtea veacuri de la o propăşire firească. Este deci un nex cauzal ce trebuie lămurit, căci numai prin înţelegerea lui se poate trezi şi simţul relativităţii istorice de care vor-

beam, ce e de nevoie pentru a strămuta punctul de greutate al interesului tinerimei, aici, pe pămîntul nostru, de care e legată toată fiinţa noastră trupească şi sufletească...

Acest deziderat rămîne încă de împlinit. El va fi desigur o realitate a pedagogiei de mîne.

Dar această analiză a sufletului publicului românesc ar fi necompletă dacă n-am mai adăoga, pe lîngă categoriile de mai sus, şi pe cea destul de însemnată *a snobilrrr.* Snobii sunt acei ee afectează a avea ultimul cuvînt în orice, a se îmbrăca după cea din urmă modă, a admira tot ce e mai nou, mai îndrăzneţ, mai prăpăstios, a fi cei dintîi în orice manifestaţie, oricît de neghioabă ar fi ea.

Fireşte că snobii se mulţumesc numai cu *aparenţele* şi se lipsesc de realităţi. Ei ştiu să pară... La noi, ei sunt reprezentaţi printr-o întreagă categorie de ciocoi franţuziţi, a căror înstrăinare nu e o mare pagubă, apoi printr-o clasă de oameni stăpîniţi de dorinţa de a se singulariza, de a părea altfel ca ceilalţi. Aceşti cetăţeni ai patriei noastre sunt închinătorii unei arte exotice, nu pot suferi nimic din ce e românesc. Ei dispreţuiesc deci literatura naţională.

Cu acestea am isprăvit cercetarea noastră în ceea ce priveşte publicul. Ne rămîne acum să cercetăm şi literatura de acum, în care stă o parte din vină, ca una ce e prea unilaterală.

IV

Ne rămîne acum să vedem a doua' pricină a nepătrunderii literaturei noastre — mai ales a celei mai nouă — în păturile culte şi suprapuse.

întîia pricină fusese, după cum ştim, pe de o parte în felul cum se încheagă de la început cultura acestor pături, iar pe de alta, în specializarea timpurie, care încătuşează stăruinţa mai departe în ogorul literaturei naţionale. Cea de a dou¸ pricină, asupra căreia ne vom

opri acum, e felul literaturei noastre, cu deosebire a celei ce se face poate şi acum ca o urmare a mişcărei de la *Sămănătorul.*

Această literatură e unilaterală. Am spus-o de la început, acum vreo şase ani, atunci cînd era o îndrăzneală s-o spui, atît se aflau de înfierbîntate şi împătimate spiritele. O spun şi acum, cînd pasiunile s-au răcit şi cînd nu eşti ameninţat să treci drept un răzvrătit sau un defăimător la cea dintîi părere mai cumpătată şi mai scrutătoare.

Literatura ce s-a făcut la *Sămănătorul,* şi ale cărei valuri ne lovesc şi astăzi, a fost o literatură exclusivă, o literatură ce stăruia numai asupra unei singure păture sociale a poporului românesc. Nu mai rămîne nici o îndoială că această pătură e cea mai numeroasă, cu mult mai numeroasă, făcînd temelia neamului nostru ; nu mai rămîne îndoiala că această clasă e cea mai interesantă sub raportul politic, că i se cuvine o deosebită luare-aminte şi că de la bunul ei trai, de la existenţa ei, atîrnă şi fiinţa noastră, a celor pe care naşterea sau cultura ne-a ridicat deasupra. Aceasta n-am tăgăduit-o niciodată, căci ar fi o adevărată crimă de naţionalitate dacă s-ar tăgădui covîrşitoarea însemnătate a acestei pături, atît de obijduite şi atît de vrednice de grija noastră cea mai de aproape...

Dar una e preocupaţia politică, economică şi socială răsfrîntă asupra unei clase şi alta e preocupaţia literară, mai ales cînd i se dă un caracter de exclusivitate. Să ne înţelegem. Nu tăgăduiesc de asemenea însemnătatea poporului în literatură. Mai întîi literatura populară ne stă martoră, la noi mai mult chiar decît aiurea, de frumuseţile de care e în stare această colectivitate anonimă ce se numeşte popor. Poeziile, basmele, legendele şi atîtea alte scînteieri ale spiritului popular sunt o adevărată comoară a literaturei noastre, atît de săracă în alte privinţi. Dar poporul nu e numai un făuritor de literatură ; la rîndul lui, fireşte, el poate deveni un element asupra căruia se poate îndrepta literatura cultă sau, cu alte cuvinte, el poate deveni un motiv de inspiraţie. Şi în adevăr, în toate timpurile, la noi ca şi aiurea, s-au ivit opere literare ale căror subiecte erau luate din păturile

de jos, din ţărănime. Nu e nevoie de o înşirare de nume. Cu toţii avem în amintire o serie întreagă de lucrări de valoare din literatura universală : romane ruseşti, romane franţuzeşti, romane nemţeşti inspirate din viaţa celor umiliţi... Dar această literatură e numai o coardă, e numai o notă a unei simfonii mult mai largi şi mai bogate. Cîntecul acesta de fluier nu încheagă toată armonia sufletească a unui întreg popor, a cărui gamă e mult mai vastă, avînd înălţimi nebănuite.

Astfel trebuie pusă problema nu pe legitimitatea literaturii *ţărăneşti,* pentru a o numi aşa cum s-a obişnuit a se numi, ci pe *exclusivitatea* ei. Legitimitatea, fireşte, nu i se poate tăgădui. Toate clasele sociale sunt interesante literariceşte. Ca în oglinda unui lac, orice e în jur se răsfrînge în apă şi se vede. Nu e nimic de zis în această privinţă, dar e foarte mult de zis în privinţa măsurei în care se face această răsfrîngere... Şi am spus-o de atunci, în toiul mişcărei *Sămănătorului:* nu vă duceţi *numai* la ţară, mai veniţi şi pe la oraşe, a căror populaţie e mult mai restrînsă, desigur, dar care e mai cultă, mai rafinată şi preocupată de lucruri mult mai înalte şi mai abstracte... Literatura pe care o faceţi poate fi bună, dar nu e completă, nu e toată literatura, şi mi-e frică că tocmai partea cea mai bună îi lipseşte.

Timpul vine acum să confirme această părere, nu atît sub raportul estetic, ceea ce va fi opera viitorului, ci prin faptul că dacă mişcarea *Sămănătorului* a cîştigat, după cum am văzut, unele cercuri, dacă a pătruns anumite mase, nu numai că e departe de a le fi cîştigat pe toate, dar s-a arătat cu totul neputincioasă faţă de clasele de sus, tocmai acele ce sunt mai îndreptăţite de a se îndeletnici cu literatura, de a o pricepe şi încuraja...

Cauzele acestui succes, pe care le-am dat în foiletonul trecut, n-ar fi îndestulătoare dacă nu li s-ar adăuga şi această pricină prea vădită astăzi, după un număr de ani, dar încă nelimpezită odinioară. Dragostea pentru literatura franceză, oricît de puternică ar fi, n-ar putea înăbuşi gustul de literatură naţională dacă această literatură s-ar îndrepta către toţi, dacă ar fi multilaterală, dacă ar cu-

prinde în cutele ei toate stratele neamului nostru, dacă ar oglindi nu numai nevoile celor de jos, ci şi viaţa celor de sus, deşartă şi zadarnică uneori, dar zbuciumată alte **daţi** de gînduri înalte, de pasiuni cotropitoare, de nobile năzuinţe, peste care nu se poate trece fără a lăsa pe dinafară o bună parte a vădirilor sufletului omenesc şi chiar ale sufletului românesc.

Căci aşa suntem făcuţi cu toţii : vroim să ne recunoaştem în ceea ce citim, să găsim acolo icoana preocupărilor noastre, a gîndurilor noastre, să mai vedem încă o dată mizeriile ce ne încătuşează viaţa zilnică. Şi cînd nu le găsim pe aceste, e firesc, pînă într-o măsură, să ne ţinem cel puţin în aşteptare, dacă nu într-o desăvîrşită nepăsare faţă de o mişcare literară care trece pe lîngă noi fără a ne vedea, îndreptîndu-şi toate sforţările numai către o anumită pătură a neamului, foarte interesantă, desigur, in multe privinţe, dar nu singura... Aceasta e reflecţia pe care şi-au făcut-o, instinctiv, clasele sociale de care vorbeam, nu fără o oarecare îndreptăţire. Ele s-au abătut atunci spre alte literaturi pentru a *se găsi* acolo...

Această argumentare e aproape îndestulătoare pentru a dovedi *unilateralitatea* şi *exclusivitatea* literaturei de astăzi. Am putea-o numi o argumentaţie prin rezultate, prin efecte. Dar proba acestei afirmări se poate face şi printr-o privire generală asupra mişcărei literare de astăzi (sau mai degrabă de ieri), ce ne rămîne de aruncat...

V

în foiletonul trecut îmi propusesem să arunc o privire mai sintetică asupra literaturii anilor din urmă, pentru a-i dovedi caracterul de exclusivitate. Această dovadă am făcut-o şi altă dată, la timp, fără a se fi luat în seamă. Au făcut-o, de altminteri, şi alţii cu aceeaşi neizbutire. Astăzi e un fapt atît de recunoscut, atît de consfinţit nu numai de critica literară, ci şi de întreaga opinie publică, încît pare chiar zadarnic de a stărui prea mult şi în amănunte.

Istoria literară — aceea ce se va face peste două sau treizeci de ani — va scrie poate următoarele rînduri, într-un capitol deosebit :

„în România, în întîia decadă a veacului al XX-lea şi mai ales odată cu întemeierea unei reviste numite *Semănătorul,* s-a înfăptuit o vădită mişcare literară. A început să se scrie mai mult şi, ceea ce e şi mai însemnat, să se citească mai mult. Cuvîntul de reclamă, desigur, nu e cel adevărat, aeoareee el cuprinde şi nuanţa unui interes, cu toate aceste, ceva asemănător — mai puţin interesul — s-a alipit pe lîngă acest curent şi l-a promovat. Un bărbat, o adevărată personalitate, deosebit de mobilă şi de zgomotoasă, s-a pus în fruntea mişcării, îndemnînd-o, cîntînd-o, lăudînd-o, silind-o să înainteze, nu numai, cu glasul, ci şi cu loviturile, cu împunsături ele pinteni pînă la sînge... într-o măsură a izbutit. Unii dintre trecătorii mai puţin grăbiţi s-au oprit să vadă *ce e...* Literatura a cîştigat mulţi cetitori noi, dar nu pe toţi acei pe cari ar fi trebuit să-i cîştige. Multor dintre trecători li s-a părut că se face poate prea mult zgomot — aceştia erau discreţi ; iar alţii au băgat repede de seamă că în noua mişcare nu găsesc ceva şi pentru dînşii, pentru sufletele lor. Căci cu toţii avem acest egoism de a voii să ne găsim pretutindeni. Nu scăpăm de noi niciodată. Cînd deschidem o carte, voim să găsim într-însa prelungirea vieţii noastre de toate zilele... Literatura ce se făce^ însă era numai *un fel* de literatură. Nu era rea, desigur. Ba din mijlocul ei s-a ridicat un real talent, d. Mihaiî Sadoveanu, a cărui putere de creaţie părea că nu se rnai sleieşte, deşi ţîşnea dintr-un singur izvor...

Şi după dînsul alţi mulţi, tovarăşi, imitatori sau elevL.. Pentru cîteva bucăţi bune, înnirr.erite, cîtă maculatură, cîte încercări neizbutite, în care se vedea *intenţia,* în tare se zărea *doctrina* pusă în circulaţie şi preamărită ca singura cu putinţă, ca un mijloc de renaştere a neamului ! Şi în vălmăşagul acesta s-au ridicat scriitori şi opere ce nu meritau această cinste. S-a făcut literatură ţărănistă şi, ce e mai mult, ţărănizantă. Şi s-a strigat prea curînd : victorie deplină ! S-a văzut numai în urmă că, pe lîngă elementele tulbure ce se ridicau la suprafaţă, ceea ce e de

,1

altminteri firesc oricărui curent cuceritor, această literatură nu numai că nu era desăvîrşită (ceea ce ar fi fost greu), dar pleca şi dintr-o formulă cam strimtă, înlăturînd păturile intelectuale, clasele culte din preocupaţiile ei. Aceste pături s-au răzbunat însă, neascultînd strigătul de trîmbiţă a alaiului ce sosea.

L-au lăsat să treacă, cu oarecare nepăsare, şi şi-au căutat de grijile lor, ceea ce a fost desigur o pierdere mare..."

Aşa va vorbi poate istoria literară, deşi nădăjduiesc că într-un alt capitol aceasta va arăta cum scriitorii generaţiei următoare au lărgit formula, dînd neamului o oglindă în care să se recunoască mai bine.

Cercetînd însă literatura noastră din urmă şi făcîndu-i oarecum bilanţul, mai am oarecare lucruri de spus. Le voi spune în toată sinceritatea, cu toate cuvintele ce aş avea să le tac. Ne iubim generaţia din care facem parte : căci iubind-o, ne iubim şi pe noi. Suntem ca orbiţi de tot ce vedem în jur, dăm o însemnătate prea mare mişcărilor din care facem parte, crezîndu-le unice. Ale noastre din ale noastre. Cunosc însă un tînăr poet care mereu exclamă, minunîndu-se : *splendidă generaţie, domnule* Fireşte, dacă şi el face parte dintr-însa. Nici nu poţi măcar zîmbi, atît e de în ordinea lucrurilor...

Nu vom intra aici în cercetarea comparativă a generaţiilor noastre literare, căci, după cum se ştie, o generaţie literară durează cam zece pînă la cincisprezece ani. Am avut deci mai multe. Nu că o vastă problemă nu s-ar putea pune, cu destulă cuviinţă. Dimpotrivă, e o datorie a criticului de a o pune, cu toate greutăţile sentimentale ce ar putea întîmpina. Dar nu găsesc acum locul necesar şi nu intră neapărat în şirul cercetării mele de astăzi.

Nu voi scăpa totuşi prilejul de a arăta că literatura din vremile noastre nu-mi pare a avea rotunzimea, amploarea (pentru a întrebuinţa un cuvînt străin) ce i s-ar cuveni unei literaturi în genere şi chiar ce i s-ar cuveni ţinînd seamă de talentele reale pe care le avem printre noi...

Generaţia noastră o fi poate „splendidă", dar n-a dat pînă acum opera sa definitivă ; literatura ei este fragmentară. Cunoaştem cu toţii marea cîtime de „schiţe", de ,,articole", de „impresii", de „cronici" rimate sau nerimate ce văd lumina zilei. Printre ele scapără talentul, dar cele mai adese scapără numai, fără să se închege într-o lumină puternică, biruitoare...

Trăim, într-un cuvînt, într-o literatură de „essais", de schiţe strălucitoare, de lucruri mărunte, gingaşe şi curăţele, pe care am putea-o numi fără exagerare de lumea „bagatelei literare". Acesta e adevărul, pe cît de crud ar fi el.

Genurile cele mai grele, mai trainice, care cer o sforţare mai puternică de cugetare şi apoi de înfăptuire artistică, sunt lăsate în părăsire sau, cel mult, atinse în treacăt, cu grabă şi deci fără succes.

N-avem roman naţional ; n-avem teatru naţional. Talentele noastre sunt prea zorite pentru a ne da ceva trainic, bine gîndit şi bine închegat... O schiţă uşoară ? Da, dar un roman nu. O poezioară ciripitoare ? Da, dar un poem nu. Un dialog repede ? Da, dar o piesă de teatru nu... Volumele se grăbesc totuşi să apară, multe, ceea ce dă o aparenţă de mare rodnicie ; dar cînd cercetezi aceste volume, aşa cum sunt închegate din înnădirea producţiei zilnice şi fugare, adese foarte pieritoare, care ar fi trebuit să rămînă acolo unde a apărut întîi, în ziare...

Care să fie pricina acestei scăderi atît de mare a literaturei noastre de azi ? Iată o problemă foarte interesantă, asupra căreia trebuie să ne oprim, pentru a o adinei. Ea se poate lămuri atît prin consideraţii de psihologie, cît mai ales şi prin împrejurările sociale şi economice în care se dezvoltă literatura noastră.

VI

Mai încercasem în foiletonul trecut să definesc literatura noastră de astăzi, găsind-o mai mult fragmentara, mai mult ca o bogată culegere de încercări, deseori strălucite, ca un joc de inele de aur aruncate în razele soa-

rvliiL de vară. Printr-o comparaţie poetică am putea-o asemăna cu o pădure prin iarba căreia sclipesc licuricii ; acum se aprind, acum se sting, pentru a se aprinde din nou... Lumina lor tremură ca o flacără bătută de vînt, e discretă şi poetică ; cu ea însă nu se luminează întreaga pădure, pentru care rămîne numai ca o podoabă a nopţilor de vară. Tot aşa de tremurătoare e şi literatura de astăzi ; licăreşte, dar nu luminează ; acum păleşte, stingîiidu-se, pentru a se aprinde din nou ca un zîmbet de chemare acoperită...

Torţia lipseşte însă, torţia ce-şi trimite raza pînă în adincuriie pădurii, prin desişuri, pătrunzîndu-le, invăluinriu-Ie de o lumină orbitoare. Lipsesc operele de artă definitivă, închegarea din urmă a unor lungi forţări, rodul plin şi copt al unei ierne ce-şi aşterne umezeala, al unei primăveri ce desface mugurul, al unei veri ce-l încălzeşte cu o lungă sărutare şi al unei toamne ce-l leagă şi-1 întinde mînei doritoare... Se scriu *multe,* dar nu şi *mult.* Scriitorii par mereu în goana unei noi lucrări ; înainte de a sfîrşi una, înainte de a-i da tot luciul de care are nevoie, se grăbesc spre alte ademeniri...

Această observaţie cred că e prea vădită pentru a stărui mai mult asupra ei... Rămîne acum să-i dăm un temei, să-i cercetăm pricinile, pentru a o găsi destul de firească.

Cel dintîi răspuns ce ni s-ar da ar fi : această stare a literaturei noastre de acum [vine] din lipsa talentelor mari, a adevăratelor personalităţi creatoare, care deşi lasă adesea să zboare de la masa lor de lucru atîtea foi nedesăvirşite, urmăresc totuşi o viaţă întreagă firul unei creaţii literare mai largi, rnai bogate...

Mărturisesc că acest lucru s-ar putea susţinea într-o măsură.

Generaţia actuală n-a dat un Eminescu, un Coşbuc, un Caragiale, un Delavrancea sau un Vlahuţă ; e drept că ea n-a dat încă tot ce e legitim să aşteptăm de la dînsa, dar s-ar putea susţinea că nu e de prevăzut, după faptele cunoscute pină acum, ca această generaţie să egaleze generaţia trecută în privinţa lărgimii inspiraţiei. Nu pun în discuţie trecutul. Ar fi o chestie destul de delicată şi n-aş voi să aduc cuiva vreo jignire. De altminteri, nici nu mă îndoiesc de talentul contemporanilor noştri. De aceea voi lăsa cu totul la o parte acest joc atît de delicat al comparaţiilor, care are mai totdeauna nenorocitul rezultat de a nemulţumi pe toată lumea, şi pe acei pe care îi lauzi, şi pe acei în dauna cărora faci comparaţia...

înlăturînd deci această cîntărire prea subtilă, prea delicată şi mai ales prea subiectivă, mă voi mărgini a studia acum chestiunea dintr-un alt punct de vedere, în care nu mai poate încăpea tăgada. Voi dovedi anume că una din primele [cauze], •—• şi cea mai însemnată — a fărimiţirii literaturii noastre sunt şi împrejurările economice în care se dezvoltă literatura noastră de azi.

E ştiut că la noi literatura n-a fost niciodată, nu un izvor de îmbogăţire, dar chiar nici un mijloc de existenţă. Nu s-a putut niciodată trăi din scrisul literar. A fi scriitor nu înseamnă a avea o *profesiune;* trebuia să fii mai întîi *ceva* pentru a-ţi putea îngădui apoi să te îndeletniceşti cu literatura, pe îndelete, fără nici o grabă, deoarece pagina tipărită neaducînd bani, nu era nevoie s-o arunci în circulaţie înainte ele vreme. Această dssăvîrşită nerăsplătire a muncii literare e pricina că literatura noastră a fost făcută la început de boieri sau de oameni cu stare, care vedeau în scris un fel de *otium cum, dignitate* sau cari aveau o sinceră dragoste pentru cultura românească. Numai în urmă a venit literatura proletarilor, a intelectualilor săraci, al căror prototip e marele Eminescu, atit de încercat de mizerie, el, care ar fi trebuit să poată trăi din belşug de pe urma penei lui geniale. Literatura însă nu i-a adus nici un ban şi pentru ca să trăiască a fost silit să facă ziaristică sau să primească funcţii infinit mai pe jos de meritul lui, sau, ce e şi mai trist, a fost silit să întindă casca lui Belizarie pentru a cere obolul carităţii publice...

Acum în urmă, şi ca un corolar al mişcării de la *Sămănătorul* şi a trezirii gustului pentru citit în mase mai largi, munca literară a început să găsească oarecare răsplătire, zic numai o *oarecare,* ceea ce ne va da întreaga dezlegare a chestiei pe care am ridicat-o...

începe a se cîştiga *cîte ceva* cu scrisul. Fireşte însă că literatura n-a ajuns şi la noi o profesiune ca în alte ţări străine, ca în Franţa, de pildă, unde se poate cîştiga un milion de pe urma unei piese de teatru de mare succes. Acolo a fi scriitor ajunge pentru a trăi din larg şi cu demnitate, pentru a produce deci pe îndelete, pentru a publica numai atunci cînd opera a primit toată îngrijirea de care are nevoie perfecţia, fie ea chiar relativă...

La noi, în starea de acum, e numai un început de retribuție a activității literare, un început îmbucurător, desigur, dar care, atîta vreme cît e un început, are şi urmări neprielnice, printre care număr chiar şi fragmentarea. Literatura de astăzi... Plata este neîndestulătoare — şi nu învinuiesc pe editori, căci în literatură, ca şi într-o piață comercială, plata se face sub înrîurirea cerinţii publicului... Am arătat că ***a-*** început să se citească mai mult, însă cerința nu e atît de mare pentru a îngădui ca scriitorii să fie răsplătiți după meritul lor, astfel ca, viața fiindu-le asigurată, să poată lucra pe îndelete, cu dragoste, şi nu sub apriga înțepare ***a-*** nervilor, în goana unei modeste sume.

Suntem într-o epocă de tranziții. Şi, fără a fi paradoxal, trebuie să deplîngem acest rezultat neaşteptat al unui început bun : retribuția scriitorilor.

în loc ca literatura să fie făcută de cîteva talente ce-şi găsesc sprijinul vieții aiurea, ea e făcută astăzi de mult mai mulți scriitori ce-şi caută existența într-însa, şi, cum împrejurările în care trăim nu îngăduie o răsplătire mai mare ce s-ar cuveni operilor făurite în lungi ani de creaţie înceată, scriitorii noştri se văd siliți a fabrica numai schițe, încercări, cronice, nuvelete şi alte fărîmituri literare, singurele ce se pot face pentru remunerația ce li se dă.

Dar în această privință mai sunt şi alte lucruri de zis.

[Vil]

înainte de a duce mai departe firul cercetării noastre literare, mă văd silit să stărui mai mult asupra unor lucruri atinse în treacăt într-unui din foiletoanele trecute. E, anume, foiletonul în care mă întrebam dacă generaţia de astăzi e în adevăr „o splendidă generaţie", după cum spunea un poet, sau dacă nu cumva e numai o generaţie de premergători ai unor vremi mai bune. Ajunsesem la încheierea, de altminteri destul de acoperit spusă, că facem cu toții numai un *început,* că suntem în clipa încercărilor, a dibuirilor în toate părțile, *nu* pentru că noi am fi începătorii literaturii româneşti, tot aşa după cum *nu* pentru că ne-ar lipsi talentele — nici slava, nici ruşinea aceasta nu ne-au fost scrise în cartea vremii —, ci pentru că trăim în aşa nişte împrejurări de viață ce ne silesc la fărîmiţarea sforţărilor noastre în lucrări mici, unele fugare, altele zadarnice, multe strălucitoare, fără a fi şi luminătoare. Astfel mi se părea ursita generației noastre...

Ei bine, foiletonul acesta a avut norocul de a fi cetit cu oarecare interes şi de a fi trezit printre scriitori — mai ales într-o agapă prietenească — discuțiuni contradictorii. Nu mă încumet a spune că adevărul doare, dar era de bănuit ca cele spuse să nu fie pe placul tuturor. Ne vine foarte greu să părăsim dulcele gînd că suntem cea din urmă înflorire a unui întreg şir de străbuni ce s-au jertfit pentru binele, pentru slava noastră ; că noi suntem floare îmbalsămătoare, pe cînd ei sunt ramurile negre bătute de vînt, tulpina noduroasă, vițele răsucite ale rădăcinei ce-şi împlîntă firele în țărîna neagră, în loc a se răsfăța la soare ; că noi suntem cununa şi ei temelia ; că noi suntem capul şi ei picioarele ; că ei au slujit numai ca să ducă mai departe, întărind-o, seva vieţii, ce ajunge în sfîrşit, bogată în încercări, în noi, aceştia, semizeii clipei de astăzi !

E firesc...

Nimic nu mă împiedică însă de a mă întoarce încă o dată asupra acestor lucruri, pentru a le cerne mai cu grijă, pentru a aduce oarecare îngrădiri, ca să nu se

creadă că zic mai mult decît mi-e gîndul. Voi răspunde aşadar unor obiecţiuni ce mi s-au făcut, fără a arăta cine anume mi le-a făcut, deoarece discuţia nu a îmbrăcat încă haina publicităţii.

Cea- dintîi obiecţie, care deşi nu tăgăduieşte fără să afirme de altminteri adevărul observaţiilor mele, e următoarea :

Pentru ce cuvînt priveşti generaţia de astăzi ca *sfîrşită ?* Scriitorii grupaţi în jurul *Sămănătorului,* de unde a pornit mişcarea nouă, se învîrtesc în jurul anului al treizecelea al vieţii lor ; oricum, nici unul n-a ajuns patruzeci de ani. La treizeci de ani, dacă cineva nu începe, se poate zice că e în vîrstă cea mai nemerită pentru a da opere temeinice ; îndărătul lui stau zece ani de ucenicie, de nevoie fiecăruia, şi acum, după ce cunoaşte viaţa, cu toate ispitele, cu toate năcazurile, cu toate micimile şi mărimile ei, acum, după ce cunoaşte şi *meşteşugul* scrisului, după lungi dibuiri, după unele încercări uitate repede sau necunoscute aproape de nimeni, *tocmai* acum a ajuns la adevărata maturitate, de la care putem aştepta roadele de aur ale talentului disciplinat... Prin urmare, nu poţi osîndi o generaţie, sau chiar o mişcare literară, numai după şapte-opt ani de activitate ; ea se arată, dimpotrivă, plină de aşteptări. Căi nouă s-au deschis ; braţele s-au încordat pentru o muncă apropiată ce va fi mai spornică. S-o aşteptăm şi să n-o osîndim cu prea multă grabă şi uşurinţă... Şi apoi, trebuie să mărturiseşti că o generaţie literară nu se rcstrînge numai la zece sau cincisprezece ani... Oare un scriitor îşi frînge pana aşa de curînd ? Părerea e arbitrară şi neîntemeiată... Victor Hugo avea 80 de ani şi bătrîneţea îi era poate mai vînjoasă decît tinereţea... Foile scrise se risipeau de pe masa lui de lucru, luate ca de un vînt puternic.

Puternic era vîntul, dar mai stăruitor era bătrînul ce scria, scria fără odihnă. La urmă l-a învins. Bătrînul a murit de mult -— sunt 25 de ani [de] atunci —, şi vîntul n-a izbutit să risipească încă toate foile înnegrite ce stau şi acum în vraf pe masă, aşteptînd lumina binefăcătoare a zilei...

Un alt mare bătrîn, patriarhul de la Ferney, marele Voltaire, era octogenar, şi verva lui nu secase încă, ci cu o frăgezime nebănuită îşi gonea luminile spiritului său aseuţit peste tot ce poate fi obiect de preocupaţie a gîndirei omeneşti.

Goethe aproape de sfîrşitul unei cariere strălucite a scria pe *Faust,* ce-i încununează întreaga sa operă, deoarece într-insul se încheagă zeci de ani de meditaţie, ele experienţă culeasă de pretutindeni, de muncă artistică îngrijită cu scumpătate şi ele înălţime de gîndire pe culmile senine ale filozofiei. Sofocle, la o vîrstă foarte înaintată, a scris cele mai bune piese ale sale, şi cînd fiul său voi să-1 pună sub interdicţie, el citi judecătorilor cîteva bucăţi din *Antigona.*

S de prisos să adaug că a fost achilat : un om care scria astfel de minuni nu putea fi atins de aripa nemiloasă a vîrstei, slăbindu-i însuşirile sufleteşti.

Dar nu e nevoie să ne rătăcim aşa departe pentru a lua pilde. Ne putem opri şi în ţara noastră. Iată pe bunul unchiaş Vasile Aiecsanclri. Scria pe la 1840 şi stăruia a mai scrie patruzeci de ani după aceea, şi nu mai rău ; dimpotrivă... Cine ar fi crezut că Alecsandri se va ridica de la *Şoldan Viteazu,* de la *Nun'a ţărănească* la *Ovidiu,* la *Fintina Blanduziei* şi la *Despot-vodă,* această măreaţă încununare a unei lungi activităţi literare, foarte felurită, foarte neegală, oglindind toate nevoile timpului, în veşnica îndrumare spre mai bine, spre o artă mai senină, mai obiectivă, spre *Pastelurile* sale, spre piesele de teatru în versuri, de inspiraţie clasică ! S-ar fi cuvenit oare ca un critic să-1 judece după cele dintîi încercări ? Să-i găsească o formulă în care să-i încătuşeze talentul ? Desigur că nu. Poetul ar fi zdrobit-o, după cum un fluture îşi zdrobeşte crisalida...

Răbdare deci !... Generaţia de azi nu şi-a spus cel din urmă cuvînt. E departe de asta. Anii petrecuţi la *Sămănătorul* sunt numai o ucenicie, pregătirea unei desfăşurări viitoare, pe care totul ne face s-o credem minunată. Talentele nu ne lipsesc ; ai reeunoscut-o singur.

Dă-le şi timpul să se desfacă din negurile începutului, pentru a se ridica în lumina zdrobitoare a artei, după cum se urcă astrul zilei dintre aburirile zorilor...

Astfel grăi poetul D. Anghel — căci de ce i-aş mai ascunde numele ? Se aşeză apoi şi mă lăsă să-i răspund, deoarece eram într-o adunare, unde fiecare putea vorbi' la locul şi la timpul său.

[VIII]

Mă ridicai atunci, pentru a-i răspunde :

— A, poet al *Fantazitior,* al *Caleidoscopului* şi al atîtor alte drăgălăşenii şi subtilităţi înaripate, nu te încerca să-mi răpeşti o însuşire, ce nu mi se poate tăgădui fără a mă nedreptăţi : *cumpătarea*

La începutul carierii mele literare am scris două volume de critică literară, sub titlul de *Paşi pe nisip.* Nenorocit titlu ! Mai întîi, lăsă o bănuială asupra coprinsului : ce ascunde ? Nuvele ? Amintiri din copilărie ? încercări poetice ? Greu de ştiut. Sunt şi acum din [cei] ee au îndoieli. Cei mai mulţi l-au luat drept o vădire de modestie : paşii pe nisip n-ar fi însemnînd decît nişte dibuiri... Totuşi nu acesta era înţelesul ce aş fi(voit să i se dea : nesiguranţa nu venea din şovăirea gustului şi al penei mele (pe care nu era nevoie să le vestesc prea mult), ci din nesiguranţa elementelor cu care aveam să mă îndeletnicesc. Terenul nu era solid, ci moale şi mişcător ; nu argil, ci uşor nisip lăsat în voia tuturor vînturilor văzduhului... Căci, în adevăr, aveam să cercetez literatura cea mai nouă, literatura tinerilor ce se ridicau atunci de pe brazda *Sămănătorului,* adevărate trestii plăpînde ce răsunau la atingerea adierilor de seară, dar ar fi putut răsuna şi l. năvala vînturilor toamnei tîrzii... Cum să judeci o astfel de literatură, în începuturile ei, al cărei mers îl poţi bănui, dar nu-l poţi şti cu siguranţă, deoarece viitorul are în cutele lui atîtea lucruri neaşteptate, atîtea cotituri ?!... Un izvor ţîşneşte de sub o piatră, acest izvor poate rămîne pîrîul ce-şi duce unda leneşă prin

măruntul sat de sub costişe, sau poate ajunge măreţul fluviu ce-şi poartă mersul spre marea albastră. întîmplarea l-a făcut una sau alta ; întîmplarea ce se încheagă în locurile prin care trece, în munţii a căror poală le-o spală, în apele pe care le mistuie în drum...

Tot aşa şi scriitorii acelei mişcări : abia se încercau, încercările unora erau, desigur, pline de avînt şi de făgăduieli, ale altora erau o consfinţire dintr-o dată a unui talent însemnat. Se putea vorbi de ele, se putea cerceta în chip *critic,* dar cu prudenţă, cumpătat, ţinînd seama de evoluţia viitorului, de ceea ce poate aduce el, de înrîuririle noi, de creşterea firească a talentului într-o lăture neîntregită încă... Şi această prudenţă cred că am avut-o. Am păşit cu nesiguranţă, ca pe *nisip,* înaintînd cu băgare de seamă **şi** mai ales fără a mă rătăci în prervederi îndrăzneţe, nu fără a lăsa o largă poartă deschisă viitorului bănuit sau nebănuit încă. Am judecat deci numai ce *era,* fără a înlătura *a priori* ceea ce ar putea să fie... Şi am avut dreptate. Scriitorii, ce îmi păreau neînzestraţi pe atunci, s-au ridicat mai pe urmă. Am fost cel dintîi ca să-**i** laud. De pildă, nuvelistul Emil Gârîeanu...

Această prudenţă nu-mi lipseşte nici acum...

în şirul acestor foiletoane m-am ocupat cu literatura *Sămănătorului* — de cinci sau şase ani — şi a acelora ce au continuat-o mai apoi şi o continuă chiar şi astăzi într-o măsură oarecare... Pe această literatură am judecat-o exclusivă, unilaterală, nedestoinică de a cîştiga pe toţi, sinceră uneori, foarte căutată alte **daţi,** căzînd astfel într-o *manieră* cu atît mai supărătoare cu cît această manieră se închega cu deosebire în căutarea vulgarităţii. Pe lîngă acest şuvoi literar s-a mai scris şi altfel, dar fără răsunet. Lipseau fanfarele criticei. Şi adu-ţi aminte că pe acea vreme chiar şi d-ta te ţineai deoparte, fiind cunoscut numai de cîţiva. Ai fost un singuratic, alipit mai tîrziu la *Sămănătorul,* cînd această revistă nu mai avea înţelesul războinic de la început...

Dar obiecţia d-tale nu priveşte literatura *Sămănătorului,* pe care nu m-aş mira dacă n-ai iubi-o prea mult, ca una ce nu prea e în firea talentului d-tale. Obiecţia d-tale nu se ridică de asemenea împotriva părerii că literatura de astăzi se înfăţişează prea fărîmiţată... căci

atunci aş fi avut durerea să-ţi spun că şi dumneata suferi pe urma acestei fărîmiţări atît de dăunătoare scriitorilor noştri...

D-ta te ridici numai înpotriva faptului de a fi judecat o generaţie înainte de a o vedea sfîrşită, de a o fi numit o generaţie „fragmentară" sau de „licurici literari", cînd ea se încheagă din scriitorii care, dacă şi-au făcut dovada talentului lor, nu şi-au dat măsura lor deplină.

Ai dreptate şi nu ai. Neînţelegerea e în cuvinte...

Eu arn făcut o constatare de fapt a unui „moment" din istoria literaturii noastre. Adu-ţi aminte că nici n-am pus in joc talentul contemporanilor noştri. I l-am recunoscut bucuros, pentru a mă feri de orice discuţie zadarnică. Dar am arătat, într-un foileton următor, că împrejurările în care trăiesc aceste talente le silesc să se fărîmiţească în încercări fugare, în schiţe, în cronice. învinuiam deci o stare de lucruri, de natură socială şi economică, care înrîureşte în chip dăunător bunul mers al literaturei noastre contemporane. Atît, şi nu altceva. Lăsam chiar să se vadă eă, îndată ce mica răsplată a muncii literare va creşte şi va da putinţă scriitorului să trăiască din ea, lucrurile se vor schimba. Atunci numai îşi va putea îngădui să se consacre unor opere mai mari, mai viguroase şi prin concepţie, şi prin răbdătoarea înfăptuire artistică. Acum, această concentrare stăruitoare e aproape cu neputinţă, faţă de nevoile vieţii...

Prin urmare, se poate ca cuvintul de *generaţie* să fi fost mai cuprinzător decît mi-a fost gîndul. Printr-însul arn înţeles pe contemporanii noştri ce scriu în clipa de acum. Ce vor scrie mîni scapă de sub prevederile mele.

E o fericire însă că d-ta eşti optimist în privinţa aceasta. Vezi fire noi de viaţă ce stau să ţâşnească ; vezi energii noi ce se pregătesc să se încordeze ; vezi pretutindeni izvoare noi de inspiraţie, încercări originale' de vădire artistică. Le vezi în afară, pentru că le simţi poate înăuntru. Şi aceasta e destul. Aşteptăm.

Dar dacă ar fi să am o părere — foarte slobodă de altminteri, şi rnai mult o impresie —, prevederile d-tale nu suni pentru ziua de mîne, ci pentru mai tîrziu ; pentru mult mai tîrziu. Cred că va fi opera generaţiei viitoare, adecă peste 10—15 ani. Căci rămîn *deocamdată* la aceeaşi părere în ce ne priveşte pe noi. Aiurea un scriitor îşi poate prelungi activitatea peste o jumătate de veac, deşi de cele mai multe ori a stărui să scrie nu înseamnă a face parte dintr-o nouă generaţie. Victor Hugo *scrie* şi acum : el a rămas totuşi omul generaţiei de la 1830 ; în el se încheagă un singur moment de istorie literară, şi în acel moment Hugo avea 30 de ani !... Mai toţi ceilalţi scriitori întrupează un *singur* ideal de artă, fiind oamenii unei *singure* generaţii.

La noi e şi mai rău. Nu numai că generaţiile se perindă mai repede, dar activitatea- literară se ţărmureşte mult mai curînd. Pilda lui Alecsandri e aproape unică... în lămurirea ei intră nu numai consideraţii de talent, ci şi de ordin social. Literatura lui Alecsandri s-a desfăşurat în nişte împrejurări deosebit de fericite. Poetul avea nu numai darurile muzelor şi ale lui Apolon, ci avea şi pe cele ale zeului Mercur.

încolo, aproape toate activităţile literare mai de seamă s-au sugrumat după 10—15 ani : Eminescu, Coşbuc, Caragiale, Vlăhuţă şi ceilalţi... Vorbesc, fireşte, de activitatea intensă a scriitorului, şi nu de licăririle lui temporare.

în înţelegerea acestui fenomen ar intra mai multe elemente ; e de ajuns să reţinem acum numai pe acel al împrejurărilor economice în care s-a desfăşurat literatura noastră. Cît timp aceste împrejurări vor rămîne tot aşa, atîto vreme avem dreptul să credem că şi activitatea scriitorilor noştri va fi ţărmurită...

Sunt semne bune de schimbare. Sunt, dar numai semne şi începuturi modeste, de care se vor folosi poate urmaşii noştri.

Noi nu credem. Noi vom rămîne doar acei ce am pregătit cu trupurile noastre ţarina neagră din care va ieşi o recoltă mai îmbelşugată.

A. D. XENOPOL

ISTORIA PARTIDELOR POLITICE IN ROMÂNIA

I

D. A. D. Xenopol este una din cele mai însemnate personalităţi ale ştiinţei româneşti. De mai bine de 40 de ani, din 1869, d-sa îşi revarsă belşugul unei activităţi uimitoare în toate ramurile ştiinţei morale. Cercetător literar, critic de artă, sociolog, literat în adevăratul înţeles al cuvîntului, teoretician al filozofiei istoriei, istoriograf al dreptului, d. A. D. Xenopol are mai ales marele merit de a fi istoricul naţional al românilor.

într-un timp cînd multe părţi ale trecutului nostru erau încă întunecate, cînd publicaţiile de documente erau atît de restrînse, d-sa şi-a luat greaua sarcină de a ciopli într-un tot armonios blocul granitic al trecutului neamului românesc, arătînd o dată mai mult că se poate cunoaşte *întregul,* fără cunoaşterea desăvîrşită a tuturor documentelor.

De altminterea, în orice ramură de cugetare românească s-a procedat astfel. Ştiinţa n-a fost închegarea din urmă a unei serii întregi de cunoştinţe cîştigate încetul pe încetul. Ea a existat înainte de a se fi isprăvit adunarea şi clasarea acestor cunoştinţe migăloase. întîi a stăpînit spiritul de *sinteză,* şi numai pe urmă a venit spiritul de *analiză ;* întîi geniul omenesc a tras cadrele largi ale unei ştiinţe, şi apoi numai au venit cercetătorii neobosiţi pentru a împlini aceste cadre...

însuşirea cea mai de seamă a d-lui A. D. Xenopol e de a fi fost un mare spirit sintetic. încă din vremea de

nebulozitate a ştiinţei istorice româneşti, d-sa, prin agerimea ochiului său, prin puterea de înjghebare a minţii sale, a putut clădi acel monument impunător al *Istoriei românilor din Dacia Traiană,* în 6 volume, care va sta pururi la temelia conştiinţei de sine a neamului nostru, întocmai ca un pictor cu ochi pătrunzător, frămîntat de subiecte măreţe, d. A. Xenopol a tras cu un penel, uneori zbuciumat şi sumar, dar nepierzînd niciodată optica şi topica întregului, marea frescă a lungilor veacuri în care s-a închegat neamul nostru, suferinţele prin care a trecut pentru a ajunge la înflorirea de astăzi...

Fireşte că prin aceasta n-a astupat toate izvoarele istoriei. Alte generaţii de cercetători istorici au venit şi vor mai veni spre a intra în amănunte, spre a publica noi documente. Colecţia Hurmuzachi creşte, d. N. Iorga, cu prodigioasa lui activitate, a mai dat 20 de volume de documente culese din toate bibliotecile Europei, V. A. Urechiă şi-a publicat volumele sale de *Istoria românilor,* pline mai ales de mărturii ale epocei fanarioţilor. Şi vor mai veni şi alţii cu cercetări noi, prinzînd cu anevoinţă, în urma unei străduinţi de o viaţă întreagă, o aţă de lumină ce stătea pînă atunci rătăcită în bezna uitărei, spre a aduce la marele şuvoi de lumină ce se revarsă astăzi cu îmbelşugare asupra trecutului nostru istoric... Dar oricît ar fi de preţioase aceste contribuţii de amănunte — semn al unei epoce cam întîrziate —, statua pe care a sculptat-o d. A. D. Xenopol într-o vreme haotică va rămîne în picioare în liniile ei hotărîte. D-sa va fi privit pururea ca cel dintîi istoriograf al românilor.

Desigur că nu despre *Istoria românilor din Dacia Traiană* am de gînd să scriu acum. Ar fi tîrziu. Ţineam numai să pun în lumină însuşirea de căpetenie a d-lui A. D. Xenopol, care, după cum am spus, e puterea de sinteză, sau, cu alte cuvinte, puterea de *creaţie,* aceea ce e partea tuturor spiritelor vaste, a tuturor oamenilor de ştiinţă constructivă, a tuturor poeţilor...

După munca unei astfel de opere măreţe, d. A. D. Xenopol *a-* trecut cu deosebire în domeniul speculaţiei filozofiei istoriei, scriind acea însemnată operă întitulată

J

Principiile fundamentale ale istoriei, care a trezit atît de mare răsunet în limba ştiinţifică apuseană. Această operă a ajuns să fie tradusă pînă şi în limba spaniolă, în jurul ei s-au adăugat o serie de cercetări în acelaşi spirit speculativ şi sintetic, ca : *Psihologia şi istoria, Sociologia şi istoria, Geologia si istoria ; Despre metode In ştiinţe şi istorie ; Neconştientul în istorie...* şi atîtea altele, scrise în deosebite limbi, care ne arată un istoric ce nu se mulţumeşte numai cu faptele, cu datele umile, ci se ridică deasupra lor, mai întîi pentru a le aduna la un loc în largi sinteze şi, apoi, nemulţumit cu atît, caută înseşi legile, veşnice, neschimbate, după care trebuie să se facă această adunare raţională, numită *istorie,* pentru a fi o ştiinţă vrednică de numele ei...

Şirul acesta de cercetări, de un ordin mult mai larg şi de un interes ce trece peste hotarele ţării noastre, ne-a dat şi nouă prilejul fericit de a intra cu cinste în mişcarea de idei a lumii apusene, unde, de altminteri, d. A. D. Xenopol era cunoscut prin atîtea lucrări franceze, dar mai ales prin *Histoire des Roumains de la Dacie trajane* (2 voi.) şi prin partea de colaboraţie la *Histoire generale* a lui Lavisse şi Rambaud, ca istoricul naţional al românilor. Acum însă el se vădea şi ca an cugetător filozofic original.

Aceasta fiind traiectoria activităţii ştiinţifice şi literare a d-lui A. D. Xenopol, lucrarea din urmă, în două mari volume : *Istoria partidelor în România,* nu mai poate aduce nici o surprindere. Ea intră în cadrul atîtor alte lucrări *sintetice* ieşite din pana sa. Nu avem a face cu cutare sau cutare amănunt, ei avem dinainte linia evolutivă a întregei mişcări a ideilor politice în ţările noastre, descrisă cu un rar spirit intuitiv şi generalizator.

Asupra acestei cărţi, o adevărată operă de maturitate, şi prin siguranţa mînei şi agerimea ochiului, dar şi prin bogăţia faptelor, mă voi încerca să arunc o scurtă privire spre folosul cititorilor *Românului.* Nu voi intra în amănunte, deşi aş putea însemna cîteva scăpări din vedere, atît de fireşti, mai ales de ordin literar, ci mă voi sili să desprind, din bogata operă a d-lui Xenopol, cît

mai în prezentare, firul roşu al evoluţiei pe care de altminteri şi d. A. D. Xenopol l-a desprins cu măiestrie din mijlocul atîtor fapte, atîtor lucruri mărunte, pe care istoria documentară le aruncă cu prisosinţă pe ţărmul cunoştinţei, întocmai ca o mare ce, retrăgîndu-se, lasă pe plajă atît prundiş.

II

Ca şi în *Domnia lui Cuza-vodă,* d. A. D. Xenopol s-a slujit în alcătuirea lucrărei sale de doctrina pe care o expusese odinioară în *Theorie de VHistoire,* aplicînd principiul seriilor istorice. Iată în cîteva cuvinte la ce se mărgineşte acest principiu.

Sunt unele ştiinţe, ca de pildă istoria şi geologia, în care faptele nu se leagă în legi, ca în ştiinţele de repeţire, precum sunt astronomia, chimia, psihologia, ci se înlănţuiesc în *serii.* Numai prin strîngerea la un loc în serii, adecă în categorii, a faptelor ce se succed, istoria se poate întocmi în ştiinţă, ridicîndu-se deasupra faptelor singuratice. Pentru a ajunge la acest ţel, istoricul trebuie să caute a stabili între fapte *legătura cauzală.*

Pornind de la acest principiu atît de judicios, cea dintîi *serie* de fapte ce se iveşte în desfăşurarea partidelor politice din ţările noastre e *seria partidului naţional.*

Principatele Române avînd a suferi de pe urma tuturor neamurilor străine înconjurătoare, de pe urma ruşilor şi de pe urma austriecilor si, in, împrejurările cunoscute, de pe urma grecilor, era firesc să se trezească în sufletul românilor un puternic sentiment de reacţie împotriva acestor străini. Prin înlănţuirea la un loc a celor ce aveau aceleaşi sentimente se alcătuiră un partid antigrecesc, un altul antirusesc şi un altul antiaustriac...

Cel mai temeinic şi zguduitor partid fu cel *antigrecesc;* în el putem statornici cea dintîi înjghebare a unui partid naţional, a cărui izbîndă fu răsturnarea domniilor fanariote. Pe trunchiul sentimentului de ură împotriva cotropitorilor străini, se altoiră şi ideile marii Revoluţii

Franceze, propagate mai ales prin braţul de fier al lui Napoleon, care chemase la libertate toate popoarele subjugate.

Redeşteptarea aceasta naţională, pe cale politică şi literară, aduse revoluţia din 1821, ce mîntui ţara de fanarioţi.

Numai odată cu instalarea domniilor pămîntene avea să se nască şi cea dintîi dezbinare în partidul naţional, cu două tabere, pe cari le numim astăzi (atunci nu aveau acest nume) : partidul *conservator* şi partidul *liberal.* De fapt, lupta era între boierii mari şi mici. în Moldova, boierii mici rămăseseră în ţară. pe cînd boierii mari se adăpostiseră mai ales în Bucovina, la Cernăuţi. Prin numirea ca domn a spătarului Ioan Sandu Sturza, boiernaş neînsemnat, boierii mici cîştigaseră o izbîndă ; dînsul avea să domnească cu aceştia din urmă, împotriva marilor boieri emigraţi, ce unelteau să-1 răstoarne. Din 1822 datează chiar un *Proiect de constituţie,* în 177 *ponturi,* găsite de d. A. D. Xenopol în hîrtiile consulatului rusesc din Iaşi şi care poate fi privit ca întîia manifestare politică a cugetărei liberale în ţările noastre. Toată partea aceasta a cărţei d-lui Xenopol e de cea mai mare însemnătate şi noutate. în proiect găsim o mulţime de principii înaintate pe acea vreme, dar care sunt astăzi un bun comun al tuturor statelor moderne, ca : *respectul proprietăţei, libertatea individuală, libertatea muncei şi a comerţului, garantarea onoarei oamenilor, egalitate înaintea legilor* etc.

Documentul acesta e foarte preţios şi n-ar trebui să rămînă nimănui necunoscut. Constituţia lui Ioan Sandu Sturza nu putu lua însă fiinţă, deoarece ea, înclinînd spre boierii mici, boierii mari i se împotriviră din toate puterile. Cel mai înverşunat apărător al aristocraţiei era marele vornic Mihail Sturza, care cel dintîi vorbeşte de *„principiile conservatoare ale boierilor emigraţi"* şi de încercările de reforme ale novatorilor, ale parveniţilor, ale cărbunarilor, ale ciocoilor... Pentru întîia dată, la 1 februarie 1823, s-a întrebuinţat deci la noi epitetul de *conservator.*

în aceşti „novatori", „ciocoi" trebuie să punem originile partidului *liberal* din Principate ; şi, în al doilea rînd, trebuie să mai recunoaştem că mişcarea liberă s-a născut mai întîi în *Moldova.* De altminteri, această mişcare s-a prilejit tot în mijlocul boierimii, însă mai mult a boierimii mici ; diferenţierea ei a plecat de la idei şi de la lupta pentru putere. Despre amestecul ţăranilor nici nu putea fi vorba, deoarece ei nu aveau nici o împărtăşire la conducerea ţării.

Constituţia din 1822 nu numai că nu se putea aplica, dar chiar domnul Ioniţă Sandu Sturza, pentru a putea atrage pe boierii mari ce nu voiau să intre în ţară, fu nevoit să iscălească o *Anafora pentru pronomiile Moldovei,* prin care încuviinţa marii boierimi o mulţime de privilegii.

Iată acum ce se petrecea în Muntenia :

înjghebarea partidului liberal se făcu mult mai încet, deşi ideile liberale (înlăturarea privilegiilor politice, impunerea contribuţiei asupra tuturor locuitorilor, emanciparea ţiganilor etc.) apăruseră aici de timpuriu. Ele nu reuşiseră însă să adune în jurul lor un număr de părtaşi hotărîţi.

Aceste idei intraseră în Muntenia mai ales prin bursierii trimişi în străinătate, mult mai numeroşi ca în Moldova, şi prinseră o închegare mai vădită în vestita carte a lui Constantin Radovics din Goleşti *Însemnare a călătoriei mele făcute în anul 1824, 1825, 1826,* tipărită la Buda în 1826. Această carte, retipărită de curînd de d. Nerva Hodoş, ar trebui să fie în toate mîinile româneşti.

După 1821, boierii se împărţiră în două : cei rămaşi în tară şi cu cei veniţi din Transilvania făceau partidul *patrioţilor,* care de fapt era de partea turcilor ; cei rămaşi la Braşov şi la Sibiu închegau partidul rusesc... Grigore-vodă Ghica avea să domnească, duşmănit şi dinăuntru şi dinafară. Odată Ghica se gîndise la despovărarea ţăranilor şi la împovărarea despotică a boierilor, fără însă a face ceva. în cererile boierilor de la Braşov nu se vorbeşte deloc de mişcarea privilegiilor boiereşti ; ele aveau caracterul naţional, dar nicidecum egalitar. De altminteri, în toate scrierile timpului cuvîntul de *patrie* şi *patriot* revin mereu, ceea ce e un semn bun.

Vedem deci că ura împotriva străinilor asupritori dădu naştere curentului naţional, a cărui izbîndă fu re-

voluţia de la 1821 şi restatornicirea domniilor pămîntene. Din trunchiul partidului naţional se desfăcură însă două ramuri : ramura partidului *conservator* şi ramura partidului *liberal,* ce se vădise mai întîi şi mai bine în Moldova, chiar sub forma de proiecte de legiuire, pe cînd în Muntenia ideile egalitare, de pildă, erau mai răzleţe. Tot din acest trunchi mai ieşi şi crenguţa *poporanistă,* reprezentată în Moldova prin Vasile Mălinescu, iar în Muntenia, prin Golescu, care, amîndoi, se interesează cu toată dragostea de uşurarea soartei ţăranilor.

Rămîne să vedem acum dezvoltarea ulterioară a fiecărui partid în parte.

III

A doua serie istorică în dezvoltarea partidelor politice în România nu putea fi decît *seria partidului conservator,* cel dintîi ce se desprinse de pe trunchiul partidului naţional. Era şi firesc. Organizaţia principatelor fiind oligarhică, trebuia să se închege repede un partid care să sprijine din toate puterile privilegiile, împotriva adierilor egalitare ce veneau din Apus.

După revoluţia din 1821, boierii moldoveni emigraţi la Cernăuţi cerură de la Ecaterina II să desfiinţeze gospodariatul, înlocuindu-l cu un guvern *aristocratic,* de cîţiva boieri, cu un baş-boier în frunte, iar emigranţii din Braşov cereau aceleiaşi împărătese înglobarea Munteniei în Rusia. Iată deci cele dintîi manifestări ale partidului conservator, după 1821. Din fericire, această îndreptare către Rusia nu fu statornică, ci numai în împrejurări grele ; altă dată boierimea se ridica împotriva amestecului străin.

Cunoaştem luptele celor două partide — conservator şi novator — sub Ioan Sandu Sturza şi Gligore-vodă Ghica. Sub aceşti domni, curentele de idei şi de interese se desemnează destul de limpede, mai ales în Moldova, unde ele se şi traduc, dacă nu prin fapte, cel puţin prin încercări de legiuire.

Idealul conservator îşi ajunse însă ţelul mai ales în epoca Regulamentului organic, opera lui Kiseleff. Rusia

căutînd să atragă de partea ei pe boieri, jertfi pe ţărani. Regulamentul organic, cu toate măsurile lui uneori salutare, nu e decît o întărire, o consfinţire a vechilor privilegii boiereşti.

E drept că Kiseleff putu smulge şi cîte ceva în favoarea ţăranilor.

Acest partid conservator, atît de ademenit de Rusia, îşi găsi totuşi demnitatea naturală pentru a fi împotriva Rusiei, care sub Alexandru Ghica, voia să introducă un nou articol în Regulament, ce atingea autonomia relativă a ţării, tot aşa după cum sub Bibescu se ridică împotriva concesiei Trandafiloff.

De asemenea e de amintit, spre cinstirea partidului conservator, că boierii s-au arătat zeloşi în ce priveşte cultivarea limbei şi literaturii naţionale. Ei au sprijinit „Societatea Filarmonică" din Bucureşti, tot aşa după cum Mihai Sturza, cel mai doctrinar conservator al timpului, în calitate de epitrop al şcoalelor, lucrase cu stăruinţă pentru propăşirea culturală. E drept că mai tîrziu, ajungînd domn, s-a încercat, după desele îndemnuri ale Rusiei, să sugrume învăţămîntul naţional, deoarece băgase de seamă că redeşteptarea culturală era strîns legată cu aducerea a o mulţime de idei, ce păreau pe atunci subversive...

Anul 1848 sosi ca o furtună asupra lumei pline de prejudecăţi sociale... Boierimea munteană, primejduită în privilegiile sale, ceru ajutorul Rusiei împotriva „socialiştilor" ce voiau să le ia moşiile. Aceeaşi lovire de scuturi se întîmplă şi în Moldova între boieri şi ţărani, în jurul chestiei agrare. în acest an partidele politice se desemnară şi mai ascuţit, în toate năzuinţele lor ; unii cereau ori voiau să cucerească, iar alţii se apărau cu energie.

+

Tratatul de la Paris aduse cu sine introducerea ideilor umanitare din Apus, şi prin urmare şi renunţarea boierilor la vechile lor privilegii. Aceasta nu înseamnă însă distrugerea partidului conservator, care înţelegea să-şi păstreze privilegiile politice.

j

Pe vremea lui Cuza-vodă, partidul conservator se puse de-a curmezişul la o mulţime de reforme, ca de pildă la catagrafie şi altele. Procesul dintre cele două partide devenea însă şi mai acut în jurul chestiei rurale.

Sunt cunoscute luptele eroice duse de marele domnitor împotriva oligarhiei conservatoare şi în favoarea ţăranilor ; ele încheagă pagini de istorie contemporană. în lupta lui uriaşă, Cuza fu ajutat de Mihail Kogălniceanu, desigur mintea cea mai ageră şi mai luminată din cîte ne-a fost dată să avem noi românii în vremea din urmă.

M. Kogălniceanu ia chiar de la început măsuri binefăcătoare pentru ţărani, dar mai mult de ordin administrativ şi umanitar. în ce priveşte chestia rurală în sine, el se lovea necontenit de energia trufaşă a partidului conservator, care de altminteri avea fruntaşi iluştri.

E în mintea tuturor oum vodă şi ministrul său au tăiat nodul gordian al chestiei agrare. în urma refuzului Camerei de a întră în discuţia proiectului de împroprietărire a ţăranilor, ca şi a legei electorale, ei săvîrşiră actul de la 2 mai 1864, ale cărui roade fură salutare, deşi nu complete. Cuza e răsturnat de o coaliţie a conservatorilor şi a liberalilor, dar locotenenta domnească e silită să accepte statutul lui Cuza-vodă. Evoluţia partidului conservator sub domnia lui Carol e o pagină prea recentă, pe. care d. A. D. Xenopol n-a scris-o încă, deoarece cele două volume merg numai pînă la 1866. Domnia sa însă făgăduieşte şi această pagină, într-un volum viitor...

*

Desfăşurarea acestei idei, descrierea închegării principiilor conservatoare, ca şi a partidului, sunt făcute cu o mînă dibace, sigură, cu o adevărată măiestrie, folosinclu-se de toate mărturiile timpului, de ştirile de prin ziare, de corespondenţele particulare, Ca şi de documentele publice.

Rînd pe rînd sunt luate toate epocile : domniile pămîntene, Regulamentul organic, domniile regulamentare, Bibescu în Muntenia, M. Sturza în Moldova, Revoluţia de la 1848, Ştirbei în Muntenia şi Grigore Ghica în Moldova, Divanul ad-hoc, spre a ne arăta luptele neîncetate

dintre cele două partide sub înrîurirea chestiunilor momentan;;, pe care însă le domina marea problemă agrară.

Nimic nu este lăsat la o parte : nici latura politică, vădită prin luptele în Divan, prin urzelile Prusiei, prin măsurile de guvernămînt luate de domnitori, dar nici latura culturală, vădită prin curentele de idei aduse din Apus pe mai multe căi, sau prin literatură, prin şcoală, în jurul căreia găsim aceeaşi luptă a celor două partide. Aşa, de pildă, d. A. D. Xenopol studiază destul de amănunţit încercarea lui M. Sturza de a decapita învăţămîntul superior din Moldova şi chiar de a izgoni limba patriei din .icoli.

Epoca Unirei cu deosebire e magistral studiată cu toate frămîntările şi cu toată bogata ei literatură ; tot aşa şi domnia lui Cuza-vodă, pe care, de altminteri, d. A. D. Xenopol avusese prilejul s-o zugrăvească aparte, altă dată.

ÎNCHEIERE

IV

Ne rămîne să arătăm acum momentele însemnate din seria dezvoltării partidului liberal — serie mai bogată in cuprins şi mai strîns legată de progresele săvîr.şite pe toate tărîmurile în ţările noastre.

Am văzut cum această serie se altoieşte pe trunchiul partidului naţional, îndată după evenimentele de la 1821. Sămînţn ideilor liberale se găsea, fireşte, şi înainte, dar răzleaiă. Aşa, de pildă, încă din 1805, Vasile Mălinescu propusese Mitropolitului Veniamin împroprietărirea ţăranilor Corespondenţa acestui liberal-premergător e deosebit de interesantă ; ea a fost publicată de V. A. Urechia în *Istoria românilor* (v. XI) şi ne arată una din cele dintîi licăriri a cugetărei liberale de la noi.

Numai sub domnia lui Ioan Sandu Sturza se poate vorbi de o ivire mai temeinică a liberalismului moldovean Faimoasa constituţie în *70 ponturi,* din 1822, e rjrirria vădire practică a partidului liberal, deşi ea cerea

numai egalizarea boierilor mici cu cei mari, lăsînd la o parte pe ţărani...

Se poate spune deci că Moldova e leagănul liberalismului românesc, deşi şi în Muntenia pătrunseseră curînd ideile Apusului, atît prin mijlocirea bursierilor trimişi cîţiva ani după revoluţia din 1821, cît şi pe cale litetară. Dar aici nu poate fi vorba de un partid politic, cu toate că se înjghebase în Muntenia societăţi secrete (una chiar în sînul „Societăţii Filarmonice", despre caro vorbeşte şi Eliade), adevărate „masonerii", pe care însă d. A. D. Xenopol le trece cu vederea, ceea ce e o lacună.

De altminteri, aceasta e o chestie destul de obscură, asupra căreia ar trebui să se scrie o întreagă monografie. Tot astfel ar trebui mai multă lumină în jurul complotului împotriva lui Alexandru Ghica şi mai ales asupra împrejurărilor din 1840...

Liberalismul moldovean ce era aproape să izbmdească sub loan Sandu Sturza găsi un vrăjmaş înverşunat în Mihai Sturza ce căuta să-l strivească. Pline de interes sunt mai ales paginile d-lui Xenopol asupra corporaţiei comisului Leonte Radu din această vreme. Conjuraţia, în care intrase vreo 80 de boieri, cerea respectarea Regulamentului organic, căruia să i se aducă însă unele schimbări ; ea tindea la înlăturarea de pe tron a lui Mihai Sturza, Ia împiedicarea amestecului necontenit al Rusiei în treburile ţărei şi la introducerea unei dinastii străine. Pe de altă parte, năzuinţele conjuraţiei erau de a egaliza boierimea mare cu cea mică — întocmai ca şi năzuinţele proiectului de constituţie din 1822... Nimic însă nu se cerea pentru popor ; dimpotrivă, obşteasca adunare nu putea fi aleasă decît dintre boieri. Liberalismul acestei conjuraţii era prin urmare destul de moderat. Egalitatea era un fel de egalitate cu „dulăii", şi nu cu „căţeii". E drept însă că se cerea libertatea tiparului şi alte cîteva măsuri noi liberale. Se ştie, de altminteri, că acest complot a fost descoperit de M. Sturza şi zădărnicit.

Tot pe timpul lui M. Sturza are loc lupta între partidul liberal şi cel conservator în jurul şcoalelor superioare si a învăţămîntuui superior, despre care am mai amintit în numărul trecut.

Dar adevărata izbucnire a ideilor liberale, multă vreme iTtfrînate de mîna de fier a Rusiei şi a domnitorilor, se mtimplă la 1848. De data aceasta, partidul liberal se arată mai bine întocmit în Muntenia decît în Moldova, aducînd, pe lîngă un program de idei mai larg (idei egalitare şi împroprietărirea ţăranilor), şi un mănunchi de oameni energici, destoinici, entuziaşti, adevăraţii făuritori ai României de astăzi. Am putea spune că revoluţia din Muntenia se învîrteşte împrejurul unei axe : *problema ţărănească,* pe care guvernul provizor îşi pusese în gînd s-o dezlege.

In această privinţă, dezbaterile comisiei proprietăţei, ce se aduna la 19 august 1848, sunt de mare interes. D. A. D. Xenopol le urmăreşte pas cu pas şi cu luciditate. Din nenorocire, aceste dezbateri nu ajunseseră la nici o încheiere, din pricina înverşunărei ambelor părţi ; chestiunea avea să fie dezlegată (şi nu numai în parte) mult mai tîrziu, prin actul de autoritate al lui Kogălniceanu. Ceea ce rămase însă de pe urma în curînd înăbuşitei revoluţii este închegarea definitivă a marelui partid liberal, care de acum intră ca un factor esenţial în desfăşurarea tuturor evenimentelor, atît în Muntenia, cît şi în Moldova, ce aduseră regenerarea naţională a românilor şi contopirea lor într-un trunchi.

înfrînt la 1848, liberalismul avea să cîştige o mare victorie la 1856, la Convenţia de la Paris, în urma sprijinului Franţei, ţara clasică a ideilor generoase. Privilegiile fură doborîte, şi glasul poporului fu cerut pentru marele act al Unirei. Cuza de asemenea fu un spirit liberal ; el se puse în slujba ideilor de *egalitate* şi de îmbunătăţire a stărei ţăranilor, pe care ştiu s-o înfăptuiască, "U pierderea, de altminteri, a tronului său.

+

Acesta e firul ideilor dezvoltate în noua lucrare a d-lui A. D. Xenopol... Pe lîngă dînsele, se înnădesc şi alte multe cercetări de deosebită însemnătate, ca studierea evoluţiei ideii Unirei, de la obîrşie şi pînă la înfăptuirea ei, sau a ideii alegerei unui prinţ străin, asupra cărora

i

s-a aruncat din ce în ce mai multă lumină în timpul Um urmă. Comunicările d-lui D. A. Sturza, de pildă, asupra Divanului ad-hoc au relevat chestiunea cu o rară bogăţie de amănunte...

D. A. Xenopol mai adaugă la carte şi o largă cercetare critică a constituţiei din 1866, cu prilejul căreia se ridică chestiile atît de arzătoare a evreilor, a libertăţilor publice, a legei electorale...

...M-am încercat să dau o oglindă cît de credindo;r ă *h* cuprinsului acestei noi lucrări a marelui nostru istoric naţional, fără a intra în amănunte şi fără o cercetare critică- a unor mărunţişuri. Cartea îşi trage valoarea, ei dm spiritul sintetic în care e scrisă, din limpedea aşezare ;-. materialului, din dibacea interpretare a faptelor, din frumuseţea limbei în care e scrisă.

Arn crezut ca o datorie de a contribui la răspîruh.t ea ei cit mai mare în masele cititoare ale Ardealului, în care de altminteri d. A. D. Xenopol e foarte cunoscut şi preţuit prin cealaltă mare lucrare a sa : *Istoria românilor.* După cum în acea lucrare se oglindea tot trecutul istoric *i:* neamului nostru, în lucrarea de astăzi se poate urmări întreaga cugetare politică românească, de la cele dinţii lucrări ale ei pînă la marele act al constituţiei din 1806. Ea e. într-un cuvînt, o carte pe care orice român preocupat de problemele politice ale zilei de faţă trebuie s-o *ii.* citit.

POETUL CINCINAT PAVELESCU ŞI ARDEALUL

t;

I

Poetul Cincinat Pavelescu abia ele curînd a început a fi cunoscut şi în Ardeal, mai ales în urma şezătorilor literare de la Sibiu şi Arad.

Răspînclit în toate revistele din ţară, citit cu o aleasă plăcere de toţi iubitorii de artă subtilă, gustat în saloanele lumii mari, îndrăgit de prieteni, el rămăsese totuşi necunoscut peste munţi din mai multe pricini, pe care se cuvine să le cercetăm aici.

Activitatea poetică a lui Cincinat Pavelescu a început pn vremea cînd legăturile culturale dintre regat şi Ardeal nu erau atît de strinse. Trebuie să recunoaştem, de altminteri, că poetul răsărise din mijlocul unei şcoli literare care, deşi nu era lipsită de seînteia talentului, se încuraja repede de multe ciudăţenii spre a se preface apoi în bisericuţă literară.

Domnul Alexandru Macedonski era marele ei preot ; ucenicii ii duceau coada hainei brodată cu aur şi odăjdiile trebuitoare pentru slujirea unei liturghii înţeleasă de puţuri

Această literatură, ce-şi făcea o slavă din a fi numită ..decadentă", n-a prins în masele cititorilor şi nici nu putea prinde. Ea îşi înăbuşi iute seînteia de talent, pentru a se arunca în fantastic, în căutat, în preţios, şi mai ales în sonorităţi goale. în jurul „maestrului", care pentru o clipă se putuse ridica în faţa lui Eminescu ca un rival, începu a se aşterne cu vremea mai întîi o nedume-

rire, apoi un fel de nepăsare şi la urmă — ceea ce e şi mai dureros — o desăvîrşită uitare.

Şcoala şi-a dus însă traiul mai departe, întocmai ca unele păraie ce-şi poartă apele scăzute pe sub pietri spre a ieşi abia mai departe la lumina soarelui.

După o tăcere de ani, decadentismul s-a ivit din nou, dar despre „maestru" nu se mai pomeneşte, deşi mai scrie din cînd în cînd.

Din mijlocul acestei literaturi puţin făcute pentru a se înrădăcina în publicul românesc, numai doi scriitori s-au ridicat, rupînd cu legăturile începutului, pentru a ajunge doi din cei mai de seamă artişti ai literaturii noastre de acum : Duiliu Zamfirescu şi Cincinat Pavelescu, pe care îi uneşte la un loc aceeaşi fină înţelegere a artei, aceeaşi mare conştiinţă literară, acelaşi izvor de inspiraţie cu desăvîrşire *latin,* aceeaşi sobrietate în expresie şi aceeaşi nepăsare faţă de adierile trecătoare ale zilei...

începînd astfel, Cincinat Pavelescu nu numai că rămase cu totul necunoscut în Ardeal, dar nu izbuti să câştige nici dragostea publicului mai larg de aici.

Yeni apoi mişcarea de la *Sămănătorul,* al cărui idea: literar şi înrîurire ne sunt destul de cunoscute. Despre ele am voit a stărui pe larg chiar aici. Se înţelege de la sine că valurile repezi şi tulburi ale acestei mişcări nu putură lua cu sine şi unde curată, cristalină, abia şoptitoare a lui Cincinat Pavelescu... Recunoaştem, de altminteri, că între cele două literaturi nu era niri o legătură firească...

Scriitorul din jurul *Sămănătorului* a avut cu deosebire două izvoare de inspiraţie mai însemnate. Cel dintîi ieşea din popor. Ţărănimea fu singura pătură a neamului nostru ce ademeni mai pe toţi scriitorii strînşi în jurul acestei reviste. Am spus şi altă dată că e departe de mine gîndul de a respinge o astfel de literatură. Marile dureri ale stratelor împovărate, dar mai ales ranele lor morale şi trupeşti, toate împrejurările în cari se desfăşoară viaţa satelor noastre, legăturile dintre ţărani, proprietari şi popă, toate privelistele plaiurilor strămoşeşti, tot farmecul naturii ţării noastre, toate actele mari ale

rodirii pămîntului negru, într-un cuvînt tot ce e privitor la muncitor şi la glia lui a găsit in noua mişcare literară cîntăreţi îndemânatici.

Şi cel ce răsări dintre dînşii ca mai puternic, ca mai calorat şi mai reprezentator fu scriitorul moldovean, M. Sadoveanu, care închegă marea epopee a iobăgiei româneşti.

Al doilea izvor de inspiraţie, de altminteri în strînsă legătură cu cel dintîi, fu sentimentul naţional. Niciodată nu s-a înstrunat ca atunci coarda patriotică, şi nimeni n-a mînuit-o mai cu măiestrie decît Octavian Goga. Cînd am avut a stărui asupra acestui poet[1], am arătat cu prisosinţă că literatura patriotică nicăiri nu putea să înflorească mai frumos decît în Ardeal... împrejurările în care se zbat fraţii noştri de acolo sunt prielnice sentimentului naţional, zădărit necontenit prin atîtea neputincioase loviri. Nu voi lua în cercetare întreaga literatură a Ardealului pentru a-i dovedi caracterul naţional Am făcut-o aiurea. Era deci firesc ca acest sentiment, cultivat de altminteri de mişcarea *Sămănătorului,* să-şi găsească vădirea cea mai sinceră, cea mai dureroasă şi mai simţită sub pana unui ardelean... Această potrivire Je împrejurări lămureşte, de altcum, şi marea sărbătorire cu care au fost întîmpinate poeziile lui Gctavian Goga. Veneau la timp sorocit.

Cincinat Pavelescu nu avea nici o legătură cu literatura *Sămănătorului.* El nu era nici bardul naţional al cîntării pătimirii noastre, nici nu se-ncerca în poezia rustică, în idila ţărănească, în care strălucise odinioară un alt ardelean, d. Gheorghe Coşbuc, şi în care se încercau atîţia poeţi mai mărunţi... Poezia lui Cincinat Pavelescu se închega din alte motive mult mai intime, mai concentrate şi mai subtile ; arta lui era prea personală şi prea savantă pentru a intra în gustul generos, dar puţin rafinat al scriitorilor din jurul *Sămănătorului.* S-a întîmplat deci cu Cincinat Pavelescu ceea ce s-a întîmplat şi cu alţi scriitori însemnaţi, ca Duiliu Zamfirescu, D. Anghel şi I. Al. Brătescu-Voineşti, cari, mult mai stăpîni pe meşteşugul lor, mult mai fini, mult mai *artişti*

1 Vezi în *Critice,* voi. I şi mai ales voi. II.

şi mai *intelectuali,* au fost daţi ia o parte, pentru a face loc greoilor barzi naţionali sau povestitorilor populari celor mai lipsiţi de talent...

Din epoca *Sămănătorului* dăinuiesc însă legăturile literare mai strînse dintre Ardeal şi regat. Astfel se. lămureşte deci cum, prin via propagandă a conducătorului acestei reviste (în strînsă legătură cu revistele de dincolo), au trecut Carpaţii, cu tot alaiul învingătorilor, atîţi înnegritori de hîrtie, ce scriau după formula zilei, şi au rămas dincoace scriitori ca Duiliu Zamfirescu, Cincinat Pavelescu, aceşti adevăraţi artişti ai graiului românesc.

II

Pentru nepătrunderea poeziilor lui Cincinat Pavelescu în Ardeal mai lucra şi poetul : nu-şi scotea volumul ! Căci ne-a fost dat să vedem şi această minune : un scriitor recunoscut şi preţuit de toţi, impingînd nepăsarea pînă a nu-şi aduna roadele talentului său într-un singur mănunchi.

Volumul lui Cincinat Pavelescu ajunsese un basm. Vestit de atîtea ori, cerut de toată lumea, făgăduit tuturor, se ridicau mereu piedici în drum cari să-i amine ivirea pentru timpuri mai bune... Unii îşi luară nădejdea de a-l vedea cu ochii, crezînd că va face poate bucuria urmaşilor noştri. Mi-aduc aminte că anul trecut, în urma unei şezători de la Galaţi, ne aflam cu toţii în jurul mesei, noaptea tîrziu ; paharele se înălţau fără popas în cinstea fiecăruia pe rînd. Am ridicat şi eu un pahar : mi-am dorit o viaţă atît de lungă, ca la adinei bătrîneţe să pot spune în al o sutălea volum al meu toată dragostea ce am pentru poeziile lui Cincinat Pavelescu de curînd ieşite la un loc...

Glumeam fără să bănuiesc că aveam să trăiesc acest vis [mai] repede decît aş fi putut crede. De atunci am avut prilejul să scriu despre poeziile lui Cincinat Pavelescu în *Convorbiri literare* din ianuarie 1911, cînd volumul *trebuia* iarăşi să iasă, şi acum, cînd în sfîrşit a văzut lumina, cînd îl ţin aievea în mînă, ca pe ceva preţios de care ţi-i frică să nu se risipească printre degete, ca o aburire...

*

în aceste rînduri îmi propun să încheg în cîteva linii generale caracteristica talentului lui Cincinat Pavelescu,, dar mai ales îmi iau sarcina de a arăta de ce poeziile lui trebuie să pătrundă, *cu deosebire* în Ardeal, în mase cît mai largi. De altminteri, scriind aceste foiletoane pentru publicul de dincolo, îmi voi da silinţa, pe cît îmi va fi cu putinţă, să privesc toate chestiile sub lumina specială a Ardealului, spre a aduce cît mai mult folos cititorilor mei...

Dacă ar fi să închegăm în cîteva cuvinte talentul lui Cincinat Pavelescu, am spune că e un epigramatic şi un erotic sentimental, duios, fără a fi senzual sau dureros...

Ironic şi duios sunt două noţiuni cari, deşi ar părea nepotrivite, se împacă foarte bine şi se găsesc împreunate de fapt în foarte mulţi scriitori, începînd cu acel sarcastic Dickens, unul din cei mai duioşi povestitori din cîţi au fost vreodată, sau cu Alphonse Daudet, care după ce născoci pe nemuritorul Tartarin, găsi adevărate comori de simţire aleasă pentru micul Jack...

Trebuie să mărturisesc însă că partea cea mai bună a reputaţiei lui Cincinat Pavelescu — înainte de volum — era ca *epigramist...* Cine îl cunoaşte ştie de ce putere de observaţie, de ce îndemînatică găsire a laturii slabe, de ce ingenioasă lesniciune de a face apropieri de cuvinte, de ce vervă, de ce spontaneitate, de ce uşurinţă de versificaţie se bucură acest poet atît de sclipitor, atît de comunicativ, atît de spiritual. Epigramele lui sunt cunoscute de mulţi ; ele au fost culese de unii pe albumuri. spre a se şopti adese după masă. Unele sunt clasice ; foarte multe nu se pot publica deoarece au prea mult piper ; altele au nevoie, pentru a fi înţelese, de lungi lămuriri. Pe cele mai acoperite le spune însuşi poetul cu un rar talent, prin întruniri şi şezători. Foarte puţine au fost însă publicate. Volumul de *Poezii* ieşit acum nu

cuprinde nici una. Poetul ne datorește deci un alt volum, mai discret, tras într-un număr mai restrîns de exemplare, anume pentru prieteni...

+

în ceea ce privește poezia lirică, Cincinat Pavelescu a încercat firește mai multe coarde. De.pildă ne-a dat pastele, dar nu descriptive, ci *sentimentalizate.*

Natura nu e un însemnat element poetic decît atunci cînd e trecută printr-o stare sufletească, printr-un sentiment caracteristic, lată de ce sunt unele pastele atît de reci. Ele se mărginesc la zugrăvirea amănunțită a unui colț de natură, făcînd pictură in cuvinte. Acest colț de natură numai atunci însă ne farmecă prin căldura lui cînd e prins sub raza de lumină a unui sentiment, a unei pasiuni ce-l mărește, îi colorează și îi dă viață. Pastelele lui Cincinat Pavelescu — puține ia număr, de altminteri — sunt printre aceste. între dînsele strălucește mai ales *Primăvara,* ca o adevărată podoabă.

Poetul s-a mai încercat, vremelnic iarăși, și în poezia filozofică, dîndu-ne acel minunat *Panteism,* grațios, elegant, duios, plin de dulcea melancolie a scurgerii lucrurilor, dar nu și a pieirii lor, deoarece așa stă legea firii, ca toate să se prefacă și să trăiască veșnic în alte alcătuiri :

Dar soarele ce moare încă
Mai rîde-n pomii înfrunziți,
Și-n seara clară și adîncă
Mai i'întă rîul : auziți !
O voi, ce mai trăiți o clipă
în ritmul vieții și-al iubirii,
Lăsați pe morți în groapa lor
Să-ncieplinească legea firii.
Și voi în pripă,
Sorbind mirosul primăverii,
Din vîntul care mișcă merii
înfloriți,
Veți bănui într-o aripă
De pasere ce trece

Ca un fior,
în umbra unui nor,
în picul rar de ploaie rece,
în vînt cînd mișcă trandafirii,
Că morții voștri din mormînt
Sunt : apă, umbră, floare, vînt.

Dar aceste poezii, oricît de frumoase ar fi, sunt rare si în treacăt.

Partea cea mai temeinică a operei lui Cincinat Pavelescu e poezia erotică, spre care se" îndreaptă toate firele ascunse ale talentului său... El e unul din cei mai buni cântăreți ai iubirei de la Eminescu încoace...

Totuși, iubirea poetului nu e personală. Nimic tragic ca în poezia vulcanică a lui Eminescu ; nimic tumultuos si vehement ca în erotica lui P. Cerna. Gama sentimentală a lui Cincinat Pavelescu e mai mijlocie ; tonul e mult mai înfrînat și rnai potolit. Poeziile lui nu sunt nici senzuale^ nici pătimașe, nici răzvrătite, ci se încheagă dintr-o sentimentalitate cu desăvârșire duioasă, dulce, visătoare și mai ales melancolică. E sentimentalitatea ce se cuvine de minune unor romanțe, unor cantilene, unor cîntece, cum sînt cele mai multe din aceste poezii.

Scurte, aproape toate turnate în măsura unui cînkc, prin discreția lor, prin melancolia covîrșitoare ce se răspîndește din ele, nemijlocit ca o mireasmă, uneori chiar prin humorul lor foarte acoperit, aceste poezii amintesc *lied-urile* lui Heinrich Heine, unul din maeștrii genului, dacă nu și a poetului.

A cita versuri din ele e de prisos. Toate, sau aproape *toate,* sunt frumoase, cînd primăvăratice, cînd împrăștiind jalea iubirilor de toamnă, duioase, gingașe, cu un mare simț al formei grațioase, subtile, fără a fi din cale-afară de rafinate, versuri de antologie, rostite în amurg, menite a cîștiga inimile simțitoare, ce mai ales au trecut prin ispititoarele încercări ale iubirei, versuri cărora nu le mai lipsește decît de a fi spuse, armonios, de însuși poetul, cu marea lui artă de a spune...

mf p ,'v!i ?. Pentru ca poeziile lui Cincinat Pavelescu sa pătrundă cît mai mult în Ardeal...

ni

Spuneam în foiletonul trecut că sunt anume cuvinte pentru ca poeziile lui Cincinat Pavelescu să pătrundă în mase cît mai largi în Ardeal. îmi iau libertatea de a desfăşura aici cari sunt acele cuvinte.

Dacă aş avea plăcerea să fiu la o agapă a celor ce diriguiesc opinia publică ardeleană, fireşte în materie literară, m-aş ridica şi aş spune următoarele :

Fraților,

Vot toţi cîţi sunteţi aici întrupaţi într-un mănunchi ceea ce se numeşte „inteligenţa" Ardealului... îmi voi îngădui să fiu sincer ; suntem oameni cinstiţi şi doritori de a ne lumina unii pe alţii întru aflarea adevărului. Nu bănuiesc pe nimeni c'ie rea-credinţă, deoarece reaua-creciinţă, dacă a fost vreodată, a trecut la noi, unde patimile sunt mai mari şi lumea mai şireată. Deci nici o temere din partea asta.

Din gînd curat, şi nu pentru a vă ademeni bunăvoinţa, voi începe prin a aduce o închinare roiului jucat de Ardeal în desfăşurarea culturală a neamului românesc. Ne-aţi dat conştiinţa naţionalităţii noastre latine ; ne-aţi învăţat să scriem şi să vorbim ; ne-aţi dat şcoală. Din Ardeal au ieşit marii dascăli ai neamului, îndrumători ai conştiînţii lui, după cum au ieşit şi dascălii mai mărunţi, ce au păzit cu atîta trudă flacăra aprinsă de alţii, ca să nu se stingă..

învăţaţii voştri n-au văzut poate totdeauna drept, dar niciodată privirea lor n-a lunecat dincoace de ţintă, ci dincolo... Au văzut mai departe decît trebuia. Greşelile lor au fost generoase, plecînd dintr-un principiu sănătos, de la ideea continuităţii rasei latine pe aceste plaiuri şi a unităţii neamului românesc. S-a depăşit fireşte măsura, amesteeîndu-se prea mult această idee în lucruri ce cereau întrucîtva o mai mare seninătate şi obiectivitate. Dar după ce a trecut epoca eroică a *latinomaniei,* şi cînd a venit vremea îndreptărilor, tot voi, entuziaştii, ideologii de odinioară, ne-aţi trimes pe omul cumpătat, realist, pe spmitul critic aşa de bine echilibrat, pe T. Maiorescu, care a pregătit o eră nouă nu numai literaturii, ci întregei ciisciplini intelectuale româneşti, făcînd adevărata separaţie a noţiunilor dintre naţionalism şi artă şi ştiinţă.

Le amintesc toate aceste pentru a vă arăta că ne-aţi dat mai mult decît v-am dat noi şi că ştim preţui toate aceste binefaceri. Marii voştri dascăli au găsit ia rai pămîntul roditor în care să şi samene sămînţa ideilor lor, după cum poeţii voştri din urmă au găsit o primire atît de înflăcărată in mijlocul ţării noastre. Şi]e mai amintesc şi pentru a avea îndrăzneala să adaog că dacă epoca împrumuturilor noastre de peste munţi nu s-a încheiat încă cu desăvîrşire (şi nici nu e de dorit să se încheie), a venit totuşi vremea ca şi voi să primiţi fără ruşine, cu bucurie chiar, sămînţa bună, curentele fericite, ce e în firea lucrurilor să se închege ***astăzi,*** rnai mult la noi decît dincolo...

Şi acum, pentru a nu ne mărgini numai la generalităţi, iată *r}f* ce e vorba...

Conştiinţa latinităţii neamului nostru ne-aţi sădit-o voi mai adînc, nu numai prin sugestiuni sentimentale, ci şi ştiinţificeşte, cu istoria şi cu filologia în mînă... Dar după ce ne-aţi întărit pentru vecie această cunc ştiinţă, împrejurările noastre de trai slobod ne-au îngăduit, dacă nu a o întări şi mai mult, cel puţin a trage şi alte foloase dc oe urma ei în toate cîmpurile de activitate intelectuală a unui popor. Şi fiindcă aici facem numai literatură, voi preciza că literatura noastră, a celor ne aici, prin mulţi şi însemnaţi scriitori, vădeşte astăzi mai bine însuşirile rasei latine.

Nmic nefiresc, de altmnteri, în această stare de fapt.

O literatură se resimte de toate înrîuririle locului şi ale timpului în care se încheagă. Era deci în rînduiaia lucrurilor ca literatura din Ardeal, desfăşurindu-se în împrejurările ştiute, să stea mai mult sub îndurarea literaturii şi culturii maghiaro-germane, deoarece atingerea cu marile neamuri latine din apus îi e tăiată. Şi această

înrîurire nelatină se străvede lesne nu numai în limbă, ceea ce arătase şi Maiorescu acum treizeci de ani, dar chior în creaţia literară şi mai ales în înfăptuire artistică...

Peste noi, aceştia clin regat, s-au revărsat de timpuriu binefacerile culturii franceze, care încheagă cu mai multă strălucire toate frumoasele însuşiri ale geniului latin. Cultura franceză ne-a învăluit şi ne-a *fructificat.*

Cînd zic acest lucru, nu mă gîndesc, desigur, ia acea pătură de înstrăinaţi, de franţuziţi, care, departe de a fi de folos neamului nostru, îi strică mai mult : nu mă gîndesc deci la *imitaţiile* spiritul francez, ce, fiind lipsite de orginalitate, nu conlucrează cîtuşi de puţin la îmbogăţirea culturei noastre naţionale.

Mai e încă o pătrundere a unei culturi prin alta — mai ales de acelaşi fel şi de aceeaşi idealitate — mult mai temeinică şi mai rodnică. în loc de **3** se dezvolta *alătur;,* fără rădăcini, anorganică, ea se insinuează în formele de cugetare ale celuilalt popor pentru a le spori, în îngrădirile lui specifice şi etnice...

Această înrîurire binefăcătoare a culturii franceze nu se mai poate tăgădui astăzi nici de răuvoitori. Sub calda ei rază, literatura noastră a luat o propăşire nebănuită, însuşirile rasei noastre au fost crescute, au fost ajutate ca să înflorească, şi aceste însuşiri, obşteşti tuturor neamurilor latine, sunt : un fin simţ al măsurei şi al proporţiei, o mare dragoste nu numai pentru limpezirea ideilor, ci şi pentru haina ce le îmbracă, forma artistică, un temeinic spirit de analiză, ce nu merge însă pînă la exagerarea germanică, o vioiciune şi o subtilitate luminoasă, izvorîte toate clintr-un statornic echilibru sufletesc.

Toate aceste însuşiri înnăscute în noi, dar cultivate, subţiate şi mai mult prin atingerea stăruitoare cu bogata literatură franceză, şi-au găsit o încîntătoare vădire în literatura de aici, ai cărei făptaşi mai caracteristici îmi par a fi Duiliu Zamfirescu, D. Anghel, Cincinat Pavelescu şi I. Al. Brătescu-Voineşti.

Literatura aceasta, superioară, cel puţin prin expresia ei artistică, este totuşi foarte puţin gustată peste munţi.

E o pagubă.

Ne-aţi dat odinioară conştiinţa latinităţii neamului nostru, îngăduiţi-ne să vă oferim acum în schimb, prin scriitorii noştri cei mai de seamă, floarea însuşirilor acestei rase, care, din împrejurări fericite, a crescut mai frumos la noi decît la voi.

Faceţi deci ca operele acestor scriitori să pătrundă în masele poporului ardelean, pentru a-i dezvolta şi subţia gustul artistic, de altminteri în linia firească a idealităţii neamului nostru.

întrucît mă priveşte, eu îmi voi da osteneala, de ia *Românul,* pentru răspîndirea artei adevărate. Deocamdată nu pot încheia decît strigînd :

Cetiţi poeziile lui Cincinat Pavelescu !

CRIZA ACTUALA A LITERATURII NOASTRE

Se citeşte mai mult acum ca altădată.

Unul din roadele cele mai de seamă ale îndrumării din urmă literare e desigur trezirea gustului mulţimii pentru literatură. A început să se citească mai mult, djcă nu şi mai bine. Cîştigul e de preţuit. Rămîne totuşi să '/edem ce public anume a fost ademenit pentru literatura naţională, ca să putem hotărî şi mărimea acestui cî.ştig. Ar fi în adevăr o neiertată deşertăciune de ne-am închipui că slova românească a pătruns pretutindeni, cucerind toate inimile. Suntem încă aşa de departe de acest id?al, încît trebuie să recunoaştem că tocmai stratele cele mai alese ale neamului, fie prin starea lor socială, fie printr-o cultură mai largă, fie chiar numai prin naştere şi avere, au rămas aproape eu desăvîrşire străine de mişcirej literară din urmă şi-am putea zice faţă de întreaga cultură românească... Strigătul de trîmbiţă n-a fost auzit d.' pretutindeni ; la glasul ei n-au venit tocmai acei ce ir fi trebuit să vină, deoarece încheagă pătura nşa-zisă intelectuală şi, oricum, diriguitoare a ţării româneşti.

Mai întîi lumea politică a rămas aproape cu totul în afj.r.i mişcării literare, înţelegînd prin ea pe toţi cei ee trăiesc iin politică, atît de mulţi la noi ca şi în obştea ţărilor latine, unde patima politică risipeşte în vîrtejul luptelor cele mai frumoase puteri ale neamului. Ooamenii de stat privesc adese cu nepăsare strădaniile cîtorva visători ce stăruiesc într-o muncă neroditoare. Sunt, fireşte, şi abateri.

Unii au cîteodată mărinimia să se apropie de literatura naţională, sprijinind-o după puteri.

Politica nu e însă numai meseria cîtorva aleşi ; pe lîngă dînşii se alătură întreaga clasă a politicianilor, a avocaţilor, a oamenilor de afaceri, ce trăiesc din fărmiturile rămase de la masa leilor.

Şi această clasă se ţine departe de literatură. Avocaţii citesc, desigur. Lectura lor e însă profesională, mărginindu-se numai la ştiinţa dreptului, iar, în ce priveşte lectura de plăcere, literatura franceză le stă la îndernînă. nu totdeauna în ce are mai bun, ci în spuma ei uşoară, cuo se răspîndeşte peste întregul continent mai mult decît în Franţa însăşi.

Tot aşa şi cu celelalte clase intelectuale : inginerii şi doctorii mai ales se mărginesc la o cultură curat profesională, rămînînd aproape cu desăvîrşire străini de toate străduinţele scriitorilor noştri de a da neamului o literatură vrednică să fie oglinda lui sufletească... Nu mai amintesc de pătura bogată, dar nelucrătoare, ci numai consumatoare, de înalta finanţa, pături cu adevărat cosmopolite şi internaţionale, dacă nu totdeauna prin sînge, cel puţin prin creşterea sufletească şi prin desăvîrşita înstrăinare de tot ce e românesc.

Sforţările literaturii mai noi au fost deci neputincioase f iţă ele nepăsarea acestor clase aşa-zise diriguitoare ; ele au rămas nerodnice tocmai în pămîntul unde ar fi fost mai de dorit să pătrundă spre a-l rodi...

Ce-a mai rămas atunci ?

A mai rămas tinerimea studioasă. Ea fu cîştigată dintr-o dată.

Mai fură cîştigaţi şi unii intelectuali cu o profesie culturală : dăscălimea de toate gradele, de sat şi de oraş, precum şi alte multe bunevoinţe risipite şi ascunse, i'n sfîrşit, fu cîştigat aproape întreg Ardealul.

Ne rămîne acum să cercetăm de ce cîştigul acestei mişcări a fost atît de *parţial,* cu lăsarea la o parte a atîtor pături. E vina numai a acelor pături, ori poate e şi vina literaturii ce nu putea interesa pe toţi deopotrivă ?...

După părerea mea, două sunt pricinile acestei înstrăinări : una stă în cultură şi educaţia noastră, iar alta în

însăşi literatura actuală, î„ felul cum e făcută, în nodestoinicia ei de a mulţumi toate gusturile si toate ceriuleie îndreotătite.

Să luăm mai întîi publicul claselor stăpînitoare. El e uneori cult în adevăratul înţeles al cuvîntului, dar adese îşi dă numai osteneala să se împodobească cu toate hainele culturii.

Această cultură nu are o temelie naţională, ci mai mult franceză. Cu toţii facem de timpuriu cunoştinţa literaturii franceze, atît de bogată şi de ispititoare. înainte de a cunoaşte începuturile noastre literare, de a căpăta dragostea pentru modestul scris românesc, tinerimea, mai ales cea de odinioară (căci acum avem şi semne bune), e cîştigată pentru literatura franceză — nu în laturea ei sănătoasă, în clasicism sau în tot ce e frumos şi sănătos, ci în laturea ei mai uşoară.

Şi numai după ce s-a aşternut acest strat de literatură cam tulbure, vine — dacă vine — şi dragostea de literatură mai senină şi mai plină de cugetare. Cei mai mulţi nu ajung însă la ea ; îndatoririle profesionale îi iau pe dinainte. Fiecare se îndeletniceşte cu ale lui : doctorul — cu manualul de medicină, avocatul — cu codul... Literatura rămîne ca un lucru de pretrecere uşoară, în clipele de oboselă. Ea nu trebuie să ceară o sforţare mai prelungită a minţii.

Dar chiar şi cei ce stăruiesc a se instrui şi ceti cu mai multă îngrijire, cei ce nu caută în literatură numai o petrecere fugară şi lesnicioasă, sunt de cele mai multe ori pierduţi pentru literatura naţională. Din şcoală şi din copilărie au fost crescuţi în dragostea unei alte literaturi, mult rnai bogată, mai fină şi mai felurită decît a noastră. Chipul cum se învaţă literatura română în şcoli nu trezeşte o dragoste adevărată pentru dînsa. în sufletul copiilor nu se deşteaptă simţul *relativităţilor obligatorii.* Sunt literaturi mai frumoase ? Desigur. Dar totul e relativ. Frumuseţea e relativă. Literatura românească poate fi modestă. Ea are însă marea superioritate de a fi a *noastră* şi prin urmare se cuvine s-o încurajăm oricum şi s-o ridicăm. Trebuie să fim adînc pătrunşi de acest adevăr că noi nu reprezentăm decît atît cît preţuiesc vădirile;

superioare şi esenţiale ale activităţii naţionale, şi printre aceste nimic nu stă mai presus decît literatura şi ştiinţa. Naţionalizarea lor e deci o problemă de existenţă naţională.

Această problemă s-ar cuveni să se pună întotdeauna educatorilor, a căror silinţă să stăruiască la deşteptarea dragostei şi interesului tinerimii pentru vădirile cuLturii româneşti. Să le iubim mai întîi pe ale noastre şi pe urmă pe ale altora

Şi, desigur, nu numai în cuvinte, ci şi prin fapte, prin îndemnuri şi mai ales prin luminarea pricinelor pentru care cultura noastră nu poate şedea alături de multe altele, împrejurările istorice ne-au împiedicat atîtea veacuri de la o propăşire firească. Acest nex cauzal să fie deci lămurit, căci numai prin înţelegerea lui se poate trezi şi simţul relativităţii istorice de care vorbeam, ce e de nevoie pentru a strămuta punctul de greutate al interesului tinerimei, aici, pe pămîntul nostru, de care e legată toată fiinţa noastră trupească şi sufletească...

Ne rămîne acum să vedem a doua pricină a nepătrunuerei literaturii noastre — mai ales a celei mai nouă — in păturile culte şi suprapuse.

Această literatură a fost o literatură exclusivă, o literatură ce stăruia numai asupra unei singure pături sociale a poporului românesc. E neîndoios că această pătură e cea mai numeroasă, cu mult mai numeroasă, făcînd temelia neamului nostru ; e neîndoios că această clasă e cea mai interesantă sub raportul politic, că i se cuvine o deosebită iuare-aminte şi că de la bunul ei trai, de la fiinţa ei atîrnă şi fiinţa noastră, a celor pe care cultura ne-a ridicat deasupra.

Dar una e preocupaţia politică, economică şi socială, răsfrîntă asupra unei clase, şi alta e procupaţia literară, mai ales cînd i se dă un caracter de părtinire. Să se înţelegem. Nu tăgăduiesc, de asemenea, însemnătatea poporului în literatură. Mai întîi, literatura populară ne stă martoră, la noi mai mult chiar decît aiurea, de frumuseţile de care e în stare această colectivitate anonimă, ce se numeşte popor. Poeziile, basmele, legendele şi atî-

tea alte scinteieri ale spiritului popular sunt o adevărată comoară a literaturii noastre atît de săracă în alte privinţi. Dar poporul nu e numai un făuritor de literatură : la rîndul lui, fireşte, el poate ajunge un element, asuora căruia se îndreaptă literatura cultă, sau, cu alte cuvinte, ei poate ajunge un izvor de inspiraţie. Şi, în adevăr, in toate timpurile, la noi ca şi aiurea, s-au ivit opere literare, ale căror subiecte erau luate din păturile de jos, din ţărănime. Nu e nevoie de o înşirare de nume. Cu toţii avem în amintire un şir întreg de lucrări de valoare din literatura universală : romane ruseşti, romane franţuzeşti, romane nemţeşti inspirate din viaţa celor umiliţi... Această literatură e însă numai o coardă, numai o notă a unei simfonii mult mai largi şi mai bogate. Cîntecul acesta de fluier nu încheagă toată armonia sufletească a unui întreg popor, a cărui gamă e mult mai întinsă.

Astfel trebuie pusă problema : nu pe îndreptăţirea literaturii *ţărăneşti* — pentru a o numi aşa cum ne-ani obişnuit s-o numim —, ci pe *exclusivitatea* ei. Îndreptăţirea, fireşte, nu **i** se poate tăgădui. Toate clasele sociale sunt interesante literaliceşte. E numai o chestie de măsură.

Dragostea pentru literatura franceză, oricît de puternică, ar fi, n-ar fi putut înăbuşi gustul de literatură naţională, clacă această literatură s-ar fi îndrumat către toţi, dacă ar fi fost multilaterală, dacă ar fi cuprins în cutele ei toate stratele neamului nostru, dacă ar fi oglindit nu numai nevoile celor de jos, ci şi viaţa celor de sus, deşartă, şi zadarnică uneori, dar zbuciumată alte **daţi** de gînduri înalte, de pasiuni cotropitoare, de nobile năzuinţe, peste care nu se poate trece, fără a lăsa pe dinafară c bună parte a vădirilor sufletului omenesc şi chiar ale sufletului românesc.

Căci aşa suntem făcuţi cu toţii : voim să ne jecunoaştem în ceea ce citim, să găsim acolo icoana grijelor, gîndurilor noastre, să mai vedem încă o dată mizeriile ce ne încătuşează viaţa zilnică. Şi, cînd nu le găsim, e firesc să ne ţinem cel puţin în aşteptare, dacă nu într-o desăvîrşită nepăsare, faţă de o mişcare literară care trece pe lîngă noi, fără să ne vadă, înclreptîndu-şi toate sforţările numai către o anumită pătură a neamului, pietroasă desigur, în multe privinţe, dar nu singura.

O bună parte a publicului — fără a fi semicultă, fără a fi înstrăinată, fără a avea o specializare timpurie şi unilaterală — are totuşi, un alt *ideal* de literatură decît cel pe care par a-l avea mulţi dintre scriitorii noştri de acum. Acest *alt ideal* e şi al meu.

Literatura noastră de astăzi e lipsită de *idei.* Prin întocmire, ea are toate însuşirile *primitivităţii.* Nu tăgăduiesc talentele. Sunt multe şi unele chiar puternice. Te înminunezi de bogata rodnicie a unora : scriu cu o mînă, scriu cu două, scriu cu patru... Dreapta nu li se odihneşte. E o goană ameţitoare. Şi nu scriu rău. Vezi mai ales un spirit de observaţie îndreptat spre lucruri mici, o invenţie verbală nesecată, un fel de poezie largă ce îmbracă toate fără deosebire cu o dulce lumină de duioşie, şi o rară însuşire de a povesti... Ce ? întîmplarea de ieri sau de azi, faptele zilei, mărunţişuri sau tragedii, poveşti romantice sau greutăţile de fiecare clipă a bieţilor oameni necăjiţi. Aceste nenumărate povestiri nu sunt însă străbătute de un bogat izvor de idei ; ele par un lac în care nu se aruncă şuviţele izvoarelor limpezi, cu apă proaspătă şi *vie* ce frăgezesc valurile încălzite ale lacului.

Literatura noastră trebuie *intelectualizată.* Aici e scăparea ei. Aşa cum e acum, ea s-a potmolit în adîncuri, fără măcar să încerce să se ridice pe culmile senine... Căci nu poate fi nici o îndoială pentru nimeni că nu putem trăi — iiterariceşte — pînă la sfîrşit în lumea haiducilor, a hoţilor de cai, în care ne plimbă unii scriitori... Nu putem asculta mereu poveştile lui moş Gheorghe, ce pufăie din lulea, în lumina scăzută a amurgului, işi dregi glasul spre a începe o veche poveste de demult, sîsîind-o, lunginj-o şi neisprăvind-o niciodată... Nu putem face singura noastră hrană sufletească din această literatură ce abia. se încheagă la cîteva rudimente de sentimente omensşii, luate în vădirea Ion cea mai primitivă.

Pînă cînd aceşti unchiaşi vorbăreţi, aceste mătuşe limbute, aceste «duduce» romanţioase, aceşti boieri ce-şi plimbă golul lor sufletesc de ici pînă colo, sorbind din ceaşca de cafea şi trăgînd din lulea, pentru a scoate cîte o vorbă zadarnică din mijlocul rotocoalelor de fum ?

Literatura ţărănistă e un gen literar, dar nu e singurul.

Această credinţă nu ştirbeşte deloc dragostea pentru clasele de jos, mila pentru suferinţele lor, interesul sub raportul economic şi politic pentru ceea ce ne-am obicinuit să numim talpa *ţării...* Dar literatura unei ţări nu trebuie să se mărginească aici. Ea trebuie să mai răsfrîngă şi alte bătăi de inimă, alte gînduri mai înalte, alte griji, alte năzuinţe, alte speculaţii intelectuale şi sufleteşti, alte nuanţe, alte subtilităţi de simţire. Fără a cădea în rafinare, în ceea ce unii se grăbesc a numi *deccdeVă,* pentru a scăpa de urmările remuşcării, literatura unei ţări civilizate nu se poate ţărmuri pentru totdeauna' în mtîmplările lui Cozma Răcoare, în poveştile mucegăite ale lui moş Gheorghe sau ale lui cuconu Andrieş ; literatura unei ţări civilizate nu se poate închega numai din păţaniile mătuşei Rada, din zugrăvirea scenelor de circiumă, sau a dragostei — *trişti amori* — Domnicăi cu popa satului, din aventurile logofeţilor de moşie...

Cum, în ţara asta, nu sunt decît popi beţivi, funcţionari stricaţi, vornicei haini, rîndaşi pribegi, ce se îndrăgesc de stăpîna casei, cobzari amoroşi, boieri ruginiu, pleava mahalalelor de oraşe, şi viaţa necăjită, îndreptată (în chip firesc, de altminteri) cu toată încordarea ***numai*** spre un bun material, spre o bucată de pîine mai aibă, cum e (şi nu putea fi altfel) viaţa satelor noastre, ca şi a tuturor satelor din lume ?...

Cum, pe lîngă aceste revărsări ale vieţii fizice, nu se mai află nimic altceva în ţara noastră ? Nu se află oare şi palide frunţi aplecate la lumina lămpii pe foi îngălbenite de vreme ? Nu mai sunt cercetători ai tainelor firii sau ai trecutului istoric, ochi pironiţi pe firul de iarbă ce creşte, degete ce lunecă pe clapele naturii divine, inimi ce bat pentru idealurile albe ale poeţilor ?

Cum, gama noastră sufletească se ţărmureşte ia cele cîteva sentimente primordiale luate în vădirea lor violentă : dragostea pornită din instinctul proprietăţii, goana după un trai mai bun, pe lîngă care se adaugă şi viţiilc elementare : beţia, cruzimea şi alte cîteva ?

Cum, numai moş Gheorghe, baba Rada, cuconu Andrieş, haiducii, hoţii de cai, argaţii, beţivii, popa Miron, logofeţii de moşie ?

Nu mai sunt oare şi minţi gînditoare, cugete curate, suflete în care se îmbină atîtea jocuri tainice de sentimente, atîtea năzuinţe dezinteresate ? în ţara noastră n-au pătruns oare şi largile şuvoaie ale cugetării apusene ? în ţara noastră sufletele nu s-au subţiat încă pentru a fi deschise la toate adierile înnoirei, la toate progresele culturii, la toate ademenirile idealului ?

Eu cred că da, şi mai cred că mă fac tălmaciul unei bune părţi a publicului cult al neamului nostru cînd zic : Destul cu această literatură sau, mai degrabă, *numai* cu această zăbovire în adîncurile primitive ale sufletului omenesc ; facem o sforţare mai prelungă pentru a vedea că nu sunt numai văgăune, ci mai sunt şi culmi, şi mai e şi un soare, colo sus, ce se sileşte să risipească negurile ignoranţei !

Nu mai poate merge cu o astfel de literatură fără a renunţa la ceea ce-i face nobleţă şi frumuseţă superioară. Ştiinţa şi literatura sunt privite ca vădirile cele mai înalte, ca înflorirea din urmă a unui neam. Ele trebuie să fie deci oglinda lui. Dacă ştiinţa lui e ţărmurită la un empirism primitiv, iar literatura se mărgineşte la cîteva iargi picturi ale stratelor populare, la chermesele, la instinctele lor trupeşti, dacă se îngrădeşte mai mult în lamei pîntecelui, ridicîndu-se arareori şi în lumea inimei, fără să se înalţe însă niciodată şi în lumea minţei, a inteligenţei, în lumea ideilor ce se primenesc necontenit — acel neam sau e calomniat, sau zace pe o treaptă de inferioritate vădită, de pe care trebuie să se avînte, sub primejdia de o pieri fără cinste şi fără să fi adus cuiva vreun folos...

Dar acest proces de *intelectualizare* merită să fie cercetat mai de aproape pentru a vedea unde e nevoie şi unde nu, şi apoi pentru a hotărî întrucît i se pot găsi urmele chiar în literatura noastră.

Să luăm mai întîi *poezia.*

Am arătat tot în *Convorbiri literare* că poezia, mărginindu-se în lumea sentimentelor, nu sufere decît prea puţin acest proces de intelectualizare... O poezie nu e decît

sensibilizarea prin cuvinte a unei stări sufleteşti, *a* unui sentiment luat mai ales în creşterea lui cea mai mare... Totul se schimbă însă, în timp ce sentimentele rămîn aceleaşi. Ele înfruntă vrăjmăşia veacurilor. Ideile se primenesc, ştiinţa îşi leapădă haina în fiecare an, îmbiâcîndu-se într-o hlamidă tot mai frumoasă, tot mai strălucitoare, pe cînd inima omenească are aproape aceleaşi bătăi ea acum cîteva mii de ani. Iubim ca şi eroii lui Hcmer, urîm ca şi locuitorii peşterilor. Dragostea de patrie n-a găsit un cîntăreţ mai puternic decît Tirteu sau Aloeu ; dragostea de slavă nu s-a vădit încă mai bine decit in imnurile lui Pindar ; iubirea şi-a găsit în antichitate poeţi inspiraţi ca Sapho sau Catul ; melancolia vieţii ce se iroseşte, a antichităţii ce păleşte se zbuciumă în duiosul vers al unui Teognis sau Mimnermos.

Aproape întregul mănunchi de sentimente, ce fac Ia un loc comoara noastră sentimentală, a evoluat foarte puţin. Veşnicia încheagă de altminteri gloria cea mai curată a poeziei. Făurindu-se din elemente eterne, ce înfruntă timpul, mai trainice ca bronzul, poezia pluteşte pe deasupra veacurilor, pururi tînără, pururi frumoasă, pururi cu zîmbetul feciorelnic al celei dintîi deschideri Ia viaţă. Homer n-a pierdut nimic din frăgezimea lui, cu toate că aproape trei mii de ani au încercat să-şi scuture praful peste epopeele lui.

Vorbim desigur numai în linii generale. Sentimentele rămîn aceleaşi, dar şi ele îmbracă întrucîtva noi ferme de expresie, luînd uneori şi alte nuanţe pe care cei vechi nu le puteau bănui... E un cîştig al poeziei moderne — care uneori merge pînă la rafinare şi decadenţă — de a găsi vestmîntul necesar pentru aceste nuanţe. Prin urmare, chiar şi în poezie, unde de la întîia vedere totul părea nemişcat şi veşnic, e un progres nu numai în partea tecnică — ceea ce e firesc •—, ci şi în jocul subtil al unor sentimente îndulcite de atîtea veacuri de civilizaţie şi de atingere cu lucruri nouă şi cu îmbinări nouă de viaţă.

Cu totul altceva e în proză : în roman, în nuvelă, în teatru, într-un cuvînt, în întreaga literatură ce nu îmbracă haina specifică a poeziei.

Această literatură nu e scoasă numai din gama restrânsă sufletească a omului, luată în elementele ei esenţiale şi primordiale. Pe cînd poezia e o răsfrîngere numai a tot ce e veşnic, a tot ce e oarecum dumnezeiesc şi nematerial în noi, a sentimentelor desconcretizate, literatura cealaltă, mult mai largă şi mai bogată, îşi frînge aripa spre a se pogorî din cer pe pămînt, în mijlocul nostru al acestora ce ne zbuciumăm între atîtea nevoi, între atîtea interese, între atîtea năzuinţe...

După cum Anteu îşi trăgea puterile lui din atingerea cu maică-sa pămintul, tot aşa şi literatura nu poate fi ceea ce trebuie să fie decît prin prelunga atingere cu *viaţa,* luată sub toate înfăţişările. Şi viaţa se schimbă, se desfăşoară ca o lungă coadă şerpuitoare în nenumărate cotituri. Literatura se cuvine să fie icoana, veşnic credincioasă şi veşnic schimbătoare, a tuturor acestor încolăciri, a tuturor acestor primeniri, pe care le pricinuiesc nu numai împrejurările materiale de trai, ci şi *cugetarea* în mersul ei grăbit, ca o flacără trecută din mînă în mînă de către purtătorii de lumină.

Literatura trebuie să ţie deci seama de ştiinţă, desigur nu urmărind-o în migăloasele ei dibuiri şi încercări, ci culegîndu-i roadele ; literatura nu trebuie să zugrăvească pe oameni numai în viaţa lor materială, în instinctele lor oarbe, în reprezentanţii lor mai puţin caracteristici şi prin simţire şi prin activitate intelectuală, ci se cuvine să oglindească şi intelectualitatea unui neam, cercetând jocul psihic mult mai fin şi mai complicat al unor suflete prin care a străbătut întreaga cultură a timpului.

Să lăsăm la o parte cîntecul vechi al semiculturii claselor suprapuse şi să fim încredinţaţi că şi în neamul nostru mai sunt firi alese, minţi luminate, oameni pe deplin culţi, în care se răsfrînge *altfel* icoana fugară a acestei lumi şi pe care literatura ţării nu-i poate trece cu vederea. Nu tăgăduiesc, de altminteri că, încercări fericite s-au şi făcut în această privinţă mai ales de un Duiliu Zamfirescu, D. Anghel, I. Gorun ori I. Brătescu-Voineşti. Dar nu e de ajuhs. Dărimînd idolii atîtor prejudecăţi aruncate în circulaţie, mai ales în timpurile din urmă, scriitorii noştri ar trebui să înţeleagă că ceea ce fac nu e îndestulător, că merg încă pe poteci nelimpezite şi că

se aşteaptă de la ei să iasă odată la lumina drumului larg ce duce pe culmi.

Aşa cum e acum, literatura noastră are picioare şi pîntece. li mai lipseşte însă capul.

*

Literatura de azi mai sufere de o altă lipsă, pe care o voi aminti în treacăt. Ea e mai mult o bogată culegere de încercări, deseori strălucite, un joc de inele de aur aruncate în razele soarelui de vară. Printr-o comparaţie poetică am putea-o asemăna cu o pădure prin iarba căreia sclipesc licuricii ; acum se aprind, acum se sting, spre a se aprinde din nou... Lumina lor tremură ca o flacără bătută de vînt; e discretă şi poetică ; cu ea însă nu se luminează întreaga pădure, pentru care rămîne numai ca o podoabă a nopţilor de vară. Tot aşa de tremurătoare e şi literatura de astăzi ; licăreşte, dar nu luminează ; acum păleşte, stingîndu-se, pentru a aprinde din nou ca un zîmbet de chemare acoperită.

Torţia lipseşte însă, torţia ce-şi timite raza pînă în adîncurile pădurii, prin desişuri, pătrunzîndu-le, învăluindu-le de o lumină orbitoare. Lipsesc operele de artă definitivă, închegarea din urmă a unor lungi sforţări, rodul plin şi copt al unei ierne ce-şi aşterne umezeala, al unei primăveri ce desface mugurul, al unei veri ce-1 încălzeşte cu o lungă sărutare şi al unei toamne ce-1 leagă şi-1 întinde mînei doritoare...

Se scriu *multe,* dar nu şi *mult.* Scriitorii par mereu în goană după o nouă lucrare ; înainte de a sfîrşi ceva, înainte de a-i da tot luciul de care are nevoie, se grăbesc spre alte ademeniri...

E ştiut că la noi literatura n-a fost niciodată, nu un izvor de îmbogăţire, dar nici chiar un mijloc de existenţă. Nu s-a putut niciodată trăi din scrisul literar. A fi scriitor nu însemna să ai o *profesiune ;* trebuia să fii mai întîi *ceva* pentru a-ţi putea îngădui să te îndeletniceşti cu literatura, în răgazuri, fără nici o grabă, deoarece pagina tipărită neaducînd bani, nu era nevoie s-o arunci la toate vînturile înainte de vreme. Această desăvîrşită nerăsplătire a muncii literare e pricina că literatura noastră a fost făcută la început de boieri, sau de oameni cu stare, care vedeau în,scris un fel de *otium cum dignitate,* sau care aveau o sinceră dragoste pentru cultura românească. Numai în urmă a venit literatura proletarilor, a intelectualilor săraci, al căror prototip e marele Eminescu, atît de încercat de mizerie, el, care ar fi trebuit să poată trăi din belşug de pe urma penei lui geniale.

Abia acum începe să se cîştige *cîte ceva* cu scrisul. Fireşte însă că literatura n-a ajuns şi la noi o profesiune ca în alte ţări străine, ca în Franţa, de pildă. Acolo a fi scriitor e destul pentru a trăi din larg şi cu demnitate, producînd deci pe încetul, publicînd numai atunci cînd opera a primit toată îngrijirea de care are nevoie.

La noi, e numai un început de răsplătire a activităţii literare, dar care, atîta vreme cît e un început, are şi urmări neprielnice, printre care număr şi fragmentarea literaturii de astăzi... Plata este neîndestulătoare... Am arătat că a început să se citească mai mult. Cerinţa nu e atît de mare spre a îngădui ca scriitorii să fie răsplătiţi după meritul lor, astfel ca, viaţa fiindu-le asigurată, să poată lucra pe îndelete, cu dragoste, şi nu sub apriga înţepare a nevoilor, în goana pentru trai.

în loc ca literatura să fie făcută de cîteva talente, ce-şi găsesc sprijinul vieţii aiurea, ea e făcută astăzi de mult mai mulţi scriitori ce-şi caută existenţa într-însa şi, cum împrejurările în care trăim nu îngăduie o răsplătire mai mare ce s-ar cuveni operilor făurite în lungi ani de creaţie înceată, scriitorii noştri se văd siliţi să făurească numai schiţe, încercări, cronice, nuvelete şi alte fărămituri literare, singurele ce se pot face în grabă.

într-un cuvînt, suntem într-o epocă de tranziţie. Aşteptăm un viitor mai bun.

NOTE

Volumul al IV-lea de ***Opere*** ale lui E. Lovinescu cuprinde o serie de articole şi studii apărute în perioada de la debutul scriitorului şi pînă în preajma izbucnirii primului război mondial, într-adevăr, se recunoaşte în acest moment sfîrsitul unei epoci bine determinate din viaţa sa, pe care biografii şi istoricii literari obişnuiesc să o numească de „cristalizare" a personalităţii sale. Sfîrsitul anului 1916 aduce un eveniment major şi cu totul neaşteptat în viaţa lui E. Lovinescu : obligaţia de a părăsi Bucureştii în faţa invazei duşmane şi de a. se refugia în Moldova, întrerupîndu-şi astfel pentru aproape doi ani nu numai activitatea publicistică, dar şi preocupările în sensul creator al cuvîntului (ceea ce, după propria-i mărturisire nu i se mai întîmplase pînă atunci), el refugiindu-se în traducerea ***Odiseii*** şi în îndeplinirea obligaţiilor profesionale de dascăl în orăşelul său natal.

întoarcerea în Capitală, în toamna lui 1918, şi reluarea scrisului coincid cu un moment istoric de maximă importanţă : realizarea statului unitar român şi deschiderea unor perspective largi de democratizare a vieţii politice. Aceasta avea să producă o adevărată mutaţie în mentalitatea vremii, E. Lovinescu fiind unul dintre intelectualii care au înţeles cel mai bine importanţa momentului istoric şi au ştiut să-1 slujească din plin.

Afară de aceasta, în ordinea strict editorială, criticul va face să apară nu numai două reviste, izbutind astfel să ajungă a se exprima într-un organ propriu ***Lectura pentru toţi,*** 1918 şi ***Sburătorul,*** 1919), dar şi o nouă ediţie de ***Critice,*** care, începînd să apară din 1920 la Editura Alcalay, o va dubla pînă la un punct

pc cea inaugurată în 1909 de Editura Socec. Aceasta din urmă va continua să apară la diferite edituri (Alcalay, Viaţa românească, Ancora) şi va ajunge la volumul zece, fiind deci hărăzită să cuprindă cel mai mare număr de volume din cîte a putut autorul să dea la lumină vreodată, într-o serie, sub acest titlu. Ediţia a Il-a, apărută în întregime la Editura Alcalay, se va vedea foarte curînd (începînd din 1925) înlocuită de ediţia zisă „definitivă", apărută în cadrul Editurii Ancora-Benvenisti, ea putînd fi deci considerată o ediţie de tranziţie, căci textele cuprinse în ea prezintă diferenţele cele mai mici faţă de versiunea din ediţia I. Ţinînd seama de acest lucru, volumele ulterioare de *Opere,* pe care le proiectăm să apară, vor cuprinde ediţia numită de autor „definitivă" şi care este de fapt a III-a pentru multe din textele cuprinse în ea, diferenţele faţă de ediţia a Il-a şi I putînd fi considerate, atunci cînd există, doar variante, premergătoare acestei versiuni, ultima pe care autorul a fost în măsură să o revadă şi să o structureze după idee-a pe care o avea atunci despre rolul şi soarta unor articole şi studii atît de variate.

In privinţa textelor din ediţia I de *Critice,* care s-au bucurat de încă o reeditare înainte de a ajunge în ediţia definitivă, am socotit că ele trebuie reproduse, dar în nici un caz în totalitatea lor, deoarece reprezintă, în oarecare măsură, reluarea unor texte din *Paşi pe nisip...* Celelalte însă, care nu figurează în *Paşi pe nisip...,* le-am împărţit în două categorii, în aceeaşi neputinţă de a reproduce volumele ca atare : unele articole (mai ales din primul volum de *Critice,* Ed. Socec, 1909) reprezentînd variante foarte diferite în raport cu textul păstrat în ediţia definitivă, au fost reproduse în volumul de faţă, iar celelalte, mult mai numeroase, care au intrat în diverse volume ale ediţiei definitive doar cu minime modificări, şi bineînţeles cele care au fost scrse ulterior, vor fi înregistrate ca variante la această ultimă ediţie.

Ţinem să precizăm că, în primul caz, e vorba de texte de maxim interes despre autori importanţi (Caragiale, M. Sadoveanu, St. O. Iosif, D. Anghel, Emil Gârîeanu, Ion Minulescu), în care versiunea primă a suscitat polemice şi controverse la timpul respectiv şi marchează destinul acestor scriitori, deopotrivă cu acela al criticului ce s-a rostit despre ei. Necesitatea de a oferi cititorului aceste texte în versiunea lor originară ni s-a impus şi pentru faptul că E. L-ovinescu, deşi le-a revizuit

ulterior, a păstrat, în toate cazurile, datarea primei apariţii **a** textului, ceea ce e de natură să deruteze pe cititor şi i-a fost imputat de către criticii săi, indiferent de felul în care au făcut-o, de la acuzaţiile de „falsificare" ale lui G. Ibrăileanu şi pînă la obiecţiile ridicate de Perpessicius, Camil Petrescu sau Şerban Cioculescu. Restituirea formei lor prime va putea da cititorului imaginea exactă **a** rolului şi proporţiilor pe care le au „revizuirile" în cazul autorului nostru : fără a anticipa asupra oricărei posibile interpretări, vom spune că, deşi diferenţele sînt minime în ceea ce priveşte judecăţile artistice, rămînînd importante cele de ordin stilistic, păstrarea datei iniţiale constituie un procediment părăsit în clipa de faţă de mai toţi cei ce-şi alcătuiesc volume din articole publicate la o dată anterioară şi care au suferit mai apoi felurite modificări.

După cîte am putut constata, majoritatea criticilor şi istoricilor literari care s-au ocupat de aceşti autori şi au recurs la textele lovinesciene pentru a descoperi felul în care criticul i-a receptat, au fost induşi în eroare de data primei apariţii păstrată pe versiunea „definitivă" şi s-au referit la aceasta din urmă, ca şi cum ar fi fost vorba de prima versiune, cea din presa vremii şi din ediţia I a *Criticelor.*

în sfîrşit şi sub aspect stilistic aceste pagini timpurii lovinesciene se cer restituite pentru a întregi imaginea criticului din tinereţe. Scriitorul a traversat în perioada acelor ani (1908—1919, în special) o fază de respingere a stilului neologistic pe care avea să-1 cultive constant mai tîrziu şi să-1 ducă la acea formulă care face din el un maestru al genului, cu o profundă influenţă asupra criticilor ce i-au urmat. In perioada de care vorbim, el a adoptat o expresie cît mai „neaoşe", în care „imaginea" artistică devine „icoană", „perspectivă" apare ca „privelişte", „firea" traduce sistematic pe „natură" şi „semnificativ" e redat prin „înseninător" etc, ceea ce dă paginilor sale critice, îndeosebi celor teoretice, un aer destul de ciudat, în tot cazul neaşteptat pentru cei care nu cunosc decît versiunea remaniată, de mai tîrziu.

Trebuie ţinut apoi seama şi de faptul că încă de pe vremea aceea criticul împărtăşea credinţa că disciplina sa e în fapt una artistică şi că adevăratul critic trebuie să facă dovada că nu e străin de stilul artistic ; mai mult încă, el îşi închipuia că prin „scenarii" literare, cărora se silea să le dea un cît mai pronunţat caracter artistic, va putea sugera mai bine intuiţia

i

şi judecata estetică pe care voia să le comunice cititorului. Or, dacă prima modalitate a rămas o constantă a scrisului lovinescian, cea de a doua a fost părăsită în faza „maturităţii" sale, criticul adoptînd expresia concentrată, lapidară, fără a-şi mai îngădui acel „joc" pe marginea textelor altora, pe care-l descoperim îndeosebi în volumul I de ***Critice,*** ed. I, 1909. Versiunea „definitivă" păstrează aproape neschimbat nucleul ideatic şi judecăţile de valoare cuprinse în versiunea iniţială, dar nu ne poate oferi imaginea reală a năzuinţelor sau veleităţilor autorului în tinereţea sa.

Cititorul va descoperi, poate cu surprindere, în aceste articole lovinesciene juvenile, cu totul alt ton de abordare a scriitorilor incriminaţi, decît s-ar fi aşteptat. Autorul lor s-a aflat într-o situaţie cu totul aparte printre criticii de atunci faţă de contemporanii săi din generaţia sămănătoristă, de la foştii camarazi de liceu sau facultate, Mihail Sadoveanu şi Panait Cerna, şi pînă la ardelenii descinşi de peste munţi, Octavian Goga şi Ion Agârbiceanu ; el era de fapt un „coleg" al lor, în sensul cel mai propriu al cuvîntului, un scriitor de aceeaşi vîrstă cu ei, bătînd şi el la porţile literaturii şi ale afirmării publicistice. Lovinescu se ocupă de primele lor cărţi cu un interes aproape confratern, adresîndu-li-se pe un ton mai familiar, folosind de multe ori accente încurajatoare, încercînd a descoperi virtualităţi ce aveau sau nu să se confirme. Spre deosebire de toţi criticii notabili de atunci (N. Iorga, Mihail Dragomirescu, Ovid Densusianu sau G. Ibrăileanu, pentru a nu mai vorbi de T. Maiorescu) el nu se instituia ca o instanţă catedratică, nu era un profesor ascultat şi temut, care să-şi domine auditoriul, şi nici nu putea să invoce vreo autoritate de ordinul situaţiei sociale, în sfîrşit, spre deosebire de toţi aceştia, criticul nu poseda un organ publicistic propriu care să-i îngăduie gruparea şi subordonarea altor scriitori în jurul său şi să-i permită exercitarea unei forţe de atracţie de alt ordin decît acela care rezulta din propriul său scris. Dar, în acelaşi timp, el era complet străin de spiritul partizan al criticii de grup, ilustrată de un Ilarie Chendi, de pildă, sau ceva mai tîrziu, de criticii ocazionali proveniţi din scriitori şi care introduceau deformaţiile cele mai subiective în judecarea contemporanilor. Aparţinînd prin vîrstă generaţiei sămănătoriste şi a scriitorilor afirmaţi în paralel tot atunci (Cincinat Pavelescu, Elena Farago, Victor Eftimiu), el este un spirit care înţelegea totuşi să se distanţeze de aceştia

într-atît încît să dea despre ei verdictele cele mai juste ce se pot întîlni în critica de primă instanţă.

Reluînd aceste texte două decenii mai tîrziu şi dîndu-le forma „definitivă" pe care a popularizat-o ediţia Ancora-Benvenisti, autorul le-a conferit un caracter pe care nu-l avuseseră şi pe care nu l-ar fi putut avea : concluziv, cu judecăţi tranşant exprimate şi, în majoritatea cazurilor, cu intuiţii integrate într-un tot, într-o perspectivă mult mai cuprinzătoare, pe care i-o oferise trecerea vremii. Această schimbare se explică şi a devenit posibilă graţie faptului că mulţi dintre scriitorii abordaţi de el ca nişte speranţe au părăsit scena vieţii la scurt timp după aceea (St. O. Iosif, **P.** Cerna, Emil Gârleanu, D. Anghel) sau nu au imai evoluat notabil (Octavian Goga, C. Sandu-Aldea, l. A. Bassarabescu, Elena Farago, Cincinat Pavelescu). Dar tocmai de aceea reacţia criticului tînăr în faţa erupţiei lor juvenile, trebuia neapărat reconstituită şi repusă la dispoziţia cititorilor.

în sfîrşit, pentru a desăvîrşi imaginea criticului în primul său deceniu de activitate, am dat şi articolele sale care s-ar putea numi de „publicistică" şi pe care in mod sigur nu le-a considerat demne să intre în volumele de ***Critice,*** cu tot caracterul destul de lax al acestor volume, chiar şi în versiunea lor definitivă şi în ciuda interesului ce nouă ni se pare că l-ar avea pentru toţi cei care vor să se informeze asupra scrisului său în acel moment. Ele vor continua în volumul următor, V, de Opere ale lui E. Lovinescu.

In volumul de faţă am cuprins doar articolele care au fost publicate pînă la sfîrşitul anului 1911 ; în anul următor începînd colaborarea sa destul de statornică la cotidianul (pe atunci) ***Rampa.*** Această împărţire credem că ar corespunde unei realităţi de fond a scrisului lovmescian şi a felului în care a evoluat el : odată cu eşecul său universitar, care se produce atunci, criticul se îndreaptă mai decis spre publicistica liberă, spre gazetăria literară, sub semnul căreia debutase la ***Epoca*** şi pe care nu o părăsise de fapt niciodată. El nu va mai scrie însă la reviste mari, unde îşi putea îngădui formula „studiului" mai mult sau mai puţin doct ***(Viaţa românească, Convorbiri critice, Convorbiri literare),*** ci se adresează gazetelor de mare tiraj ***(Rampa, Flacăra, Naţionalul,*** chiar şi ***Sburătorul,*** care în prima lui fază s-a dorit o publicaţie populară), ceea ce nu va rămîne fără urmări asupra configuraţiei generale a scrisului lovinescian, dar

şi a personalităţii criticului care, spre deosebire ele cei de pînă la el, a fost în primul rînd un publicist.

Textele au fost dispuse în ordinea cronologică a apariţiei lor în presa vremii, (pentru fiecare secţiune în parte), atît ceie care nu au mai fost reeditate, cît şi cele care au intrat ulterior în volumele de *Critice.* Am făcut o singură excepţie cu articolul *Cenacolo vinciano,* publicat mult după încheierea secţiunii pe care am intitulat-o *Note de călătorie ;* l-am aşezat la sfîrsitul acestora, încereînd astfel să împăcăm criteriul cronologic cu cel sistematic, aşa cum am făcut şi în volumul I de *Opere* şi cum vom proceda şi în celelalte ce urmează să apară, în cazul în care vor avea un cuprins la fel de eterogen.

I. NOTE DE CĂLĂTORIE

GALERIA SCHACK DIN MUNCHEN

Apărut în *Epoca,* anul X, nr. 217, 9 august 1904, p. 1-2, la rubrica *Litere, arte, ştiinţe,* de unde reproducem textul.

GLIPTOTECA DIN MUNCHEN

Apărut în *Epoca,* anul X, nr. 223, 15 august 1904, p. 1-2, la rubrica *Cronica artistică,* de unde reproducem textul.

IMPRESII DIN VERONA

Apărut în *Epoca,* anul X, nr. 223, 15 august 1904, p. 1-2, la rubrica *Cronica,* de unde reproducem textul.

SPRE ATENA

Apărut după cum urmează, în două numere din *Epoca,* anul X, 1904, la rubrica *Note de călătorie,* de unde reproducem textul.

I., nr..231, 24 august, p. 1-2.

în prefaţa la volumul secund de *Paşi pe nisip...* (în ediţia de faţă de Opere, volumul I, p. 154), E. Lovinescu vorbeşte despre conflictul său cu N. Iorga, pe atunci directorul *Sămănătorului,* unde el trimisese cîteva pagini de note de călătorie, care i-aa fost însă înapoiate „prin mîna prietenă a lui M. Sadoveanu",

după ce Iorga îi expediase o scrisoare afirmînd printre altele că ....interesantul d-tale articol e prea *învăţat* pentru *Sămănătorul* si pentru un articol literar in genere...". Faţă de care, Lovinescu se întreba : „încăpea oare, în aceste împrejurări, vreo părere de rău ? Una singură, poate : pentru *Sămănătorul,* care era astfel apreciat de însuşi directorul lui." Şi totuşi, refuzul de a publica aceste pagini a constituit ulterior o „explicaţie" dată de N. Iorga pentru adversitatea pe care tînărul critic ar fi arătat-o scriitorilor din cercul revistei unde el se văzuse refuzat. Pentrti a proba contrariul, adică absenţa din partea sa a oricărui resentiment, E. Lovinescu a reprodus cîteva pagini din cele oferite spre publicare, demonstrînd astfel ce caracter neutru aveau. E vorba de articolul *Spre Atena,* purtînd însă titlul *Spre Grecia...* şi prezentînd o variantă dată drept primă, uşor diferită din punct de vedere stilistic faţă de cea care a ajuns să vadă lumina tiparului în numărul din *Epoca* mai sus menţionat.

II., nr. 234, 27 august, p. 1-2.

PE BOSFOR (Fragment)

Apărut în *Epoca,* anul X, nr. 276, 8 octombrie 1904, p. 1-2, la rubrica *Note de călătorie,* de unde reproducem textul.

IMPRESII DIN FIUME ŞI ABBAZIA

Apărut în *Epoca,* anul X, nr. 316, 18 noiembrie 1904, p. 1-2, la rubrica *Note de călătorie,* de unde reproducem textul.

IMPRESII DIN PADOVA

Apărut în *Epoca,* anul X, 1904, în mai multe numere, după cum urmează, la rubrica *Note de călătorie,* de unde reproducem textul :

I., nr. 323, 25 noiembrie, p. 1-2 ;

II., nr. 329, 1 decembrie, p. 1-2 ;

III., (cu numerotaţia greşită : IV), nr. 336, 9 decembrie, p. 1-2.

„Sfîrşit" nr. 324, 26 noiembrie, p. 1-2. După cîte se poate constata din analiza conţinutului, acest text nu e încheierea fragmentului I, după care urmează, în ordinea cronologică a apariţiei în ziar, ci e finalul întregii serii de impresii din Padova.

PAGINI FLORENTINE — PE LUNG' ARNO ACCilAIUOLI

Apărut în *Epoca,* anul XI, nr. 10, 12 ianuarie 1905, p. 1-2, de unde reproducem textul.

PAGINI FLORENTINE

Apărut în *Epoca,* anul XI, 1905, după cum urmează, în mai multe numere, de unde reproducem textul :

I., nr. 18, 20 ianuarie, p. 1 ;

II., nr. 19, 21 ianuarie, p. 1-2 ;

III (cu numerotaţia greşită : IV), nr. 24, 26 ianuarie, p. **1 ;**

IV (cu numerotaţia greşită : V), nr. 25, 27 ianuarie, p. **1.**

CENACOLO VINCIANO (Note de drum)

Apărut în *Românul,* anul I, nr. 100, 7/20 mai 1911, p. 1-2, la rubrica *însemnări literare,* de unde reproducem textul.

Aceste articole, pe care le-am grupat sub titlul ***Note de călătorie,*** reprezintă o serie destul de susţinută de însemnări, concentrate în numai cîteva luni şi sînt rodul unor "călătorii efectuate de autor în perioada studiilor sale universitare în străinătate. Ele sînt poate paginile lovinesciene cele mai necunoscute ; autorul nu le-a reluat ulterior sub nici o formă, nici măcar sub cea mai simplificată, nu le-a adunat în nici unul din volumele sale alcătuite mai tîrziu şi nici nu le-a comentat vreodată în acel fel care să ne permită să bănuim atitudinea sa faţă det ele, dincolo de ceea ce se poate deduce din această tăcere. în sfîrşit, criticii săi nu s-au referit la ele niciodată, ignorîndu-le probabil însăşi existenţa. In notiţele sale autobiografice destul de bogate, în vasta biobibliografie pe care a dat-o ca anexă la volumul omagial din 1943, *E. **Lovinescu,*** el nu le-a menţionat în

nici un fel. lăs:ndu-ie astfel să rămînâ uitate în paginile unui ziar.

Toate acestea se datorează desigur recunoaşterii unei Lose ***tis*** vocaţie în respectivul gen şi ponderii reduse pe care îl au în existenţa lui călătoriile, limitate mai ales la perioada primei tinereţi. De fapt, Lovinescu a ..călătorit" doar în măsur;-; in rare i-a îngăduit-o programul .său de studii, mai întîi în Germania şi Italia — Munchen, Florenţa (1904—1905), şi apoi în Franţa, unde. cu intermitenţe, a locuit efectiv cîţiva ani (1906—1909). După cîte se poate deduce, doar în vacanţe, şi în trecere îşi îngăduia un ocol prin Germania (Berlin, 1903) sau Italia (Genova. Roma. 1908 ; Florenţa, 1910) prin care a trecut frecvent, îndeosebi ia întoarcerile in ţără din Franţa. în sfîrşit, îl vedem uneori fa cir. d un popas de odihnă în Elveţia (Neuchâtel, 1910 ; Jolimont-Eerne, 1911), într-o epocă în care părăsise ideea notaţiilor turistice.

Toate însemnările sale de călătorie, publicate in *Epccu,* doar în prima parte a vieţii sale, sint de un interes restrîns, aproape exclusiv autobiografic, reprezentînd un document al vieţii criticului la un moment dat, în perioada sa de formaţie, în care o oarecare aviditate a tînărului ce doreşte a se informa se împleteşte cu stilul degajat, dezinvolt, al unui om de cultura ! i - vrescă, prevenit din lecturi asup: a marilor surprize ce-1 puteau aştepta în ordinea descoperirilor.

în sfîrşit, mai trebuie să avem în vedere faptul că scriitorul nu era un „spontan" ; elabora, după propriile sale recunoaşteri, destul de greu, trudind la masa de lucru, în cadrul unui program strict disciplinat, aşa încît, textele sale literare, chiar in rarele cazuri cînd vor să lase impresia de instantanee şi de consemnări de intuiţii rapide, sint rodul revenirilor asupra unor notaţii de moment, ceea ce depărtează stilul lui de formula încercată în paginile de călătorie, adică aceea a transcrierii de impresii cît mai directe.

Notele de faţă se referă la o perioadă foarte scurtă • i se înfăţişează într-o suită de,tul de coerentă ; lor le-am alăturat cîteva pagini ceva mai tardive, inspirate de o vizită Ia Miiano şi avînd de fapt ca obiect *Cina cea dc taina* a lui Leor.f.-rJo da Vinci. Ea constituie o excepţie (în cazul in care reţinem drept dată a redactării cea de apariţie), deoarece, autorul părus's? încă din tinereţe, genul care-1 ispitise la un moment dat. EI a rnai făcut şi mai tîrziu unele călătorii semnificative, fără a-şi mai nota

însă impresiile în formula pe care o descoperim în aceste pagini juvenile.

în prefaţa la volumul al II-lea de *Paşi. pe nisip... (în lec de prefa(ă),* el arată că măcar o parte din aceste pagini le destinase publicării în *Sămănătorul* (deşi desigur că nu au fost scrise cu acest gind), dar, pe atunci, el nu era în măsură să publice şi scrisoarea care le însoţea şi care era adresată de asemenea îm N. Iorga (2 ianuarie 1904). Se vede din conţinutul ei, dezvăluit mult mai tîrziu, că tînărul autor îşi exprima intenţia de a le dezvolta ulterior la proporţiile unei lucrări cu caracter ştiinţific, nu lipsită de anvergură : „E vorba, scria el, de o scrie de impresii de călătorie prin Grecia, cu dublul scop literar şi ştiinţific. Voiesc ca sub formă mai avîntată şi saturată de antichităţi să descriu şi urmele civilizaţiei greceşti ce ir.i va da prilej ca să trate.?: despre cea mai dragă ştiinţă — arheologia — cît şi impresiile mele cu totul subiective, mai mult sau mai puţin poetice..." (E. Lovinescu, *Scriiori şi documente,* ed. îngrijită de N. Seurtu. Ed. Minerva, 1981, p. 205). Se poate presupune din cele de mai sus că atracţia pe care o exercita asupra tînărului Lovinescu pe atunci Grecia se va concretiza totuşi ceva mai tîrziu, ea stînd poate la sorgintea hotarîrii sale din 1909 de a prezenta ca teză secundară la Sorbona o lucrare avînd ca subiect descoperirea Greciei de călătorii şi literaţii francezi Ia începutul secolului al XIX-!ea.

Izbucnirea primului război mondial îl va surprinde pe F. Lovinescu la Paris şi el va trebui să se întoarcă precipitat acasă, ocolind ţările beligerante şi folosind calea maritimă în bună măsură. El a trăit atunci unul din momentele cele mai aventuroase şi insolite ale vieţii sate, care se va prelungi cu scurta şedere la Odesa, unde va trăi momentul izbucinrii Merii Revoluţii Socialiste din octombrie. Aceste evenimente vor lăsa unele urme în paginile sale răzleţe de evocări, fără a se mai concentra şi sistematiza in formula notelor de drum.

D? altminteri, criticul nu a fost ceea ce în mod obişnuit se numeşte un călător ; voiaja cu gindul, şi reperele lui exterioare se constituie mai mult din cărţi citite, europeismul său avînd o bază cărturărească, umanistă. încă din notele acestea de tinereţe se distinge interesul pentru monumentele de cultură, pentru muzee, pentru relicvele istoriei, în dauna spectacolului natural, al ambianţei sau chiar curiozităţilor geografice.

II. IN JURUL CLASICISMULUI

O PROBLEMA DIDACTICA

Apărut în *Epoca,* anul X, nr. 288, 20 octombrie 1904, **p.** 1-2, la rubrica ***Cronica şcolară,*** de unde reproducem textul.

IN JURUL CLASICISMULUI

Cu prilejul broşurei d-lui G. Popa [I]

Apărut în ***Epoca,*** anul X, nr. 295, 28 octombrie 1904, p. 1-2, la rubrica ***Cronica literară,*** de unde reproducem textul.

[II], IARĂŞI IN JURUL CLASICISMULUI

(Cu prilejul broşurei d-lui G. Popa)

Apărut în .Epoca, anul X, nr. 301, 3 noiembrie 1904, p. 1-2, la rubrica ***Cronica literară,*** de unde reproducem textul.

[III], O ULTIMA PRIVIRE ASUPRA CLASICISMULUI

(Cu prilejul broşurei d-lui Popa-Lisseanu)

Apărut în £poca, anul X, nr. 308, 10 noiembrie 1904, **p.** 1-2, la rubrica ***Cronica literară,*** de unde reproducem textul.

ÎNVĂŢĂMÎNTUL CLASIC LA NOI

Apărut în ***Epoca,*** anul XI, nr. 204, 29 iulie 1905, la rubrica ***Cronica şcolară,*** p. 1-2, de unde reproducem textul.

Seria aceasta de articole, publicate de E. Lovinescu la intervale foarte strînse, formează desigur un tot şi exprimă ideea tînărului scriitor şi profesor despre disciplina pentru care se formase şi pe care, după propria sa apreciere, o va abandona chiar în acei ani. El a fost, totuşi, nu numai un oarecare licenţiat în filologia clasică, un profesor de limba latină pe o distanţă de trei decenii, dar şi un autor de traduceri, de manuale, de co-

mentarii de texte ale scriitorilor antici, ceea ce-i putea da dreptul de a-şi revendica şi titlul de clasicist. Nu a făcut-o însă, deoarece s-ar fi convins încă de timpuriu de lipsa de viitor a .studiilor de acest fel la noi în ţară şi ar fi considerat contribuţia sa de ordinul clasicismului ca o obligaţie didactică şi o plăcere a sa cu totul secundară. în această privinţă există o mărturisire a sa, făcută spre sfîrşitul vieţii şi care pare a închide orice discuţie. Revenind la momentul de tinereţe al renunţării la clasicism, el scrie în autobiografia pe care o semnează cu numele *Anonymus Notarius :* „Congresul de limbi clasice, al cărui raportor fusese, îl convinsese de existenţa pur formală la noi a clasicismului. Era inutil, deci, să insiste şi nici nu era făcut să adune coji de nucă din care miezul dispăruse în bună parte. Conchisese că numai în cadrul literaturii române şi îndeosebi în cea modernă se poate lucra cu folos ; se consacră deci exclusiv criticei militante cu un fel de precipitare de a se exprima el cel dintîi despre oameni şi opere. Cultura clasică îi servea numai ca fundal şi punct de raportare' *(E. Lovinescu, schiţă biobibliografică,* în volumul omagial *E. Lovinescu,* Ed. Vremea, 1942, p. 31).

Şi totuşi, ca întotdeauna în cazul afirmaţiilor sale tardive asupra evenimentelor majore din viaţa sa, se pot descoperi dacă nu diferenţe importante, oricum unele deosebiri cel puţin de nuanţe faţă de realitatea aşa cum a fost ea. Tînărul profesor din 1904 pleda cauz, clasicismului, chiar dacă o făcea cu moderaţie ; avei. opinii hotărîte, credea în posibilitatea existenţei şi utilităţii educaţiei de acest fel, ca un factor benefic în cultura naţională, deşi el însuşi înceta, chiar de atunci, să i se dedice în exclusivitate, îndreptîndu-se spre literaturile moderne. Articolele sale pun în lumină o judecată lucidă şi lipsită de iluzii zadarnice, oferind prin expunerea şi analiza argumentelor contradictorii o cale spre soluţionarea problemei, în spiritul unei înţelegeri generale, pentru a conchide asupra rolului complementar, dar absolut indispensabil, al clasicismului, într-un învăţămînt pe care-1 dorea chiar el utilitar, îndreptat spre realităţile practice.

Se lovise atunci, cu ocazia Congresului, de opoziţia conservatoare a lui Titu Maiorescu, în problema minoră a pronunţiei cuvintelor latine, asupra căreia prezentase un referat în cadrul unei şedinţe. In mod curios, această primă întîlnire cu mentorul „Junimii" avea să aducă unele raporturi personale între ei.

A.

Mult mai tirziu, printr-una din acele coincidențe semnificative, E. Lovinescu se va întoarce la problema educației clasiciste, așa cum o înțelegea Titu Maiorescu, descoperind și republicînd dizertația acestuia de tinerețe *Pentru ce limba latină este chiar în privința educației morale studiul fundamental în gimnaziu,* Iași, 186> (în Aniolooia *ideologiei junimiste,* 1942, p, 9-42). El supusese unor critici ideile maioresciene despre educația cu ajutorul limbii latine încă din 1940, în monografia sa, T. *Maiorescu,* voi. I, p. 112-113, dar mai demn de semnalat decît afirmarea justeței pozițiilor respective ni se pare faptul că ambii critici au debutat, la o distanță în timp de patru decenii, supunînd discuției publice aceeași problemă.

într-o formă cu totul sumară, o parte din ideile cuprinse în articolele pe care le-am grupat sub titlul *în jurul clasicismului* își găsiseră expresia în articolul ***O** privire asupra clasicismului,* din Pași pe *nisip...* I (în actuala ediție, I, p. 212-217).

III. PAGINI DE CRITICA ŞI DE DOCTRINA

EM. GÂRLEANU. CU PRILEJUL VOLUMULUI *CEA DINTÎI DURERE*

Apărut în *Convorbiri,* anul I, nr. 13, 1 iulie 1907, p. 577-580. Republicat în *Critice,* I, ed., I, Ed. Socec, 1909, p. 129-137, de unde reproducem textul. Ulterior, cu unele modificări de ordin stilistic, în *Critice,* I, ed. II, Ed. Alcalay, 1920, p. 88-91. In *Critice,* I, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, p. 59-61, o parte din acest articol, redus la mai puțin de două pagini constituie subcapitolul 2. *Limitarea lui la „schiță" : „Cea dintîi durere",* din secțiunea II. *Proza și critica sămănătoristă,* capitolul I. *Em. Gârleanu.*

Și în cazul lui Gârleanu, ca și în acelea ale celorlalți scriitori din generația sămănătoristă (Sadoveanu, Anghel, Iosif) e vorba și aici de o revenire asupra unui autor despre care criticul mai scrisese în *Pași pe nisip...* II (în ediția actuală de *Opere,* I, p. 274-278) dar pe care, acum, cu prilejul apariției unui nou volum, avea posibilitatea să-1 reconsidere într-o perspectivă lărgită și să-i verifice virtualitățile descoperite la debut. Prima

carte a lui Gârleanu nu-i putuse trezi lui Lovinescu o prea mare admirație, așa că, după cîte se pare. Mihail Dragomirescu a primit cu oarecari aprehensiuni opinia criticului mai tînăr asup.'a unui scriitor de care el era legat printr-o destul de strînsă prietenie, dar și pe eare-1 patrona în calitate de director de publicație. Gârleanu er, unul dintre redactorii cei mai activi ai *Convorbirilor* și Mihail Dragomirescu scrisese și va continua să scrie despre el extrem de laudativ, considerîndu-1 unul dintre principalii factori ai noii sale „direcții".

Prevăzînd probabil o oponentă a lui M. Dragomirescu sau răspunzînd unei injoncțiuni a acestuia, Lovinescu îi scria de la Fălticeni : „îți trimet totodată și un articol asupra lui Gârleanu — un subiect primejdios pentru mine. L-am scris ascultind de conștiința mea. Nu fac nici un fel de concesii sau combinații. Țin deci să fie publicat în litera lui. Dacă d-tale nu-ți convine în unele părți, pune o notă, prin care dai articolul ca o părere individuală. Cred că nu ai nimic de obiectat la o astfel de procedare, care te pune pe d-ta la adăpost, dar care îmbiînzeșîe și susceptibilitatea mea — cam pusă la încercare.

Bineînțeles că articolul acesta nu perimează nuvela. Aceasta, cu toată lipsa ei de echilibru, e *excelent* scrisă. Sau e așa scrisă, încît să nu-mi aducă nici un «prejudiciu». Și Dumnezeu știe că n-am un interes mediocru pentru bunul meu renume." (Scrisoare din 19 iunie 1907, în : E. Lovinescu, *Scrisori și documente,* ed. cit., p. 71.)

Deși din corespondența celor doi critici nu rezultă că Mihail Dragomirescu i-ar fi dirijat opțiunile sau opiniile critice colegului său mai tînăr despre unul dintre scriitorii săi favoriți, h~ nici măcar că i-ar fi cerut să scrie un articol despre acesta, mai tîrziu, atunci cînd Lovinescu s-a îndepărtat de el și și-a încetat colaborarea la *Convorbiri critice,* a afirmat că acesta și-ar ti schimbat părerea despre Gârleanu grație intervenției sale. Intr-o scrisoare publicată în Țara *nouă* (anul I, nr. din 15 iunie/15 iulie 1912) și adresată directorului publicației, M. Dragomirescu afirma :

„Scrisoare d-lui N. Xenopol (Cazul Lovinescu)

Stimate domnule director,

D. Lovinescu, criticul și — dragă Doamne ! — colegul meu de la Universitatea din Iași, printr-un răspuns[1] la un articol al

[1] în *Rampa,* articolul Vor *rcclamantis* (nota M. D.)

meu publicat în numărul trecut al revistei d-voastre, ***Un răspuns «Vieţii româneşti»-,*** nu numai [că] are curajul (de unde-i vine, nu cercetez), ca, vorbind de activitatea mea fie literară, fie politică, să pomenească cuvîntul «ruşine», dar să şi pretindă că nu d-sa mie, ci eu să-i fiu d-sale recunoscător pentru că timp de doi-trei ani a colaborat ***gratuit*** la ***Convorbiri critice.*** Pentru ca opinia publică literară să fie luminată asupra trăsăturii de caracter pe care cu această ocaziune şi-o destăinuieşte şi mai bine acest al meu... coleg, pe care — se ştie — l-am pus în relief, ca pe mulţi alţii, prin revista mea şi prin sublinierile mele critice, ţin să vă comunic următoarele :

Colaboraţia d-lui Lovinescu la ***Convorbiri critice*** n-a venit ***tocmai*** solicitată, ba cîtva timp a fost chiar ***întreruptă*** din voinţa mea. Condiţiile cu care i s-a permis să reia colaborarea mai departe au fost : 1) să-şi schimbe, printr-un articol ***ad-hoc,*** părerile în privinţa nuvelisticei lui Gârîeanu şi 2) să se lase cenzurat în notiţele critice ale revistei, ordecîteori părerile mele (sau ale altora, adoptate de d-sa) nu ar cadra cu convingerile mele.

Articolul în care-şi desminte părerile a apărut în ***Convorbiri critice*** (I, 13) ; iar deosebitele cenzurări ale părerilor d-lui Lovinescu le poate găsi orcine în corpul revistei — iar d-sa le ştie foarte bine. Şi acum d-sa poate să aibă, cît o pofti mai departe, orşice pretenţii va avea îndrăzneala să afişeze. Omul, şi intelectualiceşte şi moraliceşte, are tot dreptul să se crează ***hors concours.***

Primiţi vă rog etc.

Mihail Dragomirescu

1912 iunie 1"

La aceste imputări care nu erau prin nimic dovedite şi pe care nici examinarea scrisorilor expediate de Lovinescu lui Mihail Dragomirescu nu vin să le întărească, cel în cauză s-a simţit lezat şi a trimis o scrisoare ce a apărut în ***Viaţa românească,*** o revistă care se făcuse numaidecît ecoul disputei dintre cei doi foşti colaboratori :

„O scrisoare a d-ui Lovinescu

Stimate domnule redactor,

în numărul de septembrie al revistei dv. amintiţi de un articol al d-lui M. Dragomirescu ce mă priveşte. Acest articol,

publicat în iunie, îmi scăpase, fiind scris într-o revistă pe care n-o citesc de obicei şi într-o epocă în care nu eram în ţară.

Văzînd că dv. arătaţi o nedumerire sinceră faţă de afirmaţiile d-lui Dragomirescu şi crezînd că ţineţi ca această nedumerire să fie risipită, v-aş fi foarte îndatorat dacă aţi binevoi să publicaţi lămuririle ce mi se cer din mai multe părţi.

După cum am mai scris-o de mai multe ori, mi se îmîmpla foarte des să nu am aceleaşi păreri cu d. Dragomirescu, după cum era şi firesc. Nu am împărtăşit pînă acum niciodată ***în întregime*** părerile vreunei reviste la care am scris, nefiind robul nimănui şi neluînd răspunderea decît lucrurilor pe care le semnez. Astfel se explică de ce polemizam adese cu d. Dragomirescu sub învelişul aceleiaşi reviste, şi, trebuie să recunosc, in chipul cel mai urban cu putinţă. D. Dragomirescu numeşte această polemică, în care mă înăbuşea sub flori stilistice, a ***cenzura...*** Se înşeală. A cenzura înseamnă a suprima... Şi doar ştie bine că nu mi-a suprimat nici măcar o virgulă...

Cît despre afirmaţia că d-sa mi-ar fi impus să scriu un anumit articol despre d. Em. Gârîeanu, nu o pot privi decît ca o impostură. E singurul cuvînt mai civilizat pe care-l găsesc deocamdată.

îmi pare rău că d. Dragomirescu nu se respectă îndeajuns pentru a nu luneca la afirmaţii deopotrivă de injurioase şi pentru d-sa şi pentru mine, ţinînd seamă mai ales că nu le poate dovedi cu nimic.

Primiţi, vă rog, domnule redactor, expresia sentimentelor mele de consideraţie

Bucureşti, 1 noiembrie 1912

E. Lovinescu"

(Viaţa românească, anul VII, nr. 10, octombrie 1912, la rubrica ***Miscellanea,*** p. 135)

E. Lovinescu a continuat să scrie despre Emil Gârîeanu, pe măsură ce acesta făcea să apară felurite cărţi. Opinia lui variază, între anumite limite, de la caz la caz, rămînînd in genere favorabilă, deşi niciodată entuziastă. Ea nu pare cîtuşi de puţin determinată sau influenţată de vreo intervenţie a lui Mihail Dragomirescu sau de raporturile dintre cei doi critici, încît acuzaţiile ce s-au putut formula pe această temă la adresa sa nu au nici un temei, deşi ele s-au configurat încă de la apariţia articolului în ***Convorbiri.***

r

La acea dată, o parte din ideile cuprinse în el au fost discutate de G. Ibrâileanu într-o notiță semnată G. *I.,* la rubrica *Cronica literară,* în *Viața românească,* anul II, nr. 8, august 1907, şi în care acesta, constatînd că „numărul scriitorilor noştri creşte într-o proporție care, prin anormalitatea sa, nu făgăduieşte nimic bun", afirmă că toți sfîrşesc prin a-şi găsi un critic laudativ şi citează cazul lui Em. Gârleanu, în raporturile sale cu E. Lovinescu :

„în orice caz, şi o mărturisim cu sinceritate, dacă am cetit ceva mai din toți, n-am citit adesea şi ce a mai urmat. E drept că poate am greşit, dacă e să cred pe d. Lovinescu, e posibil, în această primăvară literară, ea un scriitor ilizibil la sfîrşitul anului 1906 să devină un talent remarcabil la începutul anului 1907... Pînă acuma lucrul acesta nu era cu putință, dar lumea progresează şi una din achizițiile civilizațiilor înaintate, sau cel puțin una din caracteristice, e şi repeziciunea creseîndă a tuturor lucrurilor.

Să revin. Am spus că probabil criticii noştri sînt victima unor confuziuni." Şi Ibrăileanu relevă confuzia care s-ar face „între artă şi reportaj, pe care o fac mulți din criticii noştri" cei mai mulți nişte nechemați, care se cred competenți în toate şi care cred că „pentru a judeca literatura nu e nevoie de «teorii» — despre care vorbesc cu un suveran dispreț — ci numai de *bunul-simț",* ceea ce ar echivala cu „a introduce instituția juraților în literatură". După care afirmă : „Că aceşti cronicari confundă arta cu reportajul, se înteiege de la sine. E mai curios şi mai primejdios că o fac şi alții. Şi de aceea, pentru a ilustra *cazul* {...] voi utiliza un articol al unui critic care, întârziat şi demodat sărmanul, are încă curajul să facă teorii şi care nu e lipsit de gust literar. E vorba de articolul d-lui Lovinescu despre d. Gârleanu... Şi, dacă şi acesta va face confuziunea între artişti şi reporteri, atunci se va înțelege de la sine unde pot ajunge cronicarii lapidari.

A.şedar, d. Lovinescu, voind să reabiliteze pe d. Gârleanu, voind, cum zice d-sa în acel admirabil stil pe care cu toții îl cunoaştem, să vindere runa pe care d. Gârleanu o purta de un an de cînd d. Lovinescu îl lovise cu acea parte a lăncii lui Aehiie care răneşte — s-a apucat să caracterizeze noul volum al d-lui Gârleanu. Dacă nu l-aş crede sincer pe d. Lovinescu, dacă aş crede că are motive coredacționale ca să întoarcă cealaltă parte a lăncii pe care i-a împrumutat-o Ahile, nici nu i-aş discuta articolul.

D. Lovinescu caracterizează noul volum ăl d-lui Gârleanu sau, ca să întrebuințez termenii cei mai proprii, volumul noului domn Gârleanu, ca un volum de «schițe», pentru că d. Gârleanu, zice d. Lovinescu, ori prinde din viața personajului un moment răzleț, care aruncă o lumină îndestulătoare asupra acestuia, ori «povesteşte o întîmplare oarecare fără o intenție deosebită de psihologie» — acest din u-mă procedeu fiind, după d. Lovinescu, acela al «nuvelei *anecdot'.ce».*

Că aceasta ar fi definiția «schiței», mă îndoiesc. Daca «nuvela anecdotică» e schiță, nu ştiu ce rămîne pentru... «nuvela anecdotică», mai întâi, pentru ceea ce se cheamă «povestire», apoi. Iar dacă schiță e un «moment răzleț» etc. — atunci cîte schițe nu mai sînt «schițe», căci — nu-i aşa? — nu e vorba să dăm alt înțeles cuvintelor, decît îl au, ci tocmai să definim înțelesul cuvintelor pe care le întrebuințăm. Dar, în sfirşit, nu despre definiția schiței e vorba aici.

E altă chestie : Să admitem că «un moment răzleț» etc. e definiția *unor* schițe şi să admitem că în aceste schițe d. Gârleanu reuşeşte — rămîn celelalte «schițe», acele în care, cum spune d. Lovinescu, nu joacă rol psihologia, ci «interesul anecdotic».

D. Lovinescu ne spune că aceste schițe ale d-lui Gârleanu n-au «o intenție psihologică deosebită» şi că, în acelaşi timp, «interesul» lor «anecdotic nu e tocmai mare». (Şi nu uitați : d. Lovinescu vorbeşte cu curtoazie : atinge pe d. Gârleanu cu partea lăncii care vindecă.) Apoi, dacă lipseşte bucăților d-lui Gârleanu şi «o intenție deosebită de psihologie» (ca în nuvele) şi «interesul anecdotic» (ca în schițe, după d. Lovinescu) atunci, dacă bucățile d-lui Gârleanu sînt lipsite şi de calitățile nuvelei şi de ale schiței (şi de ale povestirii deci, căci d. Lovinescu, prin schiță, o înțelege şi pe aceasta, cum ați văzut), ce calități au ele ? In ce constă talentul d-lui Gârleanu ? Ce chimie face d. Lovinescu ? Din hidrogen şi oxigen (după propria-i constatare) scoate aur ?"

Lui G. Ibrăileanu i se pare că autorul articolului despre Gârleanu a făcut „o confuziune între genurile literare, aşa cum le defineşte d-sa. «Nuvela anecdotică» se caracterizează prin *subiectul* său. care trebuie să fie... anecdotic. Vom spune mai mult, desfăşurînd gindirea lui Lovinescu : deoarece d. Lovinescu ci-

II

tează ca exemple de nuvele anecdotice pe unele din ale lui Merimee şi Maupassant, înțelegem că prin anecdotic, d-sa înțelege un subiect *interesant, variat,* dacă pot spune astfel, rar, *romanesc.* Aşa sînt subiectele nuvelelor lui Merimee şi Maupassant, pe care le-a putut avea în vedere d. Lovinescu. In acest *gen,* subiectul trebuie să fie anumit şi el joacă mare rol, rolul principal, în caracterizarea genului.

Din contra, în nuvelă, dar mai ales în roman, subiectul nu are aşa importanță, dacă nu cumva condiția romanului ar fi ca subiectul să fie banal, ca viață comună. (Gîndiți-vă la *Ana Karenina.)* Aici totul e analiză psihologică, disocierea şi reconstituirea, *crearea* vieții.

Ce face d. Gârîeanu, după critica d-lui Lovinescu ? Ia subiecte de roman, subiecte *banale,* şi le tratează ca-n -nuvela anecdotică», «fără psihologie». D. Gârîeanu — tot după critica d-lui Lovinescu — confundă genurile, şi criticul său, confundîndu-le şi el, la rîndul său, îl laudă pentru această confuziune, confuziune din care rezultă ceva care nu mai este nici un gen literar, deci ceva care nu mai este literatură. D. Gârîeanu aşadar — mereu după critica d-lui Lovinescu — este în afară de literatură. (Insist încă o dată : concluzia rezultă din premisele d-lui Lovinescu ; eu nu-mi iau nici o răspundere : presupuneți că n-am cetit pe d. Gârîeanu.)

Şi cine e în afară de literatură, dacă nu e orator ori cugetător, face reportaj. Iar cine relatează — «reportează» — lucruri care nu s-au întîmplat, neadevărate, scornite de închipuirea sa, nu e nici adevărat reporter de gazetă nu e nimic."

In ciuda asigurării că se ține departe de orice judecată asupra talentului efectiv al lui Gârîeanu şi că se ocupă doar de demonstrația lui Lovinescu, Ibrăileanu sfîrşeşte prin a sugera că autorul articolului din *Convorbiri* a încercat, în realitate, să confere existență unei mediocrități literare nedefinibile, prin procedee în fapt sofistice :

„Din această *aurea mediocritas,* ca să revin la subiectul acestei cronici şi ca să închei, criticii noştri vreau să extragă mii de scriitori. E a nu îndeplini datoria impusă criticii, singura justificare a existenței ei : ajutarea cetitorilor de a deosebi pe artişti de simplii compunători. Orice altă îndeletnicire a criticii, a acelei critici care se adresează marelui public, a criticii de pupularizare, este parazitism dăunător, dacă nu curată neonestitate" *(Reportajul în literatură,* în Opere, voi. IV, ediție critică de Rodica Rotaru şi Al. Piru, Ed. Minerva, 1977, p. 187-191).

I. A. BASSARABESCU

Apărut în *Convorbiri,* anul I, nr. 14/17, 15 iulie/l septembrie 1907, p. 637—642. Republicat în *Critice,* I, ed. I, Ed. Socec, 1909, p. 182—193, de unde reproducem textul. în *Critice,* I, ed. II, Ed. Alcalay, 1920, p. 113—123. în *Critice,* II, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1926, p. 25—30, articolul apare într-o versiune redusă, mult modificată din punct de vedere stilistic şi purtînd titlul */. A. Bassarabescu, aspectele literaturii lui.*

Acest articol reprezintă singurul pe care E. Lovinescu l-a scris despre un autor cu care s-a aflat în bune relații în perioada de început a activității sale, dar cu care nu se va mai întîlni decît în succintele şi tardivele sale pagini de istorie a literaturii contemporane, aceasta desigur datorită situației speciale a prea sterilului prozator, unul dintre cei care nu au evoluat şi nu au adăugat nimic substanțial peste ceea ce scrisese pînă în momentul pe care articolul criticului îl pune în lumină. Cei doi scriitori se cunoscuseră încă din anii de şedere a criticului la Ploieşti, unde fusese numit profesor la liceul de băieți (1904) şi unde Bassarabescu funcționa pe atunci şi avea să rămînă pînă la pensionare, în vremea aceea, el reprezenta o reală speranță a prozei româneşti prin talentul său de observator, prin siguranța mijloacelor artistice şi pregnanța expresiei, limitate însă, după cum se va vedea ceva mai tîrziu, la genul scurt, corespunzătoare unei vocații artistice autentice, dar lipsite de anvergură. Atunci cînd l-a cunoscut Lovinescu, prozatorul era încă tînăr, dar în faza de apogeu a carierei sale literare, aşa că în proiectul de supliment literar al ziarului *Epoca,* pe care criticul nădăjduia să-1 pună pe roate şi să-1 conducă şi pe care-1 anunța lui M. Dragomirescu într-o scrisoare din 2 martie 1906 (E. Lovinescu, *Scrisori şi documente,* ed. cit., p. 54—55) numele lui Bassarabescu e menționat, deoarece se conta pe colaborarea lui. De asemeni. în aceeaşi lună, martie 1906, cu ocazia tulburărilor studențeşti din Piața Teatrului Național, ambii profesori „ploieşteni" sînt printre cei care vor trimite lui N. Iorga o scrisoare de adeziune şi de sprijin pentru acțiunea sa.

Dincolo de acest moment prim, de colegialitate şi înţelegere, destinele celor doi scriitori se vor dovedi divergente, dar familiaritatea care se face simţită în schimbul de scrisori dintre ei avea pe atunci o justificare în bunele raporturi pe toate planurile, într-adevăr, imediat după apariţia articolului lui Lovinescu în *Convorbiri,* prozatorul va da publicităţii în aceeaşi revistă unui articol, care poate fi considerat o „replică" la fantezia pe care criticul şi-o îngăduise pe seama sa :

„Prietenul şi colegul meu Lovinescu, după ce m-a adormit ou sila pe-ntunerec — tocmai cum mă tem eu să dorm — într-un fotoliu plin de *fantezie* critică, mă-ntîlneşte într-un oraş departe, ziua. Şi-mi spune că m-a scăpat dintr-o mare primejdie în noaptea aceea : avea de gind să puie pe Anastase Moinea să mă cicălească fiindcă m-am iscălit în volumul meu *Vulturii* cu doi ***s.*** Totuşi, talentatul meu prieten s-ar putea întoarce în vreo altă noapte cu această întrebare şi m-ar putea găsi dormind în fotoliul cu pricina. M-am gîndit deci că e mai bine să-i dau de pe acum şi de bunăvoie lămuriri la lumina zilei ; şi-i amintesc — în legătură cu aceasta — o poveste scurtă, pe care poate o fi auzit-o sau citit-o undeva, ca şi mine :

A fost odată un biet om cu barbă, o mîndreţe, o minune de barbă. Prietenii îl pizmuiau, iar el îşi îngrijirea podoaba şi o plimba prin lume plin de fală.

într-o zi, ce-i vine unuia să-1 întrebe : «Seara, cînd dormi, unde-ţi ţii d-ta barba : afară sau în plapomă ?»

Omul cu barbă dete din umeri. Nu se gîndise niciodată la asta.

In noaptea aceea, la culcare, cea dintîi grijă fu să-şi asigure barba ; dar văzu că nici un fel nu-i vine la socoteală : înăuntru, îl înţepa ; afară, îl gîdila. Strănută, se suci, se zvîrcoii în pat, ţinu de colţuri plapoma, întinzînd-o coardă cu amîndouă mîinile, şi o săltă cînd pe barbă, cînd sub barbă. Degeaba : nu-nchise ochii toată noaptea şi nici în nopţile următoare... Peste cîteva zile era ca-n palmă : înfuriat, se răsese de tot. Curiozitatea prietenului îl lăsase spîn.

Şi aşa putu omul cu barbă să se odihnească şi să doarmă noaptea...

La 20 martie trecut, pe cînd volumul meu se găsea încă sub tipar, primii din partea editorului aceste rinduri :

«Cu întoarcerea poştei vă rugăm să ne scrieţi cum semnaţi : cu unul sau cu doi *es (s, ss),* Basarabescu sau Bassarabescu, *aceasta pentru a nu face greşeli* în titlul cărţii.»

Iată-mă, iubite domnule Lovinescu, căzut în păcatul omului cu barbă.

Pentru întîia oară mi se cerea aşa de categoric un asemenea răspuns.

Şi te rog să notezi că era de ocolit o *greşală,* poate mare, de care atîrna succesul editurii. Atunci mi-am pierdut încrederea în s stingher din întîiul meu volum. M-am gîndit că nu i-ar fi plăcut domnului editor şi am căzut la bănuială că întrebarea dumnealui bate în doi *s,* sau *es,* cum le zice atît de semnificativ. Şi am vrut să-i stric plăcerea : am îndoit pe s. Omul cu barbă a avut de îndurat o scădere ; eu, un adaus. Iată prin ce ne deosebim.

Şi de atunci e o vreme. îmbinarea celor doi s s-a împietrit pentru totdeauna şi atît de temeinic încît cine, de acum încolo, va încerca să desfiinţeze pe unul, va fi silit să-i jertfească pe amîndoi şi să-mi lase numele spîn.

Şi, fiindcă fantazia critică a lui Lovinescu pare vexată din pricina acestei nevinovate înfrăţiri, iată-1 şi pe tînărul scriitor schimbat oarecum într-un fel de om cu barbă. In colţul ascuns din Rue des Carmes, la lumina slabă a lămpii franţuzeşti, sub care-şi face criticile, parcă-1 văz cu un cuţitaş în mînă, în faţa celor doi *s,* umblînd să mă rază.

I. A. Bassarabescu

(Omul cu barbă, [în sumarul de pe coperta revistei, adăugat : *Un răspuns şi o poveste],* în *Convorbiri,* anul I, nr. 20, 15 octombrie 1907, p. 783—784).

In numărul imediat următor al revistei, E. Lovinescu a publicat această scurtă *Notiţă :*

„Sub titlul *Omul cu barbă,* d. Bassarabescu îmi dă «un răspuns şi o poveste». Cred însă că e mai mult o poveste. Spre întregirea ideii mele, adaug că ea mi-a plăcut. Şi-a atins deci ţinta.

Dacă ar fi să socotesc acest articol ca un răspuns, i-aş atrage luarea-aminte d-lui Bassarabescu că el e un răspuns la o observaţie făcută pe cale privată. A-mi răspunde deci în public n-ar fi fost potrivit. Dar cum *povestea* e frumoasă, nici nu mă gîndesc la nepotrivirea prilejului.

Trebuie să îndrept totuşi ceva. D. Bassarabescu spune că eu aş fi avut de gînd să pun pe Tănase Moinea să-1 dojenească pentru că se iscăleşte cu *(ss).* Nu, aceasta nu s-ar fi prins. Intenţia mea era alta. Pe aceasta de altminteri i-am şi împărtăşit-o d-lui Bassarabescu.

Cum în articolul meu n-am înfăptuit-o, o restabilesc acum. Se va vedea că nu e lipsită de oarecare temei.

într-una din nuvelele d-lui Bassarabescu e un tînăr foarte cumsecade. Aceasta nu se întîmplă deseori eroilor d-lui Bassarabescu. Se cuvine deci să avem o simpatie deosebită pentru dînsul. în tot ceea ce face, tînărul se vădeşte cumpătat, serios şi aşezat. Dar, dispus cum am arătat în articolul meu, d. Bassarabescu nu-şi iubeşte eroii. Totdeauna aruncă asupra lor o lumină de ironie şi de ridicol. Această lumină uneori se prinde, iar alteori nu. îndeosebi pentru tînărul Vintileanu cred că nu se potrivea. D. Bassarabescu îl numeşte totuşi în chip ironic : *Vintileano,* ca şi cum ar fi fost un *Ventureano* oarecare. Tocmai prin acest lucru atit de neînsemnat voiam să arăt că d. Bassarabescu îşi acopere eroii de o ironie cam uşoară şi în or ce caz nepotrivită.

De aceea, după ce am pus pe Vintileanu să-i ţie d-îui B. mica predică pe care i-o ţine, aveam de gînd să adaug :

«Atunci Bassarabescu întrebă :

— Cine eşti d-ta ?

— Eu sunt Vintileanu — Andrei Vintileanu.

Bassarabescu surise ironic :

— A ! Vintileano.

— Dacă vrai Vintileano, cum eşti şi dumneata Bassarabescu. Deşertăciunea mea nu e mai mare...»

După cum se vede, e o deosebire simţitoare între intenţia mea şi ceea ce-mi atribuie d. Bassarabescu. Or cum, nu e nici o supărare. Dacă nu m-am ales c-un răspuns, m-am ales cel puţin c-o poveste. Nu mi-am pierdut deci ziua.

E. L."

(Convorbiri, anul I, nr. 21, 21 noiembrie 1907, p. 860).

Judecăţile pe care le dă Lovinescu în articolul său şi pe care le întăreşte mica notiţă de mai sus rămîn totuşi destul de surprinzătoare dacă ne gîndim la atmosfera de bonomie şi umor conciliant care întovărăşeşte majoritatea schiţelor lui Bassarabescu. **E** greu de admis că poziţia autorului faţă de personajele sale, mai mult sau mai puţin cumsecade, ar fi de îndepărtare şi crudă condamnare, în felul caragialesc, acesta însă aplicat la o tipologie care merită într-adevăr severitatea.

De acest lucru s-a sesizat numaidecît Mihail Dragomirescu, pe care-1 vedem publicînd in acelaşi număr al ***Convorbirilor* în,** care apăruse articolul lui Lovinescu o cronică dintre cele mai substanţiale despre volumul ***Vulturii*** de I. A. Bassarabescu, respingând în mod direct interpretarea ce reieşea din „fantezia" mai tînărului său colaborator şi propunînd cu totul altă viziune asupra artei prozatorului, dar, în acelaşi timp, avansînd şi o serie de aprecieri mult mai generoase cît priveşte posibila valoare artistică şi locul prozatorului în istoria literaturii :

„...Bassarabescu are minunata putere de a scoate poezie din cele mai neînsemnate şi mai indiferente stări sufleteşti. La aceasta il mai ajută mai întîi o bogăţie rară de amănunte caracteristice, de fapte nu vorbe, care toate duc la scop ; al doilea, un umpr care răsare nu atît din contradicţia dintre fond şi formă (care e mult mai uşor de obţinut) cît din contrastul dintre deosebitele elemente ale fondului, care nu sunt însă mai deloc ***deformate*** în vederea efectului. De aceea — şi în aceasta mă deosebesc de amicul meu Lovinescu — umorul lui Bassarabescu nu e rîs, nu e batjocură, ci numai ***surîs senin.*** Moinea nu e caricatură, Manolescu-Pletea nu e caricatură, şi nu sînt caricaturi nici Conul Costache Oprişoiu, nici Tănase Moinea, nici Masinca, nici ceilalţi. Aşa sînt ei, aşa e omenirea.

Bassarabescu vede admirabil unele contraziceri inerente fiinţei omeneşti, alege din ele pe cele mai caracteristice, ni le înfăţişează în toată bogăţia lor, simplu şi fără frază, într-o lumină, pornită din imaginaţiunea lui precisă şi justă. Această lumină, căzînd pe asemenea obiecte, nu poate fi decît umoristică, iar dacă ar fi altfel, efectul s-ar pierde şi Bassarabescu j>-ar fi Bassarabescu. El nu batjocoreşte pe nimeni, şi Moinea d-lui Lovinescu n-are dreptul să se plîngă ; Bassarabescu nu şi-a rîs de el, ci l-a arătat cine e : un om bun, izolat de lume, ticnit, sfios şi plin de grijă faţă de tot ceea ce i-ar strica orînduiala vieţii."

Şi, observînd că nu exagerarea tonului şi cruzimea viziunii caracterizează modul artistic al lui Bassarabescu, ci aşezarea şi surprinderea personajelor sale în „justa lumină", Mihail Dragomirescu continuă : „Cea mai mare dovadă o dă schiţa *La **nouă** ani,* din care Bassarabescu a putut apărea în ochii d-lui Lovi-

nescu un fel de monstru", dar care directorului *Convorbirilor* i se părea scrisă cu o „superioritate clasică" ; şi el conchide, rectificîndu-şi încă o dată colegul mai tînăr ; „Dacă ne gîndim acum că toată această varietate de concepţiuni originale sînt redate într-un stil sănătos, în care adjectivul face loc substantivului, iar verbele, verbului — ne putem convinge uşor de nedreptatea ce se face în genere acestui scriitor, unic în literatura noastră mai tînără". *„Vulturii" dc I. A. Bassarabescu,* la rubrica *Revista critică,* loc. cit., p. 691—693).

Această amplă punere la punct ne dă măsura îngăduinţei lui Mihail Dragomirescu în ceea ce priveşte deosebirea de opinii care, pentru mulţi autori contemporani, se instalase între el şi Lovinescu încă de la începutul colaborării acestuia. Scrisorile trimese de criticul mai tînăr • sînt pline de ecoul acestor divergenţe, pe care directorul *Convorbirilor critice* le permitea în principiu, luînd însă apărarea celor lezaţi de severitatea celuilalt, dacă nu cu toată promptitudinea, cum a fost cazul cu I. A. Bassarabescu, oricum, nu mult rnai tîrziu, in ample articole închinate celor în cauză, în care nu se mai fac alu.h la celălalt critic al publicaţiei, deşi judecăţile sînt uneori categoric opuse.

RĂZBUNAREA BACANTELOR — LITERATURA D-LUI VASILE POP

Apărut în *Convorbiri,* anul I, nr. 18, 15 septembrie 1Î507, p. 717—721. Republicat în *Critice,* I, Ed. Socec, 1909. p. 194—204, de unde reproducem textul. In *Critice,* I, ed. II, Ed. Alcalay, 1920, p. 124—131. In *Critice,* I, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvernsti, 1925, p. 78—83, intr-o versiune mult mai redusă şi schimbată din punct de vedere stilistic, articolul figurează sub titlul *Răzbunarea bacantelor sau in afara literaturii* drept subcapitolul II, din secţiunea II. Prozo *ţi critica sămănătoristă,* 111. V. Pop.

Articolul acesta este singurul pe care Lovinescu 1-a scris în stil ..destructiv" despre un autor din aceeaşi generaţie cu corifeii sămănătorişti şi depăşindc-i pe toţi prozatorii în ceea ce priveşte prolificitatea şi succesul la public. A fost un caz unic în literatura vremii, de scriitor care scria speculînd gustul inferior ai publicului fără educaţie literară şi care a ajuns să se bucure de oarecare consideraţie in ochii unui N. Iorga, aceasta pentru latura „patriotică" a literaturii sale. dar şi pentru tendintele lui umanitariste, favorabile ţăranilor. E. Lovinescu a scris un articol nu numai defavorabil, dar unul care ia scriitorului orice speranţă în viitor. Şi totuşi, Vasile Pop (1875—1931) şi-a desfăşurat prea abundenta sa activitate timp de cîteva decenii, fără a mai realiza succesele din momentul sămănătorist.

In paginile sale mai tardive şi îndeosebi în *Istoria literaturii române contemporane* (1937), singurele ocazii care-1 obligau pe E. Lovinescu să revină cu o judecată globală asupra prozatorului, acesta figurează doar cu numele şi fără a i se mai cita lucrările, cu indicaţia că reprezintă un exemplu extrem al „deformaţiei romantismului ţărănesc, în cadrul literaturii şi mentalităţii sămănătoriste".

După toate probabilităţile, articolul a fost scris în prima lună a anului 1907 şi oferit redacţiei revistei *Viaţa românească,* în cadrul unei suite de colaborări care se urmau de cîteva luni. Credem că la *Răzbunarea bacantelor* se face aluzie în corespondenţa lui Lovinescu cu Ibrăileanu din acel moment, în care se vorbeşte de un articol amînat, nu de *Pe drumurile Eladei,* cum presupune editorul scrisorilor, N. Scurtu, în E. Lovinescu, *Scrisori şi documente,* ed. cit., p. 199, notă la scrisoarea nr. 6. In această scrisoare pe care i-a adresat-o redactorului *Vieţii româneşti* la 1 martie 1907, Lovinescu spunea : „Am primit cfartea] pfoştală) a d-tale prin care îmi spuneai că ai amînat articolul. Cred că îşi va fi găsit loc, în fine, în numărul de pe februarie". La 23 august, acelaşi an, dîndu-şi seama că articolul nu va fi publicat, îi scrie de la Fălticeni lui Ibrăileanu, care îi transmisese probabil această ştire : „Nici o supărare în privinţa articolului în chestie. Vei avea însă amabilitatea să mi-1 trimiţi luni din Iaşi, pe adresa mea de aici, căci pe urmă trebuie să plec la Bucureşti (Hotel English). Il voi publica, fireşte, la *Convorbiri.* Cam pe la 15 septembrie voi pleca la Paris [...] La drept vorbind, îmi pare rău că *In lături !* nu e primit la V[iaţa] r[omânească]. Cu această revistă răspîndită s-ar fi făcut operă de curăţire destul de salutară. Aş fi mulţumit dacă d-ta ai da o lovitură de ghioagă. Crede-mă că trebuia ! Aşadar nu uita de a-mi trimite articolul spre a-i da locul imediat la C[onvorbiri] l[iterare]" (p. 200—201). In sfîrşit, la 2 septembrie, revine cu un scurt bilet : „Dacă n-ai expediat încă articolul, la primirea prezentei, te rog trimite-I atunci pe adresa mea : Hotel English. Bucureşti, unde sunt nevoit să plec chiar acum. Dar şi altminteri, nu face nimic" (p. 201).

Se pare eă articolul returnat de data aceasta i-a parvenit imediat, deoarece Lovinescu, în trecere prin Bucureşti, îl lasă revistei *Convorbiri* fnu *Convorbiri literare),* unde Mihail Dragomirescu i 1-a publicat cu o mare promptitudine în numărul din 15 septembrie, sub noul titlu *Răzbunarea bacantelor.* Din vechiul titlu, maiorescian, *In lături '.* **a** rămas o simplă imprecaţie în final, păstrată şi în reproducerea in *Critice,* I.

Articolul fusese acceptat iniţial de *Viaţa românească,* dar mai apoi **a** fost restituit autorului, din motive pe care nu le putem decît presupune. Cf. nota la articolul *A zecea muză : critica,* în ediţia de faţă p. 585.

I. AL. BRĂTESCU-VOINEŞTI

Apărut în *Convorbiri,* anul I, nr. 19, 1 octombrie 1907, p. 752—754. Republicat în *Critice,* I, ed. I, Ed. Socec. 1909, p. 152—158, de unde reproducem textul. In *Critice,* I, ed. II, Ed. Alcalay, 1920, p. 102—106. Articolul nu mai e reprodus în ediţia definitivă de *Critice,* fiind unul din puţinele de acest gen care s-au văzut eliminate. Singura explicaţie posibilă e că această simplă recenzie, la unul din volumele nou apărute ale lui Brătescu-Voineşti, conţinînd nu atît judecăţi cît observaţii oarecum particulare, limitate la psihologia personajelor acestuia, a fost considerată de E. Lovinescu neactuală, deoarece la cîţiva ani după apariţia ei în revista lui Mihail Dragomirescu, el va supune întreaga operă de pînă atunci a prozatorului unui examen general, cu caracter de „revizuire", într-un studiu mai amplu, care va şi intra în volumul cu acest titlu (volumul VI de *Critice,* ed. definitivă, Ancora-Benvenisti, 1928).

Articolul face doar o uşoară aluzie la controversa în jurul „tendenţionismului" pe care o parte din critică îl imputa prozatorului în noul său volum, Lovinescu avînd în vedere desigur Raportul de premiere rostit de T. Maiorescu intr-o şedinţă a Academiei române şi reprodus în *Convorbiri literare,* anul LI, nr. 5, mai 1907, în care se blamează însăşi nuvela care dăduse titlul volumului, dar „pentru care o revistă din Iaşi nu are destule cuvinte de laudă, văzînd în ea «zguduitoarea tragedie» **a** «proletariatului intelectual român»", revista fiind, ceea ce ştiau toţi contemporanii, Viafa *românească,* care exaltase nuvela, prin pana entuziastă **a** lui G. Ibrăileanu. E. Lovinescu înţelege să se ţină departe de dispută, desigur pentru că avea cu totul altă părere despre tendenţionism : el privea cu indiferenţă tendinţele în artă, recunoscîndu-le existenţa şi constatînd eă nu ele determină valoarea respectivelor opere.

Ca şi multe alte articole care aveau să apară în *Convorbiri critice,* şi acesta a fost primit de Mihail Dragomirescu, nu fără unele obiecţii, despre care, din păcate, nu posedăm decît unele ecouri în „răspunsul" la ele, pe care autorul articolului îl trimete de la Fălticeni, la 10 septembrie 1907, la numai trei zile după expedierea articolelor despre Vasile Pop şi Brătescu-Voineşti : „mă grăbesc să-ţi dau cîteva lămuriri la amabila d-tale carte poştală. în privinţa articolului asupra lui Br[ătescu]-V[oineşti], ştiam că n-o să fim de o părere. Tocmai de aceea l-am scris. Dacă aş fi fost de aceeaşi părere cu d-ta atunci ar fi fost de prisos să mai adaug şi eu ceva ; cum de pildă, cred că ar fi fost de prisos să scrii şi d-ta despre V. P[opJ, admiţînd că eşti cu desăvîrşire de acord cu cele înaintate da mine. Doi critici ce se respectă trebuie cu necesitate să aibă păreri deosebite, căci altminteri unul dintre ei ar trebui să se sinucidă prin duel american, existenţa lui fiind superfluă. Tocmai această varietate de păreri, cu puncte de vedere deosebite, face bucuria literaturii şi a vieţii noastre. Altminteri, criticii ar trebui să intre în ordinele monahale [...J Deci d-ta poţi face bine să publici un articol asupra aceluiaşi subiect cu părerile mele luate *ă contre-picd.* Nici o supărare. Dimpotrivă, o să părem oameni subţiri şi conştiincioşi..." (E. Lovinescu, *Scrisori şi documente,* ed. cit., p. 73—74).

De ce natură puteau fi aceste obiecţii se poate deduce din articolul publicat de Mihail Dragomirescu despre acelaşi subiect *„In lumea dreptăţii" de I. Al. Brătescu-Voineşti,* în *Convorbiri,* anul I, nr. 19, 1 octombrie 1907, p. 778, în care se rectifică opinia lui E. Lovinescu despre simplitatea şi linearitatea psihologiei eroilor prozatorului.

„Este novela cea mai mare şi, în acelaşi timp, una din cele mai slabe ale autorului, cu toate că, după locul ce i-1 dă în volum, el crede — se pare — tocmai contrariul^ N-ar fi primul caz de astfel de iluziune, dar critica, fără ură şi fără părtinire, are datoria de a o risipi." Şi, după ce face o observaţie pe care o regăsim deasemenea în *Raportul* maiorescian, anume că eroul nuvelei Rizescu „involvă o contradicţiune, care e nimicitoare pentru operă", căci pretenţiile lui intelectuale devin ridicule în mediul social şi familial în care-1 plasează Brătescu-Voineşti, Mihail

Dragomirescu conchide : „Cînd un autor ne înfăţişează cu toată seriozitatea persoane şi fapte de rîs, sau, din contră, cînd înjoseşte persoane şi fapte care, în mod firesc, ne sugerează sentimentele înalte — acel autor calcă o lege elementară estetică şi săvârşeşte, în domeniul artei, ceea ce în domeniul ştiinţei ar face un învăţat călcînd, în stabilirea unui adevăr, legile elementare ale logicei. Aşa fiind, *In lumea dreptăţii* este o operă fără valoare poetică, nu atît pentru că este, cum s-a zis, tendenţioasă, ci pentru că este antiestetică şi antilogică. Tendinţa dintr-însa iese la iveală şi ne impresionează displăcut nu atît pentru că există în adevăr, ci pentru că, din pricina lipsei de artă, ea apare prea mult. Şi deci, şi d. Lovinescu ca şi d. Ibrăileanu, face o greşeală cînd, pentru caracterizarea personalităţii artistice a lui Brătescu-Voineşti, pune greutate pe această operă. Şi este cu atît mai inutilă această greşeală cu cît d. Lovinescu a caracterizat în mod complet personalitatea artistică a acestui scriitor, întemeindu-se numai pe ceea ce era în drept să se întemeieze".

KAKOCHYMOS
(împotriva unui anumit fel de critică)

Apărut în *Convorbiri,* anul I, nr. 21, 1 noiembrie 1907, p. 836—841. Republicat în *Critice,* I, ed. Socec, 1909, p. 169—181, de unde reproducem textul.

Acest articol deschide seria unor încercări dacă nu de-a dreptul de „teoretizare', în tot cazul de dezvăluire, de explicare a poziţiei sale de critic, a felului In care concepea disciplina în care se afirmase şi pe care o ilustra în revista lui M. Dragomirescu : *Ka* (anul I, nr. 23, 1 decembrie 1907), *Tamburinarul din Valmajour* (anul I, nr. 24, 15 decembrie 1907), *Fragmente critice* (anul II, nr. 9, 1 mai 1908) etc. După mai multe articole de „aplicaţie" asupra unor autori străini sau români, care intrau în vederile directorului publicaţiei, profesiunile de credinţă cu privire la statutul său teoretic lămuresc dacă nu şi justifică stilul liber, subiectivist şi voit artistic al criticii lovinesciene din acel moment. Se poate spune că datorită tonului lor „dezangajant" mai mult decît frivol şi a afirmării unui scepticism general, de atitudine, mai mult decît de fond, ele au contribuit la formarea unei impresii defavorabile asupra sa

însuşi, in mai mare măsură decît modalitatea proprie de acţiune. Nici unul dintre criticii săi de atunci nu s-a gîndit însă să-i analizeze textele critice propriu-zise şi să verifice dacă ele sînt aşa de nepăsătoare la orice normă şi idee, atît de emancipate de orice răspundere, cum lăsau impresia numeroasele sale declaraţii de principii. In sfîrşit, nimeni nu a mai stat să se gîndească la situaţia totuşi unică a criticului, la faptul remarcabil că îşi obţinuse un atestat universitar cu care puţini intelectuali români de pînă la el s-ar fi putut lăuda, la una din cele mai de prestigiu universităţi din lume, ceea ce presupunea nu numai un anume nivel intelectual, ci şi o disciplină a muncii, o rîvnă în cîmpul cercetării ştiinţifice.

Cel care avea să formuleze toate reproşurile la care colaboratorul *Convorbirilor critice* se expunea pe atunci în mod atît de imprudent a fost un eseist, A. Spiru-Bacău, autor la rîndul său tînăr şi care nu se ilustrase pînă atunci decît cu unele notiţe critice prin revistele din ţară, pentru ca nu mult mai tîrziu să se expatrieze, devenind filosof francez sub numele de A. Spayer şi dobîndind oarecare notorietate in patria de adopţiune, în calitate de profesor la Universitatea din Caen. El publică în *Convorbiri critice,* din 25 februarie 1909, p. 137—144, un articol intitulat *Un diletant talentat (monolog critic)* care încearcă să fie un tablou cuprinzător al „colegului" său care Se afirma (deopotrivă prin exegeze de istorie literară, prin foiletoane critice şi prin diverse încercări literare (dramă, comedie, nuvele) şi care pare a avea ca punct de pornire supărarea (neexprimată in scris) a lui E. Lovinescu pentru nişte critici pe care le formulase Spiru-Bacău oral sau in vreo scrisoare adresată lui M. Dragomirescu :

„(...) In adevăr, d. Lovinescu este un literat, adică un om foarte sensibil, pe care trebuie să-1 rănească concluziile negative ale oricărei dări de seamă despre lucrările d-sale. De ce nu m-am gîndit că-1 va durea critica mea ? Ce, m-aş fi bucurat eu, dacă mi se spunea că sunt banal ? E un păcat de a-l face pe cineva să-şi simtă mediocritatea. E poate chiar un păcat mare, căci fie el mediocru sau genial, omul are un suflet ; şi iluzia fericitoare ce şi-o făureşte despre sine nu strică nimănui. Şi unde mai pui că pentru orce scriitor opera este scopul şi ţinta vieţii lui. Ce dramă este surparea credinţei în sufletul unui preot ! Cum de am cercat să-i ridic d-lui *Lovinescu* încrederea în opera d-sale ?

i

...Şi-mi pare rău de suferinţa stîrnită de astfel de întrebări în sufletul d-lui *Lovinescu.*

De aceea, de cîte ori citesc un articol iscălit de d-sa, caut să-i admir calităţile, să nu mă împotrivesc lor. Mi-e teamă de a-l nedreptăţi, afirm de la început că nu e superficial, că nu e numai produsul unui diletantism talentat. Totuşi nu mă pot împiedeca de a observa slăbiciunile, de a regăsi, la fiecare pas, lipsurile şi deşertăciunea acestei literaturi care seamănă cu nişte prăjituri umflate, dulci, decorate şi goale, ce se fărîmă cînd le pui în gură" (p. 137—138).

Şi criticul dă un singur exemplu pentru a-şi justifica sentinţa : apropierea pe care Lovinescu o făcuse între moartea izbăvitoare a personajului Runa din *Legenda funigeilor* de Anghel şi Iosif şi aceea a Margaretei din *Faust* de Goethe, ceea ce ar proba o lectură prea grăbită a textului din urmă : „Păcat că d. L. l-a citit pe *Faust* în original sau că l-a citit prea repede. Mi se pare că nu e prea mult să ceri de la un literat, de ja un critic distins, de a-şi asimila pe *Faust,* nu numai de a-l înghiţi în grabă, .spre a-l pomeni apoi, cînd nu trebuie, în scop de a confecţiona vreun «apercu» strălucitor şi fals. Astfel de imagini neadîncite sînt dovezi sigure ale diletantismului talentat.

Acesta are reprezentanţi în toate artele : pictori cu idei frumuşele, dar cu greşeli de desemn şi fără originalitate sau vigoare în coloraţiune ; sculptori incapabili de a-şi executa proiectele din pricină că nu pricep forma şi nu ştiu anatomia ; poeţi sentimentali ce nu mai pot scrie decît versuri slabe sau banale ; compozitori muzicali nepricepuţi în ale armoniei şi în ale contrapunctului ; critici fără idei generale, sau cel puţin cu sclipiri ca de stras ca d. *Lovinescu,* al căruia diletantism se poate urmări pînă chiar în frazele d-sale, ce-ţi deschid privelişti... de unde nu se zăreşte nimic."

Această prea pripită judecată globală asupra personalităţii tînărului E. Lovinescu avea să primească o replică din partea directorului *Convorbirilor critice* care ţinea să patroneze „de sus" nu numai domeniul ideologic şi contribuţia artistică a revistei, ci şi gîlceava dintre colaboratori, mai ales cînd ei aparţineau celui mai apropiat cerc redacţional. E. Lovinescu a primit apariţia textului lui Spiru-Bacău cu destulă indiferenţă — deşi era cu totul insolit ca un „redactor" al unei publicaţii să fie atacat în paginile acesteia, în mod destul de virulent şi cu aere de superioritate, de un necunoscut. El îi scria de la Paris lui M. Dragomirescu într-o scrisoare în care îi comunica acceptarea tezei sale de către Sorbona şi ceea ce citise la adresa sa în raportul favorabil depus de Emile Faguet : „Cu Spiru-Bacău fă ce vrai ! Eu însă n-aş crede că e potrivit ca o revistă mare să intre într-o polemică pe baza unei scrisori private. Dacă publici totuşi n-ai face rău să pui o notiţă dînd articolul ca documentar, ori tribuna liberă şi degajînd responsabilitatea revistei" *(Scrisoare* din 16/29 ianuarie 1909, în E. Lovinescu, *Serisori şi documente,* ed. cit., p. 106). E ceea ce Dragomirescu va face, publicînd la rubrica *Discuţii—Note—Informaţii* următoarea notiţă, din care rezultă nu numai dorinţa de a-şi „apăra" colaboratorul, dar şi aceea de a' formula el însuşi o judecată.

„In articolul *Un diletant talentat,* publicat în numărul de faţă, ca un fel de răspuns la o scrisoare a d-lui Lovinescu, d. *A. Spiru-Bacău,* se încearcă a justifica părerea sa asupra talentului acestuia, iar noi îl publicăm aici numai cu titlu de document şi cu învoirea însuşi a d-lui *Lovinescu,* spre a da o dovadă mai mult de spiritul strict obiectiv ce însufleţeşte revista noastră. Negreşit, autorul dovedeşte în acest articol multă fineţe, mult spirit de observâţiune, un gust ales şi o cultură frumoasă. De aici nu urmează însă că judecăţile d-sale sunt juste. In adevăr, chiar ideea fundamentală a articolului este alăturea de drumul cel adevărat. Căci ce vrea să probeze criticul ? Că d. *Lovinescu* este un talent, dar numai un *diletant,* adică, cu alte cuvinte, un talent *superficial.* Aceasta nu-l împiedică totuşi să laude *Suflete de copii, o* bucată excelentă a d-lui Lovinescu, în care se revelă acelaş spirit care face farmecul acestui scriitor : graţia uşoară, sentimentalitatea fină, imaginaţia amabilă, în care este unic în literatura noastră de astăzi. Şi dacă lucrurile stau astfel, atunci ceea ce pare că supără pe d. *Spiru-Bacău* în opera lui *Lovinescu nu este presupusa superficialitate,* ci însuşi fondul original al lui *Lovinescu* ca scriitor : graţia, fineţea, imaginaţia lui vioaie, care se pare că nu prea convine *temperamentului* d-lui *Spiru-Bacău.* Dar a critica pe un scriitor *fiindcă* reprezintă *alt tip sufletesc* decît al tău nu însemnează să-l critici deloc, ci numai să-ţi arăţi *una din. marginile propriului tău gust.* Fireşte sunt mulţi care nu gustă pe Michel Angelo, fiindcă e prea diform : sînt cei care nu pot gusta *sublimul.* Sînt alţii care nu văd mare lucru într-un poet ca *Anacreon* sau ca *Hafiz:* sînt cei ce nu pot gusta *graţia.* Dar

i

urmează de aci că pentru aceasta *Michel Angelo* şi aceşti poeţi încetează de a fi unele din tipurile cele mai reprezentative ale" sufletului omenesc ? Deloc. Acum că d. *Spiru-Bacău,* cu meticulozitatea-i care urmăreşte strict adevărul analitic, va împărţi firul în patru şi va descoperi, ici sau dincolo, o pată sau două în lucrările lui *Lovinescu* — se prea poate. Faţă de opera cui nu se poate face aceasta ? E vorba (şi aceasta este esenţialul) : petele ce le descoperi distrug acea monadă psihică pe care scriitorul adevărat o încarcerează în opera sa ? Dacă n-o distrug — şi nici d. *Spiru-Bacău* nu are curajul s-o afirme faţă de lucrările d.flui] Lovinescu —, atunci toată discuţia este oţioasă, deşi folositoare din punctul de vedere al aceluia ce o întreprinde. E ceva ca în genul celor ce urmăresc o problemă de filologie clasică : învăţatul citează o bibliotecă întreagă şi dă pe faţă cea mai subtilă putere de analiză şi de dialectică, nu ca să dezlege problemul ce rămîne veşnic nedezlegat şi pe care din capul locului ştie că nu-1 va dezlega, ci ca să-şi arate erudiţia şi puterile minţii, ce vor da temei celorlalţi învăţaţi să-i zică «Dignus est intrare...»- Acelaş lucru putem zice şi noi d-lui *Spiru-Bacău,* dar fără să-i acceptăm concluziile. Să-1 vedem acum la lucru, într-altele !'"

Din corespondenţa lui Lovinescu cu Mihail Dragomirescu se vede că, deşi avea cunoştinţă de acest articol al lui Spiru-Bacău şi ar fi putut să se opună publicării lui în revista în care colabora atît de frecvent, tînărul critic a admis publicarea şi s-a mulţumit să adaoge următoarea notiţă inserată la rubrica *Discuţi—Note—Informaţii*; „Din articolul d-lui A. Spiru-Bacău *Un diletant talentat* am prea puţin de cules... Şi n-aş fi răspuns deloc, dacă autorul n-ar fi ridicat glasul prea sus... «De ce nu m-am gîndit că-1 va durea critica mea ? Ce, m-aş fi bucurat eu dacă mi se spunea că sînt banal ? E un păcat de a-1 face pe cineva să-şi simtă mediocritatea ?» ori «Şi-mi pare rău de suferinţa stârnită de astfel de întrebări în sufletul d-lui Lovinescu...» In astfel de limbă vorbeşte omul, şi pe un astfel de ton...

Ce-mi vorbeşte d. Spiru-Bacău de «supărarea mea ?» de «suferinţele» mele ? Om sănătos, vrea să mă scoată «suferind» ca pe Basile, Beaumarchais : «— Eşti bolnav, cînd îţi spun că eşti bolnav !» Nu merge ! Îndrăzneala, dacă îndrăzneală e, are un sfîrşit, dar dacă e numai o naivitate la mijloc, îmi pare rău de rîndurile de faţă şi vă rog să socotiţi ca şi cum nu le-aş fi scris.

Articolul d-lui A. Spiru-Bacău s-a publicat cu învoirea mea şi, dacă i-am dat această învoire, înseamnă, una, întîi că nu mă supăr de ce spune d. Spiru despre mine şi, al doilea, că ţin de a ajuta pe oricine să ia un loc la soare... Prin urmare, să nu vorbească de «supărare» şi de «suferinţe», ci să tragă învăţătura ce se poate trage dintr-o astfel de purtare şi, dacă va găsi că are a-mi fi recunoscător, să-mi fie !

Cît despre «părerile» d-lui A. Spiru-Bacău despre mine, n-am nimic de zis. Le poate avea cum va voi. Slobod. Le poate arăta cînd va voi. Sănătate. Crezînd că sînt «superficial», s-ar putea să mă convingă, fără a-mi dovedi că d-sa e adînc. Şi pentru că veni vorba — şi fără a da lucrului o însemnătate mai mare decît o are — suferinţa mea de a fi privit ca *«superficial»* de d. A. Spiru se mai potoleşte puţin la citirea acestor rînduri ale lui Emile Faguet în raportul său către Consiliul Sorbonei : «Le travail de M. Lovinesco, par sa *profondeur* d'analyse, par son remarcable tour d'esprit litteraire, par son style, par sa richesse de connaissances, par sa finesse, est de tout premier ordre». Sînt fericit, deci, că se mai găsesc binevoitori pentru mine, chiar dacă nu pot încă împăca Bacăul. Şi ar fi şi cam greu !

Să scrie, aşadar, d-l A. Spiru monoloage critice cît va voi ! Citindu-le, singura părere de rău ce voi avea e de a-mi aduce aminte că am scris şi eu cîndva dialoage critice... De atunci, nenorocire ! d. Spiru-Bacău a ajuns să facă critică şi în dialog şi în monolog şi, după cum Vadius şi Trissotin au pus istoria romană în madrigale, nu m-aş mira ca d. Spiru s-o facă şi în bilete de plăcintă. Aceasta e singura supărare pe care o am pînă acum — şi s-ar putea întîmplă să mai am una, în ziua cînd aş fi silit să scriu un articol intitulat *Un diletant fără talent.* Nădăjduiesc însă că acea zi nu va veni niciodată.

Paris, 21 martie 1909

E. Lovinescu"

l(ln *Convorbiri critice,* anul III, nr. 3, 25 martie 1909, p. 259—260)

„Incidentul" cu Spiru-Bacău se opreşte aici şi cei doi „adversari" nu se vor mai întîlni în cîmpul publicisticii, aceasta desigur şi datorită faptului că Spiru-Bacău va părăsi definitiv

țara chiar în acel timp. Lovinescu își va aminti cu bonomie de figura criticului care-l caracterizase cu o formulă ce ajunsese la bătrînețe să i se pară justă, pentru acea perioadă a vieții sale, el însuși vorbind în mai multe rînduri de propriul său „diletantism" (Anonymus Notarius, *E. Lovinescu — schiță bio-bibliografică,* în volumul omagial *E. Lovinescu,* București, Ed. Vremea, 1942, p. 28).

Disputa dintre cei doi redactori ai revistei *Convorbiri critice* ne dă măsura în care critica și libertatea de opinie dominau atmosfera pe care știuse să o înjghebeze Mihail Dragomirescu și care explică susținuta colaborare a lui E. Lovinescu. El a început să publice texte diverse în *Convorbiri,* încă din primul număr, al revistei. Cei doi scriitori se cunoscuseră mai demult, încă de cînd Lovinescu sperase să conducă un supliment literar al *Epocii* și-i solicita colaborarea criticului mai vîrstnic. Mai tîrziu, situația se va inversa, prin faptul că Dragomirescu va izbuti să scoată o revistă și a fost în situația de a-i cere el lui Lovinescu colaborarea. Acesta din urmă va răspunde de la Ploiești, unde era profesor, pe un ton amical și încrezător. Perspectivele de colaborare la *Convorbiri* (devenite după un an *Convorbiri critice)* erau dintre cele mai încurajatoare, dacă ne gîndim la ideologia comună celor doi și la entuziasmul criticului mai vrîstnic de a capta forțe scriitoricești tinere, a le încuraja și apoi impune. Datorită faptului că Lovinescu s-a aflat în acei ani de colaborare departe de București, îndeosebi la Paris, scrisorile expediate de acolo (dar, din nefericire, nu și cele primite, care s-au pierdut) alcătuiesc un document biografic de maximă importanță, cel mai amplu pe care-l posedăm în legătură cu vreo perioadă a vieții sale.

Colaborarea lui Lovinescu cuprinde inițial pagini de literatură, schițe, dări de seamă despre autori români sau străini,, și abia mai tîrziu pagini de teorie sau de încercări doctrinare..

Disensiunile dintre ei încep de fapt de la judecățile lui Lovinescu despre unii scriitori ; dar probabil că mai mult decît orice pe Mihail Dragomirescu îl iritau aprecierile foarte slobode asupra materialelor literare propriu-zise, publicate în revista sa, și despre care el avea cu totul alte opinii. Rămîne însă un fapt de constatare generală indenegabilă, bunăvoința directorului publicației față de colaboratorul său și dreptul la opinie pe care i-l acorda destul de generos.

E. Lovinescu va evoca un sfert de veac mai tîrziu perioada colaborării sale la *Convoribiri critice,* într-o viziune ușor modificată față de ce va fi fost realitatea de atunci : „Deziluzia de a nu fi luat direcția *Convorbirilor literare,* pe care, dealtfel, sub forma unui comitet, le mai condusese și mai înainte, nu spre cinste, a bătrînei reviste, a făcut, așadar, din d. Dragomirescu, directorul *Convorbirilor critice,* în jurul cărora, prin reală pasiune literară, polițî girate și alte mici dar foarte legitime «americanisme» literare, dar, mai cu seamă, prin camaraderie, a strîns mai mulți scriitori din producția curentă a epocei, unii mai vechi, alții din fărîmiturile Sămănătorului, cu lipsa, firește, a fruntașilor (...) și cîțiva din tinerii recrutați și valorificați pînă la exces. Cu excepția cîtorva luni de la început și a altor cîteva luni de la urmă, am colaborat și eu — din depărtare — aproape în fiecare număr, în tot timpul celor patru ani de apariție a revistei. Nu s-ar putea spune că revista era rea și, în orice caz, sub raportul literar, se prezintă mai bine decît celelalte *Convorbiri,* ce-și uzurpau titulatura de «literare». Ceea ce o însuflețea erau, negreșit, dragostea de literatură și sacrificiile de tot felul ale directorului ei, dar tot prezența lui îi arunca și o evidentă depreciere : «a scrie la Mihalache» însemna încă de pe atunci o devalorificare morală sau cel puțin riscul de a fi întîmpinat cu un imperceptibil zimbet ce nu putea fi dezarmat decît prin complicitatea unui zîmbet identic" *(Memorii,* I, 1930 ; *M. Dragomirescu și „Convorbiri critice",* p. 182—183).

CARAGIALE

Apărut sub forma a două articole distincte : primul, purtînd titlul *Caragiale,* în *Convorbiri,* anul I, nr. 22, 15 noiembrie 1907, p. 861—866. (Notă în subsol : „Cu prilejul *Momentelor ce* vor apare în *Opere complete,* editate de «Minerva»") și *Caragiale, II,* apărut în *Convorbiri critice,* anul II, nr. 5, 1 martie 1908, p. 213—216.

Republicate sub forma unui articol unitar în *Critice,* I, ed. I, Ed. Socec, 1909, p. 55—75, de unde reproducem textul. In *Critice, 1,* ed. II, Ed. Alcalay, 1920, p. 33—46, articolele sînt republicate tot sub forma unuia în două părți, într-o versiune redusă și mult schimbată din punct de vedere stilistic. în *Critice,* II, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1926, p. 16—24,

articolul figurează într-o versiune şi mai redusă sub titlul *1. Caragiale : consideraţiuni asupra „Momentelor" lui. 2. Consideraţiuni asupra inactualităţii literaturii lui.*

Acest studiu, redactat sub forma unui dialog, a unei confruntări de opinii destul de contradictorii între trei personaje, reprezintă începutul unei serii de acţiuni cu caracter de „revizuire", deocamdată într-o formă încă nedeclarată şi amestecînd abil rezerva cu admiraţia ; se poate afirma totuşi că el marchează un alt moment în cariera lui I. L. Caragiale, după acel prim (ilustrat de un Maiorescu şi un Gherea) de impunere în conştiinţa publicului şi de susţinere a operei : momentul punerii ei în discuţie, al judecării din punctul de vedere al altei generaţii, care-şi putuse lua o anumită distanţă faţă de opera unui clasic, considerată în ansamblul ei, ba chiar în posibila ei devenire.

Surprinzător rămîne însă faptul că „dialogul" lovinescian se publică în revista lui Mihail Dragomirescu, una din puţinele pe care marele dramaturg şi povestitor o onora pe atunci cu colaborarea sa şi care, la rîndul ei, căuta să-i capteze pe toate căile bunăvoinţa. In plus, directorul publicaţiei era el însuşi autorul unor importante studii despre Caragiale, în care susţinea idei de-a dreptul opuse : universalitatea valorii acestuia („Comediile lui Caragiale, în special O *scrisoare pierdută* şi *O noapte furtunoasă,* sînt, cred eu, opere clasice, care vor putea produce emoţiuni estetice veritabile în toate timpurile şi la toate popoarele"), obiectivitatea atitudinii artistului („un artist de o rară obiectivitate"), în sfîrşit, depăşirea tendenţionismului cu adresă precisă, ba chiar plasarea valorii sale într-un fel de atemporalitate, într-o zonă senină, fără raport cu accidentele şi mutaţiile sociale sau istorice *(Critică dramatică,* 1904).

Şi totuşi, din corespondenţa celor doi critici se vede că articolul a fost primit nu numai fără nici o oponentă în redacţie, dar chiar cu mare satisfacţie, el fiind lăudat de conducătorul revistei în termeni neobişnuit de entuziaşti : *„Caragiale* de Eug. Lovinescu este una din cele mai originale lucrări literare de astăzi. Reînvierea, printr-o imaginaţie luminoasă şi plină de graţie, printr-o bogăţie şi stăpînire de idei şi printr-o formă atît de simplă, curgătoare şi firească, a vechiului dialog platonic şi întrebuinţarea lui pentru a expune judecăţi literare, în care justeţea formulării îşi toceşte asprimea şi dobîndeşte o viaţă amabilă prin nuanţarea ce rezultă din păreri care par că se contrazic, dar care veşnic se ating — este o faptă unică azi în literatura noastră, şi cu atît mai preţioasă cu cît e mai izbutită" (Mihail Dragomirescu, *„Caragiale" de Eug. Lovinescu,* în *Convorbiri,* anul I, nr. 22, 15 noiembrie 1907, p. 899).

în schimb, Caragiale însuşi îi trimete de la Berlin lui Dragomirescu o scrisoare în care ironia amabilă şi aparenta nedumerire nu pot acoperi cu totul o anumită aprehensiune faţă de noua „voce" ce se rostise despre opera sa, ca un semnal îngrijorător al viitorimii : „A proposito de confraţi, de atîta vreme îmi bat capul să pricep şi nu pot — mă rog, lămuriţi-mă — : d-l Lovinescu vrea să mă apreţieze sau să mă depreţieze în mod platonic ? Tare aş fi curios să ştiu şi eu. Pînă atunci, cu mare plăcere am aflat că străbunii mei atenieni metaheriseau ciaiu — ca muscalii. Vale ! Aştept răspunsul cît mai neîntîrziat" (scrisoare din 16/29 decembrie 1907, publicată de Teodor Vârgolici în : *O scrisoare inedită a lui I. L. Caragiale, Gazeta literară,* 1966, nr. 48, p. 3).

Probabil pentru a preveni asemenea temeri, Mihail Dragomirescu îi expediase la Berlin maestrului o scrisoare datată 10/23 noiembrie 1907 (deci redactată puţine zile înainte de apariţia articolului lui Lovinescu), în care, răspunzînd obiecţiei colegului său mai tînăr cu privire la absenţa naturii în opera lui Caragiale, ar fi citit cercului revistei cîteva pagini din *Hanul lui Mînjoală* şi din *Năpasta,* recoltînd un entuziasm atît de mare, încît ideea contrarie s-ar fi văzut ruinată, deşi, adăugăm noi, ea a fost reluată de mulţi critici ulteriori ai marelui povestitor, regăsindu-se, de fapt, şi în recunoaşterea întemeiată, dar mult tardivă, a lui Vianu, cu privire la formula non-vizuală şi prevalent auditivă a scrisului acestuia.

E posibil ca, după un obicei care se statornicise în redacţia *Convorbirilor,* directorul lor să fi trimis scriitorilor vizaţi articolele criticilor care se rosteau despre ei, cerîndu-le probabil aprobarea, cel puţin în cazul personalităţilor foarte susceptibile, la prietenia cărora Dragomirescu ţinea. Numai astfel ne explicăm fraza din aceeaşi scrisoare a lui Caragiale, în care acesta răspunde cu anticipaţie la unele observaţii pe care Lovinescu i le făcea în articol : „Eu cred că şi în opera mea se găseşte destul ajutor de *agremente.* Dar fireşte, ca să-l găsească cineva, un amator, nu mai zic critic, trebuie să-l caute". (I. L. Caragiale, *Scrisori şi acte,* ediţie îngrijită, prefaţă şi note de Şerban Cioculescu, Editura pentru literatură, 1963, p. 67).

Dacă pentru Caragiale însuşi judecata lui Lovinescu fusese neclară sau ambiguă, pentru observatorii ulteriori ea va apărea de-a dreptul iconoclastă, un prim simptom al acţiunii unui „detractor" al marelui scriitor, abia mai tîrziu revelat însă în toată amploarea. Ea a reţinut deci atenţia tuturor celor care s-au interesat de soarta lui Caragiale în timp, de revizuirile la care a fost supusă opera sa în deceniile ce au urmat. Acesta e, în primul rînd, cazul lui Şerban Cioculescu, care s-a oprit la critica lui Lovinescu socotind-o un moment important de reacţie şi neîncredere în valabilitatea perpetuă şi universală a acestei opere. In studiul *Detractorii lui Caragiale (Revista fundaţiilor regale,* anul II, nr. 10 şi 11, octombrie şi noiembrie 1935), el aşează articolul tînărului critic în tradiţia deja constituită a reacţiunii liberale împotriva orientării operei caragialiene, tradiţie inaugurată de Dimitrie A. Sturdza în raportul de respingere de la Academia Română. Articolul lui Lovinescu ar fi avut un substrat ideologic nedivulgat propriu-zis, dezvăluind „virtualităţile liberale" ale celui care exprima rezerve faţă de Caragiale. „D. E. Lovinescu s-a transformat după război şi pe urmele lui Zeletin, în istoric al civilizaţiei noastre, cu înclinări teoretice liberale. Spre deosebire însă de Ştefan Zeletin, care aplica materialismul istoric la formarea burgheziei româneşti, recunoscînd primatul economicului, d. E. Lovinescu nu recunoaşte ca ferment al dezvoltării culturale decît ideea. Este interesant de urmărit la începuturile critice ale d-sale, rezistenţa sa împotriva trăiniciei operei caragialiene, explicabilă prin virtualităţile sale liberale, încă neajunse la actualizare.

Primul studiu al d-lui Lovinescu despre Caragiale a apărut în revista *Convoribiri critice,* de sub conducerea d-lui Mihail Dragomirescu, unul dintre cei mai înfocaţi admiratori ai «marelui anonim» (...] In asemenea condiţii, se putea cu greu strecura un articol defavorabil despre Caragiale. Pentru a-şi insinua obiecţiile, d. E. Lovinescu a recurs la procedeul impresionist, sub veşmîntul dialogului platonician. Unul din cei trei colocutori, şi anume Picrophonios, exprimă îndoielile în durabilitatea comediilor lui Caragiale [...] Cel de al treilea vorbitor, Glykyon, atenuează spusele lui Picrophonios, extinzînd observaţia acestuia asupra întregii comedii de moravuri [...]

Inspirată sau nu din foiletoanele lui Pompiliu Eliade, obiecţia d-lui Lovinescu purcede orişicum din aceeaşi credinţă liberală în progresul infinit, care are ca rezultat literar demonetizarea comediei de moravuri" (p. 187—188).

Mult mai tîrziu, prezentînd *Perspectivele critice asupra* operei caragialiene, în cartea sa *Caragiale, universul comic,* (Bucureşti, 1967), Şt. Cazimir semnalează şi articolul lui Lovinescu, considerîndu-l una din cele „două manifestări importante" în acest sens ale criticului şi rezumă foarte sumar conţinutul discuţiei celor trei personaje, sub care autorul studiului crede că s-ar ascunde Lovinescu însuşi în postura de mediator între extreme, dar şi cei doi critici anteriori : Pompiliu Eliade şi Mihail Dragomirescu — de unde lipsa de originalitate a poziţiilor respective : „Pînă la urmă, conchide Şt. Cazimir, nici o concluzie clară nu se impune, dialogul dovedindu-se un simplu rezumat al poziţiilor formulate de alţii : Glykyon se acoperă într-o măsură cu Mihail Dragomirescu, iar Picrophonios pe alocuri este doar o copie a lui Pompiliu Eliade. Sub masca unei imparţialităţi uşor dezabuzate, Agathon-Lovinescu îşi ascunde perplexitatea" (p. 40).

In sfîrşit, o opinie categoric opusă, dar şi mult mai nuanţată, avansează Eugen Simion în cartea sa *E. Lovinescu, scepticul mîntuit,* unde ajunge să se ocupe de poziţia criticului faţă de clasici şi observă stăruinţa acestuia de a analiza opera lui Caragiale, sau a emite judecăţi asupra ei, de la articolul din *Convorbiri* şi pînă la ultimele manifestări dinaintea morţii, cînd „valoarea operei [va fi] repusă, într-un fel, în drepturile ei fireşti" (ed. cit., p. 486). Constatînd diferenţa de la un articol la altul, autorul monografiei crede a putea vorbi de „schimbarea de umoare la critic" şi, respingînd o explicaţie de ordin psihologic şi neoprindu-se la cea ideologică, se întreabă : „ce justificări estetice se află la temelia ei ? " (p. 487).

Referindu-se la momentul 1907, al primei întîlniri a criticului cu marele scriitor, Eugen Simion este printre puţinii care consideră că opinia din articolul publicat în *Convorbiri* ar fi favorabilă Caragiale : „Cel dintîi gest e de preţuire şi chiar, de ţinem seama de faza sceptică prin care trecea acum (1907) critica sa, de mare preţuire. Dialogul dintre Amphitrion, Glykyon şi Picrophonios [...] exprimă, sub forme învăluitoare, rezerve timide nu faţă de arta dramaturgiei, ci faţă de obiectul ei perisabil : moravurile societăţii noastre de mijloc, ignorantă elementară, fără valori durabile. Toate cele trei *voci* ale criticului, recunosc că «I. L. Caragiale e un mare scriitor satiric»"

r

(p. 488). Şi criticul precizează : „Ce e de observat, privitor la Caragiale, e că Lovinescu nu pune sub semnul îndoielii actualitatea estetică a operei, se îndoieşte numai de rezistenţa ei în timp" (p. 489).

KA
(Fantezie asupra artei şi criticei)

Apărut în *Convorbiri,* anul I, nr. 23, 1 decembrie 1907, p. 934-940. Republicat în *Critice,* I, ed. I, Ed. Socec, 1909, p. 205-219, de unde reproducem textul. In *Critice,* I, ed. II, Ed. Alcalay, 1920, la p. 150-159. In *Critice,* II, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1926, p. 80-86, se dă o versiune mai redusă, integral refăcută din punct de vedere stilistic şi intitulată *Concepţia apolinică a criticei.*

C. SANDU-ALDEA

Apărut în *Convorbiri critice* sub forma a două articole deosebite : *Alterna amant,* în *Convorbiri critice,* anul II, nr. 1, 1 ianuarie 1908, p. 34-37 şi *Cu două săgeţi la arc,* în *Convorbiri critice,* anul II, nr. 21, 1 noiembrie 1908, p. 669-673. In *Critice»* I, ed. I, Ed. Socec, 1909, la p. 230-247, de unde reproducem textul. In *Critice,* I, ed. II, Ed. Alcalay, 1920, la p. 167-175. In *Critice,* I, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1925, p. 69-73, articolul se regăseşte într-o formă redusă şi mult schimbată din punct de vedere stilistic, el fiind înglobat în secţiunea II, *Proza şi critica sămănătoristă,* ca un subcapitol : II. C. Sandu-Aldea : *caracterele generale ale literaturii sale: „In urma plugului".* 2. *Cele două izvoare de inspiraţie : „Pe drumul Bărăganului" ; „Două neamuri" etc.*

Ca majoritatea scriitorilor aparţinînd generaţiei sămănătoriste de care E. Lovinescu se ocupă în seria de articole publicate în *Convorbiri critice* şi *Convorbiri literare,* Sandu-Aldea se afla în faza ulterioară debutului, aşadar în aceea în care se aşteptau confirmarea sau infirmarea speranţelor puse în el. Deşi scriitorul a marcat la vremea respectivă o oarecare deosebire faţă de colegii săi sămănătorişti prin realismul ceva mai dur şi prin acuitatea observaţiei aplicată la universul mai particular al Bărăganului, E. Lovinescu descoperă în opera prozatorului acelaşi romantism funciar şi aceeaşi simplificare psihologică, coborîte însă la lumea arendaşilor, a logofeţilor şi vechililor de moşie, ale căror drame sau conflicte se văd evocate însă fără nostalgia paseistă şi învăluitoare a povestitorilor moldoveni.

Confirmînd prin cele două volume ale sale un talent plin de promisiuni şi întrucîtva original, C. Sandu-Aldea nu a mers mai departe de formula în care debutase şi, de fapt, va abandona literatura care se dovedeşte a fi fost pentru el o preocupare cu totul secundară în viaţa sa de agronom specialist, cu vocaţie ştiinţifică. El îşi va încheia practic vorbind activitatea literară în timpul primului război mondial, încît moartea lui relativ prematură, în 1927, nu a mai lăsat cuiva impresia că ar fi curmat o vocaţie literară în desfăşurare.

E. LOVINESCU

Apărut în *Convorbiri critice,* anul II, nr. 2, 15 ianuarie 1908,. p. 60-64, sub titlul *Eug. Lovinescu.* Republicat în *Critice,* I, ed. I, Ed. Socec, 1909, p. 118-126, de unde reproducem textul. In *Critice,* I, ed. II Ed. Alcalay, 1920, la p. 78-85. Reluat într-o versiune mai redusă şi mult mai schimbată din punct de vedere stilistic în *Critice,* II, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1926,. p. 41-44.

OCTAVIAN GOGA

Apărut în *Convorbiri critice,* anul II, nr. 4, 15 februarie-1908, p. 164—168, la rubrica *Revista critică.* Republicat în *Critice,* I, ed. I, Ed. Socec, 1909, p. 220—229, de unde reproducem textul. în *Critice,* I, ed. II, Ed. Alcalay, 1920, p. 160—16G. în *Critice,* I, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1925, p. 126—127, articolul apare într-o formă considerabil redusă, cu majoritatea frazelor schimbate (exceptînd citatele din articolul lui Goga) şi cu finalul, care putea părea insultător pentru poet, eliminat.

E vorba de o replică la articolul lui Octavian Goga, *Ţăranul în literatura noastră poetică,* apărut în *Viaţa românească,* anul II, nr. 12, decembrie 1907, cu precizarea într-o notă în subsol : „Acest studiu a servit de material pentru conferinţa ţinută în adunarea «Asociaţiunii» din Bistriţa în ziua de 22 septembrie 1907". Este deci vorba de reluarea unui discurs rostit de Goga în faţa publicului ardelean care desigur că era interesat nu numai de verbul celui în cauză, dar şi de datele de experienţă pe care el le comunica după o şedere de cîţiva ani în Regat. In felul acesta, dar mai ales datorită difuziunii ulterioare într-o

revistă de orientare democratică, precum ***Viaţa românească,*** lucrurile căpătau o oarecare gravitate şi este surprinzătoare lipsa de ecou în presa vremii a acestei manifestări a poetului, poate cea mai radicală din acea perioadă a vieţii sale. De fapt, Goga făcea procesul întregii literaturi româneşti din secolul al X1X-lea, acuzînd-o de ignorarea culpabilă a adevăratei realităţi a ţăranului, de viziune deformată şi foarte parţială a situaţiei sale materiale şi sociale. Nu erau exceptaţi nici corifeii mişcării de la 1848, nici cei ai Şcolii Ardelene, nici Alecsandri, care e văzut într-un spirit apropiat de felul în care va apare nu mult mai tîrziu în Discursul de recepţie al lui Duiliu Zamfirescu şi căruia articolul lui Goga nu-i exclus să-i fi sugerat unele idei şi să-i fi incitat spiritul de contradicţie.

Este destul de curios că **E.** Lovinescu nu a reţinut importanţa acestui articol-manifest, nu l-a analizat în profunzime, ci doar l-a blamat în termeni mai mult ironici pentru stilul său enunciativ, tipic, după părerea sa, pentru ideologii sămănătorişti şi cu care nu se putea în nici un caz împăca. In plus faţă de aceştia, articolul conţinea pledoaria unui poet, care, foarte sever faţă de cei care-l precedaseră, cu unica excepţie a lui Coşbuc, nu făcea decît să generalizeze propria lui experienţă artistică şi socială, propunînd-o tuturor celorlalţi şi atribuindu-şi cu exagerare un rol de profet. Refuzul lui Lovinescu de a accepta poziţia lui Goga se întemeiază pe constatarea, care va deveni ulterior o temă frecventă în reproşurile adresate de el poeţilor care fac critică (Ovid Densusianu, Felix Aderca, N. Davidescu, Camil Petrescu) şi anume că generalizează viziunea lor subiectivă, mult prea particulară şi deformatoare, ridicînd-o la rangul de principii, dar de fapt introducînd un factor restrictiv şi intolerant inacceptabil.

Ideea că poetul se falsifică sau mistifică în momentul în care se exprimă prin alte mijloace decît acelea ale artei sale a fost socotită ulterior nepotrivită de Lovinescu, dată fiind situaţia unui scriitor care se exprima în climatul de opresiuni şi interdicţii al Ardealului, aflat pe atunci sub ocupaţie străină. Renunţind să mai reproducă în ediţia definitivă ultimul paragraf al studiului, Lovinescu a tras concluziile unei realităţi care, de fapt, îl dezminţea chiar în momentul conceperii şi publicării acestuia.

De altminteri, la cîţiva ani după apariţia articolului despre Octavian Goga în *Convorbiri critice,* E. Lovinescu a găsit prilejul de a reveni asupra poetului şi a-şi atenua cele spuse acolo. A făcut-o în legătură cu problema „revizuirilor" de ordin moral pe care le ridica atitudinea scritiorilor în faţa războiului, făcînd amendă onorabilă şi blamtndu-şi severitatea de mai înainte cu privire la gazetăria poetului ardelean, ale cărui „program" şi stil de critică a situaţiei din vechiul Regat nu i se mai păreau atît de neavenite. E vorba de două articole publicate în *Flacăra* (anul V, nr. 10, 19 decembrie şi nr. 11, 26 decembrie 1915) şi intitulate *Octavian Goga, factor al conştiinţei naţionale* pe care le vom regăsi în *Critice, IV,* ed. I, Ed. Steinberg, 1916, p. 280—293, şi unde, referindu-se la vechiul articol al lui Goga din *Viaţa românească,* el vine cu o serie de precizări : „Acum opt ani d. Octavian Goga publicase un articol asupra *Ţăranului în literatura noastră poetică.* Problema era de actualitate ; părerile d-lui Goga erau, de altfel, răsunetul unui curent literar în plină şi zgomotoasă viaţă pe atunci. Şi le va fi schimbat poate şi d. Goga. Două lucruri aş avea de reţinut din acest articol. Unul asupra concepţiei poetului despre menirea unui artist [...] Al doilea lucru priveşte forma." Şi, după ce reproduce aproape două pagini din vechiul său articol, criticul adaugă : „Poetul se clătina pe acea vreme, scriind proză. Timpurile s-au schimbat însă de atunci. Trebuia o «revizuire» ; din întreaga literatură a războiului, *Strigătele în pustiu* răsar ca cele mai puternice pagini patriotice ce s-au scris la noi." E o concluzie în spiritul mai vechilor sale susţineri, şi pe care Ie regăsim şi în aceste două articole, că literatura militantă este la locul ei în Ardealul care luptă împotriva asupririi naţionale, dar şi în România liberă, în anumite momente excepţionale de primejdie.

M. SADOVEANU

(Cu prilejul *însemnărilor lui Neculai Manea)*

Apărut în *Convorbiri critice,* anul II, nr. 7, 1 aprilie 1908 sub titlul *Adaos la „Însemnările lui Neculai Manea",* p. 225-231 şi *M. Sadoveanu. Cu prilejul „Însemnărilor lui Neculai Manea",* idem, nr. 8, 15 aprilie 1908, p. 306-310. Republicat în *Critice,* I, ed. I, Socec, 1909, p. 92-117, de unde reproducem textul. Intr-o versiune mai redusă, se regăseşte în Critice, I, ed. II,

Ed. Alcalay, 1920, p. 58-77, pentru a fi reluat şi modificat într-o versiune şi mai succintă in *Critice I, Istoria mişcării „Sămănătorului",* ed. definitivă, Ed. Ancora, 1925 p. 30-43, unde este încadrată în subcapitolul II din capitolul I, *Mihail Sadoveanu.*

Acest articol reprezintă un nou moment în considerarea personalităţii lui Mihail Sadoveanu, cuprinzînd o judecată globală asupra structurii talentului acestuia şi unele observaţii asupra unui nou roman al prolificului scriitor. Deşi posteritatea nu a ratificat tonul destul de entuziast al lui Lovinescu (G. Călinescu ajungînd să afirme în *Istoria...* sa că *Însemnările lui Neculai Manea* sunt „fără interes literar, deşi tot atît de caracteristice", p. 550), criticul a văzut atunci o realizare efectivă a scriitorului, ceea ce, în tot cazul, dovedeşte încă o dată interesul major pe care i-1 arăta lui Sadoveanu la începuturile sale şi infirmă ideea acreditată de unii că el ar putea fi socotit printre „detractorii" acestuia.

în mod destul de ciudat, dar şi semnificativ pentru stilul „literar" al criticii lui Lovinescu, articolul acesta se încheie cu un fel de variantă privitoare la finalul dramei pe care cartea o închide, autorul fiind unul dintre cei ce cunoscuseră „modelele" de la care romancierul plecase în creaţia sa. Atît Neculai Manea, cit şi Ion Radianu erau nişte familiari ai celor doi scriitori, în mica urbe a Fălticenilor unde locuiau pe atunci şi unde fuseseră amîndoi elevii celui din urmă. Lovinescu oferă astfel versiunea „reală" a morţii lui Ion Radianu, fost profesor şi mai apoi prieten al său, o moarte care a lăsat la vremea respectivă impresia unei sinucideri din disperare.

Evident, romancierul avea tot dreptul să-i încheie destinul aşa cum voia el, nu cum s-au întîmplat lucrurile în realitate, dar nu ştim cum a reacţionat el la această „colaborare" şi rectificare pe care i-o propunea în public fostul său coleg, în numele „adevărului". In schimb, Mihail Dragomirescu a publicat o notiţă cu totul defavorabilă asupra felului în care romancierul s-ar fi inspirat din realitatea din jur, considerînd episodul o transpoziţie de fapt divers. Aceasta 1-a determinat pe autorul articolului, care nu dorise cîtuşi de puţin, prin intervenţia sa, să deprecieze procedarea artistică a lui Sadoveanu, să dea publicităţii o scrisoare deschisă care a apărut, în mod destul de curios pentru raporturile dintre el şi redacţia *Vieţii româneşti,* în paginile acestei reviste, sub titlul : O *scrisoare a d-lui Lovinescu :*

„Domnule redactor,

In numărul de 15 martie al *Convorbirilor critice,* d. Dragomirescu, vorbind de *însemnările lui Neculai Manea,* crede că prin publicarea unui «adaos» la aceste însemnări, aş fi voit să arăt indirect «uşurinţa şi uşurătatea cu care d. Sadoveanu îşi strînge materialul unora din povestirile d-sale».

Vă rog să binevoiţi a insera că nu aceasta a fost intenţia mea. Am voit numai să dau cîteva amintiri personale asupra lui Radianu, pe care l-am cunoscut destul de bine. D. Sadoveanu însă era în drept să prelucreze realitatea cum a voit ; modţficînd-o, istorisirea sa a cîştigat în patetic şi în poezie- Tocmai în prelucrarea realităţii stă talentul scriitorului ; departe de a-i face o vină, ii găsesc un merit şi o mărturie mai mult de talent.

Primiţi salutările mele distinse.

Paris, 2 aprilie 1908

E. Lovinescu"

(Viaţa românească, anul III, nr. 4, aprilie 1908, la rubrica Miscellanea, p. 125.)

Trebuie menţionat că articolul lui Lovinescu este ultimul pe care-1 concepe ca o dare de seamă la vreo carte de Sadoveanu ; ulterior, el va reveni asupra acestuia cu vederi generale, numai în cadrul lucrărilor sale de istoriografie literară, ceea ce-i va fi reproşat de criticii de după el, ca un semn al nesocotirii marelui scriitor.

FRAGMENTE CRITICE

A apărut în trei numere consecutive din *Convorbiri critice,* după cum urmează :

Fragmentele numerotate de la 1 la 5 în textul din *Critice,* I, ed. I, s-au publicat sub titlul *Fragmente critice,* în *Convorbiri critice,* anul II, nr. 9, 1 mai 1908, p. 357-361.

Fragmentele numerotate de la 6 la 10 în textul din *Critice, I,* ed. I, s-au publicat sub titlul *Paraleipomena-..,* în *Convorbiri critice,* anul II, nr. 10, 15 mai 1908, p. 406-409.

Fragmentele numerotat de la 11 la 13 in textul din *Critice,* I, ed. I, s-au publicat sub titlul *Parerga,* în *Convorbiri critice,* anul II, nr. 11, 1 iunie 1908, p. 434-438, reluîndu-se numerotarea de la 1 la 3. Ultimul fragment poartă în final data „Roma, 28 mai".

Fragmentele numerotate de la 14 la 21 în textul din Critice, I, ed. I, s-au publicat sub titlul *însemnări critice,* în *Convorbiri critice,* anul II, nr. 12, 15 iunie 1908, p. 472-476, reluîndu-se numerotarea de la 1 la 8-

In *Critice,* I, ed. I, Ed. Socec, 1909, s-a reprodus textul din reviste sub titlul general *Fragmente critice,* p. 248-282, de unde reproducem textul. Ulterior în *Critice,* I, ed. II, Ed. Alcalay, 1920, p. 177-197. In *Critice,* II, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1926, p. 92-98, se reiau într-o formă schimbată şi mult mai succintă doar fragmentele 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 14, 16, 18, 20, sub titlul *Paraleipomena.*

TRIPTIC : I. ION MINULESCU ; II. D-NA ELENA FARAGO ; III. D. HERZ-

Apărut în *Convorbiri critice,* anul II, nr. 13, 1 iulie 1908, p. 517-523. Republicat în *Critice,* I, Ed. Socec, 1909, p. 138-151 ; de unde reproducem textul.

Sub acest titlu, E. Lovinescu a grupat trei dări de seamă despre trei scriitori destul de diverşi ca factură şi ca mod de expresie, apropriaţi doar ca vîrstă : un poet, o poetă şi un dramaturg, în faţa cărora el a reacţionat destul de diferit. Articolul, apărut în revista lui Mihail Dragomirescu, a cărui atitudine faţă de ei (toţi trei colaboratori ai săi) era dintre cele mai binevoitoare, a fost reprodus doar în *Critice,* I, ed. II, ed. Alcalay, 1920, p. 92-101. In ediţia definitivă Ancora-Benvenisti, criticul, dîndu-şi probabil mai bine seama de lipsa de legătură .dintre cei trei scriitori, a dizlocat tripticul, a redus şi a schimbat în bună măsură paginile respective şi le-a grupat mai logic, în funcţie de conţinut : cel despre Ion Minulescu şi cel despre Elena Farago în *Critice,* II, 1926, p. 31-34, tot în cadrul unui triptic, dar în care cel de al treilea figurant este tot un poet, Panait Cerna. Articolul despre A, de Herz a fost abandonat.

I. ION MINULESCU

Acest articol reprezintă prima întîlnire a criticului cu opera poetică a unui scriitor care se va afirma în mod paradoxal împotriva criticii sau fără ajutorul ei, izbutind să-şi cîştige o largă popularitate împotriva orientării predominante, sămănătoriste, şi aceasta încă de la primul său volum, care avea să facă epocă şi să rămînă în acelaşi timp opera sa cea mai caracteristică, într-adevăr, se poate afirma că toate revistele importante care apăreau pe atunci, de la *Sămănătorul* şi *Viaţa românească* pînă la cele „de atitudine", de tipul *Vieţii noi* sau al *Ramurilor,* l-au ignorat pe autorul *Romanţelor pentru mai tîrziu,* ori l-au primit cu rezerve. De altminteri, pînă astăzi, lirica lui Minulescu nu constituie una din problemele mari ale criticii literare, aceasta mulţumindu-se să-i constate „succesul" nedezminţit după trecerea vremii. E ceea ce face şi E. Lovinescu, încă de la început, în notiţa sa, el înscriindu-se într-un cadru de primiri rezervate şi uşor sceptice.

Cei doi scriitori se cunoşteau, întreţineau relaţii destul de bune, din moment ce la apariţia *Sburătorului,* editorul s-a gîndit la o posibilă conducere a revistei de către trei scriitori : Minulescu (care îi şi găsise titlul), Lovinescu şi Rebreanu. Dintr-o menţiune pe care criticul o face cu privire la termenul, adoptat ceva mai tîrziu, anume *revizuiri,* se vede că poetul i-a reproşat oral primirea făcută *Romanţelor pentru mai tîrziu,* ironizîndu-i tardiva recunoaştere a talentului : „Pentru oamenii care nu citesc decît titlurile, titlul se expune echivocului, după cum am simţit-o de a doua zi, întîlnind pe d. Ion Minulescu, care, afectînd şi *o* bonomie ce-şi permite totul, m-a întîmpinat cu jovialitatea-i cunoscută : «îmi pare bine că te revizuieşti : tot revizuindu-te, te pomeneşti că o să-mi găseşti şi mie talent !» Omul îşi închipuia că *mă* revizuiesc. întrucît datoria d-lui Minulescu e de a fi jovial şi nu de a citi cărţi sau studii, replica era de prisos ; acum cîteva săptămîni, rostindu-mă favorabil într-o împrejurare publică asupra activităţii sale luată în total, d. Minulescu m-a întîmpinat cu aceaşi cordialitate, deşi după o îndelungă lipsă de raporturi personale : «Ei, aşa cum te-ai revizuit, îmi convine !» D. Minulescu crede, prin urmare, şi azi, adică după doisprezece

ani, că mă «revizuiesc» şi nu poate distinge nuanţele unei judecăţi critice ce afirmă sau degradează după natura fiecărei opere în parte" *(Critice,* VI, *Revizuiri,* ed. definitivă, 1928, p. 7-8).

Deşi rezervele iniţiale, ca şi variaţiunile de apreciere de mai tîrziu, nu reprezintă unul dintre cele mai fericite momente ale criticii lui Lovinescu, iar judecata finală severă la adresa operei de prozator şi de dramaturg a lui Minulescu nu a fost de natură să le consolideze legătura, articolul despre *Rorr.finţe pentru mai •tîrziu* constituie o primă analiză de fond a unei poezii la care criticul nu a aderat niciodată, dar căreia avea să-i recunoască ulterior importanţa.

Articolul lui Lovinescu apare după ce Mihail Dragomirescu însuşi se rostise asupra volumului lui Minulescu, un volum alcătuit din piese care, în unele cazuri, apăruseră chiar în revista sa *(Ion Minulescu,* în *Convorbiri critice,* anul II, nr. 6, 1908, p. 492-497), motiv pentru care criticul mai tînăr s-a simţit obligat să reducă volumul recenziei : „Iubite domnule Dragomirescu, îi scria el de la Fălticeni, la 23 iunie 1908, în acest sens, îţi trimet acest *Triptic* pentru numărul de 1 iulie. Poate că ar fi fost mai dezvoltat, cel puţin în ceea ce priveşte pe Minulescu, dar d-ta m-ai zădărnicit. In critica d-tale l-ai caracterizat minunat. Suntem cu desăvîrşire de aceeaşi părere : ceea ce regret dealtminteri, deoarece mi-ai stricat şi rostul meu. Am lăsat, deci, de o parte tot ce aş fi put.it spune *în fond,* deoarece le-ai spus d-ta înainte şi mai bine. In Ioc să fac critică, am trebuit să mă mărginesc la *pericritică,* adică la un fel de plimbare în jurul subiectului..." (E. Lovinescu, *Scrisori şi documente,* ed. cit., p. '94). într-adevăr, tonul lui Mihail Dragomirescu este amabil, dar la fel de rezervat ca şi al lui Lovinescu, autorul articolului conchizînd : „Operele poetice ale lui Minulescu nu sînt, nu pot fi mari poeme lirice — ci *romanţe,* de un gen superior, e adevărat, dar simple romanţe".

Semnalînd pe criticii care s-au rostit despre volumul de debut al lui Ion Minulescu, în cadrul ediţiei pe care a publicat-o din opera poetului (dar fără a semnala puţinătatea recenziilor şi absenţa laudelor), Emil Mânu se opreşte mai insistent asupra acestui articol dragomirescian, apoi adaugă : „De amintit şi opinia lui E. Lovinescu, consemnată în *Critice,* I, 1926, p. 96-97 : «*Romanţele* d-lui Minulescu sunt scrise pentru mai tîrziu. Nu ştiu însă dacă vor ajunge la adresă». Ulterior, criticul şi-a revizuit opinia, iar romanţele au ajuns la adresă" *(Note şi variante la:* Ion Minulescu, *Opere,* I, *Versuri,* ed. îngrijită, tabel cronologic, note şi variante de Emil Manu. Prefaţă de Mihai Gafiţa, Bucureşti, Editura Minerva, „Scriitori români", 1974, p. 487).

In ceea ce priveşte clarificarea unor concepte pe care Lovinescu le va folosi în exerciţiul său în viitor, dar şi pentru stabilirea poziţiei sale faţă de originalitatea artistică, e de semnalat în articolul despre Minulescu atitudinea sa rezervată faţă de „noutate" în literatură, pe care e departe de a o asimila cu valoarea. Criticul era în faza în care nu se despărţise total de clasicism şi de tradiţia gustului clasic ; scriitorii acceptaţi de el erau încă aceia care nu violentau tradiţia nici prin excesele romantice, nici prin particularismul prea subliniat. Poziţia lui Lovinescu din acest articol a fost abandonată, după o prefacere lăuntrică în mai multe etape, aşa că ea nu e cunoscută decît de puţinii cercetători ai problemei care au mers la textele sale timpurii. E cazul lui Florin Mihăilescu, care putea scrie : „...om de cultură clasică, asemeni maeştrilor săi impresionişti, criticul a manifestat o atitudine foarte reticentă faţă de tendinţele înnoitoare, suspectîndu-le de lipsă de talent şi nesinceritate.

Adevărata artă i se pare lui Lovinescu a fi bazată pe echilibru şi bun-gust, nutrită la şcoala unui clasicism asimilat în substanţa lui eternă şi nu în procedeele formale. In prima epocă a acţiunii sale critice, el subliniază de nenumărate ori însemnătatea deosebită a influenţei clasice şi deplinge absenţa ei din literatura momentului, în vreme ce, dimpotrivă, modele trecătoare ale străinătăţii găsesc un ecou mult mai puternic" *(E. Lovinescu şi antinomiile criticii,* Ed. Minerva, 1972, p. 146). Pentru ca, într-un studiu mai recent, în care fixează momentul lovinescian în evlouţia generală a criticei româneşti, să revină : „Destul de rezervat în tinereţea lui faţă de noutăţi în genere şi mai curind clasicizant decît modern, criticul afirmă că o orientare «decadentă» e contraindicată în literatura noastră care mai are încă multe de făcut pînă a se vedea «în pas cu cea franceză» [...] Comentînd altădată poezia lui Minulescu, criticul nota că «noutatea nu poate înlocui frumosul», legat, acesta din urmă, de anumite permanenţe ale sufletului omenesc. Singura înnoire cu putinţă rămîne limitată la domeniul formelor artistice" *(Conceptul de critică literară în România, I, Ed.* Minerva, 1976, p. 368).

II. D-NA ELENA FARAGO

Acest articol, despre cel de al doilea volum de versuri al Elenei Farago, *Şoapte de umbră,* reprezintă o nouă luare de contact a criticului cu arta unei poete care l-a impresionat în mod deosebit, chiar de la primele ei manifestări, nedesprinse încă de atmosfera sămănătoristă. în *Paşi pe nisip...,* II, 1906, inserase un articol despre *Versuri* (190S) şi continuase de atunci să-i urmărească asiduu activitate poetică, întreţinînd cu tînără autoare o prietenie dintre cele mai strînse, aşa cum scrisorile criticului o dovedesc. înainte de a redacta articolul despre *Şoapte de umbră,* a cărui apariţie avea să întîrzie surprinzător de mult, E. Lovinescu îi expediază de la Paris poetei mai multe scrisori, care ne îngăduie să ne dăm seama de mecanismul reacţiilor sale foarte „subiective" faţă de o bucată literară care-l impresiona şi felul în care acestea ajungeau să se cristalizeze sau, cum îi plăcea lui să spună, să se fixeze : „Am primit volumul dv. şi am avut plăcerea de a vă mulţumi in două rînduri. Nu voiesc să vă vorbesc de farmecele lui ; nu voi tăinui totuşi că m-a impresionat din nou nu ştiu ce iubire discretă, mistică, pentru că nu e realizată, şi cu acel farmec pe care îl au lucrurile ce parcă nu se vor împlini niciodată...

In formă găsesc aceeaşi frumuseţe, dar totodată acel nu ştiu ce îmi îngreoaie înţelesul. Am de gînd chiar să-mi dau mai multă silinţă de a afla unde stă pricina acestei aburiri : în mine sau în poezii. Sunt unele pe care nu le-am înţeles deloc, ca de pildă : *In prag ;* iar altele trebuie să le traduc în proză, pentru a vedea ce e înăuntru. Sub cuvinte foarte limpezi pare a sta o obscuritate, de al cărei rost nu-mi pot încă da seama... Le voi citi de mai multe ori şi mă voi lămuri. Nu tăgăduiesc că şi obscuritatea poate fi căutată în vederea unor efecte, dar nu mi se pare a fi acesta genul dv. Am să vă necăjesc şi pentru întrebuinţarea unor cuvinte improprii. Voi lua cel mai scurt exemplu : *In drum,* o poezie de altminteri frumoasă şi limpede (deşi nu văd simbolul iubirii ca d. Dr[agomirescu;. Cel puţin nu e expres.) Iată două versuri :

De veci amuţit-a / Secatul susur...

Las la o parte că susurul nu seacă, ci încetează, amuţeşte : înîia improprietate. In al doilea rînd, un pleonasm. Fraza limpede ar fi : *amuţit-a amuţitul susur* — ceea ce e un pleonasm.

Dimpotrivă, aţi fi trebuit să puneţi : amuţit-a, *zglobiul* (de pildă) susur ; numai atunci aţi fi redat ideea dv., a unui izvor zgomotos odinioară, ce amuţeşte deodată.

Mai departe :

Şi cît mi-e de sete /de mortul izvor

Nu, nu ! Nu vi-i sete de *mortul izvor,* ci de izvorul cel vioi, cel plin de apă proaspătă şi rece... N-o să-mi luaţi în nume de rău, dacă mă uit cu lupa la poemele dv., o fac numai din necazul ce am uneori de-a nu fi înţeles destul de bine. Voi lăsa deci toţi criticii să vorbească mai întîi, şi chiar d. Drţagomirescu] în *Conv[orbiri critice],* ceea ce cred că nu va întîrzia, iar eu voi scrie articolul meu pentru luna iunie. Aş putea să mă grăbesc acum ; dar cum nu voiesc să fac o dare de seamă, ci un articol, graba nu e bună. Am o singură părere de rău : articolul va fi poate cam *pompier* (expresie pariziană : adică cam pedant şi prea concret), căci va fi cu grija de a nu-mi îngădui familiarităţi ce v-ar putea jigni din nou, ca şi rîndul trecut. O să-l scriu deci cu manşetele lui Euffon ; în stil solemn şi măsurat, dar, vai, mai rece decît aş fi voit..." (E. Lovinescu, *Scrisori şi documente,* ed. cit., p.. 126-127).

La numai două zile după expedierea acestei scrisori, E. Lovinescu expediază poetei un nou mesaj, de data aceasta mult mai entuziast dar şi mai succint, comunicîndu-i ultimele impresii de la o nouă lectură : „Aseară am citit din nou versurile dv. Am fost pare că lovit de o rază de graţie. Cerurile mi s-au deschis... Acum pot spune că le-am înţeles şi m-au fermecat. Vă felicitez nu din vîrful buzelor, ci din inimă pentru comoara de simţire dureroasă ce-aţi ascuns în cele cîteva poezii. M-a străbătut un fior şi m-au lăsat apoi mult pe gînduri, în noapte... Mulţumesc, mulţumesc...

Iertaţi această scrisoare ce v-ar putea părea de prisos, după cea de ieri, dar am urmat unui imbold pe care nu voiesc să-l cumpănesc prea mult. [...] P.S. îmi rămîne să înţeleg : *In prag" (idem, ibidem,* p. 127-128).

In mod curios pentru ceea ce va fi conţinutul acestui articol, pe care Lovinescu se vede că îl concepuse iniţial ca un studiu, redactarea merge foarte greu, devenind mai apoi o adevărată tortură. O lună jumătate mai tîrziu, întors în ţară şi instalat în casa părintească, a vacanţelor, de la Fălticeni, el îi scrie poetei, printre altele : „Cînd am primit ilustrata dv. începusem articolaşul asupra poeziilor dv... Merge greu de tot. Nu

țin minte să fi scris ceva cu mai multă greutate. Aş vrea să spun atîtea lucruri bune, atîtea lucruri dulci, atîtea lucruri din inimă, şi nu pot. Le simt prea bine pentru a veni liniştite. Stau pe loc. Şi am atîtea remuşcări. Trebuiam să le scriu de multă vreme. Mi se întîmplă să tresar noaptea din somn, zicîndu-mi : trebuie să scriu azi articolul... Cînd venea ziua, ideile fugeau. Ocoleam totul ca un laş. Aşa e cînd ai voi să faci ceva *de* ispravă, în care să pui tot talentul şi tot sufletul tău..- Grozave chinuri te mai trec şi ai şi siguranța că la urmă va ieşi ceva de seamă... Acum am luat taurul de coarne. Scriu ; dar cu multă părere de rău, căci pe cînd simțeam *numai* versurile dv., ele erau minunate. Pe hîrtie, în tălmăcirea mea, vor ieşi urîte. De aceea voi fi cît de scurt şi voi căuta să evit lirismul (pe cît voi putea), căci în veacul nostru nu e bun decît între patru ochi. în public, hohoteşte lumea.." *(idem, ibiden-,*, p. 129-130).

în sfîrşit, după o atît de îndelungată şi chinuitoare gestație, articolul e gata şi se înfățişează sub forma mai degrabă a unei notițe, a unei consemnări favorabile cu privire la volumul poetei, dar căruia criticul vrea să-i dea o poziție privilegiată în cadrul *Tripticului :* „Articolaşul va apare la **1** iulie, încadrat într-un *Triptic.* Bineînțeles, sunteți în mijlocul tripticului, unde stă icoana la care te închini.

Totul a mers bine, dar la urmă îmi pare că o să-mi atrag dojana dv : am alunecat din nou la o glumă.

N-o să-mi purtați duşmănie — nu e aşa ?" (Scrisoare din 25 iulie 1908, în E. Lovinescu, *op. cit.,* p. 130.)

Mărturisirile criticului, destul de dramatice şi de o imprudentă sinceritate, ne lasă totuşi să descoperim că reacțiile sale nu erau deloc spontane, iar elaborarea textelor, cel puțin în unele cazuri, era departe de ceea ce ne-am fi aşteptat de la un scriitor reputat pentru uşurința sa stilistică.

III. D. HERZ

Acest articol reprezintă o semnalare oarecum anticipativă a unui foarte tînăr scriitor care, in deceniul ce a urmat, avea să se afirme ca un dramaturg de succes, lăsînd chiar impresia unei personalități reprezentative pentru teatrul românesc din acea epocă. Adolf de Herz (1887—193G) era într-adevăr aproape un copil la vremea debuturilor sale artistice şi Lovinescu are

aici în vedere prima lui piesă, jucată de un grup de camarazi şi cea de a doua, *Floarea de nalbă,* care nu văzuse încă luminile rampei, dar fusese publicată in *Convorbiri critice.* Ulterior. A. de Herz se va dovedi un dramaturg prolific şi de succes, limitat însă la genul comediei de salon — vocație pe care o prevesteşte şi piesa analizată de Lovinescu.

După război însă, scriitorul îşi va supraviețui, neputînd să se mai impună în atmosfera schimbată şi în fața noilor cerințe ale teatrului românesc. El va părăsi, practic vorbind, literatura, înainte de a împlini vîrsta de patruzeci de ani, de numele lui fiind legată controversa în legătură cu paternitatea piesei *Sorana,* pe care şi-o revendica în întregime Brătescu-Voineşti şi care a sfîrşit prin a fi socotită o operă de colaborare între cei doi scriitori.

Ceva din atmosfera de contestație a originalității teatrului lui Herz se presimte încă din articolul lui Lovinescu, în care acesta descoperă o reminiscență dintr-o piesă străină în *Floarea de nalbă,* ceea ce criticul va face şi în continuare, semnalînd mai multe adaptări ale dramaturgului, uneori preluări de situații, alteori asimilări inteligente, bine integrate în substanța pieselor sale, chiar şi în cea mai reprezentativă, *Păianjenul.*

Notele din subsol ale articolului lui Lovinescu, adăugate la publicarea articolului în volum, aveau să declanşeze reacția dramaturgului, care va încerca să dovedească inanitatea acuzației şi perfecta îndreptățire a procedeului său.

DIOSCURII
(D-NII D. ANGHEL ŞI ST. IOSIF)

Apărut în *Convorbiri critice,* anul II, nr. 14, 15 iulie 1908, p. 213—216, la rubrica *Revista critică.* Republicat în *Critice,* I, ed. I, Ed. Socec, 1909, p. 76—91, de unde reproducem textul. în *Critice,* I, ed. II, editura Alcalay, 1920, p. 47—57. în *Critice,* II, ediție definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, p. 54—64, articolul reapare într-o formă mult schimbată sub titlul *D. Anghel,* din prima versiune nemairămînînd decît unele fraze izolate. în interval, E. Lovinescu îşi schimbase radical ideea inițială despre rolul fiecăruia dintre cei doi poeți şi adoptase o opinie diferită de primele sale susțineri, anume că tot ceea ce s-a publicat sub numele *A. Mirea,* ca un rod al unei colaborări dintre doi poeți poartă pecetea personalității lui D. Anghel, rolul lui St. O. Iosif redu-

cîndu-se la acela de simplu „secretar", care transcria şi eventual disciplina inspiraţia dezordonată şi vulcanică a prietenului său.

Această schimbare de atribuire i-a fost imputată atunci de unii recenzenţi şi E. Lovinescu s-a simţit dator să replice măcar unuia dintre ei, anume lui Perpessicius, susţinînd că la data cînd şi-a scris articolul publicat în *Convorbiri critice* nu ştia amănuntele asupra aportului fiecăruia dintre poeţi la o activitate pe care o pusese sub semnul unui „nou" scriitor, A. Mirea- .,In 1909, adică în chiar momentul colaboraţiei lor, nu puteam cunoaşte metodele acestei colaboraţii şi, chiar dacă le-aş fi cunoscut în parte, nu-mi era dat să vorbesc despre ele, fără a nu produce jigniri legitime ; poeţii voiau să pară un tot indisolubil ; indiscreţia ar fi fost prematură ; de aici şi tonul precaut al articolului meu : să vorbim de colaboraţia celor doi poeţi «fără a încerca să ştim ce a adus unul şi ce a dus celălalt». De atunci au trecut însă 16 ani ; poeţii au murit ; discreţia contemporanului a făcut loc datoriei istoricului de a cerceta, ajutată, de altfel, şi de confidenţele lui D. Anghel, după desfacerea colaboraţiei, şi de declaraţiile tuturor celor ce au colaborat incidental cu D. Anghel, ca d-nii Leon Feraru, I. Minulescu sau Victor Eftimiu. Adevărul trebuie să fie cunoscut de viitorii cercetători : în variatele sale colaborări, n-a existat decît un singur autor principal, D. Anghel. E, desigur, ciudat că acest om lipsit de facilitatea elocuţiei nu-şi vedea versul, ci-1 auzea ; nu putea scrie, ci dicta, de unde şi necesitatea «colaboratorilor» şi a «secretarilor» săi. Procedeul «colaboraţiei» era următorul : nervos, frenetic, Anghel se preumbla prin odaie în posesia «demonului», în timp ce «colaboratorul» şedea la birou. Lucru aproape de necrezut, toate versurile lui atit de cizelate şi perioadele frazelor lui preţioase, încărcate, artificiale, n-au fost chinuite pe o foaie de hîrtie, ci elaborate în cap şi dictate pur şi simplu ca un articol de ziar «colaboratorului» docil, care nici nu îndrăznea să facă obiecţii. în aceste condiţii, colaboraţia cu irascibilul D- Anghel era un chin, pe care nu 1-a putut suporta mai îndelung decît blîndul şi mult răbdătorul St. O. Iosif [...] Şi acum se pune întrebarea : în posesiunea acestui adevăr de istorie literară, trebuia să mai menţin vechea afirmaţie a unui «poet nou» şi legenda «dioscurilor», sau trebuiam să contribui prin mărturia mea la stabilirea realităţii ?" *(O exemplificare în problema «revizuirilor»,* în *Critice,* VII, ed definitivă, 1929, p. 9—11)

Desigur că Lovinescu era pe deplin scuzat pentru eroarea comisă în momentul conceperii articolului său. El îi cunoştea pe ambii poeţi, dar nu într-atît încît să deţină secrete nedivulgabile, precum acela al ponderii lor reale într-o declarată „colaborare". Abia după moartea lor, a lui Iosif în 1913 şi a lui Anghel un an mai tîrziu, a început să se ridice vălul care acoperea unele secrete. In ciuda unei prietenii, care 1-a făcut pe critic să-i poată evoca mai tîrziu, în *Memoriile* sale, sub forma unor portrete dintre cele mai vii, sau să le scrie necroloagele pe care le-a grupat împreună cu cel al lui Gârleanu sub titlul *Trei prieteni morţi,* el şi-a edificat articolul pe o sumă de informaţii lacunare sau pe ideea pe care ei înşişi voiau să o acrediteze.

Trebuie însă precizat că istoriografia actuală a amendat radical opinia sa prea categorică din *Critice,* II, ed. definitivă, şi merge în direcţia primei sale viziuni, a unui „nou" poet, născut din fuziunea celor doi colaboratori. Operele scrise în comun de Iosif şi Anghel sînt publicate în clipa de faţă laolaltă, în ediţii deosebite de cele ale fiecărui autor în parte şi inseparabilitatea lor e acceptată de cei mai mulţi cercetători ai problemei. Credem că decisiv în această opţiune a fost studiul lui Vladimir Streinu, *Colaborarea Iosif-Anghel (Revista Fundaţiilor Regale,* anul XIII, nr. 1, ianuarie 1946), în care se dă un temei vechii interpretări a lui Lovinescu din 1908 : „Steril şi aplicat, amant al muzei altuia prin structură, Anghel raţionalul, satanicul, dar nu şi foarte complicatul, era colaborator născut al lui Iosif. Elementar şi spontan, atras de estetismul omului cultivat, poate şi fascinat oarecum, în felul primitivilor cărora li s-ar pune deodată oglinda dinainte, Iosif instinctivul, angelicul, dar nu simplul, era în aceeaşi măsură colaboratorul născut al lui Anghel. Fiecare venea cu ceea ce lipsea celuilalt : unul cu mai multă materie primă, altul cu aptitudinea de a prelucra mai pronunţată. Colaborarea nu implica un antagonism, ca să fie nevoie să distingem dintre luptători pe cine învingea şi nici o identitate de temperamente, din care să rezulte ceea ce cunoşteam de mai înainte de la fiecare în parte [...) ei au compus figura unui alt poet, la care nu putem recunoaşte pe unul singur, fără să renunţăm la cîteva din semnele particulare ale celuilalt şi mai ales la figura întreagă a poetului nou. Operaţia disocierii, cînd nu e nedreaptă, e oţioasă şi în orice caz păgubitoare" (p- 151).

Se poate afirma acum, cînd dosarul colaborării Iosif-Anghel pare închis din lipsa unei noi soluţii, că Lovinescu a greşit mai „bine" în 1908, în articolul său iniţial, acceptînd formula cea mai simplă, cea mai convenţională, decît aceea din ediţia definitivă a articolului care, între timp, devenise închinat doar lui D. Anghel.

Versiunea primă, *Dioscurii,* a fost parţial reprodusă în revista care apărea la Blaj, *Revista politică şi literară,* în continuarea cronicii literare pe care Alexandru Ciura a dedicat-o volumului I de *Critice* (ed. I) a lui E. Lovinescu. Ciura a scris o cronică foarte elogioasă, pornind de la constatarea că activitatea publicistică a criticului nu e cunoscută în Ardeal decît prin colaborările la revistele *Viaţa românească* şi *Convorbiri critice,* motiv pentru care reproduce partea despre *Caleidoscopul lui A. Mirea :* „Criticele, cari în mare parte sunt în legătură cu articole din volumele anterioare ale autorului, sunt scrise într-un stil limpede, cu mult spirit de observaţie. Autorul întrebuinţează adese forma dialogului, lăsînd să discute două personagii mitologice asupra cutărei lucrări, facilitind prin aceasta claritatea expunerii.

In afară de stilul clar şi forma plăcută a expunerii, trebuie să remarcăm simţul de dreptate al autorului în remarcarea sau zbiciuirea bucăţilor literare. E just şi sever chiar faţă de sine, ceea ce dă măsura autocriticii, un lucru cu care puţini autori se pot mîndri. Am cetit de asemeni cu plăcere critica zbiciuitoare la adresa imposibilului autor dl. Vasile Pop, precum şi acea relativă la I. Minulescu, poetul, pentru care criticul are multă considerare, deşi acest poet nouă nu ne face decît impresia că îşi bate joc de cetitori...

Ici-colo spiritul imparţial al criticului pare a vaccila. Aşa, de pildă, în prea marile elogii ce se aduc d-lui Sadoveanu cu prilejul *însemnărilor lui Neculai Manea* şi în prea aspra critică ce se face unui articol al d-lui Goga : *Ţărani în literatura noastră poetică.*

Cu toată admiraţia ce o avem pentru d-l Sadoveanu, volumul în chestie nu ni se pare unul dintre cele mai norocoase ale d-sale şi d-l Lovinescu nu ne va convinge niciodată că d-l Goga este un *funambul* cînd scrie proză" [...] *(Cronică literară,* în *Revista politică şi literară,* anul II, nr. 8/9, 1909, p. 268—269).

IMPRESIONISMUL ÎN CRITICA

In *Critice,* I, ed. I, Ed. Socec, 1909, p. 11—42, de unde reproducem textul, care rezultă din însumarea a trei articole diferite ce au apărut după cum urmează :

Impresionismul în critică, în *Convorbiri critice,* anul III. nr-6, 25 iunie 1909, p. 421—423 ;

In jurul impresionismului în critică, I, în *Convorbiri critice,* anul III, nr. 7/8, 25 august 1909, p. 558—563 ;

în jurul impresionismului în critică, II, în *Convorbiri critice,* anul III, nr. 9, 25 septembrie 1909, p. 573—578.

In *Critice,* I, ed. II, Ed. Alcalay, 1920, p. 113—110, se publică sub titlul *Impresionismul în critică* doar primul articol. în *Critice,* II, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1926, p. 8—9, cu titlul *Impresionismul ca metodă critică,* se reiau unele idei şi fraze din acelaşi prim articol, textul foarte succint devenind un simplu preambul la o serie de aplicaţii critice în volumele ulterioare subintitulate *Metoda impresionistă.*

Apariţia acestor trei articole în revista condusă de colegul său mai vîrstnic, Mihail Dragomirescu, reprezintă un moment „teoretic" dintre cele mai importante în cariera lui Lovinescu şi în istoria disciplinei pe care o ilustra. El încearcă să-şi definească şi să-şi apere „metoda" de lucru, dîndu-i o justificare teoretică şi istorică, pe care nu o va mai repeta nicicînd in asemenea proporţii. Tînărul critic nu vorbea totuşi ca un novice : avea o experienţă destul de bogată şi îşi confruntase instrumentele analitice cu scriitori de cele mai felurite categorii. Argumentele lui se adună doar ca o pledoarie *pro domo ;* vorbind despre impresionism, Lovinescu discută despre ceea ce voia el să înţeleagă prin acest termen, uneori în răspăr cu ceea ce critica franceză stabilise pînă atunci şi istoria literară va reţine în final pentru a-l defini. Aşa se întîmplă cu unul dintre cei mai importanţi critici. Emile Faguet, pe care, cu o ardoare prea juvenilă, E. Lovinescu ii numeşte, in termeni danteşti *„...maestro c duca",* nici măcar nu e considerat în genere un critic impresionist, deşi discipolul lui afirmă despre el că „e reprezentantul cel mai de frunte de azi al impresionismului în critică". în critica franceză, impresionismul, chiar dacă nu e definit cu prea mare precizie de nimeni pînă în clipa de faţă, se leagă mai mult de numele unor Jules Lemaître şi Anatole France critici care au făcut profesiune de credinţă în acest sens şi şi-au încrucişat spadele întru

k

r

apărarea „metodei" lor cu marele şi redutabilul reprezentant al criticii doctrinare, Ferdinand Brunetiere. Pentru Lemaître, criticul impresionist (dar, de fapt, generalizează el, orice critic) nu va izbuti să facă altceva decît să definească impresia pe care o face asupra noastră la un moment dat o operă de artă anume, în care scriitorul însuşi la rîndul său n-a făcut decît să noteze, impresia pe care a primit-o din partea realităţii într-o anumită oră. Din această definiţie se poate deduce variabilitatea extremă a „impresiei", dar in acelaşi timp se vede exclusă complet „judecarea" inerentă actului critic. „Impresia noastră de azi nu angajează cîtuşi de puţin pe cea de mîine", continuă Lemaître, ale cărui susţineri vor fi întărite, dacă se poate numi aşa, cu o notă hedonistă şi mai marcată de către Anatole France, acesta ajungînd să afirme că prin critică trebuie să înţelegem pur şi simplu „petrecerea (l'aventure) unui spirit liber în mijlocul capodoperelor".

Or, în cazul discipolului român al lui Faguet, vom surprinde o notă mult mai moderată, mult mai aproape de ceea ce făceau aceşti critici, nu de ce declarau în paginile lor de extremism polemic. El susţine că prin impresionism se înţelege „săritura sigură cu care [criticul] intră în inima chestiunilor, cu care pătrunde orice problemă, înşfăcînd-o, storcîndu-i miezul adine ; [Faguet] e impresionist prin înţelegerea grabnică şi instinctivă a notelor temeinice, prin pasul sigur cu care merge spre dînsele iară ocol, fără«plimbări doctrinare», fără abateri principiale, fără invocarea dogmelor nemuritoare, ci intuitiv şi de-a dreptul"... De fapt aici e vorba, aşa cum am mai avut ocazia să arătăm, de o definiţie a intuiţionismului în critică (cf. Alexandru George, *In jarul lui Lovinescu,* 1975, p. 100—101), de un element general, primordial şi obligatoriu în actul criticului, care deci, în măsură variabilă, caracterizează pe orice critic.

Mai neaşteptat e că, pledînd în cursul articolelor sale pentru drepturile subiectivismului (înţeles nu ca o acţiune uşuratică şi arbitrară, ci ca un drept al criticului de a-şi afirma o personalitate artistică), el îşi începe seria de consideraţii afirmînd necesitatea „autorităţii" acesteia, într-un spirit pe deplin nejustificat, dacă ne gîndim la situaţia sa de publicist aproape debutant. Lovinescu proclama aici cu o gravă imprudenţă un principiu care nu numai că nu întărea şi legitima acţiunea unui critic tînăr, dar îi zădărnicea esenţiala libertate, mergînd pînă la anihilare. El îşi dăduse seama de lipsa de autoritate a criticii impresioniste (sau mai bine zis, a aceleia proclamate de el cu alte ocazii, la fel

de imprudent : liberă, subiectivistă, schimbătoare, nesprijinită pe canoane estetice sau pe principii fixe) şi încearcă să înlăture toate aceste neajunsuri postuiînd autoritatea de o: din moral a celui care profesează disciplina. Este un principiu scump Iui E. Lovinescu, pe care nu va înceta să-1 afirme pînă la moarte ; nu e locul să-1 comentăm aici mai pe larg, deoarece ocaziile în care el se va vedea afirmat abundă în publicistica lovinesciar.ă in forme din ce în ce mai hotărît exprimate. Ne mulţumim să arătăm că, în replica sa, M. Dragomirescu nu va lăsa să treacă nerevelată această contrazicere a preopinentului său, chiar dacă nu o va specula cu totul în defavoarea acestuia.

Şi, într-adevăr, M. Dragomirescu va lua numaidecît atitudine împotriva susţinerilor tînărului său colaborator, într-un spirit de comprehensiune şi toleranţă care îi face numai onoare, dacă ne gîndim la ceea ce în ocazii similare îi putuseră oferi în „replicile" lor N. Iorga sau G. Ibrăileanu. Viitorul autor al *Ştiinţei literaturii* simţise că are ocazia de a-şi spune cuvîntul într-o împrejurare excepţională, sub forma unei discuţii amicale pe ca-e ambii critici o vor purta în termeni calmi, de perfectă urbanitate. M. Dragomirescu era încă departe de faza în care îşi va închega „sistemul" critic, dar anumite intuiţii le poseda negreşit şi ţinea să Ie opună afirmaţiilor atît de peremptorii ale unui „sceptic", după cum polemistului nu-i lipseau o logică strîr.su şi un spirit de justeţe care mai tîrziu se vor oculta din ce in ce mai mult, în modul cel mai regretabil. Deocamdată, el publică un articol intitulat *Impresionismul şi raţionalismul în critică /Convorbiri critice,* anul III nr- 7/8, 25 august 1909), dezvoltînd scurta notiţă de care vorbeam şi care întovărăşise primul articol al lui Lovinescu *(Idem, ibid.,* nr. 6).

In afara dezvăluirii contrazicerii de care vorbeam, Dragomirescu aduce o serie de argumente nu lipsite de temei, decurgind dintr-o examinare obiectivă a poziţiilor opuse : anume că metoda impresionistă este doar un preambul la adevărata critică, pe care nu o înlocuieşte şi pe care nu o exclude. Observînd că formula impresionistă constituie o realitate de fapt, din moment ce se află ilustrată de atîtea nume prestigioase ale criticii franceze (argument de autoritate, fără valoare serioasă probantă, după părerea noastră), el arată că ea corespunde unui anume tip de cititor mai curînd interesat „de a şti, cît de a *afla",* deci reprezintă o formulă superficială, seducătoare şi de utilitate circumstanţială. Mai mult, admiţînd din capul locului nu convergenţa

T

părerilor, ci tocmai divergenţa lor, acest tip de critică se condamnă la a fi orice altceva decît un act de autoritate, bazat „pe temeiuri raţionale", şi orice altceva decît o convingere. Numai că adevărata critică nu se poate baza pe factori ce ţin de sensibilitate, ci pe inteligenţa şi chiar pe voinţa cititorilor. Scopul ei este adevărul, nu seducţia facilă sau afirmaţia riscantă cu mult curaj sau talent, dar nu şi cu spirit de răspundere. In sfîrşit, „critica raţionalistă", cum o numeşte autorul replicei, se îndepărtează de stilul artistic, preferind uscăciunea şi severitatea demersului logic, dar şi ideea de program improvizaţiei facile, fie ea şi originală, „Aşa fiind, conchide M. Dragomirescu [...] rămîne stabilit că critica impresionistă se deosebeşte de cea raţionalistă, *nu -prin faptul că ar prinde dintr-o dată şi intuitv ideca fundamentală a unei opere sau a unui autor şi a o pune puternic in relief* — fiindcă această caracteristică o poate avea şi critica raţionalistă —, ci prin faptul că, făcînd acelaşi lucru, şi una şi cealaltă, critica impresionistă îşi pune judecata în relief prin mijloace literare, fără să se preocupe s-o mai întemeieze ; pe cînd critica raţionalistă sau doctrinară, lăsînd podoabele literare pe a! doilea plan, caută să întemeieze această judecată prin argumente, care dovedesc că ea formează o credinţă nestrămutată a criticului. *De aceea critica impresionistă place, iar cea doctrinară impune. Una tinde către frumos, cealaltă către adevăr ; una are graţia, cealaltă, autoritatea"* (Mihail Dragomirescu, *Scrieri critice şi estetice,* ed. îngrijită de Z. Ornea şi Gh. Stroia, Buc, 1969, p. 58).

Replica directorului revistei la care colabora atît de susţinut Lovinescu nu se limitează însă la atît- în final, după ce tînărul critic şi-a spus cuvîntul, Mihail Dragomirescu îşi concentrează argumente potrivnice şi îşi precizează poziţia în articolul *Impresionismul lui Lovinescu* în care subliniază încă o dată oscilaţiile noţionale ale acestuia dar şi contrazicerea, pe care el o socotea esenţială, între „libertăţile" metodei impresioniste şi voinţa de autoritate a celui care o punea în aplicare.

„Cea din urmă replică a d-lui *Lovinescu* în privinţa impresionismului nu poate dobîndi un răspuns folositor pentru luminarea chestiunii, decît căutînd din capul locului să ne întrebăm : Care e punctul în discuţiune ? Ce l-a făcut pe d. *Lovinescu* să-şi scrie primul articol *Impresionismul in critică ? Ce* l-a făcut, mai cu seamă, să scrie al doilea articol *în jurul impresionismului,* la care i-am răspuns în acelaşi număr ? De la lămurirea temeiului

acestor două articole depinde răspunsul ce trebuie să dăm ultimei replice.

Trebuie s-o spunem deschis : d. *Lovinescu* şi-a scris primul articol, pentru ca să dovedească un singur lucru : că critica impresionistă, *bine înţeleasă,* are aceeaşi *autoritate* ca şi critica raţionalistă sau doctrinară. Ca să arate cît de serioasă este recunoaşterea unei autorităţi, d-sa, chiar la începutul primului său articol, tăgăduieşte criticei impresioniste orice *valoare, dacă nu are autoritate.* Pentru d-sa critica nu însemnează nimic prin ea însăşi. Ea, zice d-sa, «nu poate sta singură ; adevărata ei însemnătate nu şi-o trage din însuşi cuprinsul ei, ci din greutatea pe care i-o recunoaştem noi ; ea are nevoie deci, în rîndul întîi, de *autoritate morală».* Oricît de frumos ar fi scrisă o critică, ea nu însemnează nimic pentru d. *Lovinescu,* dacă cel care **a** scris-o n-ar avea autoritate dacă, în cuvîntul lui, nu s-ar simţi cuvîntul adevărului. D. *Lovinescu* exagerează, astfel, trebuinţa de autoritate a criticei, tocmai ca să se poată susţine că critica impresionistă are valoare tocmai prin acea autoritate, care i se deneagă de obicei. Cu alte cuvinte, d. *Lovinescu* tinde să ne pună de la început în următoarea dilemă : ori critica impresionistă are vreo însemnătate, şi atunci ea nu poate s-o aibă decît de la autoritatea ei morală ; ori nu are nici o autoritate, şi atunci trebuie neapărat să declarăm că critica impresionistă n-are nici o însemnătate. Din capul locului, adică, d-sa tinde să ne facă să recunoaştem că critica impresionistă, din momentul ce i se recunoaşte o valoare, nu se poate să nu aibă autoritate.

Ca să stabilească totuşi pe noi temeiuri autoritatea criticei impresioniste, d-sa face o distincţiune. Critica impresionistă poate fi înţeleasă, după d-sa, în două feluri. Este mai întîi înţelesul obişnuit — acela în care face critica bunăoară un *Lemaître* sau mai cu deosebire un *Anatole France.* Critica impresionistă în acest înţeles, este doar expunerea cît mai interesantă **a** unei simple păreri despre o operă sau un scriitor, fără ca criticul să-şi dea vreo osteneală ca s-o prezinte ca pe un *adevăr.* In acest caz, critica impresionistă înregistrează simple impresii ; iar aceste impresii, fiind de natură pur subiectivă şi fără nici o pretenţie de obiectivitate, nu poate avea nici o autoritate morală asupra părerilor şi impresiilor celorlalţi.

Impresionismului însă, zice d. Lovinescu, i se mai poate da şi *alt înţeles.* Impresionismul în critică ar fi ceva corespunzător marelui impresionism în artă : precum marea artă impresionistă

a unui *Rodin,* de pildă, neglijează toate amănuntele şi scoate în relief numai impresia fundamentală ce trebuia să ne-o facă un grup de marmură, tot aşa critica impresionistă, aşa cum o înţelege d. *Lovinescu,* dintr-o operă de artă sau din opera unui scriitor, extrage şi pune în relieful cel mai puternic ideea esenţială, s:mplific:nd-o, analizînd-o, exemplificmd-o, ca s-o facă cit mai accesibilă cititorilor- în acest sens face critică *Faguet,* şi în acest sens, critica impresionistă, crede d. *Lovinescu,* nu se poate să nu aibă autoritatea, care lipseşte celeilalte.

Trebuie să observăm, deocamdată, eă dilema cu care d. *Lovinescu* îşi începe studiul, zdrobeşte, făcindu-i o mare nedreptate, critica impresionistă «aşa cum se înţelege de obicei». Căci dacă această critică n-are în adevăr nici o autoritate şi dacă critica fără autoritate nu însemnează nimic, atunci ce valoare mai poate avea critica unui *Anatole France* şi *Lemaitre ?* Această concluzie — vede oricine — e prea grea. Oricît de lipsite de autoritate morală criticele unor scriitori de seama lui *France* şi *Lemaitre,* nu se poaie zice nici într-un caz că nu au însemnătate. O au şi încă foarte mare, ca unele ce pot fi considerate, cum am mai spus, ca -liste sateliţi, cu lumina proprie, ai operelor literare la care se refer. Şi ciudat că tocmai eu, care fusesem învinuit de d. *Lovinescu* că tăgăduiesc nu numai „însemnătatea", dar chiar „fiinţa" criticei impresioniste, viu să apăr acest fel de critică — in contra d-lui *Lovinescu,* care îmi pare, vrînd s-o apere în contra mea, nu o face decît trăgindu-şi — cum se zice popular — spuza numai pe turta sa şi pe a lui *Faguet.* Căci, în adevăr, ca să apere critica impresionistă, d-sa îi dă înţelesul nou al simplificării şi reliefării ideii esenţiale, iar după alt înţeles, pe de o parte, criticii recunoscuţi ca impresionişti stat scoşi din rînduri, iar pe de altă parte, se recunosc ca adevăraţi reprezentanţi ai criticei impresioniste — cari nu numai critică, dar au autoritate — numai crit.eii, care, ca *Faguet* şi ca d-sa, în studiile lor, lucrează după această metodă. «Departe deci, zice d-sa, de a fi negaţia principiului de autoritate, critica impresionistă (in acest înţeles, fireşte) presupune chiar o mare agerime de picioare (?) ; trebuind să deosibcască *numai esenţialul,* ea are nevoie de o putere de conduce va şi de alegere chibzuită, care e tocmai chezăşia unei judecăţi întemeiate şi cumpănite, cc *nu se poate* ***confunda*** *cu inprestenismfd fugar şi schimbător»* al lui *Lemaitre — Anatole France.*

Lăsînd la o parte nedreptatea ce, prin teoria d-lui *Lovinescu,* se face celor mai multe studii de critică impresionistă şi admiţînd distincţia celor două specii de critică impresionistă, voi căuta să arăt în cele următoare : 1. Că amîndouă aceste specii de critică impresionistă se aseamănă între ele prin aceea ce amîndouă se deosibesc de critica doctrinară ; 2. Că, în orice caz, critica impresionistă specia *Faguet,* compatibilă cu critica specia *Anatole* ***France****-Lcmatire,* iese aîaiă din sfera criticei doctrinare : ba chiar acolo unde pare că se întîlneşte cu acest fel de critică, ea rămîne totuşi esenţial deosebită de dlnsa ; şi, în fine, 3. Că, orcaro ar fi însuşirile pe care j le recunoaşte d. *Lovinescu* criticei impresioniste specia *Faguet.,* ele nu sînt *în nici o legătură, neceszră cu autoritatea,* la care rîvneşte şi care rămîne numai un drept al criticei doctrinare."

Şi, în continuare. M. Dragomirescu îşi dezvoltă sistematic şi mult prea pedant-şcolăreşte enunţurile, pentru a demonstra că „oricît ar face d. Lovinescu distineţiuuea dintre critica impresionistă specia Anatole France-Lemaitre şi dintre specia Faguet," ele sînt de aceeaşi natură şi se disting ca atare de critica raţionalistă sau de aceea doctrinară, nef'ind întemeiată pe principii şi incereînd să impună o „judecată a minţii fără autoritatea raţiunii."

Posibila subiectivitate a criticii doctrinare se anulează, după Mihail Dragomirescu, prin faptul că aceasta oferă cititorilor o judecată ..al cărui mecanism ei îl pot verifica şi al cărui teniei le este totdeauna prezent", pentru că în caz că criticul greşeşte, cititorii să fie obligaţi, pentru a avea o opinie întemeiată, „să opună principiu la principiu", să caute să dovedească falsitatea principiului sau măcar inadmisibilitatea lui.

Şi M. Dragomirescu încheie respingînd pretenţiile lui Lovinescu de a face din critica impres onistă o critică autoritară : „-.ce putem zice de critica impresionistă, în înţelesul d-lui Lovinescu ? Care este temeiul ei de adevăr ? Faptul că prinde dintr-o dată impresia fundamentală a operei şi-o reliefează cu putere ? Dar care este garanţia că intuit*a acestei impresii este drumul adevărului ? Cine chezăşuieşte că această impresie, simplificată şi reliefată, este în adevăr fundamentul operei ? Cine poate admite că ceea ce se afirmă dintr-o dată şi cu relief este în acelaşi timp şi adevărat ? Nimeni. în adevăr, chiar cînd criticul impresionist, în înţelesul d-lui *Lovinescu,* ar fi un geniu critic, ca~e ar înnemeri totdeauna adevărul, chiar atunci, adevărul este r.u-

mai *al lui;* adeziunea chiar formală a miilor de cititori nu i-a creat întru nimic o adevărată autoritate. în fața conștiinței științifice, un asemenea adevăr ar avea totdeauna pecetea subiectivității și, pentru ca să treacă în domeniul adevărului-adevărat, îi trebuie neapărat o demonstrare obiectivă a raționalismului. Credința nu e adevăr. Și afirmările unui astfel de critic genial, fiind primite de toți ar fi un articol de *credință,* iar nu de *știință.* Aceasta este și marea și esențiala deosebire între impresionism, care e, prin esență, contingent și trecător, și între raționalism, care este absolut și permanent" (apud *Critică,* voi. I, *Directive,* 189(5—1910, Ed. Casa Școalelor, p. 219—238).

Printre scrisorile expediate de E- Lovinescu lui Mihail Dragomirescu se află și una, datată Fălticeni, 11 august [1909] care aduce precizări în legătură cu polemica celor doi și cu starea de spirit în care aceasta s-a purtat : „Iubite domnule Dragomirescu, îți trimet alăturatul articol, răspuns la notița d-tale privitoare la impresionism. Ți-1 trimet mai din timp, pentru a lua act de dînsul și — dară crezi potrivit — a răspunde în același număr ele august. Ar putea face astfel un articol colectiv intitulat *în jurul impresionismului in critică"* (E. Lovinescu, op. *cit.,* p. 115). Se vede din aceasta că tînărul critic făcea totul pentru a provoca o dispută cu mai vîrstnicul său coleg care-i publica articolele și înțelegea să-i dea dreptul unei confruntări cît se poate de libere.

Republicîndu-și articolele în volumul de *Critice,* I, 1909, p. 11—42, E. Lovinescu a primit se pare din partea lui Mihail Dragomirescu un „bilet", din care rezultă că acesta s-ar fi arătat totuși nemulțumit față de conținutul lor, considerîndu-le un act de prea mare independență : „Din biletul d-tale și anume din pasajul cu «sfatul bătrînilor» pe care trebuia să-1 cer [...] înțeleg, dacă nu mă înșel, că n-ai fi dorit ca articolul cu *Impresionismul* să figureze în volum, ceea ce aș fi făcut-o cu plăcere, dacă aș fi știut că te stingherește cumva și aș fi făcut-o din motive pur afective, dar nu din altele.

Doresc, de altminteri, ca să-ți exprimi părerile d-tale în *Convorbiri,* neavînd a mă feri de lumină" (Scrisoare din Paris, 9 decembrie 1909, în E. Lovinescu, *Scrisori și documente,* ed. cit., p. lUi).

Reacția dragomiresciană față de afirmarea în propria sa revistă a unei metodologii contrare, din partea celui pe care voia să-1 considere un cirac obedient, se vede a fi fost categorică, dar

•exprimată într-un stil de perfectă urbanitate. Disputa dintre cei doi nu a scăpat însă atenției răuvoitoare a revistei *Viața românească,* o publicație care începuse să se consolideze și să se impună ca o tribună, adversă pentru ambii critici, dintre cele mai redutabile și mai tenace și unde vom găsi o succintă dare de seamă asupra volumului lui Lovinescu semnată O.țctav] B. [otez]. De fapt, în cuprinsul ei, autorul găsește cuvenit să se refere mai mult la momentul polemic dintre autorul cărții și M-Dragomirescu, pentru a sublinia încă o dată nesiguranța noțiunilor și formulărilor teoretice lovinesciene, concedîndu-i, ca și adversarul său, dar mai mult în ironie, „talentul" literar, în sensul unei oarecari abilități stilistice, socotite mai mult păgubitoare în cazul unui adevărat critic. „Intr-o discuție literară, unul dintre esteticienii noștri oficiali, vorbind despre criticul impresionist, spunea că acesta caută să se pună în lumină pe sieși, nepăsător la adevărul sau neadevărul celor ce spune, își arată însușirile lui de formă, de stil și chiar de spirit. Răspunzînd, d. Lovinescu a accentuat nevoia criticului impresionist •de a căuta icoane, de a avea un stil figurat, de a umbla, cum spune d-sa, după expresie.

Nu știu dacă toți criticii impresioniști au aceste însușiri, sau dacă simt nevoia de a le avea. în *Pași pe nisip* a d-lui Lovinescu, aceste însușiri erau destul de vizibile ; în noul său volum, *Critice,* ele ni se par vizibile în gradul superlativ. Ce profuziune de imagini si de scenete variate și ingenioase nu ne oferă criticele sale [...] Și aceste fantezii spirituale, uneori umoristice, sînt întrețesute cu nenumărate citații din autori de mîna întâia sau a doua, de reminiscențe artistice și literare din lumea modernă și, mai ales, din cea antică, de comparații plastice, de anecdote picante [.-.]

Nepăsător la adevărul sau neadevărul lor, d-sa privește cu ironie afirmările dogmatice și le evită cu nobil dispreț [...]

Cît de mult ține d-sa la idei și cu ce eleganță se dă în spectacol jonglînd cu ele în fața publicului se poate vedea în docta discuție pe care a avut-o cu d. Dragomirescu asupra impresionismului în critică. D-sa definește impresionismul ca un procedeu de a prinde ideea centrală a unei opere, găsindu-i și alte caractere, care se potrivesc de minune pentru critica psihologică. Citează apoi pe Faguet ca exemplul cel mai strălucit al criticei impresioniste. Cunoșteam ca critici impresioniști pe un Lemaître,

un Anatole France, şi ştiam pe Faguet ca tipul criticului psiholog, în felul lui Sainte-Beuve, — şi mi se pare curios ca un om care defineşte pesimismul prin caracterele optimismului, numind pesimism ceea ce toată lumea numeşte optimism.

Acest lucru i s-a părut curios şi d-iui Dragomirescu, care a arătat că ceea ce d. Lovinescu numeşte impresionism e critica psihologică şi că impresionismul e altceva" (£• *Lovinesci, „Critice", voi. i, Bucureşti, 1909,* în *Viaţa românească,* anul IV, nr. 12, decembrie 1909, p. 464—466).

Republicînd în volumul antologic pe care I-a alcătuit din operele lui Mihail Dragomirescu doar primul articol al acestuia, *Impresionismul şi raţionalismul în critică,* Z. Ornea dă, prin, comentariile sale, locul cuvenit în istoria confruntării de idei asupra criticii disputei dintre cei doi critici, dar credem că exagerează atunci cînd îl consideră, împreună cu replica de mai sus, *Impresionismul lui Lovinescu,* „începutul ostilităţii de o viaţă dintre cei doi critici, Lovinescu o vreme membru în conducerea redacţională a *Convorbirilor critice,* părăsind-o şi devenind destul de repede adversarul ireductibil al lui M. Dragomirescu" *(Note şi comentarii* la : Mihail Dragomirescu, *Scrieri critice şi estetice,* Bucureşti, 1969, p. 672). Criticul mai tînăr şi-a continuat, în realitate, colaborarea la revistă şi a întreţinut cu conducătorul ei o corespondenţă în acelaşi stil amical, chiar uşor subordonat, dar plin de accente critice la adresa contribuţiei „literare" a *Convorbirilor critice,* în care era departe de a vedea o posibilă „răsturnare" de valori şi impunerea unor nume noi, cu adevărat originale, împotriva direcţiei predominante pe atunci, adică sămănătoriste.

Dezacordul data mai de mult şi corespondenţa lui Lovinescu e plină de observaţii la adresa cuprinsului revistei, a literaturii colaboratorilor şi, ceea ce trebuie să-1 fi iritat mai mult pe M. Dragomirescu, de reproşuri la felul ditirambic nejustificat al acestuia de a-i lăuda pe cei ataşaţi cercului. încă din 22 mai 1908 Lovinescu ceruse să-i fie scos numele de pe lista redactorilor revistei : „Lucrul e simplu, îi scria el de Ia Roma, [-.] Comitetul presupune o comunitate de simţiri şi de situaţii. Fără să-mi închipui că sunt ceva, scrutîndu-mi conştiinţa, văd în mod irevocabil că nu pot fi alături cu cel puţin patru din cei pe care i-ai adunat, din nu ştiu ce dorinţă a numărului." (E. Lovinescu, *Scrisori şi documente,* ed. cit., p. 91)

E. Lovinescu s-a îndepărtat doar treptat de Mihail Dragomirescu, urmîndu-şi destinul propriu, care-1 apropia din ce în ce

mai mult de alt tip de literatură decît aceea promovată şi cultivată de revista acestuia. Ruptura nu a fost bruscă şi s-a datorat, credem, mai degrabă independenţei pe care criticul mai tînăr voia să şi-o păstreze şi care-1 făcea să-şi ofere colaborarea mai multor reviste simultan ajungînd astfel să publice destul de susţinut cîţiva ani la *Convorbiri literare.* Deosebirile de vederi existaseră pe toată durata colaborării lor şi probabil că s-ar fi accentuat dacă Lovinescu nu s-ar fi aflat în acei ani departe de ţară şi ar fi luat de-a dreptul contact cu temperamentul celui ee voia să-şi păstreze o poziţie dominantă în cadrul „înţelegerii" lor destul de fructuoase pentru sumarul revistei.

Dispariţia *Convorbirilor critice* si despărţirea lui E. Lovinescu de directorul lor constituie totuşi un moment important în cariera sa publicistică- Cei trei ani de colaborare sînt totuşi singurii in care tînărul critic şi-a publicat regulat articole sau studii într-o revistă condusă de un critic cu porniri autoritare şi cu pretenţii de doctrinar absolut. Deşi între cei doi existau unele puncte comune, pe care scrisorile lui Lovinescu le semnalează în repetate rînduri şi pe care nu le va omite nici mai tîrziu, atunci cînd va pomeni de revistă şi de poziţia lui M. Dragomirescu (criticismul, sorgintea junimistă a poziţiei lor, rezerva faţă de „ţărănismul" literar etc.) divergenţele aveau să ducă la o despărţire din ce în ce mai accentuată.

Ipoteza noastră, cu privire la intenţia criticului mai tînăr de a lăsa să vorbească mai curînd activitatea sa practică, aplicată la fenomenul literaturii, se întemeiază pe observaţia că el şi-a subintitulat o parte din volumele de *Critice,* în ediţia definitivă, „metoda impresionistă". Nu mai e nevoie să amintim că nicicînd el nu a renunţat la ideile din acele articole de tinereţe lăsate de o parte, iar conceptul de „autoritate morală", implicit actului critic, va deveni o adevărată axă a activităţii şi convingerilor sale, întărindu-1 cu toate ocaziile, pînă la textul autobiografic final din 1942, intitulat *E. Lovinescu* şi semnat *Anonymus Notarius.*

Trebuie totuşi subliniat încă o dată destinul ciudat al acestei serii de articole lovinesciene : lăsarea lor de o parte de către autor, nepublicarea în ediţia definitivă au făcut ca întreaga critică interbelică să le nesocotească şi acelaşi lucru 1-a determinat şi pe Eugen Simion care a scris masiva sa monografie, *E. Lovinescu — scepticul mintuit,* 1971, într-un spirit atît de ortodox încît pare a fi mai mult o prezentare a marelui critic aşa curti ar

fi dorit acesta să pară decît aşa cum a fost în realitate, să le treacă aproape cu vederea, deşi discutarea ideilor lui Lovinescu asupra criticii ocupă un amplu capitol *(Conceptul critic lovinescian. Metoda impresionistă. Critica estetică. Modernismul, p.* 145—208).

Acelaşi lucru se poate afirma şi despre lunga şi foarte pertinenta analiză a metodei lui Lovinescu, întreprinsă de Adrian Marino *(E. Lovinescu şi metoda impresionistă,* în *Anuarul de lingvistică şi istorie literară,* Iaşi, t- I, XVI, 1966), care foloseşte însă alte texte decît cele care au prilejuit polemica cu M. Dragomirescu, sau formulări ulterioare, ce repetă şi nuanţează ceea ce afirmase pe un ton mai peremptoriu în această serie de articole de tinereţe.

In sfîrşit, Florin Mihăilescu, în cartea sa *E. Lovinescu şi antinomiile criticii,* 1972, p. 63—71. reconstituie în termeni foarte exacţi polemica dintre cei doi critici în subcapitolul *Disputa din 1909,* cuprins în capitolul *Drama lui Ariei,* şi arată labilitatea noţiunilor cu care lucra E. Lovinescu, expunîndu-se la îndreptăţite critici şi chiar la uşoare retractări şi extinderi ale conceptului de „impresionism". El subliniază rodnicia acestei dispute atît pentru clarificarea conceptului de critică cît şi pentru viitoarea activitate a lui E. Lovinescu. „Este mai mult ca sigur, conchide el la capătul unei analize strînse, că, dincolo de iritarea pe care polemica i-a provocat-o şi care se poate urmări în corespondenţă, argumentele adversarului l-au derutat întrucîtva. Singura posibilitate de replică inapelabilă la Lovinescu a intuit-o practic, prin întreaga lui carieră critică : adevărata autoritate stă în talent şi nu în principii. Cu toate acestea, obiecţiile lui Mihail Dragomirescu, postulînd, ca pe o condiţie indispensabilă,/ gustul estetic, nu rămîn mai puţin serioase şi pline de interes. **In** afară de asta„ ele indică o perspectivă foarte modernă de a concepe fundamentele criticii şi, trecînd peste unele exagerări uşor de eliminat„ constituie şi astăzi o solidă bază de discuţie.

In sfîrşit valabilitatea unora dintre observaţiile lui Dragomirescu şi-a avut un efect incontestabil, deşi nemărturisit din motive lesne de înţeles, asupra evoluţiei viitoare a concepţiilor lovinesciene.

Pe de altă parte, tentativa tînărului polemist de a descoperi punţi de legătură între două poziţii atît de radical opuse-nu este atît de aberantă cum poate să pară. Lovinescu a subliniat înrudirea numai în domeniul unor mijloace formale, ca tehnica reducţiei la elementele esenţiale, dar, nu pes'te multă vreme, un Charles Lalo va argumenta pe larg şi insistent existenţa unor incidenţe de fond între impresionism şi dogmatism. De pe poziţiile unui relativism ştiinţific mai nou, inspirat desigur şi din teoriile lui Poincare, esteticianul francez va remarca faptul că cele două direcţii critice «ne s'opposent pas sur le probleme essentiel de l'existence des valeurs esthetiques, mais seulement sur la question de leur generalisation». «La grande querelle de l'impressionisme avec le dogmatisme» îi apare lui Lalo «relativement superficielle», dat fiind că ambele au la bază, în formele lor evoluate, o aceeaşi idee, «c'est l'idee de la relativite». Pentru atari considerente, ele se pot concilia în folosul unei critici moderne care înţelege legea ca o expresie a relaţiilor existente în realitate şi nu ca pe o dogmă, deci ca pe un principiu absolut şi metafizic. In plus «relativismul psihologic» al impresioniştilor se poate completa şi trebuie completat prin «relativismul sociologic» al dogmaticilor, deschizînd astfel drumul pentru înţelegera naturii colective, sociale a valorii estetice."

în sfîrşit, observînd labilitatea conceptelor lovinesciene şi, mai departe, mobilitatea lor, cu consecinţa directă : adaptarea teoriilor la o situaţie de fapt care va suferi, un deceniu mai tîrziu, mutaţii istorice hotărîtoare, autorul acestor rînduri scria : „Oricum ar fi, se poate deduce din toate aceste avataruri ale scrisului său că Lovinescu înţelegea prin disciplina sa un fapt al literaturii, criticul trebuind să facă dovada că nu e străin de aceasta, că nu vine cu o metodă sau cu un stil diferit de acela al creatorului. Această din urmă idee devine un postulat fundamental al esteticii lovinesciene, care refuză scientismul în critică, fără însă a respinge auxiliile ştiinţei, întru tot ce priveşte pregătirea materialului în vederea intuirii lui exacte.

Actul critic este unul de natură intuitivă, şi poate că dacă Lovinescu ar fi adoptat de la început acest termen pe care-**1** acceptă însă în explicitările lui teoretice (a fost însă victima unei confuzii care se făcuse chiar în cadrul de sorginte al problemei, adică în critica franceză), o întreagă ceartă de cuvinte n-ar fi avut loc.

...Căci nu altceva a fost disputa [...] pe care Lovinescu a dus-o in *Convorbiri critice* în 1909 cu [...] Mihail Dragomirescu pe tema impresionismului în critică : primul apăra de fapt intuiţionismul, iar cel de al doilea nu-l respingea cu totul, dar îl socotea un simplu element în cadrul unei operaţii pur raţio-

riale, care abia ea ar garanta deopotrivă universalitatea judecății critice și temeinicia ei [...] încă de pe vremea polemicii cu Mihail Dragomirescu, sub cuvînt că definește impresionismul, Lovinescu vorbea în realitate de drepturile intuiției și ale gustului, pe care le reia și le susține mai cu tărie în articolul de importantă capitală pentru înțelegerea esteticii lovinesciene, *Zece ani de eroică,* apărut în *Flacăra,* anul III, nr. 23, 22 martie 1914 [...] Din toate textele lui Lovinescu rezultă că el dădea impresionismului sensul de intuiționism, căci, într-adevăr, intuiție e tocmai acea operație sau aptitudine a spiritului de a sesiza rapid, și peste varietatea sau noianul de amănunte, esența unui fenomen" (Alexandru George, *In jurul lui E. Lovinescu,* 1975, p. 98—99).

Rămîne un fapt extrem de semnificativ și plin de urmări absența acestei serii de articole, de importanță capitală, în ediția „definitivă", de fapt, reducerea lor la mai puțin de două pagini în volumul II, motiv pentru care reproducem toate cele trei articole în ediția de față. Singura explicație posibilă e aceea că profesiunea de credință a lui Lovinescu nu a fost considerată de el decît un complement al activității salei pragmatice în plină desfășurare. Aceasta s-a afirmat în cele două decenii care au urmat cu mare tărie, contrazicînd uneori „impresionismul" lui de esență. Ne referim îndeosebi la seria de monografii, precum și la cele două teze de doctorat, cercetări istoriografice de tip științific, redevabiie mai curînd pozitivismului istoric decît stilului „facil" și doar seducător, denunțat a fi caracteristic impresionismului și care i se imputa nu numai de cîte un preopinent care se considera doctrinar și făcea teorii în alb, fără nici o acoperire pe plan strict critic.

Relativ înfrînt pe plan teoretic, E. Lovinescu și-a continuat netulburat activitatea, fără a mai face vreo încercare de asemenea amploare spre a-și susține sau justifica „metoda" ; abia două decenii mai tîrziu, în *Mutația valorilor estetice,* va duce la ultimele consecințe ideile cuprinse în aceste articole, dar nu va omite să le repete intr-o formă mai succintă cu ocazia tuturor bilanțurilor activității sale. M. Dragomirescu nu va lăsa discuția aici, ci, într-un articol referitor la *Mutația valorilor estetice,* va relua polemica dintre ei, care se iscase cu două decenii rnai înainte și își va spune ultimul cuvînt, făcînd, ca și în textele precedente, procesul criticii psihologice pe care considera că o ilustrează adversarul său-

POETUL CINCINAT PAVELESCU

Apărut în *Convorbiri literare,* anul XLV, nr. 1, ianuarie 1910, p. 82—88, la rubrica *Cronica literară,* de unde reproducem textul.

Acest articol care poate surprinde prin amploare și prin căldura tonului este o apreciere primă, desigur provizorie și exce-siv-generoasă a unui poet cu care Lovinescu se va afla într-o relație destul de strînsă, mai mult prietenească decît determinată de aprecierea valorică. Criticul a evocat în mai multe rînduri, dar numai în linii foarte mari, prietenia dintre el și Cincinat Pavelescu, care reiese și din articolul de față, fără a oferi elementele materiale trebuincioase celui care ar vrea să descopere amănuntele cele mai firești. Din probabilul schimb de scrisori care a avut loc între ei nu a mai rămas nici o urmă. în evocarea din *Memorii,* I (p. 230—233), textul destul de abundent al autorului se concentrează în jurul sfîrșitului prieteniei lor, provocată în modul cel mai regretabil de paginile pe care Lovinescu le-a scris despre poet în *Istoria literaturii române contemporane,* III, și care pe acesta l-au nemulțumit profund, ducînd la înstrăinarea sa.

Nu posedăm nici un document care să ne ducă la lămurirea raportului real dintre cei doi scriitori. Lovinescu pare să fi fost destul de bun prieten cu Cincinat Pavelescu și, fapt semnificativ, s-ar fi slujit de persoana reală a poetului pentru a plămădi unul dintre eroii romanului său rămas nepublicat *Mălurenii,* ba chiar ar fi primit de la acesta unele sugestii pentru edificarea acțiunii, în *Memoriile* sale, dar mai ales la moartea lui Cincinat Pavelescu (voi. III, 1937), criticul va scrie mai multe pagini de aprecieri literare destul de severe, formulînd în final un verdict asupra lui pe care posteritatea n-a făcut decît să-1 confirme. El stă într-un contrast destul de surprinzător cu paginile acestea de tinerețe, oarecum anticipative, determinate de credința în talentul poetului, un talent care nu avea să evolueze și nici să se consolideze într-o operă cu adevărat rezistentă. Cincinat Pavelescu poate fi considerat (alături de un Victor Eftimiu, M. Codreanu sau Elena Farago) un scriitor pe care tînărul critic a mizat imprudent, exagerat, aceasta datorită desigur orientării nonsămănătoriste, proprie sieși. E însă de reținut că el nu i-a opus pe aceștia poeților consacrați de momentul istoric respectiv și nu le-a exagerat valoarea în dauna acestora.

Articolul despre Cincinat Pavelescu nu a mai fost republicat niciodată, poate și datorită faptului că poetul și-a continuat doar

sporadic activitatea poetică, după începuturile pline de speranțe ; abia în 1925 va face să apară un volum de *Epigrame* (Craiova, Ed. Ramuri) dar Lovinescu a pomenit de prezentarea aceea generoasă din tinerețe, fără a oferi şi o explicație pentru această omisiune, in *Memorii,* I, ed. cit., p. 230 : „O schiță de portret al lui Cincinat Pavelescu am mai publicat acum vreo douăzeci de ani în *Convorbiri literare,* pe care poetul a reprodus-o fragmentar în *Mărturia unei generații* a d-lui F. Aderca, dar pe care eu n-am mai reprodus-o nicăieri din sentimentul insuficienței de tratare a unui model atît de complicat." într-adevăr, în cartea lui Aderca se află reprodus un fragment din uitatul articol lovinescian (de la : „Cine ar putea scrie despre poeziile lui Cincinat Pavelescu, fără să evoce icoana poetului..." pînă la : „In ei admirăm, oarecum o putere a firii creatoare" *Mărturia unei generații,* ed. II, 1967, p. 181—182), dar cel care reproduce rîndurile de mai sus nu e „poetul", adică Cincinat Pavelescu, aşa cum s-ar putea înțelege, ci acela care-i ia interviul şi îl deschide cu o prezentare, Felix Aderca.

D. ANGHEL

Apărut în *Falanga literară şi artistică,* anul I, nr. 5. 7 februarie 1910, p. 2—3, cu mențiunea în final : *Paris, 18 ianuarie 1910.* Reprodus în *Critice,* II, ed. I, Ed. Socec, 1.910, p. 117—123, de unde reproducem textul.

In *Critice,* II, ed. II, Ed. Alcalay, 1920, p. 63—66. In ediția definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, articolul nu mai figurează, desigur datorită revelațiilor pe care criticul le avusese între timp cu privire la modul de lucru al poetului. Acest articol este rodul unei colaborări a lui E. Lovinescu la o revistă efemeră, pe al cărei frontispiciu numele lui a figurat printre redactori, deşi nu se poate admite că a avut efectiv un asemenea rol, el fiind plecat în străinătate şi ocupat cu pregătirea doctoratului şi cu editarea tezelor respective. Revista apărea sub conducerea unui grup de scriitori : Cincinat Pavelescu, E. Lovinescu, Corneliu Moldovanu, Zaharia Bârsan şi Em. Gârîeanu, secretar de redacție fiind Liviu Rebreanu, iar „proprietar" Mihail Dragomirescu, care semna în fiecare număr o mulțime de notițe critice şi dădea în fapt tonul revistei, aceasta putînd fi considerată din toate punctele de vedere o „anexă" a *Convorbirilor critice.*

PASAREA ALBASTRA

(în loc de prefață)

Apărut în *Falanga literară şi artistică,* anul I, nr. 8. 28 februarie 1910, p. 2—3, sub titlul *Fantezii şi parabole : Pasărea albastră.* Reprodus în *Critice,* II, ed. I, Ed. Socec, 1909. p. 3—6, drept prefață la acest volum, de unde reproducem textul,

P. CERNA

Apărut în *Cumpăna,* anul I, nr. 18, 15 aprilie 1910. p. 281—286, cu o notă în subsol : „Din volumul *Critice,* voi. II, ce apare peste cîteva zile la Socec & c-ie". Republicat în *Critice,* II, ed. I, Ed. Socec, 1910, p. 127—137, de unde reproducem textul. In *Critice,* II, ed. II, Ed. Alcalay, 1920, p. 50—60. In *Critice.* II, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1926, p. 34—40, articolul a suferit substanțiale prefaceri ; printre altele, de data aceasta, autorul lui identifică pe Mihail Dragomirescu drept „bondarul" care zumzăia în jurul poeziilor lui Cerna şi îşi arogase dreptul de a le da o interpretare „brevetată", pe măsură ce apăreau în reviste, fapt care-1 determinase pe el însuşi să ezite în fața hotărîrii de a formula la rîndul lui o opinie.

E. Lovinescu, aflat în acel moment în străinătate, luase act în oarecare măsură de poeziile lui Cerna, risipite în paginile unor reviste de prestigiu *(Sămănătorul, Convorbiri literare, Convorbiri critice),* dar era departe de a împărtăşi entuziasmul cu care fuseseră primite mai ales de directorul publicației din urmă, care s-a luptat cel mai mult pentru impunerea lor. într-adevăr, încă de la apariția primului număr din *Convorbiri* (anul I, nr. 1, 1 ianuarie 1907), colaborarea lui Cerna (deschisă prin marele poem *Către pace),* se constituie drept cea mai prețioasă achiziție a revistei, şi M. Dragomirescu va publica imediat apoi o lungă analiză laudativă, Trei *scriitori : Cerna, Sadoveanu, Iorga,* în care criticul subliniază „puterea de imaginațiune plastică", „admirabila imagine", „sublimul simplu, senin şi plin de mister", „concepția originală", „larga şi variata armonie [...] unică în literatura noastră" etc. (anul I, nr. 2, 15 ianuarie 1907 şi nr. 3, 1 februarie 1907).

Aceasta ar fi justificarea recepției tardive pe care Lovinescu

şi-o mărturiseşte în introducerea la articolul de mai tîrziu, un articol prilejuit desigur de apariţia volumului de *Poezii* al lui P. Cerna (1910). El a fost destul de descumpănit de deosebirea dintre concluziile pe care căutau să le impună analizele prea laudative ale lui Dragomirescu şi impresiile sale proprii.

Chiar în versiunea sa primă, articolul lui Lovinescu dă expresie mai curînd rezervelor cu care criticul întîmpina lirica lui Cerna. Faţă de exagerările lui M. Dragomirescu (pe care le va duce mai departe Ion Trivale) articolul acesta, închinat unui poet pe care-1 cunoscuse personal destul de bine (fuseseră colegi de facultate, şi memorialistul de mai tîrziu îi va închina o pagină de toată frumuseţea şi de toată cruzimea), reprezintă judecata cea mai severă pe care volumul îl întâmpinase în critica vremii. Aceasta explică de ce autorul lui nu s-a adresat vreunei reviste la care colabora *(Convorbiri critice* sau *Convorbiri literare)* şi unde, după cîte putem deduce din corespondenţa sa, nici nu a încercat să-1 propună, ci a fost silit să recurgă la *Cumpăna,* o revistă efemeră ieşită din albia *Sămănătorului,* condusă şi scrisă de un grup de scriitori (St. O. Iosif, D. Anghel, M. Sadoveanu, Ilarie Chendi) pe care N. Iorga îi dislocase de acolo, determinîndu-i să scoată un organ publicistic propriu, de structură similară celui pe care-1 abandonaseră. E. Lovinescu se afla în bune raporturi cu ei ; dar prezenţa lui Ilarie Chendi, cu titlu de ideolog şi imprimînd revistei o coloratură naţionalistă şi antisemită, l-a făcut să se menţină departe de ea, şi să nu încerce să publice decît acest articol, care nu contravenea vederilor acestuia.

în ciuda serioaselor rezerve, exprimate în urma unei intuiţii plenare şi a unei analize dintre cele mai apropriate, care au dezvăluit multe adevăruri despre un poet a cărui situaţie va suferi ulterior o considerabilă diminuare, exact în sensul vederilor lovineseiene, acest articol a fost imputat autorului său de critica de mai tîrziu tocmai pentru că ar fi fost prea laudativ. Este cazul lui Camil Petrescu care, în Capitolul IV din opusculul său *Eugen Lovinescu subt zodia seninătăţii imperturbabile* (1933, p. 87) va folosi textul lovinescian despre Cerna ca pe un model al dezorientării criticului, căci, după părerea polemistului, forma ultimă, din ediţia definitivă, conţine o radicală revizuire, nerecunoscută ca atare de autor, ci doar escamotată printr-un sistem de omisiuni frauduloase.

Restituirea versiunii iniţiale, conţinînd acele judecăţi de primă oră, socotite de contemporanii evenimentului profund depreciative în raport cu ceea ce era considerat un mare poet, se impunea şi din acest motiv.

La data apariţiei acestui articol în *Cumpăna,* el a fost semnalat, cel puţin indirect dar imediat, de *Viaţa românească,* o revistă gata totdeauna să speculeze incidentele dintre „advei sării" ei şi să tragă cele mai defavorabile concluzii despre aceştia. în cazul de faţă, gestul de independenţă al lui Lovinescu, de a-şi spune opinia în mod răspicat despre Cerna, a fost socotit un act de răzbunare faţă de Mihail Dragomirescu. într-o notiţă inserată la rubrica *Miscellanea* şi al cărei autor este G. Ibrăileanu (după identificarea, nejustificată în vreun fel, a îngrijitorilor ediţiei acestuia de *Opere,* Al. Piru şi Rodica Rotaru) se fac referiri la cearta dintre directorul *Convorbirilor critice* şi cercul *Convorbirilor literare,* pe care acesta îl părăsise cu ani în urmă, şi se comentează disputa dizidentului junimist cu foştii săi colegi de redacţie şi îndeosebi cu G. Vîlsan : „Din toată polemica asta interesantă, a ieşit unul insultat fără să aibă nici o vină. E d. Cerna. Nevoile polemicii l-au dus pe d. Dragomirescu să vorbească de «certificatul», «premiile» şi «lefcioara» d-lui Vîlsan şi de «mîncarea» şi «paralele» ce i-a dat d-lui Cerna... Acest poet e tamponat degeaba... Şi are un noroc nebun d. Cerna... Odată cu duelul Dragomirescu-Vîlsan, a mai fost să se întîmple un alt eveniment literar considerabil : d. Lovinescu a rupt cu d. Dragomirescu. Şi ce credeţi c-a urmat de aici ? Foarte natural : a fost izbit d. Cerna. In loc să-1 primească cu «bine-ai venit» în templul literaturii, unde face pe gazda, d. Lovinescu a fost nevoit să ia cam aspru pe poet, pentru că acesta a fost lăudat de d. Dragomirescu. D. Lovinescu ştie bine că d. Cerna nu e «vinovat» şi «poate nici bucuros» de acele laude, dar n-are ce-i face, nu-i poate respecta... neutralitatea în războiul ce a pornit împotriva «bondarului» de la *Convorbiri critice" (însemnări privitoare la istoria culturii româneşti,* în *Viaţa românească,* anul V, nr. 4, aprilie 1910 ; apud G. Ibrăileanu, *Opere,* VII, ed. cit., p. p. 336—339).

DIN LITERATURA NOUA : EM. GÂRLEANU ŞI D. ANGHEL ŞI ST. O. IOSIF

Apărut în *Convorbiri literare,* anul XLIV, voi. II, nr 7, iulie 1910, p. 592—600, la rubrica *Cronică literară,* de unde reproducem textul. Fragmentul despre Gârleanu reapare, redus şi.

modificat, in *Critice,* III, ed. I, Ed. Flacăra, 1915, p. 178—183, apoi şi mai redus în *Critice,* III, ed. II, Ed. Alcalay, 1920, p. 106—112. In *Critice,* I, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1925, textul devine şi mai succint şi constituie un simplu subcapitol 3. *Evoluția lui spre nuvelă : „Nucul lui Odobac"* şi 4. *Miniaturismul său : „Din lumea celor care nu cuvîntă",* p. 61—64, din secțiunea II. *Proza şi critica sămănătoristă, I. Em. Gârîeanu.*

Textul despre Anghel şi Iosif, considerați atunci coautori cu părți egale, nu a mai fost reluat, ci doar unele idei se regăsesc în *Trei prieteni morți,* într-o formulare mai laconică, în *Critice,* III, ed. I, Ed. Flacăra, 1915, la capitolul despre Anghel pe care criticul începuse să-1 socotească adevăratul autor. In *Critice,* II, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1926, acest ultim text la p. 64.

La data apariției în revistă, articolul a înregistrat numaidecît un ecou sub forma unei notițe ironice datorate probabil lui G. Ibrăileanu şi publicate de *Viața românească,* anul V, nr. 8, august 1910, la rubrica *Revista revistelor,* p. 337—338, de unde cităm :

„*Convorbiri literare* (iulie). O reformă : d. Lovinescu a devenit criticul literar al *Convorbirilor,* d. Mehedinți rămînînd cu geografia şi cu editarea «Cuvintelor *rari»* pe care le primeşte de la furnizorii săi.

LV Lovinescu îşi anunță programul. Programul d-sale este *Verbul.*

D-sa face parte dintre «slujitorii credincioşi ai *Verbului,* cari îi înțeleg armonia, îi cunosc tainele, simt dulceața învăluitoare a ritmului său, ce răspunde unui ritm sufletesc, şi ştiu împleti dintr-însul o pînză fină, uşoară, străvezie — deasupra căreia nici pămîntul nu va atîrna în greutate, după cum si ea pluteşte pe deasupra lui, slobodă, nesimțită ca o adiere.»

Program vast şi bine alcătuit : armonie, dulceață, ritm şi pînză fină.

O chestie însă rămîne nelămurită, o chestie de geometrie în spațiu.

După cum se vede din formularea programului, pentru d-nii slujitori ai Verbului e o problemă capitală ca pînza să nu fie apăsată de pămîntul de deasupra. Pricepem perfect teama. Dar nu înțelegem şi cealaltă îngrijorare : ca nici o pînză să nu apese asupra pămîntului, căci, dacă pămîntul e «deasupra» pînzei, cum Dumnezeu o să fie şi pînza «deasupra» pămîntului ?

Bine că d. Lovinescu are grija să declare că posedă «o gîndire bine chibzuită şi bine rostită», altmintrelea s-ar putea bănui că s-a dedat la o mică beție de *Verb,* sau măcar la un mic chef.

Dar interesantă e şi expunerea de motive a programului. Ea începe cu discuția cazului Gârîeanu. D. Lovinescu şi-a pus în gînd să consoleze pe acest mare nefericit. Propriile-i cuvinte : «In mijlocul nedreptăților ce i se face, zice d. Lovinescu, aceasta să-i fie spre mîngîiere».

E interesant să vedem pe d. Lovinescu în rolul de soră de caritate a d-lui Gârîeanu.

Să vedem cum îl «mîngîie».

Natural, arătînd calitățile *Nucului lui Odobac :* o înțelegere delicată a artei, a potrivirii cuvintelor, o sobrietate etc.

Dar, lucru destul de curios, criticul îşi pune speranțele mai mult în scăderile d-lui Gârîeanu :

«...cu o înțelegere desăvîrşită a artei, a potrivirii cuvintelor şi mai ales cu o sobrietate, cu atît mai prețioasă cu cit cade într-un timp de risipă de icoane şi de vorbe — dar, pe lingă aceste însuşiri, şi cu unele *scăderi,* care, înainte de a se împiini cu desăvîrşire nădejdile *Celei dintîi dureri,* ne trezesc bucuria unor nădejdi viitoare».

Fi-vor îndeplinite speranțele criticului ?

Şi d. Lovinescu îşi încheie urarea cu următorul Verb :

«De sub bolta minții lui (?) aştepți să se înfăptuiască o nonă operă, care, nu ieşind din măsura şi firea talentului său, să fie totuşi întrucîtva nouă prin izbutita împlinire a darurilor sufleteşti ce i-au fost hărăzite»."

A ZECEA MUZA : CRITICA

Apărut în *Convorbiri literare,* anul XLIV, nr. 6, august 1910, **p.** 699—709, la rubrica *Cronica literară* de unde reproducem textul.

Dintre toate profesiunile de credință pe care E. Lovinescu le face în prima parte a activității sale, acest articol neadunat în nici unul din volumele sale de critice este desigur cel rnai important. El constituie directa continuare a seriei *Impresionismul în critică* apărută cu un an înainte. In cazul de față, autorul rezumă, concentrează ideile sale în legătură cu disciplina pe care încerca s-o ilustreze, fără a răspunde direct obiecțiilor pe care cu totul recent i le adusese în mod destul de întemeiat M. Dra-

gomirescu sau celor mai demult formulate în treacăt de vreun critic sau altul, dar avîndu-le desigur în gînd. Autorul se concentrează asupra esenței problemei pe care vrea nu s-o discute, ci de fapt s-o impună. Căci e vorba de a recunoaște criticii statutul de arta, ceea ce nimeni în literatura noastră nu mai încercase să facă. Tînărul (dacă mai putem numi astfel pe un publicist care avea în spatele său o activitate atît de bogată și variată, iar numărul de volume depășea pe al oricărui critic din generația sa) vorbește în numele unei experiențe de fapt, al unei situații istorice la a cărei edificare el însuși contribuise cu rîvna sa. Cu o vîrstă de om înainte, în primele sale articole, Maiorescu impusese necesitatea criticii, sau mai bine-zis, a criticismului, a atitudinii critice, dar nu văzuse în toate acestea decît o intervenție temporară provocată de o situație excepțională, de o gravitate ce pretinsese reacții pe măsură ; tot el îi semnase actul de deces cînd afirmase în 1886 în articolul Poefj *și critici* că pe măsură ce „se face mai bine" scade necesitatea „unei critici" generale, aceasta rămînînd să se mulțumească cu o sumă de „aprețieri" izolate, de importanță desigur minoră. Evident, nici un critic de vocație nu putea accepta aceste aserțiuni. Ele fuseseră de altminteri infirmate nu numai de uriașa și diversificata dezvoltare a criticii pe planul culturii europene, dar și de proliferarea ei neașteptat de bogată, aproape exagerată în raport cu valoarea creației, pe teren național. Nevoia criticii se demonstra cu fiecare nouă etapă a dezvoltării literaturii autohtone, cu apariția oricărui nou fenomen, fie că era vorba de un creator notabil sau de un curent literar.

Problema existenței criticii era desigur depășită ; nimeni nu o mai punea în cauză, rămînea de stabilit care e rolul ei anume în condițiile date și, mai departe, care e soarta ei în devenirea ulterioară a istoriei. După cum se știe, din declarațiile sale anterioare, marcate de relativism, de subiectivism și de nota sceptică „pyrrhoniană", cum o numea el pe atunci (deși aceasta era mai mult anatole-franciană), reieșea ideea despre rolul modest, circumstanțiat și secundar al criticii în dezvoltarea sau existența unei literaturi. Șansele ei de „supraviețuire" nu erau discutate, dar perspectiva se subînțelegea a fi optimistă atîta vreme cît critica își anexa auxiliile artei și obîrșea dintr-o mișcare intelectuală similară. Erau mai mult puse în cauză atunci raporturile ei cu obiectul artistic, posibilitățile de a afirma adevărul, precum și finalitatea ei. „Impresionismul", înțeles în mod atît de

general, accentua ideea unei critici străine de spiritul științific și deci de universalitatea acestuia, dar și de caracterul strict aplicat al utilizării unor norme care de fapt conduc la dispariția criticii o dată cu deplina ei adecvare.

Singurul punct fix (ca să nu-i zicem criteriu, pentru că nu aparține orclinei intelectuale) era descoperit de Lovinescu în autoritatea morală a celui care i'ace critica, o autoritate care nu înseamnă găsirea unor criterii obiective și nici a unor huzurii legi cu valoare universală, ci desăvîrșita bună-credință a lui. respingerea oricăror interese egoiste, judecată severă, dezlegată de orice fel de considerente de ordin personal.

Ajuns în situația de a vorbi din nou despre disciplina pe care o profesa, Lovinescu nu încearcă să soluționeze multiplele contraziceri pe care propunerile- sale ideatice le ridicau, ci doar le trece cu vederea pe cele mai flagrante, pentru a dezvolta în mod destul de neașteptat una din aserțiunile sale fundamentale : aceea cu privire la caracterul artistic al criticii literare. Ideea, în felurite moduri prezentă în celelalte articole ale sale, se afirmă de astă dată mai puternic și pe temeiuri noi, ceea ce înseamnă o adevărată „mutație" în gîndirea sa. Criticul respinge ideea că timpul poate fi unicul aliat al „dreptății" criticii, deși nu-l exclude ; există după opinia sa și o acțiune directă, instantanee a criticului asupra unei literaturi care apare sub ochii lui și-i solicită interesul și judecata. In felul acesta, acțiunea lui se condamnă la vremelnicie, indiferent de rezultatele bune imediate. Adevărata dăinuire a criticii ar proveni din structura ei artistică și aceasta e un adevărat cumul de calități și note caracteristice ce o apropie de artă : gustul literar al celui ce o practică, talentul stilistic, capacitatea de a intui rapid și fără greș, înțelegerea artistică. Pievenind acuma asupra „impresionismului" său pe care abia îl amintește (desigur nu pentru că și l-ar renega, ci pentru faptul că îl considera insuficient și, în același timp, îl văzuse atît de greșit înțeles), el accentuează ideea intuiționismului fundamental al actului critic în termeni atît de aproape de definiția bergsoniană a intuiției, încît am putut semnala de mult identitatea de concepție între el și filozoful francez, singura care ne-ar duce la o mai justă înțelegere a concepției criticului român (în volumul nostru *în jurul lui E. Lovinescu,* ed. cit., p. 100—101, cap. *Criticul și metoda sa).* Criticul ar lucra cu aceleași instrumente ca și scriitorul de imaginație și ar trebui să posede aceleași daruri ca și acesta (cel de observație, de analiză și, în-

tr-o măsură oarecare, de sinteză) pentru a putea efectua verificarea acestora în planul creației propriu-zise. In sfîrșit, i s-ar cere talentul literar, în sensul expresiei critice, singura care face cu putință comunicarea ideilor (pe care autorul articolului de fapt le confundă cu impresiile).

Ni se pare a vedea aici un moment de cristalizare a unor idei pe care le-am regăsit formulate şi le vom vedea revenind pe întreg parcursul scrisului lovinescian. în același timp, e semnificativ că profesiunea lui de credință se tipărește în *Convorbiri literare,* reprezentînd în mod aparent paradoxal punctul de maximă îndepărtare a criticului tînăr de mentorul junimist. Nu e vorba firește de luarea unei atitudini și, cu atît mai puțin, de un atac ; Lovinescu a scris în genere despre Maiorescu cu maximum de menajamente, chiar dacă n-a înțeles niciodată să-1 flateze sau să-i întreţină măcar ,,cultul" prin citate şi evocări, ceea ce constituia o regulă în revista condusă de discipolii acestuia. E vorba mai curînd de o îndepărtare firească de acela care nu-i fusese de fapt maestru niciodată, ci doar un punct de reper şi un model de ordin mai mult moral decît intelectual. Lovinescu dezvolta o linie proprie de sorginte mai generală, de căutat în critica franceză, în a cărei falangă contemporană nici nu mai trebuie să-i căutăm părinții spirituali, pentru că el însuși și i-a divulgat cu toată luciditatea și recunoștința (exceptîndu-1 pe Gourmont, asupra influenței căruia vom reveni).

în ciuda ironiei cu care a fost întîmpinată formula pe care articolul acesta o punea în circulație, ea s-a dovedit fericită ; autorul însuși avea s-o recunoască mai tîrziu cu o nedisimulată imîndrie peste aproape trei decenii ; posteritatea lui a validat în modul cel mai ferm şi chiar, am zice, strălucit termenul şi a dus experiența criticii ca artă mult mai departe, ajungînd, prin G. Călinescu, la ideea de „critică creatoare", pe care ideile cele mai îndrăznețe ale lui Lovinescu, cu privire la rosturile disciplinei sale, n-o implicau, ei doar o semnalau într-un context întîmplător. în 1910, prin articolul său, criticul făcea mai mult decît să formuleze un îndemn : inaugura un gen pe care, fără reușita excepțională impusă de exemplul propriului său talent, nimeni nu l-ar fi luat în serios, sau care e de presupus că s-ar fi dovedit lipsit de ceea ce constatăm noi astăzi : extraordinara lui rodnicie.

Consemnăm momentul acestei „proclamații", subliniind că ea s-a produs în îmbătrînitele și inactualele *Convorbiri literare ;* nu

știm dacă Maiorescu o va fi citit sau dacă își va fi dat seama de consecințele programului critic al prezumatului său „discipol", în tot cazul, nu se poate vorbi de o conștientă și onorabilă trecere de torță ; punîndu-și acțiunea sub semnul muzelor, Lovinescu şi-a dezvoltat o linie pe deplin personală, care l-a singularizat iu epocă şi pe care, numai printr-un uşor abuz, o putem împinge spre cel ce ar fi trebuit să-i fie maestru. Istoria „maiorescianismului" trebuie să țină seama de acest articol pentru a reface și repune în discuție o „filiație" pe care Lovinescu și-a recunoscut-o tîrziu, în mod generos, dar care se dovedește destul de problematică.

în schimb, *A zecea muză : critica* a fost semnalată imediat de *Viața românească* (anul V, nr. 9, septembrie 1910, p. 508—• 509), unde un anonim, care nu putea fi decît G. Ibrăileanu, dacă avem în vedere referirile de ordinul istoriei literare din text, scria la rubrica *Revista revistelor* următoarele, recenzînd numărul respectiv din *Convorbiri literare :* „D. Lovinescu, în continuare, își complectează programul activității viitoare, numai schițat în numărul precedent al *C. I.*

D-sa anunță că cea dintăi a sa grijă va fi deosebirea binelui de rău «după un gust mai sigur şi mai încercat». Dar «frumusețile» unei opere literare rămin adesea «tăinuite» celorlalți muritori, şi d. Lovinescu făgăduiește că va face tot ce-i stă în putință ca să le «dezvălească» cu o oră mai înainte și cu «o mînă dibace». Simțind însă marea importanță a problemei, criticul ține să ne asigure că s-a hotărît cu tot dinadinsul «să vădească tot ce e frumos, să arunce o lumină vie, măritoare asupra înțelesului intim şi elementar ce se ascunde în fiecare operă de artă». Programul e vast, dar criticul are grijă să ne asigure de reușită, căci in acea uriaşă sarcină va fi ajutat de «priceperea artistică, gustul încercat al unui critic purtat prin mai multe literaturi, pornit in chip firesc spre tot ce e frumos și mare-. Literatura, însă, asupra căreia își va opri mai ales atenția va fi cea contemporană, care va găsi în d-sa «un sprijin prețios şi, la nevoie, un pristav dinaintea căruia norodul se dă la o parte spre a-i face loc». Mai mult decît atîta : criticul declară cu franchețā că se simte în putere să dea «o îndrumare fericită unei literaturi, doborînd spiritul falş» şi cu aceasta «să taie chiar şi un drum nou, întipărind o înfățișare (?) sănătoasă unei întregi epoci». «O astfel de intervenție energică, zice el, sentențios, poate feri un neam de la ani lungi de rătăcire pe căi nesănătoase...» Şi sfîr-

şeşte anunţînd că are intenţia «de a tăia largi curente culturale» şi că critica sa «va înfrunta zimţul timpului şi va putea lua şi culoarea veşniciei».

în a doua parte a programului, criticul enumera calităţile personale, pe care le posedă: 1) «^putere de observaţie», 2) «firească pornire spre ce e frumos», 3) «emotivitate lesne de pus în mişcare», 4) «bun-simţ (o floare modestă de cîmp)», 5) «gust artistic nu numai firesc, ci şi cultural, împrospătat prin cunoaşterea a tot ce mina omenească adaugă etc», G) «talentul literar pentru a cuceri şi stăpîni sufletele», 7) < forma cea mai concentrată spre a trezi un cît rnai mare efect», 8) «talentul de a vădi şi a tâlmaci rostul adînc al unei opere în chipul cei rnai sugestiv pentru a-l face înţeles», 9) «darul de observaţie, de analiză şi într-o măsură oarecare şi cel de sinteză», 10) „talentul literar, adică putinţa de a da sub (?) o formă strălucitoare, sub (?) icoane cît mai puternice, ideile care, lăsate sub înfăţişarea (?) lor rece şi abstractă, nu fu,' (?) de pe buze (?) din inimă în inimă (?)».

Ca o ilustraţie a acestui fel de critică poate servi articolul criticului din numărul imediat următor al *Convorbirilor, în* care d. I. Agărbiceanu este caracterizat, conform metodului, ca «o rândunică» şi ca «un ghiocel >, formule care scot într-un puternic icdief însuşirile talentatului nuvelist ardelean.

P. S. în admirabila peroraţie-inspiraţie, cu care-şi încheie programul, criticul povesteşte excursia ce a făcut-o într-o zi în împrejurimile Parisului cu un prieten, Nu putem să nu ne oprim măcar asupra unui pasagiu sentimental : «Trecem linia de fortificaţii, cu învoirea unui soldat, a unui *piou-piou,* în care *îmi pun* nădejdea zilei de mîine, a răzbunării viitoare...» E clar ca d. Lovinescu arde de nerăbdare să-şi răzbune împotriva Germaniei, care i-a răpit două provincii."

Faţă de această gravă deformare a ideilor din articolul său şi de răstălmăcire a „programului" ce i se atribuia şi in care el exprimase destul de clar simple deziderate şi condiţii ale tipului de critică pe care încerca să-l propună, şi nu enumerase nicidecum calităţi pe care şi le-ar ii atribuit sau şi le-ar fi etalat cu mîndrie, E. Lovinescu s-a simţit obligat la un răspuns, care i-a apărut în *Noua revistă română* (anul X, nr. 24, 24 octombrie 1910, p. 341—342) sub forma unei scrisori adresate directorului publicaţiei C. Rădulescu-Motru, dar purtînd un titlu de articol :

Procedee literare: d. Ibrăileanu şi alţii

Domnule director.

Vă rog să aveţi bunătatea de a publica în coloanele revistei dv. următoarele rînduri privitoare la unele obiceiuri literare ale vremii de faţă.

Voi începe cu *Viaţa românească,* unde scrie critica eminentul meu coleg, d. G. Ibrăileanu. Sunt luni de cînd această revistă îmi face cinstea de a se opri asupra mea, în fiecare număr, fără să mă atace de-a dreptul, cinstit, ci pieziş, cu laude micşorătoare, cu o stăruitoare pornire spre bagatelizare, aşa cum se cuvenea faţă de un fost colaborator al acestei reviste...

N-am a răspunde la toate aceste aprecieri şi insinuări... Chiar dacă ar fi drepte, mi s-ar părea totuşi inoportune. Pentru toţi acei ce sunt în curent cu unele împrejurări, de ordin universitar, această sistematică stăruinţă de a mă Iovi cu o mînă îmbrăcată de altminteri în mânuse ar putea părea binevoitoare. E între noi o chestie care, pînă la rezolvarea ei, ar trebui să ne impute o oarecare discreţie şi suspendare de ostilităţi, dacă voim a fi priviţi ca oameni leali şi cinstiţi. Eu am renunţat demult de a mai zice despre d. Ibrăileanu într-un fel sau altul, pentru a ridica oricui dreptul de a mă învinovăţi de parţialitate. D-sa însă nu crede că o mai dreaptă înţelegere a cuviinţii i-ar cere deocamdată jertfa de a amîna pentru altădată *micele* hîrţuieli păgubitoare prestigiului universitar şi obiectivităţii ştiinţifice. E de regretat, desigur, dar nu-mi voi îngădui a stărui prea mult asupra unor nuanţe ce ar trebui să se impună de la sine...

Mă voi opri totuşi asupra acelor din urmă zădărnicii pe care le aduce numărul din septembrie al *Vieţii româneşti.* Nu mai e vorba de insinuări, de aprecieri slobode oricui, ci e vorba de un nou fel de a deforma scrierile cuiva, răstălmăcindu-le, păstrînd totuşi aparenţele adevărului, întrebuinţînd semnele citaţiei, într-un chip cu totul neîngăduit, împotriva căruia mă ridic ca dinaintea unei nevrednicii şi a unei necinste literare din cele mai vădite. Iată faptele.

în articolul meu din *Convorbirile literare* (august 1910), punînd în discuţie rostul criticei literare, amintesc de învinuirile ce se aduc şi caut să le răstorn, arătând binefacerile criticii, în mijlocul unei literaturi. Am avut dinaintea mea, desigur, critica privită în noţiunea ei ideală, şi nu mi-a trecut prin minte că aş putea fi bănuit că mă socotesc reprezentantul desăvîrşit al acestei

critici ideale. N-am fost dovedit niciodată de megalomanie, ca un simplu Nicolescu-Magnificenţiu, «imperatorul peniţei.».

Şi în toate astea, d. Ibrăileanu îndrăzneşte ca sub titlul *Programul d-lui Lovinescu* să scrie de pildă :

«Criticul enumera calităţile personale pe care le posedă : 1) putere de observaţie, 2) fireasca pornire „spre tot ce e frumos", 3) „emotivitate lesne de pus în mişcare", 4) „bun-simţ", 5) „talent literar'» etc, etc... Sunt zece puncte ; sunt zece neadevăruri îmbrăcate în semnele citaţiei.

«Pentru a arăta în chip cît mai viu, printr-o pildă, felul acesta *necinstit* de a cita şi de a răstălmăci scrisul cuiva, voi reproduce un mic fragment din articolul meu :

«Pentru un răstimp dat, critica poate da o îndrumare fericită unei literaturi, doborînd spirtul fals, ea poate tăia un drum nou, întipărind o înfăţişare sănătoasă unei întregi epoci. Nu stă în voinţa mea de a cerceta cîteva din *aceste momente în adevăr istorice,* ce se găsesc in desfăşurarea culturală fiecărui neam, şi care se găsesc şi la noi. *Ele sunt rare.* Din mijlocul lor a răsărit întotdeauna un bărbat hotărît, cu mintea limpede, ce şi-a ridicat braţul pentru a spune : încoace şi nu încolo».

Din aceste rînduri atît de lesne de înţeles şi care, în cee ce ne priveşte pe noi. se raportă numai la rolul cultural al d-lui Maiorescu, iată ce a avut perfidia d. Ibrăileanu de a se face că înţelege, întrebuinţînd fireşte semnele citaţiei :

«Criticul declară cu francheţă eă se simte in putere să dea „o *îndrumare* fericită unei literaturi, doborînd spiritul fals" si cu aceasta „să taie chiar şi un drum nou, întipărind o înfăţişare sănătoasă unei epoci"... Şi sfîrşeşte spunînd că are intenţia *„de a tăia largi curente culturale"* şi că critica sa „va înfrunta zimţul timpului şi va putea lua culoarea veşniciei"».

O astfel de falsitate şi, cu toată cumpătarea ce mi-aş impune,, n-o pot numi decît o nevrednicie, pe care trebuiam s-o fixez.

Trec acum la alt caz.

într-unui din ziarele noastre, *Acţiunea conservatoare* în care a ieşit un şir de articole intitulate *Plagiatul „en gros"* al d-lui Lovinescu, în care se pun pe două coloane 10 sau 15 bucăţi de lectură intuitivă (despre cînepă, despre zidari, despre meşteşugari etc, etc.) din manualul meu de limba franceză de clasa II. Articolele sunt semnate Elie Nicolescu, avocat, şi n-am a mă ocupa

asupra autorului adevărat şi interesat ce se ascunde sub acest nume. Nu voi discuta cu dînsul asupra originalităţii unei cărţi didactice de lectură. E de prisos. întîmplarea a fost ca acest domn să găsească 10—15 bucăţi luate după o carte de lectură franceză ; îi voi pune la îndemînă alte 30—40 bucăţi de lectură pe care le-am luat pe de-a-ntregul din alte cărţi de lectură franceze sau germane, ii pot pune la îndemină toate bucăţile de lectură din manualele mele de limba latină sau română (şi aici am plagiat pe Eminescu sau pe Creangă, fără neruşinare !) unde n-am pus nici o bucată *originală,* îi pot pune la îndemînă izvoarele *tuturor* •*manualelor* româneşti de limbă latină, franceză şi română (singurile cu care m-am ocupat) şi dacă *Acţiunea conservatoare* are spaţiu, va avea materie pentru un an, de s-ar deda la îndeletnicirea celor două coloane şi tot nu va înţelege încă poate [că] *originalitatea* cărţilor de lectură nu stă în bucăţile de lectură (ce circulă de la un neam la altul), ci în *metod* şi în *economia* materialului întrebuinţat într-un manual. Da[r] nu voi discuta acest lucru cu d. Elie Nicolescu, avocat şi părinte de familie indignat — deoarece în acea calitate a subscris articolele altcuiva. Faptul pe care vreau să-1 fixez e altul :

După părerea acelui domn şi a oricui altuia va voi, sunt aşadar plagiatorul unor bucăţi de lectură intuitivă (cînepă, dulgher, ciobotar, găinărie etc !) dintr-un manual didactic de limba franceză (eu mai adaog şi altor cinci manuale diferite ce arn publicat) : primesc acest titlu pe care îl socotesc prea meritat.

Dar articolele *Acţiunei* nu erau făcute să rămină fără răsunet.

Cel dintîi semnal îl dădu revista *Facla* care, prin pana unui june mai mult agitat decît agitativ, scrie următoarea notiţă :

«D. Lovinescu a fost dovedit de plagiat *literar»* şi apoi trage încheierea jignitoare de care nu am însă a mă ocupa. Nicăieri nu pomeneşte că e vorba de o carte didactică, sau de nişte bucăţi de lectură pentru copii şi de oarecare caracter tecnic ! Nimic... Un plagiat *literar !* Cum aş putea numi, domnule director, acest procedeu perfid decît ca o nevrednicie şi necinste literară ?

După *Facla,* iată şi *Convorbiri critice,* revista în coloanele căreia, pînă acum cîteva luni, figura numele meu în fiecare număr.

D. Mihail Dragomirescu, care pentru mine a fost prietenul meu Mihail Dragomirescu şi nu «Mihalache», d. M. Dragomirescu, cu care am avut cea mai strînsă prietenie literară, cu care am colaborat trei ani de zile, zi cu zi şi lună cu lună, împărţind

multe supărări şi foarte puţine nădejdi, pe care l-am ajutat in chipul cel mai dezinteresat din lume, de care mi-am legat numele, deşi aveam a suferi atîtea neplăceri de la duşmanii săi caro nu erau şi ai mei, ei bine, acest fost prieten literar scrie următoarea notiţă în *Convorbiri.*

«Kevista democraţiei române se ocupă de plagiatul *regretabil* al d-lui Lovinescu — *un alt grăbit ţi acesta .'»*

Plagiatul regretabil ! Nimic mai mult. Ce omisiune regretabilă şi perfidie menită a face să se creadă că e vorba de un plagiat literar ! Şi cine o scrie aceste : d. Mihail Dragomirescu, autor de cărţi didactice, pe care îl pot aşterne pe două coloane oneînd. Ce *regretabil* e şi cît s-a *grăbit* d. M. Dragomirescu. Nu i-a trebuit decît cîteva luni de la încetarea colaborărei mele la *Cor.voi biri critice* (fără ca de altminteri relaţiile noastre personale să fi suferit vreo ştirbire) pentru a se *grăbi* să se adaoge la grosul folicularilor agitaţi...

Mulţumindu-vă de ospitalitatea îngăduită a acestor rînduri, primiţi, vă rog, domnule Director, expresia înaltelor inele sentimente.

E. Lovinescu

Docent de limba română la Universitatea din Bucureşti"

Discuţia nu avea să se oprească aici ; într-un număr următor, G. Ibrăileanu revine cu o notiţă şi mai virulentă, semnată cu numele generic P. Nicanor Co., dar care i se poate atribui redactorului şef al revistei, deşi ea nu a fost inclusă de Al. Fuu în ediţia de Opere (cea mai completă) apărută Ia editura Minerva- Ne îndreptăţeşte să-l considerăm pe Ibrăileanu autorul ei nu numai faptul că el deţinea în acea vreme ponderea principală în redactarea acestor notiţe, dar şi acela că ea se corelează fu toate articolele anti-lovinesciene din acelaşi cadru, iar referinţa la Topîrceanu ar fi un motiv să-l eliminăm pe acesta din discuţia asupra posibilului autor. In sfîrşit, aluziile la relaţiile „personale" cu autorul notiţei (vizite, scrisori, propuneri de colaborare) îl privesc direct pe Ibrăileanu şi pot fi verificate în corespondenţa lui Lovinescu cu el :

„Amantul muzei a zecea

Convorbirile literare au inaugurat un sistem admirabil. Cînd talentele ei simt nevoia să-şi sumece mînicile şi să prefere vorbe urîte, bătrîna revistă le pofteşte, într-un *parloir* anume angajat pentru aceste exerciţii — în redacţia *Nouăi reviste române.*

In localul acesta de întîlnire s-a ivit de curînd şi ultima achiziţie a d-lui Mehedinţi, gingaşul critic Lovinescu, amantul muzei a zecea, care se dedă la onorabilul procedeu al micilor insinuări cu mici tendinţe calomnioase.

Şi pentru a da oarecare verosimilitate insinuărilor sale, fecundul bărbat de litere afirmă că-l «bagatelizăm»- numai de cîteva luni, făcîndu-se a uita că-l tratam în mici cronici vesele încă de la apariţia noastră.

Să începem prin a restabili faptele.

Cînd au apărut primii «paşi» ce i-a făcut plăpîndul critic pe arena frumoaselor litere, noi ne-am înveselit — şi am căutat să rîdem de toţi paşii săi, pînă la ultimele-i producţiuni stilistice.

Dar pe cînd primii paşi ai amicului îşi produceau mai cu putere efectul lor hilariant asupra noastră, el, ca un adevărat spirit liber, ne propuse colaborarea : vizite, scrisori ş.c.l.

Noi am continuat să ne înveselim.

Dar junele literat, spirit cu adevărat liber, ne trimise manuscrisul, un soi de articol împotriva d-lui Vasile Pop, iar noi ne grăbirăm să i-l înapoiem, rugîndul să ne slăbească cu critica literară, dacă ne iubeşte-

Şi criticul se duse aiurea cu articolul şi cu întregu-i bagaj critic.

Un singur lucru putea să ne facă : să ne trimită dări de samă asupra cărţilor străine, de la Paris, unde se ducea. Şi ne trimise cîteva. Dările de samă (cetitorii noştri le cunosc) erau unele mediocre, iar altele paupere. Dar aveau utilitatea lor, pentru acei din cetitorii noştri care nici nu auziseră măcar de numele scriitorilor recenzaţi.

Colaboratorul nostru însă se plictisi de această umilă sarcină, care-i lăsa îngropate înaltele-i facultăţi de gînditor, şi, inventiv cum e, descoperi în el un dramaturg şi ne trimise *Homer travestit.* Era ceva în acest Homer, şi bucata fu tipărită. Dar apetitul vine mîncînd, şi dramaturgul ne trimise în curînd un fel de dramă comică, pe care i-o înapoiarăm şi pe care dramaturgul o publică într-o revistă, care ne dispreţuieşte.

Dar înainte de a-i înapoia această ilustră dramă, fecundul scriitor ne bombardă cu o nouă operă, o fantezie dramatizată, banală si indecentă.

După aceste refuzuri repetate, însoţite şi de o scrisoare cam prea puţin gingaşă din partea direcţiei, dramaturgul înţelese cum stă lucrul şi nu mai insistă.

Aşadar, simpatia noastră pentru talentatul om de litere se pierde în noaptea timpurilor.

Dar spre sfîrşitul articolului său, autorul devine rău, devine teribil, devine fulgerător... I-am falsificat opera, am făcut infamii, nevrednicii, blasfemii, l-am omorît !

Vrea să stoarcă lacrima cetitorului prin mijloace U-ftene, cînd zice că l-am omorît, căci, în realitate, noi numai ne-am făcut că-1 asasinăm, ca să mai rîdem.

Am scris şi noi o biată mică cronică veselă cu subiect clin opera distinsei sale pene — asasinat pe care ni l-am permis chiar din momentul cînd autorul a început să umble copăcel «pe nisip» şi să producă «critică literară».

Şi dacă aceste mici cronici nu le publicam alăturea eu ale d-lui Topîreeanu, aceasta se datoreşte faptului că suntem absolut incapabili să deprindem îndrăcitul meşteşug al versificaţiei."

Notiţa aceasta apărută la rubrica Mis-cellaneci, în *Viaţa românească,* anul V, nr. 10, octombrie 1910, p. 146—147, a fost urmată de replica promptă a celui incriminat în aceeaşi *Nouă revistă română,* tot sub forma unei scrisori deschise, ia rubrica *Note şi discuţiuni* (anul XII, nr. 4, 21 noiembrie 1910, p. t'L'i :

Epilog la o scrisoare

Domnule director,

Ca epilog al scrisorii mele din unul din numerile revistei dv., vă rog a publica următoarele lămuriri :

Numărul X al *Vieţii româneşti,* pe lîngă o foaie volantă cu un specimen-reclamă de „papier d'Armenie", îmi aduce şi un mic răspuns al d-lui Garabet Ibrăileanu.

La chipul flagrant cum l-am dovedit de rea-credinţă, pent-u a întrebuinţa cuvîntul cel mai domol, d-sa răspunde cu un tact şi cu o fineţă ce nu vor scăpa nimănui : «Vrea să stoarcă lacrima cetitorului prin mijloace ieftene, cînd zice că l-am omorît, căci în realitate, noi numai ne-am făcut că-1 asasinăm ca să mai rîdem.. »

Plăcerea de a fi spiritual trebuie să-i fie dată aşa de rar d-lui Ibrăileanu, încît n-aş mai fi avut nimic de întîmpinat dacă această discuţie asupra unui fapt precis nu s-ar fi amestecat sub pana eminentului critic cu o mulţime de lucruri cu desăvîrşire

străine de **obiectul litigiului, ce poartă bine întipărirea trivialităţii** celui ce le scrie.

în tonul fin, ironic, uşor **şi** spiritual ce-l caracterizează **cu** prisosinţă, d. Ibrăileanu face un luminos şi foarte vederic istoric al raporturilor mele şi revista pe care **o** ilustrează cu pana sa competentă. Nu ştiu dacă acest lucru poate interesa pe cineva. Pe mine, **nu ; cu** atît **mai puţin pe alţii.** Dacă **d.** Ibrăileanu **ştie** plăsmui o serie de citate din lucruri care au fost totuşi publicate, pentru nevinovata plăcere de **a** se crede spiritual, îşi poate oricine închipui **cu cît mai** bine **poate fi...** spiritual cînd e **vorba** să reproducă o impresie îndepărtată, **un** schimb de scrisori **în**tîmplat cîndva, sau vreo convorbire avută, sunt ani de atunci, **sub** acoperişul ospitalier al casei sale... **Spiritul bine cunoscut al** d-lui Ibrăileanu îşi ia zborul slobod şi, fiindcă nu-1 voi urmări, nici pe. jos nici călare, în toate vulgarităţile pe care le dă la iveală, în stilul lui sprinten, mă voi opri numai la cea dintîi afirmare pentru a judeca buna-credinţă a omului, delicateţea simţirii lui şi eleganţa expresiei :

«...Dar junele literat, spirit **cu** adevărat liber, ne trimise manuscrisul, un soi de articol împotriva d-lui V. Pop, iar noi ne grăbirăm să i-1 înapoiem, rugîndu-1 *să ne slăbească cu critica literară, dacă ne iubeşte.»*

Ei bine, acelaşi Garabet Ibrăileanu îmi scria cu data de 16 august 1907 : «Articolul d-tale despre V. Pop **e** foarte drept şi frumos. E admirabil şi intră cu totul în vederile revistei noastre.»

Cer iertare de **a** fi dat la lumină acest crîmpei de frază dintr-o scrisoare, dar cu oameni de buna-credinţă a d-lui Ibrăileanu, trebuie să te aperi cum poţi, deoarece grosolănia lor pune prea mult temei pe delicateţea şi sfiala altora în lucruri atît de gingaşe.

Că acel articol **nu s-a** publicat **în** *Viaţa românească,* **ci** aiurea, se datoreşte unei comune înţelegeri amabile : **ca** *atitudinea militantă* a revistei să rămînă **pe** seama redacţiei, ceea ce am aprobat atunci şi aprob şi acum din toată convingerea.

Să mai amintesc că pe cele cîteva articole ale mele publicate apoi în *Viaţa românească,* **d.** Ibrăileanu le găseşte acum, deşi cam tîrziu, mediocre, hilariante, paupere ?... **Ar fi** să **nu** cunoaştem simţul ospitalier al neamului său !... «Dar ele îşi aveau utilitatea lor adaogă **d.** Ibrăileanu, **pentru acei dintre cetitorii noştri** care nu auziseră măcar de numele scriitorilor recenzaţi.» **Acei**

scriitori necunoscuţi cititorilor ***Vieţei româneşti*** — singurii despre care am scris — sunt E. Faguet, Benvenuto Cellini şi Contesa de Noailles !...

Acesta e omul sub înfăţişarea lui morală, sub care, mărturisesc, nu-1 cunoşteam încă. Cit despre scriitor !

Nu. Pe acesta îl cunoaştem din toţi timpii. Şi, de'la cele dintîi articole, mi-am zis :

«Ce zări haine ne-a trimis pe acest pribeag, străin de firea **şi** de limba strămoşilor noştri ? Din ce galbenă pustie a venit pentru **a** scrie aşa cum scrie, într-un grai pe care nu-1 cunoaşte? Prin ce scunde chilii suburbane **a** crescut, pentru a aduce ou sine o vulgaritate atît de supărătoare, de gîndire, de simţire, **şi** de cuvînt ?

Un scriitor adevărat, ca şi regele mitic, preface în aur tot ce atinge ; **şi** acest critic trivializează orice subiect ar trata.

I-**a** dat Dumnezeu două mîini ? Binecuvîntează-1, căci mare lucru i-**a** dat — dar întrebuinţeze-le la altceva ! Sunt atîtea îndeletniciri manuale. Dar să scrie ! Pentru ce să scrie, cînd nu ştie închega două rînduri ? Pentru ce să judece frumosul, cînd cea dintîi mărturie că-1 pricepe i-ar fi dacă, punîndu-şi cenuşe pe cap, ar striga : „Am păcătuit, Doamne. Ispita mi-a fost mare, dar am învins-o. Şi, acum, sloboade pe robul tău !"»

Mulţumindu-vă pentru ospitalitatea acestor rînduri, primiţi, vă rog, domnule director, expresia sentimentelor mele devotate.

E. Lovinescu

P.S. Citesc cu surprindere un lung articol al d-lui Ilie Nicolescu, chiar în coloanele acestei reviste. Un răspuns... Ce răspuns ? Dacă incidental am pomenit numele său, era pentru a stabili un punct de plecare într-o discuţie... cu alţii. D. Nicolescu e, deci, în eroare cînd crede că am polemizat cu d-sa. Iar cît despre articolele, **a** căror paternitate materială şi-o ia asupra-şi atît de cavalereşte, îi pot spune în treacăt că nu le-am citit în ***Acţiunea,*** deoarece nu eram la Bucureşti, ci cu mult înainte de a apărea şi chiar în manuscris, care a stat probabil mai mult in mîinele mele decît în mîinele sale părinteşti. Atît.

E. L.

în această scrisoare, E. Lovinescu încerca o punere la punct a raporturilor sale reale cu o revistă la care colaborase şi care îi declarase ulterior o ostilitate exagerată, după părerea sa, nejustificată — chiar în acea vreme, numele lui figurînd în continuare, pe copertă, pe o listă de colaboratori mai proeminenţi. Mai tîrziu, el va oferi o explicaţie amănunţită în ***Memoriile*** sale asupra unui conflict pentru a cărui interpretare nu posedăm decît propriile sale mărturii, singurele pe care trebuie să le admitem ca exprimînd adevărul, din moment ce preopinentul său nu le-a contrazis niciodată. în scrisoarea sa, Lovinescu menţionează bunele raporturi dintre el şi Ibrăileanu, care ar fi continuat în acelaşi ton pînă în clipa în care tînărul critic şi-a arătat intenţia de a candida la o catedră de literatura română a Universităţii din Iaşi, pe care o viza şi redactorul ***Vieţii româneşti.*** Aceste date pot fi verificate în corespondenţa dintre ei, atîta cîtă există.

Raporturile bune dintre părţi apar cu atît mai justificate şi mai demne de crezut cu cît, pe atunci, revista era în faza ei incipientă şi încerca să capteze forţe intelectuale de toate genurile, dispuse să-i intre în subordine sau să i se ataşeze, eventual să admită colaborarea pe un teren neutral. E ceea ce se va întîmpla în decurs de aproape doi ani cu E. Lovinescu, un „moldovean", un „ieşean" chiar, intrînd deci în vederile cercului, un spirit care părea a-şi dirija preocupările variate mai cu seamă spre literaturile străine, interferîndu-se doar cu ideologii revistei, dar fără a intra în rivalitate cu ei, în sfîrşit, un aparent indiferent, care se ţinea departe de poporanismul politic, în jurul căruia se încerca cristalizarea programului revistei.

Tonul amabil cu care Ibrăileanu i-a primit primele volume ***(Paşi pe nisip...)*** şi mai ales încercările literare (De ***peste prag*** şi ***Nuvele)*** confirmă dreptatea afirmaţiilor criticului din ***Scrisoarea*** sa şi, în tot cazul, infirmă ideea că revista de la Iaşi i-ar fi publicat articolele de critică literară şi prozele de imaginaţie în bătaie de joc, doar pentru amuzamentul redacţiei, ceea ce, şi fără alte „dovezi" produse de partea adversă, ar apare absurd.

Şi totuşi, Ibrăileanu era departe de a dezarma în faţa argumentelor şi probelor materiale oferite de E. Lovinescu în Procedee ***literare...*** El revine cu o notiţă publicată în ***Viaţa românească,*** anul V, nr. 11, noiembrie 1910, Ia rubrica ***Miscellanea,***

V

/

sub titlul evident ironic, *Din admirațiile noastre,* în care, fără a răspunde la vreuna din întîmpinările preopinentului său, continuă în același stil de bagatelizare și de evitare a discuției de fond, pe care îl adoptase față de E. Lovinescu :

„încă unul pe care-1 admirăm în secret. E mai eie scriitor, care a colaborat de atîtea ori la coșul nostru și care s-a făcut vinovat de un plagiat lucrativ (vorba lui : «un scriitor adevărat ca și regele mitic, preface în aur tot ce atinge»).

Colectorul acesta de scrisori este recidivist. Acum cîțiva ani a exhibat o scrisoare «elogioasă», prin care d. Iorga îi refuza coloanele *Sămănătorului.*

Omul acesta e gloria coșului român.

Cînd a fost respins de la *Sămănătorul,* putea face pe naivul. Dar cînd s-a prezentat la noi, nu mai era un începător în ale coșului. Nu mai avea dreptul să se «lase» înșelat de «elogiile» noastre, cu atît mai mult că *Viața românească* rîsese de tot ce publicase pană atunci acest intelectual, care amețește la premisa a doua și leșină la concluzie.

Cînd scrie cineva, fiindcă are de spus ceva, nu-1 aruncăm noi la coș, chiar dacă nu scrie în senzul vederilor noastre. D.N.D. Cocea nu e mai mult decît un adversar, și totuși i-am încredințat o foarte importantă rubrică, unde nici nu l-am putea controla, dacă am voi. Dat o cronică a d-lui Cocea face mai mult decît toate cele 48 de volume cu care a inundat librăriile precocele nostru grafoman.

P. S. Avem și noi scripte elogioase de la subtilul colector de anecdote. Și doară el nu fusese constrins, ca noi, de nici un caz de forță majoră. Să le publicăm ?"

Notița aceasta a fost publicată de îngrijitorii ediției de *Opere* a lui G. Ibrăileanu, mai sus citată (voi. IV, p. 376) fără a se identifica „adresantul" și fără a se da vreun temei pentru atribuirea paternității ei lui G. Ibrăileanu. E mai mult ca sigur că totuși lui îi aparține și, în acest caz, se confirmă ipoteza noastră că și celelalte notițe citate în legătură cu Lovinescu sînt tot opera lui. In scrisoarea sa, E. Lovinescu le discută ca și cum acest fapt se subînțelege de la sine, așa că ele rămîn posterității (care pînă acuma le-a ignorat) drept un document material capital pentru istoria relațiilor dintre cei doi critici.

LITERATURA ARDEALULUI

Apărut în *Convorbiri literare,* anul XLIV, nr. 7, septembrie 1910, p. 815—326, la rubrica *Cronica literară,* Republicat în *Critice,* IV, ed. I. Ed. Steinberg, 1916, p. 190—203, de unde reproducem textul. Ulterior în *Critice,* V, ed. ÎI, Ed. Viața românească, 1921, p. 142—154. în *Critice,* I, ed. definitivă, Ed- Ancora-Benvenisti, 1P25. P- 90—96, articolul figurează într-o formă amputată și mult schimbată sub titlul. 2. *Caracterele generale ale literaturii ardelene, în care se integrează literatura lui Agîrbiceanu,* ca un suhrapîtol din secțiunea *II. Proza și critica sămănătoristă.*

A-cest articol este o prezentare generală a unor trăsături pe care criticul le socotea pe atunci definitorii pentru literatura ardeleană și pe care le vedea încarnate în tînărul p ozator Ion Agîrbiceanu, autor în 1910 a mai multor volume de schițe și povestiri, ultimile două, *Din clasa cultă* și *Două iubiri,* fiind desigur cele care i-au prilejuit lui Lovinescu scrierea articolului, o revenire asupra unei p-ezentări făcute deja în *Pași pe nisip.-*

Este o înfățișare amplă și cordială a spiritului literaturii ardelenești, pe care criticul a considerat-o pe deplin legitimă în starea politică și culturală a Transilvaniei din acel moment istoric. E. Lovinescu își afirmase încă de la primele sale manifestări publicistice opoziție față de ideea de a impune acest spirit ca model întregii literaturii române, blamind formula limitată, provincialistă, justificată de nefericite rațiuni locale, a literaturii de peste munți, dar nu o negase plenar niciodată- Articolul dovedește încă o dată că Lovinescu era doar adversarul exclusivismului sămănătorist, nu însă și al scriitorilor de acest tip, pe care, dimpotrivă, căuta să-i înțeleagă în specificitatea și proporțiile lor reale, respingîndu-! cu vehemență pa un Vasile Pop, de pildă, dar prezentîndu-l favorabil și încurajator pe Ion Agîrbiceanu, într-un moment în care acesta abia încerca să se afirme.

In ceea ce privește strict raporturile dintre cei doi scriitori, trebuie spus că bibliografia de referință a lui Agîrbiceanu înregistrează numele lui Lovinescu în fruntea celor care au referit în modul cel mai just despre primele sale încercări, dar ar trebui să o facă și pentru cei care i-au fixat situația reală în cadrul literaturii contemporane. într-adevăr, E. Lovinescu se constituie prin paginile acestea, dar și prin cele din *Istoria literaturii române contemporane,* ca o excepție în critica interbelică, dispusă mai ales să-1 treacă cu vederea sau să-i minimalizeze pro-

zatorului ardelean impsrtanța. Numai că recunoaşterea acestui merit ar trebui să pornească de la relevarea tuturor textelor sale, *Literatura Ardealului,* fiind, datorită probabil titlului său înșelător, dar şi a nereeditării sale integrale, ignorată chiar de cei care s-au preocupat mai îndeaproape de personalitatea scriitorului ardelean, ajungîndu-se chiar să se creadă că el e o descoperire a criticii din ultimele două decenii.

GÎNDIRE — POEZIE

Apărut în *Convorbiri literare,* anul XLIV, nr. 8 ; octombrie 1910, p. 919-926, la rubrica *Cronica literară,* de unde reproducem textul. O variantă extrem de fragmentată şi schimbată din punct de vedere stilistic a fost publicată în *Critice,* I, ed. a Il-a, Ed. Alcalay, 1920, apoi în *Critice,* I I , ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1926, p- 13—15, sub titlul *Precizări asupra „filozofiei" lui Eminescu.*

Articolul acesta, reprezentând un text esențial pentru felul în care criticul înțelegea poezia, în faza de dinainte de aderența sa deschisă la estetica simbolistă, este mai degrabă un atac destul de virulent, oricum foarte categoric formulat, împotriva poeziei „de concepție" pe care simbolismul, precum şi alte direcții ulterioare ale liricii contemporane aveau s-o compromită iremediabil. Criticul operează o discriminare drastică, separînd net poezia (pe care pe vremea aceea o socotea imuabilă, legată de sentimente eterne, expresie directă a unor stări sufleteşti ce nu pot varia o dată cu presupusa „evoluție" a omului) de proză, care e menită schimbării, veşnicului progres, în funcție de ansamblul cunoştințelor omeneşti. E de precizat că separația aceasta dintre liric şi epic va rămîne una din ideile constante ale gîndirii critice lovinesciene, numai că ulterior ea va fi susținută prin argumente de cu totul alt ordin. E şi aceasta probabil un motiv pentru care autorul nu-şi va republica decît trunchiată şi mult schimbată a doua parte a articolului de față, anume aceea ce se ocupă strict de „filozofia" lui Eminescu şi aceasta în termeni sumari, dar nu lipsiți de îndreptățire, susținînd atotputernicia sentimentului în poezie, aşa-zisele „idei" mai mult sau mai puțin „profunde" ale poeților depinzînd, după părerea sa, exclusiv de intensitatea simțirii.

E. Lovinescu va mai avea ocazia să revină asupra operei marelui poet, dar nu să-şi modifice ideea despre „filozofia" acestuia, a cărei importanță era mult exagerată pe atunci, în atmosfera dominată de ideea poeziei „de concepție". Acest articol este unul de luare de poziție în spirit foarte modern şi e de mirare că a apărut în *Convorbiri literare,* o citadelă a spiritului advers, în care un Panait Cerna se afla la mare stimă exact pentru motivele combătute de autorul articolului *Gîndire—poezie.*

„în ce priveşte «filozofia» lui Eminescu, va scrie E. Simion în monografia sa *E. Lovinescu — scepticul mîntuit,* 1971, Lovinescu înlătură în chip just o prejudecată, prejudecata că valoarea poeziei ar depinde de originalitatea, adîncimea *cugetării.* Dar *cugetarea,* dovedeşte criticul, nu e nouă, *intelectualitatea* versurilor nu se ridică peste cea obişnuită- «Filozofia» lui nu trece peste aceea a lui Nicoleanu (e, totuşi, o exagerare !) şi, în genere, nu e departe de «fatalismul țăranului român». Discutabilă, în ceea ce priveşte treapta la care e fixată meditația filozofică eminesciană, ideea e, sub raport critic, indiscutabil adevărată. Prezența «filozofiei» în operă nu aduce o calificare estetică, originalitatea ei depinde prea puțin de noutatea ideilor generale. *Poezia de concepție* pe care Lovinescu o vizează, în subtext, traduce mai degrabă o prejudecată. Adevărata filozofie a poeziei porneşte din *regiunea sentimentelor ;* din idee, pesimismul devine, în cazul lui Eminescu, un sentiment, o *axă sufletească,* ceea ce e bine spus. Interesează în artă şi da măsura originalității şi profunzimii ce se asociază ideilor generale, ceea ce trece de pragul adevărurilor filozofice, ceea ce, în limbajul mai nou, se cheamă o atitudine existențială. Acesta e şi sensul disocierilor iui Lovinescu. Pragul de sus al *filozofiei,* în poezie e, pentru el, o *sentimentalitate puternică şi statornică,* ridicată, în cazul talentelor realmente ieşite din comun, la o «anumită atitudine în fața existenței». Precizări rămase actuale şi astăzi, cînd se încearcă o revitalizare a liricii de concepție, pe alte principii" (p. 473—474).

Cu toate aceste observații, care par astăzi de bun-simț, dar care presupun un cu totul alt stadiu de înțelegere a problemei lirismului, atunci, în 1910, în atmosfera de exaltare a ideologiei eminesciene, care fusese tocmai descoperită de generația sămănătoristă şi constituia în parte temelia ei teoretică, articolul lui Lovinescu a putut apărea ca acțiunea unui denigrator şi a şi fost categorisit ca atare de un critic ca Ibrăileanu, chiar şi două decenii mai tîrziu, în recenzia pe care o va închina unei ediții

şcolare din opera lui Eminescu, scoasă de E. Lovinescu. Este curios că şi G- Călinescu, în *Istoria literaturii române* (1941, p. 717), acolo unde se ocupă de spiritul iconoclast al tînărului critic şi de lipsa de interes pentru claiici, menţionează tocmai articolul *Gîndire — poezie* şi spune : „Rareori el a strecurat cîte o judecată despre clasici şi atunci defavorabilă. El ironizează discret, cu ajutorul semnelor citaţiei [...] «filozofia» lui Eminescu. Asupra operei lui Eminescu n-a scris niciodată nimic şi numai romanul *Geniu pustiu* îi slujeşte ca prilej de a osîndi structura cogitativă a poetului, zdruncinat astfel în fundamentul său." Pentru ca el însuşi, în analiza acestei structuri şi a acestei filozofii, să înceapă a-şi pune aceleaşi, întrebări ca şi E. Lovinescu : „Şi-a fost pus oare Eminescu în chip sistematic marile probleme ale Cosmului, fost-a el un filozof în înţelesul pe ca^-e universitatea îl dă acestui cuvînt ?" Şi continuă mereu dubitativ, în spiritul îndoielilor mai vechi ale lui Lovinescu : „Filozoful de profesie nu crede că e cazul de a vedea in el altceva decît un poet cu idei metafizice împrumutate, în vreme ce literatul rămîne pătruns de adîncimea lui filozofică şi-1 numeşte poet cugetător". Şi conchide, anticipind o analiză mai amplă, aproape în aceeaşi termeni ca şi autorul articolului *Gîndire—poezie.* *„Biblia,* cărţile sacre, toţi poeţii lumii exprimă meditaţii şi, da?â la atîta se reduce cugetarea lui Eminescu, numirea de filozof, întemeiată numai pe structura con..emplativă a poeziilor lui, ar fi. excesivă" *(Opera lv.i Eminescu,* voi. II, ed. Iî, 1970, p. 7—**3).**

La data apariţiei, articolul *Gîndire—poezie* a trezit doar un comentariu succint şi persiflant în *Viaţa românească* (anul V, nr-11, decembrie 1910, p. 348—3-19). în cadrul rubricii *Revista revistelor* a apărut o notiţă nesemnată, în care autorul (după toate probabilităţile, G. Ibrăileanu.) făcînd o dare de seamă asupra respectivului număr din *Convorbiri literare,* se opreşte şi Ia articolul lui Lovinescu : „In numărul 3 [...] revista d-lui Mehedinţi publică un splendid studiu de isto.ie literară. Nu spuneai numele autorului ca să nu ne înjure în cofetăria d-lui Motru. Să-i zicem X. — D. X. studiază problema gîndirii în poezie- In studiul său, d. X. face o confuzie absolut regretabilă între idei, concepţie asupra lumii şi sisteme filozofice. Şi, atunci, evident că tot ceea ce spune r.u înseamnă nimic. — Dar acest domn X. are o mică introducere la profundul său studiu : gîndirea in poezia românească. D. X. constată că gîndirea a progresat de la un poet la altul. Mai întăi Bolin-tineanu, care nu gîndeşte deloc. Apoi («nu e nevoie de o cronologie prea strînsă» zice d. X.) urmează Alecsandri, care gîndeşte mult şi care precede pe Eminescu. Foarte frumos după toate canoanele «evoluţiei» !

Dar oricît de lăbărţată ar fi o cronologie, tot nu poţi pune pe Alecsandri (1840) *după* Bolintineanu (1842). Iar cînd pui *după* aceştia, ca trecere la Eminescu, pe Alexandrescu (1832), atunci mai bine... i-am spune d-lui X. : Mai bine să se întoarcă la anecdote, dar ne temem să nu ne înjure în mult ospitalierul local al d-lui Motru.

Din nefericire pentru d. X., toată lumea ştie că poezia nouă (dacă nu ţinem seamă de Cîrlova) *a început* cu un puternic gînditor, Alexandrescu, pentru a deveni din nou gînditoare mult mai tîrziu, cu Eminescu."

VICTOR EFTIMIU : *FĂRĂ SUFLET*

Apărut în *Convorbiri literare,* anul XLV, nr. 1, ianuarie 1911, p. 95—96, la rubrica *Fapte, recenzii, reviste,* semnat E. L., de unde reproducem textul.

UN NOU SCRIITOR : VICTOR EFTIMIU

Apărut în *Convorbiri literare,* anul XLV, nr. 2, februarie 1911, p. 207—217, la rubrica *Cronica literară,* de unde reproducem textul.

Aceste articole semnalează în modul cel mai entuziast personalitatea unui scriitor care, prin talentul precoce, prin abundenţa prezenţei sale publicistice, prin varietatea manifestărilor sale artistice, a dat observatorilor din acel moment al literaturii cete mai îndreptăţite speranţe în viitorul său. E. Lovinescu l-a cunoscut pe Victor Eftimiu încă de la venirea acestuia în ţara noastră, pe cînd abia se afirmase ca un literat de talent, şi a rămas în raporturi bune cu el pînă la moarte, deşi în p;iginile sale critice nu va mai repeta entuziasmul pe care i-1 provocaseră primele manifestări ale poetului.

E drept că acestea reprezintă şi partea cea mai sesizantă a activităţii sale, dacă nu şi cea mai substanţială. După primul război mondial, Lovinescu se va limita să arunce vederi gene-

rale asupra scrisului lui Eftimiu (poezie, 'teatru, proză), mai mult din obligația sa de istoriograf al epocii, amestecînd lauda cu rezerva în măsura în care acestea erau justificate de valoarea artistică, dar fără a-i mai închina un studiu de amploare. Ca totdeauna mai apoi în decursul carierei sale de critic, rîndurile cele mai calde despre un scriitor sînt la Lovinescu cele care îi marchează începuturile, arareori tonul şi interesul menținîndu-se egale pe tot parcursul carierei acestuia. E deci posibil ca, în deceniile următoare, Victor Eftimiu să fi „uitat" de paginile acestea care-i salutau primele opere semnificative şi să fi rămas cu impresia generală a unui oarecare scepticism, de care va ajunge chiar să se plîngă public. în paginile de evocare ale începutului prieteniei lor, Lovinescu rezumă această omisiune sau deformare în memoria poetului, care putea scrie : „Am debutat în teatru, scriind la Paris piesa *înşiră-tc mărgărite,* pe atunci într-un act ; i-am citit-o d-lui E- Lovinescu care, sceptic ca totdeauna, mi-a spus că pot s-o prezint la Teatrul Național, deoarece fiind într-un act, reprezentarea ei n-ar «angaja» la nimic". Şi Lovinescu adaugă în replică : „Atît a reținut, aşadar, d. Victor Eftimiu din, de altfel, neînsemnatul meu «rol» în istoria debuturilor sale şi mai ales, a lui *lnşiră-te mărgărite ;* sau atît, cel puțin, a voit să comunice generațiilor noi ce-şi fac cultura literară din ziare. N-aş voi întru nimic să exagerez importanța acestui «rol», întrucît niciodată n-am crezut că 1 se cuvine cleştelui ce loveşte în tăciune să-şi închipuie că într-însul e scînteia ; şi apoi totul e atît de relativ, privit în scurgerea lucrurilor, încît, transpus doar într-un plan sentimental, nu poate fi decît mistuit în valul ce ne ia..." *(Memorii,* I, 1930, p. 160—161 ; cap. XVIII. *La Paris : Victor Eftimiu).* Şi criticul, aflîndu-se în anul în care-şi redacta memoriile (1929) tot la Paris, exact în locurile pa unde călcase două decenii mai devreme cu Victor Eftimiu, el reevocă : „...ieri am recunoscut şi platanul de pe Bulevardul Saint-Germain, din fața lui Hachette, în dreptul căruia, pe cind mergeam cu tînărul meu prieten, cu scopuri fără glorie, m-am auzit deodată strigat pe nume de un om care "se scobora precipitat dintr-o trăsură [...] : «— Ce cauți la Paris ?» Era Pompiliu Eliade, directorul Teatrului Național. «Te caut doar pe dumneata ca să-ți prezint un tînăr poet de talent, pe d. Victor Eftimiu, autorul unui frumos poem dramatic, *înşiră-te mărgărite,* pe care doreşte să ți-l citească.» «— Atunci, pe mîine dimineața, la Hotel Regina.» Iată şi punctul de plecare al debutului dramatic

al d-lui Victor Eftimiu, din care d-sa n-a reținut decît «scepticismul» meu : «scepticism» evident în numeroase articole, in care, e drept, d. Eftimiu a văzut întotdeauna şi numai, ca de obicei, rezerva, pe cînd ceilalți au relevat întru atît nurnai adeziunea încît cel puțin zece ani cariera mea critică a fost identificată cu cariera sa dramatică şi, nevinovat, dar voios, Crist sau tîlhar, am sîngerat pe toate crucile pe care l-au spînzurat nenumărații săi duşmani ; împreună cu domnia sa am fost, aşadar, pentru *Viața românească,* «stația B. M.», «Max Linder», omul «cu articolul şi fotografia», «reclamagiul», şi, cînd vrea să mă strivească, d. Ibrăileanu şi acum, în 1930, pretinde că am pus alături *Cocoşul negru* de *Faust..."* (p. 162-163).

Oricare ar fi meritele lui E. Lovinescu în impunerea tînărului dramaturg şi solidaritatea „eroică" cu destinul acestuia (în acelaşi volum I de *Memorii,* la capitolul VI, *Ambianța universitară : Pompiliu Eliade,* p. 65, se pomeneşte fugitiv despre calitățile fostului director al Teatrului Național, recunoscîndu-se : „Entuziasmul trebuie notat însă ca un lucru merituos şi din el a pornit mai tîrziu întreaga carieră a domnului Victor Eftimiu") trebuie subliniate bunele raporturi dintre cei doi, în ciuda scăderii progresive a interesului criticului pentru cel în cauză, raporturi care s-au tradus printr-un adevărat dialog purtat in decurs de aproape patru decenii şi prelungit de Victor Ertimiu prin pagini vibrante de evocări, mult timp după moartea lui E. Lovinescu.

Rămîne în tot cazul cert că Lovinescu a cunoscut piesa lui Eftimiu înainte de a fi reprezentată pe scenă, chiar în formula ei inițială, de care pomeneşte dramaturgul în textul citat in *Memorii.* Momentul poate fi datat în vara lui 1910 ; întors în toamnă ia Bucureşti, Pompiliu Eliade a prezentat în prima şedință a comitetului de lectură al Teatrului Național poemul feeric într-un act *Ileana din poveste,* scris de acel tînăr aproape necunoscut. Succesul recoltat atunci l-a determinat pe autor să adauge un prolog, *Mărul de aur,* iar mai apoi să-i dea forma care a văzut lumina rampei. (Cf. loan Massoff, *Teatrul românesc — privire istorică,* IV, 1972, p. 332—333.)

Reproducînd mult mai tîrziu scena întilnirii cu Pompiliu Eliade şi rolul lui E. Lovinescu în debutul său pe scena Teatrului Național, Victor Eftimiu a revenit cu o versiune mai apropiată de aceea a criticului din *Memorii* şi mai generoasă în aprecierea acțiunii efective a acestui din urmă, pe care măcar

parțial o confirmă : „într-o zi, treceam cu Eugen Lovinescu pe bulevardul Saint-Germain- Dintr-o birjă se dădu jos, ca să intre într-o librărie, profesorul Pompiliu Eliade, pe atunci director al Teatrului Național din București... Lovinescu mă prezentă : «Un tînăr poet, a scris un act în versuri !» Pompiliu Eliade mă invită să i-l citesc. Locuia la Hotel Regina, pe rue de Rivoli. Era de față și doamna Eliade. Au ascultat cu mare atenție amîndoi, au dat semne de entuziasm de-a lungul întregii lecturi, iar la sfîrșit m-au felicitat călduros, cu ochii plini de lacrămi. N-am să uit niciodată acele clipe ! Nemărginită e recunoștința mea pentru Pompiliu Eliade" *(Oameni de teatru,* 1965, p. 273).

Cît privește meritul lui Lovinescu la impunerea tînărului scriitor și lăsînd la o parte atacurile pe care le-a avut de suferit dini partea adversarilor acestuia, și care se pot verifica în presa vremii, să notăm ceea ce va reține G. Călinescu în *Istoria literaturii române,* 1941, unde se face o severă apreciere a activității criticului înainte de primul război mondial :i „în 1919 [...] E. Lovinescu avea o activitate de critic de vreo cincisprezece ani, scrisese volume, descoperise pe Victor Eftimiu..." (p. 716).

UN COLȚ LATIN

Apărut în *Românul,* anul I, nr. 25, 1/14 februarie 1911, p. 1—2, la rubrica *Însemnări literare,* de unde reproducem textul.

Acest articol în care autorul grupează în mod destul de curios și, pînă la un punct, arbitrar, mai mulți scriitori, pentru a-i izola de mulțimea cea. mare a celorlalți și a-i deosebi astfel în funcție de anumite caractere, reprezintă desigur o încercare de pledoarie în favoarea diversității stilurilor și a dreptului la existență a artiștilor de orice formulă. E o idee în favoarea căreia Lovinescu își susținuse lupta sa împotriva sămănătorismului sau, mai bine spus, a exclusivismului acestuia. Rămîne însă discutabil că Emil Gârîeanu, Brătescu-Voinești și cu atît mai puțin D. Anghel s-ar fi deosebit de contemporanii lor pînă la a constitui un luminiș „latin" într-o pădure barbară și încîlcită, formată din scriitori prea deosebiți de ei-

Ideea despre „farmecul potolit" al acestor scriitori, despre „liniștea sufletească" și „înfrînarea tonului" ce s-ar degaja din

scrisul lor, ca și preferința criticului dezvăluită în această împrejurare de tinerețe, ar justifica observația de mai tîrziu a lui G. Călinescu, după care „simpatia sa nu merge spre lirica sublimă. Ideile, marele pathos, meditația îl sperie" *(Istoria literaturii române,* 1941, p. 721) și care nu acoperă complet realitatea așa cum era ea la data cînd a fost scrisă, pentru că adeziunile criticului se dovediseră între timp mult mai ample și, dacă el nu a acceptat extremismul unor formule literare, a validat totuși simbolismul, ermetismul și a dat gir „necunoscutului" din întreaga literatură nouă, ceea ce dovedește o „estetică" mult mai cuprinzătoare decît cea care ar corespunde unor atari definiții limitative.

La fel de curios rămîne- faptul că încercarea criticului de a-și marca prin intermediul unor scriitori preferința pentru „latinitate", nu e urmată d* vreo adeziune sau vreo mișcare de simpatie față de orientările în acest sens ale lui Ovid Densusianu sau chiar Al. Macedonski, afirmate cu destulă insistență și nu fără oarecare ecou în epocă. De fapt, și aceștia erau mai curînd niște „neolatini", care încercau să îndrume literatura română spre acel far ce lor li se părea veșnic dătător de lumină : literatura franceză și luptau împotriva mizogaliei literaturii sămănătoriste și a antecesorilor acestora. Pledoariile lui Ovid Densusianu (de la *Decadență ?,* 1905, și pînă la amplul studiu *Sufletul latin și literatura nouă,* 1922) conțin o mulțime de idei pe care le regăsim în articolul lui Lovinescu, fără ca acesta să se refere în acel caz la comunitatea lor de ideal. Explicația poate fi faptul că între cei doi se va fi declarat deja acea ostilitate implacabilă, care, în cazul lui Densusianu se va traduce prin bararea drumului colegului său mai tînăr la Universitatea din București, dar și convingerea lui Lovinescu despre inanitatea acțiunii criticilor asupra desfășurării literaturii. Și aceasta era, în covârșitoare majoritate, de orientare sămănătoristă, ceea ce el a trebuit să accepte, cu neplăcere, dar rămînînd consecvent cu ideea de a *recunoaște* realitatea unei literaturi, nu de a închide ochii în fața ei, sau a o minimaliza pe nedrept, fie și în numele celor mai nobile idealuri, așa cum făcea în mod sistematic Ovid Densusianu, compromițîndu-și în modul cel mai lamentabil situația de critic de dragul unei iluzorii direcționări a literaturii.

CURENTE LITERARE...

Apărut în *Românul,* anul I, nr. 37, 16 februarie/l martie 1911, p. 2—3, la rubrica *însemnări literare,* de unde reproducem textul-

Acest articol cuprinde o analiză a orientărilor şi pretenţiilor criticii literare româneşti în acel moment istoric, dar, in mai mare măsură, încearcă o justificare a propriei poziţii a autorului în iaport cu cele constatate. Epoca era într-adevăr dominată de spiritul de „directivă" care, în critica literară, se exercita de către feluriţi mentori mai mult sau mai puţin autoritari, dar totdeauna foarte exclusivişti, pe urmele exemplului suprem constituit de ceea ce lor li se părea a rezulta din acţiunea lui Maiorescu. Respingerea acestui stil de critică fusese întreprinsă de mai multe ori de E. Lovinescu, încă din perioada *Paşilor pe nisip... (Rolul criticei,* 1905), dar concentrarea tuturor reproşurilor se face abia acum, pe baza unei experienţe mai largi, cîştigate între timp, printr-un atac frontal, avîndu-se în vedere toţi criticii care erau sau fuseseră conducători de publicaţii literare şi îşi arogaseră roluri iluzorii.

Or, dincolo de constatările ce le putea face şi pe care le blama atît de categorie, E. Lovinescu se prezenta pe atunci, şi mulţi ani mai apoi, drept un critic independent de orice grup şi, în acelaşi timp, străin de spiritul dominant de acţiune prin impunerea „autoritară". Spre deosebire de un Maiorescu, Gherea, N. Iorga, G- Ibrăileanu, O. Densusianu, M. Dragomirescu, sau chiar Ilarie Chendi, el nu fusese director de revistă şi îşi păstrase independenţa de judecată, încercînd să colaboreze la tot felul de publicaţii, unde, după ce articolele sale fuseseră bine primite, poate în speranţa că autorul lor va putea fi ataşat şi subordonat revistei, totul se termina printr-un conflict sau măcar printr-o răcire treptată care-l determina să-şi înceteze colaborarea. Faptul că se arăta inconcesiv şi se folosea de tot felul de publicaţii ca de nişte tribune proprii privea nu numai aspectul ideologic al felului său de a-şi duce acţiunea (şi care-l apropiase cel mai mult de dragomirescienele *Convorbiri critice,* unde întilnise şi cel mai larg spirit de toleranţă) ci şi aprecierile estetice, raportate la respectivii autori, care iritau mai mult decît orice susceptibilitatea „şefilor de şcoală". Acest „neajuns" avea să-l ducă la ruptura relaţiilor cu toate revistele la care a colaborat, dar trebuie precizat şi faptul că spiritul sectar pe care-l observase în aceste nefericite incidente acţiona şi indirect, deşi nu cu mai puţină virulenţă : deîndată ce un scriitor colabora mai sistematic la o publicaţie şi era lăudat în coloanele ei, era în mod automat considerat un aderant la „grupul" aceleia şi un inamic direct al revistelor cu care ea se afla în rivalitate sau în conflict.

Aşa s-a întîmplat în mod cert cu destul de bine inaugurata sa colaborare la *Viaţa românească;* ea nu ni se pare că a fost zădărnicită doar de rivalitatea sa cu Ibrăileanu în chestiunea ocupării catedrei de literatură română de la Universitatea din Iaşi, şi care survine după 1909 (aşa cum explică Lovinescu în *Memoriile* sale), ci se lasă surprinsă treptat şi se datorează, credem noi, colaborării sistematice a tînărului critic la *Convorbiri critice,* unde nu numai că avea să găsească cea mai bună găzduire pentru majoritatea articolelor sale, dar şi să recolteze cele mai înflăcărate laude din partea directorului publicaţiei. De la cronicile binevoitoare şi notiţele amabil-ironiee din 1906, Ibrăileanu trece la articole de rezerve categorice, apoi de ostilitate şi, în cele din urmă, în momentul semnalat şi de Lovinescu, la o susţinută campanie de denigrare prin răstălmăciri, negaţii vehemente şi insulte, cum în paginile noastre precedente de *Note* s-a putut vedea numai parţial.

Tot relativa „ataşare" a lui Lovinescu de revista lui Mihail Dragomirescu avea să compromită bunele raporturi fireşti care ar fi trebuit să se stabilească între el şi *Convorbiri literare,* raporturi care au durat cîţiva ani, fără ca Lovinescu să se poată stabiliza în paginile revistei, aşa cum probabil ar fi dorit şi cum era de aşteptat de la o publicaţie care pur şi simplu nu avea un critic al ei, cu o activitate susţinută.

Rămîne aşadar o ciudăţenie faptul că un articol de asemenea importanţă, care defineşte poziţia autorului lui în concertul criticii de atunci, dar conţine şi doleanţele sale pentru ceea ce ar fi vrut el să fie critica, a rămas în afara volumelor sale de *Critice,* care aveau să se bucure de altă audienţă din partea cititorilor. N-ar fi însă exclus ca ceasta excludere să fie o omisiune involuntară, articolul împărtăşind astfel soarta celorlalte, îngropate în paginile *Românului.* E posibil apoi ca autorul articolului să fi văzut în el o formulare provizorie şi imperfectă a unor probleme care-l frămîntau şi pe care avea să le reia destul de curînd, într-un context mai larg. în tot cazul, cîteva luni mai tîrziu, el va reveni asupra unor idei într-un alt

articol, *Curentele ca frunzele...,* un răspuns la o anchetă a revistei bucureştene *Rampa,* apărut în numărul din 24 decembrie 1911 şi în care găseşte prilejul de a se arăta încă o dată sceptic cu privire la ideea de „curent" literar şi să-i sublinieze caracterul caduc, de pură valoare conjuncturală.

Şi totuşi, un deceniu şi jumătate mai tîrziu, concepînd o istorie a literaturii române contemporane, el a structurat-o pe ideea de curent literar (sămănătorism, poporanism, simbolism, tradiţionalism etc), iar pe scriitori i-a grupat în jurul revistelor în cadrul cărora s-au afirmat, luîndu-i în considerare, în bună măsură, ca pe nişte „contribuţii" ale acestora. Ideea nu a fost părăsită nici în compendiul lucrării, apărut în 1937, unde compartimentarea pe curente rămîne, în ciuda diversităţii scriitorilor, la fel de fermă.

Este sigur că această concepţie „ideologică" a grupării scriitorilor în cadrul istoriei literare şi aparenta lor subordonare unui program sau unor declaraţii de principii formulate în reviste de unii critici, şi pe care o descoperim într-o fază ulterioară a activităţii lui E. Lovinescu, a inspirat categorisirea sa drept reprezentant al criticii „de direcţie" — în perfectă contradicţie, deci, cu propriile sale declaraţii din tinereţe. Ideea se face simţită încă din 1942, în „portretul moral" pe care i-l închină T. Vianu în volumul omagial *E. Lovinescu :* „Ciudate şi întoarse căi ale destinului nostru ! S-ar putea ca pentru istoria literară, d. Lovinescu să rămînă cu rolul de îndrumător al poeziei «moderniste» !" (p. 196). Ea se consolidează însă trei decenii mai tîrziu, cînd Ov. S. Crohmălniceanu, autorul vastului tablou *Literatura română între cele două războaie mondiale* (voi. III, 1975, p. 119 şi urm.) îl pune pe critic sub semnul „criticii de direcţie", începîndu-şi capitolul respectiv cu afirmaţia : „Eugen Lovinescu este, fără îndoială, ultimul nostru mare «critic de direcţie». El şi-a folosit stringenţa logică, supleţea dialectică, incisivitatea polemică, inteligenţa şi talentul, energia intelectuală şi tăria morală rară în sprijinul orientării «moderniste»". Şi mai departe : „Principalele atitudini ale criticului pot fi deduse toate dintr-o poziţie fundamental doctrinară" etc. Este aici o impresie tardivă a unei situaţii la care a ajuns Lovinescu, fără a sacrifica ceva din lărgimea spiritului şi idependenţa faţă de diversele orientări, pentru care pleda atît de hotărît în tinereţea sa.

UN EVENIMENT LITERAR : *INŞIRĂ-TE MĂRGĂRITE,* DE VICTOR EFTIMIU

Apărut in *Românul,* anul I, nr. 53, 6/19 martie 1911, p. 1—3, la rubrica *însemnări literare,* de unde reproducem textul.

Premiera „poemului feeric" *Inşiră-te mărgărite* a avut loc pe scena Teatrului Naţional din Bucureşti în seara zilei de 2 februarie 1911 cu Aristide Demetriad în rolul lui Făt-Frumos, N- Soreanu în Zmeul Zmeilor, Ion Petrescu în Alb-împărat şi Elena Mihăilescu în rolul Ileanei Cosînzeana, reprezentînd un adevărat triumf. E. Lovinescu şi-a redactat articolul de faţă după ce asistase la spectacol, reluînd ideile generale din articolul publicat în *Convorbiri literare* cu o lună înainte, în volumul de faţă p. 329-341.

NOTIŢE ASUPRA CELUI DIN URMA VOLUM AL LUI CARAGIALE

Apărut în *Convorbiri literare,* anul XLV, nr. 3, martie 1911, p. 333—336, la rubrica *Cronica literară, de* unde reproducem textul.

Scurta cronică pe care E. Lovinescu o închină volumului de *Schiţe nouă* de I. L. Caragiale constituie o a doua întîlnire a tînărului critic cu opera acestuia. Observaţiile asupra volumului sînt mai defavorabile decît acelea cuprinse în dialogul *Caragiale* publicat în două părţi, cu cinci ani în urmă, în *Convorbiri critice.* Autorul recenziei face cîteva observaţii la adresa caracterului eteroclit al alcătuirii cărţii, ceea ce ar trăda epuizarea forţei creatoare, fără a fi sensibil la noutatea pe care ea totuşi o conţine : nu e vorba doar de publicarea povestirilor „orientale" sau plasate în spaţiu orientai, ei de crearea unei atmosfere de contaminare a lumii româneşti cu spiritul levantin, dincolo de simpla integrare a fanteziilor caragialeşti în spaţiul autohton- Preocupat doar de „originalitatea" invenţiei, pură şi simplă, criticul trece peste specificitatea acestei realizări şi formulează numai rezerve faţă de ceea ce descoperea în volum, adică numai lucruri deja cunoscute.

Deşi analiza nu e insistentă, lipsa de consideraţie pentru întreg volumul se degajă destul de limpede şi el se întîlneşte

cu desconsiderarea generală a cercurilor junimiste față de opera marelui dramaturg şi prozator, după ce acesta s-a depărtat de ele. Deşi nu putea fi bănuit că ar fi fost influențat de opinia acestora şi mai ales de tăcerea cu care Maiorescu a înconjurat ultima parte a creației lui Caragiale, coincidența face ca articolul lui Lovinescu să apară în *Convorbiri literare* şi să reprezinte o altă voce a revistei care contribuise în cea mai mare măsură la impunerea marelui scriitor. împrejurarea e de natură să dea întregului articol o pondere mai mare decît o îndreptăţeşte caracterul ei prea sumar, de simplă recenzie.

Cît priveşte situația lui în cadrul operei lui Lovinescu, se va observa caracterul de „revizuire" pe care-1 vesteşte destul de clar, fără însă ca autorul să considere că a sosit momentul pentru o operație globală, în acest spirit, aplicată lui Caragiale, un clasic de care generația criticului luase cunoştinţă în atmosfera epocii, în cadrul sistemului de învățămînt, în formele obşteşti de cultură, sfîrşind prin a se împărtăşi din „cultul" său —, adică nişte formule pe care „revizuirile" sale le va pune nu mult mai tîrziu în cauză, considerîndu-le vinovate de anchiloza spiritul critic, de producerea unor inerții care împiedicau libera şi justa judecată estetică.

Moment important al întîlnirii dintre E. Lovinescu şi I. L. Caragiale, recenzia la *Schițe nouă* nu dă totuşi măsura adevăratului caracter al raporturilor dintre ei. Acestea trebuie luate în considerare pe întreaga durată a activității criticului, care va avea prilejul să revină asupra paginilor sale timpurii şi va aduce contribuții de seamă atît la înțelegerea operei caragialene, cît şi la descifrarea importanței ei din punctul de vedere al ideologiei junimiste. Trecut în genere printre „detractorii" lui Caragiale, E. Lovinescu este totuşi un critic de observații acute cît priveşte opera acestuia şi unul dintre cei care, mai ales prin ponderea acordată situației ei ca expresie a criticismului junimist, va fixa cu cea mai mare justețe rolul jucat de Caragiale în cristalizarea unor curente de idei pe plan social politic, punîndu-1 în *Istoria civilizației române moderne* pe acelaşi plan cu cei mai importanți ideologi, M. Kogălniceanu, T- Maiorescu, M. Eminescu etc.

Apărut în *Românul,* de unde reproducem textul, în mai multe numere consecutive, după cum urmează :

I., anul I, nr. 106, 14/27 mai 1911, p. 1—2 ;
II., *ibidem,* nr. 114, 26 mai/8 iunie 1911, p. 2—3 ;
III., *ibidem,* nr. 118, 1/14 iunie 1911, p. 1—2 ;
IV-, *ibidem,* nr. 125, 9/22 iunie 1911, p. 1—2 ;
V., *ibidem,* nr. 127, 11/24 iunie 1911, p. 1—2 ;
VI., *ibidem.,* nr. 128, 12/25 iunie 1911, p. 1—2 ;
VII., *ibidem,* nr. 140, 28 iunie/11 iulie 1911, p. 1—2 ;
VIII., *ibidem,* nr. 136, 22 iunie/5 iulie 1911, p. 1—2 ; (fragmentul acesta a apărut, desigur dintr-o eroare a redacției, înaintea precedentului ; i-am restabilit locul firesc, pe baza analizei textului) ;
IX., *ibidem,* nr. 147, 7/20 iulie 1911, p. 1—2 ;
X., *ibidem,* nr. 153, 14/27 iulie 1911, p. 1—2 ;
încheiere, ibidem, nr- 155, 16/29 iulie 1911, p. 1—2.

Această serie de articole publicate de E. Lovinescu în ziarul arădean *Românul* se constituie ca o vedere de ansamblu asupra literaturii ultimului deceniu în raporturile ei cu publicul, cu realitățile efective ale contemporaneității, cu statul, adică cu factorul de decizie în orientarea politică generală, de care depindea şi literatura. Este, în acest sens, cea mai amplă analiză ce se făcuse pînă în ace] moment literaturii tinere, generației sămănătoriste, cu care autorul era in modul cel mai strict contemporan şi pe care încerca s-o observe în modul cel mai detaşat cu putință, în toate formele ei de manifestare.

Observațiile sale se întind de la recunoaşterea deschisa a meritelor acestor scriitori şi ale „mişcării" provocate de revista lor, la critice destul de severe cît priveşte unele neajunsuri ale literaturii ce se publicase în acest răstimp.

Aşa cum am mai arătat in cadrul unor analize ale raporturilor lui Lovinescu cu scriitorii de la *Sămănătorul,* el este observatorul cel mai atent şi mai perspicace al curentului, pe care a sfîrşit prin a-l numi sămănătorist, criticul care a dat cele mai juste verdicte cît priveşte valoarea reală a unor scriitori ce s-au afirmat în cadrul Iui : Octavian Goga, St. O. Iosif, M. Sadoveanu, E. Gârîeanu, Ion Agîrbiceanu, Ilarie Chendi. Afară de aceasta, el se afla în cele mai bune raporturi cu toți aceştia, fără a face partizanat critic, dar şi fără a le arăta oponenta

implacabilă, de principiu, a unui Ovid Densusianu, de pildă, care excludea nu numai înțelegerea, dar chiar dialogul cu formulele literare adverse.

Meritele şi limitele acestor scriitori, dar şi acelea ale agitației de ordin cultural a lui **N.** Torga, menită să înfrîngă inerția opiniei publice, sunt subliniate în articolele publicate în ziarul arădean, care cuprind multe reluări de idei şi repetiții din texte lovinesciene anterioare, îndeosebi din *Paşi pe nisip...* şi se vor regăsi în *Criza actuală a literaturii noastre* (vezi în voi. de față, p. 408 şi urm.). Procedeul e în bună măsură justificat de scopul informativ-general al acestor articole, destinate unei gazete oarecum îndepărtate de nucleul evenimentelor literare din țară, dar care voia să-şi afirme o deschidere cît mai largă spre toate zonele culturale ale țării, depăşind sectarismul obişnuit publicațiilor politice ardelene de atunci. Aceasta explică şi de ce ele nu au mai fost republicate în volum decît foarte parțial. Analiza şi observațiile lui Lovinescu se dovedesc în linii mari juste şi ele îşi găsiseră confirmarea la data cînd el le repeta în *Românul;* singurul punct asupra căruia criticul s-a înşelat (urmînd opinia generalizată în acea vreme) este acela care priveşte pătrunderea *Sămănătorului* în straturile mai adînci ale publicului şi exagerarea efervescenței spirituale provocate de revista lui **N.** Iorga şi de anexele ei. Afirmațiile lui Lovinescu se sprijină pe impresiile unui observator contemporan care a trăit momentul respectiv, naşterea şi sfirşitul revistei, şi ele sunt generale in jpocă, revenind la majoritatea celor care s-au ocupat de ea, pentru ca mai tîrziu să fie reluate şi de alți istorici, inclusiv de G Călinescu, la care le găsim formulate aproape *ad litteram* („Directorul, însuflețit de o generozitatea maximă,, publica literatură de tot modestă, satisfăcut doar cu bunele intenții de sănătate şi necomplicare. Această rea calitate a materialului, încadrat între cîteva nume cunoscute, făcu revista utilă. La ea se strînse îndeosebi scriitorii de mică cultură, ofițeri, tineri cu studiile neterminate, autodidacți, ca şi la *Vieața* lui Vlahuță, de altfel, în vreme ce *Convorbirile* păstrau tradiția «doctorilor». [...] Revista se făcu simpatică învățătorilor, profesorilor de provincie, românilor de peste granițe şi, răspîndindu-se în aceste medii, ea educă mulțimile pentru buna literatură" *(Istoria literaturii române,* 1941, p. 531—532).

O dezmințire destul de categorică a ideilor lovinesciene despre popularitatea *Sămănătorului,* şi deci şi a acțiunii sale asupra. „publicului", a venit abia tîrziu, odată cu publicarea arhivei revistei în volumul X al seriei lui I. E. Torouțiu : *Studii şi documente literare,* în care se confirmă lamentațiile lui **N.** Iorga (din O *luptă literară,* I, p. 288), că revista nu se trăgea decît în cîteva sute de exemplare, nevînzîndu-se decît vreo 300. Chiar dacă admitem interpretarea lui Z. Ornea din *Sămănătorismul,* 1971, p. 75, că difuzarea publicației era totuşi ceva mai amplă, pătrunderea ei în straturile cu adevărat populare, cu toate concesiile de fond, rămîne o iluzie.

A. D. XENOPOL, *ISTORIA PARTIDELOR POLITICE IN ROMÂNIA*

Apărut în *Românul,* în patru numere, la rubrica *Litere, arte, ştiințe,* de unde reproducem textul :

I„ anul I, nr. 157, 19 iulie/1 august 1911, p. 5—6 ;
II., *ibidemi,* nr. 158, 20 iulie/2 august 1911, p. 6 ;
III., *ibidem,* nr. 160, 2? iulie/? august 1911, p 6 ;
IV., *ibidem,* nr. 161, 24 iulie/6 august 1911, p- 6—7.

Această lungă dare de seamă, fracționată desigur din necesități redacționale în patru numere ale ziarului arădean *Românul,* este închinată unei cărți, de curînd apărute şi rămase neterminate, a lui A. D. Xenopol şi, de fapt, constituie un prilej pentru critic de a scrie despre bătrînul savant şi profesor, făcîndu-i o prezentare mai generală, adresată publicului ardelean, în mijlocul căruia acesta nu era cunoscut prea bine, prin alte lucrări decît monumentala sa *Istorie a românilor in Dacia traiană.* E vorba desigur de o simplă schiță a personalității şi activității profesorului de la Iaşi, în care predomină stilul elogios la adresa celui ce se afla pe atunci la capătul unei glorioase cariere ştiințifice, încununate cu laurii unor recunoaşteri internaționale de mare prestigiu.

Dincolo însă de caracterul de dare de seamă al articolului, mai rar în cariera lui E. Lovinescu, unde predomină accentele critice şi stilul disociativ, este de semnalat pretextul găsit de tînărul autor pentru a-l elogia pe Xenopol. *Istoria partidelor politice din România* este, dacă nu o lucrare partizană, scrisă pentru a da un trecut glorios partidului liberal, în tot cazul una care trasează istoria politică prin prisma luptei dintre spiritul conservator şi cel liberal, de la configurarea primelor partide

nenumite încă astfel şi pînă la 1866, cu victoria evidentă a celui din urmă. Semnificativ e şi faptul apropierii dintre cei doi scriitori, cu consecutiva îndepărtare a lui Lovinescu de spiritul junimist, sau mai bine-zis de stricta lui ortodoxie, sub forma aderenţelor politice, nu doar exclusiv ideologice sau literare. In fond, din punct de vedere politic, fără să se înscrie într-o acţiune de acest fel şi să se înregimenteze în vreun partid, criticul a fost totdeauna un democrat, un spirit liberal, deschis ideii de schimbare şi, în cele din urmă, ideii de revoluţie, din care a sfîrşit prin a face coloana vertebrală a explicaţiei formării statului român modern. Politiceşte vorbind, el era mult mai aproape de A. D. Xenopol decît de junimişti şi articolul de faţă este semnalul foarte clar al unei opţiuni ideologice mai timpurii decît s-a crezut îndeobşte şi căreia în *Istoria civilizaţiei rorr.âne moderne* (192-1—1925) avea să-i dea o amplă justificare printr-o analiză istorică, surprinzînd pe cei care-l considerau un junimist.

De altminteri, Lovinescu este un critic care a scris totdeauna cu mare simpatie despre A. D. Xenopol, judecîndu-i sever ideile despre literatură şi gustul artistic, dar recunoscîndu-i marile merite de ideolog şi teoretician precum şi poziţia exactă în cadrul „Junimii", în dezacord cu ostilitatea implacabilă pe care i-au arătat-o atît T. Maiorescu cît şi lacob Negruzzi acestui dizident, de fapt un spirit independent, consecvent doar cu sine însuşi şi cu ideile sale, foarte ferm exprimate încă de pe cînd era membru al societăţii din Iaşi.

In perioada de sfîrşit a vieţii, în cadrul studiilor sale junimiste, Lovinescu a oferit o adevărată „reabilitare" a lui A. D. Xenopol, prin capitolul ultim, închinat relaţiilor acestuia cu T. Maiorescu, din tomul I al cărţii *T. Maiorescu şi contemporanii săi,* 1943. Rămîne totuşi curios că nici în paginile acestui studiu, care conţin unele referinţe memorialistice de unde s-ar putea deduce cînd şi cît s-au cunoscut, dar nici în altă parte, E. Lovinescu nu a pomenit de lunga recenzie pe care i-o închinase în 1911, motiv pentru care ea a rămas ignorată de toţi cei care s-au ocupat de opera marelui istoric-

Asupra relaţiilor dintre cei doi, după declaraţiile lui Lovinescu s-ar putea înţelege că ei s-au cunoscut în perioada ieşeană a activităţii criticului, deci prin 1910—1911 ; dar criticul pomeneşte în acelaşi context de audierea unor prelegeri ale lui Xenopol la Sorbona, care pot fi datate după una din lucrările ce i-au apărut atunci în limba franceză, toate datate 1909, dar în primul rînd prin *L'Imagination en histoire,* ceea ce coincide cu şederea lui Lovinescu la Paris şi cu frecventarea aceleiaşi universităţi.

POETUL CINCINAT PAVELESCU ŞI ARDEALUL

Apărut în trei numere consecutive din *Românul,* de unde reproducem textul :

I., anul I, nr. 179, 17/30 august 1911, p. 2—3 ;
II., *ibidem,* nr. 180, 18/31 august 1911, p. 1—2 ;
III., *ibidem,* nr. 181, 19 august/l septembrie 1911, p. 2—3.

CRIZA ACTUALA A LITERATURII NOASTRE

Apărut în *Convorbiri literare,* anul XLV, nr. 12, decembrie 1911, p. 1403-1414, Ia rubrica *Cronica literară,* de unde reproducem textul. Articolul va fi republicat parţial în *Critice,* III, ed. I, Flacăra, 1915, sub titlul *Literatura „Sămănătorului".*

Articolul acesta, împreună cu *Gîndire—poezie* şi cu *A zecea muză,* alcătuieşte o serie care, piiblicîndu-se în *Convorbiri literare,* pare a fi păstrat ceva din tonul maiorescian, mai tranşant, de expresie, şi din intenţia mentorului junimist de a da „directive" literaturii. La acestea se gîndea N. Iorga, un sfert de veac mai tîrziu, cînd, trecînd în revistă situaţia *Convorbirilor* din acei ani, pomeneşte şi de adversarul său în aceşti termeni care surprind indiscutabil o realitate : „Direcţia critică o primea de la 1910 înainte capriciosul impresionist E. Lovinescu, ale cărui ambiţii de sintetizator şi îndrumător întreceau, de altfel, scopul revistei" *(Istoria literaturii româneşti contemporane,* Buc, 1934, voi. II, p. 163). într-adevăr, articolul lui Lovinescu încerca să schiţeze un bilanţ al literaturii din ultimul deceniu, prevalent sămănătoriste, în raporturile ei cu nevoile societăţii, ceea ce era desigur o idee tipic maioresciană. Autorul făcea procesul noii literaturi nu numai din punctul de vedere al valorii ei artistice absolute, ci raportînd-o la o anumită situaţie socială a intelectualităţii româneşti de toate gradele, în plină evoluţie, într-un progres constant şi precipitat. Maiorescu constatase pe vremuri că efortul creator al literaţilor se îndreptase spre scopuri mult

mai înalte, depăşind peste măsură puterile intelectuale ale celor în cauză şi avînd ca rezultat o puzderie de opere false, care „viţiaseră" atmosfera culturală a ţării şi creaseră iluzia pernicioasă (sau „stricăcioasă", cum îi zicea el) a unei realităţi in fapt inexistente. Patru decenii mai tîrziu, Lovinescu constată şi el o discrepanţă între realitatea socială şi literatura care apăruse între timp, dar vede situaţia în termeni inversaţi : scriitorii creaseră o sumă întreagă de opere, valoroase, variate, nu lipsite de vigoare, dar care nu corespundeau în întregime cerinţelor societăţii româneşti şi nu exprimau nevoile tuturor păturilor sociale. Autorul articolului semnalează şi el prăpastia existentă între clasele bogate (şi „suprapuse", cum le numeşte el. care va fi răsunat destul de straniu cititorilor aristocraticelor *Convorbiri literară)* şi_ literatura care, oricum, li se oferea. Unei societăţi nu neapărat franţuzite, dar formate la lectura literaturilor străine, îndeosebi celei franceze, scrierile autorilor români, de înclinaţie „ţărănizată", nu le puteau oferi hrana sufletească aşteptată.

La critica exclusivismului ţărănesc — tema principală a rezervelor lui Lovinescu din acea epocă la adresa sămănătorismului — se adaugă reproşul în legătură cu lipsa de intelectualitate a noii literaturi, primitivismul sentimental, seducţia sufletească, romantismul desuet, paseismul care glorifică o inexistentă societate patriarhală prin rămăşiţele ei condamnate de istorie, naturalismul primar. Ideea „intelectualizării" literaturii, se referă de fapt la proză, deoarece poezia s-ar exclude de la această necesitate prin faptul că e „sensibilizarea prin cuvinte a unei stări sufleteşti, a unui sentiment...", or acestea, fiind restrînse şi veşnice, nu sunt supuse inexorabilei evoluţii, cum se întîmplă cu proza, care trebuie să se plieze realităţilor, să ţină seama de rezultatele ştiinţelor (desigur că Lovinescu se va fi gîndit la psihologie sau la unele ştiinţe sociale), de complexitatea noilor cuceriri în domeniul culturii.

In sfîrşit, dezideratul cel mai neaşteptat şi pentru prima oară formulat de un critic român e acela al profesionalizării scrisului, cu efectele lui vizibile în alte literaturi : răsplata materială pentru autor, ritmicitatea scrisului, răgazul firesc, de maturizare, între apariţia unei cărţi şi scrierea alteia. Toate acestea ar ajunge să devină cu putinţă dacă literatura ar încerca să corespundă realmente gustului şi nivelului cultural a] unei societăţi în plină evoluţie intelectuală şi nevoii acesteia de lectură.

Cu atari idei, exprimate, ce-i drept, cam peremptoriu şi pe un ton de optimism nu totdeauna cu deplină acoperire, ne aflăm în cu totul altă epocă a scrisului românesc, într-o fază în care vechile injoncţiuni maioresciene par a aparţine altei lumi. E desigur vorba de o evoluţie reală, determinabilă, a societăţii româneşti, pentru care textul lovinescian rămîne un document fundamental, consemnînd o situaţie pe care mulţi nu o vor înregistra decît după alte cîteva decenii şi cu regrete. In fond „sămănătorismul" era, dacă nu de-a dreptul creaţia „Junimii", sau mai exact a lui Maiorescu, cel puţin pentru nucleul său teoretic, efectul teoriilor junimiste pe care nu le-au urmat tocmai junimiştii : articolul *Literatura română şi străinătatea* este manifestul său timid şi ignorat ; practic vorbind, sămănătorismul se dezvoltase din literatura lui Slavici şi din mentalitatea acestuia poporanistă, la care foarte curînd vor veni să se adauge Coşbuc şi Vlahuţă, scriitori acceptaţi de „Junimea", întărindu-i structura şi adăugind nota idilică şi duioasă-

Apoi, trebuie observat că „Junimea" pusese problema relaţiilor dintre creatori şi public, urmărind, cu o logică prea sigură doar de ea însăşi, necesităţile presupuse ale acestuia într-un anumit stadiu, gîndind totul în sensul coborîrii scriitorului la nivelul general de înţelegere. *Sărrfănătorul* continuase tocmai acest „program" pe care scriitorii junimişti nu l-au urmat aproape niciodată. Revista, devenită din ce în ce mai mult a lui Iorga, va pune in practică aceste teorii şi va reprezenta o scădere a nivelului general de pretenţii intelectuale la care generaţia precedentă il ridicase ; dar eroarea lui pornise de la ideea lăudabilă a unei iluzorii literaturi adresate tuturor claselor sociale, pe care, în acea vreme, le despărţeau adevărate abisuri de ordin cultural.

Susţinînd principii exact contrare şi sprijinindu-şi-le, ca şi Maiorescu, pe ideea „raportului de necesitate" între creaţie şi public, Lovinescu venea în conflict cu teoriile junimiste, dar urma cu aceeaşi consecvenţă realitatea de fapt, adică realizările pe plan artistic : o literatură nu numai artisticeşte superioară celei de la *Sămănătorul,* dar de nivel intelectual hotărît mai înalt. El nu făcea decît să se întoarcă la acea „Junime" primă, din faza ieşeană, care însemnase o cotitură hotărîtoare în istoria literaturii şi culturii române şi care, prin radicalismul ei, marcase şi pe plan estetic momentul unei mutaţii în conştiinţele artistice, deşi „programul" ei şi mai ales articolul sus-pomenit

al lui Maiorescu ar fi trebuit să ducă exact l. literatura pe care autorul *Crizei actuale a literaturii române* o combătea — acesta din urmă lăsînd, ce-i drept, cale deschisă unei perspective optimiste, pe care aproape niciodată junimiştii nu erau dispuşi s-o întrevadă aşa de uşor.

Acest articol are însă şi o importanţă de alt ordin, el marchează, credem, şi un punct suprem în colaborarea lui E. Lovinescu la bătrînele *Convorbiri literare,* unde-i apăruseră pînă atunci destul de multe articole, fără însă a depăşi condiţia unor utile contribuţii istoriografice, a unor ironici şi recenzii, a unor articole sau mici studii despre cîte un scriitor ce se afirma atunci, lipsite de o semnificaţie teoretică mai înaltă. De data aceasta e vorba de o vedere de ansamblu asupra literaturii, ceea ce trebuie semnalat, deoarece îndeobşte astfel de articole nu sunt scrise de persoane din afara respectivei redacţii şi nu pot contrazice opiniile acesteia.

E. Lovinescu se adresase noului director al publicaţiei, S. Mehedinţi, încă de la instalarea acestuia la conducerea ei, printr-o scrisoare în care-şi exprimă de la Paris satisfacţia sa (scrisoare din 23 decembrie [1906], în E. Lovinescu *Scrisori şi documente,* ed. cit-, p. 216) şi corespondenţa dintre ei se urmează pe spaţiul a mai bine de patru ani, fiind legată de chestiuni exclusiv redacţionale. Schimbarea conducerii *Convorbirilor literare* avea de ce să-1 bucure pe tînărul critic, aflat departe de ţară şi lipsit de informaţiile trebuincioase în legătură cu substratul acestei operaţii, anume că înlocuirea istoricului Ioan Bogdan cu S. Mehedinţi însemnase în fapt îndepărtarea de la conducerea publicaţiei a lui M. Dragomirescu, adevăratul critic al echipei redacţionale care asigura apariţia. Dacă Ioan Bogdan, un slavist venerabil şi lipsit de vocaţie literară propriu-zisâ, condusese *Convorbirile literare* fără a-şi impune pecetea personală, noul şi mai tînărul director era nu numai un geograf şi un om de ştiinţă de altă specialitate, dar şi un om de cultură generală, cu pretenţii de conducător şi teoretician literar. Era şi autorul unor pagini de beletristică propriu-zisă, care trădau o orientare în fond sămănătoristă, aşa că aderenţa teoreticianului la această ideologie se făcuse deja în mod făţiş prin publicarea în revista Iui **N.** Iorga a răsunătorului articol *Primăvara literară (Sămănătorul,* anul III, nr. 18, 1905), considerat de M. Dragomirescu un act de trădare a ideologiei junimiste. Acelaşi lucru îl va sublinia, într-un mod mai atenuat şi fără resentimente de

ordin personal, **E.** Lovinescu in paginile sale de istorie închinate curentului ; totuşi e de remarcat un fapt : că S. Mehedinţi, chiar dacă pe plan estetic se dovedea un „eretic", pe planul strict politic, adică acela care conta cel mai mult in cercul revistei, se păstra în cea mai strictă obedienţă faţă de Titu Maiorescu şi de grupul junimist devenit un partid politic, activ mai ales pe acest plan. Acţiunile lui, inclusiv cele de aprobare a *Sămănătorului,* primiseră indiscutabil girul lui Maiorescu, o situaţie aparent bizară sau de neînţeles pentru cei care nu au în vedere complexitatea spiritului junimist şi felul în care acesta se scindase pe atunci în două direcţii divergente : una care se apropia de formula „naţionalismului cultural" al lui N. Iorga, acceptîndu-1 măcar prin tăcere, şi alta care păstrase ideea autonomismului estetic şi a radicalismului critic, pe care o reprezentau nu numai M. Dragomirescu în articole vehemente, cu adresă directă, dar şi E. Lovinescu şi Duiliu Zamfirescu, care nu considerau cuvenit să atace direcţia *Convorbirilor literare.*

Rămîne totuşi un merit indiscutabil al lui S. Mehedinţi faptul că a îngăduit afirmarea în cadrele revistei pe care o conducea a unor orientări şi idei deosebite, aşa cum E. Lovinescu încerca să formuleze, continuînd de fapt vechea linie ma;oresciană a criticii. Articolul de faţă e o dovadă grăitoare în acest sens, deoarece aproape toate constatările ce se fac în el vin în conflict cu ideea „primăverii literare" pe care o trîmbiţase Mehedinţi însuşi. Şi totuşi, el a admis publicarea lui, aşa cum avea să facă şi cu lungul studiu al lui E. Lovinescu despre romanele lui Duiliu Zamfirescu, într-un moment în care romancierul se vedea atacat de întreaga presă sămănătoristă şi poporanistă, iar tînărul critic îşi suspendase colaborarea la ziarul *Românul* din Arad tocmai pentru că acesta refuzase să i-1 publice.

Este de asemenea interesant că în deceniile care au urmat şi în care avea să revină de mai multe ori asupra rolului jucat de Mehedinţi la conducerea *Convorbirilor literare (Figurină* în *Critice,* VIII, 1922 ; *Istoria mişcării „Sămănătorului",* în *Critice* I, 1930 ; *Titu Maiorescu şi posteritatea lui critică,* 1943) subliniind nu numai nepotrivirea între personalitatea profesorului de geografie şi situaţia sa de director al unei publicaţii literare, E. Lovinescu nu va pomeni de articolul său de tinereţe în care, supunînd unei analize literatura de atunci, ajunge la nişte concluzii cu totul contrarii ideilor din *Primăvară literară.* El poate

fi considerat un moment de contrast extrem față de orientarea sămănătoristă, una din cele mai răspicate luări de poziție în favoarea unei orientări mai largi, a libertății de inspirație, a situației reale a literaturii, cu anumite indicații pentru viitor şi are astfel o situație cu totul ciudată în sumarul obişnuit al revistei care l-a adăpostit-

Singurul critic care, după ştiința noastră, s-a întors asupra acestui text lovinescian timpuriu, găsind în el cel puțin prefigurarea unei idei menite să aibă în opera sa de teoretician literar şi sociolog un mare destin, e Florin Mihăilescu, în studiul său *Conceptul de critică literară în România,* I, 1976, unde semnalează în legătură cu *Criza actuală a literaturii noastre :* „Deşi are rădăcini încă din prima epocă a acțiunii antisămănătoriste... 1904—1905, principiul sincronismului a fost propus şi formulat pe larg două decenii mai tîrziu, în cele trei volume din *Istoria civilizației române moderne.* Două cuvinte despre «rădăcini». Se poate spune că ideea sincronismului s-a deşteptat în critic din dorința de a opune luptei maiorescAene împotriva «formei fără fond» o atitudine mai pozitivă şi în acelaşi timp mai constructivă. Relativismul său de la debut este cu siguranță germenele spiritului conciliator, căci Lovinescu se arată tolerant față de înnoirile tematice pentru ca să ajungă repede apoi la prozelitismul citadin. Deşi prudent încă față de influențele moderne şi promovînd deocamdată numai ideea unui «colț latin» al noii îndrumări ce se năştea precipitîndu-se din eminescianismul epigoni c tînărul critic nu e mai puțin decis în a respinge ruralismul sămănătorist şi recomandă atenția spre mediile citadine : «Literatura țărănistă e un gen literar, dar nu e singurul. Această credință nu ştirbeşte deloc dragostea pentru clasele de jos, mila pentru suferința lor, interesul sub raportul economic şi politic pentru ceea ce ne-am obicinuit să numim *talpa țării...* Dar literatura unei țări nu trebuie să se mărginească aici- Ea trebuie să mai răsfrîngă şi alte bătăi de inimă, alte gînduri mai înalte, alte griji, alte năzuințe, alte speculații intelectuale şi sufleteşti, alte nuanțe, alte subtilități de simțire.» De reținut e că la baza acțiunii lovinesciene de promovare a unei literaturi moderne, citadine, stă, în afara factorilor de natură pur estetică, convingerea într-o necesitate de origine sociologică. O evoluție ireversibilă în acest plan conduce la mutații corespunzătoare în

ordinea tematică a inspirației artistice. Noua civilizație burgheză cere o literatură pe măsura ei, încît sămănătorismul se manifestă într-un sens reacționar, conservator, identic cu al junimismului politic" (p. 360—361).

In momentul apariției, acest articol lovinescian, care reprezenta un atac plenar împotriva „direcției de azi" în literatura de atunci şi ar fi putut constitui punctul de plecare al unei fructuoase discuții pro şi contra, a trezit un simplu ecou deviat, printr-o notă publicată în *Viața românească* şi care rămîne doar caracteristică pentru starea de spirit a redacției, implacabilă în adversitatea față de Lovinescu şi incapabilă de a duce cu adevărat o discuție pe marginea ideilor acestuia :

Apoteoza d-lui Sadoveanu
în „Convorbiri literare"

„Convorbirile literare strigă prin pana d-lui Lovinescu : «Nu mai poate merge cu o astfel de literatură !»

Această o «astfel de literatură» e literatura actuală, pe care criticul o defineşte cu ajutorul operei d-lui Sadoveanu şi, întrucîtva, prin aceea a d-lui Sandu-Aldea. Dar d. Aldea e atît de puțin utilizat că poate să fie scos din discuție.

Acestei literaturi dominante în momentul de față, criticul îi opune literatura «intelectualizată», care trebuie să fie literatura de mine.

Cu toate acestea, d-nealui găseşte că «încercări fericite s-au şi făcut în această privință, mai ales de un Duiliu Zamfirescu, D. Anghel, I- Gorun ori I. Brătescu-Voineşti».

«Mai ales», căci mai sînt şi alții. Sînt dd. Gârleanu, Pavelescu, Eftimiu, Agârbiceanu, pe care criticul nostru i-a lăudat în chip superlativ în ultimul timp (de cînd s-a intelectualizat şi scrie la C. *I.)* şi pe care-i laudă şi acuma de două ori pe săptămînă. Apoi mai e d. Lovinescu, autorul *Scenetelor şi fanteziilor,* pe care d. Lovinescu l-a primit aşa de bine în *Flacăra.*

Să recapitulăm : dd. Zamfirescu, Anghel, Gorun, Brătescu, Gârleanu, Pavelescu, Eftimiu, Agârbiceanu, Lovinescu. Şi vor mai fi şi alții, pe care d. Lovinescu i-a lăudat, dar i-am uitat noi, precum şi unia, pe care d-sa îi admiră dar n-a avut prilejul să-i laude. De altmintrelea, *mai toți* scriitorii români de azi, indiferent dacă au talent sau nu, sînt din familia spirituală a unora sau altora din cei de mai sus.

Şi-n faţa lor : numai d. Mihail Sadoveanu.

Şi totuşi :

«Nu mai poate merge cu o astfel de literatură !» Aşadar, literatura actuală se rezumează în d. Sadoveanu.

De aceea am intitulat această notiţă : *Apoteozarea d-lui Sadoveanu.*

P.S. Prin pana aceluiaşi critic, *Convorbirile* au îmbrăţişat şi americanismul literar ! *(Viaţa românească,* anul VII, nr. 1, ianuarie 1912, la rubrica *Miscellanea,* semnat P. *Nicanor & co.)*

Notiţa aceasta, care conţine atîtea erori de informaţie în ceea ce priveşte raporturile reale ale lui E. Lovinescu cu scriitorii contemporani cu el (şi pe care el nu-i numeşte), dar şi nişte deducţii atît de sofistice, menite a dovedi că autorul articolului din *Convorbiri literare* e un detractor al lui Sadoveanu, ni se pare tipic nu numai pentru felul în care G. Ibrăileanu îşi trata adversarii, ci şi pentru felul în care încerca să învenineze raporturile dintre Lovinescu şi marele povestitor. E inutil să mai precizăm că Lovinescu nu îl avusese în vedere doar pe acesta, într-o oponentă cu ceilalţi semnalaţi de autorul notiţei ; el îmbrăţişa o întreagă direcţie a prozei din acel moment istoric încercind doar să indice o cale nouă pe care literatura ar fi trebuit să se îndrepte.

INDICE DE NUME

B

G

D

E

F

G

H

I

J

N

O

P

Q

CUPRINSUL

I. NOTE DE CĂLĂTORIE

ir. IN JURUL CLASICISMULUI

III. PAGINI DE CRITICA ŞI DE DOCTRINA